

MAQSUD İBRAHİMBƏYOV

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

İKİ CİLDDƏ

I CİLD

“AVRASIYA PRESS”

BAKI-2007

*Bu kitab "Maqsud İbrahimbəyov. Bütün yaxşılıqlara ölüm"
(Bakı, Azərnaşr, 1993) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edəni və redaktoru:

Tərlan Quliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN

**"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

894.3613-dc22

AZE

Maqsud İbrahimbəyov. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı,
"Avrasiya press", 2007, 392 səh.

Görkəmli Azərbaycan yazıçısı M.İbrahimbəyovun seçilmiş əsərlərindən ibarət ikicildliyin birinci cildinə onun müxtəlif illərdə yazdığı povestləri daxil edilmişdir.

ISBN 978-9952-421-94-1

© "AVRASIYA PRESS", 2007

ÖN SÖZ

Maqsud İbrahimbəyov imzası mənim yaddaşıma həmişəlik həkk olunub – qırx il bundan öncə onun ilk hekayəsi çap ediləndən bəri. O vaxtdan cəmiyyətdə belə bir fikir yarandı ki, bu gənc yazar çox istedadlıdır və deməli, bizim cansıxıcı didaktik ədəbiyyatımızda artıq daxili bir partlayış baş vermişdir. Altmışıncılar nəslinin parlaq nümayəndələri cərgəsində o, ən müstəqil, ən cəsarətli və ən ötkəm yazıçı idi. Düşündüyünü deyir, istədiyini yazırdı. Ölkəsinin şərəfi, özünün yaradıcılığı və heysiyyəti ilə bağlı məsələlərdə qalmaqallardan qorxmurdu. Ondən heç də hamı razı deyildi, ancaq kitabları əlbəəl gəzirdi, oxunmaqdan səhifələri didilib-cırılırdı. Yazıcının “Ondan yaxşı qardaş yox idi”, “Truskavetsə kim gedəcək”, “Qoy o bizimlə qalsın”, “Kərgədan buynuzu”, “Yaxşıqların əvəzində ölüm”, “Bayquş gəlmişdi” və s. bu kimi parlaq povestləri “Noviy mir”, “Yunost”, “Drujba narodov”, “Azərbaycan”, “Literaturniy Azerbaydjan” jurnallarında, “Roman-qəzet”də çoxmilyonlu tirajlarla çap edilir, habelə ayrı-ayrı kitablar şəklində – həm də tək-cə bizim ölkədə yox – çapdan çıxırdı. SSRİ “ədəbi ixracatının” ən sanballı maddəsini onun əsərləri təşkil edirdi. Xeyrxahlığı, ağı, qeyd-şertsiz dürüstlüyü Maqsud İbrahimbəyovu bizim nəsil üçün o dövrün mənəvi-əxlaqi hərc-mərcliyində ən etibarlı bələdçiyə çevirirdi. Biz onun nəsrinin ab-havasına köklənmiş bir şəraitdə onun qələmindən çıxan yazıları hər hansı digər bir sovet yazıcısının əsərlərindən daha böyük həvəslə mütaliə edirdik.

Maqsud İbrahimbəyov Bakıda, coğrafiya müəlliminin ailəsində dünyaya göz açıb. Onların ailəsi şəhərin köhnə yuxarı hissəsində, “Paralel”lər deyilən küçələrin birində yerləşən məhəllədə yaşayırdı. Demək olar ki, “eyni biçimli” belə küçələrdə, adətən, tinin başında pineçi budkası, qəzet köşkü, ağ neft satılan xırdaca dükan və nəhayət, məhəllənin “gözü” sayılan hamam olardı. Maqsudun xarakteri erkən formalaşmışdı: gələcək yazıcının uşaqlığı və gəncliyi ağır müharibə illərinə və müharibədən sonrakı kəşmə-kəşli dövrə təsadüf etmişdi. O illərdə “əsl kişi” olmaq istəyi yeniyetmələr arasında hər şeydən yüksəkdə dururdu. “Kişi olmaq”, yəni qorxaq, ağciyər olmamaq, satqınlıq etməmək deməkdir. “Kişi olmaq” bir də o deməkdir ki, dara

düşənə kömək əli uzatmağa həmişə hazır olasan. Onların məhəlləsində yazılmamış etika qanunları vardı və hamı bu qanunlara sözsüz riayət edirdi.

O dövrün məişəti, əxlaqı, koloriti, ab-havası, tipajları Maqsud İbrahimbəyovun “Müharibənin 1001 gecəsi”, “Hamı o yol”, “Püstə ağacı” kimi povest və romanlarında öz əksini tapmışdır. O, qocalara saygını, dostluqda sədaqət hissini, hər zaman zəiflərə arxa olmaq kimi pozulmaz qaydanı möhz həmin illərdən, o uzaq uşaqlıq illərindən əxz etmişdir.

Yazıcının, demək olar ki, bütün əsərlərində təxminən, belə bir xətti görmək mümkündür: bir insanın ruhu yadlaşma, biganəlik, şübhələr, qınaqlar, lal sükut uçurumu üzərindən pərvazlanıb, maneələri dəf-cdərk başqa bir insanın ruhuna qovuşmağa can atır. İdeya və üslub baxımından hay-küyə səbəb olmuş və eyni zamanda ən gözəl əsərlərdən biri olan “Ondan yaxşı qardaş yox idi” əsərində o, insanların qarşılıqlı münasibətlərinin bu mübhəm guşəsinə baş vurur, vaxtilə bir-birini çox sevən qardaşlar arasında anlaşılmazlığın yaranma səbəblərini araşdırmağa çalışır. Bu qardaşların bir-birini başa düşməməsi onların bir-birini qəbul etməmələrinə, daha sonra isə onlar arasında qarşılıqlı nifrətə gətirib çıxarmışdı. Nifrət isə, Maqsud İbrahimbəyova görə, yalnız bir şeylə nəticələnir – şəxsiyyətin itirilməsi, yox olması və ölüm. Povestin final epizodu bu fikri önə çəkir:

“ – Rədd ol, – xırıldaya-xırıldaya dedi. – Bu dəqiqə rədd ol! Mən sənə bu tərəfə keçməyi qadağan eləmişəm!

– Bəsdir! Eşidirsənmi, bəsdir! – Simurq ümidsiz-ümidsiz qışqırdı. – Axı sən ölürsən!

Cəlil müəllim zəndlə qardaşının üzünə baxdı və onun ağladığını gördü. Sonra fikrə getdi və özü də gözləmədən onun əvəzinə bir başqası danışmış kimi dedi

– Bəli. Ölürəm. – O, yenə nə isə demək istəyirdi, ancaq birdən Simurqun gicgahlarına dən düşdüyünü gördü, bu onu çox təəccübləndirdi və qanını qaraldı “.

Bu iki nəfər bir-birini çox gec başa düşdü, çünki aralarında dərin bir uçurum vardı.

Ruhun iztirabları Maqsudun uşaqlar üçün yazdığı əsərlərdə, daha kövrək duyğularla qələmə alınmışdır.

Hər bir yaradıcılığın öz mexanizmləri var. Bunları sözlə izah etmək çətinidir. Əsərin ideyası necə yaranır, hansı şərait, mühit, hansı görüşlər, hansı vəziyyət, hansı xatirələr əsərin yaranmasına təkan verir?

Əslində, yazıçı əməyi çox ağır zəhmətdir. – Maqsud İbrahimbəyov öz müsahibələrinin birində belə demişdi: – Ancaq bu, əziyyət deyil. Bu, insanın duya biləcəyi ən ali həzzdir. Əlbəttə, elə məqamlar olur ki, bircə sətir də yazmağa bilmirsən. Əsəbi gəzib-dolanırsan. Sıqarı-sıqara calayırsan, özünə yer tapa bilmirsən. Lakin qəfildən həmin o an yetişir: elə bil əllərini irəli uzatmısan və haradansa, səmanın ənginliyindən şıdırğı yağan yağış səxavətlə sənin ovuclarını doldurur. Bir neçə dəfə elə hallar olur ki, mən fasiləsiz, bəzən hətta 28 saat işləyərək, povesti on iki-on dörd günə bitirmişəm. Bu, əsl səadətdir.

Görünür, Maqsud obrazları, mövzuları, ideyaları öz daxilində uzun zaman gəzdirir, yaşadır, bu yeni həyat onun daxilində tədricən yetişir.

“Bax, haradansa buralarda, mezozoy qatında, böyük təzyiqlə altında neft var. Həmin o nöqtəni tapıb, buruq qoymaq əla olar. Tıxacı açılmış şüşədən şampan şərabitək fontan vurur və uzun illər beləcə öz-özünə süzülüb axar. Çünki yerin altındakı neft bir şüşəlik deyil, dəniz, ümman qədərdir”. Bu sözləri “Mezozoy əhvalatı” pyesinin qəhrəmanlarından biri deyir. Mən isə bu sözləri elə Maqsudun özü barəsində deyilmiş fikirlər hesab edirəm, çünki o, bütün həyatı boyu insan psixologiyasının bu “mezozoy” dərinliklərini öyrənir, həmin o yeganə nöqtəni axtarır.

Üslub sadəliyi, üstəgəl hissələrin tam sərbəstliyi və fəlsəfi paradokslar – bu, onun nəsrindən ibarət qızıqdırıcı kokteyldir. Başqalarının sarkazm nümayiş etdirdiyi və ya “dünyanın dərdi”ndən gileyləndiyi yerlərdə Maqsud İbrahimbəyov zarafata keçir, yüngül istehza və nisgillə kifayətlənir. Lakin bu istehzanın və nisgilin arxasında elə bir dərinlik, elə bir miqyas gizlənir ki, hadisələrin cərəyan etdiyi həmin zaman barədə, həmin dövrün gerçəklikləri barədə bütövlükdə fikir yürütməyə imkan verir. Qədim yunanların yüksək dəyərləndirdiyi ahəng, əndazə deyilən xüsusiyyət onu heç vaxt tərk etmir. O, on doqquzuncu əsr fransızları kimi dəqiq və hər zaman fərqlidir. Bunu hiss etmək üçün onun romanlarını, uşaqlar üçün povestlərini, essələrini, dramalarını və komediyalarını gözədən keçirmək kifayətdir.

Bununla bağlı Maqsud İbrahimbəyovun dramaturgiyası barədə bir neçə kəlmə demək istərdim. Onun “Mezozoy əhvalatı”, “Yaxşıqla-

rın əvəzində ölüm”, “Kərgədan buynuzu”, “Müdrük sfinks gülümseyir” pyesləri ölkəmizin və dünyanın qırx üç teatrında – Moskvanın dünya şöhrətli Malı Teatrı da daxil olmaqla – öz səhnə təcəssümünü tapmışdır.

Jurnalist, dilçi, tarixçi olmaq mümkündür, lakin dramaturq olmaq üçün məhz dramaturq doğulmaq lazımdır. Səhnə qanunlarını başa düşməkdə, ritmi duymaqda, sərrast replika tapıb yerində işlətmək qabiliyyətində, bir sözlə, teatr üçün əsər yazan şəxsə görə olan bütün bu məziyyətlərdə aktyorluq məharətindən nəşə var. Maqsud İbrahimbəyov heç vaxt aktyor olmayıb, lakin bütün bu xüsusiyyətlər onda artıqlaması ilədir. Onun pyeslərində hər şey elə məharətlə hazırlanıb, elə ahəngdar şəkildə çulğalaşılıb ki, sözün əsl mənasında, lap iynənin ucunda da əsas qayə öz “müvazinətini” itirmir. Təbii ki, dramaturqun istedadı texnikadan ibarət deyil, lakin bu istedad texnikada da özünü göstərir.

Yazıcının yeni əsərlərindən biri – 2007-ci ildə yazdığı “Final” restoranı” dərin mənalı tragikomediyadır. Öz həyatlarına, keçdikləri ömür yoluna yekun vuran iki nəfər uşaqlıq dostu barədə süjetin əsasında detektiv əməl – uşaq oğurluğu dayanır. Lakin müəllif “ekşn” üslubunda mövzunu davam etdirməkdən imtina edir. Hadisənin nə ilə sonulanacağına qabaqcadan bəlli olduğu məşhur fəlakətlər barədəki məşhur tarixi dramalarda olduğu kimi, dramaturq uşaq oğurluğu xəttini yarıda qırır, saxlayır ki, seyrçini dinamik süjetin gözlənilməz dönüşlərindən daha mühüm və daha dərin məsələləri izləməyə məcbur etsin.

Görək Maqsud İbrahimbəyov olasan ki, ilahi hakim, münsif rolunu paslı sərinkeşə həvalə edəsən. Yaşları altmışı haqlamış hər iki qəhrəmanın taleyindəki ədaləti yazıçı məhz bu üsulla qırır: birini o dünyaya göndərir, o birini isə hər şeyin “saf və işıqlı” olduğu, insanı yüksəklərə qaldıran haqq-ədalətin zəfər çaldığı gerçəkliyə. Və bütün bunları seyr edərkən, Azərbaycanın Xalq yazıçısının nədən bu qədər ciddi yazıçı kimi şöhrət qazanmasının səbəbini anlamağa başlayırsan.

Onun ssenariləri əsasında 12 kinostudiyada filmlər çəkilmişdir. “Uşaqlığın son gecəsi”, “Bizim Cəbiş müəllim”, “Son müsahibə”, “Yarımcıq qalmış serenada” (“Azərbaycanfilm”); “Yaxşıqların əvəzində ölüm”, “Qoy o bizimlə qalsın” (M.Qorki adına kinostudiya); “Truskavetsə kim gedəcək”, “Qızıl reys”, “Kərgədan buynuzu” (“Mosfilm”), “Sən mənim nəğməmsən!” (“Özbəkfilm”); “Çünki mən

Ayvar Lidakam” (“Riqa kinostudiyası”) və s. bədii filmlər on milyonlarla tamaşaçının diqqət və sevgisini qazanmışdır.

Maqsud İbrahimbəyov haqlı olaraq, görkəmli ədəbi sima hesab edilir. Bəli, o, bütöv bir nəslin simasıdır, rəmzidir. O, sanki dövrün özüdür. O, dünən də vardı, bu gün də var, sabah da olacaq. Əminəm ki, əlinizdəki kitabı oxuyanda, bunu özünüz də hiss edəcəksiniz. Könül xoşluğu ilə mütaliə edin, sizə ürəkaçan tanışlıqlar arzulayıram, axı Maqsud İbrahimbəyovun “Seçilmiş əsərlər” adlı yeni kitabının cildi altına “toplaşanlar” həqiqətən sayseçmə ədəbi qəhrəmanlardır.

Nadejda İsmayılova

ONDAN YAXŞI QARDAŞ YOX İDİ

İkimərtəbəli ağ hamam binasının yastı damına qoyulan tünd rəng çəkilmiş qazanlar şəhərin bu uzaq rayonunda hansı səmtdən baxsan yaxşı görünürdü. Bu qazanların yeknəsəq uğultusu gecə də, gündüz də ətraf məhəllələrə yayılır, hətta xəzri qopanda da həyətlərin hamısında eşidilirdi.

Məhəllə adamları qazanların səsinə alışmışdılar, heç elə bil onların uğultusunu eşitmirdilər. Hamam keçən əsrin ortalarında tikilmişdi və o vaxtdan bəri bu rayonda beşinci, ya altıncı nəsil qazanların uğultusu altında xoş güzəran sürür, doğub-törəyir, peşmançılıq çəkir, keşməkeşli həyat mübarizəsində gah qalib gəlir, gah da məğlub olurdu. Hamam bu rayonun yeganə məziyyəti, yeganə gəlməli yeri idi, ona görə də əsl hamam sərraflarının şəhərin o başından bura çimməyə gəlmələri heç kimi təəccübləndirmirdi.

Qabaqlar hamamın qara sütun kimi göyə dirənən, sonra elə bil mina çəkilmiş mavi səmanın fonunda tez-tez dəyişərək, gah əfsanəvi ağac, gah vəhşi heyvan, gah da quş şəklinə düşən tüstüsü narahatlıq törədirdi. Küləkli havada küçələri qəhvəyi duman bürüyür, ağacların yarpaqlarına, həyətlərdə sərilmiş paltarların üstünə qapqara, əl vuran kimi yayılan lopa-lopa qurum yağır. Ancaq heç kim gileylənmirdi, görünür, adamlar tüstü və quruma kompensasiya qanununun labüd nəticəsi kimi baxırdılar, bu qanuna görə insan əvvəl-axır hər bir yaxşı şeyin əvəzini verməlidir. Hər bir ağılı başında olan adam da (bu rayonun sakinlərinin əksəriyyəti isə bu dərrəkənin sahibləri idilər) yaxşı başa düşürdü ki, iki və üçotaqlı nömrləri olan, divarlarına döşəmədən tam tavanına kimi çəhrayı və zərif mavi rəngdə mərmər döşənmiş, ümumi salonunda hovuzu və uzanacaqları, yüksək ixtisaslı kisəçiləri, eləcə də səhərin gözü açıldandan ta gecə yarısına kimi lumulu, ətirli çay verilən çayxanası olan qədim hamamın müqabilində tüstü və qurum çox cüzi şeydir. Vaxt gəldi ocaqxanada odluğu dəyişdirdilər, mazutdan qaza keçdilər. İndi hamamın bacasından ağır-ağır, dalğalana-dalğalana şəffaf qızmar hava çıxırdı, sürətli texniki tərəqqi dövründə yaşayan işgüzar

adamlara qismət olmuş neçə-neçə əlavə nemətlərdən birini də dərhal qiymətləndirməyə və ondan istifadə etməyə qabil təşəbbüs-kar məhəllə uşaqlarının əli və iradəsi ilə bacanın üstünə yönəldilən çərpələnglər bu istiyə düşəndə qıc olmuş kimi qıvrılır və yanır.

Cəlil müəllimin həyəti hamama, onun pəncərəsiz arxa divarına bitişik idi. Həyet məhəllədə ən abad həyətlərdən hesab olunurdu, Cəlil müəllimin səyi sayəsində tamam yaşıllaşmış, səliqə-sahmana salınmışdı; onun şəhərin həyəti olduğunu bilməyən adam, elə güman eləyə bilirdi ki, bu həyet Abşeronun dəniz səmtlərində salınmış üzümlü, əncirli, hələ üstəlik çalışqan və səriştəli “torpaq sahibləri”nin nar və qara tut da əkdikləri bağlardan biridir. Cəlil müəllim yay günü səhər hələ ala-toranlıqdan həyətinin ortasında dayanıb, dilxor-dilxor qazanların səsinə qulaq verirdi, ona elə gəlirdi ki, bu gün qazanların səsi onu fikrini cəmləşdirməyə, gecə gördüyü yuxunu yadına salmağa qoymur.

Hərdən yadına düşən, heç cür hafizəsində bir yerə toplaşmaq istəməyən təsəvvürlərdən anlayırdı ki, gördüyü yuxu qarmaqarışq, pis yuxudur, ancaq yenə də Cəlil müəllim onu yadına salmaq istəyirdi, heç cür bu əzablı arzusun öhdəsindən gələ bilmirdi.

O, həyəti dolandı, talvardan düşmüş meynəni fikirli-fikirli qaldırıb yerinə qoydu, quşların bir salxım üzümü dimdikləyib, tamam zay elədiklərini görüb dilxor-dilxor başını buladı, sonra da bir neçə ləklik, uzunluğu beş, eni dörd metr bostana yaxınlaşdı. Burada Cəlil müəllim ilin fəsillərindən asılı olaraq soğan, pomidor, turşəng, vəzəri, eləcə də cürbəcür gül-çiçək əkirdi.

Onun mülahizəsinə görə, birbaşa ləkdən yığılıb süfrəyə qoyulan göyərtinin cana ayrı faydası vardı, elə bostanda işləməyin, torpaqda ayaqyalın gəzməyin də insana çox xeyri vardı – gün ərzində bədəne toplaşan elektrik enerjisi ayağın altından torpağa axırdı. Bir tanış feldşer ona demişdi ki, şəhərdə yaşayan adamın orqanizmində xeyli elektrik yığılır və asfalt elektriki keçirmədiyi üçün bu enerji onun canından çıxır.

Bu söhbət Cəlil müəllimə yaman təsir eləmişdi, indi o, tez-tez bu elektrikin onun kürək nahiyəsində və başında möhkəm, ağır yumruq kimi düynələnib, bütün əsəblərini sıxdığını çox aşkar duyurdu. Bunu Cəlil müəllim bütün günü aydın hiss eləyir, ona görə də axşamlar mütləq çəkmələrini çıxarıb, bostana gəzməyə düşür,

ayaqlarını torpağa basdırır, hər dəfə ağır gərginliyin qumluğa necə axdığını hiss eləyib yüngülləşirdi. Ancaq Cəlil müəllimin ağıllı iş görüb heç vaxt fikirlərini açıq deməyən arvadının və qızının mülahizəsinə görə, onun orqanizmindən heç bir elektrik-filan çıxmırdı, hətta əgər həyətdəki bostanın torpağına müəyyən miqdar enerji axırdısa da, onun canında o qədər elektrik, yaxud hələ elmə məlum olmayan başqa enerji formaları qalırdı ki, bu enerji bütün Bakı bostanlarına və əkinlərinə artıqlaması ilə bəs eləyirdi.

Bostanı dolanmaq çox çəkmədi, torpaq kifayət qədər nəm idi, ləkləri o, həmişə axşamlar, gecə suvarırdı. Həyətin dib tərəfindəki tut ağacının yanına gəldi. Bu qollu-budaqlı tut ağacının altına iki arı pətəyi qoyulmuşdu. Cəlil müəllim bu pətəklərlə fəxr elədiyi kimi, bütün şəhərdə bunlardan savayı arı pətəyi yox idi; hər halda hələ indiyə kimi heç kim ona Bakıda bir başqasının da arı saxladığını deməmişdi.

O, pətəklərin ahəngdar uğultusuna qulaq verdi, arılar yuxudan ayılmışdılar, amma pətəkdən bayıra çıxmırdılar. Hələ çox tez idi, yarıaçılmış yuxulu çiçəklərin ləçəkləri şəhli idi, arılar ani səhər soyğunun ötüb-keçməsinə, ilıq havanı, nəm torpaq və ağac qabığı, bal və çiçək ətəri, ilıq insan nəfəsi duyulan havanı, onlara həyat gətirən havanı gözləyirdilər...

Arılara Cəlil müəllimin çox böyük məhəbbəti vardı. Hər dəfə bu zəhmətsevən, fədakar canlılara tamaşa eləyəndə o, özündə bir sevinc duyur, mütəəssir olurdu. Söhbət vaxtı dostluqdan və ağıllı davranışdan tutarlı misal çəkmək lazım gələndə Cəlil müəllim mütləq arılardan söz salırdı. O, qəti bu qənaətə gəlmişdi ki, əgər insanlar arılardan bir-birlərinin xatirinə canlarından keçmək xasiyyətini mənimsəyə bilsəydilər, çox şey qazanardılar. O, qarşılıqlı hörmətdən, paxıllığın ziyanından danışanda da arılardan söhbət salırdı. Həmişə də arıları xatırlaması çox inandırıcı olur, yerinə düşürdü. Ancaq söhbət insanların nanəcibliklərindən düşəndə, həmişə belə söhbətlərdən sonra, özü düzgün həyat yolu tutduğu üçün bir razılıq hissi duyan Cəlil müəllim, arılara isnad eləyə bilmirdi. Amma o, ümid edirdi ki, pətəklərin, yaxud tək-tək arıların həyatına göz qoymaqla bir vaxt arı ailələrində ən dəhşətli qüsura – nanəciblik mərəzinə mübtəla varlıqların olmadığını da inandırıcı surətdə sübut eləyən səciyyəvi xüsusiyyətləri tapacaqdır.

Bu müşahidələrdən o, gələcək söhbətlərində istifadə etmək, onları rəvneqləndirmək istəyirdi, Cəlil müəllim belə söhbətlərə ehtiyac duyurdu və fürsət düşən kimi onu başlamağa hazır idi.

Nə isə bir başqa qarışıq olan qara, qoyun iti eyvanda, pilləkənin qabağında, balaca döşəkçənin üstündə yatmışdı, Cəlil müəllim başının üstündə dayananda it gözünü açdı, yuxulu-yuxulu baxdı və təzədən yatdı.

Cəlil müəllim asta-asta eyvana qalxdı, mətbəxə keçdi, soyuducudan bir parça içalat çıxartdı, xırda-xırda boşqaba doğradı, üstünə çörək də əlavə elədi və götürüb təzədən həyəətə qayıtdı. İt tənbel-tənbel qalxdı, boşqaba yaxın gəldi. Cəlil müəllim çox istəyirdi ki, it ona quyruq bulasın. İt iki ağıza boşqabı təmizlədi, sonra elə buradaca qoyulmuş tasdan bir az su yaladı və təzədən uzandı. Cəlil müəllim ona bir təpik vurdu, it həmişəki kimi zingildədi və kənara sıçramaq istədi, ancaq kəndir qoymadı. Cəlil müəllim qapısına gətirəndə bu, körpə kiçik idi, ilk vaxtlar o, kiçüyə süd verirdi, bir müddət keçəndən sonra isə ona bazardan ət, içalat almağa başladı. Cəlil müəllim iti təmiz saxlayırdı, iyənsə də canını dişinə tutub, həftədə bir dəfə çimdirdirdi.

İtin tərbiyəsinə o, çox fikir verirdi, Cəlil müəllimin fikrinə görə, məqamında, haqqına sərt olurdu. Nahaq yerə döymürdü, döymək lazım gələndə isə – kiçik ev-əşiyi batranda, yaxud gecəyarısı hürəndə, Cəlil müəllim onu məhz iti döymək üçün hazırlanmış şallaqla döyürdü, özü də elə döyürdü ki, onurğa sütunu, yaxud başqa bir sümüyü zədələnməsin. Layiq olanda mütləq mükafatlandırır – tumarlayır, konfet verirdi. Böyütdü. Tək-tək adam itə belə qulluq eləyərdi, özü də bu cür qatışıq, cinsi naməlum itə! Cəlil müəllimə ən çox yer eləyən o idi ki, it onun qapısında böyümüşdü, onun yalını yeyib az qala canavar böyüklükdə olmuşdu, amma onu sahib yerinə qoymurdu.

Cəlil müəllimin həyəətə girdiyini görəndə it qaçıb kolluğa soxulurdu, ondan uzaq dolanırdı, gözlərini Cəlil müəllimə zilləyir, qəmgin-qəmgin baxırdı. Heç kim də bunu görmürdü. Nə ev adamları, nə də qonum-qonşular. Kimin nə işinə qalmışdı ki, həyəət iti kimə necə baxır, həyəət-bacanı yaxşı qoruyurmu, kifayətdir! Amma Cəlil müəllimə ağır gəlirdi: it hamıya şırmanır, ancaq onu görəndə kimi tamam dəyişirdi. Cəlil müəllim dünən axşam iti tutub

bağlamışdı, bütün günü açmamışdı. İstəyirsən bütün günü səhərdən axşama nə yal ver, nə də bir tikə çörək, tək burax getsin Cəlil müəllimin qardaşının həyətinə. Beş-altı dəfə Cəlil müəllim özünü elə tutmuşdu ki, guya itin harada olduğunu bilmir. O, fit də çalmışdı, səsi gəldikcə: “Bozdar, Bozdar!” da çağırmışdı, ancaq it ona fikir də verməmişdi. Heç elə bil onu çağırırdılar. Axırda Cəlil müəllim oğlunu onun dalınca göndərməli olmuşdu.

Hələ məsələ bununla qurtarsa, dörd yarı idi, rüsvayçılıq orasıydı ki, uşaq onu evə tərəf çəkirdi, it də ayaqlarını yerə dirəyib dartırdı, az qalırdı xaltası boğazından çıxsın, elə bil ki, evə yox, diridir derisini soymağa aparırdılar. Cəlil müəllim iti möhkəm şallaqladı ki, daha özgenin qapısına dadanmasın. Bozdar qəzəbli-qəzəbli mırıldayırdı, ancaq tutmurdu, qorxurdu. Cəlil müəllim isə istəyirdi ki, Bozdar onu tutsun, onda bəlkə də döyüb öldürərdi, özü də lap ədalətli iş tutmuş olardı.

Cəlil müəllim itə bir təpik də vurub, evə, şeylərini götürməyə getdi – hamamın lap yaxşı vaxtı idi. Bayaq arılara tamaşa eləyərkən duyduğu xoş əhvali-ruhiyyədən, sakitlikdən indi heç bir əsər-əlamət qalmamışdı. “İtin həyətin o biri tərəfinə qaçmağının səbəbi məlumdur, qəsdən, mənim acığıma aldadıb qapılarına dadandırılar, bunların hamısı o ləçərin işidir, başqa it olsa, əlinə dəyənək alıb qapıdan qovardı, amma bunu mənim qanımı qaraltmaq üçün aldadıb aparır”. Şalvarı pilləkənin ortasında dikəlmiş mixə ilişdi, Cəlil müəllim ayağını zərblə atanda balağının köbəsi tikiş yerindən cırıldı. Cəlil müəllim hiss elədi ki, bütün varlığını kimə və nəyə qarşı yönəltdiyi məlum olmayan dumanlı, mənasız bir hiddət bürüyür. Dişlərini qıcayıb evə girdi, çəkici götürüb bayıra çıxdı, mıx görünən pillənin üstündə dayandı. Bazar gününün sübhçağına, bu tamam səssiz-səmirsiz sakitliyə yaraşmayan, dəhşətli, qulaqbatırıcı çəkil zərbəsi eşidildi. Birinci zərbədən sonra ikinci zərbə guruldadı... Zərbələrarası fasilə yatanlara yəqin ki, əslində olduğundan daha uzun gəlirdi. Ola bilsin, bəziləri bir il qədər uzun gələn bu ani müddət ərzində fikirləşmişdilər ki, zəlzələ oldu, tozanaq qopdu, atom bombası atıldı, ola da bilərdi ki, ikinci zərbə həmin adamın yaddaşından bu təsəvvürü silmişdi, amma onun yerində çapıq qalmışdı, bu çapıq sağalana və gələcəkdə tamam itib-gedənə kimi o, dönə-dönə səksənib yuxudan dik atılacaq, canını yapışqan kimi soyuq tər

basacaqdı... Cəlil müəllim mıxı döyəcəyir, daha dərin vurmaq istəyirdi; çəkiclə döyüsməkdən taxta çalalanmış, mıxın başı az qala tamam itmişdi, amma Cəlil müəllim hələ də var gücü ilə onun başına-başına vururdu. Hər dəfə vuranda da ona elə gəlirdi ki, tanış kəmsavad feldşerin sirlə, əsrarəngiz nəzəriyyə qanununa görə hirs yavaş-yavaş onun xirtdəyini, sinəsinin taxtaya dönmüş sol tərəfini, çiyinini buraxır və gərginləşmiş qoluna, keyimmiş biləyinə, isti ovcuna axır, oradan da çəkicin başına tökülür.

Səs ətraf məhəllələri götürmüşdü, hər zərbədən sonra da havaya dairə-dairə səs dalğaları qalxır, havalanıb sürətlə ətrafa yayılırdı, zərbələr yeyinləşir və bir-birinin ardınca qalxan dalğalar nəhəng tor yaradırdı: bu torun lap aşağısında, lap mərkəzində bu gözəl yay səhəri yuxudan hamıdan tez qalxmış bir adam oturmuşdu. O, qanrılıb arxasına baxmasa da, qardaşının külfətinin vahimə içində həyətə töküldüyü hiss edir, görürdü; o bilirdi ki, əgər çevrilib geri baxsa, seyrək yaşıllığın, canlı hasarın arxasından təəccüb və çaşqınlıqla baxan qardaşının üzünü görəcək.

Cəlil müəllim geri qanrılmadı, başını qaldırıb öz evinin qapısına baxdı, alt köynəyində qapının ağzında dayanmış arvadı ilə göz-gözə gəldi, çəkici yerə qoydu, arvadına salam verdi və təmiz alt paltarını yığılmış hamam çamadanını götürmək üçün sivişib onun böyründən içəri keçdi.

Əlində çamadan otaqdan bayıra çıxdı, arvadına dedi:

– Pilləni bərkidirdim. Pilləsiz pilləkən çox xatalı şeydir. Elə bilirdim ki, öz pilləkənimin pilləsinə mıx vurmağa ixtiyarım var. Özü də lap vaxtında vurmuşam, səhər-səhər. Günortaya kimi yatmağa vermiş eləyən adamların yuxudan nə vaxt qalxacaqlarını gözləyə bilmərəm. Olmaya səs-küy salıb kimi isə narahat eləmişəm?

Arvadı tələsik dedi:

– Yox, yox, mən onsuz da ayılmışdım.

Cəlil müəllim pilləkəni endi, sonra arvadına tərəf döndü:

– Mən iki saata gəlirəm, sən, arvad, bağışla məni. Tamam yadımdan çıxmışdı, səhər hələ indi açılır. Taqqıltı yəqin otaqda da eşidilmiş. Hə?

Arvad dedi:

– Eyibi yoxdur, sən mıxa bir-iki çəkic vurmaqla heç kimə heç nə olmaz! Nəhayət, ömründə bir dəfə sənə də öz evində bir şey eləməyə haqqın var.

Cəlil müəllimin soyuq barmaqları hələ də yumulub açılırdı, bir də sağ gözü səyriyirdi, yanağının dərisi, sağ gözünün altı tez-tez dartılırdı.

Küçə çox seyrəklik idi, gediş-gəliş yox idi, bazar günləri dalan-dar da yuxudan həmişəki vaxtdan gec oyanırdı. Cəlil müəllim öz-özünə fikirləşirdi ki, əgər həmişə, bütün il boyu, günün hər vaxtı hava bax, elə bu cür, bu səhər çağı kimi gözəl, sərin, küçələr həmişə seyrəklik olsaydı, yaxşı olardı, yoxsa tünlüyün, basabasın nə keyri! Qarışıqlıq olur, itələmə düşür, adam əsəbiləşir.

O, müharibədən əvvəlki gözəl günləri xatırladı, o vaxt Bakıda indikindən qat-qat az camaat vardı, hamı da bir-birini tanıyırdı. Adamlar küçədə qabaq-qabağa gələndə mütləq salamlışırdılar, özü də əvvəl kiçik salam verirdi. Hamı bir-birinə hörmət eləyirdi, doğrudur, hərdən ağızlaşanlar da olurdu, ancaq belə şeylər az-az idi. İndiki küçə ilə o vaxtın küçəsini heç müqayisə etmək olmazdı.

Amma hamam heç dəyişməmişdi, elə necə vardı, o cür də qalmışdı, salonun ortasındakı hovuz da həmin hovuz idi, ancaq qızıl bahıqlar salmışdılar. Bəlkə elə əvvəllərdə bahıq vardı? Yaddaşı yavaş-yavaş xarab olurdu.

Divardakı şəkil – qış vaxtı meşə bulağının başında, qarın içində dayanıb xumar-xumar baxan, rəngbərəng Hollandiya kaşısından düzəldilmiş maral şəkli də həmin şəkil idi. Əvvəllər olduğu kimi, indi də buradan tünd həna ətri, qarışıq xəfif kif iyi gəlirdi.

Kassir Rəxşəndə gülümsüyə-gülümsüyə onun salamını aldı, dinməz-söyləməz ona dürgəklənmiş, üstündən də ensiz kağızla qurşaqlanmış iki mələfə və bir qəlib də göy sabun uzatdı.

Rəxşəndə əvvəlcə Cəlil müəllimdən arvadının, oğlunun kefini soruşub dedi:

– Hüseyini yarım saatdan sonra göndərəm.

Cəlil müəllim bir zamanlar gördüyü həmin gözəl qadına çox az oxşayan Rəxşəndənin üzünə, əvvəlki görkəmi dəyişmiş yanaqlarına, nazik xətt kimi çəkilmiş qaşlarına, ətlənmiş sallaq buxağına, üzünün solmuş dərisinə baxırdı.

O, otuz ikinci nömrəyə gedə-gedə də bu qadın haqqında fikirləşirdi; Rəxşəndə həmişəki kimi ona yenə də bu hamamdakı ən yaxşı nömrəni vermişdi.

Rəşxəndə Cəlil müəllimdən on iki-on dörd yaş böyük idi. Bu hamamda isə qırx ilə yaxındı işləyirdi. On beş yaşında gəlmiş və elə o vaxtdan da burada qalmışdı.

Əvvəllər anasının, çox usta kisəçi Dilbazi xanımın əlinin altında işləyirdi. Dilbazi xanım qadınlar arasında hər cür çıxışları tez və rahat salmaqda, üz almaqda ad çıxartmışdı, onun aldığı üzə də bir də nə tük gələr, nə də yeri-izi bilinirdi, sifətin dərisini vaxtından on il, hətta bəzən on beş il keçəndən sonra da zərif, təravətli saxlamağın sirlərinə vəqif idi. Elə dərman bilirdi ki, başa çəkəndə tük sıx gəlir və saçın rəngi çox xoş olurdu, bədənin bütün gecəni açılmış qönçə kimi ətir saçması, səhərlər gözlərin aydın, duru olması, göz qapaqlarının şiş görünməməsi üçün nə etmək lazım olduğunu bilirdi. Qız köçürən olanda isə gəlini toy günü mütləq Dilbazi xanım çimdilər, hazırlayardı. Hələ toya xeyli qalmış qızın anası, xalaları Dilbazinin yanına gələr, danışardılar, qıyası, Dilbazi cana qulluq sənətindən çox şey bilir, çox şey bacarırdı. Qızına o, çox şey öyrətmişdi, anası Rəşxəndəni də özü kimi usta eləmək istəyirdi, ancaq əcəl möhlət vermədi. Dilbazi xanım qəfil öldü; iki yaxın müştərisini çimdilər qurtarmışdı, onlar axırıncı dəfə ilıq suyun altına girib çıxmışdılar, indi isti sal mərmərin üstündə dirsəklənib ailə işlərindən, oradan-buradan söhbət eləyirdilər, birdən gördülər ki, Dilbazinin başı sinəsinə sallanıb.

Deyirdilər ki, Dilbazi qenirsiz gözəl olub, elə Rəşxəndə də anasına oxşayır.

Rəşxəndə kisəçilik eləyirdi, yaşa dolandan sonra isə onu qabağa çəkmişdilər, direktor olmuşdu, eyni zamanda kassiri də əvəz eləyirdi. Ancaq o, daimi müştərilərinə və onların qızlarına həmişə güzəştə gedirdi, direktor olsa da, onlara özü qulluq eləyirdi.

Cəlil müəllim Rəşxəndəni birinci dəfə sadəcə Cəlil olanda, dörd yaşında görmüşdü. Anası onu özü ilə hamama aparmışdı. O, Cəlili düşün altına qoydu və tapşırı ki, bir neçə dəqiqə orada dayansın. Sonra Rəşxəndə gəldi, düşün altından Cəlil onun qapını arxasınca necə çəkdiyini, birinci otaqda, paltar soyunulan yerdə xələtini çıxarıb, lüt içəri girdiyini gördü; lüt qadın görməmişdi. O, düşün altına dayanıb, bu qadına dördgözlə baxırdı.

Rəşxəndə əlini Cəlilin yaş başına çəkib dedi:

– Ay Allah, nə qəşəng uşaqdır!

Sonra anası düşün altına girdi. Rəşxəndə isə mərmər uzanacağı qırağında əyləşib, ayaqlarını araladı, Cəlili dizlərinin arasına aldı

və gözlərini bərk-bərk yummağı tapşırıb, başına bir neçə dəfə sabun çəkdi.

Hər dəfə başına sabun çəkəndə Rəşxəndə suyun çox isti olub-olmadığını soruşur, Cəlil də hər dəfə səsi titrəyə-titrəyə “yox” deyirdi, bundan sonra Rəşxəndə isti, Cəlilə ləzzət verən suyu onun başına töküüb, sabun köpüyünü yuyur, suyu tökəndən sonra əlini onun üzünə çəkir, əlini tasdakı təmiz suya salıb yaxalayır, gözünü yuyurdu.

Hər dəfə Rəşxəndə çimdirdəndə onu qərribə bir həyəcan bürüyürdü, bu həyəcan hissi ömürlük onun canında qalmışdı. Rəşxəndənin təndürüst, gəmirici kimi bədəni, qar kimi ağappaq nazik dərisi, ətli-canlı budları da onun ömürlük yadında qalmışdı. Cəlil onun paçasının arasına rahat yerləşirdi. Cəlilin yadında onun yumru dizləri də qalmışdı, bu dizlər harasına dəymişdisə, dərisi onun istisini ömürlük saxlamışdı.

Sonralar anası daha onu özü ilə hamama aparmadı. Evdə vandanada çimdirdi.

Arvad hamama həftədə bir dəfə onsuz, qonşu qadınla gedirdi. Cəlil anasına yalvarırdı, hətta neçə dəfə ağlamışdı da, ancaq bir şey çıxmıdı, anası sözündən dönmədi.

– Sən daha yekə oğlan olmusan, – dedi, – bundan sonra hamama atanla gedəcəksən.

Bir az böyüyəndən sonra Cəlil neçə dəfə hamamın damına dırmaşmış, gözlərini ümumi qadın şöbəsinin üstündəki balaca açıq pəncərədən içəri zilləmişdi.

Çılpaq qadınlar ağappaq buxarın içində o tərəf-bu tərəfə gəzişir, bir-birlərini səsəyir, gülüşürdülər, bütün bunların hamısı bir-birinə qarışır və Cəlilin qulağına nə isə həyəcanlı, qərribə bir uğultu gəlirdi, hər dəfə də sanırdı ki, bu hədsiz gözəl qadın fiqurları arasında Rəşxəndəni görür, hər dəfə ürəyi şirin qüssədən sızılırdı, axı bu qədər hündürükdən, buxarın, sel kimi axan suyun içində, yüz şamlıq lampanın tutqun işığında adam seçmək mümkün deyildi, buna görə də o, bir müddətdən sonra qadınlardan az-çox Rəşxəndəyə oxşayan birisini bələdləyir, bütün axşamı gözlərini o qadından çəkmirdi. Cəlil xəyalında həmin qadının dizlərinin arasına girir, ona qısıılır, başına tökülüb üstündən axan suyun istisini hiss eləyir, xoşhallanırdı. Yəne onu izah edilməsi mümkün olmaya heyrat və əzginlik bürüyürdü.

Bir axşam o yenə günbəzdə oturub, rütubət qarışıq isti hava, ətir və xına qoxusu, Rəşxəndənin bədəninin ətri gələn pəncərəyə qısılib, gözləri ilə onu, daha doğrusu, bu axşam xəyalında Rəşxəndə ilə eyniləşdirdiyi qadını axtarırdı.

Cəlil pəncərənin üstündən sallanıb, hamamın içinə baxırdı, indi o, yaxşı bilirdi ki, içəridən baxanlar onu görmürlər, yavaş-yavaş bədənini şirin əzginlik bürüyürdü, ancaq birdən kiminsə qəflətən, möhkəm-möhkəm çiyindən yapışdığını hiss elədi.

Cəlil heç vaxt belə qorxmamışdı, onun dili tutuldu, əl-ayağı soyudu, qurudu. Əllər onu Rəşxəndədən ayırdı, arxası pəncərəyə tərəf çevirdi. Cəlil qarşısında yekəpər, bütün məhəllədə çox güclü-lüyü ilə ad çıxartmış və məhəllə qeyrəti, ədəb-ərkan məsələlərinə dair mübahisələrdə bir sözü iki olmayan hamamçı Akifi gördü.

Akif dəli olmuşdu, bu qəşəng, zərif üzlü oğlan nədənsə indi pişik fəsiləsindən olan bir yırtıcı heyvana bənzəyirdi, Cəlil, yəqin ki, qəflətən yırtıcı heyvanla üz-üzə gəlmiş əliyalın adamın keçirə biləcəyi dəhşətli bir hiss keçirirdi.

– Sən bir təsəvvür elə, – Akif çətinliklə danışdı, – sən bircə gözünün qabağına gətir ki, orada, hamamda sənın anan, bacın, yaxud arvadın çimir, ağzından süd iyi gələn düdəmənin, alçağın biri də pəncərədən içəri baxır. Bu küçədə hələ indiyə kimi belə hadisə olmayıb. Ancaq səninlə danışmağın xeyri yoxdur, sən özün nəsən ki, nə də başa düşsən?! Bura bax, yalvarıram sənə, çıx get, yoxsa əlim gicişir, boğazını üzərəm.

Cəlil sonralar xatırlaya bilmirdi ki, bu vaxt o doğrudanmı huşunu itirmişdi, yaxud ona elə gəlirdi. Ancaq yaxşı yadındaydı ki, Akif qolundan yapışıb onu damdan düşürmüşdü, sonra darvazalarının qabağındakı skamyanın üstündə bir xeyli onunla yanaşı oturmuşdu, özü də əlini onun çiyinə qoyub, mehriban-mehriban danışdı.

Akif ona demişdi: Cəlilin tutduğu iş kişi üçün çox böyük rüsvayçılıqdır, əgər bu əhvalatdan xəbər tutsalar, Cəlil ömürlük bədnam olar, hər kəsin də gələcəkdə küçədə onun anasına, yaxud bacısına, yaxud da neçə illərdən sonra arvadına, ya qızına sataşmağa haqqı olar, ona görə ki, bu cür biabırçı hərəkətlər heç vaxt yaddan çıxmır.

Akif dedi: o, Cəlilin təqsirindən keçir, ona görə ki, Cəlil nə iş tutduğunu başa düşməyib və elədiyinə ürəkdən peşmandır.

Akif söz verdi ki, bu əhvalatı heç kimə danışmayacaq və sözünə də əməl elədi.

Sonra Akif onun kefini soruşdu, Cəlil vəziyyətinin düzəldiyini desə də, başı hərlənirdi, ayaqlarını güclə sürüyürdü.

Həmin gün Cəlil öz Rəşxəndəsini son dəfə gördü.

Bir il keçmiş Akif Rəşxəndə ilə evləndi, onların üç uşağı oldu, sonra müharibə başlananda Akifi cəbhəyə apardılar, iki ay ötmüş Rəşxəndə onun qara kağızını aldı.

Rəşxəndə üç il keçəndən sonra ikinci dəfə, neft dükanının bir gözü kor müdirinə ərə getdi. Dükançının o nəyinə aşiq olmuşdu, bu məsələ bütün rayon camaatı üçün bir müəmma idi, ancaq onlar mehriban dolanırdılar, Rəşxəndənin Akifdən olan uşaqlarına da atahq öz uşaqları kimi baxırdı, hamısını bir gözlə, doğma kimi görürdü.

Cəlil müəllim müharibədən sonra evləndi, bundan əvvəl mümkün olmamışdı: atası ölmüşdü, külfət onun əlinə baxırdı. Cəlil müəllimə bir uzaq qohumlarını nişanladılar, dedilər ki, evdar qızıdır, savadı da var, musiqi məktəbini bitirib. Qız qəşəng, qanışirin idi, amma həddən ziyadə arıqdı, boyda elə Cəlil müəllimlə bir bərabərdə olardı, hələ bəlkə bir az da ondan uzun idi. Toy gününə kimi onlar cəməsi ikicə dəfə görüşmüşdülər. Birinci gecə, əvvəllər valideynlərinin yataq otağı olan otaqda ikilikdə qalanda, qız ağzını açıb bircə kəlmə də danışmır, Cəlil müəllimə qorxa-qorxa baxırdı.

Onların bir qızı oldu və neçə illər keçəndən sonra bir gün arvadı oturub yazı yazan qızının üzünə zəndlə baxıb, heyrtlə dedi:

– Doğrudan da oxşayır! Cəlil, qulaq as, gör nə deyirəm, ancaq sən elə fikirləşmə ki, başım tamam xarab olub, qızımız Rəşxəndəyə, hamamın müdirinə yaman oxşayır. Lap mat qalmalı işdir. Birinci Tahirə xanım hiss elədi, dedi ki, qızın Rəşxəndəyə oxşayır, lap elə bil özüdür ki, durub. Tahirə xanım, sən demə, Rəşxəndəni gəncliyində yaxşı tanıyırmış. Rəşxəndə bu gün o illərinin şəklini gətirmişdi, hamımız təəccüb qaldıq: mənim qızımdı ki, durmuşdu! Rəşxəndə özü isə ağladı da. Düz deyirəm, qızım, elə bil sənın şəkli, hə? Sən bir möcüzəyə bax!

Qız ürəyinə nə isə fikirləşib gülümsündü və başını tərpətdi.

Cəlil müəllim təəccübləndi:

– Elə şey ola bilməz, – dedi. O, tutulduğunu hiss eləyir, ona görə də əsəbiləşirdi. – Sizə elə gəlir. – O, diqqətlə qızının üzünə baxdı. Rəşxəndəyə azacıq da olsa oxşamadığını görüb, inamla

gülümsünə-gülümsünə dedi. – Sizə elə gəlib. Bekarçılıqdan. Axı qızımız nə səbəbə Rəxşəndəyə oxşaya bilər?

– Oxşasa da burada elə bir pis şey yoxdur, Rəxşəndə çox yaxşı adamdır. Heyif ki, sən ona, Cəlil, yaxşı bələd deyilsən, çox yaxşı qəlbi var, indinin özündə də gözəldir, özü də ömrü boyu çox abırlı-həyalı dolanıb, heç kim onun haqqında pis söz deyə bilməz.

Nömrədə mərmər divarlardan və uzanacaqdən buğ qalxırdı, görünür, onları elə Cəlil müəllimin qabağınca qaynar suyun yumuşdular.

Cəlil müəllim soyundu, şalvarını, çesuça penceyini səliqə ilə qarmaqlardan asdı, sonra ikinci otağa keçdi və isti suyun altına girdi. İyirmi beş-otuz dəqiqədən sonra altı taxta səndəllərini taqqıldada-taqqıldada Hüseyin gəldi. Qabaq otaqda soyundu və əlində tas içəri girdi, tasda şal parçadan tikilmiş kisə, hamam lifi, sabun və şüşə şampun vardı. Cəlil müəllim bədənini suyun altında isladıb, kisə çəkilməyə hazırlaşana kimi, Hüseyin otağın küncündəki mərmər uzanacağı qaynar su və sabunla bir də təmiz-təmiz yuyub sildi, rezin balıncı üfürüb doldurdu, uzanacağın baş tərəfinə qoydu.

Hüseyin Cəlil müəllimi diqqətlə süzüb dedi:

– Deyirəm daha bəsdir. Gəl uzan, mən də Allahu çağırım, başlayım işimə.

Cəlil müəllim uzanacağına tərəf gəldi, üzüqoylu hamar, isti mərmərin üstünə uzandı. Həmişəki kimi canında bir rahatlıq duydu. Bu hamamdan savayı elə bir yer yox idi ki, o özünü orada bu cür yaxşı, sakit hiss eləsin.

Hüseyin möhkəm, qüvvətli əlləri ilə onun oynaqlarını ovmağa başladı.

– Arıqlamısan, – Hüseyin köksünü ötürdü. – Əsəbisən. Bütün bəlalər əsəbdən törəyir.

Hüseyin oynaqları bir də ovmağa girişdi, birinci dəfəkinə nisbətən daha ağır-ağır ovdu, hər fəqərə sümüyünü mükəmməl, tək-tək əlləşirdi, oynaqları ovub qurtarandan sonra barmaqlarını, əllərini, ayaqlarını, pəncələrini qanırmağa başladı, Cəlil müəllim əllərində, ayaqlarında gizilti, xoş bir ağrı hiss eləyirdi. Hüseyin onun oynaqlarını elə qanırırdı ki, sümükləri bəndlərindən şaqqıldaıyır, ona ləzzət verirdi, elə bil ki, bədənini hissə-hissə sökdülər və hər hissəsini nə isə gümrəhlik, tərəvət verən ecəzkar, həyatverici bir məhlula salırdılar, nəhayət, bədənini hissələri təzədən yerinə qoyulurdu, yüngülləşirdi, sağlamlaşırı, cavanlaşırı.

Hüseyin onun boynunu ovurdu, peysərindəki çətinliklə seçilən qırıqları elə qeyzlə dartışdırırdı ki, deyirdin indicə bu dəqiqə əzələlərini sümüklərindən ayıracaqdır. Barmaqlarını asta-asta qulaqlarının dalına döyür, çənəsinin altını, buxağını elə ovxalayırırdı ki, elə bil bircə saniyə, bircə millimetr də ötsə, çənəsini qopardıb kənara atacaqdı, sonra o, uzun-uzadı, sıgallayırımı kimi, onun çiyinlərini və boynunu ovdu.

Nazik dərinin altında əzələlər sürüşür, oynayırdı. Cəlil müəllim ürəyində fikirləşdi ki, bu illər ərzində elə Hüseyin özü də qocalıb, doğrudur, yaxşı kisə çəkir, yaxşı ovuşdurur, onu şəhərdə heç kimlə müqayisə etmək olmaz, ancaq hər halda, əvvəlki kimi ovuşdura bilmir, şövqlə ovuşdurmur, o güc qalmayıb...

– İndi yadıma gəlir, – Hüseyin köksünü ötürdü, – qabaqlar səni dizimlə necə ovuşdurardım. Yadımdadırmı? İndi elə bilirəm ki, tab gətirə bilməzsən.

Hüseyin adamı ovuşdurduğu yerdə birdən vəcdə gəlir, sıçrayıb küreyinə qalxır, dizləri ilə ovuşdururdu. Cəlil müəllim bunları xatırlayır və təəccüb qalırdı: “Ona mən necə tab gətirirdim? Görünür, tək-cə Hüseyin yox, elə mən də qocalıram”.

Hüseyin suyun altına girdi, kisəni əlinə taxıb Cəlil müəllimin üstünə düşdü. Kisə çəkəndə Hüseyin heç vaxt söhbət eləməzdi, bu çox incə, xüsusi diqqət tələb eləyən iş idi, Hüseyin bu vaxt yalnız, Cəlil müəllim kimi çox mötəbər müştəriləri ilə bəzən iki-üç kəlmə kəsərdi. Əsl söhbətə Hüseyin, o da çox hörmət elədiyi adamlarla, sabun çəkəndə başlayırdı. Hüseyin hər bir dərrakəli adamla söhbət eləyə bilərdi, nəzəmdən yaxşı başı çıxırırdı, şeir pərəstişkarı və xiridarı sayılırdı, dini söhbətlərdən də çəkinməzdi, hər cür əxlaq və ədəb-ərkan məsələlərinə dair özünün möhkəm fikri vardı, daxili və xarici siyasətin bütün incəliklərinə bələd idi, eləcə də bu dünyanın güclü adamlarının hansı gizli vasitələrin köməyi ilə böyük işlər gördüyünü də bilirdi.

O, ikinci beyti deyib, Cəlil müəllimə arxası üstə çevrilməyi buyurdu. Hüseyinin xoş səsi vardı, şeiri avazla, ifadəli, hiss ilə oxuyurdu.

Cəlil müəllim dedi:

– Sağ ol, yaşa, ay Hüseyin, ikinci beyt məni yaman tutdu, lap kövrəldim, birinci beyt də qiyamətdir, ancaq ikincisi qiyamətdi, misilsiz incidir, bütün aləmi güzgü kimi əks etdirən misralardır. Füzuli şairlər şairidir!

Hüseyn mükəddər-mükəddər dedi:

– Eh! İndinin şairlərindən kimi mən onunla yanaşı qoya bilərəm?! Heç kimi. Sözüm yoxdur, hərdən yaxşı şairlər olur. Ancaq dahiləri yoxdur...

Hamam dəsgahı qurtarmaq üzrə idi. Hüseyn onun başına sabun çəkdi.

– Qulaq as, gör nə deyirəm, dünən bura bir cavan oğlan gəlmişdi. Moskvadan gəlib, Cümşüd məndən xahiş elədi, dedi ki, bu moskvalı mənim dostumdur, ona hörmət elə, mənim xatirimə. Bakı hamamının ləzzətini ona göstər. Nədən danışdım? Hə, o cavan oğlan dedi ki, bu yaxınlarda Finlandiyada, bir də İsveçrədə olub, deyir ki, o yerlərdə hamamı ağacdan tikirlər; çiməndə özünü buğa vermək üçün yer də olur. Adamlar çimirlər, sonra özlərini buğa verirlər, bir sözlə, eynən bizim malakan hamamı kimi, ancaq oralarda hamamı ağacdan tikirlər, bizdə isə daşdan tikirlər, qalan şeylər isə tamam başqa cürdür: adamlar özlərini buğa verəndən sonra qaçıb qara, buz kimi suya girirlər. Eşidirsən? Abırlı-başlı adamdı, yalançıya oxşamırdı. Yenə Cümşüd sözünə qüvvət verdi, dedi ki, özüm çimmişəm, özüm qara girmişəm. Bu barədə sənə fikrin nədir?

– Mən bu barədə nə deyə bilərəm ki? Məgər dünyada azmi dəlillər var? Bəlkə də yalan danışır, axı Cümşüd özü kimdir ki! Bakıya gəldiyi cəmişi on il ola, ya olmaya, üstəlik də mən hələ indiyə kimi Asamandan bircə nəfər də abırlı adam çıxdığını görməmişəm. Odur ki, onun dostları da, təsəvvür eləyirəm, necə adamlar olar. Ancaq orası da var ki, doğru da ola bilər.

– Doğrudur, doğrudur, – Hüseyn dedi, – mən həmişə adamın doğru, ya yalan danışdığını duyuram. O oğlan bir söz də deyirdi! – Hüseyn astadan pısqıldadı. – Dünəndən bunu heç kimə danışa bilmirəm. Xəcalət çəkirəm. Mən o oğlana dedim: düzünü de, zara-fət eləyirsən? Neçə dəfə soruşdum, paltarını tamam geyib qurtarandan sonra axırıncı dəfə bir də soruşdum, o da hər dəfə “vicdan haqqı doğru sözümdür” deyirdi, hələ and da içirdi. Elə o cür də çıxıb getdi. Qeribə işdir.

– Nə deyirdi ki?

– Üz vurma, Cəlil, demərəm. Sən axı bilirsən, mən Allah adımıyam.

– Mənə deyə bilərsən, yaxşı bilirsən ki, dedinmi, elə buradaca qalasıdır, ağzımdan çıxmaz.

Hüseyn dinməzçə Cəlil müəllimin başına sabun çəkirdi.

Cəlil müəllim dedi:

– Hə, dillənsənə!

– Bilirsən nə deyir? – Hüseyn, nəhayət, ürəkləndi. Deyir ki, orada kişi də, arvad da hamı bir yerdə çimir. Bir hamamda, bir otaqda, hamısı da lüt, bir-birlərinin kürəyini sürtürlər. Ucdantutma!

Hüseyn dolçadan su töküb başının sabununu yuyanda Cəlil müəllim az qalmışdı boğulsun.

Cəlil müəllim nəfəsini dərib:

– Həyasızlar! – dedi. O, ürəkdən hiddətlənmişdi. – Daha insanlarda abır-həya deyilən şey qalmayıb. Elələrini öldürmək lazımdır ki, başqaları – cavanlar da onlardan ibrət götürməsin. Həyasızlıqdan söhbət salanda Cəlil müəllimin yadına qardaşı düşdü və kefi tamam pozuldu. – Tfu! İnsanların həyasızlıqlarının həddi-hüdudu yoxdur!

Hüseyn hirsli-hirsli dedi:

– Məni başqa şey düşündürür, fikirləşirəm ki, bəs bunların hökuməti hara baxır? Onların uşaqlarından nə çıxar? Hamısını həbsxanaya basmaq lazımdır. Ancaq göz olmaq lazımdır ki, kişiləri bir yerə salsınlar, qadınları da başqa yerə. Sən nə fikirdənsən, Cəlil?

– Qozbeli qəbir düzəldər. Sən elə bilirsən ki, onları həbsxanaya basmağın köməyi olacaq? Mən əlimin içi kimi bilirəm ki, elələrinə heç nə kömək eləməz. İnsanın ki, abırı-həyası olmadı, onu dünyada heç kim və heç nə düzəldə bilməz. Sən mənim sözümə inan!

O, qardaşını xatırladığına peşman olmuşdu, hamamın ləzzəti tamam qaçdı, hətta hirsindən gicgahları da atırdı. Heç kimə də açıb heç nə danışa bilməzdi, axı hər qabağına çıxana doğma qardaşından giley-güzar eləməyəcəkdi ki! Rüsveyçılıq olardı! Danışmasa da bir gün ürəyi tab gətirməyəcək, partlayıb tikə-tikə olacaq. Əgər həmişə sussa, dərini heç kimə deməsə, bir gün ağzından qapqara qan açılacaqdı.

Çayxana da elə burda, hamamın həyətində idi. Səhər tezdən olsa da, stolların hamısının dövrəsində adam vardı, bir stolda da nörd oynayırdılar. Cəlil müəllim çayxananın o başına, lap divarın dibinə qoyulmuş stola tərəf getdi, gedə-gedə başı ilə çayçıya işarə elədi. Bu çayxananın binasını qoyan mərhum Məmmədəlinin oğlu Əziz Cəlil müəllimə yaxınlaşıb kamal-ehtiramla salam verdi, tələsik, onsuz da təmiz, köhnəlikdən və çay tökülməkdən qaralmış palıd stolun

üstünü bir də yaş əsgilə sildi. Cəlil müəllimin qabağına bir çaynıq və iki də stəkan-nəlbəki qoydu, biri Cəlil müəllim üçün, biri də bərayi-ehtiyat, birdən Cəlil müəllim həmişəki kimi birisini stoluna dəvət eləyə bilərdi.

Cəlil müəllim bir stəkan tünd, məxməri çay süzdü, fikirləşdi ki, gedəndə gərək müştərilərin yanında bu cür çaya görə Əzizə təşəkkür eləsin. Keçən bazar günü aşkar hiss olunurdu ki, çayı dəmə qoyanda, odun üstündə çox saxlamışdılar, ona görə də Cəlil müəllim narazı getmişdi:

Amma bugünkü çay qiyamət idi. Həmişəki kimi, birinci stəkanı Cəlil müəllim nəlbəkiyə töküüb, bir az soyuyandan sonra tələsik içdi, dərhal da təsirini hiss elədi, çay elə bil ki, başında, əmgək sümüyü ilə beyin arasında olan nazik, duman kimi pərdəni əridib yox elədi. İndi qazanların ahəngdar uğultusu və başının üstündəki meynə yarpaqlarının xışiltısı altında onu fikir-xeyalə sövq eləyən və Cəlil müəllimə xoş gələn xatirələr şüuruna asanlıqla yol tapırdı. Cəlil müəllim ikinci stəkanı arxayın içdi. Təri soyuduqca alını buz kimi olurdu. Təzə müştərilər, gələnlərin əksəriyyəti qonşular və tanışlardı, mütləq ona salam verirdilər, o da yarım saat əvvəl hamamda olduğu kimi, həyatdan həzz alır, onun dolğunluğunu və xoş sabitliyini, bir də bu həyatda özünün lazımlı adam olduğunu hiss eləyirdi.

Sonra aralıda, nərd oynanılan stolun arxasında mübahisə düşdü və oyunçular yaxında əyləşənlərin məsləhətlərinə əhəmiyyət vermədən, Cəlil müəllimə yaxınlaşdılar, narahət elədikləri üçün dönə-dönə üzr istəyib, xahiş elədilər ki, bir nərd taxtasına nəzər salsın, Cəlil müəllim ağır-ağır nərdə yaxınlaşdı, bir anda mübahisəni həll elədi və elə həmin bu çayxanada, rəhmətlik Məmmədəlinin sağlığında, onun özünün başına gəlmiş eyni ilə bu cür bir əhvalat danışdı. Hamı ona diqqətlə qulaq asırdı, oyunçular dinməz-söyləməz onun kəsməti ilə razılaşırdılar. Çayxanada əyləşənlərin, əksəriyyəti təcrübəli nərdçi sayılan adamların arasından, mübahisəni həll etmək üçün onu seçmələri Cəlil müəllimə çox xoş gəldi. Oyun qurtardı, qalib gələn oyunçu Cəlil müəllimə əyləşib oynamağı təklif etdi, ancaq oynamaq istəmədi. Çayxanada nərd oynamağı o, adamların burada pulla da oynadıqlarını eşitdiyi gündən tərgitmişdi, əvvəllər burada belə şeylər olmazdı. O, nərdi ancaq bir yerə qonaq gedəndə, yaxud da, öz evində oynayırdı, özü də abırlı, ləyaqətli adamlarla oynayırdı.

Belə adamlarla hərdən bir o, “bir şeydən” də – naringidən, yaxud, deyək ki, qovundan, lap uzaq başı lotereya biletindən oynayırdı, hər tası üç biletdən. Puldan isə o, ömründə oynamamışdı.

Cəlil müəllim öz stoluna yanaşdı, yığışib getmək istədi, ancaq birdən fikrini dəyişdi, oturub təzə çaynıqdan bir stəkan da çay süzdü. Cəlil müəllim çayxanadan həmişə çətinliklə çıxırdı.

İkinci çaynıqdan elə birinci stəkanı içirdi ki, şofer Kamal gəldi, bu Kamalı elektrik montyoru işləyən ləqəbsiz Kamaldan ayırmaq üçün hamı Uzunqulaq Kamal deyirdi. Ləqəbi ona hələ uşaq vaxtlarında, həmişə ağzı pərtovluq elədiyinə görə vermişdilər. Əslində gəncliyində ona elə Eşşək Kamal deyirdilər, amma sonralar, o vaxtdan bəri xeyli yaşa dolduğuna görə, hörmət eləyib bir az ədəblə – Uzunqulaq deyirdilər; özü də söhbət düşəndə arvad-uşağının da yanında belə deyirdilər.

Yaxın dostları onu üzünə də belə çağırırdılar, bunun müqabilində o da hər dəfə gülə-gülə onlara dişinin dibindən çıxanı deyir, söyürdü.

Cəlil müəllimin hüzurunda Uzunqulaq Kamal artıq-əskik danışmağı özünə rəva görməzdi, ancaq hər halda, Kamal əvvəl icazə alıb, sonra da onunla üzbəüz əyləşəndə, Cəlil müəllim dilxor oldu. Ona da çay süzdü. Kamal dirsəkləri ilə stolun yarısını tutub, fısıldaya-fısıldaya, hortuldada-hortuldada çay içir və ucadan deyirdi ki, yay çox gözəl fəsildir, amma bircə böyük qüsuru var, yayda heç yerdə xaş tapmaq olmur. Cəlil müəllim fikirləşirdi ki, əgər bayaq, Kamal gəlməmişdən bir az əvvəl çıxıb getseydi, çox qiyamət olardı, indi çayxanada əyləşənlərin bir qismi elə güman eləyə bilər ki, Cəlil müəllim Kamalla söhbət eləyir, yaxud da, Allah eləməmiş, çayxanaya elə Kamalla bir yerdə gəlmişdir, tez durub getmək isə yaxşı düşməzdi.

– Amma əvəzində keçən bazar günü bəsdə deyincə tıxmışıq. Rzanın zirzəmisində. Rza elə bu cür də dedi: “Ay uşaqlar, bu axırıncı xaşdır, növbəti xaş altı aydan sonra olacaq” – biz də möhkəm girişdik! Hərəmiş iki boşqab. Həm də and olsun, əgər yalan deyirəm sə, iki gözümdən olum, adama bir litr araq vurduq. Özü də necə araq! Xalis tut araqı, mənə Zaqataladan göndərmişdilər – od vurursan, gömgöy alov qalxır! Belə araqı...

Qonşu stollarda əyləşənlərin Kamalın axmaq və nalayiq danışığına diqqətlə qulaq verdiklərini duyub, Cəlil müəllim onun sözünü yarımçıq kəsdi:

– Axı ziyandır.

Kamal təcəüb qaldı:

– Kimə?

– Canınıza ziyandır, – Cəlil müəllim Kamalın ağzından az-çox münasib bir söz çıxmasını gözləyirdi ki, bu sözdən yapışıb ədəb-ərkanla xoşagəlməz söhbətə son qoymaq mümkün olsun. O, Kamalın xatirinə dəymədən hər şeyi, adicə bir fürsəti bəhanə eləyib xudahafizləşməyə və çıxıb getməyə hazır idi, Kamal, əlbəttə, hörmətə layiq adam deyildi, ancaq indi o, Cəlil müəllimin stolunun kənarında oturmuşdu, bu səbəbdən də onun müəyyən dərəcə hörmətə qanuni haqqı vardı.

– Zıyanı yoxdur, zıyanı yoxdur, – Kamal onu sakitləşdirdi, – bizim Bakı arağını içmək ziyandır, Allah bilir onu nədən çəkirlər, kimisi deyir ki, çürümüş kartofdan, kimisi də deyir ki, neftdən çəkirlər. Amma o araq yox, qiyamət şey idi – şəh kimi şəffaf, gül-çiçək ətri gəlirdi, heyf ki, qurtardı. Hərəmiz bir litr vurduq, amma olsa yenə də içərdik. Üç adam oturmuşduq – mən, montinli Firuz, bir də sənin qardaşın Simurq. İkinci şüşədən sonra Firuz, namusuma and olsun, elə getdi ki, Rzanın zirzəmisinə yatırtmalı olduq, mən də, sözün düzü, keflənmişdim, amma Simurq, mən bunu Simurq sənin qardaşın olduğuna görə demirəm, özün yaxşı bilirsen: mən pisi də, yaxşını da deməkdən çəkinən adam deyiləm, əgər Simurqun haqqında pis fikirdə olsaydım, açıqca sənün üzünə deyərdim. Ancaq bir şey demək istəyirəm: Simurq qiyamət adamdır, adam yox, şirdir! Əjdaha kimi içir! İçir, amma nə keflənir, nə də aqlını itirir. Mən Simurqun yolunda canımdan da keçərəm. Simurq qiyamət oğlandır, çox qiyamət oğlandır. Bilirsənmi, mən indi and içəndə, onun canına and içirəm, onun, bir də öz uşaqlarımın canına, Simurq mənim ən yaxın, ən yaxşı dostumdur.

Cəlil müəllim Uzunqulaq Kamalla üzbəüz oturmuşdu, hərdən könülsüz-könülsüz bir qurtum çay içirdi, o daha ətrafındakı adamlara fikir vermirdi, hamamın da, çayın da ləzzəti tamam qaçmışdı.

Cəlil müəllim fikirləşirdi ki, Kamalın, əlbəttə, heç bir təqsiri yoxdur, adını nahaq yerə Uzunqulaq qoymayıblar ki! Amma onun doğma qardaşı nə səbəbə Kamala qoşulmalıdır, nə səbəbə Cəlil müəllim kənar adamların yanında belə söhbətlərə qulaq asmalıdır,

axı bu adamların arasında xeyirxahları ilə yanaşı, heç şübhəsiz, onun rüsvayçılığına ürəkdən sevinən adamlar da vardı. Sonra o xatırladı ki, qardaşı neçə dəfə qonşuları özlərinə güldürmüşdü; gərgin vəziyyət, ağır fikirlər yenidən qayıtdı. Cəlil müəllim bilirdi ki, bütün günü bu vəziyyətdən yaxa qurtara bilməyəcəkdir.

Cəlil müəllim qeyri-iradi özünə də, Kamala da çay süzürdü. Kamal, başlarını itirənə kimi içəndən sonra Simurqla şəhər bağına yelləncəyə minməyə getmələrindən danışmağa başlayanda, Cəlil müəllim istehzal-istehzal gülümsündü. Məxsusi onunla görüşmək üçün stoluna yaxınlaşan tanış adamların əlini sıxdı, müəbbənin içinə düşmüş arını çıxardıb atdı, fikirləşdi ki, bu arı, heç şübhəsiz, onun pətəklərinin arılarındandır. Cəlil müəllim arının tələf olmasına heyifsiləndi. Onun eşitdikləri və gördükləri indi yenidən solmuş, anlaşılmaz olmuşdu, yaddaşında ləngimirdi, iz salmırdı.

Cəlil müəllim bu lüzumsuz söhbətə mənasına fikir vermədən qulaq asır, eyni zamanda da özü tamamilə başqa şeylər xatırlayırdı, bu xatirələrdə nə Uzunqulaq Kamala, nə də bu yaxın vaxtlardan bəri baş verən əhvalatlara yer vardı. Atası öləndən sonra bütün ailənin dərdi-sərini çəkdiyi günlər, anasının və iki kiçik qardaşının – Simurqun və Tahirin, Cəlilin üstünə düşdükləri ağır müharibə günləri birdən gəlib gözüünün qabağında durdu. Anasının qətiyyətlə sava-
dı yox idi, arvad mikrobiologiya institutunda laborantlığa düzəldi, onlar qonşulara belə deyirdilər, amma əslində o, süpürgeçilik eləyirdi, dovşan və it qəfəslərini yuyub təmizləyirdi. Maaşı çox az idi, ancaq əvəzində, hərdən institut işçilərinə, elmi məqsədlər üçün istifadə edilmiş, sonra da öldürülmüş, yemək üçün yararlı, zişansız olan bir şaqqa dovşan əti verirdilər... Elə bu vaxtlar Cəlil müəllim məktəbi atmağa məcbur oldu, səhərlər o, vağzalın qabağında meydanda qəzet satırdı, sonra evlərə məktub, qəzet aparırdı, günün ikinci yarısında isə şəhərin o başına, Budaqov bazarına gedir, burada dənə-dənə papiros, qənd, iris və başqa şeylər satırdı, bu şeyləri ona başsız qalmış ailəyə rəhmədilik eləyən, yazığı gələn uzaq qohumları, mağaza müdiri verirdi. Arıqlamış, həmişə achiq çəkən, amansız Bakı günəşinin altında qapqara yanmış Cəlilin birçə arzusu vardı: böyüyüb babat qazanmağa başlayan kimi anasını o ağır işdən çıxartmaq, kiçik qardaşlarına savad vermək və uzaq qohumlarının, mağaza müdirinin yaxşılığından çıxmaq. Elə bütün arzularına da

çatacaqdı. Amma müharibənin lap axırlarına yaxın kiçik qardaşı – Tahir öldü. Çox yatmadı, ancaq bir qarına ac, bir qarına tox keçinməkdən üzülmüş bədən üz vermiş yeni bəlaya – boğma xəstəliyinə dözmədi. Tahirin ölümü ananı yaman dərddə saldı, arvad yorğan-döşəyə düşdü, öskürməyə başladı, bu qayda oğlunun ölümündən sonra, ta ömrünün axırına kimi daha düzəlmədi. Cəlil ilk dəfəydi ki, yaxın adamının ölümünü görürdü, ona görə də bu fəlakətin, bu itkinin dəhşətini uzun müddət unuda bilmədi. Atası uzaqda, cəbhədə ölmüşdü, odur ki, qardaşının ölümünə qədər, o cür sağlam, gülürüz, deyib-gülən adamın bu dünyadan köçməsinə inana bilmirdi. Amma qardaşının ölümündən sonra inandı.

Müharibə qurtarandan sonra işlər yavaş-yavaş yoluna düşməyə başladı – Cəlil bir müddət də poçtalyon işlədi, sonra onu “Qafqazın müdafiəsinə görə” medalı ilə təltif etdilər, rabitə idarəsində qüsursuz işlədiyini qeyd elədilər, iki il də keçəndən sonra isə, köhnə müdir təqaüdə çıxanda, Cəlil rabitə şöbəsinin müdiri oldu. Gəncliyinin haradan gəlib, haraya getdiyindən heç xəbər də tutmamışdı, ancaq buna heyifsilənmirdi də, qazandığını ötən illərin hamısına dəyişməzdi. Qardaşı Simurq məktəbdə oxuyurdu, ancaq hər halda abırlı-başlı ailə uşağı kimi oxuyurdu. Cəlil müəllim qardaşının və anasının əyin-başına yaxşı baxırdı, abırlı geyinirdilər, özü də son dərəcə təmiz dolanırdı, işdən və evdən savayı ayrı yer tanıyırdı. İşinə, vəzifəsinə münasibəti çox ciddi idi, buna görə də rəislərinin yanında yaxşı gözdə idi, ona tapşırılmış rabitə şöbəsinin işi dəfələrlə fəxri fərmanla qeyd edilmiş, şöbənin işçiləri, o cümlədən Cəlil müəllimin özü də pul mükafatı və qiymətli hədiyyələr almışdılar. O öz balaca təsərrüfatına da möhkəm uymuşdu.

Bomboz asfalt döşənmiş həyəti yavaş-yavaş güllü-çiçəkli, bostanlı bağa çevirmişdi, Cəlil müəllim həyətdə bir balaca toyuq-cücə yeri də düzəltmiş, bura bir neçə hind toyuğu, firəng toyuğu salmışdı.

Qardaşını da özünün çox xoşladığı işə alışdırmağa başladı, ona ağac calamağı, meynə kəsməyi öyrədirdi. Simurq bu işlərin hamısını asanlıqla, oynaya-oynaya eləyirdi, onu ciddi, ağılı başında olan böyük qardaşından fərqləndirən də elə bu idi. Məktəbdən qayıdandan sonra qardaşı sinif yoldaşları ilə birlikdə, əlində səbət küçələrə düşüb peyin yığırdı. Bu peyinlə Simurq və Cəlil müəllim bağlarını gübrələyirdilər. İlk vaxtlar qardaşı küçələri dolanıb peyin yığmağa

utanırdı, Cəlil müəllim bir gün bunu duyub, sakit-sakit onu başa saldı ki, burada elə bir utanmalı, biabırçı şey yoxdur, sonra da öz sözünü təsdiq etmək üçün bir bazar günü Simurq və onun dostları ilə birlikdə Quba yoluna getdi. O vaxtlar avtomobil nəqliyyatı seyrək idi, buradan tez-tez hərbi arabalar, faytonlar, kəndli arabaları keçirdi, asfaltın üstünə bol əyani və göz qabağında olan eksponatlar tökülürdü, bu eksponatları təzə-təzə səbətə yığıb bağının torpağını gübrələyən işgüzar və müdrik adam materiyanın bir şəkildən başqa şəklə düşməsi, başqa cürə desək, əsrarəngiz və əbədi təbiətdə dövrətmə prosesinin sürətləndirilməsində bilavasitə iştirak edə bilərdi.

Cəlil müəllim məhəllədə çox oxumuş adam sayılırdı, ancaq dünya ədəbiyyatı deyilən möhtəşəm binanı təşkil eləyən bütün kitablardan – bir zamanlar yer üzündə yaşamış insanların heç biri hələ ömrü boyu bu binanın bütün mərtəbələrini və otaqlarını gəzib dolaşa bilməmişdir – onun payına çox az şey düşmüşdü – birçə kitab, Azərbaycan nağıllarını oxumuşdu, amma məmnuniyyətlə oxumuşdu.

Ömründə oxuduğu bu birçə kitabı Cəlil müəllim hər ilyarım-iki ildən bir yenə də oxuyurdu, nağılların bəzilərində onu çox maraqlı süjet cəzb eləyirdi, bəzilərində vüsəl yollarında şər qüvvələrin və cadugərlərin iyrenc fitnə-fəsadlarını dəf eləməyə çalışsan sevgililərin düşdüyü vəziyyət onu kövrəldirdi. Zəngin və rəngarəng yumorun təsirindən ucadan qəhqəhə çəkib gülürdü. Arzu-kamlarına çatmış, bir-birinə qovuşmuş, adətən bir sarayda, yaxud cənnət bağında, qızıl balıqlar üzüşən hovuzun qırağında məhəbbətin səfasını gören sevgililər təsvir olunan yerləri – çox yekrəng, bəsit təsvirləri oxuyanda, qıpqırmızı olur və hiss ediləcək dərəcədə həyəcanlanırdı. Ən çox da onu heyran qoyan bu kitabdakı müdriklik və aydın, gözəl nəticə, ibrət dərsi idi, nağılların hamısının axırında bütün şər qüvvələr öz cəzalarını alırdılar, namuslu, zəhmətsevən, səmimi, valideynlərinə, yaxın adamlarına və dostlarına xeyirxahlıq eləyən adamlar isə çəkdikləri zəhmətin və sevgilərinin mükafatını artıqlaması ilə alırdılar, xalq, yaxud ədalətli hökmdarlar onları layiqincə qiymətləndirir, uca tuturdu; onlar ictimai və dövlət pilləsində yüksəkliklərə qalxırdılar, ancaq burada da yollarını azmır, təmiz vicdanla dolanırdılar.

Cəlil müəllim sadə, asan başa düşülən ifadələrlə, özü dərk elədiyi kimi, Simurqa izah elədi ki, peyin ağacların və başqa bitki-

lərin boy atması üçün son dərəcə zəruri şeydir. Simurq və onun yoldaşları peyin yığmaqla faydalı və lazımlı iş görürlər, hər cür zəhmətin şərəfli olduğunu başa düşməyib, onları ələ salan adamlara isə fikir verməyinə dəyməz, çünki onlar – Simurqu və onun yoldaşlarını ələ salmağı özlərinə rəva gören adamlar ləyaqətsiz insanlardır, hətta demək olar ki, axırı itmiş adamlardır, onları yalnız səmimi tövbə, peşmançılıq xilas edə bilər.

Həyatının bu dövründə Cəlil müəllim, heç şübhəsiz, xoşbəxt adam idi. Bir azca onu anasının səhhəti narahat eləyirdi, müharibə illərinin ağır itkilərindən sonra arvad özünə gələ bilməmişdi, son dərəcə dindar olmuşdu, hər gün oğlanlarının canına dua oxuyurdu. Cəlildən ötrü dəli-divanə idi, fərəhindən yerə-göyə sığışmırdı, oğlu işdən qayıdana kimi rahatlıq tapmırdı, dözə bilmirdi. Cəlil evdə olmayanda adı dilindən düşmürdü, tərifləyib göylərə qaldırırdı. Deyirdi ki, dünyada hər şeyi var, heç bir şeyə ehtiyacı yoxdur, ancaq Cəlilin evləndiyi günü, bir də Simurqun məktəbi qurtardığını görseydi, yüz yaşayardı.

Ana bu xoş günü də gördü, bir abırlı ailəyə elçiliyə getdi. Cəlil adaxlandı, qız qəşəng idi, cehizi də vardı. Bir sözlə, qaydasında, hamı necə, o da elə idi. Leyla yaxşı evdar qadın, yaxşı arvad idi, qaymanasına gəldikdə isə, ona yaxşı gəlin yox, mehriban, qayğıkeş qız olmuşdu, Məryəm xanıma əlindən gələn hörməti eləyirdi, əldən-ayaqdan gedirdi, qarıya – iki istəklili, ehtiramlı oğulun anasına qulluq göstərməyə, xoşuna gəlməyə çalışırdı. Gizlətməyin nə mənası, ilk vaxtlar məqsəd doğrudan da bu idi, elə Məryəm xanımın da əvvəllər işi-gücü yalnız gəlinə göz qoymaq idi: “Görək nə yuvanın quşudur”. Sonra isinişdilər, bir-birlərini ürəkdən sevdilər; gəlin-qayınana arasında belə şey az-az olar. Bir-birlərindən aralı olmasalar da, bir evdə yaşasalar da, hər səhər görüşəndə ürəkdən şad olurdular; gəlinlərini evlərinə gətirdikləri vaxtdan ta o qara günə kimi. Məryəm xanım bu dünyadan köçənə kimi, tək birçə gün də bir-birlərindən ayrılmamışdılar.

Qonşular da Cəlil müəllimin ailəsini hamıya nümunə göstərirdilər. Cəlil müəllim məhəllədə ən hörmətli adamlardan biri olmuşdu, hətta qonşu məhəllədə yaşayan prokuror Həsənov da bir az özünü yığışdırmalı, hər il keçirilən qeyri-rəsmi rayon birinciliyində fəxri yeri Cəlil müəllimə verməli olmuşdu.

Qardaşı Simurq da onu məyus eləmədi, indi yaxşı oxuyurdu, hətta məktəbdən qayıdandan sonra kitabxanaya da getməyə başlamışdı, Cəlil müəllim onun bu hərəkətini təqdir eləyir, haqlı olaraq belə mülahizə yürüdü ki, kitabxanaya getməyin adama heç bir ziyanı ola bilməz.

Cəlil müəllim hiss eləyirdi ki, qardaşı onu sevir, onunla fəxr eləyir. O da Simurqun hündürboy, qəşəng oğlan olacağını fikirləşəndə ürəyi sevincdən dağa dönürdü, qonşu evlərin qızları onun qardaşına çoxdan, az qala hələ yeddinci sinifdə oxuduğu vaxtlardan oğrun-oğrun baxırdılar.

Bu vaxtlar Cəlil müəllim çox yaxşı qazanırdı; onun mülahizəsinə görə, onlar çox firavan dolanırdılar, pulları hər şeyə çatırdı, hətta dar gün üçün də bir az arxaya ata bilirdilər. Hər həftənin axırında Cəlil müəllim Simurqa cib xərcliyi verirdi. Simurq özü istəməyəndə də verirdi. Cəlil müəllim özünün Simurq yaşda olanda nə müsbətlər çəkdiyini xatırlayırdı, ona görə çalışırdı ki, qardaşının günü xoş keçsin, kino pulu da, dondurma pulu da verirdi, elə verirdi ki, Simurq ürəyi istəyəndə bir yoldaşını da kinoya dəvət eləyə bilsin, açığını desək, Cəlil müəllim qardaşına bir də ona görə pul verirdi ki, canından çox istədiyi kiçik qardaşının nazı ilə oynamaq xoşuna gəlirdi. Cəlil müəllim bilirdi ki, qardaşı parka rəqşə gedir, ancaq onu qınamırdı, məzəmmət eləmədi. Fikirləşirdi ki, cavanlıqdır, böyüyər, özü başa düşər ki, mənasız, axmaq işdir, bəlkə də pozğunluqdur. Bu münasibətlə Cəlil müəllim qardaşına birçə kəlmə də deməmişdi, inanırdı ki, Simurqun damarlarında axan qan yaxşı qandır, atasının qanıdır, qoymaz yolunu azsın. Cəlil özü, ta evləndiyi günə kimi, tək birçə qadının da qoluna girməmişdi, qoluna girmək nədir, qadınla təkbətək, üz-üzə dayanmamışdı.

Yayda, onuncu sinfi bitirdikdən sonra, Simurq axşamlar tez-tez evə gec gəlməyə başlayanda, Cəlil müəllim başa düşdü ki, işə müdaxilə eləməyin vaxtıdır. Demək olar, gecəni səhərə kimi yatmadı, sübh çağına yaxın qardaşının addım səslərini eşitdi, tələsik yataqdan qalxdı və elə bu cür, alt paltarında, darvazaya tərəf, qardaşının qabağına getdi. O səhər Simurqun sifəti qərribə olmuşdu, baxışı elə həmin baxışdı, gözlərində yorğunluq vardı, ancaq necə məsud idi, elə bil çıraq yanırdı, üzündə, nədənsə şişmiş al-qırmızı dodaqlarında isə indiyə kimi Cəlil müəllimin öz qardaşının üzündə görmədiyi qərribə bir təbəssüm dolaşdı. Simurqun köynəyinin yaxası düymələnməmişdi, möhkəm, qüvvətli sinəsi tamam açıq qalmışdı.

Əvvəl Cəlil müəllim qət elədi ki, Simurq evə sərxoş gəlib, bu fikirdən ürəyi düşdü, sonra diqqətlə baxanda boynunda iki yerdə tünd-qırmızı ləkə gördü, burnuna yüngülcə, çətin duyulan ətir dəydi, başa düşdü ki, Simurq sərxoş deyil. Cəlil müəllim bilmədi ki, buna sevinisin, ya sevinməsin. Gözünü zilləyib bir xeyli qardaşının üzünə baxdı, tək birçə dəfə baxdı, amma bu baxışda çox şey vardı. Simurq utanıb başını aşağı saldı, ağızını açıb birçə kəlmə də demədi, talvara, anasının axşamdan saldığı yerə tərəf getdi. Həmin səhərdən sonra Simurq daha bayırda çox ləngimədi, birçə dəfə də evlərinə saat on ikidən gec gəlmədi. Cəlil müəllim də həmin səhəri ona heç vaxt xatırlatmadı, bir kəlmə də demədi, onlar yenə axşamlar bağda işləyirdilər, işlərini qurtarandan sonra isə oturub nərd oynayırdılar, çay içirdilər. Bütün rayonda, bəlkə də bütün şəhərdə heç kimin Cəlil müəllimin qardaşından üzüyola yaxşı qardaşı yox idi. Cəlil müəllim Simurqun həm ən yaxın dostu, həm mehriban böyük qardaşı, həm də səxavətli, nazıqqəlbli atası idi, ona görə ki, Simurqun ondan yaxın dostu yox idi, başqa qardaşı yox idi, atası isə Simurqun yadına gəlmirdi, atası cəbhəyə gedəndə Simurqun iki yaşı təzəcə tamam olmuşdu. Simurq Cəlil müəllimi nadir hallarda adı ilə çağırırdı, adam arasında isə, özündən on iki yaş böyük qardaşına lazım olduğu kimi, hörmətlə “ağa dadaş” deyərdi.

Ailədə hamının kefi kök idi, işləri yoluna düşmüşdü. Özünün və ailəsinin yaxşı adını adamların gözündə ucaltmaq, qorumaq üçün əlindən gələni eləyən Cəlil müəllim də xoşbəxt idi.

Həmin yay Simurq tibb institutuna girirdi. İmtahanların hamısını verdi, heç birindən kəsilmədi, elə qiymətləri də pis deyildi, yaxşı qiymətlər almışdı. Qəbul etmədilər. Müsəbiqədən keçmədi. Cəlil müəllim rektorun qəbuluna getdi, nazirliyə müraciət etdi, ancaq heç bir şey çıxmadı, köməyi olmadı. Cəlil müəllim nazirliyin binasından çıxdı, bir də imtahan vərəqinə baxdı, qiymətlərin hamısı dörd idi, tək birçə üçü vardı, sonra onu cırıq-cırıq elədi. İşə bir bax, ikicə baldan öteri adamı instituta qəbul eləmirlər! Bu iş heç cürə Cəlil müəllimin ağına batmırdı – adamların başına hava gəlib, nədir? Uşaq on il oxuyub, arzusu həkim olmaqdır, iki alan da deyil, imtahanların hamısını verib, amma qəbul eləmirlər. Nədir, nədir, ikicə balı çatmır!

Cəlil müəllim Simurqun qiymətini kəsəndə əli titrəməyən müəllimləri tanımadığına çox heyifsilənirdi. Cəlil müəllim bu

adamlardan soruşardı ki, insanların taleləri ilə bu cür başdansovdu məşğul olmağa onlara kim ixtiyar verib? Axı elə üzünə baxan kimi görünür ki, Simurq dərrakəli, bilikli oğlandır, yox əgər dərhal görə bilmirsənsə, onda qarşında dayanıb, bir də soruş. Cəlil müəllim dilxor-dilxor fikirləşdi: bilet nədir, üç sual yazılmış bir parça kağız? Adamdan bir soruş ki, kimsən, hansı ailədə böyüyüb tərbiyə almısan, məgər atasız böyümək asan işdirmi, hər şeyi soruş, bil, sonra fikirləş gör nə qiymət vermək olar. Yox, əgər kefin yoxdursa, dilxorsansa, söhbət eləməyə həvəsin yoxdursa, onda heç imtahan götürməyə getmə, bir az bulvarda geziş, fikrin dağılsın, axı sən insan taleyi həll eləyirsən!

İnstituta girə bilməməsi Simurqa qardaşı qədər ağır təsir etməmişdi, o, Cəlil müəllimə bacardığı kimi təskinlik verir, onu başa salırdı ki, bu il tibb institutunda hələ indiyə kimi görünməmiş müsəbiqə olub, əsasən yalnız imtahanların hamısından beş qiymət alanları, bir də bir, yaxud iki beş alanların bir qismini qəbul eləyiblər, özü də bunları az qala hamının, elə Simurqun özünün də ərizə verdiyi müalicə fakültəsinə yox, sanitar, yaxud pediatriya fakültəsinə götürüblər. Çox başa saldı, söz verdi ki, bütün ili möhkəm hazırlaşacaq, imtahanların hamısından beş alıb, gələn il hər necə olur-olsun instituta daxil olacaqdır. Köməyi olmadı, Cəlil müəllim təskinlik tapmırdı. On gündən sonra isə hərbi komissarlıqdan kağız gəldi. Simurqu əsgərliyə çağırırdılar. Cəlil müəllim qardaşını yola salmaq üçün Biləcəriyə getdi, ömründə birinci dəfə, onun mülahizəsinə görə, böyük qardaşa, ailə başçısına yaraşan təmkinini pozdu.

Simurqu bərk-bərk bağına basıb, bir neçə dəfə öpdü, amma kiçik qardaşının yanında gözlərinin yaşarması lap biabırçılıq oldu, heç ona yaraşan iş olmadı, özü də qardaşına qoşulub ağlayan Simurqla yanaşı, vaqonun qabağında dayandıqları müddət ərzində heç cür özünü elə ala bilmədi, hətta ona hərbi qulluqda karına gələ biləcək bir məsləhət-filan da verə bilmədi.

Simurq getdi, ev elə bil boşaldı. Simurqun yeri yaman görünürdü. Məktubu tez-tez, günəşini gəlirdi. Cəlil müəllim vaxtılı-vaxtında cavab yazırdı, həyatda hər şey kimi bu iş də ciddi yanaşırdı, başı nə qədər qarışıq olur-olsun, hər məktubuna cavab yazırdı, az qala hər məktubun da axırında mütəlq soruşurdu ki, bəlkə Simurqa pul, yaxud başqa bir şey lazımdır.

Simurq maraqlı məktublar yazırdı, Cəlil müəllimin yalnız adlarını eşitdiyi müxtəlif yerləri təsvir eləyirdi.

Əvvəlcə məktublar Ukraynadan gəlirdi. Simurq zərfin içinə Lvovun, Çernovitsanın və başqa şəhərlərin mənzərəli şəkillərini qoyurdu. Simurq yazırdı ki, burada, orduda şoferlik kursunu qurtarıb, indi hissədə qulluq eləyir, bu hissə haqda yazmağa, bir hərbiçi kimi, onun ixtiyarı yoxdur. Simurq “Döyüş və siyasi hazırlıq əlaçısı” nişanı ilə təltif olunanda Cəlil müəllim bütün dostlarını və qohumlarını, eləcə də həmişəki kimi, uzaq qohumlarını – mağaza müdirini dəvət eləyib, qonaqlıq verdi, yaxşılığı itirməyən Cəlil müəllim müharibə dövründən bəri bu mağaza müdirinə daim qayğı göstərir, xüsusi hörmət eləyirdi. Sonra məktublar xaricdən gəldi, özü də əvvəlki vaxtlara nisbətən xeyli seyrəldi, Cəlil müəllim qardaşından incimirdi, başa düşürdü ki, orduda qulluq etmək zarafat iş deyil, adamın məktub yazmağa da vaxtı qalmır. Özü müntəzəm məktub yazırdı, evdə olub-keçənlərin, işindəki və məhəllədəki yeniliklərin hamısını yazırdı. Müntəzəm, hər ay o, tirlərindəki əmanət kassasına gedir, Simurqun adına on, bəzən də on beş manat pul qoyurdu. Cəlil müəllim yadından çıxartmırdı ki, ondan savayı bu dünyada Simurqun arxası yoxdur. Ordudan qayıdandan sonra ilk vaxtlar, ələlxüsus əgər instituta oxumağa getsə, yaxud cavanlıqdır, birdən evlənmək fikrinə düşsə, ona pul lazım olacaqdır. Bir o qədər də hər ay Cəlil müəllim öz adına əmanət kassasına pul qoyurdu – ailəli adam gərək gələcəyini də fikirləşsin, uşaqları haqda düşünsün. Bu vaxt Cəlil müəllimin iki uşağı vardı, oğlu Simurq əsgər gedəndən sonra, orduda qulluğunun ikinci ili doğulmuşdu. Uşaqlarını Cəlil müəllim erköyün böyütmürdü; onların özlərinin xeyri üçün sərt rəftar eləyirdi, çünki başa düşürdü ki, erköyün böyüyən uşaqların axırı bir şey olmur. Söz ola bilməz. Cəlil müəllim uşaqlarını istəyirdi. Qızı, yaxud balacası xəstələnəndə ürəyi qana dönürdü, ancaq bu istək Cəlil müəllimin Simurqa olan istəyinin müqabilində heç bir şey idi, heç müqayisəyə gəlməzdi. Nə anası, nə də arvadı buna görə onu qınamırdılar, çünki bilirdilər ki, hələ özünün ata kölgəsinə ehtiyacı olduğu vaxtlarda Simurqu o böyüdüb boya-başa çatdırıb, qayğısını o çəkib, buna görə də Simurqu bir növ özünün ilki, böyük oğlu hesab eləyir, böyük övladını isə ata uşaqlarının hamısından çox istəyir.

Bu qaydada da, Simurqu gözləyə-gözləyə yaşayırdılar. Pis dolanmırdılar. Cah-cəllaları yox idi. Cəlil müəllim zəhmətlə qazandığı pulu havaya sovuran adamlardan deyildi, ancaq hər şeydən də özünə korluq verməzdi, nə abırlı-başlı geyinmək, nə də yemək-ichmək sarıdan. Tez-tez qonaqları olurdu, özləri də qonaq gedirdilər. Əgər Cəlil müəllimi arvadı ilə bir yerdə ad gününə, yaxud toya çağırırsaydılar, heç vaxt xəsislik eləməzdilər, ad-sanlarına, mövqələrinə layiq hədiyyə aparırdılar. Simurq əsgərlikdən qayıdandan ilin yayında isə, Cəlil müəllim özü də gözləmədən çoxdan arzuladığı bir şeyi həyata keçirmək qərarına gəldi – ailəsini də götürüb Kislovodska getmək fikrinə düşdü.

Bəlkə də bu çoxdan mürgüləyən fikrin oyanıb fəallaşmasına və təlatümə gəlməsinə səbəb Simurqun göndərdiyi məktublar və Cəlil müəllimin görmədiyi şəhərlərin təsvirləri, mənzərə şəkilləri olmuşdu, ancaq ola da bilirdi ki, səbəb heç bu deyildi! Kim bilir? Yəni indiyə kimi elə bir mütəfəkkir, yaxud alim olubmu ki, insanın ağına gələn, misal üçün, indi qəflətən Cəlil müəllimin beyninə düşən fikir kimi qərribə, o qədər də xas olmayan fikirlərin nədən törəndiyini dəqiq deyə bilsin? O, qoca yaşında anasının da xatirini xoş eləmək istəyirdi. Evlərində atasının – əməkdar neftçi-briqadir Bayram bəyin bir neçə şekli vardı, bu şəkilləri möhkəm qoruyub saxlayırdılar. Şekillərdən biri atasının və anasının lap cavanlıq vaxtlarında çəkilmişdi, əyinlərində indi adama qərribə gələn, müharibədən əvvəl geyilən kostyum qayanın üstündə dayanmışdılar, qayanın altından enli, dayaz şırnaq axırdı, duruluğundan belə görünürdü ki, bulaq suyudur. Şəklin lap aşağı tərəfində, qara qayanın üstündə yazılmışdı: “Büllur şırnaq. Kislovodsk”. Anası çox söhbət eləmişdi, Cəlil müəllim əzbər bilirdi ki, toydan sonra atası və anası Kislovodska getmişdilər, bilirdi ki, dünyada Kislovodskdan gözəl yer yoxdur. O zaman düşükləri evi anası ömürlük yadında saxlamışdı, qabağında meyvə bağı olan bu evi o dönə-dönə, bütün təfsilatı ilə təsvir eləmişdi, hətta küçənin adını da unutmamışdı, əcaib adı vardı – Rebrovaya balka. Hər dəfə də bütün bunları danışanda dirçəlir, elə bil ki, cavanlaşırdı. Hər danışanda da heyifsilənirdi ki, Cəlil müəllimə Kislovodsk kimi gözəl yeri görmək qismət olmadı, görünür, sadələvhliyündən, yaxud fikri dağınıqlığından ana nəzərdən qaçırdı ki, Cəlil müəllimin bütün dünyada, hətta Sovet İttifaqında

gəzmədiyi, görmədiyi yeganə şəhər yalnız Kislovodsk deyil. İndiyə kimi o, heç yerdə olmamışdı, doğulduğu gündən bu vaxta kimi Bakıdan kənara çıxmamışdı.

Onu çoxdan həsrətində olduğu Kislovodski görmək arzusuna çatdıran, arvadının və uşaqlarının dünyagörüşünün artmasına səbəb olan bu səfər, həm də mehriban və qayğıkeş övlad olan Cəlil müəllimə anasının könlünü açmaq, onu sevindirmək imkanı verirdi.

Götür-qoy eləyib, Cəlil müəllim bu qənaətə gəldi ki, kurorta getmək – bu məhəllədə əlamətdar və nadir hadisə idi – qonşuların yanında onun nüfuzunu qaldırdı. Cəlil müəllim ailəsini kurorta aparmaq qərarını qardaşına yazdı, Simurqsuz getməli olduqlarına heyifsiləndi. Məktubun axırında Cəlil müəllim yola, gedib-qayıtmağı sərf olunacaq vaxtı da hesablayıb, Simurqun məktubların Kislovodsk poçtamtına göndərməli olacağı tarixi dəqiq göstərdi. Cəlil müəllim əmində ki, Kislovodsk getmək xəbərinin Simurqa və uşaqlarına yaxşı, tərbiyəvi təsiri olacaqdır, əvvələn, vicdanla çalışsan, özünü faydalı əməyə həsr eləyən adamın həyatda nə cür imkanlara malik olduğunu əyani surətdə görəceklər, ikincisi də bu hadisə xatirələrində Cəlil müəllim kimi xudbinlikdən çox-çox uzaq bir ailə başçısının onlara göstərdiyi əlavə bir qayğıkeşlik və xeyirxahlıq nümunəsi kimi qalacaqdı.

Həmişəki kimi, özü və yaxın adamları barədə fikirləşəndə, Cəlil müəllim kövrəldi və onların hamısına – qardaşına, arvadına və uşaqlarına daha artıq mehribançılıq etməyi, alicənab olmağı qət elədi, yəni fikirləşdi ki, düşüncəsizlik üzündən törəyən səhvlərin üstünü vurmaşın, onlarla münasibətində inandırma və nümunələr üsulundan istifadə etsin, əmrsiz və göstərişsiz ötüşsün, halbuki, heç şübhəsiz, bir ailə başçısı kimi, böyük kimi, Cəlil müəllimin ömrlər, qəti tapşırıqlar verməyə haqqı vardı, nəhayət, onlar öz varlıqları, indi olan və hələ gələcəkdə də olacaq bütün yaxşı şeylər üçün bu adama borclu idilər.

Dünyagörmüş, təqaüdə çıxana qədər uzun müddət ekspeditor və əmtəəşünas kimi bütün ölkəni gəzib dolaşmış Ağasəmədlə çayxanada əməlli-başlı məsləhətləşəndən sonra, Cəlil müəllim on gün qabaqdan qatara, kupeli vaqona bilet aldı. Ağasəməd dedi ki, yayda yumşaq vaqonda getməkdən də axmaq iş yoxdur, çox isti olur, hələ isti olsa yenə dərđyarıdı, müharibədən bir az əvvəl, yayda, axırını

dəfə Tbilisidən Bakıya qayıdanda yumşaq vaqonda taxtabitilərin əlindən gecə səhərə kimi gözünü yuma bilməmişdi.

Belə qərara gəldilər ki, ümumi plaskartlı vaqonda getmək Cəlil müəllimə yaraşmaz. Ona görə də kupeli vaqonun üstündə dayandılar, doğrudur, Ağasəməd özü bu vaqonda getməmişdi, müharibədən əvvəl bu cür vaqonlar yox idi, ancaq Ağasəməd dedi ki, o, bəzi adamlar tanıyır, onların sözünə arxayın olmaq, inanmaq olar, ailəsi ilə birlikdə kurorta rahat, basabassız-filansız getmək istəyən adam üçün kupeli vaqondan yaxşısı yoxdur.

Evin açarını yola düşəndə Cəlil müəllim ən yaxın qonşuları neftçi Kərimə verdi. Onu çox əziyyətə salmamaq üçün Cəlil müəllim həyətdəki su kranının rezin borularını çəkib bağa və bostan ləkələrinə qoydu, indi bağı və bostanı əməlli-başlı suvarmaqdan ötrü hər axşam kranı yalnız axıra kimi açmaq və düz qırx beş dəqiqədən sonra bağlamaq kifayət idi. Cəlil müəllim xronometraj aparmış, bağ-bostanın suvarılma müddətini dəqiq müəyyən etmişdi.

Cəlil müəllimin ailəsi yerbəyer olan kupe doğrudan da çox rahat idi. O, pardaqlanmış taxta yatacaqları, parıldayan plastik çökilmiş divarları razılıqla süzdü, kefin istəyən kimi yandırmaq, gurlaşdırmaq, yaxud yatanda zəiflətmək mümkün olan işığı yoxladı, gözü balaca nərdivana sataşan kimi onun nədən ötrü olduğunu başa düşdü, saz olub-olmadığını yoxladı. Kupeni gözədən keçirəndən sonra o, birinci növbədə yerləri bölüşdü, aşağı yerləri anasına və dörd yaşlı oğlu ilə arvadına verdi, yuxarı yerləri isə özüne və qızına götürdü. Sonra saatına baxdı, qatarın yola düşməsinə hələ xeyli, yarım saata qədər vaxt qaldığını görüb, perrona, vaqonla üzbəüz bufetə qaçdı və on şüşə mədən suyu aldı ki yolda çiy su içməsinlər; yay vaxtı idi, hər cür yoluxucu xəstəlik ola bilərdi. Qatar tərpenənə kimi, Cəlil müəllim tualetə girdi, paltarını dəyişdirdi, təzə mil-mil pijamasını geydi, yola çıxmamışdan qabaq məxsusi kurortda geymək üçün aldığı yumşaq idman ayaqqabılarını ayağına keçirdi. Bir müddət, hava tamam qaralana kimi, dəhlizdə dayandı, sonra kupələrinə girdi. Bu vaxt Məryəm xanım Kislovodskdan danışdı, Cəlil müəllim sevinməyindən cuşa gəlmiş anasının üzünə baxıb, bir də məmnuniyyətlə fikirləşdi ki, səfərə çıxmaqları anasına çox yaxşı təsir eləyib və Allah qoysa, səhhətinə də xeyri dəyəcək. Məryəm xanım nə isə bir “Xram vozdux”dan, onun dörd dövrəsindəki yamyaşıl, kölgəli talalardan,

həmin bu “Xram vozdux”da, baş vermiş, Cəlil müəllimin bütün təfəssilatı ilə bildiyi bir əhvalatdan söz salmışdı, ancaq Cəlil müəllim heç cür baş aç a bilmirdi ki, bu “Xram vozdux” özü restorandır, yaxud “Xram vozdux”da restoran var. Musiqili, rəqsli axşamlardan birində onun mərhum atası burda çox uzaq qohumu polkovnik Mehmandarova, çar ordusunda qulluq eləyən, ancaq inqilab dövründə Qızıl Ordu tərəfə keçən, sonralar isə ilk sovet generallarından biri olan həmin polkovnik Mehmandarova rast gəlir.

Meryəm xanım əhvalatı demək olar ki, tamam (ömründə birçə dəfə həmin axşam gördüyü generalın onu iki dəfə tanqo oynamağa dəvət etməsini, Bayram bəyin də generalın indi rəhmətə getmiş arvadı ilə oynamasını) danışib qurtarana kimi Cəlil müəllim qulaq asdı, sonra ədəblə anasının sözünü kəsib, xatırlatdı ki, şam yeməyinin vaxtıdır. Cəlil müəllim ona görə belə elədi ki, bu əhvalatın gerisini, sonra onların şampan şərabı və musiqiçiləri də götürüb, hamılıqla iki faytona doluşduqlarını, səhərə kimi gəzməyə getdiklərini, mərhum atasının həmin gün möhkəm sərxoş olmasını və özünü çox qərribə aparmasını, evdə də Meryəm xanımın onu çox çətinliklə dilə tutub yatağa salmasını yaxşı bilirdi. Cəlil müəllim əhvalatın bu hissəsinin uşaqların yanında, xüsusilə on yaşlı qızının yanında danışılmasını lazım bilmirdi.

Gecə o, sakit və möhkəm yatdı, səhərə yaxın tək birçə dəfə kupədə hər şeyin qaydasında olub-olmadığını yoxlamaq üçün ayıldı və demək olar ki, dərhal da təzədən yuxuya getdi, yuxuya gedənə kimi birçə onu fikirləşə bildi ki, bütün olub-keçənlərin hamısı heqiqətdir və bir gündən sonra o, Kislovodskda olacaqdır. Cəlil müəllim özünü çox yaxşı hiss eləyirdi, ürəyi sakit idi.

Kislovodskda vağzalda uzun müddət taksi gözləməli oldular. Anası dedi ki, o vaxtlar onlar gələndə qatardan ayaqlarını yerə qoyan kimi, faytonçular onları araya aldılar, az qaldılar ki, şey-şüyün üstündə dava-dalaş salsınlar, hərə onları öz faytonuna çəkməyə çalışırdı. Nəhayət, taksi gəldi, Cəlil müəllim kurorta gələnlərə otaq verilən kontora sürməyi buyurdu, məlum oldu ki, kontor lap yaxında, vağzalın böyründə imiş. Burada Cəlil müəllim dedi ki, ona Rebrovaya balka küçəsindəki evlərdən birində otaq lazımdır. Cəlil müəllim anasının xətrini xoş eləmək istəyirdi. Söz ağzından çıxan kimi, bir qadın ona yaxınlaşdı, dedi ki, o elə Rebrovaya balka küçəsində

olur, bir təmiz və işıqlı, hər cür rahatlığı olan, iki pəncərəsi bağa baxan otaq kirayə verir.

Cəlil müəllim evin sahibini maşına dəvət etdi, onlar yola düşdülər. Meryəm xanım şoferin yanında əyləşmişdi, qatardakı kimi həyəcanlı, şən idi. O, aramsız deyirdi ki, mütəlak aparıb bütün görməli, gəzməli yerləri uşaqlara göstərəcəkdir, iqtidarı olmasa da, birtəhər aparıb göstərəcək. Sonra yavaş-yavaş həyəcanı keçdi, süstləşdi, birdən tamam susdu, diqqətlə qələbəlik, maşınların sel kimi axışdığı tərtəmiz, yaraşlıq küçələrə, mərtəbələri başdan-başa şüşəli, balkonlu, işıqlı evlərə tamaşa eləməyə başladı. Sonra o, oğluna tərəf qanrıldı, Cəlil müəllim onun üzündə çaşqınlıq və hətta qorxu gördü.

– Cəlil! – Meryəm xanım soruşdu. – Biz hara gəlmişik?

Cəlil müəllim:

– Kislovodsk! – dedi.

– Yox, – Meryəm xanım etiraz elədi. – Bura Kislovodsk deyil.

Cəlil müəllim fikirləşib dedi:

– Çox dəyişib, ona görə sənə elə gəlir. Sən Bakıda da heç yerə çıxmırsan, əgər çıxsan, onda görərsən ki, elə ora da çox dəyişib. Başdan-başa yeni küçələr salınır. Hər yerdə bu cür sürətlə tikirlər. İndi Rebrovaya balkaya çatırıq, hər şey dərhal yadına düşər. – O, anasının kefini açmaq üçün zarafat eləmək istədi. – Onda inanarsan ki, biz Kislovodskdayıq. Soçidə deyilik.

Tamam çaşbaş qalan anasının tanış küçəni görüb sakitləşməsi üçün Cəlil müəllim maşını iki dəfə Rebrovaya balkanın başından ayağına, ayağından başına sürdüdü.

O, hətta şoferə buyurdu ki, maşını bir dəqiqəliyə anasının o səfər gələndə düşdüyü evin qabağında saxlasın, Meryəm xanım bu evi elə müfəssəl təsvir eləmişdi ki, nömrəsi də Cəlil müəllimin yadında qalmışdı.

– Bu da sənin Rebrovaya balkan, – Cəlil müəllim dedi. – Sən, bax, bu evə düşməsən.

Meryəm xanım:

– Bura Kislovodsk deyil, – dedi. Anasının birdən-birə dəyişmiş, qocalıq, üzgünlük duyulan səsi Cəlil müəllimi sarsıtdı. – Şəhər bu cür dəyişə bilməz, heç bir şey bu dərəcədə dəyişə bilməz, həmişə bir şey qalır. Buranın havası da indi başqadır, axı mən o havanı

xatırlayıram. Mən sənə deyirəm ki, bu başqa şəhərdir, adını nə qoyurlar qoysunlar. Burada hər şey başqa cürdür. Mənim hər şey yaxşı yadımdadır, sənki, mənim yaddaşıma bələdsən. Bu küçənin Rebrovaya bəlkəyə, rəhmətlik atanla düşdüyümüz küçəyə heç oxşarı da yoxdur. Hər nə deyirlər desinlər, sən mənim sözümə inan.

Dilxor olmuş Cəlil müəllim şoferlə köməkləşib şeyləri evə yıgdi. Otaq doğrudan da, böyük və işıqlı idi, bura bir paltar şkafı, bir stol və üç çarpayı qoyulmuşdu. Çarpayılardan biri ikiadamlıq idi. Qıza ev sahibəsi açılıb-yığılan çarpayı verdi. Cəlil müəllim ensiz çarpayılardan birini kənara sürüdü və yenə də ev sahibəsinin gətirdiyi şirmanı qabağına qoyub, öz çarpayısını qalan otaqdan ayırdı.

Ev Cəlil müəllimin xoşuna gəldi. Bəlkə də ona görə xoşuna gəlmişdi ki, onun Bakıdakı evinə çox oxşayırdı: demək olar ki, quruluşları da eyni cürə idi; kürsülü dörd otaq, dörd dövrəsi enli cyvan; hamam otağına da onun evindəki kimi, Leninqrada su qızdırıcısı qoyulmuşdu. Bircə fərqi vardı, bu evin üstünə qırmızı kirəmit döşənmişdi, taxta çardağı da vardı. Cəlil müəllim fikirləşdi ki, o da evinin damını bu cür düzəltməyəydi, pis olmazdı, bu cür dam, qara qır basılmış yastı damdan daha yaxşıdır, yayda evin içini istidən saxlayar. Belə qərara gəldi ki, Simurq qayıdandan sonra eləyərler. Çardağ da kara gələr – pətəkləri ora qoyar, arıların xoşuna gələr, həm hündür, həm də külək tutmayan yer.

Cəlil müəllim anasının kefini açmaq üçün çox şey göstərirdi. İlk günlər işi-gücü anasını da götürüb, haqqında çox eşitdiyi yerləri görmək oldu. Gəldikləri günün ertəsi, səhər-səhər “Xram vozdux”a getdilər. Cəlil müəllim anasının söhbətlərindən belə başa düşmüşdü ki, bu, şəhərdən kənar, meşəlik bir yerdir. Özü də düşünürdü ki, nə isə qeyri-adi, qəribə bir şey görecəkdir, nə görecəyini heç vaxt aydın təsəvvür eləməmişdi, ancaq hər halda bunun səlhiq ilə adicə akasiya, ya yasəmən ağacları əkilmiş, xiyabanlarına asfalt döşənmiş adi şəhər bağında açıq eyvanlı təzə restoran olduğunu heç ağına da gətirməzdi.

“Xram vozdux”a çatıb taksidən düşəndə Məryəm xanım dedi:

– Yaxşı yerdir. – O, hamının xətrini xoş eləməyə çalışan, elə bu səfərə də əslində, anasına görə çıxmış oğlunun ümidlərini doğrultmadığından özünü müqəssir kimi hiss eləyirdi. – Uşaqlara oynamağa yer də var.

Cəlil müəllim köksünü ötürdü və arvadının üzünə baxdı, arvadı da ona baxdı. O, maşından düşəndə az qalmışdı anasına tənənəli surətdə desin ki, neçə il keçəndən sonra, nəhayət, yenə də həmin “Xram vozdux”un yaxınlığındadır, indi bu sözü deməməsinə sevinirdi, yüngüllük duydu.

Onların oturduqları yerdən, eyvanda qoyulmuş stolun arxasından, günəşin şüalarında əriyən seyrək duman içində, bütün şəhər görünürdü. Pis mənərə deyildi, ancaq Dağüstü parkdakı “Dostluq” restoranından baxanda adamı heyran qoyan Bakı panoraması hara, bura hara! Heç müqayisəyə gəlməzdi. Elə xörəklər də burada, “Xram vozdux”da “Dostluq”dakından qat-qat pis idi, ofisiyant gələndən sonra isə məlum oldu ki, heç siyahıda sadalanan xörəklərin də əslində, yarısından çoxu yoxdur.

Nəzakətli ofisiyant onları inandırır ki, səhər verilməyən xörəklərin hamısı axşam mütələq olur. Ancaq narşerablı, üstünə narın doğranmış reyhan səpilmiş osetrin kababını Bakıda kefin istəyən vaxt, axşam da, istəsən lap səhər-səhər də yemək mümkün olduğunu yaxşı bilən Cəlil müəllim yavaş-yavaş öz-özünə fikirləşdi ki, başqa şəhərlərdən gələnlər özləri bilərlər, amma bakılı üçün Kislovodsk bir elə yer deyil.

Başqa görkəmli yerləri də gəzdilər, heç biri də onları o qədər açmadı. Bu səyahətlərdə Məryəm xanım arabil elə bil ki, bəzi şeyləri xatırlayırdı, ancaq daha vəcdə gəlmirdi, sevinmirdi. Cəlil müəllim ona inanmırdı, möhkəm şübhələnmişdi ki, anası rəhmətilliyinə görə onu tamam dilxor, pərt eləmək istəmir. Sonra bu səyahətlərdən yorulmuş, üzülmüş anası və dərhal onun sözüünə qüvvət verən arvadı, Cəlil müəllimdən xahiş elədilər ki, onlara dinclik versin, qoysun otursunlar evdə, ona görə ki, şəhəri kifayət qədər gəzmişdilər, elə bir qəribə şey yox idi, adicə şəhərdir.

İndi Cəlil müəllim naharını eləyəndən sonra, külfətini evdə qoyub, demək olar ki, bütün günü şəhəri dolanırdı. Uşaqları bağda ev sahibinin uşaqları, öz yaşdırları ilə oynayırdılar, ev sahibi ilə dostlaşmış arvadlar isə səhərlər bazara gedir, sonra da ev işləri ilə məşğul olurdular.

Cəlil müəllim əvvəlcə poçta girib, Simurqdan məktub olub-olmadığını soruşur, sonra parka gedirdi, ya da elə-belə küçələri gəzirdi. Soraqlaşılıb, ayrıca nömrələri olan hamamın yerini öyrəndi,

oradan çox hiddətlənmiş qayıtdı, bir də Kislovodskda hamama getməyə tövbə elədi. Duş qoyulmuş nömrələr çox kiçik idi, soyunmaq yeri darısqaldı, özü də buradan çox pis, karbol turşusu iyi gəlirdi.

Günlər ötürdü, evi, bağı üçün qəribsəmiş Cəlil müəllim gündəlik gəzintilərini davam etdirirdi. Gözünün qabağına gətirirdi ki, o, əzilmiş kərpic tökülmüş qırmızı cığırılı, üstüörtülü, ağ sütunlu tağlı köşkdə simfonik orkestrin axşamdan ta gecə yarısına qədər qatmaqarışlıq, başa düşmək mümkün olmayan musiqi çaldığı zəhləsi gedən bu parkda yox, öz küçələrindədir, özünü gah qonşuları ilə söhbət eləyən, gah bağda işləyən, yaxud da hamamdan sonra çayxanada oturmuş təsəvvür eləyirdi. Cəlil müəllim dostə-dəstə bütün günü boş-bekar veyllənən adamlara göz qoyur, onların Kislovodskda nəyə gəldiklərini başa düşməyə çalışırdı. Cəlil müəllim mədən suyunun bir dördə dərman ola biləcəyinə, şofa verəcəyinə inanmasa da buraya müalicəyə gəlmiş adamı yenə birtəhər başa düşürdü. Amma qalanları... Sağlam adamlar yad şəhərin küçə və parklarında veyl-veyl gozişirdilər, guya bunu orada, gəldikləri yerdə eləmək mümkün deyildi. Bir soruşan lazımdı ki, heç bir şeyə ehtiyacı olmayan adamların (aşkar görünürdü ki, bunların əksəriyyəti elə bu cür adamlardır) vurub dünyanın o başına getmək, dörd otaq sahibi Cəlil müəllimin elədiyi kimi, üç-üç, dörd-dörd bir otağa təpilmək nəyinə lazımdır? Daim bu barədə düşüncə Cəlil müəllim yavaş-yavaş belə qənaətə gəldi ki, buraya Allah bilir, nə görmək arzusu ilə gələn, amma istədiklərini tapa bilməyən bu adamların hamısı, sadəcə müxtəlif mülahizələrə görə vaxtından qabaq qayıdıb getməyi namünasib bilirlər, kimisi qabaqcadan verdiyi ev kirayəsinə heyifsilənir, kimisi qonşularından utandığı üçün qayıdıb gedə bilmir, kimisi də, ola bilsin ki, qatara bilet tapmır... Qısa, Cəlil müəllim əmindir ki, Kislovodskda gələnlərin əksəriyyəti cəmiyyəti bir neçə gün qalandan sonra çıxıb gedirlər, saysız-hesabsız dəstələr isə ona görə azalmır ki, hər gün yeni-yeni sadələvh adamlar gəlirlər.

Əgər küçə qonşuları olmasaydı (vaxtından əvvəl qayıtmaq səfəri dərhal və ömürlük onların gözündə inflyasiyaya uğradar, qiymətdən salardı) o, fikirləşmədən yola düşürdü. Simurqa teleqram vurardı ki, daha nahaq yerə bura məktub yazmasın, poçtamtada da xahiş eləyirdi ki, işdir əgər o, yola düşəndən sonra məktub gəlsə, Bakıya göndərsinlər.

Çirkin əkizlər kimi bir-birinə oxşayan günlər ona bir ilə qədər uzun gəlirdi. Elə axşamlar da onun kimi. Cəlil müəllim adəti üzrə axşamlar parka gozməyə çıxırdı, bu gəzintilər Bakıdakından fərqli olaraq ona ləzzət vermirdi, orada Cəlil müəllim addımbaşı tanışa rast gəlirdi, özünü lazımlı və mötəbər adam kimi hiss eləyirdi. O nəyə görə isə, heç bir əsassız-filansız “Qızıl güllər xiyabanı” deyilən xiyabanla getdi və ortasında tər çiçəklərdən düzəldilmiş təqvim olan talaya çıxdı. Təqvimin ağ çiçəklərdən düzəldilən hissəsinin, ayın günləri göstərilən hissəsinin hər gün dəyişməsi bu talanı babat göstərirdi, demək olar ki, cansıxıcı və mənasız gəzinti vaxtı bir az adamın ürəyi açılırdı. Cəlil müəllim bu əyani və çox etibarlı dəlili, yola düşmək vaxtının bir gün də yaxınlaşdığını görəndə xoşhal oldu və parkın yuxarı hissəsinə gedən cığırda addımladı. Məqsədsiz-filansız addımladı. Hara gəldi getmək xatirinə addımladı. Evə qayıtmaq istəmirdi, arvad-uşaq çoxdan yatmışdı. Toranlıqda basırıq kol-kosluqdan yaxşı seçilməyən səslər, boğuc gülmə gəlirdi. Cəlil müəllim bilirdi ki, əgər cığırdan çıxsa, bir neçə dəqiqədən sonra mütləq skamyaya, cüt-cüt oturub öpüşən adamlara rast gələcəkdir, skamyanın ensiz hamar səthi bir-birindən cəmiyyəti bir neçə santimetr aralı beş, yaxud altı sahəyə bölünmüşdü, bu bir neçə santimetrlik bitərəf zona hər qonşu sahənin sahibinə çox güclü müstəqillik və sərbəstlik hissi aşılayırdı.

Cəlil müəllim rişxəndlə gülümsündü, fikirləşdi ki, bu adamların skamyanın üstündə bir-birinə qısılib, öpüşmək xatirinə vaxt itirib, pul xərcləyib, yırtı-yığış eləyib, qatar, yaxud təyyarə ilə bu qədər yolu gəlməyinə dəyərmə, bunu elə öz şəhərlərində də eləyə bilərdilər, tək adamın həvəsi olsun!

Havadan zərif ətir iyi gəlirdi, aydınlıq yay gecəsində ilıq meh nə isə tanış olmayan çiçəklərin ətrini gətirəndə, adamlar qəfləton qəribə həyəcan keçirməyə başlayırdılar.

Cəlil müəllim çiçəklərin ətrini duyur, amma heç cür onların adını xatırlaya bilmirdi. O, fikirləşdi ki, yəqin bütün çiçəyin ətri-dir, ancaq tez qərarından daşındı, bütün hələ yarım aydan sonra çiçəkləyəcəkdə.

Cəlil müəllim yorulub yay kinoteatrının qabağındakı talada, skamyanın üstündə oturdu. Onun yanında bir adam əyləşdi, işıq zəif olsa da, Cəlil müəllim Bakıdakı qonşusunu, prokuror Həsəno-

vu tanıdı. Onlar səmimi görüşdülər. Doğrudan da yad şəhərdə adam həmyerlisinə, üstəlik də ziyalı, hörmətli adama rast gələndə çox sad olur. Prokurorun kefi çox yaxşı idi, ondan şərab və kabab iyi gəlirdi. Həsənov dedi ki, kinoteatrda olan arvadının və oğlunun qabağına gəlib.

– Arvad üçüncü dəfədir ki, bu filmə baxır – “Yaqut bilərzik” filminə. Hər dəfə də baxanda ağlayır. Mən də vaxtımı boş keçirməmişəm, bir yoldaşım bura, kababxanaya getmişdim. İndi də uşaqları evə ötürmək istəyirəm. Görəsən kino tez qurtaracaq? Kimdən öyrənmək olar?

– Cəlil müəllim dedi ki, yəqin tez qurtarar, sonra da Həsənovdan soruşdu ki, çoxdanmı Kislovodskdadır? Buralar necədir, xoşuna gəlirmi?

Prokuror dedi:

– Cənnətdir, əsl cənnət. Bir həftədən sonra Bakıya, cəhənnəm kimi istiyə qayıtmalı olacağım yadıma düşəndə məni tər basır. Axı mən hər il bura gəlirəm, istirahət üçün ən münasib yerdir, həm havası gözəldir, həm vaxt keçirməyə yer var, mən hələ ərzağını demirəm, hamısı təzə...

Cəlil müəllimə elə gəldi ki, Həsənovun nə dediyini yaxşı başa düşmədi.

– Bura sizin xoşunuza gəlir?

– Bəs necə! – prokurorun gözü kəlləsinə çıxdı. – Yoxsa məzuniyyətimi götürüb bura gələrdimmi? Mən bütün ili işim də elə işdir ki, başım, beynim tamam şişir, bütün ili gözləyirəm ki, məzuniyyət vaxtım tez gəlsin, qaçım Kislovodsk. Necə bəyəm, bura sizin xoşunuza gəlmir? – prokuror soruşdu, Cəlil müəllimin sualı onu əndişəyə salmışdı.

– Niyə ki, – Cəlil müəllim ikibaşlı cavab verdi, o, ürəyini tamam açmamağı qət elədi. – Kislovodskın öz üstünlükləri var, Bakının da öz üstünlükləri.

– Bağışlayın məni, əşi, nə üstünlükbazlıqdır, – prokuror hövsələsiz-hövsələsiz onun sözünü yarımcıq kəsdi. – Bakı, bu barədə heç danışmaq ola bilməz, gözəl şəhərdir. Orada yaşamaq da, işləmək də yaxşıdır, ancaq ildə bir dəfə kənara çıxmaq mütləq lazımdır, getmək üçün də Kislovodsk ən münasib yerdir. Hə, odur, deyəsən, bizimkilər gəlirlər, – prokuror kinoteatrdan çıxan adamların arasın-

da arvadını və oğlunu gördü. – Salamət qalın! Kislovodsk barədə isə bir ayrı vaxt söhbət eləyərək, ümidvaram ki, fikrinizi dəyişdirə biləcəyəm.

– Onlar xudahafizləşdilər, prokuror arvadının qoluna girib, yan xiyabanlardan birində gözəndən itdi, Cəlil müəllim onun arxasınca baxıb, acı-acı gülümsündü.

Bu axşam Cəlil müəllim parkda həmişəkindən çox ləngidi. O, prokurorla aralarında olan söhbəti ən xırda təfərrüatına qədər yadına salır, amma heç cür özünü ələ ala bilmirdi. “Gör necə riyakarlıq eləyir, – Cəlil müəllim dilxor-dilxor fikirləşdi, – nədən ötrü, kimin qabağında riyakarlıq eləyir? Kislovodsk onun xoşuna gəlir! Söze bir bax, kurortsuz keçinə bilmir. Bakını bəyənmir. Eh!”

Cəlil müəllim dilxor-dilxor tüpürdü və evə yollandı. Yolda qəti qənaətə gəldi ki, prokuror riyakarlıq eləyir, çünki hamı onu ağıllı adam kimi tanıyırdı, ağıl başında, işini bilən...

Cəlil müəllim söhbətdə yalançılıq, riyakarlıq dərəcəsinə alçalmadığına, fikrini heç bir şeylə bürüzə vermədiyinə görə bir də sevinirdi, ürəyində özü-özünü təriflədi. Üstəlik də o, belə qərara gəldi ki, Kislovodskda olacağı günlərdə və gələcəkdə də Bakıda, prokurordan gen gəzməlidir, çünki ikiüzlü adamdı, tanış-bilişin gözündə qalmaq üçün abırlı adamlara yaraşmayan əməllərdən istifadə eləyir.

Cəlil müəllimin öz evinə qayıdanda keçirdiyi həyəcanı və ürək çırpıntılarını heç bir sözlə təsvir etmək mümkün deyil. Qocalandan sonra adət-ənənələrə ciddi riayət eləyən Məryəm xanım, onlar kənarından içəri keçən kimi: “Həmişə evimizdə-əşiyimizdə, ailəməzlə bir yerdə”, – deyəndə Cəlil müəllim ata-babalarımızın bu qədim kəlamının müdrikliyini, ondakı sevinci ömründə birinci dəfə hiss elədi.

O, bağda hər ağacı yoxladı, heç nə onun nəzərindən yayınmadı.

Cəlil müəllim evinin kənarından içəri keçəndə, ona hansı hissələrin hakim kəsildiyini deyə bilməzdi. Bəlkə də bu hissələr, uzun qışdan sonra uzaq qürbət ölkədən doğma yuvasına qayıtmış köçəri quşun keçirdiyi hissələrə bənzəyirdi, orada günəş istisi də bol idi, aydınlıq gecələr də şaxtasız keçirdi, dən məsələsi də pis deyildi – hər daşın altında soxulcan, qurd, hər yarpağın dalında böcək vardı, amma heç bir şey ürəyinə yatmırdı, doğma deyildi, nə yuva tikmək istəyirdi, nə də ailə qurmaq. Ona görə də qan qaynayanda, doğma torpaq köçə haylayanda qürbətə qətiyyənlə heyifsilənmədən tərək

eləyirdi. Yalnız vətəndə onun qırışığı açılır və həmişə məlahətli olmasa da, həmişə hədsiz bəxtiyarlıqdan şövqlə, ürəkdən oxuyurdu.

Cəlil müəllim götür-qoy eləməyi xoşlamırdı, lakin əgər bu an yanında bir söz qanan adam olsaydı, çox ola bilsin, ona deyirdi ki, yenidən evinə qayıtdığı üçün o xoşbəxtidir; o, başa düşmüş və bu gün qəti hiss eləmişdi ki, bu evdən, bu küçədən başqa heç bir yerdə xoşbəxt ola bilməz və başqa sayaq yaşaya bilməz. Ancaq söz qanan, belə bir ilhamlı, ülvi dəqiqədə açıq söhbətə layiq, özünə tay o adamı haradan tapasan?!

O, tək-tənha həyatda addımlayırdı, elə-belə, heç bir məqsədsiz-filansız, yuxuda durub gəzən adam kimi gəzir və heç cür başa düşə bilmirdi ki, bütün bu gördüklərindən və hətta əlini vurduqlarından əlavə daha hansı şey onun bütün varlığına sakitlik və inam aşılayırdı. Uzun müddət başa düşə bilmədi, yalnız onu evə, qonaqların yanına səsləyəndə birdən başının üstündəki hamam qazanlarının uğultusunu, ahəngdar, sakit uğultunu eşitdi. Cəlil müəllim öz-özünə güldü və gülümsünə-gülümsünə evə gələn qonaqlarla görüşməyə getdi. Qonaqlar səfərdən qayıtması münasibətilə ona “xoş gəlmisən” deməyə gəlmişdilər. Söhbət gecədən xeyli keçənə qədər uzandı. Kislovodsk haqqında Cəlil müəllim ehtiyatla danışdı, nə tərifləyir, nə də pisləyirdi, öz fikrini söyləməkdən çəkinirdi, bu qərəzsiz söhbətdə o, bol-bol faktlardan istifadə eləyirdi. Bircə yerdə özünü saxlaya bilmədən, qərəzli səslə dedi ki, “Narzan” orada yerində, adamın ürəyini bulandıran isti bir sudur, o, Kislovodskda qəsdən bir neçə dəfə, günün müxtəlif vaxtlarında, pavilyonlarda bu suyun dadına baxmağa getmişdi, bir qurtum içən kimi adamın ağızında pis tam verir, əhvalı pozulur.

Kislovodskdan sonra, söhbət Cəlil müəllim burada olmayan müddətdə olub-keçmiş əhvalatlardan düşdü. Çox əhvalatlar olmuşdu, odur ki, söhbət uzun çəkdi, ancaq Cəlil müəllim danışanlara həvəslə qulaq asırdı, darıxmırdı. Əsas yeniliyi də danışdılar – üzübüz evdə yaşayan qonşuları Rəşid Nəcəfzadə mənzilini dəyişib, Sumqayıta köçmüşdü, orada bir müəssisəyə işə girmişdi. Dedilər ki, Cəlil müəllimin burada olmamasına Rəşid yaman heyifsilənirdi, məsləhətləşmək istəyirdi, ancaq sonra özü qərara gəldi, ona görə ki, oturub onu gözləyə bilməzdilər, özü də orada Bakıdakından qat-qat yaxşı qulluq təklif eləyiblər, texnik ola-ola görünür, stajını nə-

zərə alıblar, mühəndis vəzifəsinə götürüblər, yaxşı maaşı var. Dəyişməyə də yaxşı mənzil düşüb, təzə evdə. Ancaq bu xeyir xəbərlərə qulaq asandan sonra qonşular susub pərt halda bir-birlərinin üzünə baxanda Cəlil müəllim hiss elədi ki, nə işə bəzi şeyləri ondan gizlədirlər, ya özlərinə ağır gəlir, ya da onun qanını qaraltmaq istəmərlər. Cəlil müəllim xahiş elədi ki, sözlərinə davam eləsinlər, qonşular da ona dedilər ki, Rəşidin mənzilinə köçən taksi şoferi Manaf, qonşulardan heç kimin xoşuna gəlmir, açıq, o bura köçən gündən, məhəllədə gün-güzəran yoxdur. Bu adamın nə abırı var, nə də həyası. Az qala hər gün içib keflənir, sonra da ya tində dayanıb gəlib-gedənə sataşır, adamın zəhləsini tökən şeylər danışır, ya da evə gedir, arvadı ilə dava-dalaş salır, özü də elə iyrenc, abırsız söyüşlər söyür ki, onu heç yaramaz xuliqan da bilməz. Özü də axşamlar, hətta gecələr, yayda, qapı-pəncərənin açıq vaxtı, həm arvadlar eşidir, həm də uşaqlar. Hələ bu harasıdır, ən dəhşətli budur ki, arvadı ləçər də söyüş söyməkdə, həyasızlıqda ərindən geri qalmır – zəhlətökən cır səsi dörd məhəllə o tərəfə gedir. Görünür, o da əri tərbiyə alan tövlədə tərbiyə alıb. Nə öz böyük qızlarından abır-həya eləyirlər, nə də qonum-qonşudan.

Bir gün dava-dalaşın şirin vaxtı çəkməçi Davud onun qapısını döydü, bayıra çağırıb xahiş elədi ki, bu biabırçılığa son qoysun. Amma o, ağacı götürüb Davudun üstünə hücum çəkdi. Davud dartıb ağacı onun əlindən aldı, elə dəyənəyi başında sındırmaq istəyirdi ki, özlərini yetirən qonşular tutdular, axı bu cür də yaxşı düşməzdi, Davud hələ cavan idi, amma o biri əclaf uşaq deyildi, ailəsi, uşaqları vardı, deyirlər ki, böyük uşaqları Sumqayıtda işləyir. Hamı Cəlil müəllimin gəlməsini gözləyirdi, o, nə desə elə də olacaqdı. Cəlil müəllim bu cür ciddi işə ciddi də yanaşdı, söz verdi ki, fikir-ləşib bir çıxış yolu tapar, sonra o, qonşuları ilə xudahafizləşdi.

Təzə qonşular Cəlil müəllimin də xoşuna gəlmədi. Birinci dəfə küçə söyüşlərini eşidəndən sonra Cəlil müəllim qəti qərara gəldi: ya təzə qonşu ən gec günün səhərdən bu görünməmiş rüsvayçılığa, xuliqanlığa son qoymalıdır, ya da bu küçədən köçməlidir, üçüncü yol ola bilməz! Bəli, təzə qonşuları onun heç xoşuna gəlmədi. Axı necə xoşa gələ bilərdilər ki, həm arvadı, həm də qızı bütün günü avara-küçədə, evin qabağında veyllənirdilər, skamyanın üstündə oturub, günəbaxan tumu çırtlayırdılar, ya da ucadan söhbət eləyirdilər.

Bir soruşan lazımdı, bunlar necə arvadırlar ki, abır-həyə eləmir, yuyulmuş alt paltarlarını, həm qadın, həm də kişi paltarlarını, elə yerə sərirdilər ki, gəlib-keçənlərin hamısı görürdü? Bunlar haradan gəlib çıxdılar bu küçəyə?

Ertəsi gün Cəlil müəllim, yanında da məhlənin iki mötəbər adamı, təzə qonşularıgilə getdi. Xahiş elədi ki, qadınlar, həm arvadı, həm də qızı otaqdan çıxınsınlar, sonra Manaf möhkəmcə danışdı. Xoşbəxtlikdən Manaf Cəlil müəllimin necə adam olduğunu dərhal başa düşdü, o saat özünü yığışdırdı, sonra da hətta üzr istəməyə başladı. Cəlil müəllimin yanınca gedən adamlar sonralar deyirdilər ki, onlar hələ indiyə qədər heç vaxt Cəlil müəllimin bir kimsə ilə o cür sərt danışdığını görməmişdilər.

Manaf dəyişdi. Doğrudur, içməyi, dava-dalaşı tərgitmədi, ancaq içəndə elə içirdi ki, ağılı tamam başından çıxmırdı, küçədə səndələyə-səndələyə getmirdi, qabağına çıxana, hamıya, hətta tanımadığı, küçədən keçən kənar adamlara da salam verirdi. Arvadı ilə dalaşanda isə mütləq pəncərələri möhkəm-möhkəm çəkir, cəftələri, pəncərə qapılarını bağlayırdı. İndi küçədə yalnız qarmaqarışq səs-küy eşidilirdi. Bu cür bürküdə, istidə savaşırdı.

Çox vaxt isə ertəsi gün hörmətli qonşulardan üzr istəyirdi. Cəlil müəllimə rast gələndə isə mütləq üzrxahlıq eləyirdi. Bir müddətdən sonra qonşular daha qadınlara da fikir vermədilər, alışdılar, belə qərara gəldilər ki, əgər evdə özlərinə iş tapmırlarsa, qoy veyllənsinlər. Kimin nə işinə qalib, özgə arvadının, qızının qayğısını çəksin, məgər öz dərd-sərləri azdır!

Yavaş-yavaş dindirib-danışdırmağa da başlamışdılar. Yaxınlıq, dostluq eləməyə qalanda, qonşulardan heç biri onlarla yaxınlıq, dostluq eləməyirdi, amma anası, yaxud qızı bir diləyə gələndə, qapıdan da qovmurdular.

Cəlil müəllimə də salam verməyə başladılar. Əvvəl-əvvəl Cəlil müəllim salamlarını soyuq alırdı, başını tərpədirirdi, amma sonralar, davranışlarında yaxşılığa doğru bəzi dəyişikliklər hiss eləyib çox ehtiyatla, təmkinlə, qaydasında, ucadan, özü də birinci özü salam verməyə başladı.

Dilbər, Manafın qızı, Cəlil müəllim işə gedib-gələndə onu görəndə kimi gülümsünürdü. Cəlil müəllim hər dəfə onun əynindəki paltarını görəndə təəccüb qalırdı: ərə getməli qız idi, amma əynində-

ki paltar (müqəvvaya da bundan yaxşı paltar geyindirərlər) yamaq-yamaq, gündən yanıb solmuş, özü də o qədər gödək idi ki, əyiləndə, yaxud ətəyini yığıb darvazanın qabağındakı alçaq skamyanın üstündə oturanda, əsəb sistemi qaydasında olan kişi o tərəfə baxmasa yaxşı idi. Cəlil müəllimi görəndə o, həmişə gülümsünürdü. Təbəsümü xoş, dodaqları təravətli, dişləri ağappaq, xırda-xırda, mirvari kimi bir biçimdə, özü də gülümsünəndə düz adamın gözünün içinə baxırdı, baxışında da nə isə bir çağırış, həyasızlıq vardı; ancaq heç təəccüblənməyinə dəyməzdi, elə valideynlərin belə də qızı olardı.

Dilbər bu paltarda üzü küləyə gedəndə – Cəlil müəllim onu möhkəm xəzri əsəndə də görmüşdü – paltarını əndamına elə yapışırdı ki, bütün cizgiləri, cavan qız bədənində gizlədilməli hər nə vardısa hamısı qabarıq, aşkar bilinirdi. Bir dəfə də qəflətən o, külək saçlarını dağıtmış halda, başını dala atıb, əlini gözünün üstünə tutub kölgədən günə çıxanda Cəlil müəllimə bir anlığa elə gəldi ki, qız, paltarının nazik parçasını yarıb keçən göz qamaşdırıcı günəş işığında lüt, həmişəki kimi gülümsünə-gülümsünə onun qabağına gəlir.

Cəlil müəllim utanıb üzünü kənara çevirdi, qıza salam verməyi də untdu. Qərara gəldi atasına desin ki, qızına göz qoysun, əyində başına yaxşı fikir versin, amma sonra fikrini dəyişdi: onun atası Manaf çox pis adamdı, elə anası da onun kimi. Yaxşı deyiblər ki, ot kökü üstə bitər.

Manaf bir neçə dəfə küçədə ona rast gələndə, söhbətə girişməyə çalışmışdı, qiyamət nərd oynadığına işarə vurmuş, onlara qonaq gəlmək istəmişdi, ancaq Cəlil müəllim dərhal bu təşəbbüslərin qabağını almışdı.

Bir dəfə də, Cəlil müəllim işdən qayıdıb xörək hazır olana kimi heyətdə gələndə, Dilbəri tut ağacında gördü. Qız isə onu daha qabaq görmüşdü, tez ağacdan yerə düşdü, paltarını aşağıdan ta göbəyinə qədər cırıldı. O, Cəlil müəllimin qabağında dayanıb, qırmızı tut şirəsinə batmış dodaqları ilə onun üzünə gülümsünə-gülümsünə cırıq paltarını dartışdırır, əndamını örtməyə çalışırdı. Cəlil müəllim onun əndişəli, utancaq təbəsümündə həm yalvarış, həm də mütilik gördü.

Bunların hamısını Cəlil müəllim bir anlığa dönüb evə gedəndə kimi görmüşdü, bir göz qırqımında qız əlləri əsə-əsə paltarını dizlərinin və qarnının üstünə çəkməyə macal tapana kimi görmüşdü. Cəlil müəllim onun zərif cəhrayı rəngli bədənini, demək olar ki,

tamam görmüşdü. Cəlil müəllimin onun bədənini gördüyünü qız özü də başa düşmüşdü, onun əynində bu cırıq-cırıq paltardan başqa heç bir şey yox idi.

Nahar vaxtı Cəlil müəllim ağzını açıb bircə kəlmə də kəsmədi. O, arvadına təzə qonşuları bir də bu evə buraxmamağı necə deyəcəyini götür-qoy eləyirdi. Cəlil müəllim yol verə bilməzdi ki, Manaf kimi adamın arvadı və qızı onun evinə ayaq açsın, ona görə ki, bu evdə qız uşağı vardı. Ancaq həmin gün Cəlil müəllim arvadına heç bir şey demədi.

Cəlil müəllim üç gün qətiyyətsizliyinə təəccüblənə-təəccüblənə, özünə acığı tuta-tuta dolandı, məsələ tamam aydın idi, özü də Cəlil müəllim düz iş görürdü, o ki qaldı təzə qonşuların inciməsinə, qoy incisinlər, təqsir özlərindədir. O, arvadına hər şeyi elə bu cür dedi. Cəlil müəllim bilirdi ki, arvadı onun sözündən çıxma bilməz – təzə qonşular bir də onun qapısını açmayacaqlar.

Ancaq onlar hər halda, bir dəfə Cəlil müəllimin qapısını açdılar. Məryəm xanım vəfat eləyən gün.

Məryəm xanım axşam tərəfi, Cəlil müəllim işdən gələndən sonra keçindi. O, iki ay xəstə yatmışdı. Kurortdan qayıdandan bir müddət sonra sinəsində ağrılar başlamışdı, ancaq hələ ayaq üstə hərhlənir, gəlininə əl tutur, nəvələrinə göz qoyurdu, dilə tutub uzandırmaq, dinclik vermək istəyəndə, hirsələnirdi. Axırını iki həftə çox halsız oldu, yatağından qalxmağa təqəti olmadı, qolunu qaldırmağa da heyi yox idi. Bu günlər ərzində yaman arıqlamışdı, ərmişdi. Sinəsindəki dözülməz ağrıdan qıvrılırdı, zaryırdı. Cəlil müəllim anasının üstünə ən yaxşı həkimləri çağırırdı, ən məşhur professoru dəvət elədi, ancaq hamısı dedi: elə bir dava-dərman yoxdur ki, onun köməyi ilə Məryəm xanımı bu dünyada saxlamaq mümkün olsun.

Cəlil müəllim təəccüb qalır, ümidini itirirdi. Heç cür başa düşə bilmirdi ki, bu necə olan işdir: onun anası qəzaya düşüb, ağır yaralanmamışdı, yanmamışdı, başına dam uçmamışdı, yaşının da elə çağı idi ki, hələ neçə illər yaşaya bilərdi, oğlu onu gözünün üstündə saxlayardı, nə cür dərman desələr tapardı; özü də o, müharibə vaxtı yox, sülh dövründə xəstələnmişdi, amma heç kim dadına çata bilmirdi. Gözünün qabağında insan tələf olur, sənin də əlindən heç bir şey gəlmir. Elə bil dəhşətli yuxu görürsən.

Həkimlər müxtəlif keyidici dərmanlar yazır və çıxıb gedirdilər.

Məryəm xanımın dünyadan xəbəri yox idi, ancaq axırını gün ayıldı, hətta ağrılar da kəsdi. Oğlu və evin külfəti ilə vidalaşdı, huşu başında keçindi. Anasına qulaq asan Cəlil müəllim dərddən başını itirmişdi. Mehriban-mehriban gülümsünən Məryəm xanım deyirdi ki, bu dünyadan arxayın, razı gedir, deyirdi ki, xoşbəxtdir, oğlu Cəlil müəllimlə fəxr eləyir və qorxusuz-ürküsüz getdiyi o dünyada da oğlunun canına dua eləyəcəkdir.

Məryəm xanım mərhum ərini xatırladı, bir yerdə az yaşamışdılar, amma çox mehriban ər-arvad olmuşdular, sonra o, yenə də həmin dəhşətli müharibə günlərində vaxtsiz vəfat etmiş oğlunu, Tahiri xatırladı. Cəlil müəllimə vəsiyyət elədi ki, bundan sonra da bircə qardaşı Simurqu sevsin, onun qayğısına qalsın, hər işdə əlindən tutsun, bir də ki, həmişə bir yerdə olsunlar, heç vaxt ayrılmasınlar, bir ailə kimi; müdrik, dünyagörmüş ata-babalarımız nahaq deməyiblər ki, içəridən sökülən evdən ev olmaz.

Cəlil müəllim anasını, özünün vəsiyyət elədiyi kimi, ağır qara sal mərmərin altında yatan valideynlərinin yanında dəfn elədi. O dəhşətli yerdə, indicə bu dəqiqə anasının endirildiyi yerdə ucalmış təkəciyin üstünə son dəfə bir ovuc torpaq atdı və özünə söz verdi ki, bir ildən sonra, torpaq çökən kimi, anasının qəbrini götürdəcək və yanında da ağac əkəcək ki, Məryəm xanım onların sərini kölgəsində əbədi rahat yatsın.

Cəlil müəllim dayanıb küt-küt qəbirə baxırdı, arvadı və uşaqları ona qısılıb ağlaşırdılar, bu vaxt qohumları, qonşuları və iş yoldaşları sayı-hesabı olmayan əklilləri qəbrin üstünə düzdülər, qəbir tər çiçək təpəsinin altında itdi. Əklillərin üstündəki ipək matəm lentlərini isə açıb, səliqə ilə kələf kimi sarıdılar ki, sonra mərhumun ailəsi bunlara baxıb, Məryəm xanımın xatirəsini əziz tutanların kimlər olduğunu bilsin.

Bu niyyətlə şəhər qəzetlərində də elanlar, bu vaxtsiz itki münasibətilə başsağlıqları verilmişdi.

Cəlil müəllim yas günlərində hiss elədi ki, o, tək deyil, hər axşam adamlar onun dərdinə şərik olmağa gəlirdilər, onu ağır fikirlər içində tək qoymurdular.

Cəlil müəllim anasını dəfn eləyəndən sonra əhsan verdi. Otaqlarda və həyətdə düzülmüş stolların arxasına yüzdən artıq adam toplaşmışdı. Əhsan süfrəsinə iri dövrələrdə əla düydən bişirilmiş,

zəfəranlı, yağlı plov, üç cür xuruş şabalıd qovurma, abqoralı toyuq çığırtması, kişmişli, xurmalı, zəncəfilli, müxtəlif ədviyyat vurulmuş qiymə qoyulmuşdu.

Süfrədə dolma da vardı, dolmanın yarpağını sağlığında Məryəm xanım özü bir-bir seçib yıgmış və duza qoymuşdu, dolmanın yanına qatıq da qoyulmuşdu, həm sarımsaqlı, həm də sarımsaqsız. Stolun üstündə hər cür təzə göy-göyerti də vardı: xırda, körpə qırmızı turp, tərşun, cod özəyi çıxarılmış vəzəri, göy soğan, reyhan, kefin istəyən hər cür seçmə göyerti. Dolçalarda və qrafinlərdə sərin, adamın susuzluğunu söndürən gül şərbəti qoyulmuşdu.

Süfrə yığışılıandan sonra isə tünd, əməlli-başlı dəmlənmiş çay, dilim-dilim doğranmış limon və dayaz nimçələrdə üstünə darçın səpilmiş kəhrəba kimi halva gətirdilər.

Cəlil müəllim üçüncü, yeddinci və ən nəhayət, axırıncı dəfə qırxıncı gün də əhsan verdi. Cəlil müəllim bunların hamısını danışıqsız, açıq ürəklə, necə lazımdı eləyirdi ki, unudulmaz anasının, Məryəm xanımın xatirəsini layiqincə yad eləsin, halal xoşu olsun.

Saysız-hesabsız nəsilərin, əcdadların qoyduğu və qoruyub saxladığı adətlərin dərin mənasını Cəlil müəllim gündəlik zəhmət və qayğıda dərk etmişdi. Bu adətləri bütün qayda-qanunları ilə yerinə yetirəndə, insan arabir qanı qanından olan varlığı həmişəlik itirdiyini – bəşər övladının mövcud olduğu müddət ərzində ən dəhşətli və ağır dərdi unudur.

Qonşu arvadların hamısı Cəlil müəllimin arvadına kömək eləməyə gəlirdilər. Manafın da arvadı, qızı gəlirdi. Cəlil müəllim Dilbəri bir neçə dəfə görmüşdü, gah mətbəxdə, gah da həyətdə üz-üzə gəlirdilər; onun baxışlarında kədər, həm də elə bir təəccüb vardı, ancaq Cəlil müəllim bu təzədən başlamış gediş-gəliş barədə, aydın məsələdir ki, arvadına heç bir söz demədi, çünki yas evinin qapısı gəlmək istəyən hər kəsin üzünə açıq olmalıdır. Birinci həftəni hər gün, sonra da anasının qırxı çıxana kimi hər cümə axşamı onlara gələn Manafla da Cəlil müəllim üzdən xoş danışdı.

Yığığının hamısını Cəlil müəllim bu qırx günün ərzində qəpiyincən xərclədi. Qətiyyəni heyifsilənmədən xərclədi, o qəti əmin-di ki, bu cür müqəddəs vacib işdə qənaət eləmək onun kimi adama yaraşmaz. Cəlil müəllim belə güman eləyirdi ki, bu adətin nə səviyyədə və səliqə ilə yerinə yetirilməsi, abırlı, camaatın hörmət

və təqdirinə layiq adamları başqalarından – əsil-nəcabətsiz, əksəriyyəti də pozulmuş adamlardan çox fərqləndirir.

Qardaşının adına qoyduğu pula Cəlil müəllim əl vurmamışdı, fikirləşirdi ki, ayağı möhkəm yer tutana kimi Simurqa mütləq pul lazım olacaqdır. Özünün isə pula qətiyyəni ehtiyacı yox idi, gələcəkdə elə o qədər, hələ bəlkə ondan da artıq yığacaqdı, Allaha şükür, canı sağ-salamat, qulluq işləri də qaydasında.

Cəlil müəllim anasının ölümünü Simurqa xəbər vermədi, əsgərlik vaxtının qurtarmasına hələ üç ay qalmış qardaşının qürbət eldə qanını qaraltmaq, kədərləndirmək istəmirdi.

Qardaşının gəlməsini səbirsizliklə gözləyirdi. Özü onun otağının divarlarına yapışqanlı rəng çəkdi, hətta üstünə naxışlar da vurdu. Pətəklərlə əlləşməyi də Cəlil müəllim çox xoşlayırdı, bəlkə də heç bağda işləməkdən az xoşlamırdı. Əvvəl-əvvəl arılara yaxınlaşanda, Cəlil müəllim başına özünü qorumaq üçün xüsusi tor salırdı, amma sonra arılar ona isinişdilər, indi torsuz da gedəndə dəymirdilər. Ancaq yenə də hərdənbir sancırdılar. Cəlil müəllim arıçılığa aid məsləhət istəyəndə, pətəkləri satan qoca arıçı ona demişdi ki, arılar onlara hirsli, əsəbi adam yaxınlaşanda hiss eləyirlər. Necə hiss eləyirlər, baş açmaq olmur, amma hiss eləyirlər və belə şeyi xoşlamurlar, bax, bu vaxt hətta sahiblərini də sancırlar.

Cəlil müəllim heç cür yadına sala bilmirdi ki, arılar onu sancanda o hansı əhval-ruhiyyədə onlara yaxınlaşmışdı, bir də qocanın sözüne o qədər inanmırdı, xüsusilə ona görə ki, arıların sancması onu çox da dilxor eləmədi. Cəlil müəllim adamlardan eşitmişdi ki, arı zəhərinin insan orqanizminə yalnız xeyiri var.

Hər şey qaydasında gedirdi, işdə də, məhəllədə də Cəlil müəllim qaydasında xoş güzəran sürürdü, bu güzərana o alışmışdı. Bu dövrdə onun kefi həmişə bir qaydada kök olurdu, işdən də, evdən də, onu əhatə eləyən aləmin verdiyi hər şeydən də həzz alırdı.

Bir dəfə axşam tərəfi Manaf onlara gəldi, Cəlil müəllimi onun gəlişi o qədər də hirsəndirmədi. Manaf içəri girən kimi ona işi düşdüyünü dedi və xahiş elədi ki, qızını Cəlil müəllimə tapşırılmış rabitə idarəsinə bir işə götürsün.

Ədəb-ərkanla xahiş elədi ki, köməyini əsirgəməsin. Cəlil müəllim bir qədər fikirləşib dedi ki, onun öz yanında boş yer yoxdur, ancaq bir yaxın dostu ilə, qonşuluqdakı Çadrovı küçəsindəki aptekin müdiri ilə danışar.

Dilbər birinci gün aptekə işə gedəndən sonra Manaf bütün ailəsilə birlikdə Cəlil müəllimin yanına gəldi. Özü də, arvadı da çox razılıq elədilər.

Dilbər təzə paltar geymişdi, başını daramış, üstündən də çəhrayı lent bağlamışdı, Cəlil müəllim onu heç vaxt bu səliqədə görməmişdi, pörtmüş qız heyran-heyran Cəlil müəllimə gülümsünürdü, minnətdarlıq eləyirdi, tutula-tutula, hər sözü kəkələyə-kəkələyə. Onlar hədiyyə də gətirmişdilər – gümüş qənddan, gümüş qənd maşası, bir dəstə də qızılgül.

Cəlil müəllim dedi ki, Dilbəri çox abırlı bir adamın müdirlik elədiyi aptekə işə nə Manafın, nə də onun ailəsinin xətrinə düzəldib, o öz borcunu yerinə yetirib, doğru yola qayıdan hər bir adama kömək eləmək onun borcudur.

Cəlil müəllim təmkinlə, ancaq xeyirxah-xeyirxah danışırdı. Onlar durub getmək istəyəndə Cəlil müəllim gümüş qənddanı və maşanı Manafın qoltuğuna verdi. Manaf dirənmək istədi, ancaq Cəlil müəllim ona elə baxdı ki, Manaf dərhal susdu, Cəlil müəllim həmişə birisinə həddini aşdığını qandırmaq, onu yerində oturtmaq lazım gələndə belə baxardı. Qızılgül üçün isə Cəlil müəllim təşəkkür elədi.

Nəhayət, Cəlil müəllim nə vaxtdan bəri həsrətində olduğu o xoşbəxt günü də gördü. Qatarın gəlməsinə bir saat qalmış özünü vağzala yetirdi. Simurqu bağrına basdı, uzun müddət buraxmadı, hiss elədi ki, çoxdan həsrətində olduğu sevinc bütün varlığını bürüyür, üç il bundan qabaq ürəyinin başında yaranmış boşluq anbaan dolur; qardaşını, yer üzündə ən əziz və yaxın adamını qucaqlamış Cəlil müəllim elə bil ki, insana həyat bəxş eləyən, gücünü onqat artıran dirilik çeşməsindən su içirdi.

Vağzaldan qəbiristana getdilər, Simurq özünü anasının qəbrinin üstünə atdı, ucadan hönkür-hönkür, uşaq kimi, göz yaşı içində boğula-boğula ağladı.

Cəlil müəllim heç cür qardaşını sakitləşdirə bilmədi, axırda özü də ona qoşuldu, dəfn günündən sonra birinci dəfə ağladı, ağlayıb ürəyini boşaltdı, yüngülləşdi.

Simurq bütün gecəni, sevinc dolu gözlərini ondan çəkməyən qardaşına, gəlinlərinə və qardaşı uşaqlarına, qardaşlara gözyadınlığı verməyə gəlmiş qonaqlara ordu həyatından, əsgərlik elədiyi gözəl

yerdən danışdı. Maraqlı danışırdı, tez-tez oturanların indiyə kimi eşitmədikləri, bu səbəbdən də mənasını ya tamam, ya da qismən başa düşmədikləri sözlər işlədirdi.

Qonaqlar getdilər. Cəlil müəllim arvad-uşaq yatana kimi gözlədi, sonra qardaşı ilə söhbətə başladı. Əvvəl-əvvəl öz hədiyyəsini, Simurqun adına yazılmış dörd yüz əlli manatlıq əmanət kitabçasını qardaşına verdi.

Simurq çox mütəəssir oldu, mehriban-mehriban böyük qardaşının üzünə baxdı, ancaq dedi ki, pulu götürəsi deyil, çünki pul, ailə sahibi kimi, Cəlil müəllimə daha çox lazımdır, o, birtohər keçinər, üstəlik də ordudan pulsuz qayıtmayıb. Hələ bəzi sovqatlar, hədiyyələr alandan və yolda xərcləyəndən sonra yetmiş manatı da qalıb, bu pul hələlik gen-bol bəsidir.

Cəlil müəllim özünü yalandan hirsələnmiş kimi göstərərək, ona acıqlandı və qardaşının etirazına baxmayaraq, əmanət kitabçasını onun gimnastyorkasının döş cibinə basdı.

Bu məsələni qurtarıb, Simurqdan gələcək planlarını soruşdu. Bir xeyli məsləhət vermək, eləcə də harada özünün Simurqa köməyi dəyə biləcəyini, harada tanışlarının, dostlarının vasitəsilə ona əl tuta biləcəyini qabaqcadan öyrənmək arzusu ilə soruşdu. Cəlil müəllim qardaşının xatirinə nədən ötrü desən, kimə desən, hətta özü üçün ömründə heç bir şey xahiş etməyəcəyi adama da ağız açmağa hazır idi.

Cəlil müəllim soruşdu ki, Simurqun, əsgərliyə getməmişdən istədiyi kimi, gələcək il instituta girmək fikri varmı, soruşdu ki, qardaşı imtahanlar başlanana kimi işləmək istəyirmi və əgər istəyirsə, onda niyyəti harada işləməkdir. Soruşdu və susub Simurqun cavabını gözlədi. Şəxsi həyat planları, deyək ki, evlənmək, yaxud buna bənzər pərdəli məsələlər barədə heç bir şey soruşmadı, istəso, qardaşı özü deyirdi.

Simurq dedi ki, institut barəsində hələ fikirləşməmişdir, ancaq orası yəqindir ki, gələcək il heç bir yerə girmək fikri yoxdur, ola bilsin sonralar, özünü əməlli-başlı düzəldəndə bəlkə də oxudu, ancaq mütləq qiyabi oxuyacaq, əyani şöbəyə getməyəcək. Simurq bu sözdən sonra tələsik əlavə etdi ki, gündüz oxumaq istəməməsi təkcə ona görə deyil ki, qardaşına yük olmaq istəmir, xeyr, ona görə əyani oxumaq istəmir ki, asılı tələbə həyatı onu açmır, yaşının o vaxtı ötüb, ona görə də indi müstəqil adam kimi yaşamaq istəyir.

Simurqun, ali təhsil almaqla əlaqədar niyyəti, daha doğrusu, bu niyyətin olmaması, Cəlil müəllimi dilxor elədi, ancaq daha cəhlə girişmədi. Cəlil müəllim qəti ümid idi ki, həyatda layiqli yer tutmaq istəyən adam üçün ali təhsilin əhəmiyyətini, cavan olduğuna görə başa düşməyən qardaşını yavaş-yavaş dilə tutub, fikrindən döndərə biləcəkdir.

İşləmək barəsində Simurq dedi ki, öz sənətində işləyəcəkdir – orduda olanda şoferlik öyrənmişdir, bu sənəti yaxşı bilir, birinci dərəcəli sürücülük vəsiqəsi alıb, buna görə də hər cür, hər gücdə avtomobil nəqliyyatında, eləcə də xüsusi maşınlarda, “təcili yardım”da, milis maşınında, yanğınsöndürən maşınında işləyə bilər.

Cəlil müəllim üz-gözünü turşutdu, qardaşını o bu cür təsəvvür eləmədi, ağına gəlməzdi ki, mütləq həkim görmək arzusunda olduğu, ən nəhayət, orta təhsili olan Simurq, qonşusu əyyaş Manaf kimi şoferlik eləyəcəkdir. Ancaq hər cür namuslu əmək şərəfidir, buna Cəlil müəllim qəti əmin idi, ona görə də dinmədi, yenə fikirləşdi ki, sonra Simurqu dilə tutub, onu boya-başa çatdırmış, tərbiyə eləmiş, eləcə də camaat arasında haqlı olaraq gözəl hörmət qazanmış, fəxri və ad vermiş ailənin ad-sanına yaraşan fəaliyyət sahəsi seçməyə razı sala biləcəkdə. Gələcəkdə adının, indi Cəlil müəllimin adı kimi hörmətlə çəkilib-çəkilməməsi yalnız ad sahibinin özündən asılı idi. Öz şəxsi işləri barədə də Simurq elə təxminən oxumaq barədə dediklərini dedi; dedi ki, qazancı arvadını və uşaqlarını əməlli-başlı dolandırmağa çatmayınca evlənmək haqqında heç fikirləşmək istəmir.

Cəlil müəllim uzun ayrılıqdan sonra birinci dəfə ata evində gecələyən qardaşına “gecən xeyrə qalsın” dedi və yatmağa getdi, yatmadan əvvəl vaxtın necə sürətlə keçdiyini, qardaşının nə cür dəyişdiyini fikirləşib, bir neçə dəfə köksünü ötürdü, əsgərliyə getməmişdən qabaq, həlim, yumrusifət, yeniyetmə Simurqun indi ülgüc dəymiş üzündə ağızının hər iki tərəfinə uzanan sərt qırıqlar əmələ gəlmiş, baxışları ağır və zəhmli, iradəli, güclü cavan kişi olmuşdu.

Simurq, birinci dərəcəli şofer kimi, “təcili yardım”, yanğınsöndürən, yaxud milis maşınında işləyə bilərdi, ancaq bunların heç birinə getmədi, hətta taksiyə də düzəlmədi. Şəhərlərarası yük daşıyan avtobazanın ağır yük maşınının sükanı arxasında oturdu. Çox

işləyirdi, həvəslə işləyirdi. Bir həftəliyə, on günlüyə gedir, evə tamam əldən düşmüş, arıqlamış, gecələr yolda yuxusuz qaldığından çox vaxt rəngi avazımış qayıdırdı, ancaq üzü həmişə gülürdü, həmişə uşaqlara və gəlinlərinə hədiyyə gətirirdi. Simurq hər dəfə qardaşına da mütləq hədiyyə gətirirdi. Özü də elə-belə, təsadüfən alınmış, ağına-bozuna fikir verilmədən, yalnız hədiyyə almaq xatirinə alınmış şeylər gətirmirdi, Simurq qardaşına aldığı hədiyyələri diqqətlə seçirdi, onun zövqünü, istəyini nəzərə alırdı.

Hər dəfə Simurq qardaşının qəlbini kövrəldirdi, Cəlil müəllim iş seçmək məsələsində təslim elədiyinə görə Simurqdan çox incimirdi, ancaq bunu o, qətiyyətlə bürüzə vermirdi, dərini ürəyində çəkirdi, yalnız hərdən soruşurdu ki, Simurq hələ çoxmu qaraçı kimi yaşayacaqdır. Ancaq bu inciklik, Simurq evdə olan günlərdə, Cəlil müəllimin onun istirahətinə, yemək-içməyinə göz qoymasına mane olmurdu. Simurqun yorğunluğu canından çox tez çıxırdı, elə gəlirdi günün səhəri ya Cəlil müəllimlə bir yerdə bağda əlləşir, ya da oturub, səfərdə olarkən başına gələn gülməli macəralardan danışır, onları əyləndirirdi.

Simurq deyirdi ki, işi çox xoşuna gəlir: həm təzə yerlər görün, həm də təzə adamlarla tanış olur, üstəlik işinin bir yaxşı cəhəti də vardı – əgər tənbellik eləməsən, fərasətin olsa və sənətinin ustası olsan yaxşı pul qazanmaq mümkündür.

Simurq yaxşı qazanırdı, pulu xəzəl kimi səpələyirdi, yaxın, ürəyi istəyən dostlarını səxavətlə qonaq eləyirdi, Cəlil müəllimin qulağına çatırdı ki, qardaşını tez-tez restoranlarda görürlər. Cəlil müəllim bu söhbətlərə qulaq asanda dilxorçuluğunu bacarıqla gizlədir, özünü kiçik qardaşının başqa əməllərindən də xəbərdar adam kimi aparırdı. Simurq yaxşı geyinirdi, baxan deyirdi ki, əyninə yaxşı oturan modalı kostyum geymiş bu ucaboy, gözəl oğlan yəqin ya müxbirdir, ya televiziya bəstəkarı, ya da hətta ustalardan ibarət “A” qrupu futbol komandasının oyunçusudur.

Yük avtobazasına işə girəndən altı-yeddi ay sonra işə fürsət tapıb, otaqda ikisi tək qalanda, Simurq cibindən bir çəngə pul – dörd yüz əlli manat çıxartdı və qardaşına qayğıkeşliyinə görə çox möhkəm dil-ağız eləyib, pulu ona uzatdı.

Cəlil müəllim:

– Mən bu pulu sənə borc verməmişəm, bağışlamışam, – dedi.

☞ Bu zaman Simurq əmanət kitabçasını cibindən çıxartdı və bu sərvət sahibinin nəinki mayaya dəymədiyini, hətta əksinə, onu xeyli artırdığını, altı yüz əlli manata çatdırdığını sübut eləyən səhifəni açdı.

☞ Simurq Cəlil müəllimə dedi:

– Gördünmü? – Simurqun kefi həmişəki kimi kök idi, həmişəki qaydada mehriban–mehriban, ehtiramla gülümsünür, qardaşının üzünə baxırdı, onun bu cür gülümsəməsi Cəlil müəllimin xoşuna gəlirdi. – Mən özümə korluq vermirəm. Pulunu arxayınca götür. Əl tutduğuna görə sağ ol. Əgər işdir, sənə pul lazım olsa, mənə deyərsən. Çox xahiş eləyirəm!

Cəlil müəllim Simurqu təriflədi, dedi ki, əhsən Simurq, həyatda nə isə bir məqsədə çatmaq istəyən kişi kimi, doğru yol tutmuşdur. Dedi ki, Simurqun qaytardığı pulu onun nə indi, nə də gələcəkdə almaq fikri yox idi, çünki onun qardaşına açıq ürəkənən vermişdi, indi də yalnız ona görə götürür ki, görür Simurqun pulu çoxdur.

Bu sözləri Cəlil müəllim qardaşının müvəffəqiyyətinə ürəkdən sevinə–sevinə deyirdi, hətta bu dəfə o, alicənablıq eləyib, Simurqa, onu başqa, daha sakit və abırlı işdə görmək arzusunu xatırlatmadı.

Ancaq Cəlil müəllim üç il ərzində qardaşının adına yığdığı pulu götürəndə nədənsə fikirləşdi ki, bu pula onun bərk ayaqda daha çox ehtiyacı olacaq.

Xatırladı ki, əsgərlikdən qayıdan gün bu pulu Simurqa verib ona öz qayğı və diqqətini sübut etmək imkanı qazanmaq xatirinə o, az qala qırx dəfə əmanət kassasına ayaq döymüşdür.

Sonra Simurqun pulu ona necə qaytardığını xatırladı: çox asanlıqla qaytarmışdı, görünür, elə o cür asanlıqla da qazanmışdı. Köksünü ötürdü və qəlbinə hakim kəsilən dumanlı şübhəni qovmağa çalışdı. Cəlil müəllimin ürəyinə dammışdı ki, onun həyatında nə isə yeni, qeyri–adi və qəribə bir dövr başlayır. Ancaq o vaxt, Cəlil müəllim nə qədər uzaqgörən və ayıq adam olsa da, bu yenilik, həmin gün Cəlil müəllimin çox aşkar hiss elədiyi başlanğıcın ona və onun yaxın adamlarına nə verəcəyini başa düşə bilmədi.

Bəd xəbəri o öz kabinetində əyləşib gələcəkdə rabitə şöbəsinin işini daha da yaxşılaşdırmaq üçün konkret tədbirlər fikirləşdiyi vaxt eşitdi.

Rabitə şöbəsi yaxşı işləyirdi. Abunəçilər də, müştərilər də şöbədən razılıq eləyirdilər, nazirlikdə də şöbənin yaxşı işini layiqincə

qiymətləndirirdilər: müşavirələrdə şöbəni nümunə göstərirdilər, eyni zamanda, haqlı olaraq mütləq kollektivin əhaliyə xidmət işində qazandığı müvəffəqiyyətlərdə, onun daimi rəhbərinin – Cəlil müəllimin böyük xidmətini də qeyd edirdilər. Lakin müvəffəqiyyət Cəlil müəllimin başını gicəlləndirmirdi. Həmişə özünə xatırladırdı ki, indiki böyük sürət dövründə qazandığınla kifayətlənib dayanmaq, geri qalmaq deməkdir, ona görə də işdə qüvvə və bacarığını əsirgəməirdi.

Onu fikir–xəyaldən, bu rabitə idarəsində iyirmi ilə yaxın bağlamalar göndərilən şöbədə işləyən Məmməd Babanlının gəlişi ayırdı. Üzünün ifadəsindən və qapını arxasınca möhkəm örtməsindən Cəlil müəllim o saat başa düşdü ki, nə isə bir pis xəbər var, ancaq aydın məsələdir ki, nə qədər ayıq olsa da, bunun nə olacağını təsəvvür eləyə bilmədi.

Məmməd dinməzco stola yaxınlaşdı və axşam qəzetini Cəlil müəllimin qabağına qoydu, qəzet elə qatlanmışdı ki, məqalənin iri hərflərlə yığılmış “Avtomobil fırıldaqçıları və yüngül qazanc” başlığı və onun felyeton janrına mənsub olduğunu göstərən yarım–sərlövəhəsi dərhal nəzərə çarpırdı.

Cəlil müəllim məqaləni oxuyur və bir kimsənin köməyi olmadan, yalnız öz bacarığı hesabına uzun illərdən bəri çətinliklə qazandığı hər şeyin necə uçub dağıldığını və məhv olduğunu hiss eləyirdi.

Məqalə Simurqun haqqında idi. Daha doğrusu, Simurqdan başqa da bir xeyli adamın adı çəkilirdi. Ancaq Cəlil müəllim öz familiyasını bir neçə yerdə gördü.

Felyetonu Cəlil müəllimin xoşuna gələn müəllif yazmışdı. Cəlil müəllim həmişə onun yazılarını böyənir, fikrinə şərək olurdu. Bu dəfə də müəllif öz üslubuna sadıq qalmışdı. Yük avtobazası rəhbərlərinin maymaqlığından və səhlənkarlığından sui–istifadə edərək şübhəli işlərlə, fırıldaqçılıqla məşğul olan, ölkənin şimalı rayonlarına xəlvəti tərəvəz və meyvə daşıyan, müqabilində həmin iş üçün müəyyən edilmiş ən yüksək haqdan da qat–qat çox pul alan bir dəstə əliəyri adamın fəaliyyətini və onların necə ifşa olunduqlarını dəlil–sübutla qələmə alırdı.

Axırda həmişə olduğu kimi, müəllif felyetonun qəhrəmanlarının öz cəzalarını alacaqlarına əmin olduğunu bildirir və geniş ictimaiyyətdən yuxarıda, haqqında danışılan adamların və onlar kimi artıqtamah cinayətkarların əməllərinə göz yummamağı xahiş edirdi.

Felyeton Cəlil müəllimə çox ağır təsir elədi. Çox ağır. O bildirdi ki, bu cür bədbəxtliyə, müsibətə layiq deyil, elə bir günah iş tutmamışdır ki, başına da bu müsibət gəlsin, ona görə özünün özünə yazığı gəldi. Axı adamı da bu cür möhkəm, həm də gözlənilmədən vurmaq olarmı, özü də necə adamı, onu, Cəlil müəllimi. Nədən ötrü?!

Cəlil müəllim yalnız indi, son ayda olmuş bəzi xırda-para əhvalatları xatırladı, o, başı qarışıq olduğuna görə, eləcə də qardaşına hədsiz inandığı üçün bunlara fikir verməmişdi.

Yalnız indi başa düşdü ki, Simurq son ayda niyə birçə dəfə də səfərə çıxmamışdı. Axı felyetonda açıq deyilirdi ki, sayıq avtomobil müfəttişi onun sürücülük vəsiqəsini bir ay bundan qabaq almışdır, bəlkə də aydan bir az artıq olardı.

Bir də Cəlil müəllimə o ağır gəlirdi ki, qardaşı ona heç bir şey deməmişdi, əhvalatı, ailəsində, evində olub-keçənləri o, şəhər qəzetindən öyrənirdi. Bu an Cəlil müəllim aydın başa düşdü ki, axşam qəzetinin bugünkü nömrəsi onu məhlə adamları arasındakı nüfuzunun və hörmətinin üstündən birdəfəlik qələm çəkir, indiyə kimi təmiz, ləkəsiz fəmilialarına təmizlənməsi, yuyulması mümkün olmayan qara yaxır.

Cəlil müəllim başını qaldırdı, qabağında dayanmış Məmməd Babanlıyı gördü. O, Məmmədin otaqda olduğunu tamam unutmuşdu. Cəlil müəllim təzədən başını aşağı saldı.

Məmməd müdirinin aşağı öyilmiş başına bir xeyli də baxdı və dilxor-dilxor köksünü ötürdü. Onlar çoxdan tanışdılar – o vaxtlar Cəlil müəllimin hələ əsasən cəbhədəki və arxadakı vəziyyətdən yazan qəzet bağlamaları daşıyırdı. Məmməd isə hərbi xəstəxanadan gəlmişdi, yaraları sağalandan sonra təzəcə işləməyə başlamışdı. Məmməd hər il, özünün dediyi kimi: “həyata qayıtdığım möcüzəli günü” təntənə ilə qeyd edir, böyük qonaqlıq verirdi. Məmməd o günü – tələsik geri çəkilən tibb hissəsi sanitarlarının onu təsadüfən, qaralıqda çayın sahilində, ölü kimi özündən getmiş halda tapıb katerlə səhra hərbi xəstəxanasına aparmalarını heç kimə danışmamışdı.

O, huşunu itirənə kimi, uzun saatlar ərzində nə müsibət çəkdiyini də bir kimsəyə deməmişdi...

Məmməd sağ ayağını çəkə-çəkə balaca pəncərə ilə üstünə tərəzi qoyulmuş stolun arasında vurnuxur, yorulmaq bilmədən bağlamaları qablaşdırır və sağ əli ilə, abırlı-başlı adicə insan əlindən

daha çox xərcəng qısqancına oxşayan salamat qalmış baş və şəhadət barmağı ilə qəbz yazırdı.

Adamlar isti paltarlar yığılmış qutuların ağzını mıxlamazdan qabaq, oddan-alovdan çıxmış cəbhəçi Məmməd kişi ilə məsləhətləşirdilər, o da son qəpiyini verib cəbhədəki əziz adamı üçün isti paltar almış adama xoş söz deyir, tərifləyirdi. İlk yeddi-səkkiz ay ərzində bağlamalar sel kimi bir istiqamətə, Bakıdan qərbə gedirdi, bu bağlamalardan sarımsaq, soğan, kolbasa, duzlu balıq və başqa yeməli şeylərin iyi gəlirdi.

Məmməd həmişə Cəlil müəllimin hörmətini saxlayırdı, xətrini istəyirdi. Doğrudur, bəzən araları sərin də olurdu, bir yerdə işləyəndə bunsuz ötürmək mümkün deyil, ancaq bu xırda söz-söhbətləri hər ikisi çox tez unudurdu. Cəlil müəllimin xətrini müstəqilliyinə və işgüzarlığına görə Məmməd çox istəyirdi, onun hələ yeniyetmə vaxtlarından nə cür olur-olsun adam olub ortaya çıxmaq arzusu, yorulmaq bilmədən çalışması Məmmədin çox xoşuna gəlirdi, eyni zamanda da təzəcə müdir qoyulduğu günlərdə tez-tez, elə sonralar da hərdənbir Cəlil müəllimin özünü çəkməsini, kübar davranışını, ədasını görəndə o öz-özünə gülürdü.

Amma indi Məmməd dinməzəcə Cəlil müəllimin qarşısında dayanmışdı, ona yazığı gəlirdi, müdir başını yuxarı qaldıranda isə onun gözlərində çaşqınlıq və kədər gördü, Məmmədin aləmində bu lal yalvarış məsləhət və kömək diləyirdi.

– Axşam qəzetinə abunə yazılışı hələ gələn ildən elan ediləcəkdir, – Məmməd aram-aram dedi, o yavaş-yavaş, ehtiyatla Cəlil müəllimi hazırlamaq istəyirdi. – Nazirlikdə deyiblər ki, gələn ildən ona abunə yazılmaq olar...

Cəlil müəllim səsi titrəyə-titrəyə soruşdu:

– Abunənin bura nə dəxli var? Doğrudanmı sən elə bilirsən ki, bu saat mənim yadıma abunə yazılmaq düşür?

– Heç harada yazılmayıb ki, bir adam neçə qəzet ala bilər, – Məmməd ağır-ağır sözüne davam elədi. – Hər kəs istədiyi qədər ala bilər, məsələn, birisi bu şənbə günü rayona verilmiş tirajın hamısını ala bilər, bir başqası da həmin gün, görünməmiş işdir məgər, qəzetsiz qalar. Lap elə başqa rayonlara da getmək olar, Allaha şükür, qəzet köşklərindəki satıcıların hamısı tanışdır. Maşınımız da var.

Məmməd öteri Cəlil müəllimin üzünə baxdı, üzündə intizar, ümid sezdi, sifətinin durulduğunu gördü.

– Bizim rayonun tirajını mən bütünlükdə saxlamışam, Səmədovdan xahiş elədim, qoydu mənim şöbəmdə, cəmi beş mindir. Başqa rayonların köşklərində isə axşam qəzetini bir saatdan, qırx dəqiqədən sonra satmağa başlayacaqlar... Bir də bütün rayonlar bizim nəyimizə lazımdır, – təkcə Yeddinci paralel küçəsindəkini, bir də beşmərtəbənin yanındakını çatdırıb almaq lazımdır.

Sonrakı işlər elə bil duman içində baş verirdi. Cəlil müəllim dinməz-söyləməz Məmmədin ardınca getdi, maşına əyləşdi. Əvvəlcə əmanət kassasına dəydilər, Cəlil müəllim iki yüz manat pul götürdü, sonra bir neçə köşkə baş çəktilər. Cəlil müəllim maşının küncünə qısılmışdı, onlar köşkə çatmamış, yarım tin qalmış dayanırdılar. Məmməd tanış satıcı ilə nə isə danışır, sonra da qoltuğunda qəzet bağlaması qayıdıb gəlirdi. Cəlil müəllim neçə dəfə onun ardınca qışqırıb demək istədi ki, tez ol qəzetlərin hamısını qaytar ver, təcili satsınlar, o, vəzifəsindən şəxsi mənafeyi üçün istifadə etmək istəmir...

Məmmədi saxlamaq istəməsi Cəlil müəllimin yadında dəqiq qalmışdı. Amma saxlamamışdı. Əksinə, dinməzçə, sözünü kəsmədən Məmmədin mühakimələrini dinləmişdi, bütün bu üzücü səfərin əvvəlindən ta axırına kimi Məmməd elə hey deyirdi ki, o dəqiqə çıxarıb pulunu nağd verirsə, onda hər bir vətəndaşın ömründə bir dəfə on min nüsxə qəzet almağa haqqı var.

O, şövqlə, səmimi danışdı, tutduqları işə heç bir məna vermirdi, ona görə də Cəlil müəllimə bir neçə anlığa elə gəldi ki, Məmməd haqlıdır, o heç bir pis iş görmür, bərk ayaqda cibinin pulunu verib qəzet alır. Ancaq həmin gündən sonra bir fikir, cinayət eləməyə də hər halda, çox ləyaqətsiz bir işə qoşulması fikri ona çox əzab verirdi, Cəlil müəllim fikirləşirdi ki, indi bu əhvalatdan sonra gələcəkdə o hələ nə qədər şey göstərməli, çalışmalıdır ki, həmin günü unuda bilsin.

Cəlil müəllim hava qaralanda evə qayıtdı. Məmmədlə köməkləşib qəzet bağlamalarını həyətə daşdılar, çinçin eyvanın o başına yığdılar, Cəlil müəllim arvadına və uşaqlarına bərk-bərk tapşırırdı ki, qəzetlərə heç kim əl vurmасыn.

Məmməd nahar elədi, axşamdan xeyli keçənə kimi oturdu və qonşulardan heç birinin felyetonu oxumadığına tamamilə arxayın olandan sonra çıxıb getdi. Aydınlıq şənbə axşamında Cəlil müəllimə baş çəkməyi özünə borc bilən adamların sorğu-suala başlamaları da onu xatircəm etdi.

Məmməd çoxdan getmişdi, evdəkilərin hamısı yatmışdı, amma Cəlil müəllim qaranlıqda eyvanda oturmuşdu, məhəccərə dirsəklənib haradasa ləngimiş Simurqla ciddi və xoşagəlməz söhbətə hazırlaşırırdı. Çox gözlədi, sonra bugünkü yorğunluq və həyəcan üstün gəldi, qazanların sakitlik gətirən uğultusu və həyətdə cırıldaşan cırcıramaların səsi altında yuxuya getdi.

Cəlil müəllim kiminsə yavaşca çiyinə toxunduğunu hiss eləyib, yuxudan ayıldı. Gözünü açdı, ala-toranlıqda qardaşının sifətini gördü.

Simurq astadan dedi:

– Axşamın xeyir.

Cəlil müəllim qardaşının üzünə yuxulu-yuxulu baxırdı, uzun mürgüdə hələ tamamilə ayılmamışdı. Təbiətin xəsisliyi üzündən insanlara çox fəvqəladə halda, cəmi bir neçə anlığa qismət olan bir vəziyyətdə idi, bu zaman insanın beynini heç nə məşğul eləmir və o, vaxtın heç kim tərəfindən hesablanmamış anları ərzində onu əhatə eləyən aləmi, heç bir şey fikirləşmədən, heç bir şey xatırlamadan dərk eləyir. Cəlil müəllim qardaşını görəndə xoş, sakitləşdirici bir sevinc duydu. Bu sevinc ona Simurqdan keçirdi. O, sevinc duydu və bu sevinc onu güldürdü, bu qısa gülüş elə bil Cəlil müəllimin sinəsinin dərinliklərindən gəlirdi.

Simurq əlini onun çiyindən götürmədən dedi:

– Elə yaxşı yatmışdın ki, ağadadaş, qıymırdım oyadam.

Cəlil müəllim soruşdu:

– Çoxdan gəlmisən?

– İndicə, bu dəqiqə gəlmişəm. Qarpız getirmişəm, sən otur, mən bu saat kəşib gətirərəm.

Onlar şirin, sərin qarpız yeyirdilər, Cəlil müəllim Simurqla ciddi söhbətə nədən başlayacağını götür-qoy eləyirdi. O, əllərini yudu, Simurq qarpız qabıqlarını stolun üstündən yığıb atana və işığı yandırana kimi gözlədi. Cəlil müəllim dinməz-söyləməz Simurqu dəhlizin küncünə yığılmış qəzet qalaqlarının yanına apardı.

Simurqun gözləri kəlləsinə çıxdı, qəzet qalağına baxa-baxa soruşdu:

– Bu nədir?

Cəlil müəllim dedi:

– Xəcalətdən tər tökə-tökə qəzet köşklərini gəzib bugünkü qəzetin bütün nömrələrini almışam.

– Niyə? – Simurq soruşdu. – Bu qədər qəzet nəyinə lazımdır? – Cəlil müəllim onun səsinə təəccüb nişanəsi duydu. – Olmaya sən bu qəzeti, felyeton çap olunmuş qəzeti almısan? Məndə var. Birini almışam.

Simurq cibindən bir əzilmiş qəzet çıxartdı, döşəmənin üstünə qalaqlanmış, ən az uduşlu lotereyadan da fərqli olaraq içərisində tək bircə dənə uğurlu nüsxə olmayan neçə min qəzetin birini.

Cəlil müəllim dilxor-dilxor dedi:

– Doğrudanmı mən bunu sənə hələ izah da etməliyəm? – Ailəsinin mənafeyi naminə, Simurqun və özünün təmiz adı naminə nə cür işə girişdiyini qardaşının başa düşməməsi Cəlil müəllimə yaman yer elədi. – Biz danışmalıyıq.

Danışdılar. Simurq dedi ki, işində möhkəm qanqaralıq olmuşdu, ona görə də işdən çıxmağa məcbur oldu. Sürücülük vəsiqəsini qaytardılar, işdən azad elədilər. O, əlbəttə qeyri-qanunu işlərdə əli olduğunu bilirdi, ancaq bu fırladaqlarda fəal iştirak eləmirdi, elə-belə, işdən sonra səfərlərə çıxır və dilini saxlayırdı, bunun müqabilində də ona yaxşı pul verirdilər. Onu məhkəməyə verməyəcəklər, saxta sənədlərdə əli olmadığını, eləcə də təmiz keçmişini, ordudan verilmiş gözəl xasiyyətnaməsini nəzərə alıblar.

Simurq dedi ki, bədbəxtlik üz verəndən sonra, əlbəttə, qardaşını yad adam hesab elədiyinə görə yox, sadəcə qanını qaraltmaq istəmədiyi üçün heç bir şey deməmişdir.

– İndi başa düşdünmü ki, onda sənə “şoferliyə getmə” deyəndə haqlı idim? Yadındadır, sənə necə yalvarırdım? Sözümə qulaq assaydın, heç bu rüsvayçılıq da olmazdı!

– Nə rüsvayçılıq? Mən nə oğurluq eləmişəm, nə də adam öldürmüşəm, elə-belə, bir xatadır eləmişəm. İşdir olub. Kimin başına gəlmir?

Cəlil müəllim dedi:

– Sən heç olmasa məni fikirləşəydin. Ailəmizi tanıyan adamları nəzərə alaydın...

– Olmaya qonşularımızı deyirsən? – Simurqun səsinə əsəbilik duyuldu. – Cəlil, niyə sən indi mənə qonşulardan söz salırsan? Mənim qonşularımızla nə işim var?

Onlar çox söhbət elədilər, Cəlil müəllim hiss eləyirdi ki, Simurq ona ehtiram və hörmətlə qulaq asır, ancaq sifətində nə işə qəribə bir ifadə var, elə bil ki, Cəlil müəllimin dediklərinin hamısını o, çoxdan bilirdi, ona görə söhbət çox da maraqlı deyildi. Doğrudur, axırda o, qardaşının dediklərinin hamısı ilə razılaşdı və söz verdi ki, başqa işə gedəcək, şoferlik eləməyəcək. Ancaq könülsüz-könülsüz, demək olar ki, etinasız razılaşdı, nə işə öz ələmində idi.

Cəlil müəllim:

– Bəlkə sənə bir köməyim dəydi? – deyə soruşdu və Simurqa bu sualı verməsinə elə həmin dəqiqə, özü də çox möhkəm peşman oldu.

– Sən? – Simurq təsvirəgəlməz bir təəccüblə soruşdu. O, başını qaldırıb diqqətlə, dodaqlarında çətinliklə sezilən təbəssüm, Cəlil müəllimin üzünə baxdı. – Mənə sənənin nə köməyin dəyə bilər?

– Fikirləşərik, – Cəlil müəllim bir az duruxandan sonra dedi. – Fikirləşmək lazımdır. – O, deməyə söz tapmırdı, ona görə də alını ovuşdururdu. – Fikirləşmək lazımdır. Məsləhətləşmək...

– Heç kimlə məsləhətləşmək lazım deyil, Cəlil, – Simurq mülayim-mülayim dedi. – Mən balaca uşaq deyiləm, özüm iş taparam. Sən narahat olma, hər şey kefin istəyən kimi olacaq. Yaxşı? – O, qardaşının nə cavab verəcəyini gözlədi, amma Cəlil müəllim dinməzəcə başını tərpətdi. – Mən bəzi şeylər fikirləşmişəm. Əməlli-başlı yerinə yetərəm, sonra bu günlərdə hər şeyi sənə danışaram. Gecən xeyrə qalsın.

O öz otağına getdi. Cəlil müəllim isə hələ yatağına girməmişdən qabaq xeyli vaxt qaranlıq eyvanda oturdu, qəzet köşklərini gəzməsinə, Simurqla söhbətini bütün təfəsilatı ilə yadına saldı, ürəyinə qüسسə doldu, güzgüyə baxıb, öz sifəti əvəzinə qəflətən başqa bir üz – yazıq baxışlı yad, miskin bir sifət görəndə, eyni zamanda da bundan belə həmin sifətin onun olacağını, ondan heç cür yaxa qurtara bilməyəcəyini başa düşən adam kimi özünü itirdi.

Simurq çox işsiz qalmadı. İş tapması bir həftə, bəlkə də bir az artıq çəkdi. Səhər tezdən evdən çıxır, axşam qayıdırdı, şam vaxtı həvəslə danışırırdı ki, ürəyinə yatan iş axtarır, elə yer istəyir ki, çox

pul versinlər, iş maraqlı olsun, ən başlıcası isə vaxtını çox almasın, çünki gələn il ya axşam, ya da qiyabi institutda oxumaq istəyirdi, imtahanlara hazırlaşmalı idi. Deyirdi ki, lap az qalmışdı o cür bir yer tapsın, maaşı da yaxşı, bütün ayı sərəsər xərcə, yenə də qurtara bilməzsən, ilin axırında da mükafatını zorfin içində gətirib qoyurlar stolun üstünə, səhərlər də işə gedəndə hər işçinin dalınca qapısına maşın gəlir, özü də bu gözəl idarənin rəhbəri xeyli dilə tutandan sonra o, az qalmışdı ki, işləməyə razılıq versin, ancaq bir şərti eşidəndə başını götürüb qaçdı. Bu yerdə Simurq susdu, özünü başı yeməyə qarışmış kimi apardı, sözüünə ara verib, söhbətə çox gərgin, diqqətlə qulaq asan, sadədil Leyla xanımın, – görəsən, bu necə dəhşətli şərtədir ki, ona görə Simurq işləməyə razı olmamışdır, – sualından sonra dedi ki, o hər necə olur-olsun ağ əlcəkdə, qara qalstukda işləməyə razı olan deyil, tapdığı yerdə isə bu məcburidir, bu şərti heç cür pozmaq olmaz. Leyla xanım onu dilə tuturdu ki, bir əməlli-başlı fikirləşsin, belə boş şeydən ötrü o cür gözəl işi əlindən çıxartmasın, amma Simurq sözünün üstündə möhkəm dururdu; Leyla xanımı başa salırdı ki, adam görək uzaqgörən olsun, bu gün işə ağ əlcəkdə getməyə razılıq verərsən, sabah səni könlün qətiyyəni istəməsə də, quru kütüm balığı ilə pivə içməyə məcbur oluyorsun. Leyla xanım hirsələnib əlini-əlinə vurur və deyirdi ki, Simurqun bu cür vasvası və tərs adam olduğunu ömründə ağına gətirməzdi. Cəlil müəllim arabir gülümsünə-gülümsünə bu söhbətlərə qulaq asır, ancaq qardaşına iş barəsində heç bir sual vermirdi.

Bir axşam isə Simurq evə kefi kök qayıtdı və dedi ki, nəhayət, ürəyinə yatan, xoşuna gələn iş tapıb, həm də bu işdə qalstuk, ağ əlcək barədə heç söhbət açan da olmadı.

Ümumiyyətlə, demək olar ki, bütün qadınlar kimi, zahiri firavanlığa, təmtərağa çox əhəmiyyət verən Leyla xanım soruşdu:

– Səhərlər dalınca maşın da gələcəkmi?

– Maşını soruşmaq yadımdan çıxdı. – Simurq təəssüflə cavab verdi, – amma dəqiq bilirəm ki, katerim olacaq, hərdən vertolyot da olacaq. Sən, Leyla xanım, heç vertolyotda uçmusan?

Cəlil müəllim bunun zarafat olmadığını başa düşdü:

– Harada işə düzəlmisən?

– Təsadüfən oldu, ancaq mənə elə gəlir ki, bəxtim gətirib, – Simurq çəkinə-çəkinə danışdı, hiss olunurdu ki, qardaşının kön-

lünü almaq, onu razı salmaq istəyir. – Zaur Nağıyevə rast gəldim, çoxdan görmürdüm, orta məktəbi bitirəndən bəri birinci dəfədir ki, görüşürdük. Yadına gəlirmi, aqadadaş, o hərdən bizə gəlirdi?

– O, baş milis idarəsində işləyən, arvadından ayrılan kişinin oğlu?

– Hə, hə... O indi neft institutunda qiyabi oxuyur, bu yaxınlarda bitirməlidir. İşgüzar oğlandır, boş-boş danışan adam deyil. Məktəbi qurtaran kimi işə girib. İndi buruq ustasıdır, institutu bitirən kimi də sahə rəisi təyin oluyəcəklər, qəti söz veriblər. O, dəniz neft qazma idarəsindədir. On gün dənizdə olur, əvəzində on gün də evdə.

– Aydınadır. Neft daşlarında işləyir?

Simurq dedi:

– Ona oxşar bir şeydir, amma bir az ayrı cürdür, onlar yeni özləri istifadəyə verirlər. Zaur hər şeyi mənə ətraflı başa salıb, dənizdə polad ada salınan kimi, onlar bu adada işləməyə başlayırlar...

Cəlil müəllim dedi:

– Hər şey ayındır. Elə bir yaxşı iş deyil. Təhlükəli işdir. Gecə-gündüz açıq dənizdə. Ancaq bir şeyi başa düşə bilmirəm, orada sən nə iş görəcəksən, sən ki, neftçi deyilsən?

– Bu dəqiqə hamısını sənə başa salım, – Simurq tələsik qardaşının sözünü yarımçıq kəsdi. – Əvvəla, heç bir təhlükəsi yoxdur. Zaur mənə hər şeyi danışdı, deyir ki, bircə dilxorçuluğu var, qəfil xəzri başlayanda, işdən artıq bir neçə gün də dənizdə qalmalı olursan, ancaq bunun əvəzinə, neçə gün artıq qalmısan, o qədər də istirahət verirlər, ikincisi, onlara dizelçi lazımdır, mən də dizeli beş barmağım kimi bilirəm, orada maaş da şəhərə nisbətən ikiqat çoxdur, üstəlik planı dolduranda, mükafat da düşür, planı da onlar hər ay artıqlaması ilə yerinə yetirirlər. Hələ hər il, staja görə, maaşın artmasını demirəm. Çox vacib bir məsələ də var, – Simurq dedi, – institut məsələsi: dəniz neftçilərini birinci növbədə götürürlər, qiymətlərinin necə olmasının əhəmiyyəti yoxdur, tək imtahanların hamısını verə bil, lap hamısı üç olsun. Hansı kurorta desən putyovka da verirlər. Kefin haranı istəyirsən, ora da get.

Cəlil müəllim dedi:

– Özün bilərsən. Bir halda ki, girmisən, daha danışmağa dəyməz. Ancaq mən istəməzdim ki, doğma qardaşım gecə də, gündüz də dənizdə suyun içində olsun, guya bu böyüklükdə şəhərdə ona iş tapılmır... Adamlar kənddən-kəsəkdən Bakıya qaçırlar, işə girirlər,

hara gedirsən işçilərin hamısı keçmiş kəndçilərdir, akademik olurlar, amma sən... – Cəlil müəllim dilxor-dilxor əlini yellədi.

Simurq dedi:

– Hər şey lap yaxşı olacaq, Cəlil. Mən bu gün ora getmişdim, əsl mənim yerimdir. Müstəqil işdir, yaxşı qazanmaq da mümkündür, gələcəyi də var.

Cəlil müəllim nisgilli-nisgilli soruşdu:

– Bəs tibb institutuna girmək fikrin yoxdur?

– Nə danışsan! Ömrümdə bircə dəfə hərbi xəstəxanada olmuşam, qolum zədələndə, dərmanların iyindən az qalırdı öyüyüm. Həkimlik mənim işim deyil.

Leyla xanım dedi:

– Sən heç hərbi xəstəxanada yatdığını bizə yazmamısan.

– Elə bir ciddi iş deyildi. Qolum çıxmışdı, yerinə saldılar, beş gün saxlayıb buraxdılar. Orada mən necə qorxular keçirmişəm, yox, həkimlik mənim işim deyil.

– Demək, qəti fikrindir?

Simurq dedi:

– Bəli.

– Eyibi yoxdur. Nə deyə bilərəm ki? Allah amanında. Mənim istədiyim bircə odur ki, sənin bütün işlərin yaxşı olsun.

– Bilirəm, ağıdadaş.

Simurq təzə işdə elə qızıışmışdı ki, heç onu tanımaq olmurdu. Hər dəfə növbədən qayıdanda bir neçə gün üst-başından neft və dəniz iyi gəlirdi, işi haqqında Simurq çox həvəslə, şövqlə danışdı, ev adamları və qonşular bu söhbətlərdə çoxlu yeni və maraqlı şeylər eşidirdilər, bu da təəccüblü idi ki, lap böyürlərində olan, bütün qəzetlərin haqqında yazdığı, televizorda göstərdiyi həmin bu Neft daşlarında heç kimin təəvvür eləmədiyi işlər, əhvalatlar vardı. Həmin bu süni adalarda, ümumiyyətlə, bütün Neft daşları ərazisində içkinin qəti qadağan olduğunu və bu qaydanı ən böyük rəisdən tutmuş ta Neft daşlarına bircə günlüyə gəlmiş jurnalistə kimi, heç kimin pozmağa cəsarət etmədiyini eşidəndə hamı hədsiz dərəcədə təəccübləndi.

Neft daşlarına gətirilmiş adicə televizorların təkəcə Bakı və Moskva proqramlarını deyil, hərdən başqa kanallarda qəflətən Həştərxanı, Krasnovodsk, Pyatiqorsk və başqa naməlum xarici stansiyaları da demək olar ki, tərtemiz tutmasına təəccüb elədilər.

Hər şeydən görünürdü ki, Simurq öz işindən razıdır və bu işdən əl çəkmək fikri yoxdur. Hər dəfə söhbət eləyəndə Simurq təhlükəsizlik qayda-qanunlarını müfəssəl təsvir eləyir, xüsusi təhlükəsizlik xidmətinin sərəncamına verilmiş ən müasir vertolyotları və katerləri sadalayır, Cəlil müəllim başa düşürdü ki, qardaşı bunu onun xatirinə eləyir.

Simurq dedi:

– Sən, xahiş eləyirəm, heç bir şeydən nigaran qalma. Mənə orada heç nə olmaz. İşim yaxşı işdir... Mənə elə gəlir ki, sən deyəsən nədənsə narazısan. Allah xatirinə de, sən necə buyursan, o cür də eləyəcəyəm.

Cəlil müəllim dedi:

– Mən səndən razıyam. Bir də mən çox şey istəmirəm, tək sağ-salamathıq olsun. – Son vaxtlar Cəlil müəllim özündə getdikcə artan, nə isə ona tamam yad olan bir laqeydlik duyurdu. İşə o qədər həvəslə getmirdi. Əlbəttə, bu qətiyyəni o demək deyildi ki, Cəlil müəllim qulluq işində daha əvvəlki kimi səy göstərmirdi, səhlənkarlığa başlamışdı, xeyr; ancaq qulluq onun gözündə hər işdə cazibə qüvvəsini itirmişdi.

İndi o, nə isə bir səhv iş tutmuş, teleqramı, yaxud başqa məktubu vaxtında çatdırmamış, ya da ünvanına düz yetirməmiş işçini yanına çağıraraq qısaca danlayır və buraxırdı, daha saxlayıb tərbiyə məqsədilə uzun-uzadı söhbət eləməirdi, ilk nəzərdə o qədər əhəmiyyətli görünməyən səhvin insanın həyatında nə cür faciyyə səbəb ola biləcəyini aydın göstərən misallar çəkmirdi, öz həyatından və yaxşı tanıdığı, hörmət elədiyi adamların həyatlarından ibrətamiz əhvalatlar danışmırdı.

İndi kollektivin ümumi yığıncaqları ərəfəsində evdə çıxışa hazırlaşmırdı, çıxış eləyəndə hamıya çox qərribə gəlsə də, qısa danışdı, yalnız bilavasitə iclasa dəxli olan məsələlərə toxunurdu.

Cəlil müəllim başqa xırda məsələlərdə də dəyişmişdi, məsələn, həyasız-həyasız rabitə şöbəsinin binasında papiros çəkən yeniyetmə oğlanın yanından iyrenmiş kimi üz-gözünü turşudub keçirdi. Qabaq vaxtlar olsaydı, Cəlil müəllim onu çəkib “Burada papiros çəkmirlər” lövhəsinin qabağına götürər və camaat arasında bu yeniyetməyə bir neçə təsirli söz deyib, abırını elə alardı ki, ondan sonra həssas, az-çox abır-həyası qalmış adam, nəinki rabitə şöbəsində,

yaxud deyək ki, maqazində, hətta üzdənirəq, heç kişi ayaqyolunda da ömründə papiros çəkməzdi, çünki buraya da bəzən sinəgir və başqa ürək-damar xəstəliyi olan adamlar girirlər. Məmmədnən də onun münasibəti dəyişmişdi. Əgər qabaqlar Cəlil müəllim onunla uzun-uzadı söhbət eləyirdisə, indi yalnız iş barəsində danışır və qalan vaxtlar, Məmməd həmişə – yaman gündə də, yaxşı gündə də – etibarlı yoldaş, hətta demək olar ki, etibarlı dost olsa da, ondan uzaq dolanmağa çalışırdı.

Bir də, əvvəllər Cəlil müəllimdə heç görünməmiş işdi, indi qulluqda olanda, demək olar ki, bütün vaxtı səbirsizliklə iş gününün qurtarmasını gözləyir və nəşə ilə axşamı, evini, yaxud bağını düşürdü.

Yol uzunluğunu tanış-bişişləri ilə görüşür, yeniliklərdən söhbət açır, mülahizələrini söyləyirdi, həmişə olduğu kimi, evə yaxınlaşanda mütləq Manafın ailəsindən bir adama – ya Manafın özünə, ya da onun meymun kimi aramsız tum çırtlayan arvadına, yaxud da qızına rast gəlirdi, ancaq axır vaxtlar Dilbər Cəlil müəllimin qabağına az-az çıxırdı, daha əvvəllər olduğu kimi sevinə-sevinə, həyasız-həyasız üzünə gülümsəmirdi, ciddi salam verirdi, özü də indi əyin-başı da abırlı idi, sadə, qaydasında qısa paltar geyirdi, yalnız qəşəng baldırları görünürdü. Bütün dəyişikliklərin hamısını Cəlil müəllim Dilbərə kollektivdə işləməyin yaxşı, faydalı təsiri kimi izah eləyirdi, ona görə də həmin gün qızı aptekə işə düzəldəndə əkdii toxumun, deyəsən, yaxşı bar verdiyinə sevinirdi.

Cəlil müəllim hər gün bağda işləyir, arılarla əlləşir, onların həyat tərzinə məmnuniyyətlə tamaşa eləyir, bağı suvarır, təpir, meynələrin başını vurur, meyvə ağaclarının və adamın gözünü-könlünü oxşayan, mənzərə yaratmaq üçün əkilmiş bəzək ağaclarının artıq zoğlarını kəsirdi.

Qardaşını o, sahilə olan günlər, hər gün nahar və günorta yeməyi vaxtı görürdü. Simurqun işləri yaxşı gedirdi. Bu, aydın hiss olunurdu.

Simurq bir neçə dəfə qardaşından ona pul lazım olub-olmadığını soruşdu, zorla pul vermək istədi, ancaq Cəlil müəllim hər dəfə cavab verdi ki, ona pul lazım deyil, öz maaşı artıqlaması ilə bəs eləyir.

Tez-tez axşamlar Simurqun yanına əksəriyyəti elə özü yaşda yoldaşları gəlirdilər. Simurq hər dəfə qardaşını da dəvət eləyirdi,

Cəlil müəllim nəzakət xatirinə yarım saat oturur, sonra durub gedirdi, onlara sızıntı vermək istəmirdi. Bu cavanların hər şeyə, onun mülahizəsinə görə, qətiyyətlə gülməli olmayan şeyə də gülmələri Cəlil müəllimi mat qoyurdu. Cəlil müəllim əvvəl bunu onların cavanlıqları ilə bağlamaq istədi, ancaq özünün Simurq və onun yoldaşları yaşda olanda bu cür olmadığını, düşüncəli və təmkinli olduğunu, özünü məclislərdə heç vaxt belə yüngül aparmadığını xatırlayıb, labüd nəticəyə gəldi ki, bu cavanların tərbiyəsində çatışmazlıqlar var, bu çatışmazlıqları dəf etmək isə təəssüf ki, mümkün deyil. Simurqun yanına tanış və tanış olmayan adamların çox bivaxt, səhər, axşam, çox vaxt isə gecəyarısı gəlmələri də Cəlil müəllimi əsəbiləşdirirdi. Görünür, bu cür vaxt-bivaxt gedib-gəlməyi orada, öz aralarında vərdis eləmişdilər. Qıyası, ev dönmüşdü karvansaray.

Cəlil müəllim çox dözdü, özünü saxladı, ancaq sonra yenə də bir gün söhbət vaxtı bu barədə Simurqa öləri işarə vurdu.

Simurq dedi ki, çox gediş-gəlişin qardaşının və onun ailəsinin istirahətini poza biləcəyi fikir onun özünü də çoxdan narahat eləyir, ona görə də Cəlil müəllimdən xahiş elədi ki, yanına gəlib-gedənlər üçün həyətin dal darvazasını açsınlar; bu darvazanı lazım olmadığına görə lap çoxdan, hələ mərhum ataları mıxlamışdı, Simurqun otağının qapısı həyətin bu səmtinə baxırdı.

Cəlil müəllim razılıq verdi və bu cür sadə şeyin niyə ağına gəlmədiyinə təəccüb elədi, sonra da dedi ki, həyətin o hissəsini – bomboş, bərhad hala düşmüş, bütün bu illər ərzində gərəksiz şeylər zibilliyinə çevrilmiş hissəsini bir az abıra salmaq lazımdır. Simurq onun fikri ilə razılaşdı və dedi ki, o sahənin hamısını özü təmizləyib, yaşllaşdıracaqdır.

Cəlil müəllim onun niyyətini bəyəndi, ancaq qardaşının həvəsinə gülümsünüb, xahiş elədi ki, bu işə çox da baş qoşmasın, çünki ağac əkmək hədsiz vaxt, zəhmət və qayğı istəyir. Bu bağı əməlli-başlı bağ halına salmasının neçə il çəkdiyini xatırlatdı.

Simurq güldü və dedi ki, çalışıb həyəti özü abadlaşdırar, Cəlil müəllimə əziyyət verməz, qardaşının onsuz da qayğısı çoxdur.

Ertəsi gün Simurq iki fəhlə gətirdi, həyətin dal darvazasını açdılar, köhnə, sınıq-salxaq şeyləri yığışdırdılar, üç günün ərzində Simurqun göstərdiyi yerlərdə çoxlu çalalar qazdılar. Sonra həyətə bir-birinin dalınca qalaqlama peyinlə dolu iki yük maşını girdi.

Simurq Cəlil müəllimə dedi ki, peyini ət kombinatından almışdır, maşını beş manata lap yalvarıb verirlər.

Heyrətdən özünü itirmiş Cəlil müəllim gözünü yumub-açmağa macal tapmamış, cəmiyi bir neçə günün ərzində heyətin ikinci yarısı müxtəlif ağaclarla doldu, özü də elə belə sısqə tinglər yox, iri, gövdəli, başları səliqə ilə vurulmuş ağaclar. Ağacları Simurqun yaşillıq təsərrüfatı trestində işləyən aqronom tanışi dövlət qiymətinə seçib almışdı.

Simurqun əkdiiy ağaclar meyvə ağacları idi, əksəriyyəti də Cəlil müəllimin sahəsindəki kimi, qara və ağ tut, giləs, ərək, nar ağacları idi, üstəlik indi heyətdə təzə bir kənd təsərrüfatı bitkisi də peyda olmuşdu – qoz ağacı. Ağacların, demək olar ki, hamısı tutdu və elə həmin bahar yamyaşıl zoğ atdı.

Simurqun bağına tamaşa eləməyə həтта qonşu küçələrdəki tanışlar da gəlirdilər. Onlar bağa heyran qalır, Simurqdan soruşurdular ki, bu möcüzəni necə yaratmışdır, az vaxt içində, əngəlsiz-əziyyətsiz heyəti bu cür necə yaşillaşdırmışdır. Qonşular ət kombinatının, yaşillıq təsərrüfatı trestinin telefon nömrələrini yazıb götürürdülər. Bir şey Cəlil müəllimi xüsusilə heyrətə salırdı: onlar Simurqdan məsləhət istəyirdilər, soruşurdular ki, onların heyətlərinin mikroiqlimi şəraitində hansı ağacları əksələr daha yaxşı olar.

Bağın içindən keçəndə mərifətlə qonşular mütləq Cəlil müəllimi də təbrik eləyirdilər, ancaq bağbanlıqdan qətiyyətlə söz salmırdılar, məsləhət almırdılar.

Bir sözlə, Simurq qonşuların gözündə çətin aqronomluq və əkinçilik işində çox nüfuzlu mütəxəssis olmuşdu.

İndi dostları, elə çox vaxt qonşuları da Simurqun yanına təzə darvazadan gəlirdilər.

Həmin gün Cəlil müəllim evə həmişəki vaxt qayıtmışdı. Arvadı eyvanda süfrə açırdı, uşaqlar da evdə idi.

Cəlil müəllim ev paltarını geydi, əl-üzünü yudu və xörək hazır olana kimi heyətə düşdü. Sonra Simurqa məktub gətirdiyini xatırladı və qərara gəldi ki, həm aparıb otağında məktubu versin, həm də yadına salsın ki, nahar vaxtıdır. Ordudan qayıdandan sonra Simurqa müxtəlif şəhərlərdən çoxlu məktub gəlirdi. Ömründə rəsmi məktublardan və təbrik məktublarından savayı heç bir şey almayan Cəlil müəllim, bu məktubları ucadan oxuyanda, Simurqa

çox maraqla qulaq asırdı. Əsgərlik yoldaşları əsasən öz gün-güzəranlarından, işlərindən yazırdılar. Cəlil müəllim məktubu götürüb Simurqun otağına tərəf getdi. Onun otağına çathaçatda, hələ dəhlizdə, gülüş səsi eşitdi, qan beyninə vurdu, gülüşmə Simurqun otağından gəlirdi. Cəlil müəllim Simurqun otağına qapını döyməmiş girdi, çünki otağın qapısı aralı idi, içəridən gülə-gülə nə isə danışan qardaşının səsi gəlirdi. Cəlil müəllim otağa girdi və kandarda dayandı, ona görə kandarda dayandı ki, bilmirdi necə eləsin, salam verib otağa keçsin, ya dinməzəcə dönsün və çıxıb getsin. Dilbər çarpayının üstündə oturub üzüm yeyir, eyni zamanda gülümsünə-gülümsünə lap böyründə, alçaq kətlin üstündə oturmuş Simurqa baxırdı.

Cəlil müəllimi görəndə təbəssüm Dilbər üzündən qeyb oldu, gözlərinə qorxu çökdü, Simurq isə ayağa qalxıb qardaşının qabağına yeridi, salam verib yer göstərdi. Cəlil müəllim Simurqun salamını aldı, məktubu verdi, xörəyinin soyduğunu dedi və çıxıb getdi. İncik getdi, hirsələnmiş getdi, gicgahları sancdı, başı uğuldadı.

Nahar vaxtı Cəlil müəllim Simurqu dindirmədi, qardaşı söz soruşanda bir kəlmə ilə cavab verdi.

Amma Simurq özünü elə aparırdı ki, guya heç bir şey olmamışdı, zarafat eləyirdi, hiss olunurdu ki, özündə heç bir günah bilmir. Nahar beləcə qurtardı.

Səhər iş gedəndə Cəlil müəllim arvadına tapşırırdı ki, Simurqun yanına getsin və onun adından desin ki, Dilbər ayağı bir də bu evə dəyməməlidir, bir də çatdırın ki, o, Cəlil müəllim, onun özündən savayı, böyük qardaşının da ailəsi yaşayan evə Dilbər tövrədə qızı gətirməyi rəva görən, mümkün hesab eləyən Simurqun hərəkətindən çox narazıdır. Cəlil müəllim Leyla xanıma tapşırırdı ki, Dilbər və onun anasının bu qapıdan necə qovulduqlarını da Simurqa danışın.

Axşam Leyla xanım Cəlil müəllimə məlumat verdi ki, Simurq əvvəlcə heç bir söz demədi, yalnız köksünü ötürdü, ancaq sonra əl çəkməyib təkidlə soruşdu ki, bəs Cəlil müəllimə nə xəbər aparım, nə deyim? Simurq cavab verdi ki, Cəlil müəllim icazə verməyə nə kimi Dilbər yanıma gəlməyəcək. Bir də Simurq dedi ki, özü qardaşı ilə söhbət eləyəcəkdir, arxayındır ki, onun razılığını alacaqdır, ona görə ki, Dilbər yaxşı qızıdır, ağıllı qızıdır, bir də o başa düşə bilmir ki, bu qızın pisliyinə Cəlil müəllim nə deyə bilər. Axı heç

kim ata-anasına cavabdeh deyil, ələlxüsus Dilbər yaşda, demək olar ki, həddi-bülüğa çatmamış.

Cəlil müəllim çox dilxor oldu və Dilbərin durub-oturmali, tanışlıq eləməli adam olmadığına Simurqu hansı dəlil-sübutlarla inandıra biləcəyini götür-qoy eləməyə başladı. Dəlil-sübut çox idi, amma Cəlil müəllim bunların bir neçəsini, ən sanballılarını seçdi.

Simurq qardaşının yanına bu barədə söhbətə gəlmədi. Ancaq Dilbər də daha onların evində görünmədi.

Gecə-gündüz bu məsələ barədə fikirləşən Cəlil müəllim rahat nəfəs aldı, özlüyündə belə qərara gəldi ki, Simurq yəqin işin nə yerdə olduğunu öyrənib, ona görə də xətrəli, adamı hörmətdən sala biləcək tanışlığa son qoyub, Dilbərlə əlaqəni kəsib. Bir dəfə işdən qayıdanda onları tində görəndə kimi Cəlil müəllim belə fikirləşirdi. Onlar tində dayanmışdılar, özü də danışmırdılar, dinməzəcə dayanıb, bir-birlərinin üzünə baxırdılar. Hiss olunurdu ki, bu cür dayanıb, bir-birlərinə baxmaq onlara çox xoş gəlir.

Cəlil müəllim o biri səkiyə keçdi, bu vaxt küçədə olanların çoxu fikir verdilər ki, Cəlil müəllim Simurqla Dilbər tərəfə hətta heç gözünün ucu ilə də baxmadı.

Bir neçə gün keçəndən sonra isə Simurq Cəlil müəllimə dedi ki, onunla çox ciddi bir iş barəsində söhbət eləmək istəyir. Cəlil müəllim, onlara heç kim mane olmasın deyərək qardaşı ilə öz otağına çəkildi və oturub qulaq asmağa başladı. Simurq ona dedi ki, Dilbəri ürəkdən sevir, öldü var, döndü yoxdur, qız da onu sevir, bu səbəbdən də lap yaxın günlərdə onunla evlənmək istəyir.

Simurq Cəlil müəllimdən xahiş elədi ki, ailədə böyük qardaş kimi, bu işə cani-dildən girişsin, əlindən gələni əsirgəməsin və qızın atasının, Manafın yanına getsin, elçilik eləsin. Dilbəri Simurqa alsın. Cəlil müəllim qardaşına qulaq asır və onun zarafat eləmədiyini başa düşürdü, eyni zamanda da eşitdiklərinə inanmaq istəmirdi.

Cəlil müəllim stolun arxasından qalxdı, özünü qəlbə toxunan acı söz deməkdən saxlamağa çalışaraq otaqda var-gəl elədi. Ancaq eşitdikləri ürəyini ağrıtmışdı, dəhşətə gəlmişdi, hiss elədi ki, qardaşını bu rüsvayçı, demək olar ki, fəlakətli, faciəyə addımdan çəkəndirə bilməyəcək. Hətta boğazı da tutuldu, sonra isə çətinliklə pıçıldağa-pıçıldağa dedi:

– Axı sən mənim qardaşımın, Dilbər kimi qızla evlənmək barədə necə fikirləşə bilərsən? Sən bizim qanımızı kimin qanına qatmaq istəyirsən? Axı sənün uşaqların olacaq. Mənim yanıma söhbətə gəlməmişdən əvvəl bu barədə heç fikirləşmişən? Fikirləşmişən, ya yox?

Simurq dedi:

– Yalvarıram sənə, Cəlil, yalvarıram sənə, əsəbiləşmə. Başa düş, mən onu sevirəm. İnan mənə, Dilbər pis qız deyil.

– Məni hər şeyi açıb deməyə məcbur eləmə, elə söz var ki, mən onu sənə deməməliyəm. O cür qızla evlənmək olmaz, sən hələ uşaqsan, həyatı başa düşürsən. Əgər kişiliyin çatırsa, unut onu. Namusun haqda fikirləş.

Simurq dedi:

– Mən onu sevirəm.

– Sən onun anasının, elə böyük bacısının da, barmaqla göstərilən əxlaqsız olduqlarını bilirsən, ya bilmərsən? Bəlkə fikirləşirsən ki, bu onlardan yaxşı çıxacaq? Xeyr, mümkün olan iş deyil. Elə sirsifətindən məlumdur, baxan kimi aydın olur hansı yuvanın quşudur!

Bu sözləri eşidəndə Simurq ağappaq oldu, dişini-dişinə sıxdı.

– Elə danışma, Cəlil, – dedi. – Yalvarıram sənə, o cür danışma. Axı mən onu sevirəm, mən onunla evlənirəm...

Cəlil müəllim dedi:

– Onda qardaşın olduğunu yaddan çıxart. Həmişəlik yadımdan çıxart. Sənün hər təqsirindən keçmişəm, amma bunu keçə bilmərəm!

Toy eləmədilər. Əgər ailənin başçısı, böyük qardaş, gəlinin üzünə baxmaq, onun ata-anası ilə üz-üzə gəlmək istəmirsə, nə toy ola bilərdi!

Yaxın dostları, qohumları Cəlil müəllimi dilə tutmaq, yola götürmək istədilər, amma o, sözündən dönmədi ki, dönmədi. Yalnız arvadından Simurqa sifariş göndərdi ki, atalarından qalan avadanlıqdan nə istəyir götürsün və otaqlardan birini də öz otağına qatsın. Simurq nə avadanlıq, nə də otaq istədi, dedi ki, hələlik ona heç bir şey lazım deyil, lazım olanda isə özü fikirləşib bir çarə tapar. Qardaşı ilə aralarının dəyməsinə dözə bilmirdi, iki dəfə Cəlil müəllimin yanına gəlmişdi – birinci dəfə arvadı Dilbərlə, ikinci dəfə isə təkə. İkisində də Cəlil müəllim onu dindirmədi və üzünü elə buradaca öyləmiş arvadına, Leyla xanıma tutub, qardaşına dedi ki,

bir də həyətin bu hissəsinə addamasın, ümumiyyətlə, bir vaxtlar Cəlil adında qardaşı olduğunu yadından tamam çıxartsın.

Simurq kandarda dayandı, qardaşının xasiyyətinə bələd idi, qərarının qəti olduğunu başa düşdü və çıxıb getdi. Sifəti çox kədərli idi. Ancaq Cəlil müəllim onun sifətini görmədi, ona görə ki, qardaşı tərəfə baxmırdı, elə bil o heç otaqda yox idi, özü də qardaşı ilə, yuxarıda deyilən kimi, Leyla xanımın vasitəsilə danışırdı, bütün bu əhvalatlar Leyla xanıma çox ağır təsir eləmişdi, bir neçə dəfə ağlamışdı, həm qardaşlar danışan vaxt, həm də sonra, tək qalanda.

Zahirən sakit görünən Cəlil müəllimə göz qoyub, yeganə qardaşı ilə küsümlərinin onu qəlbinin dərinliklərinə kimi sarsıtmadığını fikirləşən adam çox böyük səhv etmiş olardı. Deməli, bu sadələvh adam, dərini bürüzə verməyən, özünə hörmət eləyən kişi kimi içəridə çəkən insanlardan tamam bixəbərdi. Xətirlərini həmişə əziz tutduğu qohumları və dostları Cəlil müəllimin yanına gəlir, ona təskinlik verir və özünə, adına-sanına yaraşmayan ömür yoldaş seçmiş, özgə bağından çirkin gül dərməmiş Simurqun əməlini pisləyirdilər; hətta onda da Cəlil müəllim qardaşına münasibətini dilinə gətirmirdi, onlara axıra kimi qulaq asır, sonra söhbəti dəyişdirirdi – siyasətdən, yaxud mövcud ölkə və küçə yeniliklərindən söz salırdı. Bəzən Cəlil müəllim, yuxudan ayılmış kimi, öz-özündən soruşurdu ki, qardaşı Simurqsuz, onu öz süfrəsinin başında görmədən, səsini, güllüşünü eşitmədən o, necə yaşayır. Ancaq dərhal da bu fikirləri özündən uzağa qovurdu, çünki qardaşı qəlbini yaman sındırılmışdı.

Cəlil müəllim, özü də hiss eləmədən, yavaş-yavaş qaraqabaq olurdu, adamlardan qaçırdı. Ancaq sifətinin qırış-qırış olduğunu, gözlərinin odunun söndüyünü hiss edirdi.

Amma həyətin o biri hissəsində həyat öz qaydasında gedirdi. Qardaşının evinə tez-tez qonaqlar gəlirdi, onda Cəlil müəllim kababın tüstüsünü görür, iyini duyurdu. İlk vaxtlar qardaşı, adət üzrə, bir bitərəf adamnan – Dilbərın əmisi oğlunyan Cəlil müəllimə bir neçə şiş kabab göndərirdi, ancaq Cəlil müəllim hər dəfə şişləri geri qaytarırdı.

Şam yeməyindən sonra Simurqgildə müsəmirə başlanırdı. Simurq özü hələ uşaqlıq vaxtlarından gözəl tar çalırdı, dəfi Dilbərın böyük bacısının oğlu vururdu, evləndikləri gündən bu oğlan gecə də, gündüz də Simurqun evindən çıxmırdı.

Dilbər pianoda özü çalır və oxuyurdu. Tünd-qırmızı rəngdə alman pianosunu Simurq bu yaxınlarda almışdı, onda, şənbə günün pianonu mağazadan evə gətirəndə qonşuların arasına yaman pıçhapıç düşmüşdü. Dilbərın məlahətli səsi vardı, yaxşı oxuyurdu, qonaqlar “ay məşallah” qışqırır, lazım olan yerlərdə hamısı bir ağızdan “muleyli”, ya da “bəri bax” deyir, onun səsine səs verirdilər. Ancaq bu müsəmirələr tək bircə dəfə də gecə yarısından o tərəfə ötmürdü, görünür, Simurq çalışırdı ki, qardaşının rahatlığı pozulmasın. Belə günlərdə Cəlil müəllimin evində hamı astadan, pıçiltı ilə danışırdı, Cəlil müəllim özü isə çəkilib qaşqabaqlı halda küçəyə açılan pəncərənin qabağında otururdu, onun ata yurdunda Dilbərın qohumları və ləçər rəfiqələri kimi nalayiq adamların toplaşması Cəlil müəllimə çox toxunurdu, ağır gəlirdi. Yayda, az qala hər gün, qonaqları olmayanda da, görünür, öz kefləri üçün müsəmirə düzəldirdilər. Yavaş-yavaş Cəlil müəllim buna da alışdı, indi o, musiqiyə də qazanların uğultusundan artıq fikir vermirdi.

Bir şey də Cəlil müəllimi son dərəcə təəccübləndirir və qanını qaraldırdı: əvvəllər Simurqu qınayan adamların hamısı yavaş-yavaş elə bil ki, olub-keçənləri tamam unutmuşdular, indi Simurqla ailəliklə dostluq ələyirdilər, tez-tez onlara qonaq gəlirdilər. Bax, bu, Cəlil müəllimi tamam çaşbaş salmışdı.

Cəlil müəllim əmində ki, prokuror Həsənovu, arvadı da yanında, qardaşının həyətinə görəndə onu qətiyyənlə qara basmamışdı. Cəlil müəllim bilirdi ki, o, evdə olmayanda, arvadı da, uşaqları da qardaşığılə gedirlər və çox güman tək-cə Simurqla yox, Dilbərlə də görüşüb danışırlar. Bu da onu çox diltxor ələyir və ürəyini ağrıdır.

Hərdən həyətin o biri yarısından səs-küy gəlirdi, hələ Cəlil müəllimin babasının vaxtından, 1891-ci ildən indiyə qədər bu evdə belə şey olmamışdı. Simurq arvadı ilə dalaşırdı.

Bir dəfə yayda, gecədən xeyli keçmiş, Cəlil müəllim yenə də onların səs-küyünə yuxudan ayıldı, tüpürüb talvardan düşdü. Arvadını ayıltmamaq üçün, asta-asta onun yanında, öz çarpayısında uzandı, tez yuxuya getməyə, hər şeyi unutmaya çalışdı.

Dilbəri o, uzaqdan, tində gördü. Qız, paltarının nazik parçasını yarıb keçən gözqamaşdırıcı isti günəş işığında lüt, həmişəki kimi cazibəli, məhrəban-məhrəban, gülümsünə-gülümsünə onun qabağına

gəlirdi. O da həmişə olduğu kimi, Dilbəri gördüyünə sevindi. Qız ona yaxınlaşdı və əllərini Cəlil müəllimin sinəsinin üstünə qoydu, qızın ovuclarının istisi onun ürəyinə axdı. “Səni lap çoxdan gözləyirəm, – qız üzünü onun üzünə söykədi. – Bu gün mənə hara aparacaqsan?” Dilbərin gözlərindən sevinc yağdı, üzünün dərisi, dodaqları və dişlərin sərin idi. Onlar qoribə, əcaib ağaclar əkilmiş hansı bir parkınsa xiyabanlarında gəzirdilər, Cəlil müəllim bir vaxt bu parkda olduğunu yəqin bilirdi, ancaq bunun hansı park olduğunu heç cür xatırlaya bilmirdi. Cəlil müəllim özündə hədsiz güc, qüvvə hiss eləyirdi, çiçəklərin xoş ətri başını gicəlləndirir, dumanlandırır. O, birdən xatırladı ki, bu, oleandr çiçəklərinin ətridir. Cəlil müəllim Dilbərlə lap kolların dibinə qoyulmuş skamyada oturmuşdu. Qız başını onun sinəsinə qoyub, anlaşılmaz həyəcanlı sözlər deyirdi, o da hələ indiyə kimi duymadığı sevinc, səadət duyurdu. Qız onun qolları arasına rahatca yerləşirdi, ona görə də qucaqlayanda qızın həyəcanı ona da keçirdi. Cəlil müəllim onun hərəkətli, titrək pıçıltılarını dinlədikcə məst olurdu. Dilbərin sözlərində ona hədsiz məhəbbət vardı. Qız Cəlil müəllimə deyirdi ki, onu ilk baxışdan, onda, tində rast gəlidi gündən sevmişdir. Deyirdi ki, ölənə kimi ondan ayrılmayacaqdır, ona yeganə, ön istəkli sevgilim deyirdi...

Cəlil müəllim onun gözlərindən, dodaqlarından öpürdü, yer üzündə bu dəqiqə ondan bəxtiyar insan yox idi. O, ilk dəfə bir-birlərinə rast gəldikləri gündən bəri hər anı xatırlayırdı və hər an ona bütün ötən ömründən əziz idi. Uzaqdan dumanlı və həzin musiqi səsi gəlirdi, Cəlil müəllim nə qədər çalışdısa bu musiqini harada eşitdiyini yadına sala bilmirdi. Bu musiqidən onun qəlbinə ötəri kölgə kimi kədər yayılırdı... Sonra Cəlil müəllim gördü ki, xiyabanla düz onların üstünə bir adam gəlir. Yaxınlaşanda qonşusu Kərimi tanıdı, ona salam verdi, ancaq Kərim düz ötüb keçdi, nə Dilbəri gördü, nə də Cəlil müəllimi. Özü də yanlarından ötüb keçənlərin heç biri, nə Məmməd, nə prokuror Həsənov, nə Manafla arvadı, nə də başqaları, onların oturduqları skamyanı görmürdülər. Heç kim, Məryəm xanımdan savayı; Məryəm xanım yaxınlaşdı, yanlarında bir az ayaq saxladı, ikisinin də üzünə baxdı və birdən çox məsud-məsud gülümsündü, bu cür məsud-məsud o, axırıncı dəfə yalnız mərhum əri Bayram bəyin sağlığında gülümsəmişdi.

Sonra Məryəm xanım yoluna davam etdi, sifətindən də mehribanlıq, sakitlik yağdı. Cəlil müəllim hiss elədi ki, anası onları bir yerdə görməyinə şad oldu. Sonra Cəlil müəllim Dilbərlə oturduqları bu parkın hansı park olduğunu fikirləşməyə başladı və birdən yadına düşdü... O vaxt onun on yaş vardı, bura məktəbdən sonra yoldaşları ilə gəlmişdi. Onlar kolluqda gizlənmişdilər, həmin bu skamyanın üstündə oturub bir qızla öpüşən əsgərə tamaşa eləyirdilər.

Cəlil müəllim bu zaman əsgərin üzünün necə güldüyünü, onun necə məsud olduğunu və uşaqlar kolluqda bağırışıb, haylamağa başlayanda qorxub ikisinin də – əsgərin də, qızın da yerlərindən necə sıçradıqlarını və qaçdıqlarını xatırladı.

O, Dilbəri qucaqladı və qız həsrət-həsrət ona qısıldı. Qızın paltarının düymələrini açdı, onun dərisi nazik, ağappaq, çəhrayı giləli bərk döşlərini gördü. Dilbər boğuc səslə dedi: “Tez ol mənə öp! Mən bilirəm, bu dəqiqə hər şey qeyb olacaq. Niyə mənə öpmürsən?” O, qızın hərəkətli, gözqamaşdırıcı işıq saçan gözlərini gördü, onun qızmar nəfəsini qəlbinə çəkdi və qızın uzaq əks-səda kimi gələn sözlərini eşitdi: “Bir də mənə Rəxşəndə demə, eşidirsənmi, demə! Mənim adım Dilbərdir!” Cəlil müəllim təəccübləndi, ancaq qəlbinin dərinliklərində təşviş duyub: “Mən sənə Rəxşəndə deməmişəm, bilirəm, sən Dilbərsən” dedi və yuxudan ayıldı.

O ayılmışdı, amma əlləri hələ də əsəbi halda qızın çiynlərini sıxışdırırdı, dodaqlarında qızın dodaqlarının dadı qalmışdı. O, alatoranlıqda otaqda uzanıb, təşviş içində bu yuxunu, neçə aylardan bəri hər gecə gördüyü yuxunu xatırlayırdı. Bir neçə saniyədən sonra, səhərə kimi hər şeyi unutmaq üçün o yenidən yuxuya getdi.

Səhərlər bəzən onu nə isə anlaşılmaz, dumanlı, qırıq-qırıq xatirələr narahat edirdi, şüurunda arabir baş qaldırır, iki sevgilinin telefon danışığını, naqil qırıqlarını calaşdırmaqla, hətta bu danışığ naqildən cəmisi birçə an əvvəl keçmiş olsa da, bərpa etmək səmərəsiz, qeyri-mümkün olduğu kimi, bu xatirələri də, Cəlil müəllim nə qədər səy göstərsə də, heç cür bir yerə toplaya, cəmləşdirə bilmirdi...

Nəhayət, Cəlil müəllim fürsət tapıb Uzunqulaq Kamalla və bütün tanışları ilə xudahafizləşdi, çayçı Əzizə çox yaxşı çay verdiyinə görə razılıq eləyib, küçəyə çıxdı.

Evdə o, poliklinikanın sahə həkimini gördü, həkim Leyla xanım çağırmışdı: son vaxtlar onun böyrü ağrıyırdı. Cəlil müəllim gələn-

də, müayinə qurtarmışdı. Bəstəboy, saç-şaqqalı ağarmış həkim alətlərini balaca çamadana yığdı, stola yaxınlaşıb, analiz və yoxlama üçün bir neçə kağız yazdı. Hara və nə vaxt müalicəyə getmək lazım olduğunu ətraflı izah elədi, sonra xudahafizləşdi və elə çıxıb getmək istəyirdi ki, Cəlil müəllim onu saxladı, səhər yeməyinə dəvət elədi.

Uzunqulaq Kamalla söhbətdən sonra Cəlil müəllimin əsəb sisteminin ziyalı adamla ünsiyyətə ehtiyacı vardı.

Həkim saatına baxdı, fikirləşdi və dedi ki, o, səhər yeməyini yeyib, amma çox məmnuniyyətlə bir stəkan çay içərdi. Leyla xanım tez süfrə açdı, pendir, yağ, bal gətirdi.

Süfrə başında Cəlil müəllim tibb elmindən söhbət saldı, şəhər şəraitində yaşayan müasir adamın sağlamlığını qorumaq işində ən vacib və zəruri məsələlərə dair mülahizəsini söylədi. Həkim ona diqqətlə qulaq asırdı, əlini çömçə kimi eləyib qulağına tutmuşdu: ağır eşidirdi.

– Bax, məsəl üçün, doktor, mən bunları başa salıram ki, – Cəlil müəllim başı ilə ailəsinə işarə elədi, – səhərlər adam qaydasında, bir az yüngül yeməlidir; çörək, pendir, yağ ən faydalı qidadır, amma bunlar mənim sözümlə çətinliklə razılaşırlar. Mən deyirəm ki, əgər çox yaşamaq, sağlam olmaq istəyirsənsə, səhərlər ancaq bu cür ye...

Həkim onun fikri ilə razılaşmadı, dedi ki, səhərlər işdən qabaq, möhkəm yeməyin, necə deyərlər, lazımı kalori yığmağın ziyanı yoxdur.

Cəlil müəllim qonaqla mübahisəyə girmədi. Alicənablıqla, təkid etmədən dedi:

– Ola bilər. Ancaq bizim ailədə, hələ babamın vaxtından, yaxşı yadımdadır, səhərlər ancaq bu cür yeyərdilər. Canları da çox saf idi, elə bir ciddi azar-bezar da bilməzdilər. Özü də ömürləri uzun olardı.

Həkim mehriban-mehriban xudahafizləşdi, çamadanını götürdü və qapıya tərəf getdi. Onu qapıya kimi ötürmək üçün hamı ayağa qalxdı. Dəhlizdə həkim bir də qayğıkeşliklə Leyla xanımdan xahiş elədi ki, analizləri gecikdirməsin, sonra çaya görə minnətdarlıq elədi, şlyapasını başından götürdü və Leyla xanımın əlini öpdü.

Cəlil müəllim onun bu hərəkətinə çox dilxor oldu və dərhal dönüb otağa girdi. Həkim geri döndəndə, ev sahibini görmədi. O, yəqin

ki, buna təəccüb elədi, ancaq heç bir söz demədi. Yalnız xəfifcə gülümsündü. Cəlil müəllim isə o gedəndən sonra fikirləşdi ki, görkəmindən abırlı-başlı adama oxşayan bu yaşlı, nurani kişi hələ indiyə kimi özünü necə aparmağı bilmir.

Cəlil müəllim həyəətə endi. Günəş xeyli qalxmışdı, isti adamın başını əməlli-başlı yandırır. Cəlil müəllim bir müddət möhkəm işə başlamış, açılmış çiçəklərin şiresini çəkib, pətəklərə daşıyan arılara tamaşa elədi, ancaq o, arılara fikri dağınıq halda tamaşa eləyirdi, həmişəki ləzzəti almırdı. O, səhər suyundan sonra hələ tam qurumamış ləkləri belləyir, işləməklə sakitləşmək və hirsini soyutmaq istəyirdi. Ayaqqabılarını çıxartmışdı, ayaqyalın işləyirdi. Səhərdən bəri canına yığılmış enerjinin pəncəsinin dərisindən torpağa necə axdığını təsəvvür etməyə çalışırdı, ancaq bu gün nədənsə, bunu hiss eləyə bilmirdi.

Qardaşının həyəətindən səs gəlirdi. Manafla arvadı Simurqilə gəlmişdilər. Cəlil müəllim Manafa da, onun qızına və arvadına da, Simurqa da, hamıdan çox isə özünə də nifrət elədiyini duyurdu.

Cəlil müəllim onların nədən danışdıqlarını bilmirdi, ancaq onu bu adamların səsləri, ata yurdunun həyəətində vurnuxan bu adamların görkəmləri dəli eləyirdi.

Bütün varlığı nifrət və hiddətdən titrəyirdi. Cəlil müəllim hirsli-hirsli torpağı belləyir, tər axıb gözlərini tuturdu, ona elə gəlirdi ki, hiddətdən və günəşdən beyni əriyib axır. Bu hissədən yaxasını necə qurtaracağını bilmirdi, yenə gecə qardaşının həyəətindən gələn səs-küy yadına düşdü və boğazının qovuşduğunu hiss elədi.

Əgər bu vaxt birisi onu danışığa tutsaydı, bircə kəlmə də cavab ala bilməzdi, ona görə ki, Cəlil müəllimin kilidlənmiş çənəsini aralamağa iqtidarı yox idi. O, beli kənara tulladı, bağda elə-belə var-gəl etməyə başladı, bir yerdə dayana, dura bilmirdi. O, heç bir şey görmür və qazanların səsindən başqa heç bir səs eşitmirdi, birdən ona elə gəldi ki, bu uğultu onun başındadır, başını tamam doldurub, zərblə kəllə sümüyünü hər tərəfə itələyərək, demək olar ki, aşkarca bayıra axır.

O, qışqırmaq istəyirdi, fəryad qəlbinin dərinliklərindən qopur, ancaq qovuşmuş boğazında ilişib qalırdı. Cəlil müəllim pətəklərdən birinə ilişib dayandı və elə bu an ona elə gəldi ki, bir dalğa zərblə sifətinə çırpıldı.

Bunun ardınca alov onun üzünün, boynunun, çiyinlərinin və sinəsinin dərisini qarsıdı, dilində və damağında mis təmi qaldı.

O, bədəninə sıvaşmış vızıldeşən, canlı arıları ikiəlli sivirib yerə töküdü; bütün pətəyi onun canına aram-aram yayılan sərt nifrət və hiddət dalğaları, etibarlı, kortəbii özünümüdafə duyğusu daraşdırmışdı.

Bu vaxt o, ömründə birinci dəfə qışqırdı. Bu çox dəhşətli qışqırtı idi, həyətdən çox-çox uzaqlarda eşidildi.

O öz həyətinin ortasında dayanıb qışqırır, qardaşı haqqında hər nə fikirləşirdisə deyirdi. Qardaşı haqqında, qardaşının ailəsi haqqında. O, Simurq əsgərlikdən qayıtdığı gündən bəri bu uzun, bitməz-tükənməz və əzablı günlərdə ürəyinə nə yığılmışdısa hamısını qışqıra-qışqıra dedi.

Cəlil müəllim qışqırır, öz arvadı, uşaqları, qardaşının həyətdəki adamlar dinməz-söyləməz, təəccüblə ona baxırdılar. Onların gözlərində, qəlblərində kədər və qorxu vardı...

Cəlil müəllim qışqıra-qışqıra hər şeyi, hər şeyi dedi, ürəyini tamam boşaltdı. Sonra o özünü pis hiss elədi. Evə keçdi, əl-üzünü soyuq su ilə yudu, çarpayının üstündə uzandı. Barmaqlarının ucunu üzünə vurdu, sifəti yavaş-yavaş şişirdi, sonra o hiss elədi ki, havası çatışmır. Cəlil müəllim yaxınlaşıb, pəncərəni açdı. Çarpayıya tərəf qayıdanda ötəri güzgüyə baxdı, üzünün irili-xırdalı qırmızı ləkələrlə örtülü olduğunu gördü. Yenidən uzandı, arvadından xahiş elədi ki, alnına qoymaq üçün yaş dəsmal gətirsin, sonra səsi titrəyə-titrəyə, ancaq qətiyyətlə buyurdu ki, onu narahat eləməsin, həkim-zad da çağırmasın. Sonra gözlərində hər şey bir-birinə qarışdı və o, gözlərini qıydı. Bir azacıq keçmiş o,

Simurqu onun üstünə öyilmiş gördü. Cəlil müəllim güc-bəla ilə çarpayıdan qalxdı. Simurqa qapını göstərdi.

– Rədd ol, – xırıldaya-xırıldaya dedi. – Bu dəqiqə rədd ol! Mən sənə bu tərəfə keçməyi qadağan eləmişəm!

– Bəsdir! Eşidirsənmi, bəsdir! – Simurq ümitsiz-ümitsiz qışqırdı: – axı sən ölürsən!

Cəlil müəllim zəndlə qardaşının üzünə baxdı və onun ağladığını gördü. Sonra fikrə getdi və özü də gözləmədən onun əvəzinə bir başqası danışırmış kimi dedi:

– Bəli. Ölüərəm. – O, yenə nə işə demək istəyirdi, ancaq birdən Simurqun gicgahlarına dən düşdüyünü gördü, bu onu çox təəccübləndirdi və qanını qaraltdı.

Cəlil müəllim öz-özünə fikirləşdi ki, Simurqun saçı görəsən nədən ağara bilər? Başı fikir-xeyalə qarışdığından qardaşının həkim dalınca qaçdığını görmədi. Cəlil müəllim, onların evindən ikicə saat əvvəl çıxmış həmin həkimin əlləri əsə-əsə, arı zəhəri olmadığına görə ona kofein vurduğunu, Simurqun ağlaya-ağlaya onun zərdabı ağzına heç olmasa birçə qurtum qəhvə tökməyə çalışdığını hiss eləmədi. O, bunların heç birini hiss eləmədi, ona görə ki, qardaşına onu çox istədiyini deyirdi, xahiş eləyirdi ki, yaxın gəlsin, onu qucaqlamaq istəyir.

Var gücü ilə onun ürək nahiyəsini ovxalayan həkim pıçıldadı:

– Deyəsən, o nə işə demək istəyir.

Cəlil müəllimin dodaqları bir neçə dəfə çox çətinliklə tərpendi, qohum-əqrəbasının arasında bu cür uzanmaq ona çox xoş gəlirdi, özünü arxayın, sakit hiss eləyirdi. Cəlil müəllim hələ də danışırdı. Deyirdi ki, boş-boş şeylərin üstündə nə vaxtdan bəri bir-birlərini görmədiklərinə təəssüf eləyir, ancaq eyibi yoxdur, bunların hamısı düzələn işdir, tək hamılıqla sağ-salamat olsunlar, bir də qohum-əqrəba, yaxın adamlar kimi bir-birlərini istəsinlər. O, təəccüblə Simurqdan soruşurdu: nəyə görə onlar bu qədər vaxtı bir-birlərinə belə insafsızcasına əziyyət verirdilər?

Cəlil müəllim beynində fəvqəladə aydınlıq hiss eləyirdi və bütün duyğuları son dərəcə həssaslaşmışdı, ancaq qardaşının ona nə cavab verdiyini eşidə bilmədi, ona görə ki, qazanların anbaan güclənən göy gurultusu kimi uğultusu bütün qalan səslərin hamısını batırırdı.

YAXŞILIQLARIN ƏVƏZİNDƏ ÖLÜM

Bu andıra qalmış arxa çantası olmasaydı, hər şey lap yaxşı olardı. Yaxşı da sözdü? Hər şey dərhal gözəlləşər, hətta, mən deyərdim, füsunkar və maraqlı olardı. Bir yandan da bu isti. Hava da elə bil od tutub yanır. Bir şey var ki, bu çanta oldu-olmadı, günəş onsuz da bəs eləyir. Elə bil kimse böyüdücü şüşəni başma, təpənin ortasına tuşlayıb, səndən əl çəkmir, gözləyir, görsün nə olacaq. Adamın başı o qədər qızır ki, bircə ağcaqanad da yaxın düşə bilmir, yəqin yanmaqdan qorxur. Amma mən başqa şeyə məəttəl qalmışam: gören insan niyə bu qədər qərribə yaranıb; bütün bədənin bayırdan tamam su içindədir, gözlərinin üstünü tor basıb, burnunun ucundan damcı-damcı yerə tökülür, amma dilin-ağzın qupqurudur. İçin-içalatın o qədər quruyub ki, boğazın qovuşur. Nə qədər əlləşsən, bir qırıq tüpürcəkdən savayı heç nə əlinə gəlməyəcək, o da ki, acı, yapışqan kimi. Necə ki yerə tüpürməmişən, elə bilirsən rəngi yaşıldır. Bu andıra qalmış çığırın da nə ucu var, nə bucağı, elə hey yuxarı qalxır. Düşərgədən çıxandan bəri heç düz yeri olmayıb, əksinə, get-gedə daha da sıldırımlaşıb! Elə hey üzüyuxarı, dağlara dırmanmışıq. Özü də bilirsən hansına? Kiçik Qafqaz sıra dağlarına. Yaxşı ki, hələ böyüyü deyil, o yəqin bundan da çətin olardı. Aşırıma isə nə az, nə çox, on kilometr yol qalıb. Adam az qalır hər şeyə tüpürsün, buradaca yerə dökənib, gözlərini yumsun. Addım atmağa heyim qalmayıb, axı insan nə liftidir, nə funikulyor! Ax nə bu çantanı bu saat çiyimdən çıxarıb soldakı uçuruma tullayardım! Gör indi o, dərənin dibindəki daşlara dəyib necə danqıldayacaqdı?! Nə rəngli fənərə, nə də fotoaparata hayıfım gələrdi. Axı mən niyə bu uşaqlara qoşuldum? Gərək hamı kimi avtobusla gedəydim. İki saatdan sonra evdə olacaqdım. Hələ gör indi evdə nə toy tutacaqlar mənə. Anam o deqiqə deyəcək ki, Bakıya yola düşməyə bir gün qalmış, mən onun bütün istirahətinə soğan doğramışam. Elə avtobusda olmadığımı gören kimi, hövsələdən çıxacaq. Və Timka ona, narahat olmasınlar, axşamacan gələcəyimi dediyimi bildirəndən sonra tamam dilxor olacaq. Başlayacaq deyilməyə: hamının uşağı

avtobusnan gəlib, bircə mən özümdən hoqqa çıxarmışam, atama yazığım gəlmir, kefim nə istəyir, onu da eləyirəm. Bir baxıb görəydi nə kefdəyəm! Atam, sözsüz, etiraz eləyəcək buna, deyəcək ki, nə pis iş olub, axı qoy uşaq müstəqil yaşamağı öyrənsin və s. Belə hallarda o, həmişə mənə qahmar çıxır. Anam isə bir az da hirsənəcək. Deyəcək ki, elə atamın müstəqilliyi deyilmi onun canını boğazına yığan? O da hamı kimi başı sakit, qulağı dinc yaşamaq istəyir, tay bu cür əndişəynən yox, onun dərini çəkməkdən vaxtıdan tez qocalıb, tay-tuşlarından iyirmi yaş böyük görünür. Onda atam qaqqanaq çəkib özündən gedəcək və deyəcək ki, anam nə dediyini heç özü də bilmir, çünki o nəinki rəfiqələrinin hamısından, hətta Bakıda, Azərbaycanda, bəlkə də bütün qonşu ölkələrdə yaşayan qadınların hamısından gözəldir. Doğrudan da, anam çox gözəldir və qoca-zad da deyil. O özü qəsdən belə deyir, istəyir ki, atam indiki işindən əl çəksin, axı o, neftçidir, dənizdə işləyir. Hər dəfə dənizdə yeni bir polad ada tikiləndə atam öz briqadası ilə ora köçür, quyu qazır, neft tapandan sonra onu istismarçılara təhvil verir. İndiyə kimi bütöv bir arxipelaq işə salıb. Mən onu xəritədə də görmüşəm. Atam hər dəfə söz verir ki, yaxşı hava olan kimi, mənə də özü ilə ora aparacaq, aparar da, amma anam qoymur, deyir, ovcumun içi kimi bilirəm ki, atam mənə ora aparsa dənizdə güclü xəzri əsməyə başlayacaq, xəzri də başladı, nə vertolyotnan, nə də katernən sahile qayıtmaq mümkün deyil. Ola bilər aylarla orda qalasan. Ancaq havalar sakit olanda atam hər on gündən bir evə gəlir, bir həftə qalıb dincəlir. Atamın maaşı çoxdur, amma bu da anama təsir eləmir, deyir, tək gecələr qulağı dinc, əndişəsiz yatım, o pullar mənə lazım-zad deyil. O elə doğrudan da buna görə deyingən olub, çünki atam dənizdə olarkən hər dəfə tufan başlayanda gecələr səhərə kimi yatmır. Atam hər şeydə anamla razılaşa da, bu işindən əl çəkmək istəmir. Anam nə qədər yalvarır, onu dilə tutur, heç cür razılaşmır.

Bir dəfə atam dənizdəydi. Vasif dayı arvadı Sona xala ilə bizə qonaq gəldi. O da neftçidir, institutu atamla bir yerdə qurtarıb, amma Vasif dayı quruda, Suraxanıda işləyir. Ordan-burdan söhbət eləyirdi, birdən dedi ki, o vaxt atama şəhərdə yaxşı bir iş – neft sənayesi nazirliyində şöbə rəisi vəzifəsini təklif etdilər, özü razı olmadı. Düzdü, Vasif dayı bu söhbəti pis niyyətnən başlamamışdı, çünki o, atamın xətrini çox istəyir. Bilsəydi, axırı bu cür qurtaracaq, heç

ağzını da açmazdı, ona görə ki, bunu eşidən kimi, anamın sifəti ağappaq ağardı və birdən-birə susdu, bayaqdan bəri deyib-gülən adamdan əsər-ələmət qalmadı. Vasif dayı da, arvadı da yaman pərt oldular. Sonra Vasif dayı söhbəti dəyişməyə çalışdı, dedi ki, bəlkə ona düz deməyiblər, bəlkə də heç belə şey olmayıb, atama heç kim heç nə təklif eləməyib. Amma çox gec idi. Hamı bilirdi ki, bundan sonra anamı inandırmaq mümkün deyil. Deyəsən, Vasif dayı da bu söhbəti başladığına yaman pəşman olmuşdu. Ancaq atam evə qayıdandan sonra bizim evdə qopan həngamənin yanında bunların hamısı boş şey idi. Onların bu cür möhkəm dalaşdıqlarını ömrümdə görməmişdim. O axşam gecəyə kimi, bir-biriynən deyışdilər. Yəqin onların necə qışqırdıqları küçədə də eşidilirdi. Sonra anam şeyşüylərini çamadana doldurdu, mənə də götürüb nənəmgilə – öz anasıgilə apardı. Atam arabir ora zəng vururdu, ancaq anam hər dəfə atamın səsini eşidən kimi, dəstəyi asırdı və hər dəfə də dəstəyi yerinə qoyandan sonra hönkürməyə başlayırdı. Düz bir ay atamın üzünə həsrət qaldım, onsuz yaman darıxırdım o bir ayı. Sonra barışdılar. Siftə elə bildim yuxu görürəm, ancaq tezdən mənə dedilər ki, atam doğrudan da gecə bizə gəlibmiş. Bir onu başa düşmədim ki, atam anamı necə yola gətirə bildi, axı o, iş yerini hələ də dəyişməyib, hələ də dənizdə işləyir. O vaxtdan il yarım keçib, ancaq bu günəcən bir dəfə də dalaşmayıblar. Elə burda, istirahət evində də hər şey sakit keçdi. Atam birinci gündən axırıncı günə kimi yanımızda qaldı. Əvvəllər belə olmurdu, bir də görürdün iki-üç günlüyə harasa çıxıb getdi. Bu dəfə isə ancaq bir-iki dəfə qəsəbədən Kislovodskaya getdi ki, Bakıya zəng vursun. Qalan günləri həmişə yanımızda idi.

Daha dözmürəm. Qıçlarım qırılır. Bəlkə uşaqlara deyim. Deyim ki, tay gücüm çatmır, addımı ata bilmirəm. Yox, heç nə demək lazım deyil. Bir də ki, dedim, nə xeyri. “Dördgöz” deyə mənə lağa qoyacaqlar, bəlkə də lap döyəcəklər. Özü də Kəmalənin gözünün qabağında. Bilmirəm, niyə razı oldum bunlardan getməyə? Heç könlüm yox idi, elə istəyirdim Əliyə deyəm ki, yox, mən getmək istəmirəm. Sabir söz atdı, guya mən bircə dərsə gedəndə anamdan icazə almıram. Heç buna da məhəl qoymayacaqdım, ancaq birdən Kəmalə dilləndi: “Niyə ona yalvarırsınız, özü bizimlə getmək istəyir”. İstəyirə bax ey! İstəyib-ələmirdim. Amma gedirəm deyəndə özüm də qulaqlarıma inanmadım.

Bir bunlara bax, elə bil indicə xoda düşüblər. Düzdü, ta bayaqki kimi danışıb-gülmürlər, səslərini udublar, bir azca da tövşüyürlər. Yox, bunlar ta aşırıma çatmayınca dayanan deyillər. Bir də ki, gerek bir adam boynuna ala ki, yorulmuşam. Ölsələr də boyunlarına almazlar. Nə Əli, nə də Sabir. Hamısı də Kəmaləyə görə. Ən axmaq adam da bilər ki, ikisi də Kəmaləyə vurulub. Ancaq bir ona məəttələm ki, bəs Kəmalə niyə yorulmur? Əslinə qalsa, yaman şumal, boy-buxunlu qızdı, az qala Əliynən bir boydadır, bir az Sabirdən gödəkdir. Məndən isə düz bir baş hündürdür. Bu sizə qəribə gəlməsin, mən onsuz da sinifdə boyca hamıdan kiçiyəm, ona görə ki, altı yaşından getmişəm məktəbə. Siftə götürmək istəmərdilər. Sonra birtəhər götürdülər, istisna kimi, RXMŞ-in icazəsi ilə. Ona görə ki, sərbəst oxuyur, ikinci sinfin riyaziyyat məsələlərini həll eləyə bilirdim. İcazə verməmişdən qabaq mənə RXMŞ-də yoxladılar da. Və bu qədər düzgün oxumağıma hamısı məəttəl qaldı. İndi də sinifdə heç kim məndən tez oxuya bilmir. Ancaq bunu heç kimə bildirmirəm, qəsdən bir neçə dəfə yavaş oxuyuram, çünki bu qədər sürətlə oxuya bildiyimə heç müəllimlər də inanmır. Kim istəyir ki, onu yalançı kimi tanısinlar. Bir dəfə məktəbdə Sabirdən “Kapitan Bladın Odisseyi” kitabını aldım və sabahı gün də özünə qaytardım. Siftə elə bildi ki, kitab xoşuma gəlməyib, ancaq mənə ona “çox yaxşı kitabdır” deyəndə, bərk hirsələndi və dedi ki, oxumaq istəmirsənsə, düzünü de, daha gopa basmaq nə lazım, bu boyda kitabı da bir gecəyə oxuyub qurtarmaq olar? And-aman elədim, inanmadı. Bütün kitabı başdan-ayağa mənə danışdırdı. Sonra özündən çıxdı, boynunun kökünə bir şapalaq ilişdirib dedi ki, indi də mənə dolamaq istəyirsən, yəqin əvvəllər oxumusan bu kitabı. Mən özüm o kitabı on günə gücnən oxuyub qurtarmışam. O, kitab oxuyanda sifəti codlaşır, bircə dodaqları tərənir. O gündən bəri kimdən kitab götürürəmsə, oxuyub qurtarandan sonra bir neçə gün də özümdə saxlayıb sonra yiyəsinə qaytarıram. Belə daha yaxşıdır, şapalaq-zad vuran olmur.

Birdən Kəmalə dayandı, nəfəsini dərib soruşdu:

– Yorulmamısan ki?

– Yox, – bunu Əli dedi, hətta başını da buladı. – Mənciyəz yorulub-ələməmişəm. – Ancaq ləhləyə-ləhləyə qalmışdı.

Sabirsə dönüb elə baxdı ki, elə bil dəvədə buyunuz görmüşdü, yəni bu nə sözdü?

– Bəs sən? – Kəmalə üzünü mənə tutdu. Gözümün içinə baxa-baxa gülürdü.

Onun bu cür güldüyünü görəndə çənəmi əsməcə tutdu. Mənim də qərribə çənəm var e, heç gözləmədiyim bir vaxtda səyriməyə başlayır; bircə dəfə, özü də dörd tərəfə, amma nə olsun, yəqin kənardan baxan hiss eləyir. İstəyirdim deyəm ki, yorulmamışam, Kəmalə məni qabaqladı:

– Elə mən də yorulmuşam. Ayaqlarım qırılır. O ağaca çataq, orda oturub dincimizi alarıq.

Ağacın kölgəsində, otluqda uzandıq. Adama elə ləzzət eləyirdi ki, deməyə söz tapmıram. Sonra Kəmalə öz çantasından bir neçə buterbrod çıxartdı və biz onları bir andaca udduq. Adama iki dəne qayğanaq buterbrodu. Öz çantamızdakıları da yemək istəyirdik, amma Sabir qoymadı, dedi ki, yoxuşa çıxmazdan qabaq çox yemək olmaz. Belə yaxmacın onunu da yesəm doymazdım. Ancaq Sabirnin mübahisə eləməsən yaxşıdı. Başqasına da məsləhət görmürəm. Nahardan sonra ağacın altında yarım saat da oturub, əməlli-başlı dincimizi aldıq. Yorğunluğumuz tamam çıxdı. Kəmalə dedi ki, aşırıma çatanda yola çıxarıq. Bir maşın saxlatdırıb evə gedərik. Bu təklif mənim ürəyimdən oldu, amma mənə Sabirnin Əlinin o qədər də xoşlarına gəlmədi. Ancaq bir söz demədilər, eləcə başlarını tərpətdilər, çünki onlar onsuz da sözümə məhəl qoyan deyildilər. Sonra nədənsə söhbət düşdü – əvvəlinə qulaq asdım, dalına fikir vermədim, çünki bir şeir yadıma düşdü, o şeiri mən tez-tez xatırlayıram, özü də yadıma düşən kimi ətim ürpeşir, hətta boğazım quruyur, nəfəs ala bilmirəm, qarnımı sancı doğrayır. Və o şeir hər dəfə yadıma düşəndə, xüsusən də tək olanda, heç cürə təkrar etməyə bilmirəm. Bir dəfə necə oldusa, bunu anama danışdım, o da dedi ki, yəqin mən çox həssas adamam, tez təsire düşürəm, ona görə də bu cür şeirləri oxumaq mənim üçün hələ çox tezdir. Soruşdum ki, axı niyə? Niyəsini mənə başa salmadı, dedi: tezdi, vəssalam və narazılıqla başını buladı.

– Nə fikrə getmişən? – Kəmalə soruşdu.

– Heç, elə-belə, – dedim. – Yadıma bir şey düşmüşdü.

Elə baxdı ki, elə bil nə fikirləşdiyimi məndən də yaxşı bilirmiş, ancaq bir söz demədi. İntəhası, Əlinin dili açıldı. Mən elə hiss eləmişdim ki, o, bu dəqiqə nə isə xoşagəlməz bir söz deyəcək.

– Qorxusundan indi onun yadına heç nə düşməz. Fikri-zikri budur ki, axşam evə qayıdanda ata-anasına nə cavab verəcək.

Sataşır da mənə. Yaxşı ki, onun bu sözlərinə heç kim gülmədi, heç dodağı qaçan da olmadı. Sabir elə tərs-tərs onu süzdü ki, elə bildim bu saat vuracaq. Çünki onun nə vaxt dava eləmək istədiyini dəqiq bilirəm, amma bu dəfə yanıldım. Yəqin Kəmaləyə görə özünü saxladı.

– Yaxşı, – Kəmalə dedi və ayağa qalxdı. – Getdik, yoxsa gecəyənən də evə gedib çatmarıq.

Yola düzəldik. Yaman təəccüb qalmalı iş idi, heç biri dillənmişdi. Adətən, ikisi də Kəmaləni gören kimi, xoda düşürdülər, bir-birinə aman vermir, biri o birindən daha maraqlı danışmağa çalışır. Hələ bu nədi, vay odu ya lətifə danışmağa, ya da zarafat eləməyə başlayalar. Onda əhvalım tamam dəyişir, bilmirəm neynəyim, axı gərək gülsən, bu boyda adam lətifə söyləyir, amma, neynəyirəm, gülməyim gəlir. Kəmalə isə uğunub özündən gedir. Siftələr elə bilirdim, onlar gülməli danışa bilmirlər, ancaq Kəmalənin necə uğunub özündən getdiyini görəndən sonra bu qərara gəlmişəm ki, yəqin mənim yumor hissini korlanıb.

Kəmalə də lal-dinməz yeri yirdi. Adətən, o, “Oyy, lələyə bax”, “Oyy, edelveys” – deyərək qışqırdı, indi isə key kimiydi, heç qabağından kərtənkələ qaçanda da qışqırmadı. Yəqin başdan xarab heyvan imiş, yoxsa, ayaq altına soxulmazdı. Sonra qabağımdan bir neçə kərtənkələ də qaçdı. Belə şey ömrümdə görməmişəm. Bunlar istidən başlarını itiriblər, nədi?

– Yaman bürküdü, – Kəmalə dedi və dodaqlarını yaladı.

– Deməli, tufan qopacaq, – deyərək Sabir əlindəki siqareti kənara tulladı. O da dodaqlarını yaladı. – Kərtənkələlər özlərinə yer tapmırlar, quşlar da susub. Görərsiniz, axşama bərk tufan qopacaq.

Birdən-birə ətrafın necə dərin bir sükuta qərq olduğunu hiss elədim. Heç bircə xıxıltı da eşidilmirdi.

– Saat yarım aşırımdayıq, – Sabir dedi. – Mən sizi ən kəsə yolla gətirmişəm. Düzdü, hər yerdə yoxuş olub, amma bundan kəsəsini tapa bilməzsən.

Sabirin yaxşı yaddaşı vardı. Bir dəfə gördü, bəs eləyir, ən qarmaqarışq yol yadından çıxmır. Elə Bakıda da səni hardan-hara desən: istəyir sirkə, istəyir kinoteatra, gözüyumulu aparar. Və ömründə

havayı söz danışmaz. Buna görə onun xətrini çox istəyirəm. Həm də yalnız buna görə yox. Hayıf ki, xasiyyəti çox tündür. Bir şey olan kimi, dava-dalaş salır. Sınıfdə hamı ondan qorxur. Əlidən də qorxurlar, ancaq o qədər yox. Əli turnikdə Sabirdən üç dəfə çox dartırsa da, dəxli yoxdur, dalaşanda Sabir onun əngini əzir. Çörək zavodunun həyətinə tutaşmışdılar, bütün sinif tamaşaya yığılmışdı.

Əli bizə 74 nömrəli məktəbdən gəlmişdi, çünki bizim rayonda, məktəbimizin lap böyründə təzə mənzilə köçmüşdülər. O gələncən Sabir sınıfdə hamıdan güclü hesab olunurdu. Bir dəfə, bilmirəm nəyə görə, sözləri çöp gəldi, şərtləşdilər ki, dərstdən sonra görüşsünlər və ya biri bədi deyənəcn, ya da qan çıxanacan vuruşsunlar. Sabir Əlinin burnunu əzdi. O da aşağı əyilib, cib dəsmalı ilə burnunun qanını silə-silə dedi ki, eyibi yox, səniyəcn bir də görüşərik. Qəfil Sabir qolunu qaldırır var gücü ilə Əlinin təpəsinə bir yumruq ilişdirdi! Axı bu cür qayda yox idi. Uşaqlar tökülüşüb onları aralaşdırdılar. Sonra özləri barışdılar, ancaq mən ovcumun içi kimi bilirəm ki, onların bir-birindən zəhləsi gedir və haçansa bir də dalaşacaqlar. Bircə mənəcn işləri yoxdu, düzdü aradabir boynumun kökünə bir şapalaq çəkirlər, ancaq hər şey bununla da qurtarır. Çünki mənəcn dalaşmağı özlərinə sığışdırmırlar. Əsas da ona görə ki, mənəcn bədən tərbiyyəsi dərindən azad eləyiblər. Heç kəs azad eləməyib, bir bunu deyiblər ki, bədən tərbiyyəsi dərsinə dördüncü siniflə bir yerdə gedim, çünki öz sinifimizdə hamı mənəcn iki yaş böyükdür. Mən də o dərse gedə bilmirəm. Axı necə gedim, birinci gün onlara bədən tərbiyyəsi olanda, bizdə riyaziyyatdır. Bir də ona görə ki, eynək taxıram.

Sabirin niyə həmişə mənə qahmar çıxdığını özüm yaxşı bilirəm, amma nə olsun, yenə mənəcn üçün xoşdur. Bir partada otururuq. Hər dəfə yoxlama işi yazanda istəyir cəbrdən, ya tarixdən, ya da lap təbiətşünaslıqdan olsun – onun variantını da mən yazıram. Düzdü, sifətə özümünkünü, sonra onunkunu. İkisində də vaxt çatır. Ona görə yox ki, mən yaxşı oxuyanam və ya çox çalışqanam, yox, sadəcə bizə verilən yoxlama işləri çox asan olur. Hətta bəzən buna tamam təəccüb edirəm.

Sabir dedisə, deməli, axşam yəqin ki, tufan qopacaq. Amma baxıram ki, göydə bircə bulud da yoxdur, göy üzü apaydıncı. Gündüzlər yatan deyiləm, amma indi nədənsə yuxu mənə basır. Deyəsən,

elə o biri uşaqları da. Kəmalənin də, Əlinin də, Sabirin də gözlərindən yuxu tökülür. Bircə aşıma çatsaydıq, bircə bir maşına otursaydıq... bir sata evdəyik!

Külək əsməyə başlayan kimi, hava sərinləşdi. Həm də arxadan əsdiyinə görə bu andıra qalmış yoxuşu qalxmaqda yaman karımıza gəldi. Elə bil kimsə yüngülcə kürəyimizdən qabağa itələyirdi. Ancaq uzun sürmədi bu. Beş-on dəqiqə keçmişdi ki, külək güclənməyə başladı. İndi o bizə, əksinə, mane olurdu, az qalırdı adamı apara. Ömrümdə belə şey görməmişdim. Lap kinolardakı kimi oldu. Onu demək istəyirəm ki, baxırsan ekranda gecədir, ancaq heç bir dəqiqə keçmir, səhər açılır. İndicə günün günortaçağıydı. Gün adamın təpəsinə yandırır, birdən qaranlıq çökdü. Göyə baxdım, ürəyim qopdu. Səmanı qara buludlar örtmüşdü və buludlar o qədər aşağıdan ötüb keçirdilər ki, əl uzatsan çatardı. Dördümüz də dayandıq, yerimək mümkün deyildi. Əvvəlcə bir-birimizdən yapışmışıq, sonra külək bizi aparmasın deyərək çöməlib böyürtkən kolundan yapışdıq. Tikanları əlimizə batsa da, kökü möhkəmdi. Kəmaləyə baxdım, qorxudan bənizi ağappaq ağarmışdı. Mən də onun kimi, çünki qorxurdum külək birdən bizi aşağıdakı uçuruma atar. Çox uzaq deyildi, cığırdan uçuruma iyirmi metr ancaq olardı. Hava o qədər soyudu ki, dişimiz dişimizə dəydi. Mənəcn desəydilər ki, avqustun axırında bu cür soyuq olar, ömrümdə inanmazdım. Böyürtkən kolundan yapışaraq bir-birimizə qısılmışdıq. Birdən altımızda yer tərpendi, sanki burda yox, vaqonda kupədə oturmuşduq, qatar yola düşdü. Sonra yerin təkindən qərribə bir uğultu gəldi, boğuş, zəif bir uğultu. Dalınca qar yağdı, heç yan-yörəməcn boylanmağa macal tapmamış hər tərəf ağappaq ağardı. Soyuqdan əməlli-başlı donmuşdum, ancaq bunu heç kəsə bildirmədim. O biri uşaqlar kimi mən də bir şort – qısa şalvar, bir köynək geymişdim. Çantada isti paltar adına heç nə yox idi. Nə qədər vaxt keçdi, bilmədim. Sabir başını yerdən qaldıranda hələ də qar yağdı. O, ayaq üstə durmadı, yoxsa külək aparardı, elə çöməltmə də gücnən dayanmışdı.

– Mən gedim, – dedi, – daldalanmağa bir yer tapmaq lazımdı, yoxsa burda təmiz donarıq, qabaqdan gecə gəlir.

– Heç nə lazım deyil, – Əli dedi. – Görmürsən nə həngamədi? Uçuruma-zada düşərsən, onda vay halına. Yəqin dalmızca gələcn olacaq.

– Bu havada bura heç kim gələ bilməz. Siz mənə burda gözləyin. Özü də heç yana tərpməyin. – Sonra geriye dönüb kollardan tuta-tuta qabağa getdi.

Çox ürəyimdən keçdi ki, mən də durub onunla gedim, ömrümdə heç nəyi bu qədər arzulamamışdım, ancaq əlimi böyürtkən kolundan bir anlığa çəkən kimi, mənə elə vahimə basdı ki, o dəqiqə koldan ikiəlli yapışdım.

– Sabir, – Əli var gücü ilə qışqırdı. – Sabir!

Ancaq o, cəmisi on metr bizdən aralıda olsa da, eşitmədi.

– Mən də sənənlə gedirəm, gözlə!

Bilirdim ki, bu saat mən də durub onlarla getsəm, bu uşaqlar hər şeyi mənə bağışlayardılar və bir də heç vaxt mənə yuxarıdan aşağı baxmazdılar, ancaq böyürtkən kolundan əlimi heç cürə çəkə bilmirdim.

Kəmaləynən bir-birimizə qısılmışdıq, daha oturmağa da qorxurduq, ona görə də çantaları yerə atıb üstünə uzanmışdıq, ancaq yenə də soyuq idi, yenə də üşüyürdük. Birdən Kəmalə ağladı, sifətə elə bildim yanaqlarında qar əriyib, sonra gördüm için-için hıçqırır. Ona yazığım gəldi, amma çaşıb qalmışdım, bilmirdim necə ovundurum onu.

– Qorxma, – dedim. – İndi görərsən, hər şey yaxşı qurtaracaq. Bu andıra qalmış külək də indi kəsər.

– Yəqin onlar azdılar, – dedi və bərkədən hönkürməyə başladı.

– Belə yerdə adam azmaz, – dedim. – Sol tərəf dağdı, istəsən də ora çıxma bilməzsən, sağ tərəf uçurum.

– Uçurum yadıma düşəndə boğazım qurudu.

Bundan sonra nə o dindi, nə də mən. Sadəcə, yerdə uzanıb, donmağımızı gözləyirdik.

Deyəsən mürgülemişdim, çünki Sabir çiyimləndən yapışib mənə qaldıranda, çaşıb qaldım, bilmədim hardayam.

– Budu ey, bu yaxında, – o, qulağıma qışqırdı, – bir qaya çatdağı var, birtəhər hamımız ora sığılarıq! Dalımca gəlin!

– Bəs Əli hanı? – Kəmalə soruşdu.

– Ordadır, gözləyir ki, biz o yeri itirməyək. Təsədüfən tapdıq. Elə yerdədir ki, heç bilinmir. Çantalarımızı götürün. Əlininkini mən apararam.

Kol-kosdan tuta-tuta sürüşkən yoxuşla üzüyuxarı qalxırdıq, tutmağa bir şey tapmayanda, gerçəkçə dizin-dizin sürünürdük. Mənə

elə gəldi ki, Sabir o yeri itirib və bu yol heç vaxt qurtarmayacaq, düz aşırıma qədər elə-beləcə dizin-dizin, sürünə-sürünə gedəcəyik.

Birdən Əlini gördüm, divar kimi, sıldırım bir qayanın dibində durmuşdu və o qaya ortasından çatlamışdı.

– Gəlib çıxdıq, – Sabir dedi.

– Bəs tapdığınız yer hanı? – Kəmalə soruşdu.

– Budu ha! – Əli qayadakı ensiz çatı göstərdi. – Girin görək. İstəyirsiniz qabaqca mən girim. Gəlin, gəlin, hələ yer çoxdur, hamıya çatar.

Sabir olmasa, neyləyerdik? Düzdü, bu yarıq çox ensiz və çox narahat yer idi, oturmağa da yer yox idi, kürəyimiz bir divarına, burnumuz da o biri divarına dirənmiş halda yan-yana ayaq üstə güclə dayanmışdıq, ancaq bayırdakı kimi soyuq deyildi, hətta mən deyirdim ki, istiydi, başlıcası, o andıra qalmış külək buranı tutmurdu. Və bu yarıqda havadan torpaq ətri gəlirdi, özü də adi torpaq yox, nəm torpaq ətri. Torpağın ancaq onu ağac əkmək üçün qazanda belə ətri olur və mən bu ətri çox sevirdim. Hər yaz uşaqlar məktəbin həyətinə ağac əkəndə o yadıma düşür. Qəribədir, bəs burda bu iy hardan gəlir.

– Yatarsan, Kəmalə? – Sabir soruşdu.

– Yox.

– Bəs onda niyə dinmirsən?

– Fikirləşirəm, – Kəmalə dedi. – Fənərimiz ola-ola niyə belə qaranlıqda qalmışdıq?

Qaranlıqda qalmaq min dəfə yaxşıdı. Tutaq ki, fənərin işığını da yuxarı, ya irəliyə tuşladın, diş-diş qaya divarlarından savayı nə tapacaqsan burda. Bayıra tərəf yönəlttik – külək qarı dördnala çapırdı, sağ tərəfdə qatı qaranlıq, deyəsən, bu çatdağın lap dərinliklərinə qədər işləyir.

– Görən, irəli getsək, nə olar? – Əli dedi.

Nahaq yerə dedi bunu, dərhal dalağım sancdı.

– Bilmək istəyirsən, get bax, – Sabir dedi. – Ancaq tələsmə, ayağının altına baxa-baxa yeri, gözlə, çalaya-zada düşərsən. Belə dur, yol ver görüm. – Sonuncu söz mənə aid idi.

Mən ona necə yol verə bilərəm? Yenə dovşan boyda, toyuq boyda olsaydı, təhri vardı, axı o, nə ondandı, nə də bundan. Tutaq ki, birtəhər mənim böyürmədən sivişib keçə bildi. Bəs sonra? Kəmalənin yanından necə keçəcəydi? O da ki, maşallah, iki mən boyda.

– Gəlin, üçümüz də bir dəqiqəliyə bayıra çıxaq, – Sabir dedi, – sonra birinci mən girim. Əlinin dalınca gedim. Bəlkə bu yarıq irəlidə genişlənir, yoxsa, sabaha kimi ayaq üstə dayanmalı olacağıq.

– Əli getdi də, – mən dedim, – bir şey olsa gəlib deyəcək.

– Yaxşısı budur, sən mumla. – Sabir üstümə çəmkirdi. – Qızından deyəsən? Bayaقدan dilin batmışdı, indi başlamısan cükküldəməyə.

Bilir ki, Kəmalə eşidir, amma vecinə deyil, bəlkə də qəsdən məni onun yanında təhqir eləyir.

– Mən heç yana çıxan deyiləm, – Kəmalə dedi, – yəqin təmiz sətəlcəm olmuşam.

– Dedim ki, bircə dəqiqəliyə, – Sabir burnunun altında mızıldandı. O, Kəmalə ilə həmişə belə nəzakətlə davranır. Ondan başqa heç kəsən. Həmişə də Kəmalənin yanında özünü oda-közə vurur. Ən axmaq adam da başa düşər ki, Sabir ona vurulub. – Bundan bir az geniş yer tapsaydıq. Ayaq üstə çox dayana bilməyəcəyik.

– Olsa, Əli tapar, – Kəmalə ötkəmliklə dedi.

– Hə, hə, elədi, Əli tapar, – Sabir yenə mızıldandı.

Əlimin içi kimi bilirdim ki, Sabir innən belə on gün də burada beləcə ayaq üstə dayanmağa razı olar, təkli Əli onsuz heç nə tapmasın.

Birdən hiss elədim ki, Sabir ayağımdan yapışdı.

Deməli, o qərara gəlib ki, ayaqlarımın arasından sivişib keçə bilər. Yəqin gümüş əsgər heykəlcini kimi, yarı üstə yerə tirlənib. Yavaş-yavaş irəli dürtülür, mən də dinib eləmirəm, nə olar, mənə nə ziyarı. Ancaq görüm Kəmalə də susacaqmı? Axı məndən sonra o gəlir, deyib-eləməmiş bu qaranlıqda onun ayaqları arasından necə sivişib keçə bilər? Bir hadisədən sonra mən qızılardan çox ehtiyatlı dolanıram. Bir dəfə Vasif dayının qızı Məryəmlə bir yerdə dərstdən evə qayırdırdıq. Evləri bizimkinə yaxındı. Yol boyu ordan-burdan söhbət eləyirdik. Birdən ona bir fokus göstərmək istədim, o fokus hamının xoşuna gəlir və düzdü, sifətə bir balaca qorxurlar, amma sonra özlərinə də ləzzət eləyir. Hə, deməli, Məryəmnən söhbət eləyə-eləyə evə qayırdırdıq. O məndən üç yaş böyükdür, özü də çox şumal, canlı-cəsədli qızıdır. İl boyu işi-gücü Azneft meydanındakı tennis kortunda tennis oynamaqdır. Mən də getmək istəyirdim ora, ancaq uzağı pis gördüyümə görə götürmədilər. Üzgüçülük istəyirsən, buyur, deyirlər. Kərimov Vaqifgilin qapılarına çatdıq, bu

həyətdə çox yaman bir it var. Hamı da ondan qorxur, hətta o həyətdə doğulub böyüyən Vaqif Kərimovun özü də. Ora yaxınlaşanda Məryəm səkidən düşüb, yolun kənarı ilə getməyə başladı. Onu yarımcı addım qabağa buraxdım və fokusu işlətdim. Çox sadə şeydi: it kimi zingildəyə-zingildəyə yanındakı adamın ayağından yapışırsan. O da gerçəkdən elə bilir ki, it düşüb üstünə. Məryəmdən əvvəl bu fokusu on adama göstərmişdim, onu da doyunca gülmüşdü. Ancaq bilsəydim ki, on birinci bu cür pis qurtaracaq, elə onuncuda da qalardım, on birinciyə keçməzdim. Var gücümle zingildəyə-zingildəyə barmaqlarımın ucuyun Məryəmin baldırından yapışdım. Qızdan bir qışqırıq çıxdı ki, gəl görəsən. Sonra da başladı küçənin ortasında hönkür-hönkür ağlamağa. Bu da sənə fokus! Yaxşı ki, onda Vaqifin anası qapıya çıxmışdı, bizi gördü, gəlib Məryəmi evə apardı. Yoxsa, təmiz pərt olmuşdum. O gündən Məryəmnən danışırdıq. Əvvəllər mən salam verirdim, gördüm almır, ona görə indi mən də vermərəm. İstəmir, heç istəməsin, mənə nə.

Sabir ayaqlarımın arasından təzəcə sivişib keçmişdi ki, Əlinin səsinə eşitdik. Əvvəlcə soruşdu ki, onu eşidirikmi, biz də hamımız bir ağızdan qışqırdıq: “Yaxşı eşidirik”. Onda o bizi yanına səslədi, dedi ki, çox rahat bir mağara tapıb. Dalınca da əlavə elədi ki, arxayın ola bilərik, yolda heç bir çala-zad yoxdur, hər yeri yaxşı-yaxşı yoxlayıb. Kəmalə qabağa düşdü, onun dalınca Sabir, ən axırda isə mən yola düzəldik. Yazığım gəlirdi Sabirə, bu mağaranı görək o tapaydı. Yaman ədalətsiz iş oldu. Zarafat deyil, o bizim hamımızı, demək olar ki, ölümdən qurtardı. İndi budur, mağaranı özgəsi tapıb. Niyə? Ona görə ki, Sabir bəlkə də alicənab, qayğıkeş adam olduğu üçün yarığa girəndə Kəmaləynən məni irəli buraxdı.

Bayaq Əli bizi səsləyəndə elə bildik, hardasa lap yaxındadı, heç demə çox uzaq imiş, xeyli yol getməli olduq. Əli bizi mağaranın girəcəyində gözləyirdi. Mağaraya girdik, sonra mən geri dönüb gəldiyimiz yola işıq saldım. Elə bayırdan göründüyü kimi: divarları diş-diş olan ensiz bir yarıq. Ömrümdə birinci dəfəydi mağaraya düşmüşdüm, ancaq qəti deyə bilərəm ki, bu mağara çox böyük mağaraydı. Pıçıltyınan danışanda belə dərhal əks-səda verirdi.

Çoxdan mağara görməyin arzusundaydım, həmişə də belə fikirləşirdim ki, ondan maraqlı şey ola bilməz. Tom Soyerin Bekki Teçerlə mağarada azdıqları yeri dönə-dönə oxumuşam. Sayrus

Smitin, onun dostlarının başına gələnləri hələ demirəm. İndi özüm mağaraya düşmüşəm, ümidlərim alt-üst olub, heç demə o qədər də maraqlı deyilmiş. Dörd tərəf çıpaq divar və bir də qatı qaranlıq. Dördümüz də fənərlərin işığını daş döşəməyə salıb divardan tutatuta qabağa gedirdik. Birdən işığı yuxarı tuşladım, tavandan uzunsov ağ buz sırsırası sallanırdı. Nədənsə, buna yaman sevindim.

– Stalaktit, – deyə qışqırıb, tavanı göstərdim. – Bəlkə də stalaqmitdir. Nə qədər eləyirəm, yadımda saxlaya bilmirəm ki, bunların hansı stalaktitdir, hansı stalaqmit. Yadımdadır ki, ikisi də təqribən eyni şeydir: özü də əgər biri yuxarıdan üzəşağı sallanırsa, eynilə o cür başqa birisi də hökmən aşağıdan üzüyuxarı, ona sarı qalxmalıdır. İntəhası hansının stalaktit, hansının stalaqmit olduğunu unutmuşam.

– Hökmən deyirsən? – Sabir tərs-tərs mənə baxdı. – Elədirsə bəs onda o biri, o aşağıdan yuxarı qalxan hanı?

– Nə bilim, – dedim, – yəqin kimsə tapdayıb əzib onu.

– Bəs onda əziyi hanı?

– Hardan bilim, yəqin özləriynən aparıblar.

– Bu dar deşikdən deyirsən?

– Onda görünür, burdan başqa çıxış yolu da var.

– Gözlə, boğazında qalar. – Sabir yenə üstümə çəmkirdi. – Görürsən bura necə istidi? Başqa yol olsaydı, indi biz burda soyuqdan donmuşduq. Yoxsa bayırdakılar yadımdan çıxıb?! Sən bunları hardan bilirən, nədi onun adı...

– Stalaktit və stalaqmit.

– Hə, onları deyirəm.

İşə düşmədik, deyən görə, nəyinə lazım idi bu sırsıra sənini? Bilmirsən, Kəmalənin yanında Sabir bir şeyi bilməyəndə tamam özündən çıxır.

– Sən özün də bilirən də, – dedim, – yəqin yadımdan çıxıb. Coğrafiyadan keçmişik.

– Coğrafiyadan? – Əli irişdi. – Baa, coğrafiyanı o, əzbər bilir. Nəyi soruşsan, gözüyumulu danışar.

Sabir də irişdi, çünki yaxşı bilirdi ki, bu söhbətdən Kəmalə heç nə başa düşmür, axı o bizim məktəbdə oxumur.

– Mən bilən biz onları kimyadan keçmişik, – Sabir dedi.

– Əhsən sənə, boş-boş şeylər yaxşı yadında qalır. Kəmalə, sən nə deyə bilərsən bu barədə?

– Mən heç nə bilmirəm. – Kəmalə yaman dilxor idi. – Mənim yuxum gəlir.

– Bir az da döz, – Sabir dedi. – Biz...

O, sözünün dalını gətirməyə macal tapmadı, çünki həmin anda Kəmalə elə qışqırdı ki, elə bil etini kəsdilər.

Hövlək Əliynən mənə sarı atıldı, biz onda yanaşı durmuşduq və bərk-bərk bizə qısıldı. Tir-tir əsirdi. Hətta cığırda donanda titrədiyindən də möhkəm. Siftə elə bildim, qaranlıqda ayağını iti daşzad parçalayıb. Məncə, uşaqlar da elə bu fikirdəydilər. Soruşuruq, nə olub, dinmir ki, dinmir. İndi titrəmək nədir, bütün bədəni uçum-uçum uçunurdu. Qaranlıqda sifətini görməsək də, dişlərinin necə saqqıltıyan bir-birinə dəydiyini eşidirdik. Sonra bu saqqıltı bir anlığa kəsildi və kimsə onu boğurmuş kimi, gücənə-gücənə dedi:

– Orda skelet gizləni! – Barmağını uzatsa da, üzünü o tərəfə çevirməyə qorxurdu. – Mənə baxırdı.

Yaman qorxdum. Düzdü e, ağlım kəsirdi ki, heç bir skelet adama baxa bilməz, mağarada gizlənməyi ondan bəttər. Bilirdim ki, Kəmaləni qara basıb, ancaq dəxli yoxdur, məni elə vahimə basdı ki, söznən deyiləsi deyil. Yerimdə qurumuşdum. Hiss eləyirdim ki, ələyağım soyuyur. Məncə Əli də qorxdı, danışığından hiss elədim.

– Sənə elə görünüb. Düz sözümü, yəqin səni qara basıb, – desə də, özünün dili topuq vururdu.

Bircə Sabir qorxmadı. Heç gözünü də qırpmadı.

– İndi baxırıq. Görək bu nə skeletdi səni qorxudub. – Sabir fənərin işığını Kəmalənin göstərdiyi səmtə tuşladı.

O saat üçümüz də – Kəmalə, mən və bir də Əli var gücümüzlə bağırıq. Doğrudur, sonralar Əli deyirdi guya o bağırıb eləmədi, ancaq onun qorxudan necə zarıdığını hamımız eşitdik. Öz qulağımmən eşitdim: siftə möhkəm qışqırdı, sonra dili dolaşa-dolaşa “ay ana” dedi. Adam görə sözün düzünü deyə hamıdan bərk bağırən mən özüm oldum. Və o andaca harasa, burdan lap uzağa qaçmaq istədim, qaçacaqdım da, ancaq hara baxdımsa zil qaranlıq idi, mən də ki qaranlıqdan yaman qorxuram, ona görə dayandım, heç yana qaça bilmədim. Ona görə qışqırdıq ki, skeleti biz də gördük, o da bizə baxıb gülümsünürdü.

– Ay sizə nə deyim, – Sabir dedi, – adam da skeletdən qorxar? Gəlin, gəlin bura. Qorxmayın. Baxın, bunun əynində nə işə hərbi forma var.

İstər-istəmöz yaxına gəldik, üçümüz də işığı skeletin üstünə saldıq. Yerdə oturub, kürəyini divara söykəmişdi, sən demə bayaq biz onun ancaq kəlləsini görmüşük, çünki yaxınlaşandan sonra baxıb gördük ki, bu skeletin əynində nə isə çiyini paqonlu kombinezonaoxşar bir paltar var. Qollarından ağ əl sümükləri sallanırdı. Yan-yörəyə işıq saldıq, bura məcəmə emalatxanaya oxşar bir yer idi. Divarlarda stellajlar düzəldilmişdi, döşəmədə isə cürbəcür yeşiklər düzülüşdü. Bütün yeşiklərin üstündə başa düşmədiyimiz bir dildə müxtəlif yazılar vardı. Məktəbdə biz ingiliscə keçirik. Kəmalə fransızca. Ancaq heç birimiz bu yazılardan heç nə başa düşmədik. Tək-tük tanış sözlər vardı: “maschine” və “motor” kimi. Bu cür sözlərsə bütün dillərdə eynidir. Sonra Əli bir tanış söz də tapdı, onu skeletdən bir neçə addım aralı, divardan asılmış iri bir şkafin qapısına yazmışdılar: “Haverieschrank”. Əli dedi ki, bu qəza avadanlığı şkafidir. Belə şeyləri o yaxşı bilir, çünki atası taksomotor parkında baş mühəndis işləyir. Şkafi açdıq, içində heç bir qəza avadanlığı-zadı yox idi. Bir neçə gözdən ibarət idi, demək olar ki, hamısı da bomboş. Yalnız lap aşağıdakı gözden karton şam qutuları tapdıq. Həmin göz bu cür karton qutularla doluydu. Hamısının da üstünə “100 Kerze” yazılmışdı: “Kerz”in şam demək olduğunu dərhal başa düşdük. Qutular beş-beş, on-on bir-birinə yapışmışdı, amma içindəki şamlara bundan elə bir xətər dəyməmişdi, çox yaxşı yanırdılar. Şkafin başqa bir gözündən on-on beş konserv qutusu tapdım. Onların üstünə başa düşmədiyimiz dildə yazılmış yarlıqlar yapışdırılmışdı, ancaq balıq konservləri olduğuna şübhə yox idi. Çünki hərəsinin üstünə bir balığın şekli çəkilmişdi. Hamısı xarab olmuşdu, həm üst, həm də alt qapaqların kənarları dombalmışdı. Karton qutuların birini açdıq, içindəki şamların hamısını birdən yandırdıq və demək olar ki, mağaranın hər yeri əməlli-başlı işıqlandı.

Şkafdan sonra gözümmüzə sataşan ilk şey yenə skelet oldu. Özü də bu dəfə üçü birdən. Onları görəni kimi yazıların hansı dildə olduğunu başa düşdüm. Elə əvvəldən də bu, ürəyimə dammışdı, ancaq skeletləri görəndən sonra tamam əmin oldum. Üçünün də geyimi əvvəlki skeletdən fərqli idi: qolları yazılı, qara rəngli köynək geyinmişdilər. Hər birinin önündə yerə bir avtomat düşüb qalmışdı. Sən demə, elə kombinezonlu skeletin də önündə bir avtomat var imiş, biz görməmişik. İndi bizə hər şey aydın oldu, deməli, bu üçü,

yəni esesçilər o biri kombinezonlu ilə atışmış və hamısı da yerində ölüb.

Əli dedi ki, yəqin kombinezonlu bizim kəşfiyyatçıyım, yoxsa nəyə görə esesçilərlə atışmalıyım. Mən özüm Əlidən də qabaq bu fikirdəydim, sonra fikirləşdim ki, bunu sübut eləmək çətin olacaq, axı o vaxtdan nə az, nə çox, düz otuz il vaxt keçib. Çox ürəyimdən keçirdi ki, onların ciblərini yoxlayım, görüm sənədləri qalmayıb üstlərində, amma skeletə toxunmağa cəsarətim çatmırdı.

– Hayıf ki, sənədləri-zadı qalmayıb, yoxsa kim olduqlarını öyrənə bilərdik, – mən bunu qəsdən Kəmaləyə bərkdən dedim ki, Sabir də eşitsin.

– Nədi, yoxsa sən almanca da bilirsen? – O, istehza ilə soruşsa da, skeletə yaxınlaşdı, əyilib əlini kombinezonun döş cibinə soxdu və ordan üzünə səliqə ilə selofan çəkilmiş bir vəsiqə çıxartdı. Adı dərhal oxuya bildim. “Kurt Ştimmer” və onun leytenant olduğunu da başa düşdüm, ancaq “Panzergruppen” sözünün nə demək olduğunu heç cür anlamadım. Vəsiqədəki fotosəkildə gülürüz bir sifət düz adamın üzünə baxırdı, gülməsə də, hiss eləyirdin ki, gülmək istəyir. Şəkil başıaçıq çəkdirilmişdi, əynində çiyini paqonlu və sinəsi ordenli kitel vardı. Ordenlərdən biri – xaç ordeni isə düz ortada, çənəsindən bir az aşağıda lentdən asılmışdı. Bütün bunlardan – fotodan da, yazılardan da yuxarıda şahindimi, çalağandımı, bilmirəm, caynağında svastika tutmuşdu. Mən hələ də vəsiqəyə baxırdım. Sabir avtomatı yerdən götürdü. Lüləsini mağaranın uzaq qaranlıq küncünə tuşlayıb tətii çəkdi. Avtomatın içindən nə isə yavaşca xırıldadı. Amma açılmağına açılmadı. Kəmaləynən Əli yanıma gəldi və mən vəsiqəni onlara göstərdim. Bir yerdə dayanıb, nədənsə söhbət eləyirdik, – indiyə kimi də yadıma sala bilmirəm, çünki o vaxt qəfil açılan avtomat qatarının səsinə qulaqlarımız batdı. Ağılıma gətirməzdim ki, avtomat atəşinin səsi bu qədər gur çıxarmış, lap qulaqlarımız cingildədi. Elə bildim mənə qara basır, sonra məlum oldu ki, gerçəkmiş, güllələr doğrudan da lap yanımızdan ötüşüb, çünki Sabir yazıq esesçilərin birinin önündən götürdüyü avtomatın hara tuşlandığına heç fikir də verməyib. Elə bilib ki, bu da açılmayacaq. Dərhal yanımıza qaçdı, əlini sürtə-sürtə bir-bir hamımızı yoxladı və heç cür inana bilmirdi ki, hər şey öz qaydasındadır, heç kimi yaralayıb eləməyib. Sabiri ömrümdə bu qədər dilxor

görməmişdim. Biz heç qorxmadıq da. Axı bilmirdik ki, avtomatın lüləsi bizə tərəfdir, hər şey yaxşı qurtarandan sonra isə niyə qorxasan.

– İndi bir yer düzəldib yatarıq, – Sabir Kəmaləyə dedi. – İntəhası, altımıza salmağa bir şey lazımdı. Heç olmasa taxtadan-zaddan.

Amma onu da deyim ki, Kəmalə skeleti görəndən bəri yuxu sözünü bir dəfə də dilinə gətirməmişdi.

Rənginə görə, onu dərhal görə bilməmişdik. Zirehli avtomobili deyirəm. Bu maşına elə rəng çəkmişdilər ki, mağara divarlarından heç cür seçilmirdi. Yalnız yan tərəfindəki svastika zil qara rəngdəydi, elə ona görə, onu görə bildik. Mağaranın o başına, gəldiyimiz yarığın yanına qayıtmaq, bütün bu skeletlərdən, lazımsız yerə qəfil açılan avtomatlardan uzaq olmaq istəyirdik, onda gördük Kəmalə dedi, bu tankdır. Bəlkə heç zirehli avtomobil də deyildi, zirehli amfibiya-zad idi, ancaq tank olmadığına şübhəm yox idi. Dörd tərəfinə fırlanıb, hər yerini ətraflı gözdən keçirdik. Yaman yekəydi, birmərtəbəli ev boyda, bir pəncərələri çatışmırdı, tırtılların üstə dayanmışdı, hər tərəfdən kip bağlıydı, bircə ön tərəfdəki deşikdən və yanlarından pulemyot lülələrinin ucları görsənirdi. Birdən-birə bu cür zirehli avtomobil tapmağımıza məəttəl qalmışdıq. Dərhal başa düşdüm ki, bəxtimiz yaman gətirib. Hələ də yerimdə dayanıb, gözlerimi ondan çəkə bilmirdim, ancaq Sabir o vaxtacı qabaq qapını axtarıb tapdı və açdı. Əlini onun dəstəyinə güclə çatdırdı, sonra onu özünə sarı dartdı və qapı dərhal açıldı. Kəmaləyə Əli tələsik onun yanına qaçdılar. Mən isə heç cür anlaya bilmirəm ki, niyə gözümlə bu avtomobilə zilləmişəm, niyə ondan ayrılma bilmirəm. Məndə bəzən belə şeylər olur, qərribə bir şey görəndə onun qərribəliyinin nədə olduğunu heç cür dərk edə bilmirəm. Hiss eləməyinə, hiss eləyirəm, amma başa düşə bilmirəm.

Sonra bu fikirlərdən vaz keçdim və uşaqların yanına getdim. Girişin aşağı qırağından tutub, pilləkənlərlə yuxarı dırmaşdım. Ora həm çox qaranlıq idi, həm də dar. Sabir Əliyə dedi ki, gedib şam gətirsin. Əli durmuşdu ki, getsin, birdən dayandı. Dedi ki, Sabirə şam lazımdırsa, gedib özü gətirsin. Dedim, indi dava düşəcək, amma yaxşı qurtardı. Əvvəlcə Sabir dinmədi, sonra acıqlı-acıqlı dedi ki, o, Əlidən yox, məndən xahiş eləyir. O dəqiqə aşağı düşüb qəza şəkfinə sarı yollandım. Hərçənd o skeletlərin yanından keçmək heç ürəyimdən deyildi.

Şamları yandırıb dörd yanımıza sancdıq. İçəridəki pulemyotları, bir də ön tərəfdə pəncərə əvəzinə çox ensiz deşiyi nəzərə almasaq, burda hər şey “MAZ” kimi iri yük avtomobillərinin kabinəsini xatırladırdı. Eyni yumşaq oturaclar, sürəti dəyişmək üçün döşəmədə qoyulan eyni pedallar və linclər. Əli sürücünün yerində oturub, açarı axtarmağa başladı. O, maşın sürməyi bilir, atası öyrədib, hətta şəhərdən kənara çıxanda – çimərliyə-zada gedəndə, özü yanında oturub sükani verir ona. Biz də axtarmağa başladığımız, birdən gözümlə qabaq panelin üstündəki bir fotosəkilə sataşdı. Bir evin, çox güman ki, bağ evinin eyvanında qısaqol köynəkli bir kişiyənə əyninə saraflan geymiş bir qadın durmuşdu, ortalarında da balaca bir qız uşağı. İkisi də bu uşağın əlindən tutmuşdu. Üçü də gülümsəyirdi. Kişini dərhal tanıdım, vəsiqədə şəkli olan adamdı. Açarı tapdıq, sağ tərəfdə, sükani lap altındaydı. Əli açardan yapışdı, ancaq onu burmamışdan qabaq dedi ki, motor çətin xoda düşər, çünki akkumulyator çoxdan yatıb. Belə şeylərdən onun yaxşı başı çıxır. Kəmalə o dəqiqə çiyimdən yapışdı, mən də elə bildim motor işə düşəcək. Kabinədə hər şey öz yerindəydi və o qədər səliqə-sahmandaydı ki, deyirdin, sürücü indicə bir dəqiqəliyə bayıra çıxıb, heç açarı da üstündən götürməyib. Əli açarı bir neçə dəfə burdu, ancaq özü dedi ki, bundan bir şey çıxmırdı. Birdən bu zirehli avtomobilin niyə mənə bu qədər qərribə gəldiyinin səbəbini başa düşdüm. Onun hər yeri həm bayırdan, həm də içəridən tərtemiz idi, bircə toz da tapmazdın, elə bil bir saat bundan əvvəl əsgilə silib-təmizləmişdilər. Yadıma düşdü ki, biz bu mağaranın heç yerində toz basmış yerə rast gəlmədik. Və fikirləşdim: yəqin ona görə bura toz düşmür ki, mağara dörd tərəfdən qapalıdır, biz gəldiyimiz yarıqdan isə bura çətin toz düşsün. Çünki o həm hədsiz dərəcədə ensiz və uzundur, həm də əyri-üyrü.

İstər-istəməz kabinədə oturmaqdan bezdik, keçdik arxa hissəyə. Burda oturmaq üçün bir neçə skamya qurulmuşdu və hər yan divarda iki pulemyot var idi. Həm skamyaların üstünə, həm də ortalarına səliqəylə taxta yeşiklər yığılmışdı, pomidor, qarpız yeşikləri kimi. Hamımızı maraqlandırdı: görəndə bunların içində nə var. Əli dedi, yəqin ki döyüş sursatı. Sabir isə o vaxtacı yeşiklərin birinə yaxınlaşıb üst tərəfdən bir barmaqlığı qopardı. Onun altından kağız çıxdı, şey bükmək üçün işlədilən sarı kağız. Taxta

barmaqlıqların bir neçəsini də qopardı, onlar çox asan qopurdu. Hərəsinin hər başına iki xırdaca mıx vurulmuşdu. Sonra o kağızı cırdı. Yeşik pul bağlıları ilə doluydu. Hamısı sovet pulu olsa da, ömrümdə belə pul görməmişdim. Bir-iki bağlı götürüb şam işığında baxdıq; qırmızı rəngli kağızların bir qisminin üstünə həm rəqəmlə, həm də sözlə “otuz manat”, bir qisminə isə “yüz” yazılmışdı. Sabir dedi, bunlar köhnə puldur və indi heç nəyə görə deyil, amma bunları tapmağımız çox yaxşı oldu, yatanda altımıza döşəyərək, çantaları isə başaltı eliyərək, daş kimi çılpaq qayanın üstə uzanmaqdan bu yaxşıdır. O biri yeşikləri də açmağa başladıq, gördük ki, çoxundakı xarici puldu. Bəzilərinə ingiliscə “funtsterlinq” və ya “dollar”, bəzilərinə isə, güman ki, almanca “Reyxsmarka” yazılmışdı. Və hamısının da üstündə cürbəcür rəqəmlər – iyirmi, əlli, yüz var idi. Özü də hər pulu – manatı, dolları, funtsterlinqi və ya reyxsmarkanı ayrı-ayrı yeşiklərə yığmışdılar. Sabir dedi ki, yəqin bu pullar da köhnəlib. Tarixlərinə baxdıq. Ən gec buraxılanı 1935 və 1937-ci ilə aid idi, amma üstündə 1901, hətta 1899-cu il yazılanlara da rast gəldik. Dalbadal bir neçə yeşik də açdıq və içindəki pulları pəncərə əvəzinə qoyulan ensiz deşikdən çölə tulladıq. Altımıza sərməyə kifayət qədər pul götürəndən sonra zirehli avtomobili tərək etməyə hazırlaşırıdık ki, birdən mən açdığım yeşikdən pul əvəzinə hər biri ərgin pendir və marqarin paçkası boyda olan sarı ağır plitələr çıxdı. Hər birinin üstünə bir rəqəm basılmışdı. O saat bildik ki, bu qızıldır. Sabir dedi ki, avtomobildən də qiymətli tapıntıdır və bu tapıntıya görə hamımızı “Artek”ə göndərər, mükafatlandırma da bilərlər.

Ona görə də bütün yeşikləri açdıq, ancaq üçündən qızıl çıxdı, qalanları pul yeşikləridi.

Avtomobildən azca aralı özümüze yer saldıq. Pul bağlılarını hər kəs öz boynuna görə, ikiqat yerə düzdü, çantalarımızı da başaltımıza qoyduq. Əvvəlcə, onların içindəki bərk şeylərin hamısını – fotoaparatları, mineral kolleksiyaları, qalan yeməkləri çıxartdıq. Kəmalə qolundakı saata baxıb, gecə saat on ikinin yarısı olduğunu desə də, heç kəsin yuxusu gəlmirdi. Mağarada bir qədər də veyləndik, hamımız şirin xəyallara dalmışdıq: camaat bizim bu kəşfimizdən xəbər tutanda gör nə həngamə qopacaq! Mağaranı ələk-vələk elədik – bir yerdə, anbarda divardan bir qapı açılmışdı,

ordən içəri girdik, heç demə bura tualet imiş, elə həmin otaqda sement novçadan su axırdı, bu su divardakı deşikdən tökülürdü, göz yaşı kimi dumduru və bumbuz. Yəqin bu ya yeraltı bulaq idi, ya da sısqa və kim isə döşəməni oyub onun üçün sementdən novça düzəltmişdi: uzunluğu beş metr olardı, novça qurtardıqı yerdə su sırtıyla enli bir çalaya tökülürdü. O çalaya işıq saldıq, ancaq dibini görə bilmədik.

Yerimizə uzandıq, “döşəyimiz” yumşaq olmasa da, o qədər bərk də deyildi. Sabir Kəmalədən saati alıb öz yanına qoydu, dedi, səhər tez oyanıb hamımızı durğuzacaq. Belə qərara gəldik ki, sabah hava yaxşı olsa, ikimiz evə gedər, ikimiz mağarada qalıb keşik çəkərik. Məncə, kimin burda qalacağını bilmək hamının ürəyindən keçirdi, ancaq nədənsə bu barədə heç kim heç nə soruşmadı. Yəqin ki, Sabir Əliylə mənə burda saxlayıb, özü Kəmaləylə qəsəbəyə gedəcəkdik. Bir tərəfdən bu çox yaxşı olardı, çünki birdən-birə anamla üz-üzə gəlməkdən qorxurdum, amma Kəmaləynən Sabir ona hər şeyi danışandan sonra o qədər də qorxusu olmazdı, o biri tərəfdən də onu sakitləşdirməkdən ötrü istəyirdim mümkün qədər evə tez çatım. Yəqin deyəcəksiniz belə şey olmaz, bir adam eyni vaxtda iki şeyi birdən istəyə bilməz, ancaq belə şeylər məndə tez-tez olur və olanda da bundan heç bir ləzzət almıram.

Hamı susmuşdu, deyəsən yuxulayırdıq. Birdən Kəmalə yerindən durdu və “yerini” yığışdırıb mənə lap böyrümdə döşəməyə düzməyə başladı. Dərhal hamımız qalxıb oturuq. Kəmalə də dayandı və bizə dedi:

– Nə gözünüzü döyürsünüz, bəlkə biriniz kömək eləyəsiniz, təkbaşına mən bunu heç bir saata da daşıyıb qurtara bilmərəm.

Sabir mən Əli yerlərindən dik atıldılar və bağlıları ordən daşıyıb böyrümə düzməyə başladılar. Heç nə soruşmasalar da hiss eləyirəm ki, keyikə-keyikə qalıblar.

Daşıyıb qurtarandan sonra Kəmalə uzandı və dedi:

– Bu dəhşətli skeletlər olan yerdə tək heç cür gözüme yuxu getməz. – Və sonra üzünü mənə tutdu: – Xahiş eləyirəm, sən bir yanı üstə, üzünü mənə sarı yat, əlinin birini də ver mənə, bəlkə bu cür bir az sakitləşəm.

Əlbəttə, mən əlimi ona uzatdım. Uzanmışam, gözlərimi yummuşam da, yatmamışam. Kəmalənin gəlib məhz mənə yanımda

yatmasından, əlimi əlinə almasından yaman xoşhallanmışam. O qədər xoşhallanmışam ki, nəfəsimi çəkməyə belə ürəyim gəlmir. Fikirləşirəm ki, Kəmalənin bu hərəkəti yəqin Əliynən Sabirin o qədər də ürəyincə olmadı. Görəsən, niyə onların yox, məhz mənim yanıma seçdi? Başladım bu barədə düşünməyə və o saat da başladığıma peşman oldum, çünki hər şeyi başa düşdüm. Başa düşdüm ki, Kəmalə Əlinin və ya Sabirin yanında ona görə yatmaq istəməyib ki, oğlan kimi onlardan utanıb, mənə isə elə-belə, mən bizim Pakizəyə yanaşdığım kimi yanaşır. Axı mən də anam axşamlar qonşuya gedəndə onu öz yanımda yatızdırırdım. Düzdür, mən evdə tək qalmaqdan qorxub eləmərdim, ancaq Pakizəynən yatmaq xoşuma gəlir: yorğanın altına girən kimi, elə xoruldamağa başlayır ki, elə bilirən təkə boğazı yox, təpədən-dırnağa bütün bədəni xoruldayır.

Sonra anam yadıma düşdü.

Onun indi neylədiyini heç ağıma da sığışdıra bilmirdim. Atam onu səhərcən gözləməyə razı sala bilsəydi yaxşı olardı, yoxsa axşam da gəlmədiyimizi görüb, gecəynən düşərgəyə yollanacaq. Ancaq hər halda ümid eləyirəm, atam onu sakitləşdirəcək. O, ümumiyyətlə anamı yola gətirməkdə ustadır. Onsuz bəzən çox çətin olur. İndi o nəinki anamı, elə o biri valideynləri də – yəqin onlar da indi bizə yığışlıblar – başa salır ki, bizə heç nə ola bilməz, bəd ayaqda dörd nəfər az güc deyil, lap azıb-eləsək də, başımıza bir iş gəlməz; bu dağlarda hər on-on beş kilometrədən bir ya bir kənddir, ya da kurort qəsəbəsi, hələ turist düşərgələrini demirəm, ilin bu çağında onlar göbələk kimi, hər yana səpələniblər. Sözsüz, anam buna etiraz eləyəcək, deyəcək ki, bizim hələ güc olmağımıza çox var, biz çox körpəyik. Onda atam hövsələdən çıxacaq, deyəcək ki, bu yaşda da biz hələ körpəyiksə, vay halımıza, elə körpə olaraq da qalacayıq. Bu yerdə bütün valideynlər öz uşaqlarını xatırlayacaq, cürbəcür maraqlı əhvalatlar danışmağa başlayacaqlar. Kaş elə bu cür olaydı. Kaş anam gecə vaxtı düşərgəyə getmək fikrinə düşməyəydi. Getse, lap dəli olacaq, çünki orda öyrənəcək ki, biz tufan başlayandan sonra geri qayıtmışıq. Onda heç atam da onu sakitləşdirə bilməz. Axı kimin ağına gələr ki, biz burda, mağarada özümüz üçün sakitcə uzanmışıq. Çünki bu mağaradan bircə adamın xəbəri olsaydı, bu qızıllı-pullu avtomobili, silahları burdan çoxdan aparmış, bu almanları çoxdan basdırmışdılar. Sabah burdan çıxmamış, bu

avtomobilin mağaraya girdiyi qapını axtarıb tapmaq lazımdı. Yəqin almanlar bayırdan o qapını elə ört-basdır eləyiblər ki, onun qapını, qayamı olduğunu bilməzsən. Ancaq çox qərībədir, necə olub ki, onlar biz girən yarığı bağlamayıblar, bəlkə də heç onu görməyiblər, axı o, çox ensizdir. Bəs görəsən bir-birlərini niyə qırıblar? Ola bilsin, esesçilər, nəhayət, başa düşüblər ki, kombinezonlu hərbiçi bizim kəşfiyyatçıdır və onu elə oradaca öldürmək istəyiblər. Bəlkə də o, kəşfiyyatçı-zad deyilmiş, elə onlar kimi, faşistin biriymiş və bir-birləriynən bu pulların, qızılların üstə atışıblar, axı hardan biləydilər ki, bir vaxt bu pullar dəyərdən düşəcək.

Hər halda bəxtimiz yaman gətirdi: gör müharibədən sonra bu qədər vaxt keçib, amma bu günəcən bu mağaramı heç kim tapa bilməyib, biz tapmışıq. Gör neçə ildi bu alman meyitləri burada kimsəsiz qalıb. İndi, otuz ildən sonra, bura canlı adam gəlib çıxıb. Hətta bu barədə düşünməyin özü dəhşətlidir. Otuz il! O vaxt atam məndən kiçikmiş, bunlarsa burda bir-birlərini qırırlarmış. Qərībə dərddi: görən o kombinezonlu zabitin qızı indi haralardadır? Heç ağına da gəlməz ki, atasının meyiti otuz ildi Qafqaz dağlarında, bir mağarada yiyəsiz qalıb. Harda yaşayır-yaşasın, atasının başına nə gəldiyini bilmir. Amma mən bilirəm, bəs bu qərībə deyil? Hər halda bu almanların kim olduqlarını bilmək maraqlı olardı. Bəlkə elə çoxdan axtarılan müharibə caniləridirlər? Bu ki, məlum məsələdir, esesçidilərsə, deməli, yalnız hərbiçi kimi vuruşmayıblar, həm də dinc əhalinin başına olmazın oyunlar açıblar. Günahsız yerə güllələyiblər. Min cür işgəncə veriblər... Birdən mənim babamı, anamın atasını bunlardan biri öldürmüş olar, axı onu elə bu təreflərdə, Şimali Qafqaz ətrafında öldürüblər. Amma məhz kimin onu öldürdüyünü indən belə heç kim dəqiq öyrənə bilməz. Anam bizə danışmışdı ki, babamı müharibəyə gedəndən ikicə ay sonra vurublar. Könüllü gedibmiş. Anam həmişə bu barədə yana-yana danışır, deyir, onu heç vaxt çağırmaqçıldılar, çünki o vaxt neftçiləri cəbhəyə aparmırdılar, babam isə heç kəs onu çağırmağa çağırmağa, ərizə yazıb özü getdi. Ona görə də yazıq anam atasız böyüdü. Bir dəfə anam bunları atama danışanda mən eşitdim. Deyəsən, babamın cəbhəyə könüllü getməsi anamı yaman dilxor eləyib, çünki o, belə də dedi: onun ölməyi kimin nəyinə lazım idi? Onun bütün yoldaşları – mədəndə işləməyə qalanlar da, cəbhədən

qayıdanlar da indi kefi kök, damağı çağ yaşayırlar, hələ babamın yaxın dostlarından biri hətta nazir olub, o isə həm özünü məhv elədi, həm də nənəmin həyatını qara günə caladı. Uşaqlar – anamın özündən başqa iki bacısı var – bir nənəmin ümidinə qalıb, babam öləndən sonra bərk korluq çəkiblər, çünki nənəmin heç bir sənəti yox imiş, məcbur olub qənnadı fabrikində işə girib, siftə çeşidləyici, müharibə qurtarandan sonra fabrik monopası və şirnidən başqa ayrı şirniyyat məhsulları da istehsal etməyə başlayanda usta vəzifəsinə təyin olunub, çünki nənəmin bişirdiyi paxlavanı, noğulu və s. heç kəs bişirə bilməz. Anam dedi, o, çox ağılsız hərəkət eləyib, gərək babam belə bir addım atmamışdan qabaq öz ailəsi barədə düşünəydi. Babam cəbhəyə gedəndə anamın vur-tut iki yaşı olub. O, hər dəfə öz ailələrindən söhbət salanda, mən dərhal başa düşürdüm ki, bütün bunların hamısı atama görədir. Anam istəyir ki, bu yolla atamı dənizdəki işindən çəkindsin, quruya qaytarsın. Bəzən mənə elə gəlir ki, anam elə babama görə atamın, mənim bu cür bərk nigarançılığımızı çəkir. Hətta evimizdə bir yaxşı hadisə olanda da: kiminsə ad günündə və ya bahalı bir şey – pianinodan, rəngli televizordan–zaddan alanda da anam özünü saxlamır: hamısı gözəldi, ancaq tək sağlıq olsun, tək Allah heç kəsin canına qıymasın. Bu, nənəmin sözləridi, anamın da dilinə düşüb, nənəm hər gün o sözləri öz-özünə mızıldanır, elə bil ki, namaz qılır. Atam da cavabında dedi ki, Allah rəhmət eləsin, görünür, kişinin ayrı əlacı olmayıb. Anam təəccübləndi, dedi:

– Ağzımda sənə demirəm ki, mədəndə işləyənləri cəbhəyə aparmırdılar, heç almanlar Moskvaya yaxınlaşanda da onlara toxunmadılar. Sən də başlamışan ki, ayrı əlacı olmayıb.

Ancaq dərhal başa düşdüm ki, babamın ayrı əlacı olmayıb deməklə atam tamam başqa şeyi nəzərdə tutur. Axır vaxtlar deyəsən, anam atamla danışanda bəzən çox şeyi başa düşür.

– Mən sənəni atanı tanıyırdım, – atam dedi, – ancaq mənə, o, cəbhəyə ona görə könüllü gedib ki, özüynən bacarmayıb. Bacarsaydı getməzdi.

– Belə de də, – anamın qanı qaraldı. Bunu o saat hiss elədim. – Deynən ki, müharibə başlayıb–eləsə, sənəni də yadına nə bu uşaq düşəcək, nə də mən.

– Bir də müharibə olmayacaq, – atam gülə–gülə dedi.

– Birdən oldu?

Çox istərdim ki, atam bunun cavabında ona desin ki, heç bir müharibəyə–zadə gedən deyil, o ki qaldı könüllü ola. Təki bir də dalaşmayaydılar. Axı bəlkə doğrudan da heç zaman başlamayacaq bir müharibənin üstündə yox yerdən dalaşmaq gülünc işdir. Hələ heç məlum deyil, bu müharibə kimnən olacaq, ancaq bunlar elə indidən bir–birləriynən dalaşmağa hazırdılar. Yaman ümidim var idi ki, bunu atam özü başa düşəcək və könüllü getməyi qərara alsada, anama bu barədə heç nə deməyəcək.

– Bilirsən nə var, – atam dilləndi. – Əslinə qalsa, mən o qədər də nümunəvi vətəndaş deyiləm. Fəal ictimaiyyətciliyim də yoxdur, heç olmağımı da istəmirəm. Hərçənd ki, heç bir məsələdə öz fikrimi açıq deməkdən çəkinmirəm. Bircə istehsalat müşavirələrində, o da ki, bizim idarənin işi ilə bağlı olanda iştirak eləyirəm. Hətta sonuncu dəfə nə vaxt nümayişə çıxdığımı da tamam unutmuşam...

Bax bunu düz deyir, bayram günləri mən nümayişə çıxmaq üçün məktəbə gedəndə atam həmişə yatmış olur. Hər dəfə dənizdən qayıdandan sonra iki–üç gün günorta saat on ikiyəcən yerindən qalxmır.

– Amma Allah eləməsin, əgər müharibə olsa, elə birinci gündən əsgər gedərəm. Çünki insan bu dünyaya bir dəfə gəlir və bu müddət ərzində buraxdığı ən ağır səhvi də düzəldə bilər. Bircə bundan başqa. Bu cür səhvi adam ömrü boyu özünə bağışlaya bilməz. Neynəmək olar, sənəni atanın sadəcə olaraq bəxti gətirməyib, tez həlak olub, amma o biri tərəfdən çox düz iş görüb: əsl kişilik eləyib. Ən dəhşətli şey də budur: övladların sənəni yerinə hamının yanında xəcalətli ola.

Atam tək–tük hallarda anamnan bu cür ciddi danışır, ümumiyyətlə o, çox az danışan adamdır, amma indi gör necə ciddi, hökmlü, hətta mən deyərdim, təmtəraqlı danışır. O qədər təmtəraqlı danışır ki, səsinin tonundan ətim ürpeşdi. Sonra anam o biri otağa keçəndə mənə göz vurdu, ancaq nədənsə bu dəfə həmişəki kimi gülümsəmədi və mənə elə gəldi ki, o bütün bunları həm də mənim adımdan danışmış. Sanki ovcunun içi kimi bilir ki, dinib–eləməsəm də onun dedikləri mənim də ürəyimdəndir.

Necə yuxuya getdiyimdən heç xəbərim də olmadı. Oyananda da qəfil oyandım, çünki yuxuda mənə elə gəldi ki, altımda yer tərponir.

Deyəsən, bu təkcə mənə elə gəlməmişdi, gözümlü açanda gördüm Kəmalə də oyanıb. O, yuxuda da əlimi buraxmamışdı. Qorxa-qorxa ətrafa boylandı və sonra dedi:

– Oyy, mən hardayam. – Sonra deyəsən, harda olduğu yadına düşdü, çünki özü sakitləşdi. Və bir daha soruşmadı ki, hardayam.

– Saat neçədir?

Durub Sabirin yatdığı yerə getdim. Çox bərk yatmışdı, ancaq yuxuda nə isə danışdı. Əli də oyanmamışdı. Saat üç idi.

– Səhər tez açılırdı, – Kəmalə pıçıltı ilə dedi və o yan-bu yana boylandı, deyəsən, yenə skeletlər yadına düşmüşdü. – Yenə ordadılar? – Guya biz yuxuda olanda skeletlər harasa getməliyimiş.

Yanımdakı şamların ikisi qurtarmaq üzrəydi, onların oduna təzələrini yandırıb yan-yana düzdüm. Sonra yerimə uzandım, yatmaq istəyirdim, hətta gözlərimi də yumdum, birdən hiss elədim ki, Kəmalə əlimi axtarır. O, ikiəlli əlimdən yapışib onu özünə sıxdı və dərindən köks ötürdü. Hətta əlimdən daha rahat tuta bilsin deyə bir az da mənə sarı qısıldı. Birdən-birə elə xoşhallandım ki, dünyada hər şey yadımdan çıxdı. O gecə Kəmalə mağarada bir əlimi sinəsinə sıxıb yuxuya gedəndə sevindiyimdən elə bildim ki, göyün yedinci qatındayam. Nəfəsinin istisi ovcumu yalayır. Bəlkə o heç mənə Pakizə kimi uşaq saymır, bir qırıq da olsa, mənə də oğlan kimi yanaşır?

Elə yuxuya gethəgetdə, alayuxulu yenə də uğultu səsi eşitdim, deyəsən, hardansa, yerin altından gəlirdi.

Səhər tezdən hamımızı Sabir yuxudan oyatdı. Heç durmağım gəlmirdi, amma neynəyəsən. Sabir çiynimdən yapışib mənə elə silkələdi ki, yuxum təmiz qaçdı. Saat yeddiydi. Sabir bizə elan elədi ki, düz saat səkkiz tamamda mağaradan çıxırıq, elə beləcə də dedi: “Düz saat səkkiz tamamda”. O vaxta kimi isə mağaranın hər yerini yaxşı-yaxşı gəzib yoxlamalıydıq.

Sabir yekə kişilər kimi, çox ciddi tərzdə hər birimizdən ayrıca soruşdu ki, özümüzü necə hiss eləyirik, soyuqlayıb-ələməmişik? Sonra dedi: “Hamımız birdən getməyəcəyik, bir nəfər qalmalıdır, ona görə ki, biz burda olmayanda heç kəs bura yaxın düşməsin”.

Sabir bizi başa saldı ki, biz burda olmayanda bura gəlib çıxan olsa, onda bu mağarı biz yox, o tapmış hesab olunacaq. Bizə heç qulaq asan da olmayacaq. Deyəcəklər, burda gecələmisiniz, çox

əcəb, amma bu adam mağaranı tapan kimi, dərhal xəbər verib. Onda bütün şan-şöhrət bizə yox, özgə adamlara çatacaq.

Kəmalə dedi, bura kim gəlib çıxacaq, neçə ildi gələn olmayıb, indi deyirsən, elə bu bir günün içində bura bizdən başqa ayrı adamın da yolu düşər? Belə şey ola bilməz.

Sabir də ona cavab verdi ki, düzdü, Kəmalə haqlıdır, amma o, bir şeyi unudur. Ağına gəlmir ki, indi yəqin bizi axtarırlar və onlar hökmən biz gəldiyimiz cığırla gələcəklər, axı yerli adamların hamısı bu cığıra yaxşı bələddi. Düzdü, bu cığıra onların yolu az-az düşür, düşəndə də kimdir daş-qayaya baxan, ancaq indi bizi axtarıqlarına görə, bütün dəlmə-deşikləri bitdə-bitdə gözədən keçirəcəklər və çox güman ki, ayrı vaxt fikir vermədikləri bu yarığa da girib baxmaq istəyəcəklər. Öz-özümə fikirləşdim ki, Sabir düz deyir, kiminsə burda iki-üç saat artıq qalmağından ötrü risk etməyə dəyməz. Kəmalə soruşdu ki, bəs hansımız burda qalmalıyıq. Qorxdum ki, birdən Sabir mənə burda saxlayar, heç ürəyimdən deyildi bu; əvvələn, ona görə ki, anam bircə məndən başqa uşaqların hamısının gəldiyini görüb, onlar ağızlarını açanacan, elə biləcək başıma bir iş gəlib, ya qayadan uçmuşam, ya da çayda boğulmuşam; ikincisi də sözün düzü, bu skeletlərin bir yerdə tək qalmaq istəmədim. Yenə uşaqlar yanında olanda cəhənnəm, tək qalmaq isə dəhşətdir. Sabir dedi ki, bu barədə də fikirləşib və belə qərara gəlib ki, mağarada Əli qalacaq.

– Bir buna bax, kişi qərara gəlib, – Əli dedi. – Mən də qərara gəlmişəm ki, sən qalasan. Sən niyə başqasının əvəzinə qərara gəlirsən?

– Ona görə ki, belə yaxşıdır. Özün fikirləş. Kəmaləni burda qoya bilmərik, qız uşağıdır. – Sonra başıyan mənə göstərdi. – O da qalmağa qorxur. Qalsa, qorxudan dəli olar.

Az qaldı qışqıram ki, mağarada özüm qalaram. Ancaq Sabir hələ danışdı, o danışanda, gərək onun sözünü kəsməyəsən. Dedim, qoy qurtarsın, sonra deyərəm.

– Mən özüm də qala bilərəm, ancaq bu düzgün olmaz, çünki bu yolu hamınızdan yaxşı tanıyıram, bu cığırdan altı dəfə keçmişəm, dörd dəfə keçən il, iki dəfə də bu il, sən isə cəmisə bircə dəfə, o da keçən il. Yox, əgər qalmağa qorxursansa, bu başqa məsələ, bunu açıq de, onda heç başqa söz də lazım deyil, bunu üzrlü hesab eləyərlik və mən özüm qalaram.

Əli mızıldandı ki, heç nədən qorxub-eləmir, sadəcə olaraq, istəyir ki, hər şey ədalətnən olsun. Ancaq hamımız bildik ki, qalmağa razıdır.

– Başqa təklifiniz-zadınız yoxdu ki? – Sabir dedi və növbə ilə bir-bir üzümüzə baxdı.

Heç kəs dinmədi, içi mən qarışıq. Fikirləşdim desəm ki, qalmaq istəyirəm, Sabir məni lağa qoyacaq. Bunusa istəməirdim, özü də Kəmalənin gözü qabağında. Həm də hər dəfə mənə lağ eləyəndə, elə tikanlı sözlər tapıb deyir ki, eşidənlərin gülməkdən qarnı cırlır. Əlbəttə, bircə məndən başqa.

– İndi isə axtarışa başlayaq, – Sabir dedi. – O başdan başlayaq.

Mağaranın o başına yollandıq, dünən ora heç baxmamışdıq. Sabirmən Əli əllərində fənər qabağa düşmüşdülər. Kəmalənin mən də əlimizdə şam onların dalınca gedirdik. – Sabir belə əmr eləmişdi. Əli nə deyir-desin, ancaq afərin Sabirə, onsuz biz təmiz batardıq. Yarığı da o tapdı, axı çovğuna düşüb qalanda, birinci o durub getdi və burda da özünü çox ağıllı aparır. Hətta bu səhər, dünən söz verdiyi kimi, düz yeddiddə oyandı. Xasiyyəti pis olsa da, çox qoçaq adamdı.

Nəinki mağaranın o başına, heç yarısına da çatmamışdıq, birdən-birə o qədər maraqlı şey tapdıq ki, nə sevinməyə, nə də təəccüblənməyə macalımız oldu.

Heç inanmaq olmurdu ki, bunların hamısını biz tapmışıq. Belə şey bir dəfə mənim başıma gəlib, bu il martın 21-də, ad günümdə. Bir gecənin içində mənə həm durbin, həm velosiped, həm də elektromexaniki konstruksiya bağışladılar. Çoxdan ürəyim gedirdi bu şeylərdən ötrü. Ancaq heç gözləməzdim ki, hamısını bir gündə bağışlayacaqlar. Desəydilər də inanmazdım, amma bağışladılar, durbini valideynlərim, velosipedi nənəm, konstruksiyanı isə Sona xalaynan Vasif dayı gətirmişdi.

Bu gün də hər şey o gününə bənzəyirdi. Hələ bir az da ondan yaxşıydı. Əvvəlcə divarda qara bir dəmir qapı gördük. O elə kip örtülmüşdü ki, qorxduq bağlı ola. Sabir qapının dəstəyini burdu, sonra onu özünə sarı çəkdi, qapı yavaş-yavaş, görünür, yaman ağır şey idi, açıldı. İçəri girib bir dəhlizə düşdük, orda bir neçə qapı vardı. Birdən mənə elə gəldi ki, biz yerin altında, mağarada yox, adi bir idarənin dəhlizindəyik. Burda döşəməyə əməlli-başlı parket

döşənmiş, divarlara yağlı boya çəkilmişdi. Bircə fərqi var idi ki, bu dəhlizə açılan qapıların hamısı dəmirdən idi. Mən hələ istədim işığı da yandırdım, düyməni çaqıldatdım, ancaq tavandakı lampaların biri də yanmadı. Bir qapının üstünə almanca nə isə yazılmışdı, onu açıb içəri girdik, çox geniş bir otağıydı, bizim məktəbin direktorunun kabinetini boyda. Bir başda üstündə ağır bürünc mürekkəbqabı olan iri yazı stolu var idi. Stolun baş tərəfində divardan Hitlerin portreti, üzbuüz divarda isə böyük bir xəritə asılmışdı. O xəritə bütün Şimali Qafqazı və Xəzər dənizini, hətta Qara dənizin lap bəri ucu ilə birlikdə bütün Zaqafqaziyanı əhatə edirdi. Üç tərəfdən – Türkiyədən, dağları kəsərək şimaldan və bir də Xəzər dənizinin cənubundan çəkilən qırmızı ox işarələri Bakıya tuşlanmışdı. Xəritədəki yazıların hamısı almancaydı. Otaqda bir seyf də var idi, amma nə qədər elədik, dəstəyini yerindən tərpədə bilmədik. Seyf də xəritə kimi, bütün yan divarı tutmuşdu və heç adi dəmir seyflərə oxşamırdı, tamam divara hörülmüşdü. Onun lap böyründə isə dəstəyi qırmızı rənglə boyanmış yekə bir qapayıcı gördük. O, bütövlükdə elə bil şüşə qutunun içinə salınmışdı. Bu qutudan yuxarıda divara almanca nə isə yazılmışdı. Yazı nida işarəsi ilə qurtarırdı. Axırınıcı söz də böyük hərflə başlayırdı. Çox qısa olduğundan tez yadımda qaldı: “Tod!” Bu yazının qalan sözləri isə kiçik hərflə başlayırdı, bircə birinci sözdən başqa və ən qəribəsi də bu idi ki, həmin şüşə qutunu çox asanca vurub sındırmaq mümkün olduğu halda, onun ağızından kilid asılmışdı. Qutu kilidli idi!

Sabir dedi ki, burda təəccüblü heç nə yoxdur, adi şeydir. Belə şeyləri o, kinoda çox görüb. Bu qırmızı dəstək və bir də nida işarəsi ilə qurtaran o yazıya görə, belə güman etmək olar ki, qapayıcı ondan ötrüdür ki, mağaraya qəfil hücum olsa və ya geri çəkilməli olsalar, içində seyf saxlanan otağı təcili partlatmaq mümkün olsun. Görünür, bütün qiymətli şeylər və məxfi sənədlər o seyfdə saxlanmış. Hərbi məsələlərdə qırmızı rəng həmişə ən təhlükəli şeyləri bildirir. Bu şüşə qutunun da ağızı ona görə kilidlidir ki, heç kəs ağılsızlıq eləyib, bu yazını oxumamış qapayıcıya əl vurmaşın. Əlbəttə, biz də əl vurmaq fikrinə düşmədik, başladıq yazı stolunun gözlərini araşdırmağa. Onlar cürbəcür sənədlərlə doluydu və hamısı da almancaydı.

O biri otağa girib astanada dayandıq. Bu otaq komendantın kabinetindən də böyük idi və başdan-ayağa silahla dolu idi. Yəqin burda silah anbarı yerləşirmiş. Xüsusi taxta yuvalarda sıraynan

avtomatlar, tufənglər və bir də qırmızı başlıqlı, arxasında uzun dəstəyi olan, mərmiyə və ya raketəoxşar şeylər düzülüşdü. Divar boyu rəflərdə patron yeşikləri yığışdılar və bir də xüsusi yuvalarda bir neçə qumbara qalmışdı. Sabir dedi ki, bunlar tank partlatmaq üçündür. Heç kim onunla mübahisə eləmədi, ancaq mən fikirləşdim ki, axı hardan bilir tank üçündür, yoxsa yox, axı kinoda bunu seçmək o qədər də asan deyil.

Üçüncü otağa da girdik, burda əsasən kağız qovluqları saxlanırdı. Bu vaxt Sabir dedi ki, saat doqquza lap az qalıb, tez yığışib getmək lazımdır. Gecə yatdığımız yerə qayıtdıq. Başladıq Əliyə vidalaşmağa. Sabir dedi yükümüz yüngül olsun deyər özümüzə fəndən başqa heç nə götürməyə, çantaları da burda qoyaq. Çünki onda yarıqdan keçməyimiz də asan olar. Əliyə də tapşırı ki, bizsiz bir avtomata da əl vurmasın. O, bütün bunları elə ciddi şəkildə deyirdi ki, hətta Əli də diqqətlə ona qulaq asırdı. Deyəsən, o da başa düşmüşdü ki, Sabirə mübahisə eləməyin xeyri yoxdu. Sabir axırda bir də onu dedi ki, biz bura qayıdanacan Əli bu adamların və məşinin buraya hardan gəldiyini tapa bilsə, əla olar. O, bunu deyəndə Əli tez qulaqlarını şəkələdi. Növbə ilə bir-bir əlini sıxıb, yarığa sarı yollandıq, ancaq Əli də fənəri götürüb dalmızca düşdü və dedi ki, bizi çıxacağa kimi ötürəcək, çünki bilmək istəyir ki, görsün bayırda hava necədi. Amma mən bildim ki, Əli gün işığı üçün qərubsəyib, çünki şamlar nə qədər güclü işıq saçsalar da, burdakı yarıqaranlıq artıq adamı əsəbiləşdirməyə başlamışdı.

Yol boyu hər üçümüz – mən, Kəmalə və Sabir söhbət eləyirdik, Əli isə dinmirdi. Lal-dinməz dalmızca gəlirdi və hətta mənə elə gəldi ki, o bu dəqiqə burda tək qalmaqdan boyun qaçıracaq. Yox, mən demək istəmirəm ki, o, qorxaqdır, qorxaq-zad deyil. Düzdü, çoxdan tanımasam da, hiss eləyirəm ki, igid adamdır. Sinfimizdə bunu hamı bilir və ona böyük hörmətlə yanaşırlar, əlbəttə, Sabir qədər olmasa da, hörmətini saxlayırlar. Demək olar ki, bu cəhətdən o, sinifdə Sabirdən sonra ikinci adamdır. Bizim sinif ilyarım bundan qabaq gəlib, o vaxtdan bəri xeyli dəyişib, tamam ayrı adam olub. Siftələr çox nəzakətli, lal-dinməz uşaqdı, heç kimə dəyib-dolaşmırdı, amma əfəl də deyildi, ona sataşanın cavabını verməyə o dəqiqə hazırı, amma özünün heç kimdən işi yox idi. Sonra tamam dəyişdi, Sabirin gününə düşdü. Mən əvvəllər arabir onlara

qonaq da gedərdim, sonra tərgitdim, indi Əligilə qonaq getmək ağıma da gəlmir. Səbəbini bilmirəm. Onlar bizim evlə üzbəüz binaya, Vidadi, 156-ya köçüblər, bizimki 149-dur. O ev elə gec tikilirdi ki, nə bir gün onun qurtaracağı, nə də orta mənə tanış adamların yaşayacağı ağıma da gəlməzdi. İndisə, əksinə, təsəvvürümə gətirə bilmirəm ki, bir vaxtlar burda heç bir bina olmayıb. Və Əligil də orda yaşamayıblar. İlk dəfə onlara gedəndə Əligil o binaya üç ay idi köçmüşdülər. Mənzilləri çox yaxşıdır, böyük, geniş otaqları var, amma içinə o qədər mebel doldurublar ki, tərpenməyə də yer tapmırsan, otaqların birinə isə iki yekə şifoneri birdən qoyublar, hələ iki enli çarpayını və hər çarpayının yanındakı bir trilyaj və iki tumbokanı demirəm. Heç cür başa düşə bilmirdim ki, bu evdə mənə qərübə gələn nədir, – əvvəl elə bildim günah Əlinin fotosəkillərindədir, bütün otaqlar onun lap körpəliyindən tutmuş bu günə kimi çəkirdiyi şəkillərlə doluydu: Əli çarpayıda, hamam vannasında və hətta qarşokda oturduğu halda. Özü də hər şəklin altında tarixi və çəkildiyi yerin adı göstərilmişdi: Bakı, Kislovodsk, Lənkəran, Moskva, Soçi... Əgər Əli bir vaxt məşhur adam ola bilsə, bu şəkillər onun yaman karına gələcək. Sonra gördüm ki, yox, məsələ şəkillərdə deyil, nə isə başqa şeydir mənə qərübə gələn. Əliylə danışa-danışa elə hey bu barədə fikirləşirdim. O mənə öz nənəsi ilə tanış elədi, onun mənə nənəmdən iki dəfə qoca olduğuna lap məəttəl qaldım. Amma Əlinin ata-anasıyan tanış olandan sonra gördüm ki, onlar da xeyli yaşlıdırlar. Heç demə, Əli çox gec doğulub, hətta bir vaxt valideynləri övlad sarıdan əllərini üzüblərmiş. Bunu mənə Əlinin özü danışdı, o vaxt hələ onuynan normal söhbət eləmək mümkün idi, indiki kimi hər şeydən ötrü bir şillə ilişdirmirdi adama, şit-şit zarafatlar eləmədi. Adama elə sözlər deyir ki, utandığından bilmirsən başını hansı kola soxasan, özü isə sırtıq-sırtıq hırıldayır. Nənəsi bizi mürəbbəli çaya, piroqa qonaq elədi. Sonra da bir qəzet gətirib xahiş elədi ki, istiqraz vərəqələrini yoxlayaq, bəlkə bir şey udduq. Lap qocaydı, ayaqlarını gücnən atırdı, amma sən bunun həvəsinə bax, pul udmaq fikrindədir. Səhv eləyərək deyər düz iki dəfə yoxladıq, heç bir rəqəmi də düz gəlmədi, nə seriyadan, nə də nömrədən. Əli ona elə belə də dedi. Sonra da ağzından elə bir söz çıxartdı ki, mən mat qaldım; çox ciddi tərzdə dedi: “Nənə, səninki bu dəfə çalmaq, əksinə, uduzdun”.

Nənəsi möhkəm pərt oldu, dedi ki, bu istiqrazların hamısı başdan-ayağa tamam pul tələsidir, sonra da soruşdu ki, bəs bu dəfə nə qədər uduzub? Əli dedi üç manat, sonra da mənə göz vurdu. Arvad gedib qara mücrüsünü gətirdi, onun içindəki puldan üç manat götürüb Əliyə verdi. Əli ona təsəlli verməyə başladı, dedi ki, niyə narahat olursan, keçən il qırx manat udmadın, ondan bəri nə uduzmuşsan ki, cəmi-cümlətanı on iki manat. Sonra mənə danışdı ki, hər tiraj vaxtı bu yolla üç manat irəli düşür. Əvvəllər atasından çəkinirmiş, amma hər şey yaxşı qurtarıb. Bir gün nənəsi onlara elə hey uduzduğundan gileylənəndə onlar buna uşaq kimi seviniblər və onun bu fərasətindən ağızdolusu dost-tanışlarına danışmağa başlayıblar. Biz o gün o üç manatın başına yaxşıca daş saldıq. Dənizkənarı bulvara getdik, bir qayıq prokata götürüb, buxtada xeyli gəzdik, lap “İnturist”ə kimi üzüb geri qayıtdıq. Bəxtimizdən qayıqçı da yaxşı adam çıxdı, bizə and içdirib öyrənəndən sonra ki, üzməyi bilirik, bizi tək buraxdı. Ancaq qayığa iki xilasedici kamera qoydu. Əslində buna heç bir ehtiyac da yox idi, çünki onun əlinin altında hazır xilasedici qlisser var, ikicə dəqiqəyə buxtanın harasına desən çata bilər. Belə çıxdı ki, o üç manat Əlinin nənəsindən çox bizə lazımımız, axı pul onun nəyinə gərəkdir, evdən bayıra çıxıb-eləmir, hər şeyi hazır gəlir: hər gün qulluqçu gəlib yıy-yığış edir; ancaq dəxli yoxdur, mən onu xatırlayanda bapbalaca boyu, bükük beli, mehriban gözləri gəlib dururdu gözlərimin qabağında. Və o günü heç gözlərimin qabağından getmədi, nədənsə qəhər məni boğurdu, ona yazığım gəlirdi. Yəqin Sabir haqlıdır, bəlkə elə doğrudan da mən normal adam deyiləm. Sonra başa düşdüm ki, Əligilin mənzilində mənə qərribə gələn nəymiş; bunu başa düşənəcən iki dəfə də onlara getməli oldum: bu evdə bir dənə də kitab şkaflı yox idi! Otaqların heç birində! Şkaf nədi, heç bir dənə kitab rəfi də yox idi, bircə Əlinin otağında, yazı stolunun üstündəki dərsliklərdən başqa! Mənə qərribə gələn də elə buymuş. Ancaq həmişəki kimi, bu dəfə də hər şeyi çox gec başa düşdüm. O vaxt ki, onda bu barədə heç düşünmürdüm də.

Mən bunu Əliyə deyəndə çox təəccübləndi, dedi, burda qərribə nə var ki, onların heç qabaqkı mənzillərində də kitab olmayıb. Hansı kitab ona lazım olsa evlərinin böyründəki kitabxanadan götürə bilər. Axı onsuz da nə qədər eləsən, bütün kitabları alıb evə yığa

bilməzsən. O bunu deyən kimi, dərhal məni şübhə bürüdü: bəlkə elə doğrudan da, burda qərribə heç nə yoxdur, kitabdır da, evdə ola da bilər, olmaya da. Amma nədənsə bu, sifətə mənə qərribə gəlirdi.

Sözsüz ki, Əli qorxaq olduğuna görə susmamışdı. Kime desən ki, bu qaranlıq mağarada tək-tənha qalmalısan, istər-istəməz özünü pis hiss eləyər, başqası heç cür razılaşmadı. Ancaq Əli razılaşdı. Yarığın girəcəyinə lap az qalmışdı, o isə hələ də fikrini dəyişməmişdi, eləcə susurdu, ancaq qaşqabağını yaman turşutmuşdu. Bəs neyləməli idi, onu bu dəhşətli skeletlərlə baş-başa qoyub getməyimizə sevinməyəcəkdi ki?

Lap fənərimiz-zadımız olmasa da, ən qatı qaranlıqda belə o yarığa çatdığımızı gözüyumulu bilərdim, iyinə görə. Nəm torpağın ətrinə görə. Nəinki nəm, həm də təzə-tər torpağın. Elə bil indicə qazmağa başlamışdılar. Mağarada burdan başqa heç yerdən bu cür iy gəlmirdi. O yarığın girəcəyinə çatdığımızı dərhal hiss elədim. Ancaq bax bu yekə qaya parçası, mənəcə dünən burda deyildi. Yaman zırpı daş idi bu, lap mənim qurşağımacan, qıraqları da kələ-kötür. Şübhəsiz, bu daş dünən burda yox idi. Ona görə dəqiq yadımda qalıb ki, dünən Sabir üçün stalaktitin qalıqlarını axtararkən bu həndəvərdə bir dənə də daş-kəsək görmədim, hər yer dümdüz idi.

– Bəs bu yarıq necə oldu? – Qabaqdan Sabirin səsi gəldi və bunu nə isə, təəccüblü adam kimi soruşdu.

Bu anda daş da yadımdan çıxdı, torpaq da, tez qabağa qaçdım. Baxdım ki, hər yan divardır, elə bil heç burda çatlaq-zad olmayıb. Yuxuda görmüşdük, nədir? Ay götürüldük ha! O yana, bu yana qaçır, hər yanı bitdə-bitdə yoxlayırıq, amma heç nə tapa bilmirik. Deyəsən, hamımız bərk qorxmışduq, hətta mənim ayaqlarım soyumuş, yüpyüngül olmuşdu. Bir bərk qorxanda, bir də bərk həyəcan keçirəndə mən həmişə belə oluram. Onu heç yerdə tapa bilmədik. Amma bir şey bizə məlum oldu ki, dünən doğrudan da burda yarıq olub, çünki nəhayət, divarda döşəmədən tavana kimi uzanan, gözle güclə sezilən nazik bir çat tapdıq. Ordan heç kibrit də keçməzdi. Başa düşdük ki, bu, elə biz bura gəldiyimiz yarığın yeridir. O qədər qorxmışdım ki, əvvəlcə aqlım heç nə kəsmədi, amma bir az keçəndən sonra gecə yerin altında qərribə uğultu eşitdiyim yadıma düşdü. Bəlkə bu heç yuxu deyilmiş, yer həqiqətən tərpənirmiş. Yəqin yeraltı təkən olub, ona görə də yarıq örtülüb, axı o, çox ensiz idi.

Başımızı tamam itirmişdik. Kəmalə sakitcə ağlayırdı. Mən də onun yanında durmuşdum, söz deməyə qorxurdum, bilirdim ki, ağzımı açsam, ağlamaq məni tutacaq. Əli də dinmirdi, yəqin o da ağlamaqdan qorxurdu. Bilmirəm, Sabir olmasaydı, biz neyləyerdik. Sözsüz ki, o da qorxmışdu, amma dillənəndə bunu heç birimiz hiss eləmədik. Həmişəki kimi, sakit danışdı. Dedi ki, indi burdan çıxmağa yol axtarmaq lazımdı. O, bizə başa saldı ki, bu mağaradan hökmən böyük çıxış yolu olmalıdır, çünki nə bu zirehli maşın, nə də bu adamlar bu mağaraya o müvəqqəti yarıqdan keçib gələ bilməzdilər. Ən axmaq adam da buna inanmaz. Hələ onlar cəhənnəm, o otaqlara nə deyəsən? Axı onları buraya haradansa gətiriblər. Belədirsə, deməli, çıxış yolu var. O danışdı qurtaranacan biz yavaş-yavaş özümüzlə gəldik, qorxumuz sovuşdu. Mən özümdən götürürəm, qorxum təmiz çəkilmişdi və artıq bu çıxışın harda ola biləcəyi barədə düşünməyə başlamışdım. Kəmalə də ağlamağını kəsdi. Kəsdi deyəndə, indi səsi çıxmırdı, ancaq arabir lap yavaşca içini çəkirdi.

Geriye, gecələdiyimiz yerə qayıtdıq. Sabir qabağa düşmüşdü və deyirdi, ona elə gəlir ki, çıxış yolu o tərəflərdə, zirehli maşının durduğu yerdə olmalıdır. Sonra geri çevrilib, bizə tapşırırdı ki, fənərlərimizi söndürək, onunku yanır, bəddi, batareyalara qənaət etmək lazımdı. Gör ha, birimizin də ağı bunu kəsməyib. Yənə də Sabir! Fikir verdim ki, Əli də öz fənərini dərhal söndürdü, daha əvvəlki kimi söz güləşdirmədi.

Əsas çıxışı o saat tapdıq. Daha doğrusu, onu bağlayan nəhəng sal dəmir darvazanı. Yaman hündür idi, iki zirehli maşın boyda, ondan da enli. Və hər yerdə kənarları qayaya elə kip bitişdirilmişdi ki, əl tutacaq bir santimetr də yer qalmamışdı. Dəmindən olduğunu da ondan bildik ki, daşla onu döyəcəyəndə danqıldamağa başladı, amma bununla belə danqılıt o qədər boğuc çıxırdı ki, deyirdin bəs qalınlığı bir metrdir. Hətta buna görə az qalmışdı, fikrimizi dəyişək, əsas çıxışı başqa yerdə axtaraq, amma birdən döşəmədə maşın tırtıllarının izlərini gördük. Onlar qapının lap ağzında qurtarırdı. Sabir dedi ki, indi bircə şey qalır: bu darvazanın hardan bağlandığını tapmaq və ona açar axtarmaq. Açarlar hardasa bu mağarada, çox güman ki, bu skeletlərin birinin cibində olmalıdır. Dəmir darvazanın hər yerini qarış-qarış diqqətlə axtardıq; əvvəlcə aşağı hissəsini,

orda bir şey tapmayandan sonra, yeşikləri ayağımızın altına qoyub yuxarısını bitdə-bitdə aradıq. Ancaq onun hardan kilidləndiyini heç cür tapa bilmədik. Onda Sabir dedi ki, başqa bir çıxış yolu axtarmaq lazımdı. Və axtarmağa başladıq. Divar boyu bütün mağaranı ələk-ələk elədik, otaqları və dəhlizi təzədən gözə keçirdik, nə qapı tapdıq, nə də ona oxşar bir şey. Onda qəti surətdə bu qərara gəldik ki, mağaradan yeganə çıxış yolunu həmin dəmir darvaza bağlayıb.

Yaman yorulmuşduq, axtarışı qurtaranda Kəmalənin saatinə iki tamam idi. Deməli, saat doqquzdən bəri, düz beş saat dalbadal bu andıra qalmış mağaradan çıxış yolu axtarmışdıq.

Sabir dedi ki, gəlin bir az dincələk və bundan sonra nə edəcəyimizi yaxşı-yaxşı götür-qoy eləyək. Birdən Kəmalə qışqırdı! Elə sevincək qışqırdı ki, dərhal ona sarı atıldıq. Çox uzaqda deyildi, soruşuruq nə olub, amma özümüz də bilirik ki, nə isə yaxşı bir iş olub, axı çox sevincəkdi. O isə bizə divarı göstərdi: orda, divarda dayaz bir oyuya balaca, quru qutu bərkidilmişdi, üstündə də iki yastı düymə vardı: biri qırmızı, biri göy. Və yuxarıdakının – qırmızının üstünə almanca nə isə yazılmışdı. Sabir heç fikirləşməyə də aman vermədi, dərhal yuxarıdakı düyməni basdı, heç nə olmadı, aşağıdakını basdı, o da həmin cür. O düymələri barmaqlarımız keyiyənə qədər basdıq-buraxdıq, basdıq-buraxdıq, ancaq bir şey çıxmırdı. Dedim yəqin ki, bu düymələr əvvəllər işləyib, çünki onda burda elektrik enerjisi olub, indi isə yoxdur, ona görə də işləmir. Sabir hirsəndi üstümə, dedi ki, sən yum ağzını, onu sənsiz də bilirik.

Kağız puldan düzəltdiyimiz döşəklərin üstündə oturub bundan sonra neyləyəcəyimizi fikirləşirdik. Sabir dedi ki, vəziyyət çox ciddidir, özümüz hökmən bir çıxış yolu axtarıb tapmalıyıq, ayrı heç nəyə ümid eləməyə ixtiyarımız yoxdur. Heç kim burda gəlib bizə kömək eləməyəcək. Bir də gərək öz aramızdan bir nəfəri başçı – komandir seçək və hər şeydə hamımız ona sözsüz tabe olaq, çünki bu vəziyyətdə hər kəs öz bildiyini eləsə, batdıq, heç bir iş görə bilməyəcəyik. Bax onda Əliyə lap məəttəl qaldım, o dərhal dedi ki, başçı Sabir olmalıdır. Bu da onun yaman xoşuna gəldi, sifətinə baxan kimi bildim, ancaq yənə də soruşdu ki, bəlkə başqa təklifi olan var? Biz də dedik ki, başqa təklifimiz yoxdu. Buna baxmaya-raq o, hər halda səsə qoymağı xahiş etdi. Başqa cür guya o, razı olan deyil. Soruşdu: “Kim razıdır?” – Ondən başqa hamı əlini qaldırdı.

Sonra soruşdu ki, kim əleyhinədir, heç kəs əlini tərپətmədi, bəs kim bitərəf qalır, bircə özü əlini qaldırdı. Səsvermədən sonra dedi ki, əgər istəyiriksə, hər şey yaxşılıqla qurtarsın, görək bu andan etibarən hamımız ona tabe olaq. Guya biz bilmirdik ki, səs verdik, səs vermədik, burda ondan böyüyü yoxdur.

Sonra o dedi ki, görək qalan yeməyimizin dəqiq hesabını bilək. O saat da kimin çantasında nə vardı çıxarıb bir yerə yığdıq; üç kol-basa buterbrodu, yarım şokolad plitkası, bir dənə də pendir paçkası. Olub-qalan yeməyimiz buydu. O vaxtacan heç kəs acdım deməmişdi, səhər-səhər adama bir yaxmac yediyimiz idi, amma indi qalan yeməyin nə qədər az olduğunu görəndə ağızımız sulandı. Sabir dedi, görək indən belə yeməyə möhkəm qənaət eləyək, buterbrotların birini xırda-xırda dörd yerə bölüb payladı. Sabir bildirdi ki, bu, bizim sabaha qədərki normamızdır. Kim haçan istəsə yeyə bilər, o, hələ sözünü qurtarmamışdı, amma biz əlimizdəkiləri o andaca udduq, qalan yeməyi isə o özündə saxlayacaq və müəyyən saatlarda aramızda bölüşdürəcək. Kibrit dənələrini də hesabladı, siqaretləri də, səkkiz kibrit çöpü qalmışdı, beş siqaret, hamısını cibinə qoydu, dedi ki, onları da bir-bir paylayacaq. Ancaq bunu yəqin xalaxətrin qalmasını deyə dedi, axı ondan başqa heç birimiz siqaret çəkən deyildik. Sonra mənə əmr elədi ki, qəza şkafindakı konservləri də gətirim. Gedib gətirdim. Hamısı salamat olmağına salamatdı, di gəl, hər iki tərəfdən qapaqları xeyli dombalmışdı, elə bil içinə hava vurmışdular.

Konservləri gətirən kimi, dedim ki, bunları yemək olmaz, görmürsüz necə dombalıblar, deməli xarabdılar. Balıq konservindən adam yaman pis zəhərlənir, lap ölən də olur. Bizim həyətdə Vitya Şeqlov bundan öldü. Özü də o, hələ idman ustasıydı, voleybol üzrə Azərbaycan yığma komandasının üzvüydü.

Bir axşam ağ balıq yemişdi, sabahı gün ağırdan qıvrıla-qıvrıla öldü. Ona görə ki, gec həkim çağırmışdılar. Onu xəstəxanaya apardılar, bütün günü mədəsini yudular, min cür iynə vurdular, heç bir kömək eləmədi – öldü. Biz burda zəhərlənsək, bizə heç kömək eləyən olmayacaq. Hamısı mənə diqqətlə qulaq asırdı. Mən sözümü qurtaranda, hətta Sabir özü də dedi ki, heç kim bu saat bu konservləri yemək niyyətində deyil, sonrasına isə baxarıq. Bax, o anda bir səhv elədim. Görək ensiklopediya söhbətini araya salmayaydım.

Orda oxumuşdum ki, qapağı qabarmış konservləri yemək olmaz, çünki bu onu göstərir ki, onlarda çox kəskin zəhər əmələ gəlib və ona botulizm deyirlər. Bu söz dəqiq yadımdaydı. Mən elə bu sözü dilimə gətirən kimi, Sabir yenə hirsələnib özündən çıxdı: onun bilmədiyi bir şeydən danışdın, dəli olur.

– Kitab siçovulu! – Bu onun ən ağır söyüşüdü. – Oxumadığın şey qalmayıb. Əlindən bir iş gəlmir bundan başqa. Yalan deyirsən hamısını, bilirsən ki, burda dediklərini yoxlamaq mümkün deyil, gopa basırsan. Bura girəndən əlləmlik eləməyə başlamısan – staktit söhbətinə eyham vurur – aman ver, fikirləşək, görək başımıza nə gəlir. Yum ağızını, elə et ki, bir də sən səsini eşitməyim.

Ağızımı yummağına yumdum, neyləyə bilərdim, amma ürəyimdə qəti qərara gəldim ki, acından ölsəm də o konservlərə əl vurmuyacağam. Sabir üstümə qışqıranda onlar mənə baxıb, dişlərini ağardırıdılar. Düzdü, belə şeylər mənə o qədər vecimə deyil, onsuz da öyrəncəliyəm, ancaq istər-istəməz adamın xətrinə dəyir. Axı onların xeyri üçün deyirəm. İstəmirsiniz, özünüz bilirsiniz, yeyin, zəhərlənin. Sonra Sabir dedi ki, bir dəqiqə də vaxt itirmək olmaz, durub mağaranı axtarmağa başlamaq lazımdı. Mənə əmr elədi ki, bütün skeletlərin ciblərini axtarım, nə tapsam, gətirib ona verim. Bildim ki, qəsdən deyir. Qəsdən deyir ki, mən etiraz eləyim, o da mənə lağa qoysun. Mən də etiraz eləmədim, onun acığına. Gedib skeletləri axtardım və xeyli şey tapdım: hamısının üstündə bir tapança və bir vəsiqə, hər üç esesçinin cibində isə arvad-uşaqları ilə bir yerdə şəkilləri vardı. Onların ciblərindən nəyinsə açarı, cürbəcür cib dəsmalları, hər üç esesçinin cibində isə arton cildli kiçik bir kitabça tapdım. Və onu açan kimi, gördüm ki, tapdıqlarımın içində ən maraqlı şey elə budur, çünki o, almanca-rusca danışmaq kitabçası idi. Əvvəldən bir neçə vərəqi bir-birinə yapışmışdı, heç nə oxumaq olmurdu, ancaq qalanları pis deyildi. Oxumaq olardı. Dərhal başladım vərəqləməyə, ancaq Sabir aman vermədi, yanlarına çağırdı. Üçü də artıq dahlizdəydilər. Tapdığım şeylərin hamısını onlara göstərdim. Sabir açarları – bir halqaya salınmış iki yoğun açarı görəndə kimi, sevindi və dərhal onları qapıb əlimdən aldı. Amma yenə də özünü elə aparırdı ki, guya nədənsə narazı qalıb və hirsələ soruşdu ki, yaxşı-yaxşı axtardınmı? Dedi ki, bunlar seyfin açarı olacaq, çünki çıxıntılıdır ikitərəflidir, hökmən onun açarlarıdır.

Elə də oldu. Açıqların hər ikisi seyfə düşdü və biz ona açdıq. İçi kağız-kuğuzla doluydu. Hamısı da almanca. Yaman pərt olmuşduq. Dördümüz də savadlı adam, amma bu kağızların birini də oxuya bilmirik. Lap kinodakı kimi. Elə bil ayrı planetdən gəlmişik. Heç nə başa düşmürdük.

Sonra Sabir üstdəki rəfdən dörd qatlanmış böyük bir vərəq çıxartdı. Açıb gördük ki, bizim mağaranın planıdır, dərhal tanıdıq. Bu planda hər şey vardı: mağara da, dəhliz də – hər şey. Ancaq təzə heç nə yox idi. Çox ətraflı plan idi. Divarlarda gördüyümüz bütün şkaflar, dəmir darvazanın yanındakı elektrik düymələri, bu dəhliz, bu otaqlar, hətta komendantın otağındakı qırmızı qapayıcı, seyf, bir sözlə, hər şey burda işarə olunmuşdu. Və mağaradan çıxış yolu da elə biz tapdığımız yerdəydi, hətta hara – deyəsən, dağ yollarından birinə çıxdığı da qeyd olunmuşdu. Ancaq onun da yazıları bizim üçün tamam anlaşılmaz idi. Bunun bizə nə faydası! Sabir danışq kitabçasını əlində o yan-bu yana çevirib, özümə qaytardı ki, saxlayım, bəlkə bir şeyə yaradı sonra.

Gecə düşənəcən hər yeri ələk-vələk elədik, dırmaşmadığımız yer qalmadı, hətta divarlardakı portretlərin altına da baxdıq, dedik bəlkə onların altında gizli saxlanc-zad oldu. Gecədən keçmiş qurtardıq işimizi. Lap yorulub əldən düşmüşdük.

Artıq Sabir də ruhdan düşmüşdü, ancaq hələ də özünü o yerə qoymurdu. Dedi ki, sabah hökmən bir şey fikirləşib taparıq. Sonra ağına nə gəldisə, bir buterbrod da bölüşdü. Ömrümdə heç nəyi onun kimi, bu cür dəqiq bölüşdürə bilməzdim. Paylarımızı özümü-zə verəndən sonra dedi: bu əlavə yemək payını ona görə verir ki, bu gün biz çox möhkəm işləmişik və ona görə də qarnımızı bərkitməliyik. Və hamımıza şirin yuxu arzuladı, çox rəsmi şəkildə, lap əsl komandirlər kimi. Dərhal yerimizə uzandıq. Bu gecə Kəmalə yatanda əlindən tutmağı xahiş eləmədi, görünür, daha skeletlərdən qorxmur, yəqin öyrəşib. Bəlkə də Sabir onun gözü qabağında üstümə çığırdığına görə, məndən zəhləsi gedir. Ancaq bu, əqlabatan şey deyil, çünki Sabir əvvəllər də onun yanında mənim üstümə qışqırıb. Təhqir qaçaq deyir mənə. Hər dəqiqə heç kəs eşitməsin deyə pıçılıyla soruşur ki, öz variantımı hələ qurtarmamışam ki? Axırncı rübdə həm mənə mane olmasın, həm də özü narahətçilik keçirməsin deyə sifə onun variantını yazırdım, sonra özümünkünü. Ancaq

bunun dəxli yoxdu, yenə mənə yuxarıdan-aşağı baxır. Sağ ol deməyinə deyir, amma həm də zəhləsi gedir.

Hələ də almanca-rusca danışq kitabçasını oxuyurdum. Hayıf ki, lüğət deyil, danışq kitabçasıdır. Lüğət daha çox karımıza gələrdi...

– Sən niyə yatmırsan? – Sabir yerindən dikəlib soruşdu. Görünür, əsl komandir kimi, gecə də hamının məsuliyyətini öz boynuna götürmək istəyir.

Dedim ki, yuxum gəlmir, ona görə də bu kitabçaya baxıram.

– Yenə siçovulluq eləyirsən ha! – O bu sözü elə tikanlı-tikanlı deyir ki, hirsindən bilmirsən neyləyəsən. Əlini yelləyib yerinə uzandı. Bu kitabçanı artıq bir dəfə oxuyub qurtarmışdım, indi isə elə bil başımı qatmaq üçün oxuyuram. Çünki oxumasam, o dəqiqə evimiz yadıma düşür. Gör indi orda nə həngəmə qopub. Anam yəqin təmiz ağılı itirib! Bu dəqiqə onun nə hala düşdüyünü təsəvvürümə gətirməyə belə qorxuram. Neynəyim, özümən bacarmıram da! Oxuya-oxuya yenə bu barədə fikirləşirəm. Düzünə qalsa, bu kitabçanı ona görə oxuyuram ki, vərdis eləmişəm, oxumasam, dura bilmirəm. Ona görə də anam adımlı kürt toyuq qoyub. Bəzən hətta kitabı əlimdən alıb atır, məsələn, çörək yeyəndə. Demək olar ki, xoşuma gələn kitabların hamısını iki-üç dəfə oxumuşam... Bu kitabçada isə həm qəribə və həm də gülməli şeylər çoxdur; əvvəlcə, almanca mətn verilir, sonra rusca. Bütövlükdə isə bu kitabça “Nəqliyyat”, “Hərbi əsir və ya partizanla söhbət”, “Eyş-işrət”, “Yerli əhali nümayəndəsinin cəzalandırılması barədə xəbərdarlıq” və s. kimi fəsillərə ayrılmışdı. Ümumiyyətlə, bütün həyat hadisələri nəzərə alınmışdı. Məsələn, “Alman zabiti freyleni qəhvəxanaya dəvət edir”. Mötərizədə isə “kinoya, teatra, restorana” sözləri əlavə olunmuşdu. Yaman fəndgir imişlər, deməli, hara getmək istəsə, o sözü yerinə qoyur, vəssalam. Və ya: “Bu kiçik hədiyyəmi qəbul edin”, mötərizədə isə “ətəriyyat, konfet, gül dəstəsi, zərgərlik məmulatları”. Bir sözlə, bu kitabçada nə desək vardı, ən maraqlı şeylərə isə “Cəza barədə xəbərdarlıq”, “Hərbi əsir və ya partizanla söhbət” fəsillərində rast gəldim. Başdan-ayağa hədə-qorxuydu, hər şeydən ötrü ölüm cəzası – güllələnmə, ya dar ağacından asılma ilə qorxudurdular. “Axşam saat ondan sonra küçəyə çıxanlar yerindəcə güllələnməlidir”, “Evinde kommunist – mötərizədə “partizan, döyüşçü” – gizlədənlər ölümə məhkum olunacaqlar. Heç demə, hər

şeyə ölüm düşürmüş, hətta işə çıxmağa da. İndi başa düşdüm ki, qırmızı qapayıcının yanındakı yazıda gördüyüm “Tod” nə demək imiş. Onun “ölüm” demək olduğu bu kitabçadan aydın bilinirdi, çünki harda ölüm cəzasından söhbət gəldisə, bu söz də orda işlənirdi. Hər xırda şeyin üstündə adamı ölüm cəzası gözləyirmiş, sanki bunlar üçün insan həyatının bir qara qəpikcə də qiyməti yox imiş. Deməli birinin saati xarab olubsa, o da bundan xəbərsiz halda on birin yarısında küçəyə çıxıbsa, patrul onu yerindəcə güllələyə bilərmiş. Bu kitabçada oxuduqlarımdan belə çıxırdı. Bir az da oxudum, özüm də bilmədən yuxuya getdim.

Səhər tezdən hər şey təkrar olundu. Hər küncə bir neçə dəfə ayaq döydük. İndi mən o mağaranın harasına desən, gözübağlı gedərəm, hər yanı qarış-qarış, hətta barmaqlarımızla yoxladıq, amma bu dəmir darvazadan başqa heç yerdə çıxış yolu tapa bilmədik. Onu da açmağa gücümüz çatmırdı. Sabir dedi ki, kaş bu yararsız avtomatların, pulemyotların əvəzində burda bircə dənə top olaydı, onda o top atəşi ilə bu darvazanı dərhal vurub partladardı. Sözdü də, danışır, əvvəla, ona görə ki, burda top-zad yox idi, yoxdursa, onda heç ondan danışmağa da dəyməz. İkincisi, lap olsaydı da, Sabir onu atmağın təhərini bilmirdi axı. Bütün günü – səhər tezdən gecə keçənə qədər – mağarada təpik döydük, demək olar ki, daha danışib eləmərdik, çünki başa düşmüşdük ki, işimiz fırtındı. Axşam qalan yeməyin hamısını – ərgin pendir paçkasını dörd yerə bölüb yedik və sonra nə edəcəyimizi fikirləşməyə başladığımız. Yenə heç bir qərara gələ bilmədik və mən bekarçılıqdan kitabçanı götürüb oxumağa başladım.

Bu hərəkətim Sabiri lap hövsələdən çıxartdı və o ömrü elədi ki, bu dəqiqə onu örtüb kənara qoyum. Dərhal onun dediyi kimi elədim, daha əsəbiləşdirmək istəmərdim. O, təmtəraqlı bir tonda bildirdi ki, sabah da çıxış yolunu axtaracağıq, əgər tapmasaq, onda o, ya sabah axşam, ya da biri gün tezdən dəmir qapını qumbara ilə partlatmağa çalışacaq. Başqa əlac yoxdur. Fikirləşdim ki, ömründə, kinodan başqa, heç yerdə qumbara görməyən bu adam onu necə partlada bilər?

– Sən heç onu partlatmağın təhərini bilirsən?

– Ona nə var, tullamazdan qabaq dəstəyini özünə sarı çəkib, burmaq lazımdı, – dedi. – Ancaq mən tullamayacağam, gərək qapının dabanında balaca bir çala qazaq, qumbaranı ora qoyub, zirehli avto-

mobilin arxasına qaçaq. Məncə, hər şey yaxşı olacaq. Onsuz da başqa əlacımız yoxdur. Yeməyimiz də qurtardı, sabahdan konservə keçməli olacağıq.

– Sabah niyə? – Əli dedi. – Elə bu gün də yemək olar.

O bu sözü deyən kimi, hamının gözü işildadı. Ağızlarının suyu axdı. Hamımız acından ölürdük. Elə əvvəldən də bərk acmışdıq, ancaq bu pendir qırığından sonra lap ac canavara döndük. Lakin Sabir dedi ki, sabahacan konservlərə əl vurmayaçağıq, gərək bir az qabağı da fikirləşsən. Konservlərin xarab olduğunu onların yadına salmaq istədim, ancaq elə ağızımı açmamış üçü də birdən üstümə qışqırdı.

– Sən istəmirsən, yemə, – Kəmalə dedi. – Heç kim sənə yalvarmır. Bizim işimizə də qarışma.

Bu sözləri deyəndə onun ağızı əyildi, sifəti pis hala düşdü, səsi də, sifəti də. Xüsusən də sifəti yad və eybəcər şəkildə aldı. Sifətinin bu günə düşə biləcəyi yuxuma da girməzdi. Kəmalənin bu sözlərindən elə bərk dilxor oldum ki, Əliyə Sabirin nə dediyinə heç qulaq da asmadım.

Hamı yerinə uzandı. Kitabçanı bir az da vərəqləyəndən sonra mən də yatmaq istədim. Yanı üstə uzanıb gözlerimi yumdum. Elə bu vaxt Kəmalə – heç demə, o da yatmayıbmış – mənə dedi:

– İncidin məndən?

Başımı buladım, guya ki, yox.

– İncimisen, incimisen, bəyəm görmürəm!

– İnciməmişəm.

– Elədirsə, əlini mənə ver, əlin əlimdə olanda rahat yuxuya gedirəm, – əlimi əlinə alıb susdu.

Baxdım ki, yuxulayıb. Mənsə o gecə heç cür yuxulaya bilmirdim. Elə hey sabah Sabirin bizə konserv paylayacağı barədə düşüncələrdim. Əlbəttə, mən yeyib-eləməyəcəyəm, ancaq nə olsun, uşaqların üçü ki, yeyəcək. Söz eşitmək də istəmərlər. Təmiz dilxorçuluq, heç nə qanmırlar. Axı botilizm haqqında nə yazıldığı mənim dəqiq yadımdadır. Belə şeylərə mənim yaddaşım çox güclüdür. Bütün şeyləri, hətta pislərini də bir dəfə, oxuyan kimi, əzbər bilərəm. Nəinki şeir, istənilən formül – nə qədər uzun olur-olsun – bir dəfəyə yadımda qalır. Orda, ensiklopediyada yazılmışdı ki, bu cür xarab, yəni qapaqları dombalmış konservlərdən zəhərlənən adamı

təcili xəstəxanaya götürmək lazımdır. Yoxsa ölümlə nəticələnə bilər. Axı Vitya Şeqlovun da necə öldüyü yadımdan çıxmayıb; o boyda sağlam adam bir gecənin içində can verdi. Hələ onu, gec də olsa, xəstəxanaya aparmışdılar. Biz isə hamımız birdən zəhərlənib öləcəyik və bu skeletlər kimi həmişəlik burda qalacayıq. Axı onlar niyə mən deyənə qulaq asırlar? Axı bunu Sabir desəydi, onlar o saat razılaşardılar. Doğrudanmı bir adamın sözü, yalnız o turnikdə otuz dəfə dartına biləndən sonra başqaları üçün keçərli olmalıdır?!

Sabirin sabah konservin birini açıb onlara necə payladığını və onların öz paylarını necə yediklərini təsəvvürümə gətirdim. Yeyəcəklər və bir saatdan, ya da saat yarımından sonra, əlbəttə, başlarına döyəcəklər ki, niyə mən deyənə qulaq asmadılar, ancaq onda gec olacaq. Üçü də – Kəmalə də, Əli də, Sabir də – ağrıdan çıxıra-çığıra öləcəklər. Nədənsə bunu fikirləşəndə ürəyim bulandı.

Ehmalca əlimi Kəmalənin ovcundan çəkib çıxartdım, ayağa qalxdım, barmaqlarımın ucunda yeriyyə-yeriyyə Sabirin yanına gəldim. Heç getmək istəmədim, ancaq başqa əlacım yox idi. Onu oyatdım, gözlərini açıb təəccüblə mənə baxdı. Pıçıltıyla ona dedim ki, sabah o konservləri yesək, hamımız öləcəyik. Əvvəlcə, dinməzəcə qulaq asırdı, görünür, nə dediyimi başa düşmürdü, çünki sonra başa düşəndə berk qəzəbləndi.

– Əgər bu saat gedib yatmasan, sənə elə bir təpik ilişdirəcəm ki, ömrün boyu şikəst qalacaqsan! – Dərhal geri dönüb öz yerimə qayıtdım. O isə dalımcə qışqırdı: – Yaxşı, sabah danışaram sənənlə, – və sonra elə bir söz əlavə elədi ki, Kəmalə yatmış olmasaydı, onu heç cür dilinə gətirməzdi.

Gəlib öz yerimdə uzandım. Bir az uzanandan sonra, Sabirin yuxuya getdiyinə əmin olan kimi, durdum, konservlərin səkkizini də götürüb, ayağımı yerə ehmal basa-basa mağaranın o biri, dəhliz və komendant otağı olan küncünə yollandım. Əvvəlcə onları daldə bir yerdə gizlətmək istədim, sonra fikirləşdim ki, Sabir onsuz da yerini deməyə məcbur edəcək... Və hamısını bir-bir novçadakı suyun töküldüyü quyuya atdım. Və hər qutunu atandan sonra, dayanıb qulaq verirdim, deyirdim görüm, quyunun dibinə çatanda necə səs çıxacaq, ancaq heç nə eşidə bilmədim, bu quyunun dibi yoxdu, nədi?

Səhər hamıdan tez oyandım. Oyandım və dinməzəcə yerimdən tərpenmədim. Gözlərimi açmaq istəmədim. Eşidirəm ki, Sabir

durdu, əvvəlcə Kəmaləni, sonra Əlini durğuzdu, sonra mənim başımın üstündə dayanıb çiyinimi dartışdırdı: “Dur, səhər açılıb”. Yuyunandan sonra bir yerə yığışdıq. Hamının qanı qaradır, sifətlərindən bilinir. Ən çox da mənim. Bircə onu fikirləşirəm ki, gör indi nə olacaq? Sabir danışdı:

– Gecəyarısı bu ağciyər məni durğuzub ki, bəs mən konserv yeməyə qorxuram, qarnım ağrıyacaq. Deyir ki, bu dünyanın bütün ensiklopediyalarını başdan-ayağa oxumuşam... Yeri, kitab siçovulu, yeri o konservləri bura gətir.

Getdim. Dünən axşam onları yığdığımız yerəcən, beş addım. Yavaş-yavaş, sonra geri döndüm, dedim:

– Konservlər orda yoxdur.

– Bəs hardadır?

– Hamısını tulladım.

Üçü də gözlərini bərəlti.

– Bəs hara tulladın? – Bunu Sabir soruşdu. Hələ inanmırdı.

– Novçadakı suyun töküldüyü quyuya, – o dəqiqə hiss etdim ki, Sabir inandı. Elə o biriləri də. Ona görə Sabiri deyirəm ki, mən onda gözlərimi ancaq onun sifətinə zilləmişdim.

– Hamısını tulladın:

– Hə.

Üçü də hirsindən cilov gəmirirdi.

– Əclaf! – Əli dedi. – Sənin nə ixtiyarın vardı?

O, əlini qaldırdı, mən hətta boynumu da qısdım, dedim indi vura-çaq, ancaq vurmadı, tüpürdü və kənara çəkildi. Kəmalə də hiddət və nifrətlə mənə baxırdı, o da dedi ki, mən gicbəsərəm, heyvərənin, yekəxananın biriyəm. Bircə Sabir heç nə demədi, lal-dinməz dayanıb nifrətlə məni süzürdü. İki addım məndən aralıydı, aramızda bircə mənim “döşəyim” durmuşdu. Birdən onun üstündən üstümə sıçradı.

Yumruğu sifətimdən tutdu, ağzım duz dadı verdi, başım gicələndi. Eynəyim gözümdən düşdü, onu çıxartmadığıma peşman oldum. Yəqin döşəməyə dəyəndə şüşələri qırıldı. Dedim, indi bir-ikisini vurandan sonra əl çəkər, ancaq o, əl çəkənə oxşamırdı, dalbadal vururdu, hamısını sifətimə. Üzümü əllərimlə örttdüm, o da var gücü ilə qarnıma vurdu, əlimi üzümdən çəkdim, yenə sifətimi yumruqlamağa başladı. Sonra heç üzümü də örtə bilmədim, əllərim sözümə baxmırdı, onları yuxarı qaldıra bilmirdim. İndiyəcən də

baş düşə bilmirəm ki, mən niyə yıxılmırdım. O yan-bu yana sən-dələyirdim, amma yıxılmırdım. Yəqin Sabiri də cindən-dondan eləyən elə bu idi. Yıxılısaydım, bəlkə də ürəyi soyuyardı. Eynəksiz onsuz da pis görürəm, indi isə elə bil gözümə tor gəldi, elə bil dörd yana qatı duman çökdü. Ona görə də dizlərim qatlandı, amma tamam yıxılmadım, dizi üstə dayandım. Sabir hələ də yumruqlayırdı. *Ancaq daha heç bir ağrı hiss eləməirdim, onun sifətini isə arabil görə bilirdim – yanıb-sönən işıq kimi. Elə bil kimsə işıqla oynayırdı, əlini düyməyə basıb çəkirdi. Mənə elə gəlirdi ki, bu yumruqların ardı-arası heç zaman kəsilməyəcək, ancaq daha qorxum-zadım qalmamışdı. Bu yumruqların hamısına biganəydim, elə bil mənə yox, başqasını döyürdülər. Bir də onu gördüm ki, Kəmalə Sabirin üstünə atıldı. O da geri çevrilib var gücü ilə ikiəlli Kəmalənin sinəsindən itələdi. Kəmalə bir neçə addım geriye səndirləyib döşəməyə yıxıldı. Bir də gördüm Əli “Bəsdi!” – deyər çıxıraraq Sabirin üstünə atıldı. Elə bu anda o, var gücü ilə sifətimə bir təpik ilişirdi və ondan sonra heç nə yadımda qalmayıb. Deyəsən, yıxılanda həm də başım döşəməyə möhkəm dəyib.*

Sən demə o, Əlini də döyüb, mənim qədər olmasa da, mənimlə o bir deyildi, ancaq Əli mənə dedi ki, Sabir onu da möhkəm döyüb. Bunu eşidəndə məəttəl qaldım, axı cığallıq elədi, köynəyindən tutub özümə sarı çəkib, sifətinə bir kəllə ilişdirib, sonra badalaq atıb, onu yıxıb yerdə döyüb. Və bu vaxt Kəmalə avtomatı götürüb cumub onun üstünə. Əli deyirdi ki, onda yaman qorxdum. Qorxub ki, Kəmalə birdən onu öldürər. Sabir özü də qorxub, o dəqiqə əlini saxlayıb, dal-dalı çəkilib. Kəmalə isə avtomatı qışqıra-qışqıra ona uzadıb: “Ala, vur, öldür hamımızı, faşist köpəyoğlu!”

Bunları özümə gələndən sonra Əli mənə danışdı. Kəmalə ağlaya-ağlaya sifətimə soyuq kompres qoyurdu. Özümə gəldim, elə ona görə hiss elədim ki, nə isə sifətim üşüyür. Ancaq bu kompreslərə baxmayaraq, sifətim yaman gündəydi. Əli eynəyimi gətirib yanıma qoydu. Şüşəsinin biri salamat idi, o biri isə xıncım-xıncım olmuşdu. Bütün bədənim sızıldayırdı: xüsusən də sifətim. Heç əngimi tərpedə bilmirdim: əzələləri elə ağrıyırdı ki. Axı o mənə niyə belə döydü? Birin vuraydı, ikisin vuraydı! Bəs belə vəhşilik olar? Axı o məndən xeyli iridi, həm də sağlam. Deməli, kim kimdən güclüdürsə, o birisini döyməli? Onda bunun nə xeyri? Əgər mən

də ondan yaşyarım böyük olsaydım, onda baxardı halına! Neyləyim ki, sinifdə hamıdan balacayam? Hamı bunu bilir, ona görə də mənən heç kim dalaşmır. Sabir özü neçə dəfə deyib ki, mənən işləri olmasın. Bircə dəfə dalaşmışam, o da beşinci “A” sinfində oxuyan Alik Sxetski ilə. Bufetdə o mənə itələdi, mən də onu. Sonra o dedi: “Dərsdən sonra qalarsan, dalaşarıq”. Basketbol meydançasına getdik, dərsdən sonra orda adam olmur, çantalarımızı yerə qoyub başladıq dalaşmağa. Dərhal ona iki yumruq vurdum, amma o, lal-dinməz dayanıb üzümə baxırdı. Mən də dayandım, soruşdum ki, nəyi gözləyir. O isə acıqlı-acıqlı dedi: “Mən sənə necə dalaşım, axı sən eynəklisen?” Və sifətimdə elə pərtlik vardı ki, heç nədən yazığa iki yumruq vurduğuma peşman oldum, axı demək olar ki, heç dava eləməyə başlamamışdıq. Dərhal eynəyi gözümdən çıxarıb, dedim ki, o da mənə iki yumruq vursun, sonra kişi kimi dalaşaq. O, razı olmadı, dedi, sadəcə olaraq mənə vurmaq istəmir. Hiss elədim ki, daha dalaşmaq niyyətində deyil. Elə mən də həvədən düşmüşdüm. Bir müddət lal-dinməz üz-üzə dayandıq, sonra ondan soruşdum ki, on qəpiyi varmı, ciblərini axtardı, tapdı. Və soruşdu ki, nəyimə lazımdı? Özümdə otuz qəpik vardı, onu götürüb bir yerdə kinoya getdik. İki bilet alıb “Bəxtiyar centlmenlər” filminə baxdıq. Çox yaxşı film idi. O vaxtdan Aliknən bərk dostlaşdıq. Hətta bura gələndə, bizimlə olmadığına çox təəssüfləndim. Valideynləri ilə Kubana yay istirahətinə getmişdi.

Hələ də Alik Sxetskini düşünürdüm, birdən başım fırlandı, başladım öyüməyə. Dalbadal bir neçə dəfə. Adı qusmaq əvəzinə ağızından qara qusuntu tökülürdü. Ona görə ki, mədəm boşdu, axırıncı dəfə bir tikə pendir yemişdim, sudan başqa nə gələcəkdi ki? Kəmaləynən Əli yaman qayğıkeş olmuşdular. Yanımda öyləşib tez-tez soruşurdular ki, bir şey lazım deyil mənə? Boynuma alım ki, onların bu qayğıkeşliyi yaman xoşuma gəlirdi.

Sabir isə hələ də mağaranı gəzir, çıxış yolu axtarırdı, ancaq mənə, o da artıq bundan əlini üzmüşdü, sadəcə olaraq bizə görə, özünü o yerə qoymurdu. Heç birimizlə danışmırdı, ya özü istəmədi, ya da qorxurdu ki, biz onu dindirməyək. Kəmaləynən Əli gecə keçənə qədər yanımdan çəkilmədilər. Ümumiyyətlə, mənə elə gəldi ki, bu gün çox tez ötüşdü. Elə indicə səhər açılmışdı, bir də baxıram ki, hamı yatmağa hazırlaşır. Məəttəl qalmışdım buna.

Sabahı hamı gec oyandı. Mənsə hamıdan gec. Ayılmışam, heç cür yadıma sala bilmirəm hardayam, bu uşaqlar – Kəmalə, Əli, Sabir niyə başıma toplaşblar, niyə bunlar mənə belə ürkək-ürkək baxırlar? Heç nə başa düşürəm! Hələ də bu andıra qalmış mağarada olduğum yadıma düşəndən sonra Sabir mənə dedi:

– Sən allah, bağışla məni. Dünənkinə görə. Çox xahiş eləyirəm, bağışla məni!

Kəmalə ona acıqlandı:

– Nəyi bağışlasın? Bir gör yazığı nə hala salıbsan. Səndən iyrenc adam görməmişəm.

– Yaxşısı budu, çıx get, – bunu da ona Əli dedi. – İtil burdan, yoxsa əngini əzərəm.

Sabir elə bil onları eşitmirdi, elə bir sözdən tutmuşdu.

– Bağışla. Qələt eləmişəm, bağışla!

Bunların hamısı gülməli gəlirdi adama. Mənim bağışlamağım bunun nəyinə lazımdı? Birdən gördüm Sabir ağlayır. Heç ağladığını görməmişdim. Heç vaxt belə şey olmayıb. Amma indi oturub gözü-müzün qabağında, zar-zar ağlayır. Mənim də yaman qanım qaraldı, hətta yada salmaq belə istəmirəm, qanım o qədər qaraldı ki, başladım onu kiritməyə: yaxşı, bəddi ağladın, ancaq gələn dəfə əlini qaldırmamış, yaxşı-yaxşı fikirləş! Başqa nə deyə bilərdim ki?

Əli isə tutduğunu buraxmırdı: rədd ol, yoxsa sənün üçün pis olacaq! Axırda Kəmalə də onu iyrenc tip adlandıranda durub getdi. Elə suyu süzülə-süzülə getdi ki, yazığım gəldi ona. O gedəndən sonra Əliyə Kəmalə uzun-uzadı onun qarasına danışdılar, lakin mənim ona acığım tamam soyumuşdu. Uşaqlara bunu demədim, desəydim, yəqin ki, mənə qəzəbləri tutacaqdı, ancaq mənim hirsim tamam soyumuşdu və niyəsini özüm də bilmirdim!

Üçümüz də yanaşı uzanmışdıq, üçümüz də susurduq, nə isə süstləşmişdik, yəqin ki, acından idi. Sabir əlində qumbara gəlib deyəndə ki, durub komendantın otağına keçək, heç başımızı da qaldırmadıq. O, başa saldı ki, çıxış yolundakı dəmir darvazanı partlatmaq istəyir. Yeriməyinə, yeriyə bilirdim, amma sərxoş adam kimi, ayaqlarım bir-birinə dolaşırdı. Yaxşı ki, Əliyə Kəmalə qolumdan tutmuşdular. Otağa girən kimi, Əli bizi saxladı və Sabirin yanına qayıtdı. Küsülü olsalar da, deyəsən Əli istəmirdi ki, Sabir qumbaranı tək partlatsın.

Biz Kəmaləyə otaqda oturub, nə olacağını gözləyirdik. Bura o qədər sakit idi ki, elə bilirdin bu otaq hansı bir idarənin kabinetini idi və bu dəqiqə müdir içəri girəcəkdi. Qırmızı dəstəyin böyründəki yazıya bir də baxdım. Kitabçanı oxuyandan sonra bilirdim ki, “Tod” ölüm deməkdir. O söz kitabçada tez-tez təkrar olunurdu. Bir də “Erschie Ben” – güllələnmə sözü. Bu da yaxşı yadımda qalmışdı, çünki hər iki sözə demək olar ki, hər səhifədə rast gəlmək olurdu.

Sonra güclü partlayış səsi eşidildi, otağın qapısı kip örtülüydü, partlayış olan kimi, zərblə açılıb divara dəydi. Şamların hamısı birdən söndü.

Əli bizə danışdı ki, Sabir qumbaranın dəstəyini özünə sarı çəkdi, yana burdu, qapının dibindəki çalaya qoydu, sonra ikimiz də dərhal qaçıb zirehli maşının dalında gizləndik. Ancaq partlayışın faydası olmadı, yalnız qapının üzünü bir-iki yerdən cızıldı.

Komendantın otağında hələ xeyli oturduq. Hər bir söz deyirdi, hamısı da boş-boşuna, çünki artıq açıq-aydın bilirdik ki, işimiz çox pisdə. Yavaş-yavaş, özümüz də hiss etmədən, Sabirə danışmağa başladım. Amma ta o bizim başımız deyildi. Sabirə küsülü olsaq da, olmasaq da, onsuz da indən belə bizə başçı lazım deyildi.

Hamımız durub otaqdan çıxdıq.

Yaman acmışdıq. Heç kim bu barədə heç nə deməsə də, acından ölürdük. Bircə fikrimiz vardı, o da yemək. Ayrı heç nəyi düşünmək mümkün deyildi. Dördümüz də öz yerimizdə uzanıb ancaq onu fikirləşirdik. Yaxşı ki, bu kitabçanı tapmışam, yoxsa lap dəli olardım. Heç kəs dinib-eləmir, ətrafa elə bir sükut çöküb ki, elə bil bu dünyada bizdən başqa canlı adam qalmayıb. Bu skeletlər də bir yandan adamı əsəbiləşdirir. Təsəvvürümə gətirməyə çalışdım ki, bir vaxt onlar da sağ-salamat olublar, ancaq bir şey çıxmadı.

Kitabçanı vərəqləyir, o vaxtların necə qərribə bir dövr olduğuna mat-məəttəl qalırdım. Demək olar ki, hər səhifə müdhiş hədə-qorxuyla doluydu, hər şeyin də bir cəzası vardı – o da ölüm! Oxuyanda adamı üşütmə tuturdu: “...güllələnmişlər”, “...ölüm cəzasına məhkum olmuşlar”. Yəqin ki, bunu rəngarənglik xatirinə eləmişdilər: bir yerdə güllələnmə, o biri yerdə ölüm cəzası. “Tod”, ya da “Erschie Ben”. Bəlkə də ölüm cəzası deyəndə güllələnmək yox, adam öldürməyin başqa üsulu – dar ağacından asmaq və ya boynunu vurdurmaq – nəzərdə tutulmuş. Özünü də gör nəyə görə?! Fikir-

ləşəndə adam az qalır dəli olsun; kommunisti və ya döyüşçünü gizlətməyə görə. Partizanlarla əlaqə saxlamağa görə. Almaniyaya getməkdən boyun qaçırmağa görə. Deməli, biri evində öz yaralı yoldaşını gizlədirmişsə, onu güllələyirlərmiş. Bəs o gizlətməyib, neynəməliymiş? Görək sataymış, hə? Doğrudanmı, bu kitabçanı tərtib eləyənlər başa düşmüşlərmiş ki, belə şeydən ötrü adam öldürmək olmaz? Axı bu kitabçanın hər səhifəsində insanın eləyə biləcəyi bütün yaxşılıqlar ölümə hədələndirdi. Deməli, yaxşılığa ölüm, hə?!..

Heç təsəvvür eləyə bilmirəm ki, ölüm nə olan şeydi. Bilməyine bilirəm ki, hamı axır bir gün ölür, ancaq heç cür inana bilmirəm ki, bir gün mən də öləcəm. Hər şey olduğu kimi qalacaq, bir mən olmayacağam. Bunu gözümün qabağına gətirməyə çalışıram – hər şey yaxşı alınır, bircə ölümü təsəvvür eləyə bilmirəm. İnana bilmirəm, vəssalam. Bir də bu həyatda olmayacağım günü təsəvvürümə gətirə bilmirəm. Çox qəribə işdi.

Kəmalə mənə sarı süründü, uşaq kimi başımı qucaqladı və soruşdu:

– Bərk ağrıyır?

Başımı buladım. Hələ də danışmağa çətinlik çəkirəm, ağzımı açanda çənəm sancır.

– Hamımız öləcəyik burda, – Kəmalə dedi. – Və heç kəs heç vaxt bizi tapmayacaq. – Bu zaman onun sifəti tamam sərtləşdi, sanki qəti inanmışdı ki, bizi daha heç nə qurtara bilməz.

...Yuxudan ayılındam bilmədik ki, səhərdir, yoxsa gecə, lap elə günorta da ola bilərdi. Çünki Kəmalə saatını qurmamışdı. Yadından çıxmışdı. Onsuz da indi bunun əhəmiyyəti yox idi. Yerimizdən durmağa da ərinirdik. Yaxşı ki, aqlığımız tamam keçmişdi, heç yadırmıza da düşmürdü. Amma yaman zəifləmişdik.

Kəmalə lap heydən düşmüşdü, gözləri açıq olsa da, başa düşmürdün ki, yatıb, yoxsa lal-dinməz uzanıb. Yaman yazığım gəldi. Bax, indi bildim ki, onu sevirem. Əvvəl də aqlıma gəlmişdi, ancaq indi buna qəti inandım. Kəmaləyə qədər çoxuna vurulmuşam. Elə ki, kinoya və ya teatra gedirdim, mütləq birinə vurulmalı idim. Amma bu sevgimin ömrü çox qısa olurdu: ancaq iki-üç gün davam edirdi. Bir dəfə hətta bircə gün çəkib. Kitabdakılara da tez-tez vurulurdum. Hamıdan çox kraliça Marqoynan madam Bonasye xoşuma

gəlirdi. Xəyalən onların yanında olmaq mənə ləzzət eləyirdi. Özü də xəyala dalanda özümü üçüncü şəxs kimi fikirləşirəm. Xəyalən də olsa, heç vaxt: “Mən gedib o gözəli xilas eləyirəm” – demirəm, nədənsə! “O gedir o gözəli xilas eləyir” – deyirəm. Ayrı cür, nə qədər eləyirəm, bacarmıram. Xəyala dalanda özüm barədə həmişə üçüncü şəxs kimi fikirləşirəm. Yəqin buna bişmiş toyuğun da gülməyi tutar, ancaq nə gizlədim, bir dəfə hətta İfritəyə də vurulmuşdum. Canım haqqı, düz deyirəm. Vurulmuşdum, vəssalam.

Yalnız bu gün başa düşdüm ki, bunların hamısı boş şey imiş. Kəmaləni sevdiyim qədər heç kəsi sevməmişəm. Hələ istədim özünə də deyəm. Deyəcəkdəm də, nədənsə indi nə Əlidən utanırdım, nə də Sabirdən. Birdən ən çox sevdiyim bir şeir yadıma düşdü və onu Kəmaləyə söylədim. O da axıracan qulaq asdı, amma bir söz demədi. Soruşdum ki, xoşuna gəlmədi, o dedi ki, “niyə, pis deyil, şeirdi də”. Bu da mənim yaman xətrimə deydi, “xoşuma gəlmir” desəydi bundan yaxşıydı. Bir də ki, nə dəxli var, bu şeir, hökmən hamının xoşuna gəlməməlidir ki! Ancaq nə isə, mən elə bildim Kəmalənin xoşuna gələcək.

Afərin Sabirə, vallah! Bizdən az zəifləməmişdi, amma yenə o, əl-ayaq eləyirdi. Xahiş elədi ki, durub bir yerdə daldalanaq, çünki bir də o andıra qalmış dəmir darvazanı partlatmaq istəyir. Bu dəfə qumbaranı çox eləyəcək. Yenə də komendantın kabinetinə yolladıq, bu dəfə yol bizə yaman uzun gəldi. Ora çatanda nəfəsimiz kəsilmişdi. Elə bil sıldırım qayaya dırmaşmışdıq. Əli yenə də Sabirəni getmək istədi, elə durmaq istəyirdi ki, birdən günahkar adam kimi gülüm-sündü və yerə çökdü. Başa düşdük ki, tay gücü qalmayıb.

Bu partlayışın da səsi elə əvvəlki kimi çıxdı. Sonra bildik ki, altı qumbaradan biri partlayıb. Yəqin o biriləri xarab imiş. Yenə də xeyri olmadı. Xeyir nədi, əksinə, həm də zərər çəkdik.

Siftə heç nə başa düşmədik. Kabinetdə oturub Sabirəni gözləyirdik. Nə qədər vaxt keçdi, bilmirəm, o hələ də gəlib çıxmamışdı. Deyən, hamımız mürgüləmişdik. Bir də ayıldım ki, Sabirə hələ də yoxdu, tez otaqdan bayıra çıxdım. Kəmaləyə Əli də dalımca. Sabirə gözə dəymirdi. Ancaq onda başa düşdük ki, nə isə bədbəxt hadisə olub.

O, zirehli avtomobilin dalında uzanmışdı, qan içindəydi. Siftə elə bildim ölüb, ancaq əlimizi vuranda bərk zarıdı. Qumbara qəlpəsi dirseyindən azca yuxarıda ətini qoparmışdı. Əli qanı gören kimi

səndirlədi, yerə çökdü. Kəmaləni əsməcə tutdu, dişi-dişinə dəydi. Əyilib yaraya baxdım, mənə elə gəldi ki, çox dərindi, bəlkə də lap sümüyə çatıb. Köynəyimi çıxardım, ondan bir sırım cırıb Sabirin qolunu yaradan bir az yuxarı bərk-bərk bağladım. Hardasa oxumuşdum ki, bu yolla qanı dayandırmaq olar. Bağlamağına bağlamışdım, amma gördüm ki, heç kəsənə oxşamır. Birdən ağılıma gəldi ki, yəqin gücüm çatmayıb, bərk sıxa bilməmişəm. Yaxşı ki, Kəmalə kömək elədi. Hələ də əlləri əsir, dişləri şaqqıldayırdı, ancaq afərin ona, yaman dadıma çatdı. Qan dayandı və biz yaranı sarıdıq. Amma özümüz də yaxşı bilirdik ki, kirli köynək cırığınan bağladığımız bu sarğının elə bir faydası olmayacaq. Bəlkə də əksinə, ziyan elədi.

Özümü də zirehli avtomobilin yanında yer saldıq. Pul bağlılarını ora daşımağa azı bir saat vaxt sərf elədik. Daşıyıb qurtarandan sonra tamam əldən düşdük. Sabir siftə sakit idi, birdən sayıqlamağa başladı. Bir-bir adlarımızı çəkirdi, hamıdan da çox mənim. Bir də tez-tez anasını çağırırdı. Özünə gələndən sonra isə elə hey su istədi. Növbə ilə ona su daşdıq. Daha skeletlərdən qorxmurdum, su gətirməyə gedəndə əvvəlki kimi, dolayı yolla yox, düz onların böyründən keçib gedirdim. Özüm bilərəm ki, o vaxt mənə elə gəlirmiş, amma hər dəfə onların yanından keçəndə üzümə baxıb gülürdülər. O gecə yuxuma da girdilər, elə yerə uzanan kimi. Bir də o danışıq kitabçası, içindəki müdhiş hədə-qorxularnan bir yerdə. Gördüm elə hey oxuyuram, heç cür ondan əl çəkə bilmirəm. Yuxuda da təəccüb eləyirdim ki, niyə bu kitabçada hər şeyə görə, adama ölüm düşürmüş... Özü də yaxşı şeylərə görə.

Sonra ölməyə başladım. İndi öz ölümümü də təsəvvürümə gətirə bilərəm. Hər şey necə var elə qalacaq, bircə mən olmayacağam. Birdən-birə bu necə alındı, birdən-birə necə dəyişdim, özüm də baş açmıram, ancaq bir onu dəqiq bilərəm ki, mən də ölə bilərəm. Uzanılı fikir məni götürmüşdü. Elə şeylər fikrimdən çıxmırdı ki, əvvəllər heç eynimə də gəlməzdi. Axı əvvəllər ölüm barədə heç düşünməmişdim. Niyə də düşünəydim? Tanıdığım adamlardan tək bircəciyi, Nailə adlı bir qız ölüb. Bizim küçədə yaşayırdı. Maşın vurmuşdu. Dəfninə bütün küçə yığılmışdı. Uşaqların hamısına əklil payladılar. Biz onları addım-addım tabutun dalınca aparmalıydıq. Ancaq bizi qəbiristanlığa buraxmadılar. Nərimanov prospektinə çatanda evə qayıtdılar. Yəqin hamı ağlaşırdı, ona görə də böyük

istəmirdilər ki, uşaqlar bunu görsünlər. Nailənin anası özünü öldürürdü, amma atası ağlamırdı. Tabutun dalınca birinci o gedirdi. Qonşularından ikisi qoluna girmişdi. Atası arabir soruşurdu: “Necə olub axı bu? Bu nəydi başımıza gəldi?” Ancaq heç kim ona cavab vermirdi. Mən də öz-özümə fikirləşirdim: “Doğrudanmı bir də Nailəni görməyəcəyik?” Belə şey olar görə? Hələ onda, dəfn günü, bir gün öləcəyimi təsəvvürümdə canlandırmağa çalışmışdım, amma heç nə alınmamışdı. Elə bil başım xarab olurdu, daha doğrusu, öləcəyimi və bir də bu dünyada mən adda adam olmayacağımı təsəvvürümə gətirməyə başlayan kimi, işləmirdi, dayanırdı. Hətta bu qədər sadə bir şeyi bacarmadığıma görə, özümə acığım da tuturdu. Əvvəlcə, hər şey yaxşı alınır, lap dəfnimi də, ağlaya-ağlaya qəbiristanlığa yollanan adamları da gözümün qabağına gətirə bilirdim, amma elə ki, tamam yox olacağımı, nə eşidə, nə də görə biləcəyimi təsəvvürümə gətirmək istəyəndə hər şey pozulurdu. Nə qədər eləyirdim bir şey çıxmırdı. Amma indi hiss eləyirəm ki, belə şey ola bilər. Heç bu barədə düşünmək fikrində də deyildim, amma hiss elədim.

Hamımız dinməzəcə uzanmışdıq, bircə Sabir zarıyırdı. Ayıq olanda o da dinmirdi, ancaq gözüne yuxu gedən kimi başlayırdı zarımağa. Qolu yaman şişmişdi, elə bil üfürüb doldurmuşdular. Qızdırmadan od tutub yanır, qıpqırmızı qızarmışdı. Yarasını sarı-mışdıq. Amma bunun xeyri az idi, get-gedə qaralırdı. Başa düşdük ki, dava-dərmansız hökmən hovlayacaq.

Uzanıb fikirləşirdim ki, bu andıra qalmış yarığa girməsəydik, heç bu bəlaya da düşməzdik. İndi hamımız Bakıdaydıq, bəlkə də məktəbə gedirdik. Məktəbi, evimizi bu qədər şirin-şirin xatırladığıma özüm də təəccüb qaldım. Əvvəllər heç oralarda elə bir şirinlik duymamışdım. Hər şeydən çox anamla atam yadıma düşürdü, cürbəcür hadisələri, özü də əlamətdar yox, ən adi hadisələri xatırlayırdım, məsələn, bir dəfə məktəbdən gələndə anam pilləkəndə dayanıb gülümsünə-gülümsünə məni gözləyir və ya axşam oturub televizora baxıram, anam atama nə isə deyir, heç nə dediyini də bilmirəm, amma heç demə, hamının bir yerdə olmağı çox yaxşı şeymiş, hətta toy-bayram olmasa da. Bütün bunları xatırlayanda qəhər məni boğdu və yenə kitabçanı götürüb vərəqləməyə başladım.

Bu kitabçada bir şey məni yaman narahat edirdi, amma nə? Heç cür anlaya bilmirdim. Soruşsalar, sətirbəsətir əzbər deyirdim. Nəyə

görə adama ölüm cəzası, lap istəsən nəyə görə dar ağacından asılma, nəyə görə güllələnmə düşdüyünü dəqiq deyə bilərdim. Özüm də duymuşdum ki, o vaxtlar əgər insan ancaq özünə yaxşılıq eləyirmişsə, deyək ki, biri kommunist və ya qızıl əsgər olduğu üçün almanlardan gizlənməmişsə, onu güllələyirləmiş, yox əgər başqasına yaxşılıq eləyirmişsə, yeni yaralını öz evində gizlədirmişsə və ya partizanlara kömək edirmişsə, asırlarmış. Bunları oxuyanda belə adamın canına üşütmə düşür. Neçə dəfə oxusam da heç cür öyrəşə bilmirdim. Hər dəfə bu hədə-qorxudan yaman vahiməyə düşürdüm. Və bir də hiss eləyirdim ki, bu kitabçayla bağlı nə isə mühüm bir şey olmalıdı, ancaq onun nə olduğunu heç cür dərk edə bilmirdim. Yalnız hiss eləyirdim.

Əli durub su götürməyə getdi. Addımlarını çox ləng atır, sərxoş adam kimi ayaqları bir-birinə dolaşır. Hamımıza flyaqada su getirdi. Əvvəlcə verdik Sabir doyunca içdi, sonra Kəmalə bir-iki qurtum aldı. Mən də içdim, o saat da qarnım sancdı, amma artıq buna öyrəşmişəm, bir qurtum içən kimi, adamın qarnı ağrımağa başlayırdı. Ona görə də çalışırdıq mümkün qədər gec-gec, lap dözə bilməyəndə içək. Əli yanımda oturmuşdu, sifəti ağappaq ağarmışdı. Birdən məndən soruşdu:

– Biz də bu skeletlər kimi, burda qalacayıq mı? – O başı ilə skeletləri göstərdi.

Kəmalə bunu eşidən kimi hönküdü. Başını çiyinə qoyub ağladı, guya mənim ona bir köməyim-zadım deyə bilərdi.

Mənə isə hər şey ovcumun içi kimi aydın idi. Bu skeletlər kimi, biz də həmişəlik burda qalıb çürüyəcəyik. Heç kim bir vaxt bizim burda olduğumuzdan xəbər tutmayacaq. Lap min il keçsə də heç kim bilməyəcək ki, biz burda tamam havayı yerə ölmüşük. Və bunlar kimi, biz də skeletə dönəcəyik. Ancaq bir şey var ki, biz bura təsadüfən düşmüşük, amma onlar özləri girib, özü də sağ-salamat çıxıb gedə bildikləri halda, özləri bir-birini qırıblar. Bir də ki, bu cür kitabça çıxardan adamlardan bundan artıq nə gözləyəsən?! Bəlkə də hər şeyə görə, adam öldürməyi elə bunlardan biri uydurub. Siftə başqalarını öldürüblər, sonra da növbə özlərinə çatıb.

Bu fikirlər məni rahat buraxmırdı. Bu fikirlər, bir də nə isə başqa şey. Məndə bəzən belə hallar olur ki, bir də görürsən fikir məni aparıb, amma nə fikirdi, başa düşə bilmirəm. Amma onda

bəlkə də ona görə, dərhal başa düşə bilmədim ki, Kəmalə ağlaya-ağlaya məni qucağından buraxmırdı. Qorxudan gözləri hədəqəsinədən çıxmışdı və mən birdən dedim:

– Sən qorxub-eləmə, Kəmalə, onsuz da burdan çıxacağıq, – bir yandan bunu dediyimə görə, özümdən xoşum gəldi, çünki o yaman sevindi buna, vallah, düz sözümdü, elə indicə qorxudan gözləri bərələ qalmışdı, elə bil onu vuracaqdılar, amma mən bu sözləri deyəndən sonra gördüm ki, rəngi açıldı, gözləri güldü.

O saat mənə inandı və dedi:

– Doğrudan? Sən heç siftə belə demirdin? Demirdin ki, çıxa bilərik! – Elə baxırdı ki, elə bil hər şey məndən asılıymış, o biri yandan da Kəmaləni bu cür havayı yerə aldatdığıma bərk peşman oldum.

Ən təəccüblüsü də buydu ki, Əli də mənə inanmışdı. O da sevincək məndən soruşdu:

– Deyəsən, bir şey fikirləşib tapmısan? – Və onun da gözləri güldü. Kəmalənin kimi. Artıq iş-işdən keçmişdi. Heç nə eləyə bilməzdim, ona görə dedim ki, hə, tapmağına tapmamışam, amma gərək ətraflı götür-qoy eləyəm.

Sonra bizi yuxu apardı. Sabir yaralanan gündən bəri son üç günü elə hey yatmışıq, ayılanda da bir-iki saatlığa ayılır, sonra bir də yatırıdığımız.

Bu andıra qalmış kitabça yuxuda da məndən əl çəkmirdi. Elə bil beynimə həkk olub! Yatanda da, duranda da, elə hey onu fikirləşirəm, nə isə var onda, yaxamı rahat buraxmır, amma nədi? – heç cür anlaya bilmirəm. Sətirbəsətir gözümün qabağından çəkilmir. Ən qəribəsi də budu ki, tək rusca yazılanları yox, almanca yazılanları da. Almanca bir kəlmə də bilmirəm, amma sözlər, xüsusən də “Tod” və “Erschie Ben” gözümün qabağından getmir. Yəqin ona görə ki, o kitabçada bu sözlərə tez-tez rast gəlirdim. Artıq mətnə görə müəyyən eləmişdim ki, onlar “asmaq”, “güllələmək”, “öldürmək” deməkdi.

Hələ yuxudan ayılmamışdım, birdən qışqırıq səsi eşitdim. Ayılanda gördüm qışqıran Sabirdi. O yerindən dik atılıb, nə isə qışqırırdı, amma anışdıra bilmirdim. Gözlərini bərəldə-bərəldə adama baxsa da xeyri yox idi, heç birimizi tanıya bilmirdi. Ayaq üstə dayanıb xırıldaya-xırıldaya nə isə qışqırırdı. Bir sözünü də anlamaq olmurdu. Bu da bir cür sayıqlamaydı. Üçlükdə onu birtəhər yerə uzatdıq. Bütün bədəni od tutub yanırdı, hətta dodaqları da qaralmış,

çat-çat olmuşdu. Ona su verdim, sonra bir qədər də mızıldandı və nəhayət, yuxuya getdi.

Burdan beləsini pis xatırlayıram. Nə qədər vaxt keçdiyi də yadımda qalmayıb. Ayıldım, baxdım ki, hamı uzanıb, ön uzaqdakı şamdan savayı hamısı sönlüb, o da qurtarhaqurtardadır, görünür, çoxdan bəri heç birimiz oyanmamışıq və ona görə də şamları təzələyən olmayıb.

Durub şam dalmca getdim. Mən uzandığım yerdən çox da uzaq deyildi, ancaq gördüm ki, onlara çatanacan mənimki mənə dəyəcək. Yolda üç dəfə dayanıb nəfəsimi dərdim, oturmağa qorxurdum, qorxurdum ki, otursam qalxa bilməyəm.

Şamı alışdırdım, ancaq onu yerə qoyub o birilərini yandırmaq əvəzinə durduğum yerdə fikrə getdim. Əlimdə yanar şam oradaca xeyli dayanmalı oldum, çünki fikrimi güclə bir yerə yığa bilirdim. Güclə, yavaş-yavaş və birdən hər şey dağılırdı, təzədən başlayırdım. Bir də ona görə çətin idi ki, “Tod” sözü yaman mane olurdu mənə. Gözümün qabağından getmirdi ki, getmirdi. Bir xeyli beləcə durandan sonra yerimdən tərpəndim.

Amma uşaqlar yatan yerə sarı yox, tamam əks tərəfə. Beynimə səs düşmüşdü: “Tod” sözü hələ də yaxamdan əl çəkmirdi, amma yenə də fikrimi bir yerə cəmləşdirməyə çalışırdım.

Yəqin ki, çox ləng gəlmişdim, çünki komendantın otağına keçmək üçün dəhlizə girəndə gördüm əlimdəki şamın yarısı gedib və ağıma gəldi ki, bəlkə geri qayıtmağa çatmadı, ancaq bu fikir birçə anlığa yadıma gəldi və o andaca yadımdan çıxdı, çünki həmin vaxt var gücümü toplayıb ancaq və ancaq birçə şey barədə fikirləşirdim.

Komendantın otağında hər şey əvvəlki kimiydi. Axırıncı dəfə çıxanda necə idisə, elə də qalmışdı. Əlbəttə, heç nə dəyişməmişdi və dəyişə də bilməzdi, amma hər halda mən bura gəlmişdim.

Bütün kabineti bir də diqqətlə gözəndən keçirdim, təzə heç nə tapmadım. Keçən dəfəki kimi Hitler portretindən mənə baxırdı. Çox mehriban gözləri vardı, bıqları da bizim qonşu Məmməd dayının bığına oxşayırdı. Onun da burnu bu cür uzun idi. Əgər qabaqcadan bilməsəydim ki, bu portret Hitlerindi, heç ağıma da gəlməzdi ki, bu adam bütün bu müdhiş skeletlərə – adamları kiçicik bir yaxşılıq eləməyin üstündə güllələyən və asan bu sabiq insanlara komandanlıq eləyib. Mühəribə haqqında çox kitab oxumuşam, çox da kinoya baxmışam, ancaq mənə həmişə elə gəlib ki, bu mühəribə çoxdan

olub, əlbəttə, nə Şah İsmayılın, nə də Kventin Dorvardın vaxtında, məni o qədər küt bilməyin. O mənada çoxdan olub ki, mən bu mühəribədən danışan kitablara da, kinolara da çox maraqlı bir şey kimi yanaşmışam. Ağıma da gəlməyib ki, bu qədər qorxunc şey imiş. Və istər kitabda oxuyum və istər kinoda görüm, həmişə faşistlərə olan nifrətim nə Teaton cəngavərlərinə, nə kardinalın qvardiyaçılarına, nə də Şah Qacarın sərbazlarına olan nifrətimdən çox olmayıb. Axı bunların heç biriylən mən heç bir təmasda olmamışam. Burda isə lap yaxından hiss elədim ki, necə dəhşətli adamlarmış və necə qorxunc bir dövr olub. İndi Hitlerin sifətinə də baxanda məni vahimə basırdı. Daha mənim üçün o sifətnən bu skelet kəllələrinin heç bir fərqi yox idi. Gözlərimi Hitlerin portretinə zilləyib durmuşdum, heç cür aralana bilmirdim. Ona görə ki, çətinliylən fikirləşirdim. Sonra yadıma düşdü ki, mən bura başqa şey üçün gəlmişəm və portretlə üz bəzəyib divara sarı yollandım.

Burda da hər şey əvvəl necə vardı, elə də qalmışdı. Şüşə qutunun üst tərəfində yenə həmin o anlaşılmaz yazıydı durmuşdu, ancaq indi bu yazıda bir şey mənə aydın idi – “Tod”. Gör ha, burda da adamı ölümlə hədələyirmiş!

Yazı stoluna yaxınlaşıb, ağır mərmər külqabını əlimə götürdüm. Bu dəfə o mənə lap ağır gəldi. Əslində yəqin xeyli yüngül olardı, ancaq onda mənə elə gəldi ki, qantel kimi, azı səkkiz kilo olar.

O külqabını götürüb qapayıcını örtən şüşə qutuya çırpdım, o cingiltiylə sınıb yerə töküldü. Sonra stulu ayağımın altına qoyub, əlimi qırmızı dəstəyə uzatdım. Ölümdən xəbər verən anlaşılmaz yazı da elə bu dəstəyin üstündəydi.

İndi bildim ki, bu, qapayıcı deyilmiş, çünki nə altından, nə yuxarisından heç bir elektrik xətti çıxmırdı. Dəstəyi də dəmirdəndi və özü də, deyəsən, yaman ağır idi. Onu özümə sarı çəkməmişdən qabaq fikirləşdim ki, nahaq uşaqlara demədim, gərək onlar da burda olaydılar. Hətta istədim gedib onları çağırım, amma nə fikirləşdimə, getmədim. Sonra hər şey yadımdan çıxdı, çünki dəstək heç cür sözümə qulaq asmırdı, çünki nə qədər güc eləsəm də, yerindən tərpənmirdi. Ayrı əlac yox idi, stulu ayağımla itələyib, dəstəkdən asılı qaldım. O saat da barmaqlarım boşalmağa başladı, deyəsən məni saxlamağa gücü çatmırdı. Nə qədər sıxsam da, xeyri yox idi, bu dəqiqə əllərim dəstəkdən buraxılacaqdı. Bax, elə onda dəstək

yerindən tərpendi, üzünə ağrı gəldi. Yerə dəyhadəyde boğuş partlayış səsi eşitdim, elə bil qayanın lap özəyində ildırım çaxdı.

Bir müddət oturduğum yerdən dura bilmədim, sonra əlimdə şam birtəhər ayağa qalxıb dəhlizə çıxdım. İndi heç yeriye bilmirdim, tez-tez ayaq saxlayıb nəfəsimi dərmək üçün divara söykəndim.

Dəhlizdən çıxanda əvvəlcə gözlərimə inanmadım – mağara təmiz işıqlanmışdı. Işıq bura dəmir darvazanın durduğu yerdən, nəhəng bir dördbucaqlı deşikdən düşürdü.

Onları gücnən durğuzdum. Kəmaləynən Əlini deyirəm. Heç oyanmaq istəmirdilər. Hətta oyanandan sonra da, nə dediyimi başa düşmürdülər, birtəhər başa saldım.

Sabiri də durğuzduq. Qoluna girib apardıq. Ayaqları işləsə də, heç nə dərk eləmir, çünki huşunu itirmişdi.

Darvaza yerə aşmışdı, bayır tərəfə. Mağaradan çıxıb ağac-uğac, kol-kos basmış bir dərəyə düşdük. Amma ən sifət gördüyüm şey mavi səma oldu, bir də havanın, yarpaqların ətrini ciyərlərimə çəkdim və bundan sonra başım elə pis gicəlləndi ki, az qaldı yığılam.

Kol-kosların arasında yavaş-yavaş irəli getdik. Bir-iki dəfə yığıldıq. Hər dəfə də yığılanda heç durmağımız gəlmirdi. Xüsusən də Əli axırıncı dəfə yığılanda dedi ki, yerindən duran deyil. Deyən kimi də yuxuladı. Onda fikirləşdim ki, bizim bircə çıxış yolumuz var. Kəmaləynən mən gücümüz çatanacan irəli gedək, adam tapaq, Əliynən Sabirə köməyə göndərək. Ancaq Kəmalə də getməkdən boyun qaçırdı, dedi ki, qüvvəm, gücüm qalmayıb. Dili də heç söz tutmurdu, gücnən danışırdı. Özüm tək getməli oldum. Ona dedim ki, qorxmasın, gedib adam göndərəcəm, amma o, mən deyənə artıq eşitmirdi. Yola düşdüm, özüm də bilmirdim hara gedirəm, necə gedirəm. Ağac gövdələrindən, ağac budaqlarından savayı heç nə görmürdüm. Sonra açıqlığa çıxdım. Heç demə, bu dərə geniş şose yoluna çıxırmış. Gəlib yolun qırağında oturdum, maşın gözləməyə başladım. Gözlədim, gözlədim, amma şose hələ də boş idi. Bir də gördüm ki, yanımda beş-altı maşın dayanıb, adamlar başıma yığışib, hamısı da qorxa-qorxa mənə baxırdı. O yadımdadır ki, biri soruşdu: “Ay oğlan, sənə nə olub? Necə gəlib çıxmısan buralara?” Mən də dərəni göstərüb dedim ki, uşaqlar orda ölür. Bundan sonra nə bir şey gördüm, nə də bir şey eşitdim.

Gözümü açanda özümü işıqlı bir otaqda gördüm və gözüme dəyən birinci adam anam oldu. Atam da ordaydı. Ancaq anamı sifət

gördüm. Çarpayımın böyründə oturub, gözünü mənə zilləmişdi və dəqiq deyə bilərəm ki, ömrümdə heç kim mənə belə baxmayıb. Sən demə, bura xəstəxanaymış. Bunu mənə sonra dedilər, ilk günlər nə özümə danışmağa icazə verirdilər, nə də mənə bir şey danışırdılar. Heç o biri uşaqların da bu xəstəxanada olduqlarını deməmişdilər. Hamısını sonra danışdılar, dedilər ki, mən hamıdan gec özümə gəlmişəm. Yəqin ona görə ki, mən ən balacasıyam və bədəncə hamısından zəifəm. Onda yeməkdən başqa heç nə yadıma düşmürdü. Elə acmışdım ki, balışı çeynəməyə hazır idim. Ancaq ilk günlər şirədən, bir az kəsmik və dumduru bulyondan savayı nə qədər eləsəm də heç bir şey vermirdilər. Yalnız beşinci gün bir tikə paxtə verdilər. Bundan dadlı şey yeməmişdim!

On gün sonra görüşdük – Əli, Kəmalə, bir də mən. Sabiri soruşdum, mənə danışdılar ki, Sabirin halı çox xarab imiş, hətta sifət elə biliblər ki, daha yaşamaz. Heç demə, onda qanqrena başlayıbmış, hətta qolunu kəsmək istəyiblər ancaq son iki gündə həkimlər bundan qəti vaz keçiblər. Onun palatasına getmək istədik, buraxmadılar, dedilər ki, bu gün gözdüyünüz bəsdə. Dəhlizdə cəmi-cümlətən on-on beş dəqiqə olmuşduq, amma palataya qayıdanda yaman yorulmuşdum, ayaqlarım sözüme baxmırdı. Kəmaləynən Əli özlərini məndən daha gümrah hiss eləyirdilər.

Yuxudan ayılanda çarpayımın böyründə iki nəfər oturmuşdu, biri mayordu. İkisi də jurnalist idi. Biri hərbi qəzetdən, biri şəhər qəzetindən gəlmişdi. Mənə dedilər ki, yaman qoçaqlıq eləmişik və bizə mükafat verəcəklər. Mənə isə, bir başçı, komandir kimi orden, ya da medal düşür. Elə bildim, nə isə qarışıq salıblar və sonra heç bir anlaşılmazlıq yaranmasın deyə onlara dedim ki, mən başçı deyiləm və heç vaxt da olmamışam. Bir-birlərinin üzlərinə baxdılar və birdən hərbiçi mənə elə bir söz dedi ki, tamam mat qaldım. Sən demə, bunu onlara uşaqlar deyiblər, özü də hər üçü – Əli də, Kəmalə də, Sabir də – bir ağızdan. Deyiblər ki, onların arasında başçı, komandir mən olmuşam. Ömrümdə inanmaram ya Əli, ya da Sabir mənə, hələ başçı olmaq cəhənnəm, heç olmasa özlərinə tay hesab eləsinlər, axı ikisinin də həmişə məndən zəhləsi gedib. Ən qəribəsi də buydu ki, o dəqiqə olmasa da, mayor deyənə inandım. İnanırdım ki, zarafat eləmir.

Onlar mənə bir neçə sual verdilər. Sonra mayor soruşdu ki, almanca bilməyəcəksən, fəvqəladə partlayış cihazını işə salmaq

hardan ağılıma gəlib. Axı ona görə biz azadlığa çıxma bilməmişik. O, şüşə qutunun üstündəki yazını tərcümə elədi: ora yazılıbmış ki, komendantın yazılı göstərişi olmadan fəvqəladə partlayış cihazı işə salın yerində ölümə cəzalandırılır! Bu cihaz partlayış vasitəsi ilə avtomatik çıxış yolunu uzun müddətə sıradan çıxarıbmış, yəqin elə ona görə də fəvqəladə adlanıbmış və onu işə salmaq bu cür ciddi qadağan olunurmuş. Bir sözlə, ən müstəsna hal üçün nəzərdə tutulubmuş. Fikirləşdim ki, bu müstəsna hal nəhayət ki, baş verdi!

Mayor isə mənə gözləyirdi. Gözləyirdi görsün ona nə cavab verəcəm. Hətta qələm-kağızını da əlində hazır tutmuşdu. Dedim, ağılıma gəldi, vəssalam! Başqa nə deyə bilərdim? Ancaq mayor əl çəkmirdi, min cür sual verir, çıxış yolundan tamam uzaq olan bu cihazı birdən-birə niyə işə saldığımı öyrənmək istəyirdi. Yaxşı ki, elə bu vaxt yoxlama başladı, baş həkim içəri girdi. Və onlardan bayıra çıxmağı xahiş elədi. Onlar dərhal mənimlə gülürüzlə görüşdülər və bir də gələcəyik, deyib getdilər.

Onlar gedəndən sonra fikirləşdim ki, onsuz da gec-tez mən bu suala cavab verməliyəm. Yoxsa bu mayor məndən əl çəkən deyil. Bəlkə də dərhal cavab vermədiyimə görə, məndən incidi. Buna dərhal cavab vermək olar? Bundan ötrü gərək hər şeyi başdan-ayağa danışasan; o bir-birini qıran esesçi skeletlərdən tutmuş bütün yaxşılıqlara ölüm vəd eləyən danışq kitabçasına kimi. Danışasan ki, gərək əvvəlcə bu yaxşılıqları eləyən adamlar haqqında uzun-uzadı düşünəydin, axı onlar ölümü gözlərinin qabağına ala-ala bu yaxşılıqları eləmişdilər... və daha nələr, nələr barədə... Beynimdə hər şeyi ölçüb-biçirdim ki, gələn dəfə mayora bunları necə izah eləyim, ona necə başa salım. Birdən ağılıma gəldi ki, əgər faşist ölüm vəd eləyirsə, deməli, hökmən nə isə yaxşı şeyə görə vəd eləyir... Bu barədə hələ çox fikirləşəcəkdim, ancaq birdən anamla atam içəri girdi və başladım onlar haqqında fikirləşməyə.

Həm onlarla danışır, həm də düşünürdüm ki, bu dünyada mənə bunlardan əziz adam yoxdur.

Onlar mənə zəlzələdən söhbət açdılar. Heç demə, mən onda səhv eləməmişəm, – yeraltı təkan həm gündüz olub, həm gecə. Həm bizim qəsəbədə, həm qonşu qəsəbədə bir neçə ev uçub, xoşbəxtlikdən ölüm-itim olmayıb. Əvvəllər heç belə şey başıma gəlməyib: onlar yanımda ola-ola ancaq onları fikirləşirəm.

YAZILMAYAN MƏKTUBLAR

Birinci fəsil

Hamı susurdu. Bəs nə eləsinlər? Əməlli-başlı dincəlmək üçün insana ancaq sakitlik lazımdır. Ara qapısının o üzündən gələn uğultu – kondisionerin hərdən xışiltıya, mışiltıya, bəzən də az qala marçiltıya dönən səsi olmasaydı, mən deyərdim ki, bizim dincəldiyimiz bu otaqda “qu” deyəndə qulaq batırdı.

Mən də susurdum, amma anlaşılmaz bir duyğu ilə hiss eləyirdim ki, damarlarımdan axan qanıma da yavaş-yavaş uyumağa başlayır: kondisionerin az qala marçiltıya dönən uğultusu arabir fitqarışq zəhlətökən xorultuya çevrildikcə, mən bunu açıq-aşkar hiss eləyirdim.

Uşaqlar bir-birinə sarı boylandılar, amma heç kəs yerindən tərpənmək fikrində deyildi. Axı niyə də tərpənməli idilər – hərə istədiyi yerdə yatıb dincələ bilirdi. Yatıb dincələn orkestrin rəhbəri idisə, özü də, “Yekəpər” ləqəbini royaldə çalmağı bacarmadığına görə “qazanmışdısa”, demək, onun heç bir haqqını, burda yatıb dincəlmək haqqını əlindən almaq olmazdı.

Qəribədir, harada olursa olsun, bircə anda gözüne yuxu gedir. Bir dəfə Seymurun eskalatorunda yatdığımı öz gözümlə görmüşəm. Özü də, axıra çatmağa ikicə pillə qalmış yuxudan oyandı...

Mən kiminsə ayaqlarının üstündən adlayıb Seymura yaxınlaşdım. Başımı kreslonun söykənəcəyinə dayayıb, daha doğrusu, az qala söykənəcəkdən aşırıb yatmışdı. Qalstuku üzüəşığı sallanmışdı, taybatay açılmış ağızı və nəhəng xirdəyi uzaqdan gözə dəyirdi. Xorultu idimi, mələrti, zingilti idimi – baş açmaq olmur; hər nə idisə, mən ona yaxınlaşıb əlimi çiyinə qoyan kimi əcaib səslər birdən-birə kəsildi.

– Bu gün uşaqlara nə olmuşdu belə? – deyə mehriban-mehriban soruşuram. – Bıy, bağışla, deyəsən yatırdın.

O, qızarmış gözlərini mənə zillədi.

– Deyəsən, xoruldayırdım, eləmi? – səsində bir nigaranlıq, narahatlıq vardı.

– Sən? Şiştirmə görək! – Adil kresloya söykənəcəkli halda cavab verdi. – Şiştirmə, qadası! Bir balerina tanıyırdım, ona elə gəlirdi yatanda xoruldayır, həkimə yalvarıb–yaxarırdı ki, qlandasını kəssinlər. O qədər utancaq idi, demək olar, heç yatmırdı...

– Necə yatmırdı?

Hə, yaman yerdə axşamladıq, demək, Seymurun yuxusu tamam–kamal dağıldı. Məqam düşən kimi məzələnmiş, atmaca atmasa, bağı çatlayar. Ax, nə yaman yumor dağarcığıdı! Deyirəm, imkanım olaydı, onun yumorunu xüsusi sistemlərə doldurub aparaydım şəhərdən uzaqlara – bağların, bostanların məhsuldarlığını artırmağa.

– Sən nə istəyirdin? – bunu məndən soruşur.

– Deyirəm, bu gün uşaqlara nə olmuşdu belə? Elə sən də bir o qədər yaxşı çalmırdın.

Düz deyirdim, çalğımız alınmırdı. Heç cür yadıma sala bilmiyəm ki, biz sonuncu dəfə harda, nə zaman bu kökə düşmüşdük. Səhnədə doqquz adam yan–yana əyləşmişdi, bütün qüvvələrini işə salmışdılar, amma... nə olsun, heç nə alınmırdı.

– Hə... düz deyirsən, səviyyəmiz – o məsələ... – Seymur deyəsən mənimlə razılaşdı. – O biri tərəfdən, axı bizə nə verirlər ki, nə alsınlar? Yenə də birinci hissədə korladıq... Elə deyilmi?

Qapı aram–aram döyüldü, astanada drujinaçı göründü. Üzünü Seymura tutub:

– Sizi görmək istəyən var, – dedi.

– O kimdir elə? – Seymur heyrətlə dilləndi. – Hardan gəlib çıxdı bura? – O, bizim üzümü baxdı, biz də ona təbəssümlə “cavab” verdik, təkə Adildən başqa – dünya onun vecinə deyil. – Bəlkə bizim dinləyicimizdi, cavan, gözəl–göyçək?..

Deyəsən, axırıncı söz heç yerinə düşmədi; axı bu könüllü drujinaçılar qapıların ağzında məhz ona görə dayanırlar ki, incəsənət həvəskarları bizə mane olmasınlar. Hər dəqiqə kimsə otağa başını soxmağa can atır, drujinaçılar da öz işlərini yaxşı bilirlər, kimini dilə tutur, qılıqlayıb geri qaytarırlar, başa düşməyənləri də o söz – necə lazımdı, eləcə “yola salırlar”...

Drujinaçı:

– Yox, yox... Yaşlı adamdı. Özü də, deyəsən, vəzifəli yoldaşlardandı, – dedi.

– Burax gəlsin! – deyə Seymur yerindən qalxdı, güzgüyə yaxınlaşdı, arxası qapıya dayanıb ehmal–ehmal qalstukunu bağlamağa başladı.

Yox, deyəsən, heç “vəzifəli yoldaşlara” oxşamır. O, şlyapasını çıxarmadı, amma adama elə gəlirdi ki, başının dazlığının işıltısı boz, həsir şlyapanı da deşib keçir. Doğrudan da, elə adamlar var ki, başında papağı, şlyapası ola–ola, dazlığını yüz addımlıqdan görürsən. Tünd–boz pencək geyinib, ilk baxışdan bomboz görünür, amma fikir verəndə görürsən ki, şalvarı, bir də pencəyinin ətəyi qaramtıl rəngə çalır. Elə bil bu kostyum hər səhər xaş yemək üçün tikdirilib. Nə isə, görkəmi, hətta gözü, bıığı və tuflisi də öz yerində, amma açığını deyim ki, onun portfeli mənim daha çox xoşuma gəldi. Yupyumru, qəhvəyi itə oxşayır – sahibi hara gedir, o da onun dalınca yəllənir. İndi sahibinin böyrünə, daha doğrusu, ayaqlarına qısılib, nə üzünü görünür, nə də quyruğu...

– Salam. Sizin yanınıza vacib bir iş üçün gəlmişəm. Mənim sizə bir təklifim var, – o, portfeli açdı, bir kağız çıxartdı, sonra da ikincisinə əlini uzatdı.

Seymur hamımızın əvəzindən dilləndi:

– Gəlin əvvəlcədən şərt kəsək: biz matəm yerində, bayram təntənələrində çalmırıq.

Biz də razılıqla başımızı tərpətdik.

– Bax, varam belə zarafata. Bir yanda həssas, zərif musiqi dünyası, bir yanda da işgüzar şərtlər...

Başını qaldırıb Seymura baxdı. Əvvəlcə çox ciddi görkəm almışdı, sözünü də elə ciddi görkəmlə demişdi: sonra, Seymura baxa–baxa, özünün də xəbəri olmadan gülümsündü. Özü də necə gülümsündü...

İrişdikcə dodaqları aralandı, uzanıb getdi düz qulağının dibinə, dodaqlarının arasından da qızılca dişləri, metal və plastik dişləri göründü. Beləcə dayanıb gülümsündü, gülümsündü, qaradınməz–qaradınməz bizə baxdı.

Seymur soruşdu:

– Buyurun görək, mənə nə sözünüz var?

– Filarmoniyanın tapşırığını sizə çatdırmağa gəlmişəm. Özü də, sizin ürəyinizdən olacaq, lap ürəyinizdən, – qonağın səsinə arxayınlıq vardı.

Elə Seymur da arxayınlıqla dilləndi:

– Eh... filarmoniyalar da ancaq zərərlə işləyirlər.

Qonağın səsi bomba kimi partladı:

– Sizin nəyinizə gərəkdir, canım?! Filarmoniya zərərlə işləyir, keyir verir, ya vermir – sizə bir isti-soyuğu varmı? Filarmoniya canlı insan deyil ki, ondan da... Siz öz dərdinizi çəkin. Amma dediyim, doğrudan, sizin ürəyinizdən olacaq. Mənə elə gəlir ki, bəxtiniz gətirib, vəssalam...

Birdən... onun hiyləgər gözlərini gördüm. Gör necə oyur-oyur oynayır!

– Sizin kollektiv, daha doğrusu, bədii özfəaliyyət kollektivi, yayda Kırmda, Qara dəniz sahilləri kurortlarında qastrolda olacaq. Hər gün iki-üç konsert verəcəksiniz. Yalta, Simeiz, Qaqra, Sevas-topol... Ən yaxşı mehmanxanalarda qalacaqsınız...

Qonaq bu sözləri birnəfəsə deyib susdu; amma yox, susana oxşamırdı – sən demə, o, bir-iki saniyə sonra üçüncü zəngin çalınacağına gözəlcə bilirmiş.

– Yaxşı, sonra danışarıq...

Necə yəni sonra danışarıq? Heç bu yerdə fikirləşərlər? Belə şirin sözləri heç yuxuda da eşitməzsən. Bütün yayı Kırmda olmaq!.. Eh... Seymur da minnət qoymağa vaxt tapdı. Əlbəttə, “bədii özfəaliyyət deyəndə o da korladı. Axtarsan, Bakıda ikinci belə orkestr tapmazsan. Uşaqlara da söz yoxdur, istəyirsən notla çalsınlar, istəyirsən notsuz. Götürək Seymuru – kişi əsl pianoçudu.

– Eyibi yox, mən tələsmirəm, – portfelin sahibi yenə də gülümsündü, hamımıza bir yerdə gülümsündü, tək-tək üzümüzə baxıb gülümsündü, yenə də hərəmizin payına neçə karatlıq qiymətli-qiymətli metal düşdü. – İcazə verin, mən də sizin konsertə qulaq asım. Elə belə, pərdə arxasından...

Hamımız otaqdan çıxdıq. Adil astanada mənim qolumdan tutdu:

– Tanımadın? Ay sənin!.. Bizim keçmiş qonşumuzdu! Üzbüüz binada yaşayırdılar.

Nədənsə, uşaqlığım az-az yadıma düşür. Bəlkə yada salmaq istəmirəm, bəlkə yada salması günlərim olmayıb? Fikirləşdim, səhnəyə çathaçatda qonşumuz yadıma düşdü.

– Ola bilməz?!
Adil başını tərpətdi.

– Özünü ki var...

İlahi, adam bu qədər də dəyişə bilər? Bu, tamam başqa adamdı. Yəqin biz özümüz də elə “başqa-başqa adamlara” dönmüşük. Gərək ki, o bizdən on beş yaş böyük olar. Violonçelçalan qonşu... Evdə royalda çalırdı, orkestrdə – violonçeldə.

Otaqdan çıxıb səhnənin arxasına çatana kimi hər şeyi bütün aydınlığı ilə xatırladım...

Onun çalğısı küçəni başına götürürdü, xüsusən yay aylarında. Amma... tez-tez çaldığı təkə bir melodiya səslənəndə, mən əlüstü uşaqlardan aralanıb bir dalda yerə çəkilirdim, çünki heç özümün də xəbərilmədən həmişə gözlərim yaşarardı. Melodiya çalınana kimi mən uşaqlarla şirin-şirin söhbət eləyirdim, o çalmağa başlayanda isə, səkkizinci sinifcən çarpayıda qapılıb qalan dəlicinli Məmməd Həsənovsayaq, durduğum yerdəcə gözümündən yaş axırdı.

Sonralar bildim ki, Şopenin “İnqilabi etüd”ü imiş...

Onun evinə tez-tez qonaqlar yığışardı, gecə yarıya kimi səs-küy kəsilməzdi. Evidə heç bir dəfə də olmamışdım, amma o axşamların biri ömürlük mənim yaddaşımda həkk olunub qaldı. Elə indinin özündə də o axşamı xatırladım, elə bil o əhvalat dünən olmuşdu, elə bil üstündən on beş il keçməmişdi...

Mən evimizin küçəyə baxan eyvanına çıxdım, qarşıdakı binanın bütün pəncərələrinə zülmət çökmüşdü, təkə eyvanların birində siqaretlər közərirdi, elə bil işıldaquşlar ara-sıra uçub havada dövrə vurur, sonra harasa qonurdu. Bir qadın o zülmət gecədə şeir oxuyurdu. O qadıncan gələn ətri indi də xatırlayıram; tək bir cə anda burnuma deydi, amma aradan neçə illər keçsə də, onu heç bir ətirle qarışıq salmıram. Şeirləri necə gözəl oxuyurdu, ilahi! Yəqin ki, mən o gecə əməlli-başlı yuxulu idim, çünki onun dilindən çıxan sözləri qaranlıqda açıq-aşkar görürdüm. Niyə desəniz and içim – mən o sözləri görürdüm! Mən hələ də qorxuram ki, nə zamansa, o sözləri necə gördüyümü unudacağam, qorxuram ki, özüm də özümə inanmayacağam, “Yox, sənə elə gəlib” – deyə düşünəcəyəm... Əvvəllər o gecəni tez-tez xatırlayırdım, amma axır illər heç bir dəfə də olsun, yadıma düşmür. Mənə elə gəlirdi ki, qadının dilindən çıxan o sözlər qanadlanıb uçmazdan qabaq, itiuclu piramidəsayaq, pille-pille düzülürdü, özü də o sözlərdən yolka qozalarının, bir də sərini suyun ətri vururdu...

O gecə şeir oxuyan qadının üzünü görmürdüm, təkə səsinə eşidirdim, amma fəhmlə hiss eləyirdim ki, o, son dərəcə gözəldi, mən sonra, həmin gecə o gözəl qadını yuxuda da gördüm...

Qonaq, daha doğrusu, bizim qonşu o gecəni bəlkə də tamam unudub. Evi həmişə qonaq-qaralı olardı, elə qonaqlı-qaralı gecələrin hamısını necə yadda saxlayasan?..

Zalda iynə atsan, yerə düşməz; hələ ayaq üstə dayananlar... hələ bir rəqs eləmək fikrinə də düşmüşdülər. Bizim uşaqlar səhnəyə çıxan kimi hamı əl çaldı, üstəlik bir fit də çaldılar – amma bu fit o fitdən deyildi. Hə, başladıq, nə başladıq. Aha, deyəsən, yaxşı alındı, hər halda, birinci hissəyə baxanda buna söz ola bilməzdi. Cəmi doqquzca adam... amma elə bir nəhəng bir orkestr çalır. Bax, buna görə Adilə sağ ol demək lazımdır. Böyük orkestrlərdə olduğu kimi, akkordları ayrıca qeyd eləyib, odur ki, hamısı yerli-yerində səslənir. Elə bil bircə musiqi aləti səslənir. Bəs necə, “bədi özfe-aliyyətdi” de!.. Amma mənim aləmində bizim orkestrə ən yaxşı çalğıçılar toplaşmış, nota gözcü baxan kimi öz işlərini bilirlər; hələ mən Adili, Seymuru demirəm, bəlkə də bütün ölkədə belələrini barmaqla saymaq olar. Doğrusu, mən hələ onlar kimi improvizə eləyən görməmişəm, özü də hər dəfə təzə donda, təzə biçimdə, istənilən harmoniyanı ver – eşidəndə heyran qalarsan. Eh, hələ Adilin kefi yaxşı olanda görəndiniz, musiqinin ritmik quruluşunu bir kənara qoyub nə aləm yaradır; inandırırım sizi, onu duyan, başa düşən adam konsertdən sonra iki saat da gözləməyə razı olar – tək, Adilə yaxınlaşıb əlini sıxa bilsin. Özü də səssiz-səmirsiz, gurultulu sözlər demədən... Gözləyənlər də tapılır.

Orasını da deyim ki, əslində biz hamımız həvəskarlıq, təkə onillik musiqi məktəbini bitirmişik, vəssalam...

...Beş-altı dəqiqədən sonra səhnəyə çıxmalıyam. Özümə min dəfə söz vermişəm ki, konsert günü gərək evdə əməlli-başlı hazırlaşsam, gərək səhnəyə oxumağa çıxmazdan əvvəl bir saat uzanıb dincələm. Hiss eləyirəm ki, dişlərimdən, səs tellərimdən tutmuş ağızda nə varsa, hamısı buz bağlayıb, şişirtmək olmasın, “sürüşməyə” bircə xizək çatışmur. Heç olmasa indi boğazı yaxşı-yaxşı “arıtlamaq” lazım idi. Aha, bayaq dediyim köhnə qonşum da burdadı. Çəkildi qırağa. Yaxşı, mən niyə belə həyəcanlanmalıyam, bəyəm müsabiqə keçirilir? Necə bacarıram elə də oxuyacağam! O məndən nə istəyir axı?.. Gör

nə yaxşı termosu var, görəsən hardan alıb? Bayaq qapağını burub ağızını açdı, çayı süzüb... mənə verdi. Sən Allah, telepatiyaya bir bax! Ah... nə gözəldi, adicə isticə çay adamın bütün sinirlərini dincəldir. Stəkanı axıra kimi boşaltmağa macal tapmadım.

Bu nədir belə başı batmış işıq texniki proyektoru düz gözüme tuşlayıb, heç bir dəfə də yayındırmır; birtəhər, ehmal-ehmal addımlayıb mikrofonun boğazından yapışıram. Hə, mikrofonun qabağında deyəsən özümə gəldim. Şükür yaxşı qurtardım.

Orkestrin, üstəlik, həm də solistin adını “aləmə yaymaq”, necə deyim, nüfuzunu qaldırmaq üçün Boris zərb alətlərinin başına bir oyun açır ki, gəl görəsən; zərbələri üstünə şabaş kimi tökür. Zalı da özündən çıxarıb, elə hey, aramsız əl çalırlar, mənə aman vermirlər ki, başlayım. Neft institutunun ənənəvi gecəsinə heç iki həftə əvvəl də bilet tapılmırdı. Bu gün tibb institutunun tələbələri onların qonağıdı, amma burda bütün institutların tələbələrinə rast gələrsən. Baxmağa məndə halmı var? Öz başımın hayına qalmışam...

Mən Seymura sarı dönüb işarə verdim ki, başlamaq olar; o, ayı pəncəsinə oxşayan iri əllərini fortepianonun dillərinin üstünə qoydu, elə ehmal qoydu ki, səsi güclə eşitdim, əl üstü zala sakitlik çökdü. Sevindim, bax, tamaşaçı, dinləyici buna deyərəm!

Biz heç vaxt əvvəldən razılığa gəlmirik ki, nə oxuyacağam, Seymur bu məsələni elə birbaşa səhnədəcə həll eləyir. Qərribə burasıdır ki, o, həmişə də həmin məqamda mənim ürəyimdən olanı seçir, heç bir dəfə də olsun “səhvə” yol vermir.

Axı bu gün Seymura heç kəs deməmişdi ki, mən yaxşı hazır deyiləm, amma o, fəhmlə hiss elədiyindən sakit bir mahnı – “Xeyirxahlıq çiçəkləri”ni seçdi. Beləcə, sakitcə başlayaq... Mahnının ilk sözləri lap yavaşdan, pıçıltı ilə səslənir, sonra axıra kimi rəqətativ gəlir. Aha, Adil sevimli çalğısını yaman dindirdi, gör necə aydın, dumduru səslər çıxarır... Çay qırağı, aylı gecə... Sözlər də adicə isti sözlərdi, hətta bir az sentimentallıq qoxusu da var onlarda; yazda əkilən, bircə baxışdan göyərən, yayda boya-başa çatan məhəbbət çiçəklərindən deyir. Sözlər də ürəyəyatandı, melodiya da, amma deyəsən, heç bu mahnını eşidən yoxdu; elə bil orkestr “özü üçün” çalır, mən də “özüm üçün” oxuyuram; zalda musiqiyə uyar astaca-astaca rəqs eləyirlər, ancaq mənim oxuduğum mahnıya yox, öz maqnitofonlarına qulaq asırlar. Nə işə, mənə belə gəlirdi...

di. Elə nəqərat də sən deyən yaxşı alınmır. Bu mahnının hər sözü-
nün altına qol qoymaq olar, özüm də pis oxumuram, hətta, musiqi-
çilər demişkən, əsas tona rəng verən yarımtonları belə çatdırıram,
ancaq hiss eləyirəm ki, yox, alınmır, səsindəki – nəfəsindəki sax-
takarlıq baş alıb gedir, dayana da bilmirəm. Yəqin zalda hər şeyi
gözəlcə başa düşürlər, məndən də yaxşı, yəqin bir-birinə göz vurub
pıqqıladaşanlar da var. “Sən hissə – koda çatdı? Şükür Allaha, nə
yaxşı oldu! Əl çalırlar, alqışlayırlar? Necə, necə? Ağillərini itiriblər
ki...” Düzdür, nə fişırıq çalan, nə ayağını yerə döyüb qışqıran var,
amma laqeydlikdən də əsər-əlamət yoxdu.

Mən royala tərəf çəkildim, aha, yenə Seymurun ağzı qulağının
dibinə uzanıb, sevincindən gözləri də qıyılıb.

– Görürsən də, zəhmətkeşləri sevindirə bilirik, balam!

Konsert vaxtı biz bir-birimizi sözsüz də başa düşürük...

– Neyləyim, özüm də bilirəm ki, alınmır. Sən, durma, uzun-
uzadı bir giriş ver, nə qədər bacarırsan uzat, mən də qaçım bir qur-
tum çay içim...

– Yerindən tərpənmə! Çaysız da keçinərsən! – Heç mənə sarı
baxmadan üzünü zala tutub gülümsünür, kiminləsə salamlaşır. – Bir
ora bax, – deyir, – gör solda, ikinci pəncərənin yanında kim daya-
nıb. Gördün? “Sarı geyimli qız” bizə təşrif gətirib...

Alanı deyir, Adil başa düşməsin deyə Seymur qəliz dillə
danışır. Qız universitetdə, üçüncü kursda oxuyur. Görəsən nə olub,
Seymur yenə zəhərli ilan kimi fişqırır; amma yox, onun köhnə
xasiyyəti, bir də görürsən, xəstə nənəsindən danışır, gözündən də
əcinnələr boylanır...

– Onun qulaqlarına bax, – deyir.

– Kimin? – bilmədim kimdən danışır.

– Bizim saksafonçunun. Birinci dəfə görürəm ki, adam sevdiyi
qadına baxanda qulaqları şeşələnir. Ay, ay, bu dünyanın nə qədər
sirri var?!

– Bəsdir, Seymur, xahiş eləyirəm! Sən ona tərəf baxma... İndi
burda adam kimi oxu görüm, necə oxuyursan. Xoşuna gələrmə –
deyirəm – o yaxınlaşsın sənə, saksafonu qaldırıb çırsın royala?!

Həə, deyəsən bu sözlər Seymura kar elədi. Eh, o az qalır bu
royalın başına and içsin, qarşısında diz çöküb dua eləsin, tozunu da
öz əllərilə silir, heç kökləyici ustanı da təkbaşına royala buraxmır.

Dənizçilər klubunun direktorluğuna iki il yalvarandan sonra
köhnə, “əlil” royalın yerinə bunu almışıq. Özü də təsadüfən! “Beker”
almaq zarafat deyil. Klub təmir olunanacan royalı neft institutunun
akt zalına qoymağa icazə verdilər – açmamaq şərtilə...

Seymur qaşqabağını salladı.

– Sən nə danışırsan? Saksafonu royalın qapağına çırpmaq?!
Nəyə görə?.. Sən niyə durmusan? Başla görək!

Uşaqlar bir-birinə baxır, heç kəs dinib-danışmır, gözlərini
püpitrdən¹ çəkmirlər – əlbəttə, təkçə Borisdən başqa.

O, elə ilk taktndan başlamış dəf çubuqlarını götürüb qırağa qoydu...

Bəs mənim fikrim hardaydı, niyə belə gec hiss elədim? “De,
məni sevdiyini de”. Aha, bu da mənim sevdiyim mahnı... Əvvəlcə
Adil, onun dalınca saksafon, bir də baritonlar, sonra da trubalar ən
yüksək not götürməyə başladılar. Yaxşıdı, lap yaxşıdı. Bax belə!
Litavrlar necə də yerində səsləndi. Bu nədir belə? Niyə? Niyə hamı
birdən-birə yoxa çıxdı, özü də növbə ilə, elə bil sözləşmişdilər.
Heç kəs yoxdu... Səhnədə təkçə mənəm, bir də orkestr. Bir səslə,
bir nəfəslə dillənən orkestr...

...De, məni sevdiyini de! Məni sevdiyini de!..

– Siz yaxşı oxuyursunuz!.. – Səsində heyranlıqdan heç bir əsər-
əlamət yoxdur, təkçə heyrət var səsində. Diqqətlə baxır, daha
doğrusu, məni tərədən dırnağa gözədən keçirir. – Mənə demişdilər
sizin haqqınızda, amma, düzü, o qədər də inanmamışdım.

“Bilirsən nə var? Rədd ol! Sənin inanıb-inanmamağının mənə
heç bir isti-soyuğu yoxdur!..”

Ona baxa-baxa elə belə, başımı tərpətdim, məhrəbanı və köy-
nəyimi götürüb duşxanaya getdim. Elə tərləmişdim ki, bütün pal-
tarlarım canıma yapışmışdı. Yenə də isti su yoxdur. Yuyunub, pal-
tarımı dəyişdim, özümə gəldim – sən demə, rahatlanıb özünə
gəlməsi üçün insana çox şey lazım deyilmiş. Adil duşxanamın qapı-
sını açıb məni çağırırdı:

¹ Püpitrdən – üzünə not və kitab qoymaq üçün ştativ

– Nə oldu, yatıbsan? Bizim keçmiş qonşumuz, deyəsən, yaxşı adam imiş... Tez gedək, Seymur işləri korlamasa yaxşıdır.

– Yox, Seymur işləri korlamaz; elə bil min kilometrlik məsafədən iy çəkir, nəyin sərfəli olub-olmamasını həssaslıqla duyur. Həm öz xeyrinə, həm də bizim hamımızın xeyrinə; guya qonağa könülsüz qulaq asır, amma əslində bircə kəlməni, bircə sözü belə ötürməz...

– Mən sizi başa düşürəm, uşaqlar? Məncə, dediklərim ürəyinizdən olmalıdı. Sizin üçün hər cür şərait yaradacaqlar, özünüz də professional kimi bizim filarmoniyanın adından çıxış edəcəksiniz. İki ay qazancımız da pis olmaz. Hər gün iki-üç konsert verəcəksiniz? Kim istəməz bunu?..

– Gündə iki dəfə? Əldən düşərik, yoldaş Tağıyev!

Seymur bu sözləri elə səmimi dedi ki, mən də inandım.

– Mümkün olsa çalışarıq ki, bunu nəzərə alıb sizin haqqınızı ştat yarımından ödəsinlər.

– Qanun buna yol verirmi? – Əgər Seymur qanuna keçdisə, demək, bu işin yönünə düşəcəyinə şübhə eləmir.

– Soçi, Qaqra, Yalta.. Ən yaxşı konsert-estrada meydançaları! Bundan artıq nə olsun? Hələ Pitsunda!.. Hələ təbiət!

– Təbiət? – Seymur elə təəccübləndi ki, guya bu sözü birinci dəfə eşidirdi. – Hə-ə, aydındı... Bizim hamilik konsertlərimiz də olacaq?

– Seymur narahatlıqla soruşdu.

– Əşi, heç dəxli var?! Həddini aşır, lap ağ eləyir bu Seymur...

Yoldaş Tağıyev isə, onun dediyinə məhəl qoymadan, öz işindədi – təmkinlə, ağır-ağır öz sözünü deyir:

– Əlbəttə... Bir neçə belə konsert verməlisiniz. Zavodlarda,

ya da başqa müəssisələrdə... Gərək ki, bunun elə bir çətinliyi olmasın, – o, sözünə ara verib bizi bir-bir gözədən keçirdi, gözlərini mənə zilləyəndə razılıqla başımı tərpətdim. – Klubun rəhbərliyi ilə bağlı hər nə sözünüz olsa, bizə xəbər verin, filarmoniya onlarla dil tapmağa çalışır.

– Lazım deyil, – Seymur bu dəfə tələm-tələsik dilləndi. – Özümüz dil taparıq. Yayda biz boş oluruq.

Yayda da, payızda da, ilin qalan vaxtlarında da!.. “Yoldaş Tağıyev, əgər siz bu məsələ ilə bağlı klubun rəhbərliyinə müraciət etsəniz, onlar ürəkdən razılıq verər, hətta sizə təşəkkür də eləyərler”.

– Lap yaxşı! – Demək belə, razılığa gəldik, heç bir qarışıq məsələmiz qalmadı.

O, nədənsə, üzünü mənə tutub son sözlərini dedi. Cibindən dəsmalını çıxarıb tərini sildi. Kişi qan-tərə batmışdı. – Seymurla söhbət eləmək o qədər də asan deyildi. Mamır rənginə çalan dəsmalın yekəliyinə bax! Bataqlıq zonasında bu dəsmala bürünüb gizlənsən, heç bir uzaqgörən snayper də sənə itiyini tapa bilməz.

Seymur kişini qapıya qədər ötürdü, dəhlizin o başına çatmasını gözlədi, sonra qapını möhkəm örtüb bizə sarı döndü, amirane səslə:

– Düzlənin! Bax, belə! – dedi – Mən bu günü çoxdan gözləyirdim, axır ki, gəlib çatdı! Bu günün şərəfinə boğazımızı yaşlamalıyıq. Gətirin görək! – Özü bir onluq çıxarıb stolun üstünə atdı...

Hamı çıxıb getmişdi, amma binanın girəcəyində qızlar gözə dəyirdi. Seymur mənim böyrümü dümsüklədi – elədir ki, var, bayaqki “sarı geyimli qız”, əlində bir dəstə çiçək vurnuxa-vurnuxa qalmışdı. Deyəsən, qız mənə baxırdı; amma mən özümü o yerə qoymadım, Seymurun qoluna girib guya şirin-şirin söhbət eləyirdim, guya heç nə görmürdüm, heç nə eşitmirdim – elə beləcə yanından keçib getdik. Adil əlüstü qulaqlarını şəkələdi, heyrətlə, ağzının suyu axa-axa qıza sarı boylandı.

Seymur ayaq saxlamadan ona dedi:

– Yolunu azma, hə, “Göy göl”də səni gözləyirik.

İkicə kvartaldan sonra o, bizim dalmızca gəlib çatdı.

Səssiz-səmirsiz yanımızca gedirdi. Qorxurdum ki, Seymur yenə başlayacaq onu ələ salmağa, şükür Allaha, gözlədiyim kimi olmadı. Adil nə üçünsə kədərli idi; ümumiyyətlə, onun ağlamağını təsəvvürümə gətirə bilməsəm də, bir anlığa mənə elə gəldi ki, indicə ağlayacaq.

Düzünə qalsa, kədərdən daha çox onun üzündən inciklik yağırdı... Birdən yadıma düşdü ki, neçə il bundan əvvəl, dördüncü sinifdə oxuyanda Adili bu sifətdə görmüşdüm.

Yay tətili başlayan günü biz bərbərxanada başımızı dibindən qırxdırıb əvvəlcədən danışdığımız kimi, hamımız “Rote fane” parkına yığışdıq. Tramvay yolundan parka doğru piyada getdik. Qarşıdan üç biğli cavan oğlan gəlirdi; yanımızdan keçəndə gözlənilmədən dayandılar, bizi çağırdılar. O dəqiqə hiss elədim ki, nə isə, xoşagəlməz bir şey olacaq, dayandığım yerdən tərpənmədim. Adilə

dedim ki, getməsin, o, heyrətlə mənim üzümə baxdı – necə yeni getməyim, axı çağırırlar... Onlardan biri siqaretini sümürüb dərin-dən nəfəs aldı, tüstünü Adikin üzünə püflədi, sonra heç özüm də bilmədim o nə eləmək istəyir; bir də onu gördüm ki, siqaret kötüyünü Adikin tərdən və odekolondan işım-ışım ışıldayan təpəsinin ortasına dayadı, baş barmağı ilə necə basdısa, hətta beş addımlıqdan sönən siqaretin cızıltısını eşitdim. Bizə baxa-baxa üçü də birdən uğunub getdi. Hətta biri o qədər güldü ki, yıxılacağından qorxub çöməlidi.

Biz qaçdıq.

Adik gözünün yaşını silə-silə dedi ki, böyüyəndə, necə olursa olsun, bir gün bu xuliqanların dərşini verəcək. Başının ortasında ağ ləkə ömürlük qaldı, indi də ordan tük bitmir.

Mən bunu biz əsgərlikdə olanda, başımız qırılıandan sonra bildim...

“Sarı geyimli qız” da bu yandan. Eh, rəqs meydançalarında belə qızlar çoxdur.

Mən ayaq saxladım, Adilin qoluna girib:

– Doğrudanmı, Tağıyev yoldaş bizi aldatmır, hə? – deyər soruşdum. – Adama yuxu kimi gəlir!

– Hə... Bu gün bəxtimiz gətirdi, – Adil gümrah səslə cavab verdi.

Saat on ikiyə az qalmışdı, gec olduğundan bizi restorana buraxmadılar. Seymur qapıçıdan xahiş elədi ki, bircə dəqiqəliyə içəri keçməyə ona icazə versin. Keçib getdi, restoran orkestrinin pianoçusu Məmməd Əliyevlə bərabər tezəcə də qayıtdı. O, bizim hamımızı, içəri ötürdü, hələ üstəlik, qapıçını məzəmmət elədi: – “Ay yoldaş, yaxşı adamları görəni kimi gərək tanıyasan...” Bizə yer tapdı, ofisiyanti çağırdı, sonra da səhnəyə çıxıb royal arxasında əyləşdi, elan elədi ki, “musiqiçi-həmkarlarının şərəfinə” Emin Sabitoğlunun “Kəpənək” mahnısı oxunacaq. Bu, bizə qarşı laqeydlik göstərən qapıçının bostanına daş atmaq idi. Vitka Vladimirov çıxıb oxumağa başladı. Elə əsl restoran müğənnisi idi... Mən Vitkanı çox görmüşdüm. Aramızda yaş fərqi olduğundan indiyə kimi tanış deyildik; o, “Vətən” kinoteatrında seanslar başlamazdan əvvəl çıxıb oxuyardı. O zaman Vitka ad qazanmışdı, hamı bir ağızdan deyirdi ki, onun böyük gələcəyi var. Məmməd Əliyev də həmin kinoteatrda ksilofon çalardı, onun ifasında Montinin “Çardaş”ı çox

sevilərdi. Birdən ağıma gəldi ki, gör neçə ildir heç yerdə ksilofon çalan görmürəm, bəlkə də moddan düşüb...

Mahnı oxunub qurtaranda Məmməd Əliyev də elan elədi ki, orkestrin çıxışı sona çatdı. Zaldakılarla birlikdə biz hamımız əl çaldıq, alqışların arası kəsilmək bilmirdi, xüsusən, baş tərəfinə kiçik bayraq sancılmış uzun stol arxasındakı turistlər əl çalmaqdan doymurdular; o kiçik bayraq olmasa belə, onların ADR-dən gəldiyini əlüstü güman eləyirdim, çünki alman turistlərini hər yerdə beləcə ürəkdən əl çalan görmüşdüm. Musiqiçilər səhnədən düşüb paltarlarını dəyişdilər, sonra bizim yanımıza gəldilər, bir stol da çəkib gətirdilər, hamısı yerbəyer oldu. Onlar dedilər ki, bizim gəlişimiz lap yerinə düşüb, hamısının ürəyindən olub, odur ki, bizim şərəfimizə qonaqlığın haqq-hesabını da öz boyunlarına götürdülər. O qədər danışdıq, o qədər oturdur ki, zalda bizdən savayı heç kəs qalmadı, ofisiyantlar bütün süfrələri, qab-qacaqları yığışdırıb qurtardılar. Mən, bir qayda olaraq, az içdiyimdən birdən elə bil boğazım tutulur, bir damcını belə uda bilmirəm... Eşidəndə ki, Vitka bu yay hər şeyin başını buraxıb vokalla ciddi məşğul olacaq, nədənsə kədərləndim. Yetər, deyir, əsl sənətlə məşğul olmaq vaxtı çatıb. Yəqin ona elə gəlir ki, nə zamansa bu səslə, bu oxumaqla bir yana çıxacaq...

Sonra məclisin söz-söhbətini tamam untdum, heç kəsə qulaq asmadım, çünki keçmiş qonşumuzun bugünkü gəlişini xatırlamağa başladım... İstədim özümü ələ alam, məclisdə deyilənlərə qulaq asam – heç nə çıxmadı. Fikir-xəyal məni sadələvh uşaq kimi yaman alıb aparmışdı. “Görəsən nə çıxacaq bu qastrol söhbətindən? Birdən baş tutmadı? Nə olsun ki?.. Axı mən uşaq deyiləm, uşaqlığım çoxdan arxada qalıb; yaxşı dərk eləyirəm ki, biz nə ilə məşğul oluruq, nə iş görürük, özü də hansı səviyyədə – özfəaliyyət, yoxsa professional səviyyəsində. Bu gün institutların birində çalırıq, sabah hər hansı bir müəssisədə çıxış eləyirik... Keçən həftə bizi politexnik institutuna dəvət etdilər, istirahət gecəsinə, alətlərimizi təzəcə çıxarıb nizamlayırdıq ki, klub müdiri gəlib çıxdı, bəs, gərək bağışlayasınız, bizə belə musiqi, yəni estrada, nə bilim nə, lazım deyil... Əlbəttə, rektorun istədiyi musiqiyə qulaq asmağa haqqı var, çünki o rektordu, amma biz pis vəziyyətdə qaldıq; axı, foyedən keçib getmək konsertin baş tutmaması ilə bağlı tələbələrin sorğu-

suallarına cavab vermək, sonra da, axşamdan yola saldıığımız avtobusumuzun əvəzinə, yağış altında münasib minik axtarmaq – kontrabası, akkordeonu taksiyə necə yerləşdirəsən – o qədər də asan deyil... Doğrudanmı, Tağıyev yoldaş bizi aldatmır? “Yoldaş Tağıyev, bizi aldatmaq yaxşı deyil, sizə nə verəcək bizi aldatmaq?!”

Axırıncı sözü uğurlarımızın şərəfinə dedilər özü də hamısı əlini stola vura-vura; hətta Seymur əlini stolun altına uzadıb laklanmayan yeri elə ustalıqla döyəclədi ki...

Biz küçəyə çıxanda saat ikinin yarısı idi.

Gecə yarısı olsa da, yanımızdan elə hey minik maşınları ötüb keçirdi. Sən demə, bayaqdan yağış yağırmış, havada qərribə bir ətir var idi, – akasiya ətri, yamyaşıl ot ətri... Qız qalasının yanında Adillə mən uşaqlardan ayrıldıq, çox təkid eləsələr də, sahil gəzintisinə çıxmağa razılıq vermədik, on dəqiqədən sonra bizim həyətin astanasına çatdıq.

Həyəte girəndə Adil məndən soruşdu:

– Yorgun deyilsən ki?.. Sizdə bir az oturub söhbət eləyək. Nə isə, heç evə getmək istəmirəm.

– Lap yaxşı olar! – Doğrudan da, mən hələ yatmaq istəmədim. Pillekənin qurtaracağındakı balaca meydança qaranlıq idi, evin girəcəyində, bir də mətbəxdə işıq yanırdı. Elə astanadaca hiss elədim ki, necə deyərlər, bu evdə hələ də həyat qaynayır. Mənim qonşumun – şəfqət bacısı Aidanın otağından gur musiqi səsi gəlirdi – Müslüm Maqomayevin oxuduğu populyar mahnılar, vanna otağından suyun şırıltısı, bir də anlaşılmaz səslər eşidilirdi, o yanda guruhagurla qaynayan, lüləyindən fit verən çaydanın qaraqışqırığı mətbəxi başına götürmüşdü.

İkicə otaqdan səs gəlirdi, bir mənimkindən, bir də üçüncü qonşumuz, “suda-quruda yaşayan” – on gün Neft daşlarında, on gün şəhərdə – neftçi-mühəndis Elmar Səmədovun otağından.

Bizim gəlişimizlə səs-küy bir az azaldı; Adil vanna otağının yanından mətbəxə keçdi, qaraqışqırıqçı çaydanın səsi kəsdi, vanna otağına da birdən-birə sükut çökdü, Müslüm də lap astadan, pıçılı ilə “Toy” mahnısını bitirdi...

Bir-iki dəqiqədən sonra Aidanın bayıra çıxacağını gözləmək olardı; bu bir-iki dəqiqə əynini geymək, bir balaca pudralanmaq üçün ona bəs eləyərdi. Biz asanca ondan qaçıb gizlənə bilərdik,

əgər... Birdən, gözlənilmədən vanna otağının qapısı ağzında bir adam peyda oldu; yuyulmuş başını nədənsə, mənim məhrəbamla silirdi. Bizimlə çox səmimi salamlaşdı, kefinizi-əhvalınızı soruşdu, sonra da təkidlə bizi evə dəvət elədi.

– Sağ olun, – dedi Adik. – Gecdi, öz evimizə...

– Bu nə sözdü? – cavan oğlan heyretlə dilləndi; amma onu da deyim ki, mehribanlıığı, özünü qonaqpərvər kimi göstərməsi təbii çıxırdı. Yaxın gəlib dedi ki, onun adı Səməddir, biz də adımızı dedik. O, əl çəkmək istəmirdi, bizi yenidən evə çağıranda Adik də yenidən etiraz elədi.

– Neyləmək olar – təzə qonşumuzun səsinə məyusluq vardı, – belə çıxır ki, məni özünü təy saymırsınız, elə deyilmi?

Adik ikicə-üçcə kəlmə ilə Səmədi bu fikrindən ustalıqla yayın-dırdı. Səmədin üzünü yenidən işıqlandı; gülümsəyə-gülümsəyə dedi ki, taksidə işləyir, ikinci parkda, özü də tək cə işləyir – “naparniki” – elə beləcə də dedi – yoxdur, köməksiz-arkasız olduğundan hər şeyi öz əlləri ilə qazanıb.

Əmim Bakıdan Tbilisiyə köçəndən bəri bu evdə altı il ərzində məni cəmi üçcə adamla tanış eləmişdilər – iki həkimlə, bir “med-bratla”... Birinci dəfə idi ki, taksici görürdüm.

– Sənə məktub, bir də pul kağızı gəlib. – Aida üzünü mənə sarı çevirib könülsüz-könülsüz dilləndi. – Sən də otağa keç, – bunu da Səmədə dedi, özü də yumşaq səslə dedi.

Aida, həmişə olduğu kimi, təmkinli idi. O, “Karmen” pudrası ilə, bir də iyinə çoxdan alışıdığımız ətirlə sığallanardı, amma bu dəfə ondan anlaşılmaz, sərt bir ətir də gəlirdi. Mən hiss elətdirmədən azca geri çökildim, amma deyəsən başa düşdü.

– Bunlar mənim dostlarımdır! – Səməd bizi göstərdi. – Uşaqlar, – dedi, – sizin xətrinizə dəyən olsa, kim olur-olsun, mənə xəbər verin. Mən sizin hayfınızı...

– Gedək! – dedi Aida.

– Mən onlarsız heç yana gedən deyiləm. İstəyirəm onlar bizlə otursunlar.

– Onlarsız da keçinərsən, – Aida hirsli dilləndi.

– Onlar bizimlə getməsələr, mən, bax, bura, döşəməyə uzanıb yatacağam. Sənsə... hara istəyirsən get!

– Yaxşı, bir dəqiqəliyə keçək sizin evə, – tez-tələsik dedim ki, Aida cavab verməyə macal tapmasın. – Sən ki, görürsən, – deyəsən,

səsimdə bir az yaltaqlıq da vardı, həm də Səmədin ürəkəçliyiindən xoşum gəlmişdi. – Bizim dostumuzun... bir az o məsələ... kefi kökdü. Olan işdi, kimin başına gəlmir ki?..

Biz onun qolundan tutub otağa apardıq, altına stul çəkdik.

– Əyləşin, – dedi Aida, – gəlibsiniz, heç olmasa, bir stəkan çay için.

Üçlükdə əyləşib çay içməyə başladıq. Səməd getdikcə xumarlanırdı, onu ehmalca yataq otağına apardıq, çarpayıya uzatdıq. Əgər dünyada dördadamlıq deyilən bir çarpayı vardısı, burda, mənim əmimin keçmiş iş otağında olmalı idi. Səmədi rahatlayan kimi birdən-birə ağıma gəldi ki, əmim öləndən sonra birinci dəfədi bu otağa baş çəkirəm. Oboyları, pərdələri, mebelləri dəyişiblər... Köhnələrdən bəzi şeylər qalıb – nənəmin sandığı, Holland sobası... Yadıma düşdü ki, Aidanın keçmiş əri – bu otağı ona vermişdilər – sandığı aparmağı mənə təklif eləmişdi, mən, doğrudan da, nənəmin yadigarını istəyirdim, sonra, necə oldusa, unudtum, sonra da əsgerliyə getdim.

Aida, tanımadığımız bir baş həkimin kobudluğundan, savadsızlığından, geriliyindən, belə həkimlə işləməyin ziyalıdan ötrü necə böyük müsibət olmasından danışdı, mən də Adillə ona qulaq asasa, gözümü sandıqdan çəkə bilmirdim. İndi sandığın ağzı açıq idi, amma o zamanlar heç vaxt üstündən mis qıfıl əskik olmazdı, nənəm o qıfılın açarını heç kəsə etibar eləməzdi. Üstü kvadrat şəkilli, naxışlı döymə ilə bəzədilmişdi, hər kvadratı iri mis zolaqlar doğrayıb keçirdi, qara-qəhvəyi ağac bəzəmələri də ona xüsusi yaraşlıq verirdi. Əvvəllər sandığın üstünə qiymətli ulduz naxışlar vurulubmuş. Mən onları görməmişdim, nənəm mənə danışdı, deyərki ki, müharibə vaxtı hər ay iki ulduz qoparırmış sandıqdan, birini kiçik oğlunun – mənim babamın – ailəsinə verərmiş, o birini isə cəbhəyə, mənim atama göndərmək üçün yemək şeylərinə dəyişərmiş.

Mən, ağılım kəsəndən nənəmi qocalmış, əldən düşmüş görmüşdüm, gerek ki, mənə çox istəyirmiş. Nənəm deyərki ki, mən ildən-ildən babama daha çox oxşayıram, əmimin arvadı Mənzər xanım ona etiraz edərki; gülümsünüb deyərki ki, nənən səhv eləyir, babanla sənə heç bir oxşarlığın yoxdur, həm də ona görə ki, baban çox qüdrətli, halal adam olub...

Direktorun bizim sinfimizə girdiyi günü mən yaxşı xatırlayıram, bəlkə də ona görə ki, Validə Gerasimovnanın dediyi kimi, həmin anda lövhə qabağında dayanıb solfeciodan cavab vermək istəyir-

dim. Əslində, o gün ikinci rübdə ikinci “iki”ni almağa hazır idim; Vitka Blankfeldin cavab verib qurtarmasını gözləyirdim ki, bilmədiyimi boynuma alam, elə həmin andaca direktor gəlib çıxdı. Onun gəlişinə yaman sevindim, amma sonra pərt oldum: direktor mənə dəhlizə çıxardı, dedi ki, tez evə getməliyəm, çünki babam zəng vurub, nənəmin vəziyyətinin xarablaşdığını xəbər verib...

Həyətdə Adilə rast gəldim, o, ikinci növbədə oxuyurdu, nə üçünsə yamanca qorxmışdu. Biz otağa keçdik, indi oturduğumuza yox, mənim yaşadığıma yox, sonradan üçüncü qonşuya verilmiş otağa. Nənəm səssiz-səmirsiz çarpayıya uzanmışdı, əmimlə arvadı, bir də Adilin anası yan-yanaşı oturmuşdular, ondan gözlərini çəkmirdilər.

– Şükür Allaha, gəlib çıxdı, – mən otağa girəndə əmim belə dedi.

Əmim mənə nənəmin yanına apardı, o da gözucu işarə elədi ki, yanında əyləşim. Güclə üzümə gülümsündü, beləcə, sakitcə gülümsünə-gülümsünə başladı mənə baxmağa. Mən heyrətimdən yerimdə donub qaldım; axı, o, səhər yaxşı idi, mənə yuxudan oyadıb çay-çörək vermişdi. O, mənə baxa-baxa hey gülümsünürdü, sonra lap yavaşdan danışdı; otaqda elə sakitlik idi ki, pıçıltı ilə dediyi söz aydınca eşidilirdi.

– Qorxdum ki, sən gəlib çatmayasan...

Əmim bircə söz deyə bildi:

– Ana!..

Nənəm hələ də mənə baxmaqda idi.

– Mən səni elə görmək istəyirdim... Səndən yaman nigaranam. Ona görə də nigaranlıq içində ölürəm. – Mən öyilib onun yanağından öpdüm. – Səni əminə tapşırıb gedirəm, hər ikinizi – Allaha.

O, gözlərini yumub susdu, uzun-uzadı susdu, mənə elə gəldi ki, nənəm yuxuya getdi, sonra gözlərini açıb fikirli-fikirli, öz-özünə danışmış kimi dedi:

– Sən babana yaman oxşayırsan...

Nənəm sakitcə uzanıb mənə baxmaqda idi. Sonra Adilin anası mənə otaqdan çıxartdı. Gecə onların evində qaldım. Adilin otağında mənim üçün özüaçılan çarpayı qoydular. Biz uzun-uzadı söhbət elədik. Gecə gözlənilmədən yuxudan oyandım, başladım nənəm haqda fikirləşməyə. Ancaq gecə başa düşdüm ki, niyə nənəm mənə elə baxırmış. O gecə mənə aydın oldu ki, nənəm mənə hamıdan çox sevirmiş. Adilin anasının otağa nə vaxt gəldiyini heç bilmədim,

aramsız, hönkür-hönkür ağladığıma görə yaman utandım. O, məni sakitləşdirmək istədi, başımı sıgalladı, boynumu qucaqladı, sonra özü də ağladı...

Yuxudan oyananda utandığımdan heç kəsin üzünə baxmaq istə-mirdim...

Sandığı açdılar, içindən, demək olar ki, heç nə çıxmadı. Bir qutu, içində iki nişan üzüyü, rəngarəng daşlarla bəzədilmiş iki üzük, bir də mirvari sapı... O qutu indi də xalamgildə qalır; sən demə, nənəm bütün bunları mənim gələcək həyat yoldaşım üçün qoruyub saxlamış. Onları əmidostuma bağışlamaq istəyəndə, “sarsaqlama! – deyib yaman acıqlandı. Sandıqda bir də not kağızları, naftalin vurulmuş köhnə donlar, babamın paltarları və onun “konsert frakı” vardı...

– Nə olub? – deyə Aida soruşdu.

– Heç nə, – dedim, – hər şey öz qaydasındadı. Gözəl gecədi. Çaya görə də sağ olun.

Biz ayağa qalxıb sağollaşdıq.

– Dayanın, – deyə Aida yataq otağının qapısına üsulluca işarə elədi, – bilmirəm, nə fikirləşəcəksiniz. Bu mənim lap yaxın qohumumdu, əmim oğludu...

– Bu nə sözdü? – dedi Adil. – Biz onu görən kimi başa düşdük, siz qardaşınıza yaman oxşayırsınız.

– Yox... o haranın qardaşıdı...

Mən başımı buladım.

– Heyif!.. – dedi, yarım-təəssüf, yarım-incik.

– Əşi, sizi tanımaq olmur ki? – arxamızca deyilən bu sözdə azca şübhə yeri də var idi. – Yaxşı uşaqlarsınız, amma bircə artistliyiniz olmaya...

İkinci adam idi ki, bu gün bizə artist deyirdi, hardasa ürəyimiz-dən idi bu söz... Tağıyev yoldaş, bir də Aida. Görək sabah nə olacaq...

* * *

Məktubla pulu əmim göndərmişdi. Pul, həmişə olduğu kimi, lap vaxtında gəlmişdi. Ayın axırına, daha doğrusu, doqquz günə cəmi iki manat neçə qəpiyim qalmışdı; bütün ehtiyaclarımı ödəmək, hətta yemək, telefon pulu, çox vacib olan bir cüt corab almaq – mənim

yaşımda olan adamın cürbəcür əyləncələri üçün bu qəpik-quruşdan heç danışmağa dəyməzdi... İllər keçsə də, onun xətti heç dəyişilmirdi. İri rəqəmlərlə, aydın, səliqəli hərflərlə – sözlə yazılmışdı: “otuz manat”... Bu, o qədər də varlı olmayan yaşlı bir qohumun, əlindən heç nə gəlməyən, cavan, enerjili qardaşı oğluna köməyi idi. Vəcdan əzabı deyilən daxili narahatlığı əlüstü, çətinlik çəkmədən aradan qaldıra bildim – Adilin süzdüyü məxməri çaya baxa-baxa xəyala dalmaq, mənim parlaq gələcəyimi göz önündə canlandırmaq kifayət idi; – orda iki adam görünürdü – mənim taleyimdə əvəzsiz rol oynamış, indi, ömrün qürub çağında hər cür hörmət-izzətə layiq olan, amma məndən əllərini çoxdan üzmüş iki adam – əmim və onun həyat yoldaşı...

Biz, onların demlədiyi çayı sakitcə oturub içdiyimiz yerdə telefon zəng çaldı. Bəs niyə mənə? Axı orkestrdə məndən savayı altı adam var, bəs nə üçün Adilin çox xoşladığı o səfeh qız məhz məni dəng eləməli idi? Özümü tamam itirdim; təsəvvür edin ki, dəstəyi mənim yerimə Adil götürmüş olsaydı... Mən dəstəyi bütün gücümle qulağıma sıxmışdım, amma elə bilirdim ki, onun səsi otağın hər küncündə eşidilir; özümü ələ alıb Adilin üzünə baxdım, o, fikirli-fikirli rəngli jurnalın üz qabığını gözədən keçirirdi. Dəstəkdən boş, mənasız sözlər eşidilirdi. Sayıqlama idi, sayıqlama! “Mən sizə pərəstiş eləyirəm...”, “...günləri sayıram...”, “...görəcəyimə ümidliyəm...” Ay axmaq qız, bircə təsəvvür edəydin ki, sənin ucbatından bir yaxşı insan necə pört ola bilərdi. Özü də elə əsəbi adam!..

– Necə ola bilər, – sərt, qəzəbli səsle soruşuram. – Bəyəm sizin tərbiyəçiniz başa salmur ki, gecə saat 3-də tanımadığımız adamın evinə zəng vurmaq yaxşı deyil?

– Nə? Tərbiyəçi kimdir?

– Uşaq evində – sizin böyüdüyünüz evdəki tərbiyəçini deyirəm, – susdu, deyəsən çaşbaş qalmışdı, söhbətin belə dəyişməsindən özünü itirdi.

– Bu nə sözdür? Mən heç vaxt uşaq evində olmamışam!

– Olmamısınız daha yaxşı! – Nifrətlə qışqırdım.

– Necə yəni “daha yaxşı?” – Hırıldayır.

Amma, qıza söz ola bilməz. Zərif, biçimli... heyif ki, hədsiz məğrur, həm də əlçatmazdı... Belə qız Adilə necə xoş gələ bilərdi?

– ...Əvvəla, konsert qurtaran kimi sizə zəng vurmuşam, siz dəstəyi götürmürsünüzsə, günahkar mənəm? İkincisi, biz tanışıq, özü də bilirsiniz kim...

Axı mən bilirəm, kim bizi tanış eləyib. Adil başını qaldırıb mənə baxdı. İlahi, bəlkə Adil doğrudan da hiss elədi ki, söhbət “sarı geyimli kadr”dan gedir?

– Bir də zəng vurmayın, bildiniz? Nə gündüz, nə gecə!

Dəstəyi yerə qoyandan sonra nə qədər çalışdımsa, Adilin üzünə baxa bilmədim. Belə zəngdən sonra... Zəngə bir bax...

– Kim idi? – Adil sakit, həyəcansız, bir az yuxulu səsle soruşur.

Şükür, heç nə başa düşmədi...

– Arxeoloqdu, – deyirəm, – elmlər doktorudur. Zəng vurub öyrənmək istəyir ki, mən ikinci, dördüncü günlər universitetdə mü-hazirə oxumağa razıyam, ya yox. Əl çəkmək istəmirdi. Sonrasını özün eşitdin.

Yenə Adilin ağzı qulağının dibinə getdi; mən nə eləsəm, nə desəm, onun ürəyindən olur...

Adil yarım saat da oturub söhbət elədi, sonra çıxıb getdi.

Mən açıq pəncərənin qabağında dayanıb onun arxasınca baxırdım; həyəti keçdi, pillələrlə qalxdı ikinci mərtəbəyə. Biz əsgərlikdə olandan bəri, həyətdə elə bir dəyişiklik gözə dəymir. Bir az ağacların boyu uzanıb, bir az da adamların. Təptəzə qonşular peyda olub, mən öz doğmaca həyətimdə heç də hamını tanımıram. Adil qapılarının astanasından mənə əl elədi. O da həmin mənzildə çoxdan yaşayır. Biz həmişə dost olmuşuq, lap uşaqlıqdan, özü də, indiyədək bir dəfə də olsun küsməmişik. Bu, heç şübhəsiz, Adilin hünəridir. Pəncərə önündə dayanıb fikirləşirəm, onu ilk dəfə gördüyümü yadıma salmaq istəyirəm; birdən mənə elə gəlir ki, aha, yadıma düşdü, sonra görürəm, yox, hər şey duman kimi çəkilib getdi... Gör üstündən neçə illər keçib. Adilin yaddaşı möhkəmdi, sabah ondan xəbər alaram. Yerimə uzandım, amma yuxum gəlmirdi. Tağıyev yoldaş yenə gəlib durdu gözümün qabağında; fikirləşirdim, nə yaxşı olardı bütün bunlar bizdən yan keçsəydi... Düzünə qalsa, hər şeydən bezmişəm, belə yaşamaq yordu məni. Yenə Adillə ilk tanışlığımızı yada salmaq istədim, yenə bir şey çıxmadı.

Gözümə yuxu gedə-gedə düşünürdüm ki, insanın öz ömrünün müəyyən mərhələlərini unutması heç də insafdan deyil, həm də ona görə insafdan deyil ki, ömür o qədər də uzun olmur...

İkinci fəsil

O, demək olar ki, hər axşam bizə gəlirdi. Evimizdə qonaq olanda, nə qədər təkid eləsələr də, qonaq otağına girməzdi, mətbəxdə yeniiliklərdən tələm-tələsik danışar, çıxıb gedərdi.

– Təbrik eləyirəm, – içəri girib üşümüş əllərini ovuşdura-ovuşdura dedi Validə, onun arıq sifəti elə bil işıqlanmışdı. – Alıbsan, yoxsa özün tikibsən? Gör necə yaraşır sənə! Dünya gözəlinə dönürsən!

– Sən nə danışırısan, Validə? – əmidostu gülümsündü. – Mən bunu dörd ildi geyinirəm.

– Demək, sənin bədəninin quruluşu gözəldi. Əsl qadın bədəni istənilən paltarda özünü göstərir. Yoxsa... mənə bax – eh... Nə arxadan, nə qabaqdan... Bədbəxtliyim burasındadı. – Əmidostum gözləri ilə məni göstərəndə Validə bunun da cavabını tapdı:

– Heç narahat olma! İndiki uşaqların hər şeydən başı çıxır, özü də, səndən, məndən yaxşı! Görürəm, həyətdə nə oyunlar çıxarırlar. Lazım gəlsə – bizi öyrədə bilərlər.

– Sən öz otağına keçsən yaxşıdır, – əmidostum mənə deyirdi.

– Otaq soyuqdu, – əslində getmək istəmirdim, özümü elə göstərdim ki, guya musiqi dərsimlə məşğulam.

– Elə bura da isti deyil, – o, köksünü ötürdü. – Yaz gəlib, amma havalar qızdır ki, qızdır. Bəlkə çay içsən?

– Sən narahat olma, – dedi Validə, – özüm dəmləyirəm. – O, bufetə yaxınlaşdı. – Mən hamıya deyirəm ki, əsl çay içməli yeganə bir ev varsa sənə evindi. Sən bilmirsən, camaat necə çay içir. Təzə xəbəri eşidibsən?

– Yox, nədir ki?..

– Təzə qonşular gəlib, Quliyevlərin evinə.

– Kimdilər?

– Ər-arvad, bir də oğlan uşağı. Uşaq, – məni göstərdi. – Mikayıl yaşadı. Düzü, onlar mənim xoşuma gəlmir.

– Söhbətin olub onlarla?

– Elə belə, qarasına söz deyənəm mən? Gəldim, qapılarını döydüm, qadın açdı. Deyirəm: “Salam, mən sizin qonşunuzam” – “Salam, çox gözəl!” – amma özü qapının ağzını kəsdirib. “Elə qapının astanasından danışacağıq?” – deyirəm. Belə deyən kimi məni içəri

buraxdı. Qadın kimi gözəgəlimlidi, amma sən hara, o hara?! Sonra kişisi görüldü, qaraqabaq adama oxşayır. Neftçidir. Soruşdum, “qabaqca neçə otaqları olub?” – Bu yerdə arvadın dərdi açıldı. “Dörd otağımız olub” – dedi. Əlüstü ər-arvad gizli-gizli baxışdılar, arvadın artıq-əskik danışmağı onları pərt elədi.

– Nəyə görə? Nə dedi ki?..

– Sənin də dünyadan xəbərin yoxdu. Heç dörd otağı üç otağa dəyişərlər?

– Yəqin onlara üstündə pul veriblər.

– Quliyevlər? – Validə güldü. – Anaları ölmüşdü, onlar soymağa adam axtarırlar.

– Bəlkə bu rayon onların xoşuna gəlir?

– Onu da öyrənmişəm, – dedi Validə. – Onların rayonu bizimkindən də yaxşıdır – evləri düz Azneftlə üz-üzə olub. Ürəyimə damıb, burda nə isə var... Yenə deyirəm, onlar mənim xoşuma gəlmədilər. Evi nəyə görə dəyişmələrinin səbəbini öyrənərəm, gözlə bir az.

– A Validə, de görüm, niyə başını ağrıdırsan?..

– Mən sizdən ötrü çalışıram. Yaxşı adamlardısa – qoy yaşasınlar, Allah onlara kömək olsun, birdən yaxşı adamlar olmadı, bəs onda?.. Eh, mən ölüb gedəndən sonra mənim yerimi çəkəcəksiniz. Birinci dəfə Sənubəri görəndə nə dedim? Heç kəs də mənə inanmadı. Bəs sonra? Tərbiyəsiz çıxdı? – Çıxdı!

– Mikayıl, – əmidostumun səsi gəldi, – keç öz otağına, yatmaq vaxtıdır.

– Hələ çayımı içməmişəm.

– Öz otağında içərsən.

Mən onlara “gecəniz xeyrə qalsın” dedim, əmidostunu öpdüm – hərdən bunsuz da keçinirdim, amma bu dəfə olmadı.

Validə də mənə “gecən xeyrə qalsın” – dedi, özü də köks ötürdü. O məni görəndə həmişə içini çəkir. Bilirdim ki, otağıma keçəndən sonra mənim anamdan danışacaqdılar.

Qapını örtən kimi onlardan aralanmağıma sevindim. Onsuz da təkliyi çox xoşlayıram. Əvvəllər bu, atamın otağı idi. Atam öz qardaşına – əmimə yaman oxşayır. Onun da portreti mənim otağımdadı; kostyumlarının və fraklarının saxlandığı böyük sandıq tərəfdə divara vurulub. Mənim babam tanınmış bəstəkar olub. Oxuduğum məktəb

də onun adını daşıyır. İndi iş elə gətirib ki, mən öz adıma daşıyan musiqi məktəbində təhsil alıram – hamısı uyğun gəlir, Famil də, ad da. Əvvəllər müəllimlər mənim adıma çəkəndə səksənirdilər, sonra yavaş-yavaş alışıdılar. Bilmirəm, niyə məni bu məktəbə qoydular. Nə olsun ki, babam bəstəkar olub. Musiqiçi olmaq istəmərsən, bu, mənim günahımdı? Ən çox xoşuma gələn bir fənn varsa – o da rəsmxətdir. Hələ üçüncüdə oxuyanda sinif divar qəzetini yazıb hazırlamağı mənə tapşırdılar, sonra da dördüncü sinifdə məktəb divar qəzetini... Rəsmxətdən həmişə “beş” alıram. Amma fortepianodan, yaxud solfeciodan bir “üç” qoparmaq üçün əldən düşürəm. Xüsusən Baxdan xoşum gəlmir. Min dəfə demişəm ki, məni normal – hamının oxuduğu məktəbə keçirin, sözümlə eşitmirlər. Əmim dedi ki, bu, atamın arzusu idi, o istəyib ki, babamın xatirinə mən də bəstəkar olum. Atam sağ olsaydı, hər şeyi ona başa salardım, əmimlə danışmağa dəyməz. Öz uşağı olsaydı, belə zülm çəkməyə razılıq verməzdi, kim bilir, bəlkə mənə də yazığı gəlir, o biri yandan da qardaşının arzusu...

Özgənin hesabına söz verməyə nə var ki... Özləri – nə atam, nə əmim musiqiçi olmaq istəməyiblər, amma məni məcbur eləyirlər. Babamın şərəfinə! Babamın bura nə dəxli var?! Axı mən canlı adamam, niyə soruşurlar ki, nə olmaq istəyirəm?

Əgər babam bəstəkar yox, dalğıcı, ya da heyvan təlimçisi olsaydı, belə çıxır ki, məcbur eləyərdilər – günüm sulara keçərdi, məcbur eləyərdilər – itlərlə məşğul olardım. Düzünə qalsa, bunlar ürəyimdən olardı, nəinki o məktəbə ayaq döymək... Bir də, o yerdə bəxtim getirmədi ki, imtahan verəndə dedilər: musiqi yaddaşıma söz ola bilməz!.. Bu il, üçüncü sinif keçəndən sonra mənə “repetitor” da ayrdılar – konservatoriyanın üçüncü kursunda oxuyan Elmira xanımı. Həftədə üç dəfə bizə gəlir. Belə deyib-güləndi! Şəkillərimi ona göstərirəm – çox bəyənir. Hərdən ikilikdə çalırıq, mənə, yaxşı alınır. O deyir ki, mənim az-çox qabiliyyətim var, amma dəhşətli tənbeləm, yalançıyam; ilk günlər notları gizlədirdim, deyirdim yoxdu, itib, ona görə mən “tənbeləm”, “yalançıyam”.

Əvvəllər də belə eləyərdim, bibim həmişə axtarardı, amma heyif ki, Elmiradan bu “nömrəm” keçmədi; elə ilk gündən dedi ki, əgər notları gətirməsən, həmişə aldatmaq yolunu tutsan, onda... dilinə yara çıxacaq...

Mən yazı stolunun siyirtməsinə çəkib piston qutusunu götürdüm. Qutu ağzınacan xırda-xırda, yumru toxumlarla dolu idi, əmim onu pay vermişdi. Payız gətirib dedi ki, bunlar barama qurdunun toxumlarıdır, yazda bu toxumlardan balaca-balaca qurdlar törəyəcək, o qurdları ölməyə qoymasaq, axırda gözəl-göyçək kəpənəyə dönəcəklər. Payızda toxumlar sarımtıl rəngə çalır, indi isə bir az qaralmışdı. Hərdən fikirləşəndə ki, bu toxumlardan bir şey çıxmaz, yadıma bir əhvalat düşür. Ötən il əmim on beş yumru, baş soğana oxşar şeylər gətirdi, dedi ki, əgər bunları dayaz boşqaba qoyub üstünə də su töksən, zəfəran kimi çiçəkləyəcək. Əvvəllər belələrini suya qoymuşdum, amma gül-çiçək əvəzinə yaşıl-yaşıl zoğlar göyərmişdi. Bir həftədən sonra yaşıl zoğlar baş qaldırdı, həmişə olduğu kimi, yavaş-yavaş böyüdü, sonra, günlərin bir günü...

Mən yuxulu-yuxulu hiss elədim ki, otaqda nə isə, zərif bir ətir var, düşündüm ki, bu ətir günəş şəfəqləri qarışıq, pəncərədən süzüb gəlir.

Stola sarı qaçdım, dumduru suda qıpqırmızı və narıncı örpək-cikləri işıq saçan solğun-qızıllı çiçəklər gördüm. Hətta mənə elə gəldi ki, zəfəran çiçəkləri boşqabda asta-asta fırlanır... Yəqin gözüm alacalanmışdı. Amma hər halda, bu qərribə mənərəni uzun müddət unuda bilmədim. Tez-tez yaxınlaşıb o çiçəkləri iyləyirdim, ancaq əvvəlki kimi heyretlənmirdim.

Mən yuxumu əmidostuma danışanda inanmadı. Hələ indiyədək heç kəsin rəngli yuxu görmədiyini söylədi. Əmim də gülümsündü, dedi ki, mübahisənin yeri deyil, rəngli yuxuları ağıldan kəm adamlar görürlər...

Hər bazar səhər radionu açıram, doqquza on beş dəqiqə işləmiş yaxşı konsert verilir. Bir gün bir az gecikmişdim, konsert təzəcə başlamışdı. Kimsə Hersoqun ariyasını oxuyurdu. Bu yerdə Elmiranın içəri girməsindən heç xəbərim olmadı. Salamlaşdıq. Mən dedim:

– Gözəl oxuyur!

– Bilirsən kimdi oxuyan?

– Yox... Amma hər kimdisə, yaxşı müğənnidi.

“Yaxşı müğənnidi... Savadsız! Bu ki, Lemeşevdi! Hanı sənənin musiqi yaddaşın?” Eh, “qulaq!”

O, mənimlə məşğul olduğu ilk günlərdə dedim ki, mənim musiqi yaddaşım çox yaxşıdı, düz də demişdim, bunu çoxdan, qəbul

imtahanlarından bilirdim; o isə hırıldayıb istehzal-istehzal baxdı: “yaxşı qulaqların var”. Əmidostum Mənzərhanım lap məəttəl qaldı bu sözə, Elmiranın isə vecinə deyildi, elə gülümsünə-gülümsünə baxırdı. Mənim qulaqlarım doğrudan iridi... O vaxtdan bəri bir şey olan kimi ya danlayanda, ya da tərifləyəndə, fərqi yoxdur, elə hey “qulaq, qulaq” deyir.

Mən Leşqornun iki etüdünü çaldım, dördüncü gün mənə tapşırıq vermişdi, bircə dəfə çaşdım. Vay, vay, necə darıxdırıcıdı bu etüdlər, adamın ürəyi sıxılır. Deyəsən o da darıxdı, yoxsa gözəl mənə demədən deməzdi:

– Bəri bax, sən heç öz-özünə çalmısanmı? Yadında qalan melodiyanı...

Məktəbdə bunu bizə qadağan eləyiblər.

– Yox, – dedim, – heç çalmamışam. Nəyə görə!..

– Necə “nəyə görə?” Axı sən məşhur bəstəkar olmaq fikrindəsən...

Bu yerdə hirsələndim, dedim ki, istəmirəm, heç musiqiçi olmaq da istəmirəm.

– Birdən nənənin ad günündə qonaqlar bir şey çalmağı xahiş elədilər, onda necə?..

– Mənim nənəm yoxdur, ikisi də ölüb.

– Sənə danışmaq mümkün deyil. Axı az-maz musiqi sənənin xoşuna gəlir – mahnı, nə bilim nə...

– Əlbəttə...

– Baxdan başqa, eləmi? – bunu sözgəlişi dedi. – Axır vaxtlar təzə nəyə qulaq asıbsan?

– Bir vals çox xoşuma gəldi, – dedim, – “Siciliyanın göyləri altında” filmindən. Evdə də çaldım, çox sadə melodiyası var.

– Yox əşi?! Mənsiz? Gələn dəfə çalarsan. İndi də keçək Qedikeyə, onun əsərlərini çoxdandı çalmırıq.

Bu, Leşqorndan da maraqsızdı.

– Üz-gözünü elə turşudursan ki, elə bil zəhər içəcəksən...

Dərsdən sonra o mənə mandarin verdi, ikisini mənə verdi, birini özünə götürdü.

– Üçünü də sənə gətirmişdim, – dedi, – sonra... tamah güc gəldi.

Mandarini yeyib qurtarandan sonra içində barama qurdunun qara toxumları olan qutunu gətirib ona göstərmək istədim. Qutunu

açdım, toxumların yerində qara, tüklü qurdlar gördüm, özü də, qutu açılan kimi hamısı başını yuxarı qaldırdı.

– Aha! Peyda olublar!..

– Nə deyirsən?

– Bir bax! – Mən qutunu ona uzatdım. Elmira cəld geri çəkildi.

– Rədd elə bunları!

– Bunlar barama qurdlarıdır!

– Nə olsun?! Mənə yaxın gətirmə. İndi sən onları yemləməlisən?

– Hə, tut yarpağı lazımdı.

– Hardan alacaqsan yarpağı, axı, hələ ağaclar yarpaqlamayıb.

Bunu eşidəndə özümü itirdim. Üstəlik, bu yerdə Mənzər xanım bizə yaxınlaşdı, yanında – tanımadığım qadın, onun da yanında – ariq bir oğlan uşağı...

– Tanış olun, – dedi, – təzə qonşumuzdu.

Mən Adili birinci dəfə belə görmüşəm.

Biz raysovetə tərəf qaçdıq, mən bilirdim ki, orda ağ, qara tut ağacları var. Bəlkə də poliklinikaya sarı qaçmaq daha əlverişli olardı – evimizə lap yaxın idi, amma ora, girəcəkdəki iri tut ağacına yaxınlaşmağa heç kəs cürət eləməzdi, çünki saqqallı, qorxunc bir kişi hər gün o ağaca söykənib dayanır. Bilmirəm bu kişi tut ağacını nəyə görə belə xoşlayır. Özü də səssizcə dayanıb durur. Bir sanitar onu hər gün ora gətirir, axşam da aparır. Düzdür, kişi dinib-danışmır, susur, amma sifətində vahiməli bir qəzəb var. Bəziləri kişini dilənçi sayır, güclə ovcuna pul qoyurdular, amma onlar uzaqlaşan kimi qəpiklər ovcundan asfaltın üstünə diyirlənirdi. Onun burda necə peyda olmasını heç kəs bilmirdi; kimi dəli sayırdı, kimi – “kontuj”, hər nə isə, hamı ondan ehtiyat eləyirdi – böyüklər də, uşaqlar da...

Ağacda heç bir yarpaq da yox idi. Batdı qurdlar...

Bir də gördüm Adil ağaca dırmaşdı, mən də onun dalınca. O çıxırsa mənə nə olub, hər halda, qurdlara mən cavabdehəm. Gördüm, o, yupyumru tumurcuqları qoparır.

– Bunları bıçaqla xırda-xırda doğrasaq, – deyir, – bəlkə də bir şey alnar.

Ağacdan təzəcə düşmüşdük ki, milisioner bizi yaxaladı.

– Utanmırsınız? Məktəbliyə bax, ağacı korlayır!..

– İpək qurdları üçün!.. – Adil onu başa salmaq istədi. – Çox lazımdı.

Deyəsən, bu milisioner “ipək qurdu” sözünü birinci dəfə eşidir, çünki bizi əlüstü buraxdı, üzündə də anlaşılmaz bir heyrət vardı...

– Axırınıcı dəfə olsun! Bir də sizi burda görsəm, tutub aparacağam.

Mən elə bilirdim ki, qurdlar tumurcuğu yeməyəcək. Bıçaqla xırda-xırda doğradıq. Görən kimi bir cummaq cumdular!..

Əmim işdən qayıdandan sonra qurdlara baxmaq üçün mənim otağıma baş çəkdi.

– Görürsən, bilməməzlik hara gətirib çıxarır? İndi yadıma düşür; mənim dostum dedi ki, vaxtından qabaq qurdlar peyda olmasın deyə qutunu soyuq yerdə saxlamaq lazımdır.

– Eyibi yoxdu, – dedi Adil, – çətini bir neçə gün saxlamaqdı, sonra tut ağacları yarpaqlayacaq. – Adil bizi sakitləşdirmək istəyirdi, əmimlə elə danışdı ki, elə bil çoxdan tanışdılar. Deyəsən o, əmimin xoşuna gəldi; cavab verməzdən əvvəl ona diqqətlə baxdı. Elə bayaq, milisionerlərlə danışanda da hiss eləyirdim ki, Adil böyükrlə tez dil tapır.

Adilgil bizim həyatımıza köçənə kimi mənim, demək olar ki, dostum yox idi. Deyəsən, günah not qovluğunda idi...

Axı bu adi qovluqlardandı; kartondan hazırlanmışdı, ipdən dəstəyi vardı, hər böyründə bir lira şəklində toxunma bant, vəssalam... Hələ bir adam görməmişdim ki, bu qovluq əlimdə olanda yanımda ayaq saxlamasın. Nəyə görə? Bizim küçədə, əslində bütün rayonda yeganə adamam ki, əlimdə belə bir qovluq gəzdirirəm. Bir vaxt evdən çıxmamış notu qəzetə bükməyə başladım, gördüm yox, yaxşı nəticə vermir: məktəbə çatmamış kağızlar tamam əzilir, sonra da hamaralamaq üçün görək onları püpitərə yapışdırasan. Bu qovluğun ucbatından, heç kəsə rast gəlməyim deyə evdən yarım saat tez çıxırdım. Evdə bu haqda kəlmə də kəsmirdim. Adilə də lap tezdən, kəpənək qurdu üçün tumurcuq yığmağa gedəndə dedim. O mənim üzümə baxdı, baxdı, fikrə getdi, sonra da dedi ki, bütün bunlar boş şeydi...

Kəpənək qurdunu yemləyib məktəbə getdik. Onun anası bizi evimizin tininə kimi ötürdü – ordan o yana Adil anasına icazə vermirdi. Mən Adilin anasına söz verdim ki, küçəni ehtiyatla keçəcəyik. Düzü, heyrətləndim; Adil uşaq deyil, dördüncü sinfə keçir, amma anası hələ də Adilin üstündə körpə kimi əsir. Mənə görə heç kəs, heç vaxt narahat olmur. Ata-anası evdə də onun qayğısına qalır, mehriban-mehriban danışdırırlar; bizim məhəllədə heç kəs

uşağı bu dillə dindirməyib... Bütün bunlara baxmayaraq, Adil özünü asılı kimi aparmır, bir sözlə, ana uşağı deyil...

Adillə yanaşı gedirik, çox vaxt o danışır, mən də ora-bura boylana-boylana qulaq asıram, bilərəm ki, yenə kimsə gözünü qovluğa zilləyəcək. 18 nömrəli məktəbin qızlarından ikisi bizimlə üz-üzə gəldi, biri o birini dürtmələyib məni göstərdi...

İki kvartal da keçdik, tindən qarşımıza üç uşaq çıxdı, gərək ki, Adillə bir məktəbdə oxuyurlar, dördüncü sinifdə. Bir ay bundan əvvəl, onlar bax, buradaca mənim qabağımı kəsib qovluğumu əlimdən aldılar. Qovluqdan əl çəkmək istəmirdim, mən onların üstünə cumduqca, bir-birinə ötürürdülər, sonra dayandım, lap özümdən də, qovluqdan da zəhləm getdi. Dayanmağım onların xoşuna gəlmədi, yaxınlaşıb növbə ilə hərəsi bir dəfə boynumun ardına ilişdirilər, sonra da qovluğu açıb not kağızlarını asfaltın üstünə səpələdilər, mən kağızları qovluğun arasına yığdıqca uğunub getdilər...

...Onlar da bizi gördülər, gülümsündülər. Adilə deyəndə ki, gəl, onlar bizə çatmamış əkilək burdan, o, əməlli-başlı heyrətləndi...

Mən də heç bilmədim ona nə cavab verim, heç cavab verməyə də vaxt yox idi. Bizə yaxınlaşdılar, elə yeri yirdilər ki, guya yanımdan ötüb keçəcəkdilər. Birdən... onlardan ən uzununun yerindən götürülməyi ilə qovluğu mənim əlimdən almağı bir oldu, yaxşı ki, tez buraxdım, yoxsa dəstəyi üzüləcəkdi.

Adil arxayın-arxayın dilləndi:

– Kötək yemek istəyirsən?

Uzun – adı Aslandı, özü də başçılarıdı deyəsən – qovluğu açdı, əl saxlayıb başını qaldırdı.

– Kimdən? Səndən?

Adil ona yaxınlaşdı, qovluğu əlindən alıb mənə verdi.

– Gedək, – dedi.

Elə bu yerdə üçü birdən onun üstünə cumdu. Düzünü deyim ki, mən əlüstü aradan çıxmaq istədim, amma Adili tək qoymaq olmazdı. Mən yüyürdüm Aslanın üstünə, gücüm çatdıqca kurtkasından geri dardım. Qorxum-hürküm tamam keçdi – elə bil buna bənd imiş.

Mən indiyədək heç vaxt dalaşmamışdım, yoxsa, əlbəttə, belə hərəkətə yol verməzdim... Birdən-birə dəli kimi qışqırıb Aslanın qulağını elə dişlədim ki, əlüstü dayandılar, aralanıb heyrətlə mənə baxdılar... Qulağını sıgallaya-sıgallaya o da susurdu, yamanca qorxmışdu deyəsən. Barmağında qan görəndə rəngi ağappaq ağardı.

Adil öyilib qovluğu yerdən götürdü, mənə uzatdı, biz dinməz-söyləməz yolumuza düzəldik. Sakitcə durub arxamızca baxırdılar.

O gün məktəbə getmədim. Mənim iki, Adilin üç manatı var idi, kinoya iki bilet almağa bəs eləyirdi. Azı bir saat şəhəri gözib dolaşdıq, çünki “Bakı kommunası”nda birinci seans saat onda başlayırdı. Qorxurdum ki, it kimi adam dişləməyimi Adil üzümə çəksin, amma bu haqda kəlmə də kəsmədi. Dedi ki, atası bizi bazar günü fransız güləşinə aparacaq. Bu güləş, boks qədər olmasa da, hər halda, maraqlıdır. Pavel Perekrestlə Frenk Qud güləşəcək. Elə o anda biz qırmızıyanaq, maykalı nəhəng bir kişinin şokli vurulmuş dəmir qurğunun yanından keçirdik. Çiyindən üstü medallarla bəzədilmiş lent aşırılmışdı. Dəmir qurğunun altında yazılmışdı: “Pavel Perekrest şəhərimizə gəlib”. Belo şokillər şəhərin hər yerinə vurulmuşdu. Adil dedi ki, Pavel Perekrest Quddan hayırını çıxmaq istəyir. Onun rəqibi zəncidi, özü də güləşçi-boksçudu. Sevindim ki, birinci dəfə öz gözümüzlə zənci görəcəyəm... Evimizə çathaçatda Adil gözəlönilməz bir sual verdi; Aslanı dişləmək hardan ağılıma gəlib? Ona baxdım, gördüm gülümsünür, mən də qəhqəhə çəkdim. Qərribədir, qovluğun qoltuğunda olmağı bayaqdan heç ağılıma gəlməmişdi, halbuki həmişə yola çıxanda fikrim-zikrim onun yanında qalırdı...

Adilgilə getdik, anası elə sevindi ki, elə bildim Adil məktəbdən yox, hardansa, çox qorxulu bir səfərdən qayıdıb gəlir. Yalan olmasın, beş dəfə öpdü üzündən, sonra özündən aralayıb bir də baxdı, bir də öpdü. Məni də mehribanlıqla qarşıladı, çay-çörək təklif elədi. Mən razılığımı bildirib çıxdım, çünki Elmira indicə gəlməli idi, gecikəndə acıqlanırdı. Ürəyimə dammışdı, içəri girən kimi vals çalmağı öyrənib-öyrənmədiyimi soruşacaqdı. Elə də oldu. Valsı çalanda dedi ki, sinkoplu¹ musiqinin sənin xoşuna gəldiyinə şübhəm yox idi... Mən də əlavə elədim ki, bu valsı sinkopla Pevznerin kvarteti ifa eləyir, hətta onların çalğısı kinodakından daha çox xoşuma gəlir... Sonra Leşqornın əsərini, bir də Bramsın iki pyesini çaldım. Elmira razı qaldı. Xahiş elədi ki, gələn dəfəyə özüm bir şey fikirləşim, bir şey yazım. Soruşdum, nə yazmaq olar?

– Etüddən simfoniya kimi – nə istəyirsən yaz! – Bilmirəm nə demək istəyir: Leşqorna qulaq asmaq onu da yorub...

O biri otaqda məndən əmidostuma razılıq elədiyini də eşitdim.

¹ Sinkop – musiqidə vəzinin müntəzəm gedişini pozan ritmik fiqur

Adil gəlib çıxdı, biz yarpaq dərməyə getməli idik. “Siciliya göyləri altında” filmindən valsı çalanda, onun gözləri heyrətdən böyümüşdü. Qurtaran kimi bir də çalmağı xahiş elədi. Çaldım. Çox xoşuna gəldi mənim çalğım; sən demə, Adil musiqini çox sevirmiş. Fikirleşdim: axı bu sən deyən elə bir musiqi deyil, amma heç nə demədim, xoşuna gəlsə gəlsin... Düzü, Adil indiyədək mənim çalğımı bəyənən yeganə adamdı. Mən çalanda əmidostumla əmim həmişə üz-gözünü turşudur, Elmira – göstəriş, düzəliş verir, amma Adil... Onu sevindirməkdən ötrü yenə də nə isə çalmağ istəyirdim, yadıma düşdü ki, acdı yazıq qurdlar...

Raysovetin yanından bizi yenə qovladı milisioner, 2-ci Paralel küçəsinədək gedib çıxdıq, ağacların əl-əyəyini yoluşdurduq.

Qurdlar elə bil yuxulu idilər, yeşiyin dibində hərəkətsiz qalmışdılar, bizi gören kimi tərpenişdilər, sanki yarpaq iyini almışdılar. Hərdən başlarını yuxarı qaldırırdılar – bilmək istəyirdilər ki, hardan axıb gəlir bu yarpaqlar...

* * *

Bazar günü Adilin atası bizi sirkə apardı. Mən sirkə arabir gədirəm, amma burda klassik güləşi ilk dəfə görürdüm. Birinci cərgədə oturmuşduq. Adilin atası bizə dondurma aldı, sonra da klassik güləşin qaydalarını başa saldı. Soruşdum, bəs niyə fransız güləşi adlandırırılar, elə afişalarda da belə yazılıb, o dedi ki, dəqiq bilmir, bəlkə də bu güləş ilk dəfə Fransada meydana gəlib... Bəlkə də təsadüfdən doğub bu ad? Necə ki, deyirlər: alman “ovçarkası” – qoyun iti, ya da Holland pendiri... Yerimizin rahat olub-olmadığını, üşüyüb-üşümədiyimizi soruşdu, yeldöyəndə oturmağımızdan narahat oldu. Başa düşürdüm – o, Adilə görə sorğu-suala tuturdu bizi... Ay Allah, ata-ana övladdan ötrü necə əldən-ayaqdan gədermiş! Adil bu sorğu-suallara çoxdan alışıb, heç cavab da vermir, amma mən... Görəsən, mənə belə qayğı göstərilə, neyləyirdim, ömrümdə bircə dəfəyə olsa?.. Yəqin utanardım. O biri tərəfdən, doğma adamların narahatlığından axı, niyə utanmalısən? Gərək Adildən soruşam.

Güləşçilər iki-iki səhnəyə çıxır, itələşir, bir-birinin çiyindən yapışır, boynunun ardını şapalaqlayır, hakim də onların dövrəsində

hərlənə-hərlənə fransızca nə isə deyirdi. Güləşçilərdən necə səslər çıxırdı, – fırınırdılar, böyürdülər, nıqqıldayırdılar... Adillə atası, eləcə də dövrəmizdəkilər səhnədən bir anlığa belə gözlərini çəkmirdilər, mənə... dözə bilmirdim, sonra tamam üzülüb əldən düşdüm. O qədər zəhləm getdi ki, altıncı görüşdən sonra Adilə dedim, bəsdir, çıxmaq gedək kinoya, ya da bulvara. O, əvvəlcə başa düşmədi nə deyirəm, sonra bir heyrətlənmək heyrətləndi! Sən nə danışırısan, deyir, üç görüşdən sonra ən əsası başlayır! Adilin atası da eşidib axıracan baxmaq üçün mənə dilə tutmağa çalışdı. Onların baxışdıqlarını da hiss elədim, bu da xoşuma gəlmədi. Fikirleşdim, nahaq Adilə dedim, gör səhnəyə necə maraqla baxırlar, mənə... mane oluram. Nahaq gəldim onlarla. Mənsiz daha yaxşı olarmış... Birdən gördüm, Adilin atası qalxdı, Adilə dedi ki, onun yerinə çəkilsin, özü ikimizin aramızda oturdu. Başladı səhnədəki gedişatı mənə başa salmağa. Görürsən, deyir, narıncı trikolu pəhləvan gözəl bir fənd işlətdi, buna deyirlər – ikiqat nelson! Bu fəndi tərifləməyə də olardı, özüm başa düşdüm; mavi geyimli pəhləvan əlüstü nıqqıldadı. Bax, indi də, deyir, mavi geyimli parterdədi, bu “körpü” isə xalçadan qıraqda olduğuna görə sayılır...

Adil də bir yandan bildiklərindən bala-bala deyirdi...

Yaxşı ki, hərdən bir kloun çıxırdı ortaya – mənə ancaq o maraqlandırır, hiss eləyirdim ki, klounun da güləşdən zəhləsi gedir – güləşçilərə əyri-əyri baxanda üz-gözündən oxunurdu.

Yeddinci görüşdən sonra orkestr daha təntənəli səsləndi, sirkin qübbəsi altında rəngbərəng işıqlar yandı, aparıcı çıxıb uzaqdan dedi ki, bütün dünyanın səbirsizliklə gözlədiyi hayıflama yarışını başlanı. Pavel Perekrest keçən il Kiyevdə Frenk Quda uduzmağının əvəzini çıxmaq istəyir. Yerlərdən bir hay-küy qalxdı ki, gəl görəsən. Aparıcı əlavə dedi ki, əgər bu gün Pavel Perekrest hayıf ala bilsə, gələn bazar Frenk Qud onu yarışa çağıracaq. O yerdə mən özümü saxlaya bilməyib Adilə dedim ki, Pavel Perekrest qalib gələcək.

Güləşçilər manejin ortasına çıxdılar, azı iyirmi dəfə baş əydilər ki, camaat əl çalmağını saxlasın. Başladılar.

Adil pıçılı ilə soruşur:

– Sən hardan bilirsən?

– Görürsən...

Frenk Qud Perekrestdən hündür, həm də qədd-qamətliyidi, Pavel Perekrest isə hədsiz enlikürek, alçaqboylu, pota kimidi. Çox

əlləşdilər, axır ki, mən deyən oldu: Perekrest qalib gəldi. Hamı bir ağızdan dedi ki, bu uduşa söz ola bilməz – kürəyini yerə vurdu...

Adil yolboyu elə hey soruşurdu ki, Perekrestin udacağını hardan bilirdim, mən də hər dəfə sualın üstündən keçirdim.

Adilin atasının fikrincə, alışdığımız əsl gülüşə baxanda bu maraqsızdır. Sən demə, kimin udacağı əvvəldən danışılırmış, axı, sirk – tamaşadı, həmişə eyni adam udsa, sirkə gələn olmaz. Mən soruşdum, bəs elədirsə, niyə camaat belə həyəcan keçirir? O gülüm-sündü:

– Adamlar bəzən bilə-bilə aldanmağa sevinirlər, – dedi.

Adil bilir – boks əsl idman olduğuna görə mənim daha çox xoşuma gəlir. Atasına dedi ki, bizi bir həftədən sonra boks üzrə respublika çempionatına aparsın. Xahiş eləmədi – dedi! O da başını tərپətdi, sözsüz razılaşıdı, vəssalam!

Onlarla yanaşı yerisəm də, fikrim-zikrim uzaqlarda idi, həm də özümü, Adili düşünürdüm.

Başqa yoldaşlarıma nisbətən Adili təzə-təzə tanısam da, ona tez alışdım. Yaşadıq, boyca azca balacadı, amma məndən yaşlı görünür. Bəlkə də bu, təmkinli olmasından irəli gəlir. Sırağagün, görün, nə oldu: biz küçədə futbol oynayırdıq – bizim heyətlə 151 №-li evin komandası. Komandaya düşməyənlər səkidə dayanıb “azarkeşlik” eləyirdilər – Yaşka Brauman yangınsöndürən Ağasəfin pəncərəsini sındırana kimi! Ağasəfin qorxusundan hamı qaçıb dağıldı; kimin sındırmasının dəxli yoxdu ona, kim ələ keçdi qanı getdi! Təkcə Adil yerində mıxlanıb qaldı. Ağasəf onun üstünə yüyürdü, Adil yerindən tərپənmədi.

– Salam, sizin pəncərənizi qırıblar? – dedi.

Ağasəf də quruyub qaldı, heç nə anlamadı, bilmədi nə desin.

– Salam. Sən kimsən?

– Mən sizin təzə qonşunuzam.

– Bəs özgənin pəncərəsini sındırmağı sənə kim öyrədi?

– Mən futbol oynamıram, – dedi Adil. – Heç futboldan xoşum da gəlmir.

Ağasəf başını bulayıb geri döndü...

O, ağır çəkili boksçu olmaq arzusundadı, olacaq da, xasiyyətinə belədem. Mənim sə heç bir arzum yoxdu, bu da yaxşı deyil... Fikir-xəyal məni apardı, bir də gördüm ki, neçə addım dalda qalmışam.

Atası balaca uşaq kimi onun əlindən tutub aparırdı. Ata-anası yanında olanda heç kəs inanmaz ki, o, öz işini bilən, toxtaq adamdı.

Həyətə girəndə gördüm ki, Şura dayının – Aleksandr kişinin qapısı açıqdı, mən onlarla sağollaşıb Şura dayının evinə getdim. Ondən yaman xoşum gəlir. Neçə illərdi val toplayır. Məncə, Bakıda ən böyük kolleksiyaçıdı. Bütün divarlar val düzölmüş dolablarla doludur. Valları da patefondə yox, elektrik gücləndiricisi olan radio aparatı ilə çaldırır. Bu radio aparatı əlüzyuyana oxşayır: altındakı çanaq əvəzinə disk fırlanır, kranı da adapter¹ əvəz edir. Vallarının çoxusu çalğısız-filansız da, təkcə adlarına görə xoşuma gəlir: “Quşsatan”, “Qaraçı baron”, ya da “Tarantella”... hərdən, musiqi adını doğrultmayanda qulaq asmağıma peşman oluram, sanki kimse məni aldadır... Birinci dəfə “İnci xətərlərə” qulaq asanda belə hiss keçirdim. Daha alışmışam, o qədər də fikir vermərəm adlara. Şura dayı arvadı Firəngiz xala ilə bir yerdə valları tez-tez çaldırırlar. Deyəsən, mənim gəlişimə də sevinirlər. Şura dayı hərdən mənim babamdan, atamdan söz salır. Bir şəkil var atamda, bir yerdə o zaman bulvardakı çimərlikdə çəkdiriblər, on beş yaşında. Şura dayı montyordur, arvadı Firəngiz xala Semaşko xəstəxanasında şəfqət bacısıdır.

Biz söhbət eləyə-eləyə təzə vala da qulaq asdıq – kimse royaldə qiyamət çalırdı. Baxıb gördüm ki, pianoçunun famili də bu musiqiyə uyardı: Sfasman. “Kinofilm məhənlərinə fantaziya”.

Mən bir də qulaq asmaq istəyəndə Firəngiz xala dedi:

– Sabah qulaq asarsan. “İlan” evdədi.

Validə xalanı deyir. Onların dəhlizləri birdir. Yuxa faner arakəsmə ilə ayrılır. Odur ki, bütün söz-söhbətlər eşidilir. Üstəlik, Validə xalanın musiqidən zəhləsi gedir. Eşidən kimi döyəcəylər arakəsməni. Bir vaxt onların acığına xoruz aldı, dəhlizə, arakəsmənin yanına bağladı; səhər saat beşdə xoruz bir banlamaq banlayırdı ki, ikinci mərtəbədə, pəncərəsi həyətə yox, küçəyə açılan otağımda belə qulaq tutulurdu. Bütün həyət yalvarırdı ki, xoruzu kəssin; Firəngiz xala musiqiyə ancaq axşam saat onacan, bazar günləri ancaq gündüz – günortayacan qulaq asacağına söz verəndən sonra Validə xala razılaşıdı.

¹ Adapter – patefon valının səsinə elektrik vasitəsilə reproduktora verən cəlcə-tromaqlı mexanizm

Validə xalanın qapısı şaqqlı ilə örtüldü, deyəsən harasa çıxıb getdi. Biz valı təzəcə qoymuşduq ki, mənə nahar eləməyə çağırıldı.

Əmidostum heç üzümə baxmadan işarə elədi ki, əlimi yuyum...

Deməli, əmim evdə yoxdur. Əmim evdə olanda Mənzər xanım mənimlə heç olmasa danışır. Əslində, üzümə baxıb-baxmamağının elə bir isti-soyuğu yoxdu... Əlimi yumamışdan gedib barama qurdlarına baş çəkdim. Yeməkləri hələ var idi. Necə də tez boy atdılar az vaxtda! Rəngləri də dəyişib, əvvəl qapqara idilər, indi elə bil ağarıblar.

Mətbəxə keçəndə gördüm ki, Validə xala orda ədəb-ərkanla əyləşib. Məni görəni kimi söhbətinə ara verdi. Əmidostum mənim qarşıma bir boşqab şorba qoydu, Validəni içəri çağırdı.

Mətbəxdə əyləşsəm də, otaqda danışmalarının hamısını gözəlce eşidirəm, mənim yerimdə bir başqası olsaydı, bəlkə də sözləri belə aydınca tuta bilməzdi – axı, mənim gözəl musiqi yaddaşım var! Validə xala Adilin ata-anasından danışdı, mən də xörəyimi yeyə-yeyə qulağımı şəkəlmışdim. Birdən... qaşığı-boşqabı bir yana itələdim, qulaqlarıma inanmadım! Validə xala sözünü bitirib əmidostuma dönə-dönə tapşırırdı ki, bu sirri heç kəsə açmasın. Doğrudan da, bu, dəhşətli sirr idi...

Səhər bibim mənə dedi:

– Odu ey, sənə dostun alatorandan pilləkəndə oturub.

Qapını aralayıb baxdım, Adil həqiqətən pilləkəndə oturmuşdu. Onu evə çağırtdım, saati göstərdim – iyirmicə dəqiqə işləmişdi səkkizə! İşarə vurdum ki, mən gecikmişəm; biz səkkizin yarısında görüşüb məktəbə getməmiş yarpaq dərməli idik.

Anası, həmişə olduğu kimi, evvandan bizə əl elədi.

Biz 2-ci Paralel küçəsinə çatanda heyrətləndik: evlər idarəsinin qabağında, tutun altında heç kəs yox idi. Demək, saqqallı dəlini gətirməyiblər hələ... Adil dedi:

– Gəl elə bu ağacdən dərək!

Ağaca dırmaşsaq da, gözüm yerdə qalmışdı: saqqallı gələn kimi əkilmək lazım idi... Adil mənə gülür – guya özü qorxmur, amma mən bilirəm ki, əməlli-başlı qorxur.

– Sən belə qorxursansa, – deyir, – düş aşağı, düş, özüm dərərəm. Tez ol, düş!

Niyə düşməliyəm, axı? İstədiyimiz qədər – indi buna tumurcuq yox, yarpaq demək olardı – yığıb evə yollandıq.

Evdən çıxanda ondan heç nə soruşmaq fikrində deyildim, indi, necə oldusa dilim dinc durmadı:

– Sən öz ata-ananı yaxşı xatırlayırsanmı?

O, heyrətlə üzümə baxıb gülümsündü.

– Niyə qımışırısan? – Soruşuram. – Bunlar sənə valideynlərin deyil...

– Bəs kimindir? – o yenə gülümsünür.

– Heç kimin... Onların uşaqları yoxdu.

– Necə yoxdu? Bəs mən?..

– Onlar sənə uşaq evindən götürüblər, müharibə başlayanda... Yadına düşür, yoxsa?..

– Bu nə sözdür danışırısan? – Acıqlanmadan, gülümsəmədən, ciddi soruşur.

– Vallah, düz sözümdü...

– Yalandı, yalan! Müharibə başlayanda mənim, demək olar, iki yaşım vardı. Bildin?! Hər şey yadımda qalardı! Sən cəfəngiyat danışırısan – anam da mənimdi, atam da!

– Olsun, nə deyirəm. Mənə nə var?!

Bu haqda başqa bir söz demədik, barama qurdlarını yemləyib məktəbə yollandıq.

Məktəbdən qayıdanda gördüm ki, darvazanın yanında durub məni gözləyir.

– Sən düz deyirsən... hamısı yadıma düşdü...

– Nə düşdü yadıma?

– Yaxşı xatırlaya bilmirəm, bircə onu bilirəm ki, məni uşaq evindən götürdülər. Uşaq evi yadıma düşür...

Mən dedim:

– Bunu da özünə dərd eləyəcəksən?

O, başını buladı...

– Heç mənim də valideynlərim yoxdu, – dedim, – atam müharibədə həlak olub, anam da yoxdu. Görürsən, mən vecimə almıram. Ata-anan ögey olsa da, doğmalardan yaxşı baxırlar sənə.

O, ehmalca başını tərpedib getdi... O gün daha görüşmədik.

Gecə gözlərimi güclə açdım, kimse məni yuxudan oyadırdı.

Gözümü açsam da, heç nə başa düşmədim, əvvəl elə bildim ki, yuxu görürəm. Adilin atası-anası, əmidostum, bir də əmim başım üstə dayanmışdılar.

Adilin anası göz yaşını saxlaya bilmirdi.

Əmim məndən soruşdu:

– Gündüz Adil sənə bir söz demədi ki?

– Necə? Nə barədə?

Əmim Adilin anasının üzünə baxıb yenə soruşdu:

– Evdən qaçmaq istədiyini demədi sənə?

Başında bircə fikir dolanır: görəsən mənim dediyimdən xəbərləri varmı?

– Yox, mənə heç nə demədi.

– Axı doğrudan da, o mənə bir söz açıb deməmişdi.

Bu dəfə Adilin atası soruşur:

– Sən hiss eləmədin ki, bəlkə o, nəyə görə pərt olmuşdu, ya da kimsə onun xətrinə dəymişdi?

Bu yerdə mənə aydın oldu ki, Adil onlara heç nə deməyib.

– Yox... mənə heç nə deməmişdi...

Onlar çıxıb getdilər.

Əmidostumla əmim bir-birinə baxa-baxa başlarını buladılar:

– Dünyada gör necə əclaf adamlar var!

Əmidostum dedi:

– Mən inanmıram ki, Validə ona bir söz deyər... İnanmıram...

– Validə yox, bir başqası deyib! Ax... bu əllərimlə boğardım onu!

Səhərdən bəri həyətdə hamı Adildən danışırdı.

Məncə, həmin günü bütün qonşularımız işə gecikdilər.

Mən özüm də gecikdim, ikinci dərsə getdim. Validə xala alatorandan bizə qaçıb gəlmişdi. Deyir, Adilin atası milisə zəng vurub, xahiş eləyib ki, Bakıdan çıxan bütün qatarları yoxlasınlar, yollara gözətçi qoysunlar. Sən demə, Adilin atası neft sənayesində “böyük adamlardandı”, “noçənnikdi”... Bunu da Validə xaladan eşitdik. Bütün qonşular bir-birinə dəymişdi: Adilin ögey olmasını kim xəbər verə bilərdi ona?.. Atası uşağı axtarmaq üçün səhər çıxdı, qayıtmayıb indiyə kimi.

Anası evdə təkə qalmışdı. Qonşu qadınlar bir-bir, iki-bir ona baş çəkib, ürək-dirək versələr də, o, sakitcə oturub deyilənlərə qulaq assa da, deyəsən, heç nə eşitmirdi. Səhər mən çay içəndə bizə gəldi, mənə üz-üzə öyləşdi.

– Yalvarıram sənə, bir fikirləş yaxşı-yaxşı, bəlkə o, sənə hara getmək istədiyini deyib, fikirləş, bəlkə o deyib, sənənin yadından çıxıb, hə?..

O mənə heç nə deməmişdi. Anasına deməyə söz tapmadım...

O da sakitcə çıxıb getdi.

Bilsəydim ki, Adil evdən çıxıb gedə bilər, ona heç bir söz deməzdim. Ondan çıxmayan iş: sakit, təmkinli, birdən-birə belə hərəkət... heç səbəbi də aydın deyil. Onda görək mən çoxdan qaçıb gedəydim. Yəqin bu sözü ömrü boyu gözləməzdə. Görəsən hara qaçıb gedib? Onsuz da tapacaqlar.

Mən küçədə gəzə-gəzə bütün bunlar haqda fikirləşirdim. Bir də onu fikirləşirdim ki, Adil qayıdandan sonra hamı biləcək ki, günahkar mənəm... Bəs onda neyləyəcəm?

Elmiranı görəndə sevindim.

– Bəlkə yadımdan çıxıb, axı, sən mənə söz vermişdin musiqi bəstələməyə?..

– Yox, yadımdan çıxmamışdı, nə qədər əlləşdimsə, bir şey alınmadı; fikirləşib bir şey tapırsan, çalan kimi görürsən ki, tanış melodiya... Heç nə bəstələyə bilməmişəm.

– Niyə?

– Alınmır. Heç bundan sonra da bəstələmək fikrində deyiləm. Zəhləm gedir...

O, gözümün içinə baxa-baxa soruşdu:

– Sən musiqi ilə heç məşğul olmaq istəmirsən?

– Yox, istəmirəm! Əmim nahaq fikirləşib ki, məndən bəstəkar çıxar. Mən istəmirəm! Musiqini sevirəm, amma musiqiçi olmaq fikrim yoxdu. Qoy məni adi məktəblərin birinə keçirsinlər.

– Əzizim, bilirsən nə var, mən hələ indiyədək elə adam görməmişəm ki, musiqi təhsili almaq, ya da solfecio dərsi xoşuna gəlsin. Nə bilirsən, bəlkə bir vaxt musiqiçi olmaq fikrinə düşəcəksən... Bax, onda bu məşğələlər sənənin köməyinə gələcək.

– İstəmirəm, əmimə də deyəcəyəm. Lap günü bu gün! Qoy nə eləyir-eləsin.

– Nə olub sənə?

Cavab verə bilmədim, qəhər məni boğurdu. Püpitro baxa-baxa qalmışdım. O mənə başımı sıgalladı, sonra da köks ötürüb sağ əlilə məni qucaqladı.

– Nə olub sənə? Səndən soruşuram!

Əmidostum qapının astanasından görünən kimi yerində donub qaldı. Elmira ilə yanaşı oturmşuq royalın qarşısında, mən başımı onun çiyinə söykəmişəm, ikimiz də susuruq.

Elmira əmidostuma deyir:

– Bu gün məşğələmiz olmadı.

O, bircə söz deyə bildi:

– Hə?

Demək, o, möhkəmcə heyretlənib...

Adilin atası saat beşdə evə gəlib çıxdı. Üzü bomboz bozarmışdı; zarafat deyil, dünəndən yuxusuzdu.

O, bayırda baş-başa verib susan qonşuların yanından keçib pillələri qalxdı. Şura dayı Adil sarıdan bir şey öyrənib-öyrənmədiyini soruşanda, o, sakitcə başını buladı.

Adillə aramızdakı o söhbətə görə necə peşman olmuşdum!.. İki saat otaqda aramsız var-gəl elədim, bir fikir elə hey beynimi döyəclədi: “Axırı necə olacaq?” Birdən barama qurdlarının qutusu gözümə dəydi, yaxınlaşan kimi hamısı başını qaldırıb mənə baxdı. Yazıqlar səhərdən ac idilər. Heç bir çimdik yarpaq da qalmamışdı, tumurcuqların yupyuxa çəhrayı qabıqlarını da yemişdilər. Tez-tələsik evdən çıxıb yarpaq dalınca yüyürdüm. Raysovetin yanında milisio-ner mənə görə kimi qışqırdı:

– Ehey, itil burdan, sənə dedim axı, bir də görsəm, tutub aparacağam, – o mənim üstümə gələndə götürüldüm, tinə qədər qaçıb dayandım. O, həmin yerdəcə dayanıb qalmışdı. Tindən başımı çıxarıb başladım, nə başladım:

– Görüm səni o dünyalıq olasan! Nə istəyirsən məndən? Eşşək! Qanmaz heyvan! Sənin, – qışqırıram, – başın işləmir. – Söyürəm, ürəyim soyumur...

Düz iki tin dalımca qaçdı, amma bir şey çıxmadı; ayağında ağır çəkmələr, əynində şinel... əli də koburun üstündə... Mən tramvay xəttini keçib onu yenə də yamanladım. O, acıqlı-acıqlı mənə yanadı:

– Onsuz da səni tapacağam, bu rayonda yaşayırsan, baxarıq!..

Yenə ağzıma gələni deyib 2-ci Paralel küçəsinə sarı götürüldüm. Gedə-gedə fikirləşirəm, yəqin qurdlar qırılacaq, bütün günün ac qalıblar... sonra da milisioneri yamanlamağıma görə özüm-özümə məəttəl qaldım. Evlər idarəsinə kimi qaçdım, gördüm tutun yanında heç kəs yoxdu. Dörd yanıma boylandım, o zəhmli kişi gözümə dəymədi, tez-tez dırmaşdım ağaca, başladım tumurcuq yığmağa. Aşağıdakı budaqlarda əlimə bir şey keçmədi – hamısını Adillə yığmışdıq – yuxarı dırmaşdım. Onca dəqiqəyə cibimi doldurdum.

Aşağı düşmək istəyəndə... gördüm, ağacın altında dayanıb mənə baxır. Üz-gözündən zəhrimar yağır, qapqara saqqal basıb, gözünü mənə zilləyib hər addımımla izləyir. Ağaca söykənib dodaqaltı nə isə deyir, mənim düşməyimi gözləyir. Baxdım, küçədə heç kəs yox idi. Bir adam olsaydı belə, inanmıram köməyə gələ – bizim məhəllədə hamı ondan qorxur. Ayaqlarım titrəyirdi. İri budaqların birindən əllərimlə tutub, ayaqlarımla yapışib üzəşə sürüşməklə təkən versəydim, aralı düşərdim, onda mənə tutsun görüm necə tutur. Elə də elədim... sürüşə-sürüşə bircə onun üzünü görürdüm. Tappılıt ilə nəyəsə deyib yerə düşdüyümü bildim, vəssalam...

Evimizdə, dəhlizdə gözümlə açanda başımın üstündə həmin dəli-ni gördüm. Qorxudan necə qışqırdımsa, özümdən getdim. Asfalta tappılıt ilə düşəndə beynim yerindən oynamışdı... O mənə yerimdən qaldırıb, birbaşa aparıb evimizə. Xəstəxanadan gəldilər, onun qoluna girib ehmal-ehmal apardılar. Yolboyu elə hey qışqırırdı. Ukrayna dilində, nə isə anlaşılmaz sözlər deyirdi. Dedi ki nə imiş – uşaqları öldürmək olmaz, öldürmək olmaz uşaqları! Sanitarlar gələndə evdə mənim yanımdan aralanmaq istəmiş...

Dedilər ki, ağılım itirsə də, ziyansız adamdı. Lvovda, gözünün qabağında bomba partlayışından bütün ailəsi məhv olandan sonra bu kökə düşüb. Sən demə, bu günə kimi susurmuş, heç bir söz də demirmiş...

İki gün başım hərləndi, azca səndələyirdim, sonra keçib getdi. Həkim, sonra da əməlini gətirdiyi professor – o, babamın dostu imiş – qətiyyətlə tapşırıdılar ki, yerindən tərpənmək olmaz, hətta uzananda belə... Oxumağı da qadağan elədilər. Darıxırdım, bağrım çatlayırdı. Yaxşı ki, bir həftədən sonra kreslonu eyvana çıxardılar, eyləşib başladım həyətə tamaşa etməyə.

Elmira hər gün mənə baş çəkirdi, məktəbdən, sonra da konservatoriyada işlərindən danışdı. O, məndən söz aldı ki, ayağa duranda musiqi pyesi yazım. Bilmirəm, pyes onun nəyinə lazım idi. Mən xəstə olanda yarpaq dərməyə əmim gədirdi. Görəsən necə yığırdı, hardan yığırdı, axı o, çıxma bilməzdi ağaca! Adıldən xəbər-ətər yox idi, amma atası axtarışından qalmırdı, özü də günlərlə evə baş çəkmirdi.

Gözlənilmədən Adil gəlib çıxanda anası evdə idi. Validə onu görəndə dəli kimi qışqırdı: “Adil gəldi!..” Gündüz, bir də onu gördüm ki, Adil pillələrlə qalxır yuxarı. Anası balkona çıxdı, elə baxa-baxa

qaldı. Adil ona yaxınlaşdı, anası onu qucaqlayıb ağlaya-ağlaya deyirdi: “Sən niyə belə elədin, oğul? Niyə belə elədin sən?!” O, sakitcə mızıldandı: “Bağışla məni, bağışla...”

Yarım saatdan sonra anası mənim yanıma gəldi – anası onsuz da əvvəllər Adili gözdən qoymurdu, indi isə addımbaaddım izləyirdi. Başıma gələnlərin hamısını danışdım ona, elə mən sözümü qurtaranda atası gəlib çıxdı. Adili görə kimi çöküb pilləkəndə oturdu, bir kəlmə də demədi ona. Güclə qalxdı yerindən, Adilin əlindən tutub apardı, anası da dallarınca...

Onu görəndə çox sevindim. Həm də ona görə sevindim ki, anasına məndən heç nə deməmişdi. Elə bilirdim ki, mənimlə dostluğu kəsəcək, heç inciməzdim də; axı mənim üstümdə gör nələr olmuşdu, aləm bir-birinə dəymişdi...

Axır ki, ayağa qalxmağa mənə icazə verdilər. Babamın dostu gəldi, dizimə balaca çəkiclə döyəclədi, çubuğu gözümün qabağına tutub ora-bura hərhlədi...

* * *

Qurdlar yeməkdən kəsildilər, hamısı da birdən... Otağa sükut çökdü.

İrələnmiş, çeçələ barmağa dönmüş qurdlar yeşiyin dibində elə bil nə işə axtarırdılar. Axır günlər onların rəngi də dəyişmişdi; elə bil üfürülüb doldurulmuşdu onlar, elə bil qonur yağ çəkilmişdi bədən-lərinə. Başlarını ora-bura döndərdikcə son dərəcə zərif qızılı, ağımtıl saplar düzülürdü havaya. Əmim məsləhət gördü ki, süpürgədən bir çəngə qoparıb yeşiyə atım. Bir neçə saatdan sonra yeşiyin yuxarısı və süpürgə çəngəsi par-par yanan ipək sapla örtülmüşdü. Qurdlar, ara vermədən, başlarını sağa-sola tərpedə-tərpedə öz dövrəsində zərif bir duvaq toxuyurdular...

Elektrik işığında da, gecə qaranlığında da qurdlar öz işində idi; aramsız tərpenən başlar barama pərdəsi arxasında yavaş-yavaş görünməz olurdu...

Təkcə bir qurd yeşiyin içində ora-bura veyllənməkdə idi, arxasınca qızılı cığır salıb gedirdi. O da başqaları kimi, iri-iri ləkələrlə örtülmüş başını ehmal-ehmal sağa-sola tərpedirdi, o da iplik toxu-

yurdu, amma bir yerdə dayanmırdı, yoluna çıxan hər nə vardısısa, hətta qurdların özünü belə, zərif ipliyyə qərç eləyirdi.

– Yəqin bunu qəsdən, başlı-başına buraxıblar ki, onlar üçün yeşiyi bəzəyib-düzəsin, – Adil pıçılı ilə dilləndi. Biz yarım saat olardı, beləcə yeşiyin yanını kəsdirib tamaşa eləyirdik. – Bəzəyib-düzəsin ki, baramadan çıxan kəpənəklər yeşiyin içində bu zərif tellərin arasında yaşasın.

– Onların beyni var ki, fikirləşələr?..

– Bəs o birilər kimi, niyə özünə barama toxumur. Bəlkə özünə yaxşı yer axtarır, sonra başlayacaq toxumağa?

– Bəlkə bu, qurdların xüsusi növüdü, – dedim, – öz ipəyini hamısının yolunda səpməli?

– Görünür, bu qurdun əsəb sistemi pozulub, – başımın üstündə dayanan əmimin səsi gəldi.

Başımız elə qarışmışdı ki, əmimlə Mənzər xanımın nə vaxt yaxınlaşdığını hiss eləməmişdik.

– Bu qurd avaranın biridi, – əmidostum əmimi başa salmaq istədi, – hədə yerə gör nə qədər iplik buraxıb, bu başdan o başa çatardı...

– Adamın ona yazığı gəlir, – dedi Adil, – hamısı kəpənəyə dönəcək, amma bu bədbəxt elə qurd kimi də öləcək.

Əmidostum özündən razılıqla dilləndi:

– Yaxşı deyiblər: səadət hər kəsin öz əlindədi...

Bilirdim ki, bu sözü bədbəxt qurda demir, mənə deyir, ona yox, mənə baxır... Bezmişdim bu atmacalardan!

– Gedək, yeməyin vaxtıdır, – əmim yaxşı yerdə sözünü dedi...

Gecə yuxudan oyanıb mətbəxə getdim.

Elə bil yeşiyə qızılı ipək örtük çəkmişdilər. Onun da üstündən, lampa işığında işım-ışım işıldayan saplardan rəngbərəng baramalar asılmışdı. Necə gözəl idi, ilahi! Elə bil zala xalça döşənmişdi, üstündən də qızıl, gümüş, büllur çilçıraqlar asılmışdı.

Tək-tənha barama qurdu çilçırağın altında hələ də başını tərpedə-tərpedə öz işində idi...

Üşüdüm. Odeyalı gətirib büründüm, balaca kətli çəkib yeşiyin yanında oturdum. Gözümü o qurddan çəkə bilmirdim; yazıq arıqlayıb, nazilib-üzülmüşdü. Ağılıma qərribə fikirlər gəlirdi... Elə o gecə qərara aldım ki, anamın yanına gedim. O zaman mənim oğulluğa götürülməyimə anam bəlkə də heç razı olmayıb...

Gözümü açdım, gördüm tamam işıqlanıb, başımın üstündə əmim dayanmışdı. O mənə heç nə demədi, təkcə başını buladı. Mənzər xanım əynində xalat yüyürüb gəldi, əlini alnıma qoydu.

- Deyəsən istiliyi yoxdu, – səsində pərtlik vardı əmidostumun.
- Keç yatağına uzan, – dedi əmim.
- Mən yatmaq istəmirəm, – doğrudan da yuxum gəlmirdi. –

Burda doyunca yatmışam.

- Mən sənə necə danışım indi?

Əmim bunu deyib köksünü ötürdü, yanımda əyləşib çiyinlərimi qucaqladı.

Barama qurdu daha yerindən tərənəmirdi. İndi o, qurda oxşamırdı. Qapqara qaralmışdı, fasol boyda qalmışdı, elə bil üstünə kömür atmışdılar...

- Sən gerek yatıb yuxunu alasan...
- Bəs məktəb?
- Eyibi yox, gecikərsən. Direktora zəng vuraram, icazə verər.

Əlbəttə, icazə verər, məktəb mənim babamın adını, əmimin atasının adını daşıyır. Elə buna görə də məktəbdə nəfəsim kəsilir. Mənə heç bir xeyri yoxdu, amma birinci sınıfdən başlamış elə hey beynimə döyəcləyirlər: “Sən ona layiq olmalısən! Sən ona layiq olmalısən!”

Saat onun yarısında yuxudan oyanan kimi əmidostumun “medo-smotr”ından keçdim, bir stəkan süd içib qaçdım məktəbə. Gördüm Adil tində dayanıb.

– Bir manatın var?.. Gedək kinoya. Məndə üç manatdı, düz iki biletin pulu düzəlir. İki dəfə sənə zəng vurdum, əmidostun cavab verəndə dəstəyi asdım.

“Nizami” kinoteatrına çatdıq.

- “Toska”, – dedi Adil.

Mən əvvəlcə başa düşmədim.

- Nə olub ki?.. – Sonra afişanı gördüm. – Qərribə addı: “Toska”!..

– “Toska” yox, “Toska!”, bu, qadın adıdı, uşaqlar! – Yanımızda dayanan xala izahat verdi, yəqin o da bizi kimi bir fikrə gələ bilmirdi – kinoya girsən, yoxsa girməsin...

– Kassanın qabağında heç bir adam yoxdu, – dedi Adil, – yəqin... o söz...

Hər nə idisə, bilet aldıq.

– Doğrudan da “Toska” yox, “Toska!” imiş, – bir neçə dəqiqədən sonra Adil köksünü ötürüb dedi: – Elə hey oxuyurlar. Niyə oxuyurlar? Bəlkə çıxıb gedək?

Mən cavab vermədim, çiyinlərimi çəkdim. İndiyə kimi heç ağlıma gəlməzdi ki, adamlar bu cür oxuya bilsinlər...

Adil bir az donquldandı, sonra deyəsən, səsini tamam kəsdi, ya da mən onu eşitmək hayında deyildim. Kavardossi ariyanın birinci sözlərini deyəndə tüküm ürپəşdi. Qabaqkı stuldan bərk-bərk yapışb oturmuşdum, nə elədiyini heç özü də bilməyən Toskaya qarşı içimdə nifrət qaynayırdı. Sonra, bizim gözümüz qabağında, sallaq-xananın dalında öldürülən adamın cənazəsi qarşısında diz çökəndə, ona yazığım gəldi.

Hiss elədim ki, Toska qaladan özünü atanda, aşağıda, həbsxananın divarları dibincə döşənmiş daşların üstündə parça-parça olan-da, Adik də qorxudan diksindi.

- Fikir vermə, – dedi Adik, – teatrdı, demək, hamısı yalandı...

Kinoteatrdan çıxıb yekə afişanın yanında ayaq saxladıq.

- Yan Kipura. Gör nə gözəl addı...

- O kimdir? – Soruşdu Adik.

– Kavardossini oynayan... Toskanı oynayan – İvan Kontidi, Milan operasının solisti.

Evə qayıdanda Adilə dedim ki, anamın yanına qayıtmağı qəti qərara almışam. O da mənimlə getmək istəyirdi, razılıq vermədim. Düzü, qorxurdum ki, anam məni tanımaz, elə bilər oğlu mən yox – Adildi; sonuncu dəfə məni görəndə cəmi ikicə yaşım vardı... Mən onu şəkillərinə görə əlüstü tanıyardım, axı, böyüklər o qədər də dəyişilmir. Amma bu barədə Adilə bir söz demədim.

Barama yeşiyini Mənzər xanım trelyaja qoydu; özü də elə elədi ki, qızılı-gümüşü ipək ipliklər trelyajın üz qatında bərq vursun. Hamıya deyirdi ki, bu yeşiyə baxanda əsəbləri sakitləşir. Amma onun əsəbləri axıra kimi sakitləşmədi; bir neçə vaxtdan sonra barəmlər uc tərəfdən qaralmağa başladı, sonra da deşildi, o deşiklərdən bədənün güclə çəkib aparən qaramtıl həşəratlar çıxdı. Yarım saat keçməmiş onlar işım-ışım işıldayan ağ kəpənəklərə döndülər. Heç

kəsin ağlına gəlməzdi ki, onlar baramaya yerləşə bilərdilər, özləri də nə zamansa qurd olublar. Kəpənəklər zərif tozla örtülmüş qanadlarını astaca-astaca çırpı-çırpı tək-tənha barama qurdunun toxuduğu ipək tül üstündə atılıb düşdülər, sonra, yeşikdə uçmağın qeyri-mümkünlüyünü hiss eləyib, hamısı birdən tərpendilər, qoşalaşib bir-birindən sallaşdılar, qanadlarını aram-aram yellədilər... Bu, Mənzər xanımın heç xoşuna gəlmədi; onun yanaqları allandı, elə bil kimsə onu aldatmışdı, təhqir eləmişdi. Karton götürdü, yeşiyin ağzını örtüb trelyajdan çıxartdı, Adillə mənə də tapşırı ki, gedib dərslərlə məşğul olaq... Əmidostum evdə olmayanda biz kartonu qaldırıb baxırıdım. Kəpənəklər bir gün də eləcə, bir-birinə sarmaşmış halda qaldılar, sonra tənbel-tənbel aralanıb harasa çəkildilər...

Axşam bütün kəpənəklər ölmüşdü. Yeşiyin dibində, ipək tellərin üstündə onlardan yadigar xırdaca ağımtıl toxumcuqlar qalmışdı. Əmim dedi ki, qurdlar yazda vaxtından əvvəl baş qaldırmasın deyə bunları götürüb qaranlıq yerdə gizlətmək lazımdır.

Mən ölü kəpənəklərə, onların qəbrinə oxşar baramalara baxanda, nədənsə, ötən yay Pirşağıya, əmimin dostlarıgilə qonaq getməyimiz yadıma düşdü. Axşam təkbaşına sahile yollandım, sahile çatar-çatmaz qaranlıq düşdü. Gecə qaranlığına bürünmüş dənizin qırağında dayanmışdım, nə ay görünürdü, nə ulduz, elə əslində dənizin özü də görünürdü. Qaranlığın içindən tək-cə dalğaların səsi eşidilirdi. Onda mənə elə gəldi ki, bu vahiməli qaranlıqdan və məndən başqa sahildə, bu ətrafda heç kəs yoxdur, heç vaxt da olmayacaq. Bir az da dayandım, ona görə dayandım ki, yerimdən tərpenməyə təqətim yox idi, sonra geri dönüb, yerimdən güllə kimi götürüldüm, bir də düz qapıda ayaq saxladım. Yeşiyə baxa-baxa mən o axşamı yox, tək-cə qaranlıq sahilin vahiməsini xatırladım. Bu anlaşılmaz qorxu elə bil gözəgörünməz bir dəhşətdən xəbər verirdi...

– Sən niyə susursan? – Əmim mənə zəndlə baxıb soruşdu.

– Yazda peyda olacaq qurdlar da kəpənəyə dönüb öləcək, eləmi? Onda bütün bunlar nəyə gərəkdi?..

Özüm də hiss elədim ki, istədiyimi soruşa bilmədim, amma istədiyimi soruşmaq üçün lazım olan sözlər mənə tanış deyildi...

– Necə nəyə gərəkdi? – Əmim gülümsündü. – Onlar öz işlərini gördülər – nəsil qoyub getdilər. Adamlara da xeyir oldu – ipəyi bu yolla alırlar.

– Mən onu demirdim...

Çıxıb getmək istəyirdim, əmimin sorğusu qabağımı kəsdi.

– Bəs nə deyirdin?

– Adamlara xeyrini soruşmuram, – dedim. – Bəs kəpənəklərin nəyinə gərəkdi bu? Bircə günlüyə baramanın içindən çıxasan, toxum qoyub elüstü öləsən... Bunun nə mənası var!..

– Onlardan soruşan yoxdu – gərəkdi, gərək deyil... Təbiət özü belə qurulub.

– Adamlar da elə? Bilirlər ki, gec-tez, onsuz da öləcəklər, amma yenə yaşayırlar. Niyə? – Yenə hiss elədim ki, soruşmaq istədiyim bu deyil, amma başqa söz tapmaqda çətinlik çəkirdim. Elə onu demişdim ki, əmidostum mətbəxə gəldi, gözümün içinə zəndlə baxa-baxa dedi:

– Sən əvvəlcə bir insan kimi yaşa...

– Dayan-dayan, – əmim onun sözünü kəsdi. – Sən də söz danışdın, adamları müqayisə eləməyə başqa şey tapmadın? – Əmim gülümsündü, amma mənə aydın oldu ki, bu müqayisə onun ürəyindən olmadı. – Kim istəyir ki, onu qurdlarla müqayisə eləsinlər – lap kənd təsərrüfatına xeyri olsa belə?!

– Mən başqa söz demək istəyirdim, – söhbəti dəyişməyə çalışırdım, – sadəcə, özünə barama toxuya bilməyən qurda yazığımı gəldi. O fağır yeşiyi necə gözəl bəzəmişdi!

– Yaxşı, – əmim yenə gülümsündü. – Mən də o qurdun halına acıyıram. Bəsindi? Get bir göz, hava al, necə olsa, bu gün bazardı...

Mən çıxanda Mənzər xanım əmimlə susmuşdular, görməsəm də, hiss eləyirdim ki, fikirli-fikirli hələ də bir-birinin üzünə baxa-baxa qalıblar, əmidostum isə yenə köksünü ötürür... Bircə şey mənə aydın deyildi: əmidostumun kimə daha çox yazığı gəlirdi, belə axmaq və zəhlətökən olduğuma görə mənə, yoxsa, bütün bunlara dözdüyünə görə özünə və əmimə?

Evin damına qalxdım, Adil orda mənə gözləyirdi. Çərpələng buraxdıq. Özümü saxlaya bilməyib ipək qurdlarından ona da dedim.

– Eh... hamısı birdi, – dedi Adil, – qadımlarla kişilər də...

Elə bu vaxt Adilin atası da dama çıxdı. Böyüklərin belə həvəsə çərpələng buraxmasını birinci dəfə görürdüm. Biz heç kəsə demirdik ki, “ilanı” – çərpələngi yapışqanlayan odur. Xüsusi qalın, suburaxmayan kağızdan hazırlayırdı. Adillə mənə bircə iş qalırdı: kağızı

rəngləmək, “quyruq” düzəltmək... hamı bizə qibtə eləyirdi; heç kəsin – nə məktəbdə, nə də bizim küçədə belə nəhəng çərpələngi olmazdı.

Gözlənilmədən soruşdu:

– Sən niyə mısmırığını sallamısan?

– Yoox... nə danışsınız... Mənim kefim yaxşıdır...

– Dayan, daha da yaxşı olacaq, – o, Adildən “ilanı” aldı, yelləyə-yelləyə damın üstü ilə qaçdı və küləyin əksinə tərəf buraxdı.

– İpi tez yığ! – Qışkırdı, mən onsuz da ipi bütün gücümle çarxa yığırdım. Çərpələng getdikcə daha yuxarılara qalxırdı, iki çarx ipi çəkib apardı. İp əvvəlcə dalğalana-dalğalana yellənirdi, sonra havada dənizə qaldı. Elə bildim çərpələngimiz bulvara kimi süzüb getdi, indi dənizin üstündədi, amma, Adilin atası dedi ki, yox, gözün alacalanır, ikiçarxlıq ip bulvara çatmaz. Evin damının lap qırağında dayanmışdıq, sanki bütün şəhər ayağımızın altında idi. İpin ucunu əlimdə mən tutmuşdum. Kefim yamanca durulmuşdu. Amma nə üçünsə mənə elə gəldi ki, Adil də, onun yanında dayanıb çiyindənən yapışan atası da daha çox sevinir...

Üçüncü fəsil

Biz küləyin altında, aeroporta çıxış nöqtəsində dayanıb ordan-burdan, daha çox ürəkəçən şeylərdən danışırıdık. Rast gələn tanışlarımızla, dostlarımızla nəzakətlə, mehribanlıqla salamlaşır, gözlədiyimiz suallarına – aeroporta nə üçün belə dəstə ilə gəlib çıxmağımıza – laqəydliklə, üçaylıq yay tətlinə çıxmağımızın sevincini ört-basdır eləyə-eləyə cavab verirdik.

Bir saatdan sonra söz-söhbətimizə ara verdik, tanışlarımızla da elə belə, dilucu, xalaxətrin qalmasını deyər salamladıq ki, sorğusualın arası kəsilsin.

Qalaq-qalağa vurulmuş musiqi alətlərinin və çamadanlarımızın yanında sakitcə dayanmışdıq; aeroportdakı gedişatı maraqla, diqqətlə izləyirdik. Burda, bircə bizim qrupdan başqa, hamı, hər şey hərəkətdə idi...

Vaxtımız çox olduğundan hər şeyi döndə-döndə, necə lazımdı götür-qoy elədik. Üçüncü piştaxtanın yanında, uçuşuna əllicə dəqiqə qalmış “Bakı-Simferopol” reysinə biletlərin və baqajın qeydiyyatdan keçirildiyi yerdə də canlanma vardı; biletlərimiz və pasportlarımız yanımızda olmadığından tək-cə biz qeydiyyatdan kənarda qalmışdıq; üç gün əvvəl, konsert proqramının məşqindən sonra, Tağıyev yoldaş pasportlarımızı almışdı, dünən axşam da hamımıza bir-bir zəng vurub döndə-döndə tapşırırmışdı ki, düz vaxtında, bir dəqiqə belə gecikmədən, miniyə iki saat qalmış aeroportda olaq...

O, birdən-birə, gözlənilmədən peyda oldu – ana və uşaq otağından çıxıb, narazı bir görkəmlə bizə yaxınlaşdı.

– Neyləyirsiniz burda? – Acıqlı səsle soruşdu.

– Bilyard oynayırıq, partiyası üç manatdan, üstəlik – uduzanın hesabına marker pivəsi, – sözlər Seymurun ağızından güllə kimi çıxırdı.

Bu yerdə onun cəsaretinə heyran qaldım, hərçənd, o, sözü həmişə “yumora büküb” deyər, fərqi yoxdu, amma mən-cə, bu dəfə yumora ehtiyac da yox idi...

...Seymurdan fərqli olaraq, məndə zarafatlıq hal nə gəzirdi. Elə bil indicə bütün aydınlığı ilə hiss elədim ki, mən bu qastrola necə böyük ümid bağlayıram.

– Elana qulaq asmaq lazımdı! – Tağıyev yoldaş dodaqaltı mızıldandı; mən də ürəyimdə ona haqq qazandırdım. Doğrudan da elana qulaq asmağa nə varmış ki... Eşidərsən – özünə xeyir olar! – Beş dəfə dedilər! Getdik. – Biz onun arxasınca düşdük. – Mən tək-cə, siz cox!..

– Siz deyən də cox deyilik, – Seymur “düzəliş” verdi, – solistlə bir yerdə səkkiz adamıq.

– Bax, siz, orkestrin rəhbəri kimi, hamını deputat otağına yığa bilərdiniz! – Tağıyev yoldaş hirsini gizlədə bilmədi. – Sizin baqaja görə mən gecikdim, instrumentlərinizi təyyarəyə yükləməyə icazə almaq üçün pilotdan xahiş etmək lazım gəldi. – Birdən dayandı, barmağını yuxarı qaldırdı. – Buyurun, altıncı dəfədi elan verirlər!

“Flaminqo” estrada qrupundan xahiş olunur ki, ikinci mərtəbəyə, deputat otağına qalxsınlar. Təkrar edirik...”

Səssizcə bir-birimizə baxdıq...

Tağıyev yoldaşın hirsinin soyuması üçün elə bil bir-cə bu kifayət imiş... İndi onun üzündə utancaqlıq vardı, alınının tərini silib günah-karcasına gülümsündü.

– Bağışlayın, – dedi, özü də, nə üçünsə, üzünü mənə tutdu. – Bağışlayın. Yadımdan çıxıb sizə deyəm, orkestrinizə rəsmi ad verilib: “Flaminqo” qrupu... Necə unutmuşam! Hə, ad xoşunuza gəlirmi?

Təyyarəyə minmək üçün biz, doğrudan da, deputat otağından keçib getdik. Nə üçünsə, fikirləşirdim ki, bizi qapıdan geri qaytaracaqlar, başımıza çox gəlmişdi, amma elə olmadı... Palmalı, fəvvarəli iri, sərin otaqda rahat, yumşaq kreslolar qoyulmuşdu, üstünə də qəzet-jurnal düzülmüşdü. Bir neçə kişi və qadın stolun arxasında əyləşib söhbət eləyirdilər, gözucu bizə baxıb üzlerini çevirdilər. Tağıyev yoldaş tapşırırdı ki, o gələni kimi burdan tərpenməyə. Dedi, özü də yox oldu. Pəncərədən bizim təyyarəyə baxıram, sənişinlər trapın yanına toplaşblar, hələ minik başlanmayıb.

Qapının ağzında mavi geyimli qız göründü və bizə sarı addımladı. Qalaq-qalağa vurulmuş çamadanların, futlyarların yanında ayaq saxladı, dinməzəcə baxdı, nə üçünsə başını buladı, yaxınlaşıb sərt, amiranə səslə soruşdu:

– “Flaminqo” qrupu sizsiniz?

Heç birimiz cavab vermədik, özü də nahaq yerə, çünki qonşu stolun arxasında əyləşənlər söhbətlərinə ara verib, hamısı birdən bizə sarı boylandılar.

Biz Seymura baxırıdık, onun cavabını gözləyirdik, o da, eləmədi tənbellik, növbətçi qıza göz vurdu. Qız yaman heyrətləndi, təkcə o yox, biz hamımız məəttəl qaldıq, elə Seymurun özü də...

– Bəli, “Flaminqo” qrupu bizik, – Adil bunu deyib ayağa qalxdı.

Axır ki, qız qəzəbli baxışlarını Seymurun üzündən yayındırdı. Bizimlə söhbət eləyəndə də hərdən beləcə qəzəblə Seymura baxırdı və hər dəfə də bu zırrama ona göz vururdu. Sonralar Seymur, bu həngaməsini, özü demiş, “nəzəri cəhətdən əsaslandırmağa” çalışsa da, məndən başqa hamı ona inansa da, dəxli yox idi; bircə mən bilirdim ki, o, birinci dəfə qorxudan göz vurub – elə bilib qız bizi burdan çıxarmağa gəlib, sonra da, ətalət qanununa əsasən, gözü sözüne baxmayıb...

– Mən gəlmişəm sizi təyyarəyə ötürəm. Götürün şeylərinizi, arxamca gəlin!

Biz sənişinlərin arasından keçib təyyarəyə birinci mindik.

Qapının ağzında bizi Tağıyev yoldaş qarşıladı...

Tapşırırdı ki, şeylərimizi tez yerbəyer eləyək, sonra da hamımızı təyyarənin komandiri və şturmanı ilə tanış elədi. Onlara nə demişdisə, ikisi də bizimlə çox hörmətlə danışdırlar. Komandir İL-18-də ilk dəfə uçuğumuzu bilib, təyyarə havaya qalxandan sonra bizi kabinəyə dəvət elədi, biz də borclu qalmaq – onları konsertlərimizə dəvət elədik...

Tağıyev yoldaş biletlərimizi, pasportlarımızı özümüzə verdi, üstəlik, hərəmizə bir ağzıbağlı zərf də “bağışladı”.

Biz öz yerlərimizi tutandan sonra sənişinləri təyyarəyə buraxdılar. Zərfi əlüstü açdım; kağız pul, xırda pul, bir də dümağ kağız... cəmi yüz iyirmi manat 40 qəpik... Adilin zərfindən cəmi doxsan beş manat çıxdı. Sonra Tağıyev yoldaş bizə aydınlaşdırdı ki, bu, gələcək qazancımızın avansıdır. Elə bil yuxu görürdük, nağıla düşmüşdük! Yuxuda olduğu kimi fikirləşirdim ki, bunun axırı yoxdu. Onun yeri mənimlə yanaşı idi, oturan kimi soruşdum: ekipajın bizə belə qayğı göstərməsi nə ilə bağlıdır? Üzümə diqqətlə baxdı, dedim indicə gülümsəyəcək, yox, gülümsəmədi, ciddi tərzdə dedi:

– Hamınız birdəfəlik bilin ki, sizin gözəl musiqiçi olmağınıza söz yoxdu. İndiyə kimi kölgədə qalmağınız təsadüfidir. Darıxmayın, hər şey yavaş-yavaş yoluna düşəcək. İnanmırsınız? – Gah mənə baxdı, gah da Adilə.

Mən razılıqla başımı tərpetdim, axı bilmirdim zarafat eləyir, yoxsa ciddi danışır.

Simferopolda, aeroportda bizi filarmoniyanın nümayəndəsi, cavan bir oğlan qarşıladı, dedi ki, “turnemiz” Yaltadan başlayacaq. Tağıyev yoldaşla – ona adı və atasının adı ilə, Davud Balayeviç deyə müraciət elədi – Valera çox hörmətlə danışdı, bir sözlə, nəzakətli, qayğıkeş adama oxşayırdı. Sonra aydın oldu ki, Valeranı bizə Tağıyev yoldaşın xahişi ilə təhkim eləyiblər, sən demə, onlar çoxdan, əvvəlki qastrol səfərlərindən tanış imişlər. Biz şeylərimizi “Latviyaya” yükləyəndə onlar bir neçə dəqiqəliyə kənara çəkildilər, Tağıyev yoldaş qayıdanda kefi daha da kökəlmişdi. Bakıda proqramı məşq elədiyimiz günlərdə hiss eləmişdik ki, o, nə yolla kefini duruldur. Düzdür, biz onu heç vaxt içkili görməmişdik, təkcə gözlərinin ışıltısından hiss eləmişdik ki, Seymur demişkən, “bu yoldaş çaxır – meyvə sarıdan” korluq çəkmir. “Korluq çəkmədiyini” onda duymuşdum ki, Tağıyev yoldaş filarmoniyanın bufetində

piştaxtaya yaxınlaşıb bufetçiyə salam verən kimi o, bir stəkan konyak süzüb, yanına da para duzlu xiyar qoymuşdu... O, Seymuru görsə də, salam verməmişdi, konyakı başına çəkəndən sonra, üstündən bir neçə dəqiqə keçmiş zalda əyləşib bizim məşqimizə tamaşa eləmişdi. Cəmi bir-iki irad tutmuşdu, həm də yerli-yerində... Musiqçilərə nə iradını bildirirdi, nə məsləhət verirdi, fasilədə, ya da məşqdən sonra səhnəyə qalxıb Seymura yaxınlaşardı, özü də elə yaxınlaşardı, elə danışardı ki, guya qarşısındakı “Yekəpər” ayamalı Seymur yox, ən azı Eddi Rozner, ya da Maks Qreqerdi “Maestro, sizə elə gəlmədi ki...” Əvvəllər Seymur “maestro” sözündən diksinərdi, ona, həm də bizə birtəhər baxardı, bizə də elə gələrdi ki, Tağıyev yoldaş yaxşıca ələ salmaq yolu tapıb; “maestro” sözündə ironiya olub-olmadığına şübhə ilə yanaşsa da, sonra yavaş-yavaş alışıdı. Onun tapşırığı ilə Seymurun hazırladığı konsert proqramını da, iki-üç musiqi nömrəsi əlavə etməklə bəyəndi. Seymur mübahisə eləmək istədi, Tağıyev yoldaş ona elə baxdı ki, mübahisəyə yer qalmadı; dedi ki, Seymurun etirazları ilə razıdı, amma düzəlişə mütləq ehtiyac var, çünki orkestrin konsertləri vakuumda, yaxud fil sümüyündən tikilmiş qəsdə yox, camaatın arasında olacaq, onun tələblərinə, arzularına cavab vermək hamımızın borcudu...

Biz, dənizin lap qırağındakı “Oreanda” mehmanxanasında yerləşdik. Valera açarları gətirəndə aydın oldu ki, üç nəfərə təkadamlıq nömrə verilib – Tağıyev yoldaşa, Seymura, bir də mənə. Qalanları iki-iki qalacaq. Valeraya yaxınlaşıb, Adil eşitməsin deyə lap yavaşcadan xahiş elədim ki, ikimizə – Adillə mənə bir nömrə versin. Valera gülümsündü, dedi ki, gecdi, onsuz da ikiadamlıq nömrəmiz çatışmır...

Tağıyev yoldaş saatına baxıb elan elədi ki, nömrələrdə yerlərimizi tutmağa və yeməyə cəmi əlli dəqiqə vaxt verilir, sonra hamı onun nömrəsinə yığışmalıdı.

Görüşdüyümüz ilk gündən hiss eləmişdim ki, Tağıyev yoldaş xoşagələn, ürəkəçən nə varsa, hamısını gözlənilmədən ələyir. Otağın bütün pəncərələrindən tünd-mavi sinəsində orda-burda yelkənli qayıqlar ağarısan dəniz görünürdü. İlk baxışda adama elə gəlirdi ki, nə mehmanxananın qabağındakı sahil var, nə də dənizin üstündəki gəzinti meydançası, sanki dənizin sərin suyu ürəkəçən şırıltı ilə binanın pəncərələrini döyəcləyirdi...

Otağımızın mənzərəsindən baxanda dəniz gözümüzü oxşadığından, rahat yar-yaraşlıq mebellə bəzədilmiş geniş qonaq otağının küncündəki royali da görmədim. Özü də bu, bəzi yerlərdə olduğu kimi işim-işim işildasa da, dekorasiya rolunu oynayanlardan deyildi, səslənməsinə görə seçilən qədimi “Simmerman” idi. Bir neçə akkord vuran kimi, bir-iki passaj¹ çalan kimi buna inandım.

Mən əyləşib nə işə çalırdım, amma fikrim royalda deyildi, səhərdən bəri Adilin hərəkətlərində çox şeylər müşahidə eləmişdim...

Vanna otağından gələn su şırıltısından bilinirdi ki, Adil duşxanadadı. Oxumadan, fiştrıq çalmadan, bir dəfə də olsun mənə dinmədən!.. Bu – bir! On dəqiqə bundan əvvəl yataq otağında şeylərini yerbəyer ələyirdi. Yənə də dinib-danışmırdı. Təyyarədə əlüstü mənim gözümə yuxu getdi, amma indi xatırlayıram ki, aeroportda da, mən uşaqlarla deyib-güləndə də onun burnu yer süpürürdü. Bu iki, bu da üç!..

– Burax başını, boşla! – Adilə məsləhət verirdim. Mənim fikrim budu: o sənə layiq deyil. Eşidirsənmi, layiq deyil! – Hiss eləyəndə ki, Adil etiraz eləmək istəyir, özüm də bilmədən bağırardım. – Qıraqdən hər şey aydınca görünür. Tüpür hər şeyə, boşla getsin! – Mən təsəlli verməyin “klassik formasına” keçmişdim, səsimdə, baxışında inam, qətiyyət vardı, amma ürəyimdə – yox!..

– Qız mənə dedi ki, indiyə kimi xoşuna gələn, elə indi də xoşuna gələn birçə sənən! Sən! – Adil hirsələnmişdi.

– İndi gördün ki, onun adamlığı yoxdu? Özündən söz quraşdırıb ki, sən qısqanasan.

– Mənim qısqanmağım onun nəyinə lazımды? – Başını bulayıb tənbel-tənbel gülümsündü Adil. – O düz deyir. Telefonla o gecəki danışığınızı da mənə dedi. – Köntöy-köntöy mənə baxanda ona yazığım gəldi. – Bəs onunla danışdığını sən niyə mənən gizlədin? Bilsəydin onun zəng vurduğunu, bəlkə də heç dənən görüşməzdim.

– Gedək! – dedim, kreslodan onu qaldırıb əlindən tutdum, qapıya sarı apardım. – İstəyirsən inci, istəyirsən incimə, sözümü deyəcəyəm: o alçaq, yaramaz adamdı! Kütün, daşürekliyin biridi! Sənin kimi insanı tanıya bilmirsə, onun ağına, zövqünə də şübhə

¹ Passaj – musiqi əsərinin virtuoza xarakterli parçası

eləyirəm. – Ancaq Adili yaxşı tanıyanlar – mənə, ata-anasını da saymaqla cəmi üççə adam! – onun indiki vəziyyətini təsəvvür eləyə bilərdilər, hələ bunun sonrasını demirəm. “Yaşıl geyimli qız”a kimi Adil heç kəsi bəyənməmişdi. Hə, iki il bundan əvvəl, xam torpaqlarda olanda da nə işə baş vermişdi.

O yay, əsgərliyimizi başa vurandan sonra, evə getməzdən əvvəl, özümüzün razılığımızla polk musiqiçilərinin bir neçə nəfərini Aktyubinsk vilayətinin Dombarovka kəndindəki “Severni” sovxozuna ezamiyyətə yolladılar. Adil geyimdə bir neçə konsert verdik, onda Adil klarnetini saksafona dəyişmişdi, repertuarımız da çox məhdud idi – “Buhenvald harayı”, “Ruslar müharibə istəmirlər”, bir də beş-altı mahnı... Bir həftədən sonra bizi qonşu sovxozla göndərdilər, orda tələbələr və mexanizatorlar üçün iki-üç konsert verməli idik. Biz ora axşam düşəndə gəldik, “QAZ-23” markalı, motoru gücləndirilmiş yeni yük maşınında. Maşını Baltik flotunun keçmiş dənizçisi, bizim dostumuz, havadarımız Jora sürürdü.

Ola bilsin, hələ neçə-neçə il bundan sonra da mən bu fikirdə qalacağam ki, avqustun o iki həftəsi Bakıya gələnə kimi mənim ömrümün ən yaddaqalan, unudulmaz günləridir.

Dediym sovxozda üç kombaynın və üç traktorun işıqlandırdığı rəqs meydançasında axır ki, neçə ildən sonra bir qız Adilin xoşuna gəldi. Konsertdən sonra onları bir yerdə görəndə ürəyimə damdı... Növbəti rəqs musiqisi çalınana kimi Adil o qızla – mütenasib bədənli, suyuşirin, Leninqrad Tibb İnstitutunun tələbəsi ilə söhbət elədi. Tələbə yoldaşlarından fərqli olaraq o qız boyca Adildən gödək olduğundan, nədənsə, daha qəşəng, daha yaraşlıq görünürdü.

Adil göyün yeddinci qatındaydı, o, qızla rəqs elədi. Fasilədə onu kimsə qırağa çağırırdı.

– Bura gəl görüm saksafon! – O, amiranə səsə həm də əlilə Adili çağırırdı.

– Getməyin! – Qız Adilin qolundan tutdu. – O, xuliqanın yekəsidi! Elə hey kiməsə sataşır, ağızına gələnə deyir. Getməyin! Burda hamı ondan qorxur.

– Mən saksafon deyiləm! – Adil ikinci dəfə ona sakitcə etiraz eləyirdi.

– Düz deyirsən, – xuliqan gözlənilmədən razılaşıdı. – Səndən heç “saksafon” olar?! Sən – heç nəsen, bildin? Cırtanın biri, cırtandan!

Amma gəlmə qızları nə yolla olur-olsun, qapazlamaq istəyən “yerli xuliqanın” sözündə bir balaca həqiqət var idi – mətləbə heç dəxli olmasa da! – Adil quş kimi yüngüldü...

Jora ilə özümüzü ora yetirəndə, Adil başını elə hey rəqibinin üzünə çırpırdı...

Adili ondan qoparıb rəqs meydançasından aralayanda aydın oldu ki, “yerli xuliqan” “kişi” adamdı. O, dəsmalını burnuna tutmaqla – özünə ilk tibbi yardım göstərməklə bərabər, açıqca vəd elədi ki, yaxın günlərdə Adilə əlini qatıb cinayət törədəcək, onu o dünyalıq eləyəcək...

Adil aradan çıxmışdı.

Bütün gecəni Jora ilə çöllərdə maşın sürüb axır ki, onu tapmıyıq. Bizə birinci sözü bu oldu: “Bu dəqiqə burdan getməliyik!” Elə də elədik. Səhər “Severni” sovxozuna, bir neçə gündən sonra – Bakıya.

Leninqradlı tələbə ilə sağollaşmadı – dedi ki, utanır...

Ehtiyatlı adam olduğuma görə özümdən razı qalmışdım; nə yaxşı ki, onu tək qoymadım, nə yaxşı ki, bir nömrədəyik... Fikirleşdim ki, onu daha heç vaxt tək qoymaq olmaz... Mənim nömrəm Tağıyev yoldaşın qaldığı nömrəyə çox oxşayırdı, amma ikicə cəhətdən fərqlənirdi: royalın olmamasına, bir də onunku qədər axar-baxarlı olmamasına görə, bizim yığışdığımız otağın pəncərəsi küçüyə açılırdı.

Valera radionu açan kimi öz səsimi eşitdim. Veriliş “Xeyirxahlıq çiçəkləri” mahnısı ilə başladı. Sonra bir qadın orkestrimiz haqqında danışdı. Özümü itirdiyimdən – ilk dəfə idi ki, radioda öz səsimi eşidirdim – dikturun nədən danışdığını yaxşı tuta bilmirdim. Hətta onu da hiss eləmədim ki, biz Bakıdan yola düşməzdən əvvəl hazırlanmış lent yazısıdı...

Veriliş on beş dəqiqə çəkdi. Tağıyev yoldaşın üzündə narazılıq vardı, axırda dedi ki, keyfiyyətsiz yazıblar, solo çalğılarına qulaq asmaq olmur...

İlk dəfə o qədər də böyük olmayan yay kinokonsert zalında çıxış elədik. Maraqlı radio verilişinə, şəhərin hər yerinə vurulmuş şəkilli afişalara baxmayaraq, adam az idi, zalın üçdə biri dolmuşdu. Özümüz bir saat əvvəl gəlmişdik, konsertin başlanmasına yarım saat qalana kimi kinokonsert binasında – zalda, məşq otağında və səhnədə –

bizdən və gözətçidən başqa heç kəs yox idi. Başlamağa bircə dəqiqə qalanda Davud Balayeviç sonuncu kərə (bəlkə də onuncu, on beşinci dəfə idi!) qapının gözlüyündən zala boylandı, sonra üzümüzə baxdı, qastrolun başlanmasına görə zərrə qədər sevinmədiyimizi görüb dodaqlarını çeynədi, üzünü bizə tutub konsertqabağı nitq söylədi:

– Darıxmayın, hər şey qaydasında gedir. Siz mənə inanın! – Seymur olmasaydı, bəlkə də Davud Balayeviç nitqini burdaca qurtaracaqdı; Davud Balayeviçə elə gəldi ki, Seymur pıqqıldadı, amma fasilədə Seymur dedi ki, sadəcə olaraq köks ötürüb... – Burda gül-məli bir şey yoxdur! – Davud Balayeviç hirsələnmişdi. – Siz nə bilirdiniz? Elə bilirdiniz camaat işini-gücünü buraxıb sizin konsertə axışacaq? Axı sizi heç kəs tanımır. Əgər beşinci konsertdən sonra kassada bircə dənə bilet qalsa, onda mənə nə istəyirsiniz deyın! Onda nə mənim, nə sizin bir qəpiklik qiymətiniz var...

O, pərdə arxasına keçib mənimlə yanaşı oturdu. Uşaqlar da pərdə arxasında, səhnədə öz yerlərini tutmuşdular. Seymur, başını qaldırmadan, hər iki əli ilə asta-asta royalın dillərini basmaqla səs-siz akkordlar vururdu, hansı notları götürdüyünü mənim dayandığım yerdən təyin eləmək çətin olsa da, heç nə eşitməsəm də inanırdım ki, o, Motsartın “Rekviyem”ini çalır. Bizim uşaqlar ona baxırdılar. Gözləyirdilər. Davud Balayeviç də nə üçünse ona sarı döndü, halbuki, konsertin aparıcısı royalın yanında idi, o da səssiz-səmirsiz Seymura baxırdı.

Yekəpər (Seymurun çoxdankı ləqəbi idi) klaviaturadan başını qaldırdı, rəngi ağappaq ağarmışdı, harda olduğunu unutmuş kimi heyretlə, küt nəzərlərlə bizə sarı boylandı və soruşdu:

– Başlayırıq? – Heç kəs cavab vermədi. – Hə, başladıq!
Seymur həmişəki kimi cəld başını tərpetdi...

* * *

“Oreanda”nın ikinci mərtəbəsində, kafedə nahar eləyirdik. Günün işığı yandırmasa da, par-par parıldayırdı, dəniz yuxulu-yuxulu yırgalanırdı, ağappaq qağayaların sevinc dolu qışqırtısı aləmi başına götürmüşdü, qranit döşənmiş sahilə camaat qayğısız-qayğısız gəzinirdi, gülürüz, mehriban ofisiantlar isə stolların arasında vernuxurdular.

Müdirin (o, iki dəfə konsertimizdə olmuşdu) tapşırığı ilə birləşdirilmiş stollar arxasında əyləşmiş Davud Balayeviç asta-asta, tələsmədən “musiqi və aşpazlıq sənətindən” danışdı. Dörd saat çəkən səhər məşqindən sonra yaman acmışdıq, odur ki, hamımız iştahla girişmişdik yeməyə. Elə bu vaxt hardansa Valera gəlib çıxdı. Həmişə əyləşdiyi stolun, daha doğrusu, bizim yanımızdan keçib Davud Balayeviçə yaxınlaşdı. O, söhbətinə ara verib Valeraya baxdı, sonra kağızla dodaqlarını silib yenə baxdı. Valera yerində donub qalmışdı.

– Anşlaq! – Bir neçə anlıq sükut içində onun səsi birdən-birə guruladı.

– Əzizim! – Davud Balayeviç ofisiant qızı çağırırdı. Sonra üzünü Valeraya tutub: – Əşi bunu de də! Heykəl kimi dayanıb durursan... Mən nə demişdim?!

– Siz demişdiniz anşlaq beşinci konsertdə olacaq, amma indi yeddincidi...

– Kaş ki, elə belə səhv eləyim! – Davud Balayeviç ofisiant qızın əlindən stəkanları ehtiyatla ala-ala dilləndi. – Bu münasibətlə mən... – Heç kəsə müraciət eləmədən dodaqaltı mızıldandı; mənə elə gəldi ki, onun səsinə üzrxahlıq intonasiyası da vardı, bəlkə bu, ondan irəli gəlirdi ki, Davud Balayeviçin içdiyini birinci dəfə görürdüm. – Uşaqlar! – dedi. Mən sizi təbrik edirəm. Bu gün sizin gözəl gününüzdü. – O, üz-gözünü turşutmadan, yavaş-yavaş içdikcə ətim ürpəşirdi, boşalmış stəkanı stolun üstünə qoydu, ağızına bir şey almadan, sözüne davam elədi: – Hər şey yaxşı olacaq, ürəyinizcə olacaq, təki... Gözlənilməz bir şey olmasın...

Yeməkdən sonra sahile gəzməyə getdik. Hiss eləyirdik ki, üzümüzə diqqətlə baxanlar var – demək, bizi Yaltada tanımağa başlayırdılar.

– O da bala-bala özünə fikir verir, – Adil bağçada skamyada əyləşmiş Davud Balayeviçə baxa-baxa dedi. Doğrudan da geyimi pis deyildi; əynində modda olan boz kostyum, ayağında çəhrayı tuflilər, başında – yüngül, enli şlyapa... Onun diribaşlığına məəttəl qalmışdıq; hamıdan tez yuxudan oyanar, biz gözümüzü açmamış idarəyə baş çəkərdi – mehmanxanadan ora piyada on beş dəqiqəlik yoldu – bütün məşqlərdə olardı, hələ üstəlik, bizim nömrəyə gəlib mənim necə oxumağıma da qulaq asardı. Bu səhər dedi ki, mənə

Nikolay Fyodoroviç deyilən bir nəfərlə – Leninqrاد konservatoriya-sında onunla bir yerdə oxumuş dostu ilə tanış eləmək istəyir, istəyir ki, o, mənim oxumağımı eşitsin.

– Sənə ancaq xeyri olar! – Davud Balayev cümləni xüsusi vurğu ilə dedi. Kollektivin yeganə üzvüyəm ki, “sən” deyə müraciət edir. – Nikolay Fyodoroviç musiqini gözəl bilir, özü də nüfuzlu adamdı. Onun skamyasına çatmağa bir neçə addım qalmış, Davud Balayeviç ayağa qalxdı. İki tanış – qadınla kişi – ona yaxınlaşdı. Onların sə-sini aşkarca eşidirdik. – O-o! Təsadüfə bax! Gör harda görüşdük! Çox şadam! – Davud Balayeviç sevincək dilləndi.

Onun üzünü görməsəm də, səsini tanıdım. Əvvəllər heç nə haqda fikirləşə bilmədiyim günlərdə düşünürdüm ki, görəsən, onu bir də görəndə nələr çəkəcəyəm, nə deyə biləcəyəm görəsən... Amma indi... O zaman mən belə bir görüşü heç xəyalıma də gətirməmişdim.

İndi o bilmir ki, bir neçə addımlığında dayanmışam, bütün dediyi sözləri də eşidirəm. Bu görüş lap ürəyimdən oldu. Heyif ki, barmaqlarımın ucu birdən-birə buza döndü, boğazım da quruyan kimi oldu; yəqin bu da təbiidi, orqanizm bu gözlənilməzlik qarşısında “öz sözünü” deməli, ya yox?!

Adil heyrətlə mənə baxdı.

– Bəlkə qayıdaq? – dedi.

– Niyə qayıtmalıyıq? – Özümü ələ alıb sakitcə cavab verdim. – Biz gəzməyə çıxmışıq, gedək öz yolumuzla. Qorxma, sən narahat olma, Adil!

– Əlbəttə, narahat olmalı nə var ki... – xiyabanla bir neçə addım atandan sonra Adil köksünü ötürdü. – Gör, aradan neçə il keçib!..

* * *

Doğrudan elədi, gör neçə il keçib, amma hardan, hansı gündən hesablayasan? Bəlkə, ixtisasdan imtahan vermək üçün konservatoriya getdiyim gündən, həmin günün səhərindən başlayaq? Nə gözəl səhər idi! Yada düşəndə adamın qanı qaynayır... Yadımdadı, mən ütünü mətbəxə apardım, Mənzər xanım orda idi, səhər yeməyi hazırlayırdı.

– Ütülədin? Nə tez?!

Özünü saxlaya bilməyib otağa gəldi, stulun başına keçirdiyim köynəyi götürüb baxdı, söz tapmayıb başını buladı...

Gələn dəfə görək elə ütüləyəm ki, baxanda danlamaq üçün bir şey tapsın... Adamın yazığı gəlir, o yana, bu yana çevirir, deməyə söz tapmır; köynək elə bil ağappaq metaldı, nə bürüşüyü, nə ləkəsi var, özüm lile vurmuşam, kraxmallamışam, sonrası – nəm köynəyi ütüləmək adama ləzzət verir. Çesuça şalvarımı da geymək istəyirdim, hər halda, yay sessiyasının əsas imtahanını verəcəkdim, özü də ixtisasdan, həm də ürəyimə dammışdı ki, yaxşı qiymət alacağam. Əvvəlcədən bilirdim ki, harmoniya fənnindən batacağam, odur ki, imtahana gedəndə parusin şalvarda idim. Onsuz da “çesuçanı” az-az geyməyə çalışırdım, iki il idi daha “münasib” şalvarda gəzirdim.

Əynimdəki köynəyə, şalvara baxa-baxa, əmidostum dedi:

– Görkəmin pis deyil, – o, ancaq görkəmə – geyimimə işarə vururdu, vəssalam. – İmtahanı verə biləcəksən?

Mən başımı tərpətdim. O, şifonərə yaxınlaşdı, pul götürüb mənə uzatdı: – Götür, əmin sənə cibxərcliyi qoyub. Həftənin axırınacan...

Qismətə bax! Gör necə yerinə düşdü! Həftənin axırını deyə bilmərəm, amma bu gün iki manat vacib lazım idi, – Adillə danışmışıq, mən imtahan verəndən sonra bulvara çıxacağıq, deyirlər axşam orda nə işə keçiriləcək, konsert veriləcək. Adil öz dostu ilə gələcək, dostunun da adı bilmirəm Seymurdur, yoxsa Teymur. İkisi də hansı klubunsa orkestrinin üzvüdür. Adil dedi ki, yaxşı, məzəli oğlandı, deyib-güləndi, amma danışığının da yerini biləndi, Deyir çəkisi doxsan kiloqramdı, özü də büsbütün əzələdi... Mərcə mis məftili sağ yumruğu ilə iki bölür. Yəqin bulvara İçərişəhərdən də çox uşaq axışıb gələcək, onun dostunun üzünə bircə dəfə baxan – öz payını götürəcək...

“Dörd” aldım, buna da şükür! Düzü, “beş” almaq ümidində idim – Listin li-bemol konsertini lap gözüyumulu da çalaram. Kadensiya¹ bir az ilişdim, neyləyim, gətirmədi mənimki; axı, mən onu on dəfə çalmışdım, təkrar eləmişdim, Rozaliya da çox razı qalmışdı, amma on birincidə... Özü də imtahanda, nə işə... Elə bil sol əlim

¹ Kadensiya – musiqi frazasına tamamlayıcı və ya fasilə xarakteri verən harmonik ifadə

sözümə baxmırdı. Babamın xatirinə “beş” də verə bilərdilər, əslində “beş” mənə heç lazım deyildi, çünki harmoniyanın ucbatından onsuz da təqaüd almaq batdı... Mən aşağı, zala düşdüm, Rozaliya Naumovnanın yanında oturdum, pıçiltı ilə dedi:

– Necə gətirmədi sənın bəxtin! Gör ey! Deyəsən, yaman ürəyi-nə salırsan?

Mən köks ötürdüm, yalandan da olsa özümü məyus göstərməyə çalışdım.

– Eyibi yox, Rozaliya Naumovna, – dedim. Gələn il “beş” alaram. – Nəzakət xatirinə bir az da yanında əyləşdim, sonra, heç onun xəbəri olmadan aradan çıxdım.

Evimizə yaxınlaşanda gördüm ki, Adil gözləyir. Şalvarının ayağını çirmalayıb sancaqlamışdı, velosiped sürmək istəyirdi.

– Seymur hələ gəlməyib. Bir dəqiqə mənı gözlə.

– Yaxşı, eqoistlik eləmə, imtahandan təzə çıxmışam, qoy mən sürüm, fikrim dağılsın. Bağın başında bircə dəfə fırlanıb qayıdaram. Cəmi səkkizcə dəqiqəyə...

– Yalan demirsən ki?.. Bircə dövrə, ha!

– Bu nə sözdü, inciyərəm...

Velosiped elə bir-iki dəfə pedalı hərləməyə bənd imiş – prospektlə götürüldü, nə götürüldü, təkçə asfaltla yağ kimi sürüşən təkərlərin səsini eşidirəm. Necə gözəldi! Sürətlə gedəndə – lap elə velosiped olmasın, sarsaq bir tramvay olsun, fərqi yoxdu – elə bil qanadlanıb uçursan, sevincdən ürəyin atlanır, mahını oxumaq istəyirsən. Tramvayda oxu görüm necə oxuyursan, amma burda... Nə qədər istəyirsən oxu, kimdi səni eşidən? Sürəti daha da artırırım, özözümə zümkümə eləyirəm...

Bax, elə bu yerdə o axmaq mənım yolumun üstünə çıxdı! Beşçə metr qalmış, necə bağırıdım, mənı gördü, yaman qorxdı, dovşan kimi büzüşdü, elə dovşandan sən deyən böyük deyil, on yaşı ancaq olar. Yoldan çıxmaq əvəzinə başladı yerindəcə irəli-geri hərəkət eləməyə. Velosipedin sükanını axıra kimi sağa burdum, qalanından heç xəbərim olmadı – qabaq təkər yolun kənarındakı qranit haşiyələrə necə toxundusa, velosiped mənımlə birlikdə iki-üç dəfə aşdı. Yoldan keçənlə də toqquşub, bilmirəm mən, yoxsa velosiped...

Bir də onda ayıldım ki, asfalta yıxılmışam, onu birinci dəfə idi belə yaxından görürdüm. Başımı qaldırdım, xeyli adam yığılmışdı,

elə bil, nədənsə, möhkəm qorxmışdular. Ayağa durdum, ağızımda xoşagəlməz bir tam vardı; ürəyimi elə bulandırdı ki, bax, bu dəqiqə, hamının gözü qabağında qusacağımdan qorxurdum. Fikirləşdim ki, özümü yolun qırağındakı ağaca çatdırıb bilsəydim, nə yaxşı olardı...

Elə də elədim; ağacı qucaqlayıb gözümlü yumdum, deyəsən bir az özümə gəldim, sonra, gözümlü açanda hiss elədim ki, alnımdan nə isə, isti bir şey axır...

Sanki yuxu görürdüm; qarşımda acıqlı bir kişi dayanıb, pencəyinin döş cibindən karton qutu çıxarıb... O qutudan da yod ampulası, bir də pambıq çıxaranda yerimdə donub qaldım.

Bu kişi hardan peyda oldu görəsən? – Bunu soruşmaq əvəzinə deyirəm:

– Mənım bədənım yod götürmür, dərim səpir əlüstü!

Fikrindən daşındırmaq üçün tez-tələsik mızıldandım, amma kişi mənı eşitmirdi, öz işində idi, ampulanı sındırıb pambığın üstünə yod töküdü. Mənım dərmandan çoxdan zəhləm gedirdi, o da ola yod, nə bilim “qorçıçnik”...

– Qanımı zəhərləməkdənsə, qoy dərin yansın! – Kişi də tez-tələsik dilləndi, yodlu pambığı alnıma sıxıb heç yayınmağa aman vermədi. Ağrıdan dişlərimi bir-birinə sıxdım, ağrı elə güclü idi ki, başımın hərlənməsi də öz-özünə keçdi.

Elə bu yerdə bir qadın da mənə yaxınlaşdı, onun da üzündən zəhərimar yağdı. Əvvəlcə bu yaraşlıq qadın mənə tanış gəldi, sonra... gördüm ki, donu sağ çiyindən kəmərinə kimi cırılıb, əlilə tutatuta qalıb. Donun materialına fikir verəndə isə heyrətləndim, bədənimdən bir gizilti keçdi. Bu parça haqda çox şey bilirdim, onu da bilirdim ki, dünyanın nadir, həm də qiymətli parçasıdır. O qədər qiymətlidir ki, dərzinin yanında qoymaq olmaz, gözündən yayınan kimi ucundan-qulağından çırpışdırar... Cırılmış donu görəndə anladım ki, yaman ilişmişəm. Üç il bundan qabaq belə bir həşyəli parçadan Mənzər xanım özünə don tikmişdi.

– Bağışlayın, – dedim ona.

Ona görə üzr istəmirdim ki, bu cür donu korlamışdım – bu yerdə üzrxahlıqla yaxa qurtarmaq da olmazdı – ona görə üzr istəyirdim ki, velosipedlə onu yıxmışdım.

– Mənı üzrlü sayın...

Qadın heç nə demədi, gülümsündü, sonra da çıxıb getdi.

Hardansa milisioner peyda oldu. Bir əli ilə velosipeddən yapışdı, bir əli ilə də mənim çiyimdən.

– Kimindi bu velosiped?

– Yoldaşımındı, – deyirəm, – mənim dostumun...

– Aydın... – Gedək! Eşitmirsən? Yeri görüm!

Yaramı sarıyan kişi mənə kömək etmək istədi, amma milisioner heç onun üzünə də baxmadı.

– Mane olmayın, vətəndaş, sizə dəxli yoxdu, – dedi, çiyimdən yapışıb məni sürüklədi. Velosiped olmasaydı, onun əlindən çıxıb qaçmağa nə vardı ki, bu cür çəkmələrlə, böyründə də tapançası, heç mənim tozuma da çata bilməzdi.

– Onunla işiniz olmasın! – bu, donu cırılmış qadının səsi idi. Sən demə, qayıdıb gəlib. Yavaşdan, çox arxayınlıqla dedi. Milisioner gözünü ona zilləyib qaldı, yəqin nə edəcəyini bilmirdi. Elə bu yerdə, milis geyimində bir nəfər də bizə yaxınlaşdı – baş leytenant...

– Nə olub? – deyər soruşdu.

Amma soruşmazdan qabaq o, əlini gicgahına qoyub təzim elədi. Mənə yox, milisionərə yox, donu cırılmış qadına.

– Bu oğlan, – dedi milisioner, – kiminsə... – elə belə də dedi, – kiminsə velosipedində bu qadını vurub yıxıb.

– Bu oğlanın heç bir günahı yoxdu, – qadın üzünü baş leytenant tutdu. – Mən öz gözümle gördüm, bir uşaq qəfildən onun yoluna çıxdı, o da... – Baş leytenant qadına cavab verincə o, bu dəfə mənə sarı döndü: – Sən də üst-başını qaydaya sal! – dedi.

Üst-başına baxdım, bir kökdə idi ki, əlimi hər şeydən üztdüm. Gör nə kökə düşmüşəm! Köynəkdəki qan ləkəsini yumaq olar, soyuq su ilə isladarsan, çıxıb gedər... Təzə köynəyimin sağ qolu cırıq-cırıq olubsa, çesuça şalvarımın cırıq yerindən sağ dizim görünürsə...

– Deyəsən halın yaxşı deyil, eləmi? Xahiş eləyirəm, kömək eləyin, – o, velosipedə işarə elədi. Qolumdan tutdu, – gedək...

– Mən apararam, – baş leytenant velosipedi milisionerdən aldı.

Onların evinin alaqaşısı lap yaxında idi. Liftə yerləşmədiyindən baş leytenant velosipedi pilləkənlə qaldırası oldu, biz onu yuxarıda, qapının ağzında gözləyirdik.

– Bağışlayın, – dedi qadın. – Sizə yaman əziyyət verdik.

Nə danışırırsınız? – Baş leytenant sevincək dilləndi. – Boş şeydi. Bəlkə bir kömək lazımdı? Mən sizin qulluğunuzda hazırım.

– Yox... Çox sağ olun, çox razıyam.

– İnciməyin. Bizim bu milisioner, necə deyim... özünü göstərmək istəyənlərdəndi...

– Narahat olmayın, hər şey öz qaydasındadı – qadın razılıqla gülümsünüb açarlar qapını açdı. – Velosipedi bura qoyun. Çox sağ olun. Çox razıyam. Sən niyə qapının ağzında dayanıbsan? – Heyrətlə üzümə baxdı. – Keç içəri!

Mən içəri keçdim.

Girəcəkdə divarlara afişalar vurulmuşdu, döşəmədən tavana kimi: “Otello”, “Çio-Çio-San”, “Perikola”... Bu ki... Məryəm Qədridi!.. Mən onun səsinə radioda eşitmişdim, vallarına qulaq asmışdım... Mesto-soprano, respublikanın xalq artisti...

– Bir dəqiqə burda əyləş, mən paltarımı dəyişim

Bu royal mənə necə tanış gəlir! Qapağını qaldırdım, özüdür ki, var – “Mülbax!” Konsert royalı! Bilirəm. necə gözəl səsləndiyini çoxdan bilirəm... Lap çoxdan...

Mən yaxşıca bələd olduğum o royalın sağ küncündə moderator¹ üçün deşik açılmışdı... Məktəbdən gələndə nə görsəm yaxşıdı?! Gördüm, onun yerinə pianino qoyulub. Eh, bunun adı pianinodu, – özü donuza oxşayır... elə bil yeşiyin içinə neçə-neçə zəngli saat doldurublar. Birinci akkordu vuran kimi ətim ürپşdi.

– Bir buna bax! – dedi Validə xala. – Xoşuna gəlmir! – Gözümüz aydın! O, təkə konsert royalında çala bilər, vay-vay, müztrestin xəbəri yox imiş! Gör burnunu necə sallayıb?!

– O mənim babamın royalı idi!..

– Bəli, bəli! Babanın royalı. Baban özü pul qazanıb o royalı almışdı, özü də çalır. Amma, bilmək olmur, səndən bir şey çıxacaq, ya yox?! Adam kimi oxusaydın, bəlkə də satmazdılar royalı. O “üç”ləri ki, sən alırsan, elə bu pianino da bəsindi! Sənin müəlliminə verilən pulların nə müsibətlə qazanıldığını bilsəydin...

Not kağızları royalın üstünə səpələnmişdi. Debüssinin “Elegiya”sı... Adı xoşuma gəlməsə də, fikirləşdim ki, bu, nə isə, yaxşı bir melodiyadı...

¹ Moderator – musiqi alətlərində səsin qüvvəsini nizama salan qurğu

– Al bu xaladı geyin, vanna otağında üst-başını nizama sal, – o, əynini dəyişmişdi, el bil boyu bir az balacalaşmışdı.

Vanna otağından eşidirdim, qadın harasa zəng vurub deyirdi ki, onu gözləməsinlər.

Qadının cırılmış donu bürmələnib küncə atılmışdı.

Qaldırıb baxdım, ondan zərif ətir iyi gəlirdi. Götürüb yenə də öz yerinə – kafelli vanna otağının küncünə tulladım, sonra köynəyimi, şalvarımı soyunub xaladı geydim. Bir az da dayanıb ətir şüşələrini, bankaları, kremli tübikləri gözdən keçirdim. Heç istəməzdim ki, kimsə mənə bu xalatta görsün, iki mən boyda idi bu xalat.

Qadın mənə bu yöndəmsiz xalatta görüb gülümsündü.

– Xahiş eləyirəm, varsa, mənə iynə, sap verin. – Nə qədər ki, qadın cırılmış donundan söz salmamışdı, şalvarımı tikib tezəcə ökilmək istəyirdim.

– Əlbəttə, var, – dedi. – İynə də, sap da... Başın hərlənmiş ki?.. Yaxşı ki, hərlənmiş, demək, beynin zədələnməyib. Otur, bu dəqiqə gətirərəm.

Məcməyi ilə qayıdıb gəldi – çaynıq, yanında stəkan-nəlbəki, bir az da piroqu... Çaydan bir qurtum alanda gördüm ki, şalvarı götürdü, tez ayağa qalxıb əlindən aldı.

– Bağışlayın, özüm tikəcəm...

O, diksinən kimi oldu.

– Şalvarın üstündə belə əsməyi birinci dəfə görürəm, – dedi.

– Yox... elə deyil... Öz paltarımı görə də özüm tikəm. Belə yaxşıdır.

İynəni saplayıb işə başladım. “Vah-vay, batdım! Şalvar zay oldu. Burdan evə qədər geyinə bilərəm, vəssalam. Bütün yayı parusin şalvarda keçirməliyəm”. Şalvarı necə sırımağıma sakitcə tamaşa eləyirdi.

– Ustalığa bax! Mən belə yamaya bilməzdim. Dərzisən? – Soruşdu.

İşimi qurtarıb, sapı dişimlə qopardım.

– Yox, dərzi deyiləm. Mənim fəsilim – Məmmədbəylidi.

– Məmmədbəyli? Bu nə deməkdir? – Belə peşə də var?

Onun nə demək istədiyini, söhbətin nədən getdiyini başa düşdüm.

– Yox... elə peşə yoxdu. Bu mənim, həm də babamın – böyük bəstəkarın fəsilidi.

– Böyük bəstəkarın?

Heyrətləndim. Bu, mənim babamı böyük bəstəkar saymayan yeganə adam idi... Özümü itirən kimi oldum:

– Əlbəttə... Böyük bəstəkarın... Onun adına Bakıda küçə də var, musiqi məktəbi də. Bilirsiniz, o nə yazıb?

– Niyə bilmirəm?! – O, babamın bütün yazdıqlarını laqeydliklə saymağa başladı: – operasının, iki simfoniyasının, hətta romanslarının da adını çəkdi. – Nə olsun ki, bunları yazıb? Böyük bəstəkar!.. Yaxşı pedaqoq idi, bəstəkarlığı da pis deyildi...

Heyrətlə ona baxdım – bu nə danışır belə?

– Yaxşı, – gülümsündü, – sənə babandan çox danışdıq deyəsən...

Bu arada köynəyimin də üzülmüş yerlərini yamayıb qurtardım.

– Bəlkə sən piroqu yeyəsən!

Piroqu yeməkdənsə getmək istəyirdim, amma bu da hörmətsizlik olardı. Axı hər nə isə, mən onu velosipedlə vurmuşdum... Ancaq özünü elə aparırdı ki, guya aramızda heç nə olmamışdı; bir az babamın dalınca deyindi, onu da, mən bilən, qəsdən demədi, bəlkə həqiqətən elə fikirləşir? Piroqu tələm-tələsik yeyib qurtardım, çayımı içə-ıçə düşünürdüm, tezəcə sağollaşım, çıxıb gedim. Mənimlə üzübüz əyləşib o da sakitcə çay içir, yaman fikirlidir. Birdən mənə elə sual verdi ki, udquna-udquna qaldım, çəçədim:

– Sən oxuyarsan?

– Necə? Başa düşmədim.

– İşə düşdük... soruşuram səsin varmı? Heç oxuyursanmı?

– Hə... hərdən-birdən...

– Bura gəl görüm! – royallın arxasında əyləşib qapağını qaldırdı.

– Gəl, gəl, nə oxumaq istəyirsən? – “Möhəbbət tanqosu”? – O, hey-rətlə başını buladı. – Gör nə tonallıq ürəyincədi?..

Mən oxuyub qurtardım, o susub, royallın qapağına dirsəklənib, yerində quruyub qalıb.

Birdən mənə sarı çevrilib elə qəhqəhə çəkdi ki...

Mən dönüb qapıya sarı addımladım.

– Dayan, – dedi, – səsin var, tembri də gözəldi, obertonu da, amma bir də görüm, sözləri bu kökə salmağı hardan öyrənibsən?

Hmm... sözlərin bura nə dəxli var.

– Necə bəyəm? – Soruşuram.

– Necə? Hələ bir soruşursan da... Çox köntöy, bayağı... Dözmək olmur. Xətrinə dəyməsin. Bura bax, bəyəm sən bilmirsən ki, dünyada “ye” deyilən bir səs də var?

– Əlbəttə...

– Bəs niyə onu “э” kimi tələffüz eləyirsən? Məsələn, “сэрдуе” yaxşıdı, yoxsa “сєрдуде?”

Bizim həyətdə, hətta küçəmizdə belə, mənim oxuduğum “Məhəbbət tanqosu” hamının xoşuna gəlir. Mən özümdən heç nə əlavə eləməmişəm, Bakı dəniz limanında birinci dəfə necə eşitmişəm – o axşam mahnını Yevgeniya Devis ifa edirdi – elə də oxuyuram.

Arif Kerefov da elə oxuyur.

O, elə hey qəhqəhə çəkib gülür, heç cür dayana bilmir. Axır məni də gülmək tutdu. O ki var güldüm, nədənsə, elə bil bir az yüngül-ləşdim.

– Siz hardan bildiniz ki, mən oxuyuram?

– Heç hardan... Elə belə hiss elədim; axı, sənin səsin elə bil boğazımı deşib çıxır, hətta babanı tərifləyəndə də... Yaxşı, yaxşı, burnunu sallama, babandan daha bir kəlmə də demərəm. Sənin baban böyük bəstəkar olub. Razılaşdıq?

Bax, elə o anda, mən qapının astanasında dayanıb eşiyə çıxmaq istəyəndə, birdən-birə onun necə gözəl olduğunu gördüm. İstədim ona cavab verəm, təşəkkür eləyəm, sağollaşsam onunla, amma elə bil dilim-ağzım bağlanmışdı. Axı bura qədər üz-üzə əyləşib arxayınca söhbət eləyirdik. Ürəyimdən qərribə bir hiss keçdi; (sonralar mənə aydın oldu ki, bu hiss iliyimə, qanıma hopubmuş) sən demə, mənə heç nə lazım deyilmiş – kaş o, həmişə beləcə yanımda dayanaydı, onun saçlarının ətirini duyaydım, dodaqlarını, mənə mehribanlıqla baxıb gülümsəyənlərini görəydim, cəsəret eləyib əlimi uzatsam, ona toxuna biləydim...

...Bizi səhnədən buraxmaq istəmirdilər. Uzun sürən alqışlar altında iki dəfə səhnəyə qayıtdıq, çalıb, oxuduq, axır ki, pərdə salındı. Məncə, konsertlərdə Davud Balayeviç bizdən çox yorulurdu, hansı nömrə elan olunur-olunsun, o, pərdə arxasından bir anlığa da aralanmaz, gözünü orkestrdən çəkməzdi. Bu gün, pərdə salınan kimi irəli cumub hamımızın əlini sıxdı: “Təbrik, bax, bu əsl qələbədi!” Bircə şeydən məyus olmuşdu: birinci cərgədə iki yer boş qalmışdı, onun “nüfuzlu dostu” gəlib çıxmamışdı.

Qapının çıxacağında yenə xeyli adam dayanıb, bizi gözləyirlər, – indi, Yaltada o qədər tanışlarımız var ki... Elələri var, bütün konsertlərə gəlir. Davud Balayeviç onları “əsl incəsənət həvəskarı” adlandırır. Düzdür, Seymur yenə özünü saxlaya bilmədi, atmacasını atdı; dedi ki, onları başa düşməyə nə var, yazıqlar, kurortda işsiz-gücsüz darıxırlar, bilmirlər nə etsinlər: ya restorana gedirlər, ya çıxıb sahilə gəzişirlər, ya da bizim kapellanın konsertlərinə bilet alırlar... Amma Seymurun sözüne əhəmiyyət verən olmadı, hamı bilir ki, o hər şeyə inanandı, qorxur ki, bizə göz dəyər. Uşaqlarımız yerdən göyəcənlərini razıdır – onların işi heç vaxt belə yaxşı getməyib.

Seymurla yanaşı getdiyimiz yerdə birdən ayaq saxladı, pıçıltı ilə soruşdu:

– Bəri bax, bəlkə mənə elə gəldi, bilmirəm, deyəsən, bu gün səsin yaxşı çıxmırdı...

Adillə bir-birimizə baxdıq, Seymur havadan söz danışan deyil, amma o biri tərəfdən, axı, gərək özüm də hiss eləyəydim. Yaman pərt oldum, qaşqabağımı salladım. Adil Seymura üzünü tutdu:

– Məncə, səhv eləyirsən, hər şey yerli-yerində idi.

– Allaha şükür, – Seymur əl çəkmir, – amma, hər halda, səhər oxuyanda bir özünü yaxşı-yaxşı yoxla! Necə hiss eləyirsən özünü, konsertlər səni yormur ki?..

– Yox, – sözün düzünü deyirəm, – heç bir gilə də yorulmuram.

– Bu nə hoqqadır çıxarırsan, Seymur? – Adil acıqlandı. – Yenə uğuruna kim çıxıb belə?

Seymur başını aşağı salıb hırıldadı, yaman mərdimazar tipdi...

– Qərribə adamlarsınız, – deyir. – Sizdən ötrü narahat olanda da inciyirsiniz. – Nə biləsən, bəlkə o, doğrudan da narahat olur. – Gecəniz xeyrə qalsın.

Yox bir, “Yuxunuz şirin olsun!” Nömrəyə girən kimi özümü royalın üstünə saldım, başladım çalıb-oxumağa.

Davud Balayeviç tez-tələsik qapını açıb başını içəri uzatdı, heyrətlə mənə baxdı: gecənin bu vaxtı... Heç nə demədi, içəri girib qapını arxadan bağladı, bir az qulaq asıb dedi:

– Səsinə söz yoxdu! Əla formadasan!

Bu sözdən sonra bir az özümə gəldim. Amma narahatlığım keçməmişdi. Səsin korlanmağının nə demək olduğunu gözəl bildirdim, başıma gəlmişdi. Allah heç düşmənimə də göstərməsin – hərçənd, mənim bu yaşda düşmənim də yox idi...

Davud Balayeviç harasa zəng vurdu.

– Nə oldu, niyə gəlmədin? – Başa düşdüm ki, dostu Nikolay Fyodorovla danışır. – Üz istəməyə dəyməz, başa düşdüm. Mən çox istərdim ki, gedənə kimi bizim uşaqlara, bir dəfə də olsa, qulaq asasan... Birisi gün yaradıcılıq evində çıxış edəcəyik. – Davud Balayeviç gülümsündü. – Bəli, bəli, düz tutubsan, pulsuz konsert verəcəyik, hamı kimi... Amma bunun bizim cavanlara dəxli yoxdu, necə lazımdı – elə çıxış eləyəcəklər. Özün görəcəksən!

Dördüncü fəsil

...Mən stola dirsəklənib oturmuşdum, əmidostumla Validənin bahar bayramına şirniyyat hazırlamasına tamaşa eləyirdim. Darçının, cevizin ətrindən məst olmuşdum. Mənzər xanım iri şüşə vazı azca aşağı öyib, badam, şirni qarışığını xörək qaşığı ilə çıxarır, şəkərbura üçün hazırlanmış xəmirin arasına qoyub bükür, bir-bir Validəyə ötürürdü, o da alan kimi cəld üzünü naxışlayırdı. Darçın, ceviz, vanil ətri bütün otağı bürümüşdü.

Mən arxayınca əyləşib onların nə vaxt otaqdan çıxacaqlarını gözləyirdim.

– Validə xanım, – dedi Mənzər xanım, – zəhmət olmasa, mənə kömək elə, tavanı duxovkadan çıxarım.

Onlar mətbəxdən qayıdana kimi badam-şirni qarışığından dördcə qaşığı ötürdüm! Mənzər xanım dinməzəcə qaşığı mənim əlimdən aldı, iyrendiyindən barmağı arasında sallaya-sallaya mətbəxə apardı, bir andaca yanağını qırmızı ləkələr bürüdü.

– Səndən heç vaxt adam olmayacaq, – dedi. – Yaxşı adam... Keç öz otağına!

Mən öz otağıma keçdim.

– Təsəvvür eləyirəm, təsəvvür eləyirəm sən nələr çəkirsən. – Bu, Validə xanımın səsi idi.

Elmira gələndə özümü elə göstərdim ki, guya bayaqdan oturub tapşırılmış etüdü çalib-öyrənməklə məşğulam

Yüngül geyinmişdi, donunun üstündən təkəcə jaket, vəssalam... Gözümün qabağına gətirirəm, o, qonaq otağından keçəndə arvadlar necə him-cimlə baxışblar...

– Yaxşı, yaxşı, – dedi Elmira, – indi mən inandım ki, sən doğrudan da, gecə-gündüz məşğul olursan.

O gələndə kimi elə bil otaq işıqlandı, bayaqkı pərtlik də keçib getdi. Yamanca qızdı bu Elmira! Bir qovluq da gətirmişdi özüylə...

– Səncə, nə olar burda! Bilmirsən? – Elmira qovluğun iplərini açdı – qovluqda not kağızları görünür. – Üz-gözünü turşutma görək, yetər! Görürsən ki?.. Bethovenin əsərləridi. Kimdi Bethoven?

– Lüdviq Van... Anadan olub... Almaniyada...

– Düzdü. – O, örtüyü qaldırdı. – Bax, gör o nələr yaradıb.

– “Sonata”.

– Gözün yaman itidi, ha! Hələ qulağını demirəm...

– Düzdü, sonatadı. İndi bir asan sualıma da cavab ver: niyə bu sonatanı şəhərin o başından bu başına gətirmişəm?

– Mən nə bilim...

– Təkəcə birinci səhifəyə boylandım, “dördmərtəbəli” cərgələrlə not yazısı, bolluca diyezler, bemollar... Sual verməyə, maraqlanmağa həvəsim qalmadı.

– Başa düşdün deyəsən. – Elmira stul gətirdi, royala yanına qoydu, sonra hər iki əlimdən yapışdı, həmişə olduğu kimi canımdan yenə xoş bir gizilti keçdi. – Bura bax, qulağını aç, iki aydan sonra tətillər başlayır. Sən ki, bilirsən, dərslər qurtaran günü bütün siniflər konsert verəcəklər. Elə deyilmi? De görüm, o gün sən nə çalacaqsan?

– Qedikenin etüdünü...

– Sən invalidsən? – Elmira yumşaq səslə soruşdu. – Gizlətmə, de?! Onda niyə Qedikenin çalmalısan? Bir də, səndən başqa on beş uşağın oxuduğu bir sinifdə, sən niyə hamıdan geri qalan sayılmalısan?

– Bu nə sözdü? – hirsələndim. – Hamıdan geri qalanlar Vasif Məmmədov, bir də Gülya Əlibəylidi.

– Ola bilər... Amma qadasi, səni də zəif, perspektivsiz sayırlar.

– Kim?

– Müəllimlər. İnan, özümdən demirəm ki... Deyirlər, pis uşaq deyil, az-çox dərk eləyir, amma qabiliyyəti yoxdu...

Hiss elədim ki, o, düz deyir, məyus oldum.

– Bilirsən, mən nə cavab verdim?.. Heç nə demədim, susdum... Axı nə deyə bilərəm. Amma, ağılıma bir fikir gəldi. – O, püpitrin üstünə notu qoydu, royala arxasında əyləşib sonatanı çaldı. Qurtarıb, gözünü üzümə zillədi.

– Xoşuna gəldi?

– Çoox!

– Sən o konsertdə bu sonatanı çalacaqsan!

Hım... ona nə olub bu gün?! Güldüm.

– Təsəvvür eləyirsənmi, – indi o, xəyalpərvər kimi danışdı, – əynində frak çıxırsan səhnəyə... Yaxşı, frak olmasın, – mən hırıldayan kimi Elmira beləcə sözünü dəyişdi. – Hamı səni gözləyir, amma... səndən heç gözləmir. Hamı bu fikirdədir ki, səhnəyə çıxacaqsan, iki ay əzbərlədiyin Qedikeni də qolunu-qıçını sındırıb pis günə salacaqsan... Elə bu yerdə sən çıxıb royala yaxınlaşırsan, əyləşib başlayırsan çalmağa. – O, barmaqlarını royala dillərinə çırpırdı. – Təsəvvür eləyirsənmi? Hamısı donub qalacaq. Hamısı! – Elmira qonşu otağa sarı boylanıb göz vurdu.

Mən heyranlıqla ona baxırdım. Nələr deyirdi Elmira!

– Afərin! – Elmira məni tərifləyirdi. – Gör məni necə yaxşı başa düşdün! Çalacaqsan?

Mən yenə nota sarı boylandım.

– Yox, bacarmaram. İnan mənə...

– Əfəlsən, əfəl! Axı mən... mən beşinci sinifdə oxuyanda bunu çalmışam! Özüm də “beş” almışam!

– Beşinci sinifdə? – Sevincək dilləndim. – Axı mən hələ dördüncüyəm.

– Bura gəl! – o, yenə əlimdən yapışdı. – Qulaq as, gör nə deyirəm... Söz ver ki, heç kəsə demiyəcəksən! Söz verirsənmi? Mən onu beşinci sinifdə çalmışam, düzdü... Amma... sən məndən bacarıqlısan, axı. Eşidirsənmi? İnan mənə, düz deyirəm. Sən məndən bacarıqlısan, bütün sinif yoldaşlarından, bütün müəllimlərimdən bacarıqlısan.

Mən başa düşdüm ki, indi o, pədaqoq kimi danışır...

– Sənin mənləyinin yoxdu, – Elmira acıqlı danışdı. – Sən musiqini gözəl duyursan, musiqi yaddaşına söz ola bilməz, – o, sağ əlinin barmaqlarını ora-bura dartırdı, – bax, yaxşı bax! Daha sən tam oktavanı götürə bilirsən.

– Bəs niyə pis çalırım?

– Ona görə ki, musiqidən zəhlən gedir, daha doğrusu, oxumaqdan, heç cür başa düşə bilmirəm səni. Sən qəddarsan? Hamıya nifrət eləyirsən! Şükür... bircə məndən başqa... Bəlkə düz demirəm? Sonatanı başlayaq?..

– Dedim ki, bir şey çıxmıyacaq... Ora bax, gör sol əllə nələr çalınmalıdı, mən onu heç iki ilə də öyrənə bilmərəm.

– Elə bilirdim, mənə az-çox hörmət var. Məni sevindirə bilərdin – bu sonata ən böyük hədiyyən olardı... Özü də birinci, həm də axırıncı...

– Axırıncı? – Nə dediyini yaxşı başa düşmədiyimdən heyrləndim.

– Hə, hə! Apreldə məşğələmiz qurtarır. Sən ki bilirsən, mənim nişanım var, apreldə toyumuz olacaq. Səni toyuma dəvət eləyirəm, sən də gərək məni sevindirəsən. İstəyirəm imtahanda hamıdan yaxşı çıxış eləyəsən.

– Bəs sonra? Daha məşğul olmayacaqsan?

– Sənə müəllim, repetitor lazım deyil, eşidirsən? Bircə tənbelliyin daşını at! – O, gülümsəyə-gülümsəyə danışdı, mənə... bu söhbətdən sonra daha ona qulaq asmırdım.

– Bəs mən neyləyəcəyəm?

– Sən? – Mehribanlıqla məni qucaqlamaq istəyəndə əlini kənara itələdim, üzümü çevirdim. Heç onunla danışmaq belə istəmirdim... İmtahana iki ay qalmışdı, bu iki ayda möhkəm hazırlaşdım.

Bu neçə ildə ilk dəfə idi ki, ixtisasdan “beş” alırdım.

Şam yeməyinin nə vaxt qurtaracağını səbirsizliklə gözləyirdim. Mənzər xanım çay gətirən kimi qiymət cədvəlini əmimə uzatdı.

– Afərin! – O, qiymət cədvəlini Mənzər xanıma verdi. – Bura bax, bir dəne də “üç”ü yoxdu!

Mənzər xanım qiymətlərə diqqətlə baxırdı.

Mən dedim ki, gedib anama baş çəkmək istəyirəm. Qiymət cədvəlini unudub ikisi də duruxa-duruxa gözünü mənə zillədi.

– Mən anamı görmək istəyirəm! – dedim.

Əmim başını aşağı saldı, heç üzümə də baxmadı, vazdan mürəbbə götürüb çay içməyə başladı.

– Razılıq verməsəniz, buraxmasanız, özüm gedəcəyəm!

– Əgər sən ona lazım olsaydın, – Mənzər xanım dedi, – iki yaşında səni atmazdı.

– Dayan gərək, elə danışma! – Əmim ona acıqlandı. – Sonra üzünü mənə tutdu: – İkinci dəfədi mənə belə deyirsən. Doğrudanmı, anama baş çəkmək istəyirsən?

– O heç yana getməyəcək! – Mənzər xanım hirslənsə də, əmimin onun sözünə əhəmiyyət vermədi, hiss elədim ki, mənim cavabımı gözləyir. Başımı ehmalca tərpətdim.

Bazar günü əmimlə vağzala getdik. O, beşinci vaqonun bələdçisinə yaxınlaşıb salamlaşdı, sən demə, tanış imiş, bileti ona verib xahiş elədi ki, məndə gözü olsun. Kupədə xeyli vaxt yanaşı oturduq, o, dinməz-söyləməz fikrə getmişdi, amma hirslidə deyildi; sonra xəbərdarlıq zəngi vurulanda ayağa qalxdı, başımı sıgalladı, kurtkamın döş cibinə zərf qoydu, “anana çatdırarsan” – deyib, kupədən çıxdı. Vaqonun pəncərəsindən baxırdım, qatarın tərpənməyini gözləmədi. Zərfi çıxartdım, ağzı açıq idi, pul qoymuşdu ora.

Qatar səhər Rostova çatdı. Biz, bələdçi ilə mən perrona çıxanda anamla üz-üzə gəldik. O məni əl üstü tanıdı, qucaqlayıb dedi ki, yaman böyümüsən, əvvəlcə gülümsündü, sonra ağladı – əlbəttə, sevincindən ağlayırdı. Yanında bir kişi dayanmışdı, məni görəndə kimi göz vurdu, əlini uzadıb tanış oldu. Bu, Viktor əmi idi. Anamın əri... Gülərüz, mehriban adamdı.

Rostovda olduğum müddətdə Viktor əmi hər gün məni özlərinin teatrına aparırdı. Orda hamı ilə tez-cə tanış oldum. Özümü orkestrin yanına verib, Viktor əminin oynadığı bütün tamaşalara baxırdım, “Səməndər quşu”, “Əs, külək”, “Anjelo” daha çox xoşuma gəlirdi. Teatrda hamı deyirdi ki, anam çox yaxşı aktrisdə, heyif ki, onu səhnədə görə bilmədim. Bir ay bundan qabaq uşağı – qızı olub. Vağzaldan evə çatan kimi onu gördüm. Anam məni qarşılamağa gələndə uşağı rəfiqəsinə – teatrda bir yerdə işlədiyi Vera Stepanovnaya tapşırıbmış. Anam dedi ki, qızın adını Lena qoymuşuq, mən onu sevib-əzizləməliyəm, çünki bacımdı...

Mənim yerimi özüaçılan çarpayıda saldılar, Viktor əminin gətirdiyi bu çarpayıda yatmaq lap ürəyimdən idi.

Hamımız bir otaqda qalırıq, Viktor əmi dedi ki, bu yaxınlarda teatrın aktyorlarına evlər veriləcək, onda bizə də çatacaq...

Rostovda bir həftə qaldım.

Ayrılanda anam dedi ki, mənsiz ürəyi əsir, cəmi bir-iki il qalıb, hamımızın bir yerdə yaşayacağımız günü səbirsizliklə gözləyir. Mən yola düşəndə yaman həyəcanlı idi, elə hey ağlayırdı, onu sakitləşdirməyə çalışsam da, axırda, bir az sonra, qatar tərpənəndə kupədə özüm də göz yaşımı saxlaya bilmədim...

Hər hansı məktubu oxuyanda, məzmunundan, xəttin, yazılışın necəliyindən asılı olmadan, onu göndərənə paxıllığım tutur. Neçə dəfə özüm də məktub yazmaq istəmişəm, amma tək-cə başlanğıcından savayı heç nə alınmayıb: “Salam, əziz filankəs”... Vəssalam. Az qala bir saat vaxt sərf eləyib beş-altı cümləni yazandan sonra, saxtakarlığına görə hər notu qulağımı deşən bu kasıb “uvertüranı” gözəndə keçirmək üçün mən mütləq dayanmalı idim; sonra onu “ifa eləməyə” başlayırdım, ifanın forması da, ritmi, üsulu da partituranın məzmununa tamamilə uyğun gəlirdi – belə ki, kağızı əvvəlcə bir neçə dəfə səliqə ilə qatlayıb yavaş-yavaş, ləzzətlə cırıq-cırıq eləyirdim...

Beləcə, mən ömrüm boyu bir dənə də olsun, məktub yazıb başa çatdırı bilmədim. Amma onu da deyim ki, yazı bilmədiyimə görə heç vaxt məyus olmamışam, mənimlə məktublaşacaq adamların sayı o qədər də çox deyildi, odur ki, telefonla, teleqramla birtəhər keçinmişəm.

Əmim xırda-xırda yazsa da, onun məktubu dörd şagird dəftəri vərəqinə güclə yerləşmişdi. Əmimin məktubları, bir növ, gündəliyi xatırladır; nə dərəcədə vacib olub-olmamasına baxmayaraq, bütün hadisələr xronoloji ardıcılıqla şərh edilir.

Birinci səhifədə Mənzər xanımın soyuqdəyməsindən, bu soyuqdəymənin sələcəmə keçmək təhlükəsindən uzun-uzadı danışılırdı. Sonra onun əzab-əziyyəti təsvir olunurdu, amma soyuqdəymənin nə ilə nəticələnməsi bilinmirdi, çünki söhbətin ən şirin yerində birdən-birə, gözlənilmədən “bağ əhvalatı” başlayırdı; sən demə, əmimin bağında, evin lap qabaq-qənşərində mayda öz əlilə saldıdığı iki üzüm tənəyi bitibmiş. Əmidostunun soyuqdəyməsinin “ağıbətini” üçüncü səhifənin başlanğıcında verilir; o, sağalıb, həkimlərin qadağasına və zəifləməsinə baxmayaraq, hərdən ayağa durub otaqda gəzinir...

İki il bundan əvvəl, Tbilisidəki bircə gün qaldığım ev elə bil gözümün qabağında. Əsgərlikdən qayıdanda onlara baş çəkdim. Yadımdadır, aeroportda hərbiçilərin kassasında biletimi beşcə dəqiqəyə qeydiyyatdan keçirib şəhərə yolladım.

Sən demə, onların evi şəhərin lap mərkəzində imiş. Hay-küylü prospektdən dönüb iki-üç kvartal gedəndən sonra gözlənilmədən sakit, kölgəli Napareuli küçəsinə çıxdım. Darvaza qapısı açıq idi, o qədər də böyük olmayan daş evə sarı kərpic qırıntısı döşənmiş cığır uzanıb gedirdi. Eyvana qalxanda Mənzər xanımı gördüm. O, əvvəlcə mənə tanımadı. “Salam, Mənzər xanım” – deyəndə cavab vermədi, gözlərini iri-iri açıb diqqətlə baxdı, sonra yaxınlaşıb mənə qucaqladı. Bir neçə anlığa elə beləcə qaldı. Mənə elə gəldi ki, onun boyu balacalanıb, özü də yaman arıqlayıb; heç cür inanmırdım ki, Mənzər xanım onu görmədiyim bu illər ərzində belə qocala bilər. Gözünü məndən çəkmirdi, əmimin iş yerinə də zəng vuranda ikicə kölmə dedi:

– O gəldi...

Dəstəyi ondan aldım, əmimlə salamlayıb, hal-əhval tutdum. Əmim dedi:

– Mən gələne kimi heç yana tərپənmə! Eşidirsənmi? Onca dəqiqədən sonra evdəyəm, – bu sözləri pıçiltı ilə dedi...

Axşam üçümüz eyvanda oturub xeyli söhbətləşdik. Əmim səhərisi işə getmədi, sonra aydın oldu ki, nahaq getmədi; səhər yeməyindən başlamış təxminən günortaya kimi ancaq mənə işə düzəltmək yollarından danışdı, ona görə “təxminən” deyirəm ki, günortaya qədər dayanmağa nə hövsələm çatdı, nə həvəsim qaldı. O, ara verdi, mən fürsətdən istifadə eləyib bağa düşdüm, bir az gəzib dolaşdım, amma yenə də özümə gələ bilmədim. Küçəyə çıxdım. Geri dönüb onlarla sağollaşmadan çıxıb getdim.

...Üçüncü səhifənin ikinci yarısında öz işlərindən, “rəsmi xəbərlərdən” söz salırdı. Öyrəndim ki, Bakıda əmim işləyən nazirlikdə, respublikadan kənardakı filialların işlərinin qaydaya düşməsinə illərlə əməlli-başlı əngəl törədən bir şöbə axır ki, bağlanıb. Filialların işindən heç nə yazılmamışdı, yəqin əmim belə başa düşüb ki, onun əvvəlki məktublarını oxumaqla mən hər şeyi öyrənmişəm.

Dördüncü səhifədəki məlumat mənim beynimi yerindən oynatdı, üstəlik qonşu çarpayıda uzanıb mürgüləyən Adili də silkələdi. Özüm də məəttəl qaldım; məktubun o yerinə çatanda Adil gözünü açdı, qalxıb çarpayıda oturdu, gözünü üzümə zillədi – elə bil o gözlər nəyisə öyrənməkdən ötrü alışıb yanırdı.

Əmim yazırdı ki, İrkutskdan bacım Lena gəlib, neçə gündür onlarda qonaq qalır. Özü də, bircə məqsədlə gəlib: mənə – yeganə qardaşımı görmək üçün... Onun sözündən belə çıxırdı ki, Lena neçə il bu arzu ilə yaşayıb, Tbilisiyə gəlmək imkanı tapanda fürsəti fəvta verməyib. Əmimin Tbilisidə, nazirliyin filialında işləməsinə, ailəsinin də orda yaşamasını, ev ünvanını Lena Bakıya, nazirliyə məktub yazmaqla öyrənib. Yazırdı ki, Lena çox diqqətçil, həssas adam imiş; mən əlüstü başa düşdüm ki, Lena Mənzər xanımın qayğısına qaldığına, həyat-bacada ona əl-ayaq verdiyinə görə əmim belə yazır – hərçənd, məktubda bu haqda heç nə deyilmirdi...

Mən məktubu Adilə uzatdım ki, oxusun. O oxuyunca, Lena ilə bağlı bildiklərimi xəyalımda götür-qoy eləməyə çalışdım.

– Bax, buna sevinməyə dəyər, – dedi Adil. – Təsəvvür eləyirsənmi, demək, sənənin bacın var imiş!

– Təsəvvür eləyirəm... Nə olsun ki?.. Çoxdan bilirdim ki, ikinci ərindən anamın uşağı var, onun adının Lena olduğunu indi bildim, hərçənd, vaxtilə anam mənə demişdi...

– Tez ol, get teleqram vur, qoy bacın Yaltaya gəlsin!

– Niyə? – deyər heyrətləndim. – Axı mən onu tanımıram, üzünü görməmişəm, heç qanım da qaynamır ona... Qoy bir az yaşasın Tbilisidə, məktubdan bilinir ki, bacım onların xoşuna gəlib, sonra da, məzuniyyəti qurtaranda çıxıb gedər İrkutskaya...

Adil mənim dediklərimi heç eşitmək istəmirdi, itkin bacısını tapan qardaş roluna girmişdi.

– Bilsəydin ki, mənim hardasa bacım yaşayır... – romantik səslə dedi və fikrə getdi.

– Bilsəydin neylərdin? – maraqlı xatirinə sual verdim.

– Heç bir dəqiqə də dayanmazdım, axtarırdım. Zarafat deyil, hardasa doğma, əziz adamın yaşayır, sənənin də onu görmək imkanın yoxdu. Heç belə də zülm olar?

– Belə ah-ufalar sənə yaraşmır. Saksafonçu belə sentimental ola bilməz, bu gec-tez sənənin çağlığına da təsir eləyər. Əgər skripkaçı, ya

da fleytaçı olsaydın – başqa məsələ! Sızıldamaq onların elə bil boyuna biçilib.

– Bura bax. – Adil üzümə baxdı. – Gedək poçta, konsertə kimi hələ vaxtımız var, gedək teleqram vuraq Tiflisə.

– Əl çək məndən! – hirsələrimi yellədim.

Qərībədir bütün bu söz-söhbətlər nə üçünsə məni əsəbiləşdirdi. Həm də ona görə pərt olmuşdum ki, Adil bunu hiss elədi. O, pəncərənin qabağında dayanıb gözünü dənizə zilləmişdi. Mən ona yaxınlaşdım, yanaşı dayandım.

– Bağışla, – dedim.

– Gəl, teleqram vur!

– Yenə başladın? – Əl çək deyirəm. Heç üzr istəmirəm!

Gündüz saat ikidə konsert vermək üçün yaradıcılıq evinə getdik. Valera dedi ki, yaradıcılıq evi şəhərdən qıraqdadı, Yalta ilə “Artek” arasında. Saat yarım yol getdik, əvvəlcə şose yolla, sonra isə ensiz, hər iki tərəfdən qayalarla əhatə olunmuş asfalt yolla irəlilədik; axırda dənizə endikcə, bu yola serpentini – rəngli daşlar döşənmişdi. Seymur yol boyu elə hey deyiniirdi; axşam çəkəcəyi zülmü əvvəlcədən bilə-bilə, bu qədər əziyyət çəkə-çəkə gedib pulsuz, “şef” konserti verməyin nə mənası var? – deyirdi. Gözləyirdim ki, Seymurla yanaşı oturan Davud Balayeviç indicə dillənəcək, amma, o, ağızına su alıb susurdu, yaman fikrə getmişdi, qayğılı, kədərli görünürdü.

Konsert verəcəyimiz zal çox xoşuma gəldi; o qədər də böyük deyildi, antresollar¹, qaralmış bürünc çilçıraq, rəngli parket – hamısı yerli-yerində... Divarlar döşəmədən tavana kimi çəhrayı şəbəkələrlə işlənmişdi, amma yaqut və tünd-yaşıl rəngə çalan nəhəng vitrajlar hesabına zal işıqlı idi.

Ömrümdə ayağım bura dəyməmişdi, ancaq içəri girən kimi mənə elə gəldi ki, nə zamansa burda olmuşam, kim bilir, bəlkə də yuxuda görmüşəm.

Seymur qayğılı-qayğılı zalı gözdən keçirib dedi ki, akustikasından xəbərimiz olmayan bu binada bu gün səs ucaldansız çıxış edəcəyik; mikrofonsuz çıxışa yadırgadığımız üçün özümüz də bilmirik bir şey alınacaq, ya yox...

Səhnədə antresollara qalxan taxta pilləkənin altında alətlərimiz coxdan sıralanmışdı.

Valeranın dediyindən aydın oldu ki, camaat nahar eləyir, on beş dəqiqədən sonra gələcəklər. Seymur, yenə həmişəki kimi giley-güzar üstündə köklənmişdi; bu “dilsiz-ağızsız, dözümlü” artistlərə yuxarıdan baxanları, ümumiyyətlə, “kimsəsiz, yiyəsiz sənət fədailərinə” az qala nifrət bəsləyənləri o ki var qamçıladi, bizi süfrə arxasına dəvət etməyən ev sahiblərinin “huşsuzluğundan” da dedi...

Davud Balayeviç göründü, direktorun onları nahara dəvət elədiyini bildirdi, ancaq, çıxışa görə imtina etmək lazım gəldiyini söylədi. Doğrudan da, yarım saatdan sonra səhnəyə çıxacağımızı bilə-bilə, boğazımızdan çörək ötməzdi... Davud Balayeviç bu “tarixi valdan” danışdı, sən demə, son iki yüz ildə burada, ən yüksək mərhələdə dünyanın taleyini həll eləyən görüşlər olub. O, nə isə, yaman fikirli idi, danışa-danışa elə hey çıxış qapısına sarı boylanırdı və... birdən sözünü ağızında qoyub zaldan çıxdı.

Beləcə, sirli-sirli səbəblər üzündən keçmişin böyük şəxsiyyətlərinin bu salonda nədən danışdıqlarını hərtərəfli öyrənə bilmədik...

Davud Balayeviç beş dəqiqədən sonra qayıtdı; kişi yamanca dəyişmişdi, onu tanımaq olmurdu. O, həyəcanlı idi, əsəbiliklə əlini əlinə sürtdü; demək, əslində kefi kök idi, özü qarşımızda dayansa da, sevincindən fikri-xəyalı göyün yeddinci qatında idi.

– Uşaqlar, – Davud Balayeviç elə bil nitq söyləyirdi. – O gəldi! – Diqqətlə üzümə baxdı, istədiyini görmədiyindən pərt oldu. – Nikolay Fyodoroviç deyirəm, tələbəklik dostumdur mənim! Çox nüfuzlu adamdı, həm nüfuzlu, həm də xeyirxah... Ondan çox şey asılıdı.

– Onun “nüfuzlu adam” olduğunu sizdən eşitmişdik. – Seymur özünü saxlaya bilməyib gülümsəyə-gülümsəyə dedi.

– Siz nahaq gülümsəyirsiniz, maestro, – Davud Balayeviç soyuq, tələbəkliklə səsəl dilləndi. – Çox nahaq elə fikirləşirsiniz. Məni tanıyanlardan biri də deyər bilməz ki, məndə nə vaxtsa, kiməsə yarımağa meyl olub. Bəli, bəli! Siz indicə bunu fikirləşirdiniz. – “Nikolay Fyodoroviç nüfuzlu adamdı” – deyəndə, mən onu nəzərdə tuturam ki, belə mövqeyi ola-ola, yəni bizim incəsənət aləmində ən böyük vəzifələrdən birini daşıya-daşıya, o, musiqini çox həssaslıqla duyur, onu ən yüksək səviyyədən qiymətləndirir,

¹ Evin üstündə yarımmərtəbə və ya binanın içində yuxarıda balkon şəklində

bu xoşbəxtlik də hər adama qismət olmur. Bir də onu demək istəyirəm ki, əgər o, bu gün bizim kollektivi layiqincə qiymətləndirsə, – sözsüz, bu qiymətə layiqsiniz – bəxt ulduzunuz parlaya bilər...

– Məsələn, nə ola bilər? – Seymur yenə gülümsünürdü.

– Məsələn, Moskvanın konsert zallarının birində, yaxud Mərkezi televiziya ilə çıxışınız... – o, özündən razı halda bizə baxdı, ancaq bu dəfə hamının üzündə ümid və sevinc işığı gördü. – Düzü, mən inanmırdım, onun gələcəyinə şübhə eləyirdim... Axır ki, gəldi!.. Qalanı bizdən asılıdır. Vəssalam...

Onun sözləri uşaqların hamısına, hətta Seymura da təsir elədi...

Konsert başlayan kimi bu, aşkar hiss olundu. Düzü, bu qastrol konsertlərinin heç birində onlar xalturaya yol verməmişdilər, amma bu gün ilk akkordlardan başlamış qeyri-adi həvəslə, ehtiramla çalırdılar. Seymur ilk nömrədə uşaqların əl-qol açması üçün nə lazımdı elədi. Oturub gözlədiyim balaca otaqdan zal görünmürdü, amma Adillə Borisin solo çalğılarının doğurduğu əks-səda onu göstərirdi ki, ora yığışanlar təsadüfi adamlar deyil. Hərçənd Seymur səhər-səhər hamını qorxutmuşdu ki, yazıçılar, bəstəkarlar və aktyorlar qarşısında çıxış eləmək müşkül işdi...

Mənim növbəm gəlib çatdı. Zal ağzınacan dolmuşdu, birinci cərgə bizim ikicə addımlığımızda idi, axırıncı cərgədən o yana – açıq qapıların arasına kreslolar qoyulmuşdu.

Seymur “Sədaqət” mahnısının girişini ustalıqla, zərif-zərif “toxuduğu” bir vaxtda, mən zala göz gəzdirdim. Elə bilirdim Davud Balayeviç hansı cərgədə öz dostu ilə yanaşı oturub, mən də axır ki, Nikolay Fyodoroviçi görəcəyəm, nədənsə, o, zalda yox idi. Onun əvəzində Məryəmi gördüm. O, ikinci cərgədə oturmuşdu.

Məryəmi sahilə gərəkəndən sonra inanırdım ki, Yaltada, günlərin bir günündə ona rast gələcəyəm. Nömrədən çıxan kimi hər gün, hər dəqiqə gözləyirdim, amma bir dəfə də rast gəlmədim ona...

Mənə elə gəldi ki, bu üç ildə o heç dəyişməyib. Otuz beş yaşında yenə də zərif, cavanca qıza oxşayır.

İkinci cərgədə, düz mənimlə üz-üzə əyləşmişdi, üz-gözündə təbəssüm, mənə baxırdı. Biz axırıncı dəfə görüşəndə o gülümsünürdü...

O günlər yadıma düşürdü...

– ...sən mənə zülm eləyirsən. Heç cürə başa düşə bilmirəm, nə istəyirsən, başa düşürəm, nə olub sənə?

O zaman heç nə deyə bilmədim, çünki deməyə söz tapmırdım...

Dodaqlarımı onun üzünə söykəyib gözlərimi yummuşdum, sevinc dolu bir həyəcan içində ona sözlər demək istəyirdim, elə sözlər ki, heç zaman nə onu bezdirə bilərdi, nə məni, elə sözlər ki, sonralar təkrar eləyəndə mənim qollarımın arasında, gözlərini yumub qulaq asa bilərdi, yorğun, soyuq dodaqlarını çiyinə söykəyib susardı...

Ona heç nə deyə bilmədim, çünki içimdə dilimi-dodağımı bağlayan bir nifrət və acıq baş qaldırmışdı, o, heyrətlə, vahimə dolu gözlərilə mənə baxırdı, mən onu ən ağır sözlərlə təhqir eləmək istəyirdim, var gücümlə üzünə sillə çəkmək istəyirdim.

– O mənim ərimdi, başa düşürsənmi? Səni görəndən on il əvvəl tanış olmuşduq.

– Axı sən məni sevirsen! – sözlər güclə dilimdən çıxırdı. – Necə ola bilər ki, sən həm onunla, həm də mənimlə bir yastığa baş qoyursan? Heç belə də məhəbbət olar? Mən bütün bunlardan iyrenmişəm. Sən ondan uzaqlaşacaqsan, ya yox?

O, başını buladı.

– Yox.

– Nə qədər ki, onunlasan, səni heç görmək belə istəmirəm, eşidirsənmi? Axırıncı dəfə deyirəm...

O vaxtdan bəri üz-üzə gəlməmişdik. Mən hər gün, hər saat gecə-gündüz onun haqqında fikirləşirdim. Olub-keçənlər yadıma düşdükcə keyləşirdim, əlim-ayağım yerdən üzülürdü; birinci ili dəhşətə gəlirdim, gündüzlər əlim heç nəyə yatmırdı, gecə yarıya-dək arxası üstə uzanırdım, gözümə yuxu getmirdi, bir yerdə olduğumuz bütün günləri bir-bir xatırlayırdım, qısqançlığın əlində qıvrıla-qıvrıla qalırdım.

Elə birinci dəfə ərimi gördüyüm gündən bu hiss mənə aman vermirdi. O günə kimi mən onun haqqında heç vaxt fikirləşməmişdim, yada salmırdım onu, amma bilirdim ki, belə bir adam var – Məryəm özü danışmışdı – Bakı-Həştərxan arasında işləyən “Qroznı” səmişin gəmisinin kapitanı. O, sahilə – Bakıda olanda gündüzlər görüşürdük; teatrdakı bütün məşqlərinə gəlirdim, hərdən otaqda ikilikdə olanda mən onunçün oxuyurdum, ya da bir yerdə təzə mahnılar öyrənirdik. Belə günlərdə bəzən axşamlar, onun tamaşalarında görüşürdük, “Çio-Çio-San”da, “Yevgeni Onegin”də oxuyardı. Onun gözəl, zəngin koloratur səsi vardı. Mən ona

heyranlıqla qulaq asardım, həm də bilirdim ki, səhnədən də məni görür, elə oxuya-oxuya məni fikirləşir.

Ərini görəndə tamaşaya gəldiyimə görə çox məyus oldum. Məryəm bizi tanış elədi, məni göstərib gülümsünə-gülümsünə dedi ki, cavan, istedadlı müğənnidi, özü də yaxşı uşaqdı. O, gözümün içinə diqqətlə baxıb əlimi möhkəm sıxdı. İkimiz də bir boyda idik, amma o mənim gözümə yekəpər, qorxunc vəhşi kimi göründü; başdan ayağa əzələdən tökülmüş ağır gövdəsi, sərt üzü, qalın qaşları, iri burnunun altındakı enli bığları qarşısıalınmaz, amansız güc kimi adamı əzirdi. Elə həmin anlarda ağılıma gəldi ki, (sonralar da bu fikir heç başımdan çıxmırdı) o, ancaq istədiyi vaxt Məryəmi oxşaya bilər, dodaqlarından öpə bilər. Həm də vahimə içində hiss elədim ki, arvadının aşnası olduğunu eşidə bilər... Bunu bir kəsə demək, açıb-ağartmaq olmazdı. Bunu nə özümə bağışlaya bildim, nə də Məryəmə...

Qəribədir, bu gün Məryəmə baxanda heyretlə hiss elədim ki, ona nə nifrətim var, nə acığım; ürəyimdə bir boşluq yaranmışdı, o boşluğu doldurmağa xatirələrlə dolu ötən günlərin də gücü çatmırdı.

Həvəslə, ürəkdolusu oxuyurdum, elə bil azad nəfəs alırdım, bütün səs tellərimlə, bütün sinirlərimlə bunu duyurdum; bu anlarda səsim mənim ixtiyarımda idi, arxayınca, gərginliksiz-filansız öz işimi görməkdə idim... Alqış qopan vaxtı Seymura yaxınlaşdım, xahiş elədim ki, Tolyaferrinin “Məhəbbət bayramı” mahnısına royaldə bir keçid eləsin. Seymurun üzündən oxudum ki, mahnının melodiyasını unudub. Təəccüblənmədim, çünki bunu sonuncu dəfə iki il bundan qabaq çalıb oxumuşduq. O vaxtdan bəri mahnını oxumağa məndə heç həvəs oyanmayıb. O da yadımda qalıb ki, mahnını özüm üçün iki dəfə “təzələmişəm”, özü də ikinci dəfə Məryəmin rəhbərliyi ilə öyrənmişəm. Əvvəlcə eşidəndə heç xoşuna gəlmədi, dedi ki, düzgün oxumursan, səs tellərini beləcə zora salmaqla oxumaq olar, belə halda səs istənilən yüksəkliyə çata da bilər, ancaq təbiiliyini, gözəlliyini itirər. Oxuya-oxuya öz tembrimi bərpa elətdirməyincə, Məryəm əl çəkmədi...

...Hə, Seymur “Sədaqət” mahnısının girişini çala-çala, azca seziləcək bir tərzdə başını buladı, hiss elədim ki, bu melodiya məni əməlli-başlı tərpədir, yaman həyəcanlanmışdım. Məryəmə baxdım, deyəsən o gülümsünürdü. Mahnının ilk sözlərini, nədənsə, heç özü-

mün xəbərim olmadan, pıçiltı ilə dedim; dedim ki, bu gün mənim ən böyük bayramımdır, dedim ki, bu, insana ömründə birçə dəfə qismət ola bilər; pıçiltı ilə dedim ki, bu dünyada belə xoşbəxtliyi nə pulla, nə güclə, nə sözlə qazanmaq olar, çünki bu mahnı elə bir sevincin şərəfinə qoşulub ki, o sevinc heç nə ilə müqayisəyə gəlməz...

Konsert çox uzandı, yenə bizdən əl çəkmək istəmirdilər.

Davud Balayeviç üzdən qayğılı görünəndə də, sevincini gizləyə bilmirdi, o, axşam konsertini başqa vaxta keçirtmək üçün bir neçə dəfə direktorun otağına baş vurdu. O axşam biz hamımız sevinirdik. Konsertdən sonra yaradıcılıq evindəkilərin hamısı – hətta aşpazlar və sürücülər belə – bir-bir bizə yaxınlaşır, əlimizi sıxıb gözəl-gözəl sözlər deyirdilər. Məryəm də mənə yanaşıb əlimi sıxdı, indi yaxşı oxuduğumu sevincək dedi və tezəcə də kənara çəkildi. Onun nə vaxt çıxıb getməsindən heç xəbərim olmadı, çünki elə həmin andaca Davud Balayeviç yaxınlaşıb dostunu – Nikolay Fyodoroviçlə arvadını mənimlə tanış elədi. Əslində Davud Balayeviç ağzını açmamış biz özümüz tanış olduq və Nikolay Fyodoroviçin arvadı məni öpdü, əri mənə baxa-baxa başını bulayırdı, elə hey deyirdi: “Aferin sənə, aferin sənə! Sən lap qiyamət oxuyursanmış!”

* * *

Məryəmi daha görə bilmədim. Zala baxa-baxa elə hey onu axtarırdım, amma bir şey çıxmırdı. Seymur hərdən mənə ehtiyatla, narahatlıqla göz qoyurdu, biz “Latviya”ya keçəndən sonra bir az arxayınlaşdı...

Yerimizi rahatlayan kimi Davud Balayeviç dedi ki, çıxışlarımız hamını görünməmiş dərəcədə heyran qoyub, əgər lovğalanmasaq, bundan sonra daha böyük uğurlarımız olar. Adil mənim yanımda əyləşmişdi, ağzını açıb heyranlıqla, işim-işim işıldayan gözələrini döyə-döyə Davud Balayeviçə qulaq asırdı...

* * *

Maşınımız ayn işıqlandırdığı yolla gedirdi, uşaqlar mürgüləyirdilər. Adil də başını çiyinə qoyub yatmışdı. Elə bu orkestrlə “Selxoztexnika” klubunda işlədiyimiz günlər yadıma düşürdü. Onda da hər gün, beləcə mürgü döyə-döyə avtobusla rayonlara gedirdik,

yüz, hərdən də yüz əlli kilometr qət eləyirdik; cəmi saat yarımliq çıxışımız olardı, amma bütün günümüz yollarda keçərdi. O zaman mən evimizdən tamam uzaqlaşmışdım, heç yanda da oxumurdum. Günlerin bir günü mənim səsim tamam batmasaydı, kim bilir, orda hələ nə qədər işləyəcəkdim. Seymur elə o gün klubun direktoruna bildirdi ki, biz onunla haqq-hesabı çürütmək fikrindəyik. Bu söhbət Adillə mənim yanımda oldu; klub müdiri bizdən iki həftə də işləməyi tələb eləyəndə Seymur hirsindən tir-tir əsirdi. O, artıq-əskik bir söz işlətmək istəməsə də klub müdirinin üstünə qışqıra-qışqıra dedi ki, məhz onun əclafılığı, xəsisliyi üzündən müğənni gül kimi səsimi itirdi və hətta onu məhkəməyə verməklə hədələdi...

Seymurla Adil məni yaxşı bir mütəxəssis yanına apardılar, o da baxan kimi əsəb gərginliyi üzündən bu kökə düşdüyümü söylədi. O mənə ürək-dirək versə də, səsimi itirməyim vecimə deyildi. İynə sancmaqla müalicə olunmağımı məsləhət gördü. Adillə Seymur olmasaydı, müalicə kursunu axıra çatdıran deyildim, çünki o axmaq iynələrə heç inamım da yox idi, hər dəfə də səkkizini-onunu sancırdılar. Onlar hər gün mənə baş çəkirdilər, “iynəsanma seansı” qurtaranda gedirdilər. İki aydan sonra səsim tamam kəsildi. Amma “Selxotexnika” klubuna heç ayağımızı da basmadıq.

Nikolay Fyodoroviçlə arvadı bir həftə ərzində bütün konsertlərimizə gəldilər. Axşam, yola düşməzdən bir gün əvvəl, mehmanxanaya gəlib bildirdi ki, Mədəniyyət Nazirliyi ilə mənimlə bağlı hər şeyi danışib. Bir ay sonra Macarıstanda keçiriləcək mahnı festivalına məni də göndərəcəklər. Söhbətin tək-cə məndən getdiyini əvvəlcə başa düşmədim. Nikolay Fyodoroviç bildirdi ki, iki gündən sonra mən gərək Moskvaya gedəm, orda, iki ay ərzində təcrübəli konsertmeysterlərlə xüsusi proqram hazırlamalıyam. Əvvəlcə özümü itirən kimi oldum, sonra, hiss eləyəndə ki, uşaqlar hamısı, həm də Davud Balayeviç mənim getməyimə ürək-dən sevinirlər – rahat nəfəs aldım. Üstəlik, Nikolay Fyodoroviç vəd elədi ki, bundan sonrakı qastrolların ləğv olunması üzündən orkestrin maddi cəhətdən zərər çəkməməsi üçün filarmoniyanın rəhbərliyi ilə danışacaq...

O gecə gözümə yuxu getmirdi...

Həmişə olduğu kimi, səhər tezdən oyandım. Beşə beş dəqiqə qalırdı, heç saata baxmasam da olardı! Elə bil uşaqlıqdan mənim

içimdə zəngli saat qurulmuşdu; nə qədər gec yatsam da, ala-torandan oyanmalı idim. Amma düzü, belə oyanmaqla heç könlüm açılmırdı; ala-toranlıqda ağılıma min cür xoşagəlməz fikir gəlirdi... İndi isə şikayətlənməyə haqqım yox idi, kefim də elə bil kökəlmişdi, bir sözlə, bu gün uğurlu bir gün idi...

Qalxıb açıq pəncərəyə yaxınlaşdım. Dənizin sakit, yuxulu üzünə, kimsəsiz sahilə zərif, qırmızımtıl işıq çiləyən günəşin ılıq şəfəqləri, bir də çiçək qoxulu tərtəmiz hava gözəl bir səhərin açılmasından xəbər verirdi.

Adil hələ oyanmamışdı. Həmişə narahat yatardı, yuxuda öz-özünə danışardı. İndi, sakit üzünə baxanda hiss eləyirdin ki, nə isə, xoşagələn bir yuxu görür. Nə bilmək olar, bəlkə də “sarı geyimli kadr”la görüşüb sahilə, “Oreanda”nın pəncərəsi qabağında gəzişirlər, ya da Xəzər qırağındakı evlərinin birinci mərtəbəsində əyləşib səhər yeməyi yeyirlər. Adilin bu evinin sorağı – gələcəkdə onu dənizin lap qırağında tikdirməyi arzulayırdı – bizim uşaqların hamısına çatmışdı... Adilin layihəsinə görə, ikinci mərtəbə bütövlükdə “yaxşı və əziz adamlar” üçün ayrılmışdı, birinci mərtəbə isə heç bir arakəsməsi olmayan nəhəng bir zal kimi nəzərdə tutulmuşdu. İkinci mərtəbədə qalanlar hər səhər bura, uzun bir stol arxasına yığısacaqdılar. Birinci mərtəbədə səhər yeməyinə Adil xüsusi əhəmiyyət verirdi; onun fikrincə, səhər-səhər hər cür zəhlətökənlərdən uzaq bir guşədə, ancaq üroyinə yatan adamlarla üz-üzə oturmaq nəyə desən dəyərdi...

Mən paltarımı geyinib sakitcə otaqdan çıxdım.

Sahilboyu axıracan getdim, limana çatanda geri dönüb şəhərə üz tutdum, sakit küçələri gəzib-dolaşdım.

İki saatdan sonra, Nəbatat bağına çatanda qətiyyənlə yorulmuşdım.

Sərv ağacları xiyabanının sonunda, uzun bir şüşəbənd şitilliyin astanasında qoyulmuş skamyada yaşlı kişi əyləşmişdi, əynində göyümtül iş paltarı, başında həsir şlyapa vardı. Darvazadan içəri girən kimi məni gördü, amma belə ala-torandan, icazəsiz-filansız gəlməyimə qətiyyənlə fikir vermədi. Hətta ayağa qalxıb məni mehribanlıqla salamladı. Verdiyini sual da, nədənsə, parol kimi səsləndi:

– Siz kaktus aparmağa gəlibsiniz?

– Xeyr, – dedim, – mən elə-belə, baxmaq istəyirdim...

Dumduru göy gözlərini mənə zilləyib bir anlığa fikrə getdi, sonra sakitcə başını tərptədi. Yenə girecəkdeki skamyada yerini rahatladı, mənse, cürbəcür görkəmi, ölçüsü-biçisi olan kaktuslarla dolu şitilliyə üz tutdum, heç cür inana bilməzdim ki, bu yamyaşıl tikanlı gonbulların işığı adamın gözünü-könlünü beləcə oxşayarmış...

Ətirli, təmiz havada məst ola-ola, azı bir saat kaktus cərgələrinin arası ilə gəzib dolaşdım; hərəsi haqqında yazıb vurulmuş qısaca məlumatları maraqla oxuya-oxuya, parıldayan soyuq, yumşaq budaqlarını sığallaya-sığallaya yepyekə, xoflu çiçəklərinə heyran qalmışdım.

Şüəbənddən çıxıb ona razılığımı bildirdim.

– Çox sağ olun! Bilirsiniz necə xoşuma gəldi?!

O, heç nə demədi; nəyin xoşuma gəlib-gəlmədiyini, bura nə məqsədlə üz tutduğumu belə soruşmadı. Ayağa qalxdı, gülümsündü, əlimi sıxıb “istədiyiniz vaxt buyura bilirsiniz” – dedi...

Evə çatanda doqquza az qalırdı. Qapını döydüm, heç kəs cavab vermədi. Birinci mərtəbəyə endim, yeməxanaya girdim. Nikolay Fyodoroviç girecəkdə, ikinci stol arxasında öz arvadı ilə əyləşmişdi. Məni görəndə deyəsən azca heyrətləndilər, ancaq özlərini o yerə qoymadılar. Gəlişimə sevindiklərini üzlərindən oxudum. İştahım yox idi, nə qədər yaxamı kənara çəksəm də alınmadı, onlarla bir yerdə çay-çörək yeyəsi oldum. Ordan-burdan, mətləbsiz-mənasız şeylərdən o ki var danışdıq, amma danışdıqca ürəyim açılırdı. Mən bir məqam axtarırdım ki, sözümü deyəm. Arvadı qalxıb getdi, yavaş-yavaş yola hazırlıq görmək lazım idi. Elə bu yerdə dilim açıldı:

– Siz məni düzgün başa düşün... – deyib susdum.

Qaşları çatıldı, bir anlığa baxışlarını üzümə zillədi, heç nə demədiyimi görüb dilləndi:

– Buyur, deyəsən sözün var? Sən narahat olma, sözünü de! Çalışaram... Nə olub ki?

– İş burasındadır ki, dünəndən bəri doğrudan da heç nə olmayıb. Amma... elə bilməyin ki, mən üzlü adamam... yaxşılığı qanmayan adamam, yox... Axı siz mənə görə harasa zəng vurubuz, xahiş eləyibsiniz...

– Boş şeydi! – o mənim sözümü kəsdi. – Olmaya peşmansan, getmək istəmirsən? Niyə?

– Nə danışırırsınız, getmək istəyirəm, özü də ürəkdən! – bu mənim doğru sözüm idi. – Amma... gedə bilməyəcəyəm. Çox götür-qoy eləmişəm, görürəm ki, sentyabra kimi heç yana gedə bilməyəcəyəm.

– Yəni qastrol qurtarana kimi deyirsən? – Nikolay Fyodoroviç gülümsündü. Onun sifətinin belə tezəcə dəyişməsinə məəttəl qaldım... Bir az bundan əvvəl necə də qayğıkeş idi, indi isə onu tanımaq olmurdu – sərt, amansız gözlərlə baxırdı, özü də elə bil nədənsə çəkinirdi, ehtiyat eləyirdi. – Bəlkə uşaqlar sənə getməyini istəmirlər?

– Yox... hamısının ürəyindəndi...

– Qərribə adamsan! – deyib güldü – Mən ki, Davudla sənə yanında danışdım. Sənə getməyinə görə onlar heç bir qəpik də ziyana düşməyəcəklər.

– İş pulda deyil... İş burasındadır ki, onlar hamısı mənim neçə illik tanışlarımdı, bir yerdə işləyirik... Bir sözlə, hamısı mənim dostumdur...

Bunu deyib susdum, onun üzünə baxdım. Öz-özümə dedim: “Başa düşün, mənim sizə bundan artıq deyiləsi sözüm yoxdu... Ağıllı, yetkin adama oxşayırsınız, gözünüzdən xeyirxahlıq yağır. Hiss eləmirsiniz ki, söhbət pulda deyil? Necə deyim ki, mən gedəndən sonra, qastrol qurtarandan sonra hər şey alt-üst olacaq, uşaqlar da, onların orkestri də yavaş-yavaş gözdən düşəcək. Bu, bəlkə də heç onların ağına gəlmir. Amma mən bunu düşünürəm. Az-çox da təcrübəm var... bir də onu bilirəm ki, çıxıb getsəm, heç vaxt mənim ömrümün belə səhəri olmayacaq...”

– Sən nahaq elə fikirləşirsən ki, guya sizin uşaqları əməlli-başlı tanımamışam, həqiqətən hamısı yaxşı musiqiçidi. Düz eləyirsiniz – bir-birinin qədrini bilməyiniz xoşuma gəlir. – O, nə üçünsə yenə gülümsündü. – Hə, gör nə deyirəm: sən çalış nə ara qıç, nə də pivə... İllah ki, səhərlər... Sən səsinə nə yolla olursa olsun, yaxşı qorunmuşsan. Onu bil ki, səs böyük sərvətdi... Mənə də içmək olmaz, qətiyyən olmaz! – O, keçib gedən ofisiyant qadını çağırdı, bir şüşə şampan şərəbini gətirməsini xahiş elədi. – Təkcə bu gündən, bu səhərdən başqa! İndi biz... Sənə gələcəyinin şərəfinə söz deməliyik.

Çox oturduq, yeməxanada bizdən başqa heç kəs qalmamışdı, durub getmək də istəmədik...

Otağımızın qapısını açıb içəri girdim, Adili pərt görən kimi astanada ayaq saxladım. O, stol arxasında öyləşib, harasa, boşluqlara, çox-çox uzaqlara baxırdı.

– Nə olub, gəmilərin deryada batıb? – qəsdən mehriban, həlim səsle, dostyana soruşdum.

O, bircə anlığa üzünü mənə sarı döndərdi, elə bu bircə anın içində hiss elədim ki, qəfil gəlişim ürəyindən olmadı. Yataq otağına keçib əynimi dəyişməyə başladım, amma fikrim-zikrim Adilin yanında idi, onun məyusluğu məni açmırdı.

– Olmaya saksafonunu oğurlayıblar? – Hündürdən soruşdum, amma bu sualı özümə verdiyimdən özüm də cavabını tapdım: – Yox əşi, budu ey, ütülənmiş köynəyimin üstündədi... Yəqin qalın-qabırğa Seymur qızların yanında kimisə yekəxanalıqla, uşaq kimi siqaret almağa göndərmək istəyib – Adilin belə şeylərdən xoşu gəlmir, yaxşı tanıyıram onu... Elə də olub!

– Harda avaralanırsan? – yataq otağına keçə-keçə soruşdu. – Hələ bir yatıb dincəlmək də istəyir! Sən köhnənin eqoistisən!

Heyif, Adildən soruşa bilmədim ki, mən nə vaxtdan eqoist olmuşam, çünki qapı açıldı. Davud Balayeviçlə Seymur astanada görüdü.

Seymur bic-bic gülümsünürdü. Davud Balayeviç isə yaman həyəcanlı idi.

– Uzan, uzan, işində ol! – Seymur canfəşanlıq elədi, əslində heç qalxmağa həvəsim də yox idi. – Bircə dəqiqəliyə gəldik, sənə baş çəkək. Gedirik, bağışla, narahat elədik! – O, ilan kimi zəhərini tökməkdə idi...

Davud Balayeviç mənə “siz” deyə müraciət eləyirdi, özü də çox nəzakətlə danışırdı. O dedi ki, heç vaxt az-çox dünyagörmüş adamların işinə qarışmaq fikrində olmayıb, amma elə elementar nəzakət qaydaları var ki, gerek kollektivdə onu gözləyəsən, bəli, bəli, bu qaydalara yuxarıdan baxmağa heç kəsin haqqı yoxdu. Əgər bir adam bir gecəliyə harasa gedirsə, mütləq əvvəlcədən xəbərdarlıq etməlidir.

– Mən gecə heç yana getməmişəm! – Yataqda uzana-uzana izahat vermək o qədər də asan olmasa da, birtəhər öhdəsindən gəl-

məyə çalışdım. – Bu kişi – mən barmağımı Adilə sarı tuşladım – sizi çaşbaş salıb, pis vəziyyətdə qoyub. Mən ala-torandan qalxıb gəzməyə çıxmışdım.

Hamısı bir-birinin üzünə baxdı, bircə anlığa heç nə demədən Adili baxışları ilə ittiham elədilər.

– Yəni heç növbətçi də səni görmədi? – Seymur şübhəli-şübhəli soruşdu.

– O da yatmışdı... Adil kimi...

– Qəribədi, – dedi Davud Balayeviç, – hamı yatmışdı, bircə sən oyaq idin. – O, yenə də “sən” deyirdi, bu o demək idi ki, bağışlayırdı məni.

Onlar gedəndən sonra Adil dilləndi:

– Davud Balayeviç bütün şəhəri ələk-vələk elədi, yaman narahat olmuşdu.

Daha yatmaq istəmirdim, qalxıb qonaq otağına keçdim.

– Hə, indi de görək, mən nə vaxtdan eqoist olmuşam?

– Bəs nəsen? – Adilin səsində sualdan çox istiqanlılıq vardı. – Bir həftədir doğma bacına teleqram vurmursan!

Bu, deməqoqluqdan başqa bir şey deyildi, əslində ona heç əhəmiyyət verməyə də dəyməzdi, amma mən, necə deyim, alicənab bir oğlan kimi Adilə bildirdim ki, Yaltadan teleqram vurmağın mənası yoxdu, çünki məktubun üstündəki möhürü gözüm almışdı. Bacım Lena bir həftəliyə Tbilisiyə gəlmişdi, əmimin məktubu bizə çatandan bir-iki gün əvvəl bacım İrkutska qayıdıb. Ola bilsin, mənim sözüm Adilə çatmadı, amma səsindəki inam öz işini görmüşdü.

– Yaxşı, – Adilin səsində bu dəfə laqeydlik duyulurdu, – əslində bu sənəin şəxsi işindi... Mənə nə var? Mən getdim, səhərdən dilimə bir şey əyməyib...

Adil çıxandan sonra açıq-aşkar hiss elədim ki, bu şəhərin gözəlliyindən daha heç nə qalmadı. Özümə yer tapa bilmirdim, çoxdandır tənhalıq məni belə sıxmırdı. Aşağı düşdüm, restorana baxdım. – Adil orda yox idi, tezəcə geri qayıtdım. Qapağını qaldırdığım royala qarşısında dinməz-söyləməz xeyli oturdum, sonra balkona çıxdım. Sahilboyu topa-topa, dəstə-dəstə axışib gedən adamlara baxanda elə bildim onlar bayram nümayişinə çıxıblar, birdən ağılıma gəldi ki, tək-tək, dəstə-dəstə axışan bu adamların

hamısı bir-birini yaxşı tanıyır, hamısı da bir-biri ilə şirin-şirin söhbət eləyir. Hamısı – tək məndən başqa!

Adil gələndə mən stol arxasında əyləşib yenə də məktub yazmaq üçün söz axtarırdım. Cırılıb atılmış kağız parçalarını sakitcə döşəmədən yığıb zibil qabına atdı, qayıdıb mənimlə üzbəüz əyləşdi.

– Əziz əmi!.. – dedi Adil. – Yox, yaxşı çıxmır, belə olmaz...

Əvvəlcə elə bildim zarafat eləyir, sonra üzünə baxdım, gülümsünürdü, amma qayğılı, ciddi görkəm almışdı.

– Yaz! – dedi. – “Əziz əmim və əmidostum! Mən sizi çox sevirəm, odur ki, Sizi tez-tez yada salıram”. Yazdın? “Heyif ki, indiyə kimi bir-birimizdən uzaqda, ayrı-ayrı şəhərlərdə yaşayırıq, odur ki, nadir hallarda görüşürük. Bu dünyada mənim sizdən başqa kimim var?! Mənə elə gəlir ki, Bakıya, bizim köhnə evimizə qayıtmaq vaxtı çatıb...”

Onun diktəsi ilə yazırdım, bu cümlələrin hamısı mənə yöndəmsiz və primitiv görünürdü. Adil sözünü deyib qurtaran kimi susdu. Mən yazdıqlarımı oxudum. Qəribədir, bu dəfə məktubu cırmaq istəmədim, heç ağıma da gəlmədi. Onun baxışları altında yazı stoluna yaxınlaşdım, taxta qutudan zərf çıxartdım.

Mən zərfin ağzını bağlamaq istəyəndə:

– Dayan! – dedi. – Məktubda... məndən salam yazdın? Yazmadın! Egoist olmağın indi inandınmı?

Zarafat elədiyini bilsəm də, gülümsəməyi ürəyimdən oldu...

BAYQUŞ GƏLMİŞDİ

İndi də dimdiyini şaqqıldadır şöğərib! Belə də şey olar? Adamın ödü ağzına gəlir. Bayaq elə uladı ki, yuxudan dik atıldım, vahimədən tüklərim biz-biz oldu, indi də dimdiyini şaqqıldadır! Hasarın dalındakı əncirə qonub, amma elə bil evin içindədir. Qovmasan, səhərəcən aman verməyəcək. Heç yerimdən durub eşiyə çıxmaq istəmirəm. Axı o bura hardan dadandı? Qayalıda ayrı ağac başına qəhət idi? Hə, bu daş yaxşıdır. İndi görək necə ulayacaq? Eh! Az qala vurmuşdum, lap yanındakı budağa dəydi. Əclaf qorxudan fiş-fiş fişildadı. O saat qalxıb yana şığıdı. Əslində o, boz olmalıdır, amma ay işığında ağappaq görünür. Görəsən hara uçub getdi?

Təkcə bayquş yox, elə meynələr də, tut ağacları da, hasarın sarımtıl daşları da, dənizdəki qayalar da ay işığında ağappaq görünürdü. Bayquş gəlməsəydi, buralarda sakitlik olacaqdı. Bunu bayquş uçub gedən kimi hiss etdim. Hətta cırcıramalar da səsini kəsmişdi. Arxa tərəfimdə qapı cırıldadı:

– Niyə yatmırsan?

– Bayquşu qovdum. Yenə gəlmişdi.

– Allah xeyrə calasın. – Nənəm köksünü ötürdü, – heç gözüm su içmir, yaxşı şey deyil.

– Şənbə günü Kamil əmi gələcək. Onu tufənglə vurur, canımız qurtarar. Gedib deyərəm ki, vursun.

– Nəbadə elə şey eləyəsən. Bayquşu vurmazlar, günahdır.

– Axı bayquş gələndə niyə pis şey olur?

– Daha işim-gücüm qurtarıb, gecənin bu vaxtı bayquşdan danışacağam. Yeri yat, səhər dura bilməzsən.

– Sabah deyərsən?

– Deyərəm, deyərəm, yat. Üçün yarıdır...

Elə iş də orasındadır ki, yatmaq istəmirəm. Onsuz da saat yarım-dan sonra durmalıyam. Daha təzədən uzanmağın nə mənası? Vasiflə danışmışıq ki, sübhədən balıq tutmağa gedək, altının yarısında sahilə görüşməliyik... Çarəm nədir, görək uzanam, yatmasam nənəm rahat olmayacaq... Yadımdan çıxmasın, görək sabah ondan soruşum ki, bayquş gələndə niyə bədbəxtlik olur?

Nənəm belə şeyləri yaxşı bilir...

Səhər evdən çıxanda o, qabağımı kəsdi. Dinməz-söyləməz tilovu da, vedrəni də əlimdən aldı.

– Yemək istəmirəm.

– Səndən soruşan var?

O, süd qızdırmağa nə vaxt macal tapmışdı? Bəzən mənə elə gəlir ki, o, heç yatmır, elə belə mürgü vurur, şıqqıltı gələn kimi oyanır.

– Hə, söz vermişdin, danış görüm bayquş gələndə nə bədbəxtlik olur?

– Bayquşdan adama xeyir gələr? Ya ölən olacaq, iraq-iraq, ya da naxoşlayan.

Nənəm bütün dediklərinə inanırdı. Yəqin elə buna görə də dünəndən bəri qaşqabaqlıydı... Doğrudan da inanırdı ki, evimizdə ya ölən, ya da naxoşlayan olacaq. İkimizdən birimiz. Onun qəmli sifətinə baxanda elə yazığım gəldi ki, balıq tutmaq da yadımdan çıxdı. Axı o, yaxşı başa düşürdü ki, mən ölməyəcəyəm. Mən ölməyəcəyəmsə, deməli... Belə çıxır ki... O gözüçıxmış bayquş gərək gəlib elə bu ağaca qonaydı?

– Bu mövhumatdır, – dedim.

Nənəm də o saat razılaşdı.

– Lap yaxşı, di yeri get, səni gözləyirlər.

– Daha heç həvəsim yoxdur, – dedim. – Axı sən ağıllı arvadsan, özün fikirləş, bayquş kimi qotur bir quşun ucbatından da adam ölər? Lap bişmiş toyuğun gülməyi gəlir!

Nənəm süfrəni yığışdırdı. Əl saxlayıb diqqətlə məni süzdü. Başqa birisi belə istehzayla baxsaydı, inciyərdim. Amma doğmaca nənən sənə belə baxırsa, çarən nədir, susmalısan.

– Mənəm mövhumatçı? Elə üç il əvvəl bayquş Şahlarbəygilə dadananda atan da mənə mövhumatçı deyirdi.

– Axı o, xəstəydi. Özü də lap qocalmışdı.

Özüm dediyimə peşman oldum.

– Qoca olanda nə olar... Şahlarbəy bəlkə bir neçə il də yaşaya bilərdi. Anası Qəmər xanım öləndə on yaş ondan qoca idi.

Düz sözə nə deyəsən? Onun ölümündən bir neçə gün qabaq gecələr bağlarına bayquş gələrdi. Nə olsun? Bu, hələ mənim üçün sübut deyil. Çünki Şahlarbəy doğrudan da çox qoca idi. Onu yoxlamaq üçün hər həftə səhərdən xüsusi həkim gələrdi. Əvvəla, ona

görə ki, Şahlarbəy rəsmi surətdə uzunömürlülər siyahısına daxil edilmişdi, çünki bizdə uzunömürlü adamların hamısı hesaba alınıb, ikincisi də o, fərdi təqaüdü idi, keçmiş inqilabçı olduğu üçün ona fərdi təqaüd vermişdilər. O, səhərdən axşamacan evlərinin eyvandırda kreslodada oturardı. Bapbalaca bir kişi idi. Kreslodada itibbatardı, başı da dümağdı, balaca bir saqqalı da vardı. Hamıya baxıb gülümsünərdi. – Tanıdığına da, tanımadığına da, evin yanından ötən adamların hamısına... Bu yerin camaatı ona hörmət elərdi. Hətta deyə bilərəm ki, onun burda yaşadığı ilə fəxr elərdilər. Düzünü desəm, əvvəllər ondan bir az çəkinərdim, yəqin ona görə ki, tez-tez hirsələnərdi, belə vaxtlarda qışqırar, qızına və oğlanlarının ikisinə də bərk acıqlanardı. Adətən, onlara oyun vaxtı acıqlanardı, onlarla ya kart oynardı, ya da nərd. Elə bir axşam yadıma gəlmirdi ki, Şahlarbəy gildə bir oyun oynamasınlar. Oğlanları tez-tez dostları ilə səhərdən qonaq gələrdilər. Hamısı da yaşlı adamlardı, axşamdan oturub kart oynayırdılar, ya da ki, iki taxtada nərd vurardılar. Qonaq olmayan günlərdə o, arvadı Məryəm xanım və qarımış qızı Zərifə ilə oynayırdı.

Mən onlara gələndə Şahlarbəy mənə də gülümsəyərdi. O saat məktəbdən söz salar, sahildəki işlərdən, kənddəki əhvalatlardan soruşardı, hər şeylə maraqlanardı. O dəqiqə bilinərdi ki, təkcə ədəb xatirinə danışmır, doğrudan da maraqlıdır. Onunla son dəfə görüşdüyüm axşam yaxşı yadımdadır. O yenə də həmişəki kimi, kreslodada oturmuşdu. Onun üçün süfrə açmışdılar. Amma yemirdi. Oturub fikrə getmişdi. Məni süfrəyə dəvət elədi, dedim ki, sağ olun, yemək istəmirəm. Doğrudan da heç yarım saat olmazdı ki, yemişdim. Sonra Pakizə adlı pişiyi göstərib soruşdu:

– Sən bilən, bu Allahın heyvanı niyə yemək istəmir? – Pakizə qabağındakı xörək dolu qaba məhəl qoymur, gözlərini Şahlarbəyə zilləyib yazıq-yazıq miyoldayırdı. – Səhərin gözü açıldıqdan ağzına bir şey almayıb. Görünür, xanım yeməyi bəyənmir. – Birdən qızını səslədi: – Zərifə! Zərifə! Pişiyin qabına nə tökmüsən ki, yemək istəmir?

Qız atasının səsinə eşidib qapıdan boylandı:

– Özümüz yediyimizdən – piti. İçinə çörək də doğramışam. Üzünü mənə tutdu. – Yəqin elə bilir, onu aldadırlar. – Və hiqqıldaya-hiqqıldaya yerindən qalxıb öz boşqabını götürdü. Pakizəyə yaxın-

laşıb güc-bəla ilə əyildi, az qala xörəyi dağıdacaqdı. – Bax, elə mənim boşqabımda da ondandır, bax!

Pakizə yavaş-yavaş uzaqlaşdı, bir də dönüb ona baxdı və enib getdi bağa.

Şahlarbəy onun dalınca boylanıb təəssüflə dedi:

– Pişikdir də, nə deyəsən? İt olsaydı, belə şey eləməzd.

Zərifə boşqabı onun əlindən alıb əvvəlki yerinə qoydu. O da gəlib ehmalca öz kreslosunda oturdu. Və birdən mənə tərəf dönüb soruşdu:

– Bura bax, bilyard oynamağı bacarırsan?

Dedim: Yox. Dedi: Eyibi yoxdur, öyrənərsən... Sən bir dünyanın işinə bax, iki adam oturub üz-üzə, biri oynayır, oyunu başa vurur, o biri hələ heç oynamağın təhərini də bilmir. Bu sənə təəccüblü gəlmir?

Həmin o axırıncı axşam, mən gedəndən sonra o, yenə də qızı ilə üz-üzə oturub kart oynayır. Onlar hələ oyunu qurtarmamış, bayquş yenə ulamağa başlayıb. Kim bilir, bəlkə elə bizə dadanan bayquşdur...

Onu elə burda, Qayalıdakı qəbiristanlıqda basdırdılar. O qədər camaat yığışmışdı ki, elə bil bütün Bakı ayaq tutub Qayalıya köçmüşdü, amma di gəl ki, Zərifədən başqa heç kim ağlamırdı. Hətta oğlanları da... Şahlarbəyin başına gələn məzəli əhvalatları yada salıb gülümsəyənlər də vardı. Nurani bir kişinin danışdığı əhvalatlardan biri mənim də xoşuma gəldi, o, Şahlarbəyin yanına kart oynamağa gələn kişilərdən idi.

Şahlarbəy mərzölçən mühəndis imiş. O vaxtacan belə bir peşənin olduğunu ağıma da gətirməzdim. Demə, kişi Peterburqda oxuyubmuş. İnstitutu qurtarandan sonra indiki Bakı Sovetinin binasında yerləşən quberniya idarəsində işləyirmiş. Özü də çox çalışqan, səliqəli işçi imiş. Buna baxmayaraq, həmişə ehtiyac içindəymiş. Ailəsi böyük, qazanan da elə bircə o. Şahlarbəyə rəğbət bəsləyən Bakı qubernatoru bir dəfə onu yanına çağıraraq deyir:

– Əziz Şahlarbəy, eşitmişəm pula ehtiyacınız var. Buna görə də sizə bir təklif etmək istəyirəm.

– Zati-alilərinizə son dərəcə minnətdaram, – deyərək Şahlarbəy razılıq edir.

– Mən sizi Bayıldan Qaraşəhərəcən bütün neft mədənlərinin mərz müfəttişi təyin etmək istəyirəm.

Şahlarbəy təəccüb eləyir:

– Bağışlayın, axı, müfəttişin donluğu mənim indi aldığımdan çox aşağıdır.

Qubernator ona baxıb gülümsünür. Şahlarbəyin rəngi qaçır, əsəbiliklə deyir:

– Zati-aliləri məni təhqir edir?

Qubernator da Şahlarbəydən bərk inciyir:

– Demək istəyirsiniz ki, siz məndən də təmiz adamsınız? – Qərər ki, bir azdan sonra Şahlarbəy qulluqdan getməli olur.

Qubernatorla Şahlarbəyin niyə bir-birindən incidiklərini başa düşmədim, atamdan soruşdum. Atam məni başa saldı ki, inqilabdan əvvəl neft mədənlərinin mərz müfəttişi çox gəlirli vəzifə hesab olunmuş. Hamı bu vəzifəni ələ keçirməyə çalışmış, çünki müfəttişdən çox şey asılı imiş.

Neft milyonçuları da çalışmışlar ki, mərz müfəttişini razı salsınlar. O vaxtlar belə şey rüşvət hesab olunmurmuş, amma aqlım kəsmir. Madam ki, Şahlarbəy o işdən boyun qaçırdıb, deməli, elə rüşvət hesab olunmuş.

O öləndən sonra bağda qızı qalırdı. O vaxt Zərifənin 30 yaşı olardı, bəlkə də bir az artıq. Çox arıq idi, sifəti də qırış-qırış... Dünyada bircə dərdi vardı. Birtəhər ərə getmək! Tez-tez nənəmin yanına gələr, hey pıçıl-daş-ıb məsləhətləşərdi.

...Tilovla vedrəni götürüb qapıya tərəf getdim. Hər şey aydın idi. İndi yenə fikirləşəcək ki, bayquş onun üçün gəlib. Sonra birdən ölüb-eləyər! Elə bu dem ağıma bir fikir gəldi.

– Yaxşı, elə tutaq mən inandım ki, Şahlarbəyin ölümü...

Nənəm qımışdı.

– Sən inandin, inanmadın. Aləm bilir ki, bayquş gələndə xeyrə gəlməz.

Başqa bir məsələ də var, – deyərək inad elədim: – Axı bayquş gəlib həmişəki hasarın dalındakı əncirdə oturur, düzdür? Ora bizim yerimiz deyil. Kamil əminin bağıdır. Deməli, bu bayquşun bizə heç bir dəxli yoxdur. Bizim evdə heç kəsə heç nə olmayacaq. Düz deyirəm, ya yox?

Nənəm dillənmedi. Əlini yelləyib, qab-qacağı yumaq üçün quyu başına getdi.

Vaxt keçmişdi. Tələsdiyimə görə Rəşid əminin çəpərindən aşmalı oldum. Hasarın daşlarını şəh islatmışdı, özü də buz kimi idi. Üstüm-başım batdı. Heç nə, səhəri yaxşı başladıq.

Lovğalanırdım, elə bilirdim hamıdan tez mən oyanmışam. Amma Rəşid evvanda dostu ilə söhbət eləyirdi. Deyəsən “Jiquli”si olan kişiydi. Hə, elə özüdür ki, var! Maşını da orda dayanıb. Rəşidin dost-aşnası çoxdur. Elə hey görürsən ki, ona baş çəkməyə gəlirlər. Rəşidin öz dediyinə görə, qonaq onun üçün toy-bayramdır.

O, dostluğu hər şeydən vacib hesab eləyir. Deyir ki, dost dosta yaman gündə kömək olur. Deyir ki, elə mənim özüm nə eləmişəm-sə, öz əlimin zəhməti ilə eləmişəm. Ali savad alıb. Arvadı da. Balaca bir rayon mərkəzindən Bakıya köçüb. Şəhərin mərkəzində üçgözlü mənzildə yaşayır. İctimai-təminat nazirliyində məsul işə düzəlib: özü də elə işdir ki, yaxşı adamlara yaxşılıq eləyə bilər. Ancaq Rəşidin dediyinə görə, bunlar hamısı öz yerində, həyatda dostların da böyük köməyi var, lazım gələndə məsləhət verirlər, saqqal tərpedirlər.

Rəşid çox xoşsifət adamdır. Hətta təzə-təzə Qayalıda onun bu nəzakəti təəccüb doğururdu. Amma sonra öyrəndilər. Lap açığını desəm, onun əlinin sayəsində çoxları adam kimi durub-oturmağa başladı.

Bax, elə indi də mənə salamladı, nənəmin kefini soruşdu, hətta dedi ki, ovun uğurlu olsun. Halbuki dostunun sifətindən ayrı şey oxuyurdum. Söhbətlərinə mane olmuşdum, özü də deyəsən lap şirin yerində kəsmişdi. Rəşidin bu dostu da Qayalıya təzəlikcə köçüb. Keçən il qəsəbənin o başında özünə bağ alıb.

Xasiyyətləri başqa-başqa olsa da, Rəşidlə arvadı çox mehriban idilər. Hətta adam arasında bir-birinə can deyib can eşidirdilər. Onun arvadını tez-tez iynə vurmağa çağırırdılar. Heç vaxt yox deməz. Lap gecənin yarısı olsun! Deyir ki, bu onun həkimlik borcudur. Rəşidin arvadının dediyindən bilirəm ki, Qayalının ən nankor adamları onun iynə vurduğu adamlardır. Mənim ağıma belə gəlməzdi ki, bircə kərə adamın gündəyməzini görməklə onun nə yuvarın quşu olduğunu biləsən. Adilənin yerinə kim olsaydı, nə qədər pul verirlərsə versinlər, evlərə gedib iynə vurmazdı. Amma Rəşidin arvadı öz borcunu yerinə yetirirdi. Dediyyə görə, bu borcun onun üçün böyük əhəmiyyəti vardı. Rəşid arvadı Adilə barədə danışanda deyir ki, müqəddəs adamdır. Adilə də hər dəfə bunu eşidəndə utanır-qızarır, xahiş eləyirdi ki, daha bir də onu belə tərifləməsin.

Kamil əminin evi lap köhnəlib. Ot basmış pillələr uçulub-tökülür. Onun bağı yaxşı bağıdır. Gözəl üzümlüyü var. Meynələrin də hamısı bar verir. Səkkizcən əncir ağacı var, barı da var. Amma di gəl ki, evi heç nəyə yaramır. Hələ şükür ki, dammır. Kamil əmi neçə dəfə yıqışmış ki, evi düzəltsin, di gəl ki, vaxt tapa bilməyib. Rəşid bir-iki dəfə Kamil əmiyə demişdi ki, icazə ver, bağını sahmana salım. Mənim üçün heç bir çətinliyi yoxdur. Onsuz da öz evimi təmir eləyəcəyəm. Sizin evə bir dənə artıq mismar vursam dünya dağılmaz ki! Amma o, razı olmamışdı. Rəşidə demişdi ki, özü vaxt tapıb birtəhər düzəldər. Mən Kamil əminin yerinə olsaydım, yox deməzdim, köməyə nə söz! Rəşid qonum-qonşuya çox kömək eləyir, özü də pulnan yox, elə-belə, əvəzində bir təmənnə da ummayır. Özü deyir ki, sidq ürəknən eləmişəm.

Məsələn, elə Məmmədəlini götürək. Öz qiymətinə, bir qəpik də oyan-bu yan yox, bir dənə əla elektrik nasosu tapıb gətirdi vurdu quyuya. Neçə il idi Məmməd bu nasosdan ötrü avara idi. Başqa bir qonşuya da növbəsiz “Moskviç” almağa kömək elədi. Deyir, müəyyən yerlərdə dostları var. O adamlar ki, düz adamlardır, biclik bil-mədikləri üçün əllərindən bir şey gəlmir, Rəşidin dostları onlara kömək eləməyə hazırdılar.

Rəşid bəlkə də Kamil əminin bağını ona görə təmir eləmək istəyib ki, öz qonşuluğunda xaraba ev görməsin. Özü də öz bağına yaman qulluq eləyir, meynələr cərgə-cərgə, əncir, tut ağacları da çox səliqəlidir. Hətta Rəşid onları budayır da. Əvvəllər Qayalıda heç kəs belə ağacları budamazdı. Amma Rəşid gələn kimi aqronom, bağban çağırıb bütün bağı qaydaya saldırdı. O öz evinin qabağında mavi Sənubər ağacı da əkdirdi. Daha Qayalıda adam qalmadı, hamı gəlib bu ağaca tamaşa elədi. Çoxu təəccüblə baxıb deyirdi ki, buralarda belə ağac tutmaz, guya buranın torpağı yaramır. Amma həmin il Sənubər tutdu, di gəl ki, çox zay ağac çıxdı. Görünür, nə işə bu xüsusi Sənubərdir. Çünki dəniz qırağında nə qədər milçək vardısı, hamısı gəlib bu ağaca qonurdu. Yəni əslinə qalsa bu Sənubər müəyyən mənada xeyirli ağacdı, onun hesabına ətrafda bir milçək də qalmamışdı. Hamısı onun üstünə yıqılmışdı. Ağaca yaxınlaşanda vızılıtsından qulaq tutulurdu, budaqlar xışma-xışma milçəkdi. Nə yarpağı görünürdü, nə də gövdəsi. Heç nə kömək eləməzdi. Ağacı dərmanlayırdılar. İki gündən sonra görürdün ki, yenə yıqışdılar. Özü də deyəsən çox uzaq yerlərdən uçub gəlirdilər. Çünki şəxsən

mən son vaxtlarda nə dəniz qırağında, nə də evdə bir dənə də olsun milçəyə rast gəlməmişdim. Əvəzində ölü milçək nə qədər istəsən vardı, Rəşidin evində heç ayaq basmağa yer yoxdu.

Axır çarəsiz qalıb ağacı kəsdilər. Rəşiddən başqa hamı ona heyifsilənirdi, çünki ağac kəsildəndən sonra Qayalıda yenə də milçək əmələ gəldi. Çox deyildi, elə əvvəllər nə qədər vardı, elə indi də o qədər. Hər halda əmələ gəlmişdi. Kamil əmi ağacın kəsildiyini eşidəndə Rəşidə dedi ki, yaman səhv eləmişən. Bu böyük bir elmi kəşf ola bilərdi. Götürüb Sənubər ağacını kəsmisən. Halbuki milçəklərin bu ağaca yığılmaları sonra elmi jurnallar üçün çox maraqlı material ola bilərdi. Bəlkə də Sənubər ağaclarının hesabına bəşəriyyəti milçək əlindən xilas edəcəkdin.

Rəşid ona çox diqqətlə qulaq asırdı. Hiss olunurdu ki, deyilənlərə inanır, buna görə də belə tələsik iş görməyinə bir az da peşmanlanmışdı. Amma elə ki, Kamil əmi sözüünə davam eləyib dedi ki, Rəşidin kəşfindən sonra ölkəmizin hər yerində şahmat qaydası ilə əkib cücü mayakları düzəldə bilərdilər, Rəşid isə müəlliflik hüququ əsasında gəlir götürə bilərdi – ya hər ağacdən, ya da ölən hər min milçək hesabından faiz, hə, elə ki, söhbət bu yerə çatdı, Rəşid qımışdı, başa düşdü ki, Kamil əmi zarafat eləyir. Dedi ki, Allah vurub onun gəlirini. Onsuz da nə qədər çalışsan da, dünyanın bütün pulunu qazana bilməyəcəksən. Şükür Allaha, öz əlimin zəhməti ilə qazandığım elə özümə bəsdir. Mən dedim inciyər, axı, elə adamlar var ki, inciyir, lap bundan da kiçik zarafatlardan dilxor olur, amma Rəşid heç vecinə almadı.

O bura köçəndən sonra nəinki bağı, elə evi də sahmana saldı. Damı təzələdi, pilləkən qoydurdu, hasarın da uçuq yerlərini təzədən hördürdü. Bir günün içində daş-sement töküüb səliqə-sahman yaratdılar. İndi hasar elə bil təzədir, amma rənglənməyib. Rəşid deyir ki, simiclik eləmir, intəhası havaya sovrulası pulu yoxdur. Hasara bundan artıq xərc qoymağa dəyməz.

O, doğrudan da simic deyil, evində hər şeyi var: böyük soyuducu, yaxşı mebel, hətta mebel elə gözəldir ki, heç bağ avadanlığına oxşamır. Duş əvəzinə də vanna qoydurub. Rəngli televizoru var. Misal üçün, bizim evin döşəməsi taxtadır, mətbəx sementdir. Rəşid deyir ki, sement döşəmədən adamın qılçaları yel tutar, lap elə yayın özündə. Buna görə də öz mətbəxinə linolium döşətdirdi, otaqları da parket elədi.

Bir də onların evində nədən xoşum gəlir? Kitablardan! Evin içi başdan-başa kitabdır, Rəşid, demək olar ki, hər həftə şəhərdən bir qucaq kitab gətirir. Abunə yazılası nə kitab varsa, hamısına yazılıb, ümumdünya kitabxanasından tutmuş “Oqonyok”un üstündə verilən Drayzer və O’Henrinin kitablarınıca...

Heç bilmirəm, bu qədər kitaba abunə yazılmaq üçün növbəyə durmağa onun necə vaxtı çatır? Bir dəfə atamla gedib növbəyə yazıldıq, üç gün dalbadal qeyd olunmağa getdik. Sonra bazar günü günortayacan növbədə dayanmalı olduq, axır ki, birtəhər qəbz yazdıra bildik. Qabaqlar onlardan tez-tez kitab götürərdim. Rəşid özü mənə demişdi: “Kitab oxunmaq üçün yaranıb, apar, amma qaytar”. Bir dəfə iki kitab götürmüşdüm, gətirib qaytaranda Rəşid kitabları alıb o yan-bu yana baxdı və soruşdu: “Deməli, bir həftəyə iki dənə belə qalın kitab oxudun?” – Gülümsünüb şübhə ilə başını buladı. Dedim ki, əlbəttə oxumuşam. Onda daha gülümsəmədi. Dedi ki: “Danışmaq lazım deyil, inanıram, sən elə oğlan deyilsən ki, yalan danışasan. Afərin, tez oxuyursan”. Onlar bir-birinin üzünə baxdılar – Rəşidlə Adilə, ancaq niyə baxdıqlarını başa düşmədim.

...Gərək uzun şalvarımı geyəydim, – soyuq və yaş meynələr ayağıma dəyəndə ətim ürəşir. Bugünkü duman lap göz çıxardır. Elə qatıdı ki, durduğum yerdən evimiz görünür. Heç belə duman olduğu yadıma gəlmir. Kamil əminin qapısı aralıdır. O, heç vaxt gedəndə qapını bağlamır. Bir dəfə ondan soruşdum ki, gəlib yazı makinasını, tufəngi aparsalar hayıfı gəlməz? Gülümsünüb dedi ki, tufəng cəhənnəm, yazı makinasını aparsalar lap ağ olar, kimin nəyinə lazımdır? Qonum-qonşu qapılarından buralarda oğurluq yox idi. Mən yalançıları sözü, anadan olan gündən bu bağa gəlirəm. Elə qonşularımız da həmin qonşulardır. Təzələri gəlməyib. Təkcə Rəşid gəlib. Şahlarbəy öləndən sonra.

Onda bağda bircə Zərifəydi. Kişi öləndən sonra oğlanları bir dəfə də olsun bağa ayaq basmamışdılar. Ya çox məşğul idilər, ya da başqa yerdə bağları var idi. Kim bilir, bəlkə bacıları olsa da Zərifə ilə görüşmək istəmirdilər?! Axı Zərifə ögey idi. Anası Şahlarbəyin ikinci arvadı Məryəm xanım idi. Özünü də Zərifə anadan olanda kişinin 70 yaşını varmış. Zərifə çox mülayim qız idi. Eşitmişəm ki, qarımış qızlar ətiacı olurlar. Amma düzü, mən bu barədə heç zad öyrənmə bilmərəm, çünki Zərifədən başqa qarımış qız tanımıram. O ki qaldı Zərifəyə, çox mehriban, xoşsifət adamdı. Gülümsünəndə də elə

gülməyir, elə bil böyük günah işləyib. Danışanda da elə bil üzr istəyir. Məsələn, şəxsən mən heç vaxt onu özümdən böyük hesab eləyə bilmərəm. Çünki başqaları ilə necə danışırsa, mənimlə də elə danışır. Bir dəfə hətta onu da bildim ki, balaca olsam da yaman cürətliyəm. Məsələ dovşanla bağlı idi. Mənim “Asparuxov” adında bir dovşanım var idi. Adını mən qoymamışdım, hələ mənə gəlib çatmamışdan adı üstündə idi. Atam çöldən birkiloluq banka dağ bülluru gətirmişdi. Onu dördüncü “B” sinfində oxuyan Vaqif Məmmədova verib bu dovşanı almışdım. Alanda demişdi ki, hansı məşhur futbolçununsa familini qoyublar.

Bir həftədən sonra ona qələmdana oxşayan bir siqar qutusu da verdim. Vaqif demişdi ki, bu dovşan çox ağıllı heyvandır. Ayaqyoluna özü gedir, böyük iş üçün də, kiçik iş üçün də. Vaqif doğrudan da haqlı imiş – dovşana yer-zad göstərmək lazım olmadı – mənzilimizdə tualetin yerini özü tapdı. Sonra bir dəfə də olsun daha qıraq yerdə xarabçılıq eləmədi. İntəhası, mən bunun üstünü açıb-örtmürəm, çünki kimə deyəsən? Heç kəs inanmayacaq. Onun birçeybi var. O da həddən artıq qorxaqlıqdır. Məndən də qorxur. Denən, ay axmaq, sənə məndən yaxın adam var? Məndən niyə qorxursan? Fikirləşdim ki, bağa köçəndən sonra xasiyyəti dəyişər, hər halda təbiətin qoynudu, ev deyil, ancaq dəyişib-eləmədi, elə də qaldı. Səhər özünü künc-bucağa verib gizlədir, bir də gecə üzə çıxırdı, gedib evvanda onun üçün qoyduğumuz göy-göyertini yeyirdi.

Amma indi sizə danışacağım əhvalatdan sonra “Asparuxov” əməlli-başlı dəyişdi. Bir gün mən idim, nənəm idi, bir də Zərifə idi, üzüm yığırdıq. Zərifə üzüm yığa-yığa nənəmə deyirdi ki, bağa müştəri çıxıb, bu gün cavab üçün gələcəklər, heç bilmirəm nə eləyim: bir yandan ürəyim gəlmir, axı, birdən-birə götürüb bağı necə satmaq olar? O biri yandan da deyirəm ki, bəlkə satım, çünki atam öləndən sonra yaman fikir eləyirəm. Həm də pul da lazım ola bilər.

Nənəm də məsləhət verib deyirdi ki, tələsməsin. Əvvəlcə bir yaxşı-yaxşı öyrənib bilsin görək bu müştərilər necə adamdırlar, birdən dələduz olurlar? Zərifə də onu arxayın elədi, dedi: “Sənnən tanış eləməyincə, sənin fikrini bilməyincə, bir qərara gəlmərəm”. Sonra Zərifə səbəti boşaltmaq üçün evə getdi, daha qayıtmadı. O vaxt mən evin yanındakı tənəklərdən üzüm yığırdım. Birdən mətbəxin pəncərəsindən hıçqırtı eşitdim, kimsə içini çəkirdi. Özümü yetirdim, gördüm ki, Zərifə mətbəxin ortasındakı kətilin üstünə çıxıb.

İçini çəkə-çəkə döşəməyə baxır. “Asparuxov” da həyasız-həyasız gözünü ona dikib başına hərlənir. Özü də altdan-yuxarı Zərifənin qılçalarına baxırdı. Bəzən də dal ayaqları üstə dik qalxıb qızın ayaqlarını iyləyirdi. Elə bu vaxt Zərifə qışqırmaq istəyirdi, səsi çıxmırdı. “Asparuxov” birdən dönüb mənə gördü. Əlbəttə, bilirəm ki, dovşan utana bilməz. Nə gəzir onda utanan üz. Bu aydındır. Amma and içərəm ki, mənə görə kimi “Asparuxov” utandı. Sıçrayıb şkaflın altına girdi. Zərifə də özünü mənim üstümə atdı, onda bildim ki, mən ondan cürətliyəm. Maraqlı da burasıdır ki, o gündən “Asparuxov” məndən qorxmadı.

Həmin gün axşamı biz birinci dəfə Adiləynən Rəşidi gördük. Nənəmin çox xoşuna gəldilər, o, adam tanımağı bacarır, bu, hamıya məlumdur. Rəşid getməyə hazırlaşanda Zərifəyə içində pul olan bir zərf verdi. Özü də dedi ki, ona tamamilə inanır, qoy bu pullar qalsın yanında, fikirləşsin, sonra cavab versin. Hətta bağ yiyəsinin adının dəyişdirilməsi məsələsini də öz boynuna çəkdi. Zərifəyə də, nənəmə də dedi ki, bağlar idarəsində tanışları var. Axı bir də tanışlıq nəyə lazım? Kim olursa olsun, vicdanlı olan adam Rəşidə bağ almağa icazə verməz?! Bağı niyə alır, balalarının xatirinə, alır ki, balaları möhkəm, sağlam böyüsünlər.

O gedəndən sonra Zərifə ilə nənəm pulları saydılar, pul onların gözlədiyindən də artıq çıxdı.

Mənə elə gəldi ki, nənəm Rəşidi Zərifə köçən gün daha çox bəyəndi. Şeylərin daşınmasına da Rəşid kömək elədi, özü də şoferin pulunu qabaqcadan verib tapşırırdı ki, Zərifənin şeylərini aparıb düz evlərində boşaltsın. Ayrılanda da çox mehriban ayrıldılar. Dedi ki, bağ onun öz bağıdır, kefi nə vaxt istəsə, haçan gəlsə, gözü üstə yeri var. Onun üçün bir dənə otaq ayıracaq. Rəşid bu sözləri deyəndə hamı kövrəldi: nənəm də, Zərifə də, Adilə də, elə Rəşidin özü də – qərəz, mənədən şoferdən başqa hamı.

Bir ay sonra heç kəsin gözlemədiyini bir xəbər eşitdik: Zərifə ərə getmişdi. Nənəm dedi ki, bağın satılmağı ona düşdü. Bu məsələ nənəmin adam tanımağını bir daha sübut elədi. Rəşid doğrudan da çox necib və abırlı adam çıxdı. O vaxtdan iki il keçib, amma bizə elə gəlir ki, Rəşid başdan-binədən elə Qayalı adamı olub.

Tətildən sonra uşaqlar gözdikləri yerlər haqqında elə danışirlər ki, adam həsəd aparır. Əşi, kişilər yaşayır da! Bircə mən danışmağa söz tapa bilmirəm. Hər il yayı Qayalıda keçirirəm. Həmin o qonşu-

lar, nənəm, bir də mən... Yaxşı ki, atam söz verib, gələn il mənə öz geoloji-kəşfiyyat dəstəsi ilə dağlara aparacaq. Bu il razı olmadı, balacayam. Kim bilir, adamlar böyüdükcə dəyişirlər. Elə nənəmi götürək. Qocalan kimi başladı hər deyilənə inanmağa. Görəsən hamı belə olur? Maraqlıdır, mən qocalanda necə olacağam?

Pah atonnan, duman yiyəsi! Belə də duman olar? Heç dəniz də görünür. Bu qayadan dənizə cəmi on beş addım ola-olmaya. Gecikdiyimə görə, yəqin Vasif yaman hirslenib qayanın üstündə oturub mənə gözləyir indi. Bilirəm, tək-təkinə tilov atmayacaq. Akif adlı bir dostumuz var. Amma o hələ gəlməyib. On gündən sonra gələcək. Biz, demək olar ki, həmişə vaxtımızı üçlükdə keçiririk, öz dəstəmizə başqa adam qatmırıq. Vasif bizi “üç müşkator” adlandırır. Həmin kitabdan yaman xoşu gəlmişdi. İki dəfə oxumuşdu, di gəl ki, nə qədər səhvini düzəldiriksə, yenə “müşkator” deyirdi. Bir də “qəzet” əvəzinə “qəzət” deyir. Akiflə nə qədər elədik, onun səhvini düzəldə bilmədik. Gördük ki, bir şey çıxmır, daha baş qoşmadıq. “Müşkator” deyir qoy “müşkator” desin. Hə, dəniz burdan da görünür, səsi gəlir. Bir də motor səsi. Ya brakonyerlərdir, ya da müfəttişin qayığıdır. Daha onlardan başqa belə havada kim dənizə çıxar. Amma brakonyer belə havanı Allahdan istəyir. Bu yerlərdə qarnı cırılmış nəre balıqlarını ləpə vurub sahilə atır, bu o deməkdir ki, brakonyer balığın kürüsünü çıxarıb, özünü də suya atıb ki, qayıqda artıq yer tutmasın. O boyda balıq zay olub gedir!

Bax, bu da Vasif. On addımlıqdan seçilmirdi. Əvvəlcə ləkə kimi görünürdü, yaxınlaşdıqca aydınlaşdı. Məlum oldu ki, bu, ləkə deyil, dostum Vasifdir. Gecikdiyim üçün yaman hirsələnmişdi.

– Ədə, sən adam olacaqsan, ya yox?

Mən o saat hər şeyi ona başa saldım. Nənəm barədə də dedim, onun mövhumatçılığını da. Bayquş əhvalatını da başa saldım, Vasif mənimlə razılaşıdı.

– Düzdür, yaxşılığa deyil. Bayquş hər gecə gəlib boş-boşuna ulamaz, nə isə bir bədbəxtlik olacaq. Bunu hamı bilir. Evə ilan dandananda da, görək hökmən bir nəlbəki süd qoyasan, yoxsa pis olar.

– Eh, elə bilirdim ki, mövhumatçı bircə nənəmdi, demə, sən də belə boş-boş şeylərə inanırsanmış.

Qarmağa soxulcan keçirməyə başladım.

– Boş-boş? Keçən il axşamüstü Xanım xalanın evinə ilan girmişdi. O, ilanı görün kimi bir hay-həşir saldı ki, gəl görəsən.

Arvadın səsinə böyük oğlu Məmməd çıxıb ilanı tufənglə vurdu. İki patronu birdən çaxdı. Sonra gedib baxdım. Metr yarım olardı. Qırma onu iki yerə parçalamışdı.

– Görək Məmməd əmi gözləyeydi ki, Xanım xalanı ilan çalsın?

– İlanı vurmaq lazım deyildi. Xanım xala bir nəlbəki süd qoysaydı, hər şey ötüb-keçəcəkdi. Amma ertəsi gün səhərdən bədbəxtlik başladı. Xanım xala qurutmaq üçün əncir təmizləyirdi, əlini əqrəb sancdı. Sağ əli kötük kimi şişmişdi. Bir həftə iniltisi kəsmədi. Özü də nə vaxt? Əncir qurudulan, doşab bişirilən vaxt? Arvad bir həftə işdən qaldı. Məmmədin özü də səhər-səhər ayaq-yoluna gedir, birdən şalvarını çəkə-çəkə özünü bayıra atır. Sən demə, daşların arasından ilan boylanırmış, bir az da keçsəydi, vura-caqmış! İkinci ildir ki, əvvəlcə kəşfiyyat aparıb yoxlayırlar, sonra ayaqyoluna girirlər, əlitufəngli... Bütün dəlmə-deşiyyəni yoxlayandan sonra otururlar. Sən də deyirsən ki, boş şeydir. Elə Məmməd əminin qızı da iki gün sonra qızılca çıxartdı...

– Elə uşaqların hamısı qızılca çıxardır. Beş yaşında olanda mən də naxoşlamışdım. Nə olsun? Bizim evə ki, ilan gəlməmişdi.

– Dayan, bir gör indi bu bayquşun ucbatından nələr olacaq. Sizin bağımıza gəlir?

– Yox. Kamil əminin.

– Baxarsan!

– Yaxşı! – Vasif nədənsə bu gün dil-boğaza qoymurdu, – bu boyda danışmaqla balıqı tutmaq olar?

– Yaxşı ki, tilovun qarovulu görünür. Düzdür, qaya çox hündür deyil, suyun üzünə iki-üç metr olar, artıq olmaz. Bayquş, ilan... Vasiflə mübahisə eləmək mənasız şeydir, çox tərs oğlandır. Nənəm kimi dini şeylərə də inanır. Amma bir tərəfdən baxanda, bəziləri deyəsən doğrudan da düz çıxır axı? Məsələn, gün batanda, nənəm günün rəngindən bilir ki, sabah hava necə olacaq, özü də heç vaxt yanılmaz. Mayböcəklərinin gəlişindən bilir ki, yayda üzüm, payızda nar necə gətirəcək? Allahın qarışqa yuvası nədir, bağımızdakı qarışqa yuvasına baxanda da nənəm bilir ki, qış necə gələcək? Bu il bağdan köçəndə necə demişdisə, elə də oldu, elə bil Şimal qütbü Bakıya köçmüşdü. Şəhərdə iki gün heç işə gedən də olmadı. Hər yeri qar basmışdı. Deyirlər ki, aeroporta gedən yolu qoşun hissələri təmizləməli olmuşdu. Hətta yollarda maşını ilişib qalanlar da varmış... Yenə bunlara inanmaq olar, amma adamlarla bağlı əlamətlərə

inanmaq... Bişmiş toyuğun da gülməyi gəlir: qotur bir bayquşun üstündə Kamil əminin başına nə gələ bilər?! Amma nənəm də, Vasif də buna inanır. Bilirəm, heç bir şey olmayacaq, amma neyləyim, yadıma düşəndə ürəyim birtəhər olur. Axı bayquş bizim bağa gəlmir, Kamil əminin bağına gəlir, – deyən birinci mən olmuşam. Nə qədər fikirləşirəmsə öz-özümü bacarmıram, şəxsən mənə gün kimi aydındır, bilirəm ki, heç nə olmayacaq. Amma elə bil səhər-səhər Kamil əmini aldatmışam, onu satmışam.

Vasifin bağirtisi məni fikirdən ayırdı:

– Kütüm!

Kütümə bax! Balıq havada çapalayan kimi gördüm kütüm-zad deyil, adicə külmədi. Bu yerdə yüz il də əlləşsən, kütüm tuta bilməzsən.

– Qoy külmə olsun! – Vasif kefini pozmadı. – Yarım manat verərlər, ona da şükür! – Balığı qarmaqdan çıxardıb, vedrəyə atdı.

Söz yox, yarım manat deyəndə o, gop eləyir, belə balığa çox versələr, iyirmi qəpik. Kim bilir, bəlkə də bəxtimiz gətirdi. Bəlkə Allah birinin aqlını əlindən alıb bizə ürcah elədi. Eləsi də olur ki, neçəyə deyirsən razılaşırs. Bir dəfə Vasifin bir vedrə balığına üç manat verdilər. İki istəyirdi, üç verdilər. Balıq deyəndə də, nə balıq – beş dənə külmə, on-on beş dənə də xul balığı. Əvvəlcə biz növbə ilə satırdıq – bir dəfə mən, bir dəfə o. Ancaq bundan bir şey çıxmadı. Birinci gün, mənim növbəm olanda iki nəfər yaxınlaşdı, deyəsən ər-arvad idilər. İçində diri balıq olan vedrəni gören kimi arvad qayıtdı ki: “Ah, nə qiyamətdilər, ay oğlan, neçəyədir?” Heç özüm də bilmədim ki, mənə nə oldu? Dedim: “Satdıq deyil, öz balığımdır” – dilimi də ağzımda zorla hərləyirdim. Arvad da pərt olub, üzr istədi: “Bağışlayın, xahiş eləyirəm, inciməyin, elə bildim satırsız” – çıxıb getdilər.

O vaxtdan balığı ancaq Vasif satır. Tutanda üçümüz tuturuq. Satanda özü satır. Heç Akifə də icazə vermir. Deyir ki, alver eləyə bilmirsən, nə verirlərsə, alırsan. Biz balığı keçən ildən satmağa başlamışıq. Əvvəllər özümüz yeyərdik, şişə çəkib kabab eləyərdik. Sonra ürəyimizi vurdu. Qərara gəldik ki, sataq. Bir yayı otuz beş manatacan pul yığdıq. Pulları xərcləmirik – Vasif yığıb saxlayır. Hesablamışıq, işlərimiz belə getsə, gələn il qayıq ala bilərik. Əlbəttə, təzəsini yox, amma nimdaş qayıq almaq olar. Hətta Vasif birini gözaltı eləyib, yiyəsi ilə sövdələşib. Qayıq alandan sonra

balığı dənizdə tutacağıq. Vasif deyir ki, acgözlük eləməsən, ağılla iş tutsan, bundan sərfəli şey ola bilməz, xüsusilə indi. Hə, qayığımız olandan sonra işimiz yaxşı gedəcək. Söz yox, cəncələ də düşə bilərik, balıq nəzarəti müfəttişi bizi tutsa, halımız xarablaşar. Ancaq aqlım kəsmir ki, bizi tuta bilsin. Çünki bu yerlərdə nə olacağını qabaqcadan bilirlər. Hətta balıq nəzarətçilərinin katerinin nə vaxt dənizə çıxacağını da əvvəldən bilirlər. Yarım saat əvvəldən məlum olur, çünki müfəttişlər – Məmməd əmi, bir də onun iki qardaşı katerlərin dayandığı yerə bizim bağdan keçib gedirlər. Nənəm də hər dəfə onları yola salanda dua eləyir ki, bir neçə kilo kürüdən ötrü o qədər balığı zay eləyən əclafı tutsunlar.

Budur ey, ləpə birini də atdı qırağa. İki metr olar. Az olmaz...

Axır ki! Qarmağıma balaca bir balıq düşdü. Çömçəquyruq boyda. Hər nə isə, siftədir. Çünki çətini birinci balığı tutmaqdır, sonra dalı gəlir!..

Bir də gördüm ki, biri yanımda dayanıb. Heç bilmədim hansı tərəfdən gəldi. Duman olmasaydı, söz yox, onu uzaqdan görərdim. Əynində ütülənmiş matros köynəyi, ağ şalvar. Mən belə matros paltarını qızların əynində görmüşdüm. Ağıllı oğlan belə şey geyermi? Lap nə qədər yalvarırsan, yalvar!

Salamlaşdı. Başımı tərptədim. Vasif də eləcə mızıldadı.

– Balıq tutursuz?

– Daha Qayalıda, dəniz qırağında ağ şalvar geyib gəzən adamdan bundan artıq nə gözləyəsən? Görmürsən ki, balıq tuturuq?

Dedim, belə sualdan sonra Vasif onun qoparağını götürər. Amma yox. Yanılmışdım.

– Balıq tuturuq, – dedi – Tuturuq özümüzçün...

Vasifin belə mülayim danışığından könlümdən keçəni başa düşdüm.

– Olar ki, mən də sizin yanınızda tutum?

– Bizdən niyə soruşursan, biz Qayalını satın almışıq?

– Tez-tez balıq tutursan? – deyə Vasif soruşdu.

– Bu il heç tutmamışam.

– Bəlkə heç tuta bilmirsən?

– Buna nə var, axı, – deyə gülümsündü, – çətin iş deyil ki?

– Əlbəttə, çətin deyil – Vasif o dəqiqə razılaşıb mənə göz vurdu.

– Gəl elə belə də danışaq: tutsan sən, amma tutmasan...

Öz-özümə fikirləşirdim: görəsən bu nişastalanmış şalvarda çırpının üstündə oturacaq? Oturdu.

– Tuta bilməsəm, onda necə? – O elə hey gülümsünürdü.

Fikirləşirdi ki, Vasif ona yaxşı bir şey vəd eləyəcək.

– Onda hərəməz peysərinə bir şapalaq salar. Hərəməz birini. Bəlkə də ikisini. Razısan? – Kim olsaydı belə sözlərə görə Vasifin gözünün altını qaraldardı, ya da ən azı çıxıb gedərdi. Amma bu heç eyninə də almadı. Elə qımışdı.

– Yaxşı. – O, Vasifin ehtiyat tilovunu götürüb məndəki soxulcan bankasına tərəf əyildi: – Olar? – İcazəsiz götürmədi, mən başımı tərpedəndən sonra əlini bankaya uzatdı.

Əşi bu haradan çıxdı? Axı biz bura gələnlərin hamısını tanıyırdıq. Soxulcanı qarmağa düz taxdı. Özü də suya atmamışdan qabaq üstünə tüpürdü. Qarmağı atıb kırıncə dayandı. Yaxşı da eləyirdi, ona görə yaxşı eləyirdi ki, balıq tutsa da, tutmasa da Vasif onu qapazlamağa bəhanə axtarırdı. Daha burdan heç bir əlamət-zada inanmaq lazım deyildi. Gün kimi aydın idi ki, Vasif onun peysərinə əl gəzdirməsə dincəlməyəcək.

Yenə əlamət dedim...

Doğrudan da bu əlamətlərin işi qəribədir. Adam görəndə ki, nənəm kimi, ya da Vasif kimi adamlar belə şeylərə inanır, istər-istəməz təəccüblənirsən. Özü də görürsən bəzisi düz çıxır. Lap yaxşı yadımdadır: bir dəfə nənəm Rəşidin arvadı Adiləyə dedi ki, bir aydan sonra oğlun olacaq. İkinci uşaqdan sonra Rəşidlə arvadı buna inanmırdılar. Heç kəs inanmırdı. Çünki Adilənin üç qızı olmuşdu.

Amma Adilə ələk üçün bizə gələndə nənəm onun qarnına baxan kimi (özü də belə yanpörtü baxdı) dedi bir az irəli yerisin... Amma düzü yadımda deyil, sağ ayağını atdı, ya sol ayağını. Nənəm qayıdıb nə desə yaxşıdır: “Bala, oğlun olacaq. Heç şək-k-şübhən olmasın”. Adilənin sevincdən ayağı yer tutmurdu. Amma di gəl ki, yenə də inana bilmirdi. Xüsusilə Rəşid məsələni eşidəndə... O, arvadını məzəmmətləyib belə şeylərin mövhumat olduğunu demişdi, demişdi ki, mədəni adama belə-belə şeylərə inanmaq yaraşmaz, ərinin bu sözlərindən Adilə lap ruhdan düşmüşdü.

Adilə bir ay sərəsər şübhə içində yaşadı. Amma axırda nə oldu? Rəşid dedi ki, bu oğlan əhvalatı ancaq təsadüfdür. Mən də özlüyümdə onunla razılaşdım. Kamil əmi isə razı olmadı. Dedi, təsadüf-zad deyil, qanunauyğunluqdur. Rəşid kimilər mütləq özlərinə bənzər

adamlar törətməlidirlər. Çünki gerek təbiətdə müvazinet olsun. Bu müvazinetin nədən ibarət olduğunu o, izah eləyə bilmədi. Çünki arvadı Nailə ona açıqlanıb dedi ki, uşağın yanında belə şeylər danışmaq olmaz, mənə deyirdi e, uşaq! – Əlamət var, əlamət var! Onların ancaq adı birdir. Bəlkə nənəm Adilənin görkəmindən başa düşüb ki, oğlan doğacaq. Bəlkə elə-belə deyib ki, yeri, baxım. Bəlkə də təsadüfən ağlına gələni uydurub. Özüm neçə dəfə televizorda görmüşəm: futbol meydanında, özü də mənimlə Vasif kimi uşaq-muşaq yox, lap əməlli-başlı futbolçular hakimin ovcunda gizlətdiyi şeyi tapırlar. Təsadüfdür! Təsadüfdür! Heç bir əlamət-zad yoxdur. Bu barədə heç fikirləşməyə dəyməz. Kamil əmi üçün mən nahaq yerə narahat oluram. Mən bunu ona görə dedim ki, nənəm sakitləşsin. Onsuz da bilirəm, bayquşun heç nəyə ziyanı yoxdur. Hətta eşitmişəm xeyirli quşdur, qurt-quş, siçan-miçan yeyir. Mən Kamil əmini çox istəyirəm. Vəssalam! Daha bu barədə fikirləşməyəcəyəm.

– Soxulcan qarmaqdan üzülüb, olar birini də götürüm? O mənə müraciət eləyirdi. Ömrümdə belə tərbiyəli adam görməmişəm, elə bil soxulcan yox, tarix, ya cəbrdən yoxlama işi üçün vərəq istəyir. Ancaq neyləsin, onun yerində kim olsa, belə rəftar eliyər. Görmürsən, yayın günü nişastalanmış matros köynəyi geyib. Götür də, lap istəyirsən bankanın hamısını götür. Hayıfdir məgər?

– Götür, – dedim.

O, soxulcanı qarmağa keçirəndə gözünü məndən çəkmirdi. Deyəsən, ürəyindən söhbət eləmək keçirdi, elə bil himə bənddi. Danışmaq olardı, fikir vermişdim, sir-sifəti o qədər də pis deyildi, bəzən adam birini görəndə kimi, istəyir yaxınlaşıb gücü gəldikcə bir yağlı şapalaq çəksin. Amma bu yox, xoşsifət oğlan idi. Elə bil səndən söz gözləyirdi ki, gülümsünsün. Danışmağına danışdım, amma Vasif balıq tutanda danışmağı xoşlamır. Əslində bu balıq tutmaq deyildi ki! Bir saatdan bəri avara idim. Cəmi-cümlətəni çeçələ barmağım boyda bir xul balığı tutmuşdum. Neynək, hələlik söhbətsiz də keçinərik. Bir də ki, bu əhvalatın necə qurtaracağı hələ məlum deyildi. Bəlkə bir şey tuta bilməyəcək? Onda yəqin ki, danışmaq da istəməyəcək. Amma qəti arxayındım – Vasif hökmən onun peysərinə əl gəzdirəcək, buna heç şübhə ola bilməz.

Axşam Kamil əmi gəlməlidir, ona qonaq gedəcəm. Mən gələndə həmişə sevinir. Elə arvadının özü də mənim gəlişimə sevinirdi.

Kim bilir, bəlkə də mənə yadımdan çıxarmayıb, mənki onu unutmuşam. Açığını desəm, Qayalıda mənə üçün ən əziz ev Kamil əminin evidir. Çox vaxt biz heç danışmırıq da, o, makinasını taqqıldadıb işləyir, çox qədim makinadır, lap köhnə qara tapançaya oxşayır, amma yaxşı işləyir, mən də taxtın üstündə oturub onun şəhərdən gətirdiyi jurnalları oxuyuram. O elə bu gün də çox-çox güman ki, işləyəcək. Ancaq nə olursa-olsun xahiş eləyəcəyəm ki, bir dəqiqə işdən ayrılınsın, bayquş gələndə onu vursun. Doğrudur, bayquşun gəlişindən heç nə olmayacaq, amma nədənsə adamın kefi pozulur. Belə şey kimə lazımdır, xüsusilə indi, elə onsuz da Kamil əminin heç qaşqabağı açılmır, ümumiyyətlə, axır vaxtlarda o, çox dəyişib, elə bil yayın əvvəlində, ilk dəfə arvadı ilə bağa gələndə, o deyib-gülən, zarafatçı adam deyil. Hələ yadıma gəlmir ki, Nailənin gəlişi qədər Qayalıda hay-küy, söz-söhbət salan başqa bir hadisə olsun! Hamı ondan danışır, hamı onun boy-buxunundan, saçlarından, yerişindən-duruşundan danışır. Adilə o dəqiqə başına toplaşan arvadlara elan etdi ki, onun ətini şişə çəksələr də əndamını açıb belə qısa tuman, paltar geyməz. Düzünə qalsa, elə mən də Adilənin yerinə olsaydım, belə şeylərə razı olmazdım. Çünki çimərlikdə bir neçə dəfə onun baldırlarını görmüşdüm, əlbəttə, belə baldır yeriməyə yarayar, nə qədər yeriyirsən yeri, ancaq daha Nailə kimi qısa yubka geyib, camaata göstərməyə yaramaz. Nəinki yadlara, heç ən yaxın, doğma adamlara göstərmək də olmaz. Mən qılçalarını Qayalı camaatına göstərmədiyini üçün Adilənin ətini şişə çəkmək istəyən adamı bir anlığa gözümlə qabağına gətirməyə çalışdım. Ancaq heç nə çıxmadı. Çünki elə bu vaxt nənəm elə söz dedi ki, qılça əhvalatı yadımdan çıxdı. O dedi ki, onun vaxtında Nailə kimi arvadı nəinki abırlı evə qoymazdılar, heç bircə dənə də abırlı arvad ona salam verib əleyk almazdı. Hamı bir səsle nənəmlə razılaşırdı. Sonra da gec olduğu üçün dağılışıb getdilər.

Dəlimi oldular, nədir? Görəsən, bu adamlar niyə belə tez dəyişirlər, iki-üç ay kənddə qalan kimi, o saat dəyişirlər. Özlərindən qeyri bir adam görmürlər. Bizim Bakının yarısı belə mini yubkalarda gəzir, lap bundan da qısa. Amma heç kimin ağına gəlmir ki, birinə irad tutsun! Nəinki Bakıda, Bilgəhdə, Mərdəkanın özündə, elə Abşerondakı başqa bağ yerlərində də mini geymiş qızlara fikir verən yoxdur. Bəs bizim bu qonşular bütün ili sərəsər burda

qalsalar nə olar! Hayıf ki, bu mümkün deyil. Yoxsa onların necə dəyişdiklərinə baxmaq maraqlı olardı.

Əvvəlcə mən Kamil əmini gördüm. Əlində çamadan cığırla gəlirdi. O saat qabağına yüyürdüm. “Xoş gördük, – deyə Nailə əlini mənə uzatdı. – Maşallah, yekə oğlan olmusan”. Cavabında mən ona bir söz də deyə bilmədim. Heç ona baxmağa da üzüm gəlmədi. O gün ancaq Kamil əmi ilə onun arasında səssiz-səmirsiz addımla-ya bildim. Nitqim qurumuşdu. Nə isə elə bil sinəmi sıxırdılar, nəfəsim batmışdı, gözlərim də dolmuşdu.

O gündən Qayalıda hər şey dəyişdi. Əvvəllər səhər tezdən boş-boşuna gəzmək heç ağıma da gəlməzdi, amma indi üçümüz də gəzirdik, özü də məlum oldu ki, bu çox xoşagələn şeymiş – gecədən balıq ovuna çıxmış balıqçıların qayıtmağına, ya da ki, axşam günəşin dənizdə batmağına tamaşa etmək çox gözəlmiş. Nailə gəlməmişdən heç birimiz belə gəzintilərə çıxmazdıq.

Gedəndə də ancaq iş üçün gedirdim: ya çörək almağa, ya süd almağa, ya da ki, sahilə balıq tutmağa... Amma elə-belə gəzməyə çıxmaq heç ağıma da gəlməzdi. Açığını desəm, hərdən nədənsə qəmlənirdim, yüngülcə. Ancaq belə qəmginliyin özü də adama xoş gəlirdi. Evə qayıtmağımız mənə hər şeydən çox ləzzət verirdi. Axşam işığı yandırmırıq, bədirlənmiş ay ətrafı elə işıqlandırır ki, şam böcəklərinin parıltısı itirdi. Bircə qayalara çırpılıb xışıldayan ləpələrin, bir də evin qabağındakı bağda cırcıramaların səsi eşidilirdi. Əvvəlcə eyvanda səssiz-səmirsiz otururduq. Elə bil ayağa qalxmağa heç kəsin təqəti yox idi. Yenə Nailə qalxırdı. Gedib musiqini çaldırırdı. Gözünü yumanda adama elə gəlirdi ki, böyük bir orkestrdi. Kamil əminin balaca eyvanında çalır, özü də yer darsıqal olduğu üçün çalğıçılar kimi harda gəldi oturub. Royal məndən iki addımlıqda idi, məhəccərin yanında. Hiss olunurdu ki, pianoçu dilələrin yaxşı işıqlanmağından bir ayrı ləzzət alır. Sanki ay buludun dalına çəkilənəndə çalıb qurtarmaq üçün tələsirdi. Elə bil bu axşam onun çalğıdan başqa heç bir qayğısı yoxdu. Şeypurçu zil bir not götürəndə pəncərənin şüşələri cingildəyirdi. Budur, o, çalğı alətini dodağından ayırıb royala üstünə qoyur, gəlib pianoçunun yanında oturur və onlar dörd əllə çalmağa başlayırlar ki, skripkaçını ötüb keçsinlər. Skripkaçı isə ayaq üstə pilləkənlərdə dayanıb çalır, onlar evdə gözə-gözə özlərinə yer axtaran saksafonçuları da ötüb

keçməyə çalışırlar. Bu harasıdır, onlar çalışırlar ki, zərb alətlərinə çatsınlar. Müğənni başqa dildə oxuyurdu. Ancaq hiss olunurdu ki, bu adam çox dərin bir məhəbbətlə sevir, özü də elə oxuyur ki, bütün Qayalı camaatı bundan xəbərdar olsun. Müğənni yenə də mənasını başa düşmədiyim həmin sözləri son dəfə ucadan oxuyub üzüstə eyvanın daş döşəməsinə sərildi...

Onların rəqsinə səhərə qədər tamaşa eləyirdim. Çox gözəl oynayırdılar. Hətta onlar qabaq-qabağa hərəkətsiz dayananda hiss olunurdu ki, oynayırlar, intəhası, ehtiyac olduğu üçün dayanıblar, çünki bunsuz keçinmək olmaz, görək mütləq bu anda dayanasan, bir-birinin üzünə baxasan.

Nailə gələndən sonra mən başa düşdüm ki, Kamil əmi də çox gözəldir. O vaxtdan arzum o idi ki, böyüyəndə onun kimi boylubuxunlu, əzələli olum... Çox gözəl rəqs edirdilər, mən də onlara baxmaqdan doymurdum. O vaxtaca ki, axır nənəm gözləməkdən yorulub məni səsləyirdi. Bəzən yuxudan oyanıb Kamil əminin məkinasının səsinə eşidirdim. O elə əvvəllər də çox işləyirdi, amma belə yox. Nailə gələndən sonra ayrı cür işləyirdi. Çox vaxt səhərlər onlara gələndə gördüm ki, gözləri qızarıb, dodaqlarının qanı qaçıb, bomboz olub. Amma buna baxmayaraq, yenə də gəzməyə gedirdi. Günortaüstü iki-üç saat yatardı. Onlar qonşulara getməzdilər, onlarda gələndə gələndə olmazdı.

Ona görə yox ki, istəmirdilər, ya hörmət eləmirdilər, ona görə ki, Kamil əmi qaradınməz adamdır, özü də çox işləyir. Vəssalam. Səbəbi budur. Əslinə qalsa, mən bir şeyi hiss eləmişdim. Rəşidlə Adilə bura gələndən sonra qonşular nədənsə Kamil əmidən soyuyub yavaş-yavaş ondan uzaqlaşır, Rəşidlə dostluq eləməyə başlayırlar. Hamı onunla məsləhətləşirdi, onlara qonaq gedirdi. Belə-belə uzaqlaşdılar, daha Kamil əmigilə getmədilər, onu da evlərinə çağırmadılar. Hətta ad gününə, toylara da... Çünki bu ətrafda Rəşidlə dostluq eləməyən yeganə adam Kamil əmi idi. Bu da Rəşidə çox pis təsir eləyirdi. Mən bunu hiss eləmişdim. Bu məsələ Adilənin də xoşuna gəlmirdi. Söhbət düşəndə deyirdilər ki, Kamil əmidən fərli-başlı bir adam çıxmaz. Əməlli-başlı ciddi işdən yapışmaq əvəzinə gecə-gündüz mənasız şeylə məşğul olan, adını yazıçı qoyan adamdan nə çıxar?

Arvadının bu sözlərini eşidəndə Rəşid sancılanmış adamlar kimi üz-gözünü qırışdırır. Adilədən xahiş eləyirdi ki, belə şeylər

danışmasın. Çünki bunun onlara dəxli yoxdu. Axı onlara nə düşüb ki, kimin necə yaşadığını ortaya qoyub müzakirə eləsinlər. Kim bilir, bəlkə də Kamil əmidən doğrudan da yazıçı çıxacaq?!

– Yazıçı yox, əyyaş çıxacaq, hələ ondan da betəri, – deyə Adilə hər dəfə etiraz eləyirdi. – Əvvəl-axır mənim sözümlərin üstünə gələcəksən. Görərik kim haqlı olar, sən, ya mən?

Rəşid köksünü ötürüb başını bulayırdı:

– Nahaq yerə belə danışırısan... Sənnən söz güləşdirmək istəmirəm. Axı bu söhbətlər bizim nəyimizə gərəkdir. Sən də əsəbiləşirsən, mən də əsəbiləşirəm... Yad adamın üstündə kefirmiz pozulur axı... Bir də ki, kimə nə var, öz əli, öz başı, özü bilər. Gəl söhbəti dəyişək, ürəkaçan şeydən danış!

Bilmirəm bu Adilənin niyə Kamil əmidən zəhləsi gedirdi? Nailə gələndən sonra Adilə Kamil əmini buraxıb ondan yapışdı. Bu qədər də xəbər olar? Bilmirəm, Kamil əminin evinə durbinlə baxırdı, nədir? Bu qədər xəbəri hardan yığırdı, məlum deyil. Hamı bilir ki, mənim nənəmin qeybətdən zəhləsi gedir – nə özü qulaq asar, nə də danışar. İndi bir gör ki, nənəm də qulaq asırdı. Bir dəfə çörək dükanından qayıdanda gördüm nənəm dinməz-söyləməz oturub tilsimə düşmüş kimi, Adilənin gözlərinin içinə baxır. Adilə də üyüdü-bökür.

– Toy! Toya bax e! Şükür Allaha, heç olmasa zaqsa gediblər! – Bu vaxt məni gördü, səsinə kəsdi.

Mən də keçib onunla üz bəüz, stolun dalında oturdum, gözlədim nə vaxt çıxıb gedəcək.

– Nə yaxşı qaralmısan! Maşallah, nə uzanmısan! Amma deyəsən bir az sınıxmısan, ya mənə belə gəlir?

– Nə bilim!

– Bəs niyə bizə gəlmirsən? Qabaqlar tez-tez gələrdin?

– Gələrəm, – deyə cavab verdim, amma özüm də peşman oldum. Görək ayrı cür deyəydim: “Gəlmirəm ona görə ki, sizdən zəhləm gedir!” Ya da bundan yaxşı: “İyrenirəm”, hayıf ki, birdən-birə ağılıma gəlmədi, eyibi yoxdur, indi bir şey də soruşsa, cavabını verərəm! Elə söz deyərəm ömrü boyu yadından çıxartmaz.

Nə olub belə pəncərədən gözlərini çəkmir?!

– Rəşid gəlir!

Bura gəlir. Gör bir necə sevinir, sevindiyyindən yır-yır yırğalanır. Kətil üstündə oturub belə yırğalanmağı bacarmaq lazımdır. Bu hələ harasıdır, bir dəfə ərini “Masya” – deyə çağırtdığını öz qulaqlarımla eşitmişəm. Az qala qusacaqdım. Odu ey, “Masya” gəlir, görəsən burda nə iti azıb?

Nə qədər gəlməyib, qoy çıxım gedim. Kamil əmi də yuxudan durmuş olar.

– Salam, nə var nə yox, necəsiniz? – deyə Rəşid nənəmi salamladı. Sonra qocalıqdan şikayətlənən nənəmə gülümsünə-gülüm-sünə dedi: – Qoyun görək, siz yaşda qocalıqdan danışmaq ayıbdır! Nə qocalıq? İndi sizin oğul-uşağa, nəvə-nəticəyə baxıb sevinmək vaxtınızdır, fərəhlənmək! Sən də ki, əzizim, məşallah, lap böyük oğlan olmusan! Evinə qonaq gəlib, sən aradan çıxırsan! Belə şey olar?

– Kamil əmi mənə gözləyir.

– Məndən salam deyərsən! Xoşum gəlir ondan, ləyaqətli adamdır, ağıllı, sakit, milçəyi də incitməz.

Düz eşitdim, bəlkə yanılmışam? Deyəsən yox, təəccübdən Adilənin ağzı açılı qalıb.

– ...Hayıf ki, onun arvadı ilə tanış deyiləm, heç yaxşı deyil. Qonşuyuq, yan-yana yaşayırıq. Amma indiyəcən tanış olmamışıq. Mən özüm təqsirimi boynuma alıram, təqsirkaram öz payıma. Amma Kamilin də taqsırı var. Tanış olmasaq da, ancaq görürəm ki, çox yaxşı, məlahətli adamdır. Elə belə də de, çox yaxşı və məlahətli, yadında qalar?

– Yaman zövqlə geyinir, – Adilə söz atdı. – Bilmirəm niyə özünə əziyyət verir, belə havada lap lüt də gözə bilər. Özünə də xoş olar, kənardan baxan kişilərə də...

Rəşid nəvazişlə etiraz etdi:

– Sənin ürəyin gəndi, təmizdi, ona görə də belə deyirsən. Ürəyin açıqdır, qayğıkeşsən...

O, belə deyəndə Adilənin ürəyini gözümün qabağına gətirdim. Bilə-bilə yox, elə öz-özünə oldu. Neyləyə bilərdim, böyük, özü də təmiz. Çalışdım onu adam ürəyi kimi təsəvvür eləyim, ancaq bundan bir şey çıxmadı. Əksinə, duydum ki, onun sol əmcəyi altındakı ürəyi nə qədər elastik və sürüşkəndir. Budur ey, adamlara tərəf, yəni bizə tərəf sürüşür. Hətta ürəyi o qədər böyükdü ki, tərpendikcə

Adilənin xalataının yaxası da silkələnir. Rəşid təzədən danışmağa başlayanda bu ürəyi birtəhər özümdən uzaq eləyə bildim.

– Ona görə də sən hamını öz arşınla ölçürsən... Həmişə belə eləmək olmaz. Adam görək dözümlü olsun. Xüsusilə söhbət cavanlardan gedəndə. Onların öz ölçüsü var, bizim də öz ölçümüz. Bir də sən ki mənə yaxşı tanıyırsan. Heç vaxt yanılmamışam, o cür abırlı adamların qızı necə geyinirsə, geyinsin, pis ola bilməz! Elə kişinin aman-zaman bircə qızıdır...

– Necə kişi? – deyə Adilə soruşdu. – O necə kişidir ki, qızını toysuz-zadsız köçürüb. İki ayda bir dəfə də olsun gedib baş çəkməyib? Amma əcəb atadı?

– Heç hövsələ yoxdur, – Rəşid təəssüflə səsləndi. – Hər şey düzəldir. Toy olub, ya olmayıb, bunun nə dəxli var? Əsas məsələ odur ki, uşaq olsun. O ki qaldı gəlməyə, baş çəkməyə, vaxtı yoxdur, kişi dövlət adamıdır! İşini-gücünü buraxıb şəxsi məsələlər ilə məşğul olsa, onda qalan adamların işi necə olar? Heç bu barədə fikirləşməmişəm?

– Axı onun atası kimdir? Qoy görək, dövlət adamı!...

– Bəsdir, – Rəşid Adilənin sözünü kəsdi. – Xahiş eləyirəm, artıq-əskik danışma, deyirəm ki, dövlət adamıdır, deməli, bilirəm nə danışırım.

Mən xəlvəti onun arxasından sivişib keçmək istədim, ancaq görüb mənə tərəf döndü:

– Qoy elə mən də səninlə Kamilgilə gedim. Allah bağı nəyə görə yaradıb? Ona görə yaradıb ki, adamlar bir-birinin evinə getsinlər, telefonsuz-filansız... Gedib axşama evimizə çağıracağam. Qoy gəlib bizdə televizora baxsınlar. Bu axşam “Baharın on yeddi anı” göstəriləcək. Yaxşı filmidir. Zarafat deyil, təzədən göstərirlər, elə sən də gəl... Nə olar ki, görmüsən, elə bircə Bronevoya təzədən baxmağa dəyər. Sən yaşda oğlançün bu, xüsusilə xeyirlidir. – Hiss elədim ki, Kamilin evinə yaxınlaşdıqca o daha ucadan və nəvazişlə danışır. Pilləkənləri çıxanda çiyinimi qucaqladı. Danışanda da mənə tərəf əyildi, elə bil mən kar-zad idim.

Kamil əmi Rəşidi görəndə əvvəlcə özünü itirdi, sonra onunla salamlayıb təəccüblə mənə baxdı, yəni bu kimdi gətirmisən? Kamil əmi Rəşidi Nailə ilə tanış elədi. Ancaq axşam onlara gəlib rəngli televizora baxmağa razı olmadı. Dedi axşam biz hamımız mayak

gözətçisinə qonaq gedəcəyik. Rəşid o saat Kamil əmini təriflədi, bizim üçün belə maraqlı gəzintilər düzəltdiyini bəyəndi. Sonra öz cavanlığından danışdı, dedi ki, cavan vaxtlarında da, elə indi də sahildə, mayakda gəzməyi çox sevir. Ümumiyyətlə, təbiət vurğudur... Üçümüzün də kefirmiz pozuldu. Çünki Rəşid stul çəkib oturdu, halbuki heç kəs ona oturmağı təklif etməmişdi. Məlum oldu ki, Rəşid tezliklə getmək fikrində deyil...

Deyəsən, Vasif bizim bu təzə dostumuza qapaz vurası olmayacaq, tilovun qarovulu tərpendi, özü də elə tərpendi ki, batıb-çıxmaq əvəzinə birdəfəlik suya girdi. Tilovun qarovullarını biz özümüz düzəlmişik, Vasif onları puçtaxtadan yonur. Puçtaxta qəhvəyi rəngli böyük probka parçalarıdır. İki başından da deşiyi var. Yerli balıqçılar torları bu problemlərə bərkidirlər. Vasif deyir ki, puçtaxtadan düzəldilmiş qarovullar fabrikdə hazırlananlardan yaxşıdır, çünki onların iyi balığı qorxudur... Qarovulun suya belə sürətlə baş vürməsi göstərirdi ki, böyük balıq düşüb. Qarmağı dartdı. Qarğı yay kimi dartılıb əyildi. Az qaldı ki, sınınsın, tez tilovu kənara atıb vişdən yapışdı, çəkdi. Dayan, indi bir koma dəniz yosunu çıxacaq, peysərinə də bir qapaz dəyəcək! Vasif özünü hazırlamışdı. Adə, bu nədir?! Birdən nəre balığının uzun burnu, sonra yarısı sudan çıxdı... Vasif yerində donub özünü onun üstünə atdı – köməyə gəldi. “Çox sağ ol, – deyib oğlan razı olmadı, – özüm çıxardaram”. Yaman tərbiyəli oğlandı. Sən bir buna bax – balıqla çəkişə-çəkişə ayaq üstə güclə durur, amma təşəkkür etməyi yaddan çıxarmır. Vasif ondan əl çəkdi. Görünür, təəccübdən mat qalmışdı, nəre balığı idi! Elə qalxırdı ki, elə bil liftlə çıxır! Kaş qarmaqdan qopmayaydı! Çıxartdı! Bax, budu, nəre balasıdır! Beş kilo olar. Heç zad qana bilmirəm. Bu yerlərdə hələ heç kim tilovla nəre balığı tutmayıb. Buna mən yüz faiz qol çəkərəm! Nəinki uşaqlardan, heç böyüklərdən də tutan olmayıb. Düşüb, bir-iki dəfə kütüm tutan olub, amma nəre balığı görməmişəm. Həyəcandan Vasifin rəngi qaçmışdı, yaman əl-ayaq eləyirdi. Tez vedrənin suyunu dəyişdi. Amma matrosu paltar geyən oğlan heç əhvalını pozmurdu. Elə bil zalım oğlunun gündə işi-gücü nəre tutmaqdı, əvvəlcə qarmağı quyruğundan yapışdırıb qaldırdı, tələsmədən, sakitcə, təmkinlə... dönüb mənə tərəf baxdı, yəni, buyur, tamaşa elə! Nə demək olar? Balığa söz yoxdur. Başından köpəkbalığına oxşayır. Bədəni də elə bil açıq-boz metaldan tökülüb.

Balığa baxıb təəccüb eləyirdim. Gör neçə vaxtdır biz buralarda yol ölçürük, demək olar ki, Allahın var günü burdayıq. Hələ bir dəfə də olsun qarmağımıza belə şey keçməyib. Düzünə qalsa, bir balaca pərt olmuşduq.

Oğlan da ki, elə hey mənə baxırdı, olmaya təbrik-zad gözləyirdi?

– Zorba şeydir, – dedim, – doxsan santimetr olar, bəlkə də bir metr!

– Yaman ağırdır. Qorxurdum viş qırılar. Ehtiyatla çəkirdim. Qırılısaydı, əməyim zay olardı.

Elə ağızımı doldurub cavab vermək istəyirdim, Vasif sözümü kəsdi:

– Viş qırılar? Heç neylon da qırılar? Hansı axmaqdan soruşsan, bunu bilir. – Heç bilmirəm Vasif nə üçün belə özündən çıxmışdı? – Danışanda da dünyanı başına götürmə. Tutmağına, tutmusan heç olmasa bizim ovumuzu korlama. Birkərəmlik ağızını yumsan yaxşıdır...

Onun yerinə olsaydım, dərhal çıxıb gedərdim. Öz-özümə fikirləşdim ki, belə sözlərdən sonra balığımı götürüb əkiləcək. Deyirdim, görəsən, belə eləsə Vasif neyləyəcək? Amma getmədi. Mənə sarı qanrılıb təəccüblə baxdı, vəssalam. Vasifə baxmadı, mənə baxdı, elə bil üstünə çığırın mən idim.

Biz nərəni kəlləsi üstə vedrəyə soxduq. Üstündən də yaş kətan saldıq. Balıq bir göz qırpımında quyruğu ilə vurub kətanı kənara atdı. Məcbur olduq ki, kətanın üstündən üç-dörd dənə də daş qoyaq, bundan sonra bir az sakit oldu.

Tilovu sazlayıb atdım. Oturub fikirləşirdim: “Birdən mənim qarmağıma da beləsi düşdü! Bu günəcən nəre balığı tutmaq heç ağıma da gəlməmişdi. Könlümdən keçməyinə keçirdi, ancaq düzü, inanmırdım ki, tutaram. Külmə tutanda da sevinmişəm. Külmə nədir, lap bapbalaca xul balığına, şahmayıya da şükür eləyirdim, amma bu gün xəyalımdan nəre keçirdi... Kim bilir, bəlkə də tutdum! Bu nərmə-nazik oğlan tutdu ki! Öz gözümün qabağında, çöməlib oturmuşdu, ovsun-zad da oxumurdu, amma tutdu”... O yenə də dönüb mənə baxdı:

– Olar bir dənə də soxulcan götürüm?

“İşə düşmədik? Hər dəfə də icazə istəyəcək?”

– Çox sağ ol.

– Əşi, bu tərbiyəli uşaqmı? Lap ağm çıxartdın ki, bankadan soxulcanı götürüb o qəder o yan–bu yanına baxdı ki, dedim indi ondan da üzr istəyəcək. Amma bir söz demədi, keçirdi qarmağa. Elə bu vaxt Vasif yerindən durub ona yaxınlaşdı. Dedim, bəli, indi peysərini yağlayacaq. Deyəcək ki, niyə danışırın. Vasif yaxınlaşıb öz tilovunu ona uzatdı.

– Tilovlarımızı dəyişək.

– Niyə?

– Elə–belə.

– İstəmirəm. Bu əlimə yatır.

– Qapaz necə, istəyirsən? Tilovlar kimindir? Hələ çox sağ ol deyinən ki, sənə tilov vermişəm.

Oğlan tilovunu verib yenə mənə baxdı. Mənə niyə baxırsan, Vasifə bax da.

– Yerlərimizi də dəyişək! Dur ayağa.

– Yer də sənindir?

– Mənimkidir! Sürüş burdan!

Görəsən, balıqını da götürüb niyə getmir? Heç başa düşmürəm. Bəlkə qorxur ki, Vasif nəreni verməz? Doğrudan da vermədi, vermədi. Ya da kəsib üçdən birini verdi ki, qaydamız belədi, görək bölüşək. Matros köynəkli oğlan yenə getmədi. İndi Vasif mənimlə yanaşı oturmuşdu. Baxaq görək, təzə yerdə, təzə tilovla işi necə gedəcək? Yəqin fikirləşir ki, bu tilov qismətli tilovdur, zarafat deyil, nəre balığı düşüb. Maraqlıdır, görəsən belə əlamət də varmı? Görək fürsət tapıb Vasifdən soruşam. Əşi, daha bəsdə uydurmalar haqda fikirləşdim. Yaxşı ki, mən belə şeylərə inanmıram. Heç vaxt da inanmayacağam. Belə şey olar, səhərdən o qotur bayquş yadımdan çıxır! Görəsən bundan da axmaq uydurma olar? Mövhumat boş şeydir: keçmişin qalığıdır. Tarix dərindən keçmişik ki, qədimlərdə, sonra da orta əsrlərdə adamlar quyruqlu ulduzlardan qorxarmış, deyərlərmiş bu ulduz axdımı, deməli, kimsə bu dünyadan köçdü. Yaxşı ki, heç olmasa indi bu əlamətə inanmırlar. Keçən il göydə quyruqlu ulduz görünəndə mən heç kəsdən heç nə eşitmədim. Heç nə də olmadı. Gör ha, heç yadıma düşmədi ki, bunu nənəmə danışam! Bunu desəydim, bu olardı əsl sübut, elmi fakt, bunun əvəzinə Kamil əminin bağını dedim!

Yadıma düşdü. Bu məsələdə heç bir pislilik yoxdur. Lap yəqin bilirəm. Ancaq yenə də nə isə ürəyimi sıxan bir şey var, mənə elə

gəlir ki, Kamil əmiyə qarşı çox ədalətsiz bir iş görmüşəm. Bilirəm, axmaq fikirlərdir, amma özümlə bacara bilmirəm, fikrimdən çıxır, vəssalam. Bilmirəm başqaları necədi. Mən fikirləşməyi bacarmıram. Hərdən istəyirəm yaxşı şeylər haqqında fikirləşim, di gəl ki, başıma axmaq fikirlər gəlir. Yəqin ki, Kamil əmi belə şey barədə fikirləşməz. O özünü məcbur eləyə bilir. Elə götürək onun işləməyini. Mən hələ onun mühəndisliyini demirəm. Aydın məsələdi: boş yerə maaş vermirlər ki... Mən onun evdə makinada yazmasını demirəm. Axı o, adi makinaçı kimi işləmir. Makinaçıya nə var, nə deyirlər, onu da yazır, nə verirlər, üzünü köçürür. Amma o, hər şeyi yazmamışdan əvvəl fikirləşməlidir. Məsələni, mən onun yerinə olsaydım, özümü fikirləşməyə məcbur eləyə bilməzdim. Darıxardım. Zənnimcə, bu, bir dərindən dalbadal “iki” almaq kimi şeydir. Necə uşaq olur–olsun, bu onu darıxdırır, bir də bu dərəsi öyrənməz. Deyəsən, Kamil əmi də belə bir vəziyyətə düşüb. Gecə–gündüz işləyir, makinada yazır, amma di gəl ki, yazdığını çap eləyən yoxdur. Evində beş–altı qovluq əsər yığılıb. Amma o elə hey işləyir. Hər axşam, cümə və şənbə günləri lap çox, demək olar ki, səhərcən işləyir. Əvvəllər yazdıqlarını tez–tez Nailəyə oxuyardı, sonda daha gec–gec oxudu, axırda heç oxumadı.

Vaxtını dürüst deyə bilmərəm. Bu gün onların evinə yaxınlaşanda eşitdim ki, Kamil əmi yazdıqlarını oxuyur, özü də yaxşı oxuyur, onun oxumasından çox xoşum gəlirdi. Səsi də ürəyə yatır, lap açığını desəm, radio və televiziya diktorlarının çoxundan yaxşı oxuyur. Kamil əmi oxuyurdu: Nailə də onun dizləri üstündə oturub qulaq asırdı. Diktor istəyirəm ki, belə bir vəziyyətdə – dizləri üstündə Nailə kimi qəşəng, boylu–buxunlu bir qadın otursun, görüm o, ağıllı–başlı bir şey oxuya bilər? Xüsusilə bir diktordan lap zəhləm gedir. Səsini eşidəndə başım ağrıyır. Sifətinə baxan kimi deyirsən nə isə çox mühüm, təntənəli bir şey oxuyacaq. Amma mən görəndə bilirəm ki, heç bir təntənə–zad yoxdu, ya hava haqqında məlumat verəcək, ya da hardasa boş iş yeri olacağı barədə reklam oxuyacaq, ya da ki, istirahət parkındakı gəzintidən danışacaq. Adanın gözüne baxmır, həmişə çalışır ki, nəzərini yayındırsın. Bir dəfə, vallah düz deyirəm, bir iş oldu, ona lap yazığım gəlirdi. Düzdür, bilmirəm mən fikirləşən kimidir, ya yox, bunu görəndə özündən soruşasan. O, nə isə oxuyub qurtardı, dayanıb gözlədi, gözlədi ki, nə vaxt kino kadrları göstərəcəklər. Birdən nə olsa yaxşıdır, qarnı

quruldamağa başladı. Yazıq stulun üstündə qurcalandı. Yan-yörəsinə göz gəzdirdi, amma əlindən nə gələrdi, kino kadrları başlanana qədər qurultusu eşidildi. Qərribə şeydir, belə çıxır ki, onun qarnının qurultusunu bütün şəhər camaatı eşitmişdi!

Amma Kamil əmi Nailəni dizləri üstündə oturdub bir əlilə də boynunu qucaqlayıb oxuyurdu: özü də rəvan, sakit... Söz yox, mən özümü görməməzliyə qoydum, Nailə məni görən kimi, ayağa qalxıb çay təklif elədi. İstəmədim. Kamil əmidən xahiş elədim ki, mənə fikir verməsin, oxusun. Elə mən də qulaq asmaq istəyirdim. O, başı ilə razılığını bildirib, stolun üstündəki kağızı götürdü və oxumağa başladı. Çox maraqlı idi. Özü də ən maraqlısı o idi ki, orada heç bir hadisə, macərə-filan yox idi, amma di gəl ki, maraqla qulaq asırdım. Orda müharibə vaxtı adamın başına gələn əhvalat yadımdadır. Mən qabaqlar bilməzdim, heç demə, müharibə illərində Bakıya Ukraynadan xeyli adam köçürüblərmiş. Orda döyüşün qızgın çağtı imiş. Ukraynalıları evlərə paylayıblarmış. Bir ailəni də həmin adamın mənzilinə köçürüblər – adı, peşəsi yadımda deyil... Deməli, günlərin bir günündə həmin adam işdən evə qayıdır, görür ki, tində pivə satırlar. O vaxtlar Bakıda belə şey çox nadir hadisə imiş. İşdən yorğun qayıtmağına baxmayaraq növbəyə durur, özü də bərk acmış. Növbə uzun olur, o, fürsət tapıb yaxındakı mağazaya qaçır, böyük bir şüşə alır, – “çetvernoy” deyirmişlər, üç litr yarım tuturmuş. İndi nədənsə elə şüşələr yoxdur. Evə gec gəlib çıxır. O gələndə hamı yatıbmış, bircə o ukraynalı oyaq imiş. Ukraynalı pivəni görəndə çox təəccüblənir. Deyir ki, iki ildir dilimə pivə dəymir. Onda ev sahibi pivəni ukraynalı ilə bölüşməyi qərara alır. Onlar şüşəni dibinəcən içirlər, yaman da keflənirlər. Üç litr yarım pivədən keflənirlər! Gör necə zəif imişlər, pivə içməyi də yadırgayıblarmış! Onlar pivəni içəndə ukraynalı davadan qabaq öz ailəsi ilə keçirdiyi güzərandan, evlərindən, bağlarından, işindən söhbət eləyirmiş. Vaxt gec olsa da oturub söhbət eləyirlərmiş, danışdırlarmış ki, müharibə çox qorxulu şeydir, nə qədər bədbəxtliklər gətirib, itkilər törədib! Hələ nə qədər dəhşətli şeylər olacaq! Söhbət eləyib qurtarandan sonra ukraynalı soruşur ki, pivə neçəyəydi? Götürüb içdiyi pivənin pulunu verir. Bunun üstündən xeyli keçəndən sonra, həm müharibə vaxtı, həm də müharibədən sonra həmin adamın başına çoxlu qərribə işlər gəlir. Bir dəfə lap az qala öləcəkmiş. Qərək, başına çox

bəlalar gəlir, hamısı yadımda qalmayıb. Axır ki, ukraynalılar evlərinə qayıdırlar, hamı yerbəyer olur, amma o sakitləşmir, fikirləşir ki, gör müharibə insanları nə günə salır? Hər dəfə ukraynalıdan pivə üçün pul aldığımı yadına salır. Pövestdə bu barədə bir söz deyilməsə də mənə elə gəldi ki, o adam tutduğu işdən peşmandır, xəcalət çəkir. Birdən Kamil əmi dayandı, daha doğrusu, Nailə onu saxladı. Ona nəse bir sual verdi. Pövestdə nəyisə başa düşməmişdi. Görünür, Nailənin bu sualı Kamil əmiyə qərribə gəldi, hətta deyəsən ürəyindən olmadı. Rəngi qaçdı. Suala birdən-birə cavab vermədi. Bir az duruxandan sonra dedi ki, bunlar boş şeydir. O, görünür, xudpəsənd adamdır. Onları boş-boş şeylərə qulaq asmağa məcbur eləyir. Onun bu cavabından Nailə özünü itirdi. Mən işi belə görəndə, tez ayağa qalxıb dedim, daha vaxtdı, getməliyəm. Halbuki mənə nənəm çağırıb eləmədi.

Pillələri enəndə Nailənin səsi gəldi:

– Axı sən məni ədəbiyyatı başa düşdüyüm üçün sevməmişən? Kamil əminin cavabını eşitmədim.

Ertəsi gün danışdıq ki, üçlükdə dənizə gedib çimərik. Evdən təzəcə çıxmışdıq ki, Rəşid bizi səslədi. O da getmək istəyirdi. Eh, bu hardan çıxdı! Yaxşı ki, gözləməli olmadıq. Hamı hazır idi. Rəşidin əlində iri bir çanta vardı. Adilə sonbeşiyini qucağına almışdı. O biri uşaqlar da cürbəcür bağlamalar aparırdı. Birinin əlində yekə bir günlük vardı, həmişə özüylə aparır, ailəsini onun altına yığırdı. Qəşəng gündükdür. Çimərlikdə hamı ona baxır. Günlük belə qəşəng olmasaydı, onu heç aparmağa da dəyməzdi. Çünki çimərlikdə dörd böyük dəmir talvar – günlük var. Amma həmişə altı boş olur. Mənə nə var, qoy lap Qayalı camaatının hamısı köçüb çimərliyə gəlsin. Gərək elə bizimlə gələlər? Rəşid heç kəsə aman vermirdi. Bir dəqiqə də olsun dil-boğaza qoymurdu. Mən də ona bir-iki dəfə cavab verdim, sonra çəkildim kənara. Nailə ilə, Kamil əmi də demək olar ki, ağızlarını açmırdılar. Adətən, çimərliyə gedəndə hər ikisi zərəfat eləyərdilər. Kamil əmi nə işə gülməli bir şey danışdı, amma bu gün ikisi də susurdu, elə bil ağızlarına su almışdılar.

Bu gün çimərlikdə hava çox yaxşı idi. Elə bil kimsə bilə-bilə göyden bir-iki bulud asmışdı. Günəşin işığı da elə bil buludlardan yox, tutqun şüşədən keçirdi, ılıqlığı adamın canına yayılırdı. Ləpə-döyəndə ayağımla suyu yoxladım. Əla idi, ləzzət verirdi.

Gördüyüm yuxudakı kimi. Mən o yuxunu bir neçə dəfə görmüşəm. Dənizin sahilində isti qum, dörd yan qayalıq, qayaların üstündə yaşıl-yaşıl ağaclar, kollar... Elə su da yaşıldı. Özü də isti, dumduru, baxırsan, dibi görünür. Suyun dibi elə ağdı ki, elə bil buzdu, şəkər-di, əriməkdədi. Bir dəfə atamla Daşkəsənə, dağ-filiz kombinatına gedəndə də belə bir mənzərə görmüşdüm. Bir yaşıl dərəylə bir çay axırdı. Çayın suyu göz yaşı kimi dumduru idi. Dibi də yuxuda gördüyüm suyun dibi kimi... Çay elə bil gen, ağ pillələrdən axırdı. Hər pillənin sahəsi Kamil əminin bağı boyda olardı. Su da yaman lal axırdı, bir dənə də olsun, qırışığı yox idi. Dumduru, büllur su... Nədənsə mənə elə gəlirdi ki, bu su çox soyuq olmalıdır. Atam da bunu təsdiq elədi, dedi ki, dağ çaylarının suyu çox soyuq olur. Çayın dibi də ağ mərmər yatağının üstündən axdığına görə ağdır. Hər dəfə belə yuxudan oyananda adam hayıfılanır. Neçə dəfə çalışmışdım ki, təzədən yatıb, yenə də həmin dalğaların qoynuna qayıdam, üstündə qeribə ağaclar bitən qayaları görəəm, amma heç bir şey çıxmamışdı. Düzdür, yatmışdım, ancaq təzədən o yuxuları görə bilməmişdim. İndi hərdən o yuxuları yadıma salanda deyirəm ki, bəlkə doğrudan da belə bir sahil var. Əlbəttə, burda – Qayalıda yox, harada isə başqa yerdə. Deyirəm, nə olaydı, o yerləri gözümle görəydim. Bilirəm, adam yuxuda gördüyünü həyatda görə bilməz. Bilirəm ki, bu, quruca arzudu! Amma yenə də ümidimi kəsmirəm.

Bugünkü çimmək əhvalatından da bir şey çıxmayacağını bilirdim. Nailə sudan çıxıb sahilə qayıtdı. Kamil əmi də onun ardınca. Nailə meduzalardan həm qorxur, həm də iyənirdi. Onlar çox sürüşkən və yapışqanlıdır. Çox olanda adama elə gəlir ki, xaş bişirib suya töküblər. Nə mən, nə də Kamil əmi buna fikir vermirik, xoşumuza gəlməsə də çəkinmirik. Amma meduza görəən kimi Nailənin əti ürpəşir. Kamil əmi onun ardınca çıxdı.

Bu il dənizdə meduzanın sayı-hesabı yoxdur. Heç əvvəllər buralarda meduza-zad olmazdı. Nəinki Qayalıda, elə bütün Xəzər dənizində bir dənə də olsun meduza yox idi. İki il olardı ki, əmələ gəlmişdi. Zənnimcə, buna sevinənlər də vardı. Yəni bizim dənizimiz də başqa okeanlar və dənizlər kimi, meduzalı olub. Nə deyirəm, həftədə bir-iki meduza görünsə, buna nə var ki! Amma ilbəil artır. O qədər artıb ki, az qala sahilə çıxsınlar. Ancaq bərk külək əsdimi, bir neçə gün görünməzlər.

Kamil əmidən soruşdum ki, bu meduzalar Xəzər dənizində hardan əmələ gəlib, onları birtəhər təmizləmək olar, ya yox? O da mənə başa saldı, dedi, görünür, Qara dənizdən, ya da Aralıq dənizindən gələn bir gəminin altına yapışib, Volqa-Don kanalıyla Xəzər dənizinə gəlib çıxıblar, burda da şəraitləri yaxşı olub, artıb törəyiblər, şəraitə uyğunlaşılıb. Görünür, əvvəlki yerlərdə meduzaları delfinlər, ya da başqa-başqa balıqlar yeyirmiş, burda isə onların düşməni tapılmayıb. Bircə fırtınadan qorxub dərinə çəkilirlər. Nə olsun, bir az keçir, təzədən qayıdırlar. Buna görə də belə artıb törəyiblər. Hələ ki, alim-bioloqlar bir çarə tapa bilməyiblər. Sonra Kamil əmi dedi ki, buna oxşar şeylər adamların arasında da olur. Əvvəl elə bildim zarafat eləyir, sonra gördüm yox, ciddi danışır, deyir ki, adamların arasında da elələri var ki, başqalarına nisbətən mühitə daha tez uyğunlaşırlar, özlərinə uyğun mühit seçməyi daha yaxşı bacarırlar. Bax, heç uzağa getməyək. O, instituta girəndə kim desəydi ki, bəzi müəllimlər tələbələrdən rüşvət alır, heç inanmazdı. Sonra məlum oldu ki, alan varmı. Əgər bu məsələ ilə ciddi mübarizəyə başlamasaydılar, kim bilir axırı hara gedib çıxacaqdı. Kamil əmi deyir ki, gəndən baxanda bu rüşvətخورlar heç adi, normal adamlardan fərqlənmirlər. Hətta onlar iclaslarda, pedaqoji şuralarda çıxış eləyir, doğru-düzgünlük haqqında danışirlar. O saat televizorda göstərilən bir məhkəmə yadıma düşdü. Həmin məhkəmədə bir institut müəlliminin işinə baxırdılar. Kamil əmi də elə həmin institutda işləyir. Prokuror da, şahidlər də müəllimə hər şeyi sübut elədilər. Amma onun heç eyninə deyildi. Axırda durub nə desə yaxşıdır? Durub dedi ki təqsiri-filanı yoxdur, ömrü boyu gənc nəslin tərbiyəsi ilə məşğul olub. Kamil əmi mənə başa saldı ki, belə adamlar hər yerdə var, təkcə institutlarda deyil, hər yerdə var. Amma özlərini təmizə çıxartmağın yollarını elə öyrəniblər ki, onları ifşa etmək get-gedə çətinləşir. Baxanda deyirsən adamdır da, üst-başı, geyimi-keçimi öz qaydasında, qalstuk taxıb, teatra gedir, hamı necə, o da elə, qəzet oxuyur...

Rəşid də bunun cavabında söhbətə qoşulub dedi: “Hamı bilir ki, mən necə ürəyinazik adamam, heç qarışqaya da qəsd eləməyəm. Ancaq Kamil əminin dediği o əclafları öz əlimlə güllələrdim. Bax, divara dayayıb, güllələrdim”. Kamil əmi də gülümsünüb dedi ki, güllələməklə iş düzələn deyil.

– Bəs nəynən düzəltmək olar? – deyər Rəşid soruşdu.

Özü də çox təəccüb eləyirdi ki, Kamil əmi belələrinin güllələnməyinə razı deyil.

Kamil əmi gülümsündü:

– Bunu bilseydim, onda başqa işlə məşğul olardım... Bilmirəm.

Rəşid əlindəki çantayı açdı, məlum oldu ki, bu, əl soyuducusudur. Onun içindən bir şüşə şərab, bir neçə banka da portaqal şirəsi çıxartdı. Hamını çətirin altına salınmış xalının üstünə dəvət elədi. Portaqal şirəsiyənən şərab çox ləzzətliydi. O, növbə ilə hamının sağlığına içdi, hamıya xoşbəxtlik arzuladı. Sonra da əlindəki badəni qaldırıb dedi, ən böyük arzusu odur ki, Nailənin atası buralara gəlsin, qızıyla, Kamil əmiylə bir stolun başında otursun. – Bircə bunu, – dedi, – görsem, özümü dünyada ən xoşbəxt adam hesab elərəm.

Nailə ilə Kamil əmi bir-birinin üzünə baxdılar. Ancaq daha Rəşidə bir söz deyib eləmədilər.

Mən göürdüm ki, Nailəyə olan münasibət bir az yaxşılaşıb.

Qonşular onu yavaş-yavaş qonaq çağırırdılar. Hətta özləri də onlara qonaq gəldirdilər. Ancaq insafnan demək lazımdı ki, hamıdan əvvəl Adilə ilə Rəşid dəyişmişdi. İndi Adilə onu “Nelinka”, ya da “əzizim” deyər çağırırdı. Hər dəfə görendə ovqatı təlx olsa da, hökmən gülümsünürdü. Tez-tez söhbət eləyirdilər. Ancaq hər nədən danışdırlarsa danışsınlar, axırda Adilə söhbətini məsləhətlə qurtarırdı. Hər dəfə Adilənin “sənin yerinə olsaydım” sözünü eşidəndə o saat bilirdim ki, indi məsləhətə başlayacaq. Elə Rəşidin özü də... O, Kamil əmidən qırx dəqiqə tez gəlirdi. Kamil əmi şəhərdən gəlib çatanacan Rəşid bu qırx dəqiqəni də Nailənin xeyrinə sərf eləməyə çalışırdı. Nailəyə məsləhət göürdü ki, məzuniyyəti qurtarandan sonra işlədiyi memarlıq emalatxanasından çıxsın, deyirdi ki, orda heç bir perspektiv yoxdur, gedib layihə institutuna girsin, ordan irəliyə gedə bilər. O hətta Kamil əminin də qayğısına qalırdı. Elə hey Nailəyə təsəlli verirdi ki, narahat olmasın, öləri həvəsdi onun məşğulliyəti, tezliklə keçib gedər. Aqlını başına yığıb əməlli-başlı bir işlə məşğul olar, özü də çox böyük uğurlar qazanar. Deyirdi ki, onu başa düşürəm, elə hamı çalışır ki, məşhur yazıçı, ya da artist olsun. Ancaq çox təəssüf ki, bu, çətin məsələdi, çünki bunun üçün istedad lazımdır. Bax, elə mənim özümü götürək. Mənim istedadım yoxdur.

Amma heç yenimə deyil, varsa, ailəmə də, uşaqlarıma da, elə özümə də bəsdə. Kamil əmi də, vaxt gələr, bunu başa düşər, onda hər şey su kimi asan olar. Şükür ki, başı üstündədir, əsas da budur. Adamın da başı oldu, təhsili oldu, onda daha nigarançılığa dəyməz. Xoşum gəldi Nailədən, qayıdıb Rəşidə nə desə yaxşıdır, dedi ki, Kamil nə istəyir onu da eləsin. Bunun mənim üçün heç bir fərqi yoxdur.

Axır vaxtlar Nailə onlara çox tez-tez gəlirdi. Əvvəllər Kamil əmi işdə olanda bir də baxırdın durub getdi Rəşidgilə. Axşamlar da, Kamil əmi ki, makinada yazmağa başlayırdı, durub onlara gedərdi. Görünür, saatlarla makinada yazan adama baxmaq o qədər də ürək-açan şey deyil.

Nənəm bu söhbətlərdə demək olar ki, iştirak eləməirdi. Bu çox qərribə idi, çünki nənəm söhbətçil adamdı. Onlar bizə gələndə nənəm hərdən bir söhbətə qarışıb bir-iki söz deyirdi, özü də ona müraciət eləyəndə. Amma çox vaxt qarışmazdı, qulaq asardı, əli də işdə olardı. Ya göürdük əncir soyur, ya da ki, xörək bişirir... Amma əksinə, Nailə tək gələndə nənəm onu gülər üzle qarşılayır, özü də həvəslə söhbət eləyirdi. Qərribə burası idi ki, nənəmin münasibətinə bir irad tutmaq olmurdu. Amma mən hiss eləyirdim ki, o, Nailəyənən başqa cür danışır. Nailə iki-üç dəfə ondan xahiş elədi ki, fisincan bişirsin, nənəm o saat razı oldu, bişirdi. Axşamdan qoz hazırladı, özü də ət məşinından keçirtmədi, həvəngdəstəyə salıb döydü. Məni də göndərdi kəndə ki, gedib narşərab tapım, evimizdə sirkə ola-ola... O ki qaldı fisincanın rənginə, bunun üçün arvad çox çalışdı. Əvvəlcə çuqun qab götürüb içinə narşərab tökdü, sonra iki dənə girdə dəmir qoydu ki, fisincanın rəngi qaralsın. Əsl fisincan kimi. Ancaq bundan sonra həvəngdəstədə döydüyü qozu, xırda-xırda doğradığı soğanı və ördəyi qaba qoydu, üstündən də cürbəcür ədvəcat səpdi. Nailə fisincandan çox razı qaldı. Nənəmə təşəkkür eləyəndə nənəm də razılıqla dedi ki, nuş olsun! Gördüyünüz kimi, hər şey öz qaydasında idi. Ancaq mən qəti surətdə bilirdim ki, Nailə onun döşünə yatmır, arvadın da belə xoş rəftarı ancaq nəzakət xatirinedir. Bəlkə də mənim xatirimə: nənəm bizim dost olduğumuzu bilirdi. Buna görə də ona yaxşılıq eləmək istəyirdi. Amma heç başa düşə bilmirdim ki, nə üçün Nailə kimi

mülayim və yaxşı bir adam nənəmin xoşuna gəlir? Nailənin özü onun xətrini çox istəyirdi. Ayağını qapıdan içəri qoyan kimi, hər şeydən əvvəl nənəmin kefini xəbər alırdı. Hətta Adilə də daha onu bəyəndi. Di gəl ki, nənəmin münasibəti dəyişmədi. Sual olur, nə üçün? Görəsən elə bircə geydiyi paltar üçün?

Nənəm eyvanda oturub bərk fikrə getmişdi. O, beləcə oturub dincini alır. Elə bil arvad birdən-birə taqətdən düşür, özü də çox oturmur. Bax elə indi də oturub gözlərini uzaqlara zilləyib, elə bil kiminsə yolunu gözləyir, ya da dənizə tamaşa eləyir. Amma əslində belə vaxtlarda nənəm heç nə görmür, çünki nə isə fikri özündə olmur. Gəlib bir şey soruşanda, əvvəlcə diksinir, elə bil yuxudan oyanır, özü də soruşulduğunu birdən-birə başa düşür, ikinci dəfə soruşmaq lazım gəlir:

– Deyirəm ki, elə bircə paltarına görə?

– Onun paltarıyla nə işim var? – Nənəm etiraz eləyir. – Necə istəyir, elə də geyinsin. Ərinin ürəyindəndirsə, mənə nə...

– Bəs onda niyə ondan xoşun gəlir?

– Gəlir, ya gəlir... Axı onun nəyindən xoşum gəlsin? Kişiyə də belə arvadlıq eləyərlər? Bura gələndən görməmişəm ki, kişi qızı bir yerə mıx vursun, bir şeyi burdan götürüb ora qoysun, evi necə vardı elə də durur, heç olmasa bircə dəfə Kamilə xörək bişirsin. Bişirdiyi nədir, qızardılmış kolbasa, pomidor çığırtması...

– Hələ xörək bişirə bilmir, öyrənər.

– Gözlə, öyrəndi ha! Heç olmasa kişi qızı bir gözünün ucu ilə baxaydı, görəydi mən xörəyi necə bişirirəm!.. Elə hey çal-oynadadır, belə şeylər də kişiləri çox tez yorur. Mən razılaşmadım:

– Ay nənə, bir özün fikirləş, gör bircə fisincan bişirmək üçün sənə nə qədər vaxtın gedir. Azı beş saat. Düzdür? Bəlkə başqalarının bu qədər vaxtı yoxdur...

Nənəm incidi:

– Bəs necə, elə avara bircə mənəm, heç bilmirəm vaxtımı hara sərf eləyim.

Yaman incidi. Artıq başa düşürdüm ki, yaşa dolduqca adamlarla əməlli danışa bilmirəm. Əvvəllər məndən inciməyi heç kəs ağına da gətirmirdi. Nə deyirdimsə, deyirdilər ki, uşaqdır, başa düşür. Mənə elə gəlir ki, böyükər bir-biri ilə danışanda sözü deməmişdən

əvvəl xeyli fikirləşirlər. Ehtiyat eləyirlər ki, birdən bir-birinin könlünə toxunurlar.

– Yox, – dedim, – mən demirəm ki, sən vaxtını hədə keçirdirsən, demək istəyirəm ki, siz başqa-başqa adamlarsız, ona görə vaxtınızı da başqa cür keçirdirsiniz. Axı insafla desək, o bura dincəlməyə gəlib, sentyabrdan işə gedəcək. Onun fisincan, düşbərə bişirmək üçün vaxtı hamı? İndi öyrənsə də payızda yaddan çıxardacaq. Amma sən onu özünə bir ölçürsən. Zənnimcə, məsələ bundadır.

– Adilə də işləyir!

– Sən də ona tay tapdın!

– Tay eləmirəm. Qoyunu qoyun ayağından, keçini keç. Deyirəm ki, Adilə gözünün qabağındadır. Səhərdən-axşamacan əli dinclik bilmir – bir yandan uşaqlar, bir yandan da ev-çşik.

– Hələ bir gedib iynə də vurur.

– Pis eləyir?

– Qeybətçidir!

– Bu, qadası, onun öz işidir. Qeybətə qulaq asan olmasa, qeybət də olmaz.

– Bəs niyə bu sözləri Nailəyə demirsən?

– Quyuya su tökməklə quyu sulu olmaz. Görək adamın özündə fərsət olsun.

Bazar günü səhər elə evimizdən çıxıb Kamil əmigi gedirdim ki, gördüm Rəşid də ora gedir. Əvvəl bir istədim qayıdım, sonra öz-özümə fikirləşdim ki, çox ləngiməz, çıxıb gedər, özümüz qalar. Gəlib oturdum Kamil əminin eyvanında, Rəşid söhbət eləyir, mən qulaq asıram. Axır ki, dözməyib soruşdu:

– Bəs xanım hardadı?

– Yoxdu.

Rəşid görəndə ki, Kamil əmi bir siqaretin oduna o birini yandırdı, dayana bilmədi, məsləhətə başladı, dedi papirosu atsin. Söz yox, birdən-birə olmaz, amma yavaş-yavaş mümkündür – ilk vaxtlarda yarım qutu, sonra onun dördüdə biri, bir az keçəndən sonra da gündə bir siqaret. Bir də görəcəksən ki, tərgitmişən. Asan şeydir! Elə onun özü də bir vaxt çəkirmiş. Papirosu atanda birinci günlər çox çətin keçib, elə hey gözü siqaret axtarırmış, ancaq iradəsini toplayıb dözüb, iki ildir ki, çəkmir. Özünü də çox yaxşı hiss eləyir. Uşaqlara

da xeyri var. Daha otağı tüstü ilə doldurmur. Ancaq bir şey pisdir ki, papirosu atandan sonra ayaqları bərk tərləməyə başlayıb, əvvəllər belə şey olmazmış.

Kamil əmi bunu eşidəndə gülməyə başladı. Mən də ona baxıb güldüm.

– Bağışlayın, – deyə Kamil əmi üzr istədi. Səsi o saat ciddiləşdi. Elə bil bayaq gülən o deyildi. – Heç özüm də bilmədim niyə mənə gülmək tutdu. Onda bəlkə təzədən çəkəsiniz... Bəlkə çəksəz ayaqlarınız daha tərləməz?..

– Yox, yox – Rəşid etiraz elədi. – Ürəyim xarab olmaqdan, qoy elə ayaqlarım tərləsin.

– O da doğrudur, – Kamil əmi otağa girib makinasını gətirdi. – Siz oturun, mən də bir az işləyim.

– İşləyin, işləyin, – Rəşid ayağa qalxdı. – Elə mən bir dəqiqəliyə gəlmişdim, gedim.

Mən də dedim ki, gedirəm. Kamil əmi başı ilə razılıq verdi:

– Axşam tez gəl, televizora baxarıq.

Adilə bizdə idi, öz rəfiqəsi ilə. Mən içəri girəndə səslərini kəsdilər. Sonra Adilə məndən soruşdu:

– Sən bilirdin ki, Nailə Kamildən ayrılıb?

– Necə ayrılıb?

– Ayrılıb da! Atıb, çıxıb gedib. Bəs sən bilmirdin?

Mən dinməz-söyləməz dönüb otaqdan çıxdım.

– Hara? – deyə nənəm dalımca səslədi.

– İşim var, – dedim. – Heç bilmirdim ki, hara gedirəm? Lap özümü itirmişdim. Hara gəldi gedirdim. Bir də gördüm ki, stansiya-dayam. Heç bura gəlmək fikrində deyildim. Nailənin getdiyini eşidəndə lap kefim pozuldu.

Qərribə də bu idi ki, Nailənin getməyində hamı Kamil əmini təqsirləndirirdi. Adilə elə belə dedi:

– Onun yerinə mən olsaydım, çoxdan baş götürüb qaçmışdım. Misal üçün, mən ziyalı adamam, həkiməm, əsəbim də yaxşıdır. Ancaq di gəl ki, öz evimdə onun makinasının səsini eşidəndə bədənimə əsməcə tutur. Gör indi o yazıq nə çəkirmiş! Elə onu görə kimi dedim, yadımdadır, Rəşid, dedim ki, bu qız onun tayı deyil, bu qız onun üçün yaranmayıb.

– Elə demə, Adilə, elə demə. – Rəşid onu məzəmmət elədi. – Olan olub, keçən keçib. İndi mənə Kamilin dərdi götürüb. Deyirəm, bu bədbəxtin işi necə olacaq. Nə işi var, nə peşəsi. İşləmək də istəmir, tənbelin biridir. Bəla da burdan başlayır. Bir adam gərək onu başa salsın ki, səhərdən axşamacan makina taqqıldatmaq kişiyyə yaraşan iş deyil, əməlli-başlı bir işdən yapışmaq lazımdır.

Hamısı yer-yerdən üstümə tökülüb soruşurdular ki, Nailə niyə çıxıb gedib? İkisi də səs-səsə verib mənə dilə tuturdu: sən Allah, danış gərək niyə gedib? Axı hər axşam onlarda olurdu.

Özləri soruşur, guya can yandırırıldı, amma hiss eləyirdim ki, Nailənin getməyi ikisinin də ürəyindəndir. Özü də hiss olunurdu ki, onlar bunun intizarında imişlər, gözləyirmişlər ki, Nailə Kamil əmindən nə vaxt ayrılacaq. Elə bil əhd eləyibləmiş ki, Nailə çıxıb getsin, bunlar da dinclik tapsınlar. Bəlkə Nailə ilə Kamil əmi elə-belə küsüblər? Bir neçə günlük... O gedəndən sonra üç-dörd gün belə fikirləşdim...

Ay sizə danışdım ha! Gözləyin! Ay danışdım ha!

Axı əslində mən bir şey bilmirəm. O niyə çıxıb gedib? Bilmirəm. Mənim yanımda bir dəfə də olsun dalaşmayıblar. Elə mənəz də. Zənnimcə, belə şey olsaydı bizim evdə eşidilərdi. Odu ey, Seymur arvadı ilə dalaşanda xəzri əsməyə səsləri dənizin qırağında da eşidilir.

Düzünə qalsa, axırıncı günlər onlar nə isə çox qəmgin gəzirdilər. Amma daha bir şeydən ötrü əri atıb getmək olmaz ki! Vasifin fikrincə, Nailə başqa kişinin yanına gedib. Mən deyirdim belə şey olmaz! Nailə Kamil əmini sevir, o, belə şey eləməz!

– Sənə deyirəm ki, eləyər. Mən birini çimərlikdə öz gözlərimlə görmüşəm. İyul ayını başdan-başa qırmızı “Moskviç”li bir oğlanla gəlirdi. Avqustda görürəm ki, boz “Jiquli”də gəlib. Elə ki, hava qaraldı, maşını çəkdiilər qayaların dalına. Üsulluca yaxınlaşıb baxdım, gördüm ki, elə həmin məsələdir! Onlara etibar eləmək olar?

Hər nə isə, razılaşmırdım, deyirdim, Nailə başqaları ilə çimərliyə gedən qızlardan deyil. Amma ürəyimdə yaman qorxuya düşdüm, deyirdim bəlkə Vasif haqlıdır? Ürəyim elə sıxıldı ki, daha heç deyiləsi deyil.

Ola bilməz! Ola bilməz ki, bu məsələ belə qurtarsın. Onlar bir-birini sevirdilər. Bunu ki mən lap yəqin bilirəm. Belə də şey olar?

Əgər adamlar bir-birini sevirərsə, onlar da belə asanlıqla ayrılırlarsa, deməli, onda mənim məhəbbət haqqında oxuduqlarımın hamısı yalanmış. Belə çıxır ki, onda heç sevməyə də dəyməz. Adamlar məhəbbətin ucbatından ölümə gedirlər... Kamil əmi ilə Nailə isə bir-birini sevidilər. O vaxtacı mənə elə gəlirdi ki, hər şeyi başa düşürəm. Amma indi anlamıram ki, niyə belə oldu. Vasif mənə dedi: sir-sifətin niyə belə dəyişdi? Dedim, yadıma düşdü ki, evə qayıtmalıyam – getdim. Ancaq evə getmədim. Elə ağıma hara gəldi, ora getdim. Dedim, bir az gəzim ki, fikrim dağılsın. Ancaq çox gəzmədim. Nənəm evdə tək idi. Onunla da söhbət etmək lazımdı, darıxır, axı!..

Geri qayıdanda, yel dəyirmanının yanında dayandım. Bir az dayanıb tamaşa eləyəndən sonra yenə yola düzəldim, dəyirməndə nə var axı, pərlərini fırladıb quyudan su çəkir...

O qədər köhnəlib ki, cır-cır cırıldayır. Vaxtı çatıb, gərək dəyişdirib elektrik nasosu qoysunlar. Çoxu belə eləyib. Keçən il buna tamaşa etmək heç ağıma gəlməzdi. Axı burada tamaşa etməli nə var ki! Belə yel dəyirmanlarından hələ on-on beş dənəsi qalıb.

Bir gün Nailə ilə axşamüstü kənddən qayıdırdıq. Nailə bu dəyirmanı görəndə kimi yerində donub qaldı. Nə qəşəngdi, dedi. Gəl, içəri girek. Girdik, içərisində elə bir şey yox idi, cırıldamasın! Dəyirman yır-yır yırgalanırdı. Deyirdin ki, indi yıxılar, bu saat yıxılar. İçəri girən kimi bir neçə yarasaya yerlərindən qopub vurnuxmağa başladı. Nailə bunları da görəndə çox sevindi. Hətta nə qəşəngdir, dedi. Ona dedim ki, axı, deyirlər bunlar adamın saçına yapışır, özü də elə bərk yapışır ki, daha qopartmaq olmur, saç kəsmək lazım gəlir. Bu, hamıya məlumdur. Mənə nə var, mənim saçım qısadır, amma onunku sıx və uzundur. Yarasaya da elə belə şey lazımdır. Birtəhər dilə tutub dəyirməndən çıxartdım. Amma nə olsun, hər dəfə yolu düşəndə Nailə bu dəyirmanın qabağında dayanıb tamaşa eləyirdi. Heç bilmirəm nə görmüşdü?! Nailənin saçlarından çox gözəl ətir qoxusu gəlirdi. Bu ətir hər dəfə burnuma dəyəndə nədənsə ürəyim sıxılırdı. Hətta bir az da qəmgin olurdu.

Nənəm Kamil əmiylə mülayim dolanmağa başlamışdı. Bu, mənim ürəyimdən idi. Özü mənə bir söz demirdi, amma hiss edirdim ki, Kamil əmiyə ürəyi yanır.

– Yeri, – deyə o, deyinə-deyinə məni yola salırdı, – yeri get, dostunu çağır, niyə tək-tənha oturub orda?

– Mənə qulaq asmaz. – Özüm qəsdən belə deyirdim. Belə deyəndən sonra arvadın səsi dəyişirdi.

– Get mənim adımdan çağır, deynən ki, nənəm səni şama çağırır. O, tərbiyəli adamdır, boyun qaçırmaz, bilər ki, xatirəmə dəyər.

Nənəm onu dəfələrlə çağırırdı, amma Kamil əmi bizə ikicə kərə gəlirdi.

Kamil əmi yeyirdi, nənəm də ona baxıb xəlvətcə köksünü ötürürdü. O gedəndən sonra mənə dedi:

– Şər deməsən, xeyir gəlməz. Bəlkə də elə-belə lazımmış. Bir az xiffət eləyib sakit olar. O qız bunun tayı deyil. Belə xasiyyətli adam üçün başqa arvad lazımdı – əlli-ayaqlı, təmkinli.

– Adilə kimi?

– Adilə pisdidi?

– Nə deyirəm? Bilirəm ki, ondan xoşun gəlir.

– Adilə... Heç bilirsən Zərifə kimə ərə gedib?

– Mən hardan bilim?

– Səhər əri ilə gəlmişdi. Gördüm ki, əvvəlcə Rəşidgilə girdilər, dedim Allahın işinə bax, gör necə tez yaddan çıxardıb. Sonra öyrəndim ki, əri Rəşidin uzaq qohumudur. Elə Rəşidgilin kəndindəndi. Bakıya bu yaxınlarda köçüb. İndi Zərifəgildə olur. Axı Şahlarbəyden çox böyük mənzil qalıb. Zərifə söyündüyündən daha yerə-göyə sığmır. Bircə dərdi odur ki, uşağı olsun. Çox arıqlayıb.

– Bəs onlar bir-birini necə tapıblar?

– Allah bilir. – Nənəm çiyinlərini çəkdi, – soruşmadım. Görünür, bir Allah bəndəsi tanış eləyib. Kim bilir, bəlkə də Adilənin, ya Rəşidin işidi. Daha küçədə tapışmayıblar ki... – İlahi, – deyə nənəm birdən-birə nəyi isə xatırlayıbmış kimi köksünü ötürdü, – bircə sənəin toyunu görsəydim, heç dərdim olmazdı. Yox, o vaxtacı ömür aman verməz. Bir görəydim ki, sən kimi alacaqsan?

Nənəm bu sözü deyəndən sonra elə özüm də fikrə getdim. Dedim, görəsən, mən kimi alacağam? Düzünü desəm, çox arvadın xoşum gəlir. Bəlkə də həddindən artıq. Kinoda, teatrda gördüyüm arvadların hamısından xoşum gəlirdi. Xüsusilə aktrisalardan... Ancaq bu köhnə məsələdir. İndi evlənmək barədə fikirləşən kimi Nailə gəlib

durdu gözümün qabağında. İstədim ki, mənim arvadım da Nailə kimi olsun. Onun kimi boylu-buxunlu, gözəl, o da Nailə kimi yaxşı rəqs eləməyi bacarsın. Onun saçlarından da o ətir qoxusu gəlsin. Bu barədə nə qədər çox fikirləşirdimsə, bir o qədər inanırdım ki, böyüyəndə Kamil əmiyə oxşayacağam. Bilmirəm, bu necə ola bilərdi. Soruşmağa da bir adam yoxdu. Yəqin Kamil əmidən də soruşmaq olmaz. Axır günlər hər axşam gəzməyə çıxsaq da, ondan belə şeylər soruşa bilmirəm.

Özümüz üçün gəzirik, cürbəcür söhbətlər eləyirik, ya da ki, heç danışmırıq – elə bunun özü də mənə xoşdur. Bir gün mənə dedi ki, Rəşid ona bağı satmağı təklif eləyir. Yaman dilxor oldum. Dedim elə bircə bu çatmırdı, bircə o qalmışdı ki, Kamil əmi də çıxıb getsin.

– Heç bilirsən, nə qədər pul təklif elədi? – Kamil əmi gülüm-sünərək sözüne davam etdi. – Başını sındırma, onsuz da tapa bilməyəcəksən.

Pulun qədərini deyəndə, təəccübümdən az qaldım yıxılam.

– Bu qədər pulu hardan alır?

– Görünür, səksən-doxsan ildir ki, yığır. – Kamil əmi gülüm-sündü: – Axı o, heç pul xərcləmir. Xərci bircə ailəsinə, maşınma, bağına çıxır. Maaşının qalan hissəsini aybaay yığır. Deməli, kişi yığıb da! Bilirsən maaşı da nə qədərdir? Yüz altmış manat... Belə fürsəti əldən vermək olmazdı. Amma rədd elədim. Deyirəm, bir az da bərkə çəksəydim qiyməti qaldırardı. Sən necə bilirsən?

– Məgər bir adam iki bağ saxlaya bilər?

– Bacaran adam saxlayar. Mənə dedi ki, ikinci bağı bacısının adına saldıraçaq. Əzizim, sən heç narahat olma: nigaran-zad qalma, onlar qanunları hüquqşünaslardan da yaxşı bilirlər. Düzünü desəm, ürəyimdə Rəşidə çox sağ ol, deyirəm, axı, mən Bakıdan çıxıb getmək istəyirdim. Lap yerli-dibli. Belə bir fikrim var idi. Elə gedəcəkdim də! Rəşid olmasaydı da gedəcəkdim! Mənə əl tutmaq üçün bağı satmağı təklif elədi.

Birdən ürəyimdən keçdi ki, nəinki mənim bağımı, hətta bağların hamısını parça-parça alacaq... Fikrimi ona bildirdim. Qətiyyətlə incimədi. Dedi ki, əsəbiləşmə, xahiş edirəm heç hirsələnmə. Bağ nədi, zad nədi. Adamın canı sağ olsun. Başa düşdün? Polad kimi adamdı, bizim tayımız deyil!

O, son zamanlar az-az xiffət eləyirdi.

Nailə gedəndən sonra Kamil əmi yaman dəyişmişdi. Qaşqabaqlı, qaradınmız olmuşdu, yaman da arıqlamışdı. Elə əvvəllər də işləməkdən rahatlıq bilmirdi, indi heç makinadan ayrılmırdı. Şəhərdən gələn kimi, göürdün onca dəqiqədən sonra makinanı taqqıldadır. Yanına da gələndə başımca tərpedib deyirdi: “Salam, otur, bu saat qurtarıram” – qurtarmaq nədi, elə hey işləyirdi. Kamil əmi makinada yazanda nə işə pıçıldayırdı, nə qədər qulaq asırdımsa heç nə eşitmirdim. Bircə onu göürdüm ki, dodaqları tərpenir. Görünür, özü deyir, özü də yazır. Üzü rəngdən-rəngə düşür. Gah qayğıkeş, gah hiyləgər olur.

Bir dəfə hətta gözlənilmədən qəhqəhə çəkib güldü. Kənardan baxan olsaydı deyərdi ki, kişinin başına hava gəlir. Amma indi gülmürdü. Qaşlarını düyünləyib yazırdı. Həyatımda rast gəldiyim qadınların hamısından çox Nailəni xoşlayırdım. Ancaq Kamil əmiyə baxanda hiss eləyirdim ki, Nailəyə olan münasibətim yavaş-yavaş dəyişir, pisləşir. Məgər o, Kamil əminin necə dərd çəkdiyini, əzab çəkdiyini başa düşür?!

– Kamil əmi, bəlkə onun dalınca gedəsiniz?

Bunu deyəndə mənə elə gəldi ki, o da bu barədə fikirləşirmiş. Çünki bir saniyədə, ləngimədən cavab verdi:

– Mən niyə onun dalınca gedim? Məgər təqsirim-zadım var?! Heç yana getməyəcəyəm! – Özü də bu sözləri çox acıqla dedi. Mənə də təəccüblə baxdı. Görünür, belə şeyi məndən gözləməirdi. Yəni də işinə davam elədi.

Oturub televizora baxırdım. Bir də gördüm ki, makinanın səsi kəsildi. Otağa sakitlik çökdü. Ona tərəf döndüm. Kamil əmi dedi:

– Xahiş eləyirəm, bir də mənim yanımda onun adını çəkməyəsən, yaxşı?

...Birdən suda nə isə çırpındı. Ləpə şappıltı ilə qayanın üstünə sığradı.

Birini də çıxartdı ki?! Ay balam, bu nədi? Əvvəlkindən də böyükdü?

Bu dəfə Vasif heç yerindən də tərpənmədi. Oğlanın çıxartdığı ikinci nəreyə mat-mat baxırdı. Ayağa qalxıb ona kömək elədim. Balığı birtəhər vedrəyə yerləşdirdik. İndi vedrədən iki quyruq görünürdü. Özü də “görünür” demək az idi. Quyruqlar elə yellənirdi ki, deyirdin vedrə indi qanad açıb uçacaq. Üstündən basıb güclə saxlayırdıq, yoxsa nərələr çırpınıb vedrədən çıxardı. Sonra bu matros paltarını geymiş balıqçı yenə də məndən xahiş elədi ki, (doğrudan da “xahiş eləyirəm” dedi) balıqları beləcə saxlayım. Özü də vedrəni kətanla örtüdü, üstündən də daş qoydu. Ancaq bundan sonra nərələr sakitləşdilər. Vasifin səsi çıxmırdı. Düzünü desəm, elə mən də danışmırdım, yəqin özümü itirmişdim. Mənim yerimdə kim olsaydı, özünü itirərdi. Yarım saatın içində tilovla iki nəre balığı tutmaq olar? Bunu Qayalıda kimə desən gülər. Qarmağı atdım. Dedim bəlkə mənim də bəxtim gətirdi, balacası da olsa, bir nəre balığı mənim də qarmağıma düşdü. Oldu, oldu də! Oğlan yenə mənə tərəf döndü: “İcazə olar, soxulcan götürüm?” Vasifin soxulcan bankası ona daha yaxın idi. Amma ordan götürmürdü, məndən istəyirdi. Görəsən o da uydurmalarına inanır? Yaxınlaşıb soxulcan götürdü. Əvvəlcə “sağ ol” dedi, sonra da qarmağa keçirib üstünə tükürdü. Bəlkə bunun tükürcüyündə elə sifir var ki, dadı nərələrin xoşuna gəlir?

Vasifə dedim:

– Hə, indi bizim növbəmizdi, birinci sən başla. Mənim sözlərimə heç əhəmiyyət vermədi. Tilovu kənara qoyub o oğlana yaxınlaşdı. Dedi:

– Dur ayağa görüm! – Oğlan əvvəlcə Vasifə, sonra da mənə baxdı. Öz-özümə deyirdim, axı bu Vasif nə istəyir ondan?

– Niyə durum?

– Dur deyirəm.

– O, Vasifin səsinə başa düşdü ki, mübahisə yeri deyil. Tilovu yerə qoyub qalxdı.

– Hə, durdum.

– Bilirsən nə var, tilovunu da yığışdır, daha balıq tutma, hələlik bir qıraqda otur, sonra baxarıq. Başa düşdün?

– Boş oturmaq istəmirəm. Balıq tutmaq istəyirəm.

– Kişisən tut! Tut də!

– Bura bax, – o mızıldandı. – Axı bu, düzgün iş deyil. Başa düşürəm nə istəyirsən. Mən iki nəre tutmuşam. Mane olma, qoy birini də tutum. Hərəyə biri düşər. Düz demirəm?

Nədənsə əməlli-başlı inandım ki, o, üçüncünü də tutacaq. Dönüb mənə sarı baxdı. Yəni düz deyirəm, ya yox? Əlbəttə, düz deyirsən. Daha buna şəkk-şübhə ola bilməz ki!

– Eşitmirsən, – Vasif qışqırdı və o da mənə baxdı, – Görmürsən ki, qayaların dibindən nəre sürüsü keçir? Bu tip olmasaydı, özümüz tutardıq! Başa düşürəm bizi dolayıb, yoxsa özünü? – Birdən dəli kimi qışqırdı: – Çəkil deyirəm!

– Çəkilib-eləməyəcəyəm! Tutacağam!

Tutaşdılar. Əvvəlcə Vasif onun üstünə cumdu. Dedim, Vasif indi onu əzişdirəcək. Amma tərsinə oldu. Sən demə, bu oğlan vuruşmağı da yaxşı bacarırmış. Lap qayanın qaşında vuruşurdular. Dedim, bu saat ayaqları sürüşüb dənizə yıxılacaqlar. Burdan lap bilə-bilə tullansan, yenə qorxuludur, o ki qalmışdı gözlənilmədən yıxılan. Özü də başı üstə! Qalxıb onlara sarı yüyürdüm. Özünü itirdi, qorxduğunu gözlərindən oxudum. Yəqin elə fikirləşirdi ki, birləşib onu döyəcəyik. Daban alıb qaçdı. Özü də yaman qaçdı. Yetişib Vasifi yaxaladım. Oğlanın dalınca qaçmağa qoymadım.

– Neynirsən? Dəli olmusan? Nə istəyirsən ondan? Nə günahı var onun – Deməyinə deyirdim, ancaq hiss eləyirdim ki, bu sözlərin mənası yoxdur. Vasif lap özündən çıxmışdı.

– Əclafın biridi. Bizim nərələri tutdu. Nə qədər zəhmət çəkmişik. Amma bu hazırına gəlib çıxdı.

Bir andaca Vasifdən zəhləm getdi.

– Mənim dalımca gəlmə, gedib onu çağıracağam. Bir də onunla işin olmasın, səndən çox xahiş eləyirəm!

Qayaların arasıyla yüyürüb açıqlığa çıxdım. Amma onu görmədim. Dumandan heç nə seçilmirdi. Elə bil adam süd qabındaydı. Görəsən hansı tərəfə qaçdı? Bəlkə mən ayrı tərəfə qaçıram? Yüyürə-

yüyürə qışqırırdım: “Oğlan, ay oğlan!” Adını da bilmirdim. O qədər yüyürdüm, o qədər qışqırdım ki, boğazım qurudu! Cürbəcür adla çağırırdım – “oğlan” da deyirdim”, “matros” da deyirdim, amma hay verən olmadı. Qayıdanbaş ayağım sürüşdü, dizimi də yaraladım. Ağrıdan az qala ulayacaqdım. Özümü birtəhər sahilə çatdırdım. Elə yorulmuşdum ki, böyrüm sancırdı. Gördüm Vasif vedrələrin yanında dayanıb, kətanı açıb nərələrə tamaşa eləyir.

– Tapa bilmədim, – deyə hayıfılandım. – Heç yaxşı iş tutmadın.

– Əşi, qoy cəhənnəm olsun, gör nəyin fikrini eləyir. Nərələr ki, bizə qaldı!

Bunu eşidəndə vedrəyə elə bir təpik vurdum ki, nərələr qarışıq dənizə yumalandı. Heç özüm də bilmədim niyə elədim. Vasif vedrənin dalınca baxıb, birdən üstümə cumdu... Bu da bizim balıq tutmağımız. Vasifin burnu partladı, mənim də dodağım qanadı, köynəyim də göbəyiməcən cırıldı. Hələ üstəlik dizim də göynəyirdi. Əl-üzümüzü yuyub şeylərimizi yığmağa başladıq.

Vasif yerdəki iki balaca balığı götürdü. – Biri külmə idi, biri də xul balığı. O, nərələrə tamaşa eləyəndə bu balıqları götürüb yerə qoymuşdu. Vasif onları sapa keçirdi, köksünü ötürüb dedi:

– Sən saydığını say, gör fələk nə sayır...

Hirsim soyumuşdu. Bu sözlərindən sonra Vasifə lap yazıtım gəldi. Demək olar ki, qapıyacan danışmadıq.

– Onların hərəsinə on beş manat verdilər, ən azı... – deyə Vasif dilləndi. – Elə bu gün qayığı ala bilərdik.

– Gələn il alarıq. – Mən qapıdan içəri girdim. – Alarıq, nigaran qalma, hələlik...

Adilə bizdə idi. Nənəmlə oturub yarpaq dolması bükürdü. Məni görə kimisi ikisi də sevindi. Əlimə bir qab verib düyü dalınca göndərdilər. Tapşırdılar Rəşidə deyim ki, xörəyi bizdə yeyəcək, gecikməsin.

Onların eyvanına qalxdım. Gördüm Rəşid dostu ilə oturub söhbət eləyir. Nə üçün gəldiyimi biləndə dedi, – get mətbəxdə düyünü özün axtar, gör şkafdadır? – özü də söhbətinə davam elədi. Söhbət də, deyəsən çox şirindi. Dostlarından birini yağlı bir yerə qoymuşdular. Belə ləyaqətli adamın bu cür yaxşı yerə qoyulması ürəklərindən idi. Üzlərindən, gözlərindən də görünürdü. Hər ikisinin kefi

kök, damağı çağ idi! Çoxdan fikir vermişdim: Rəşidlə dostları demək olar ki, həmişə eyni şeydən danışdırlar – kimi hansı qulluğa qoyublar, ya qoyacaqlar, ya da əksinə, kimi hardan çıxardıblar... Onları tanımayan adama belə söhbətlər mətləbsiz görünə bilərdi. Deyə bilərdilər ki, boş-bekar adamlardır, veriblər özlərini kölgəyə, gəvəzələyirlər. Nəbələd adama belə gələrdi. Amma əslində belə deyildi. Onların söhbətinə qulaq asanda mənə elə gəlirdi ki, çətin bir tapmaca, mürəkkəb bir məsələ həll eləyirsən. Əvvəllər nə qədər cavabımı tapmağa çalışırımdısa bir şey çıxmırdı. Ancaq bir azdan yavaş-yavaş bu söhbətin sirrini açdım və tapmacanın cavabını da tapmağa başladım, həmişə yox, bəzən.

Elə bunu götürək: dostlarından birini tramvay-trolleybus parkına işlər müdiri təyin eləmişdilər. Bunlar da çox sevindirilər. Təkcə ona görə yox ki, o adam, bunların dediklərinə görə, ləyaqətli adam idi, bir də ona görə sevindirilər ki, məsələnin bunlara da xeyri var. Öz-özümə fikirləşirdim, görəsən bunun bunlara nə xeyri? Axı həmin işlər müdiri onlara tramvay, trolleybus bağışlamayacaq ki! Tramvay parkına ekskursiyaya da getməyin bir mənası yoxdur... Özü də park lap şəhərin kənarındadır, ora getməyin marağı-filanı yoxdu. Düz deyirəm, ya yox? Amma əslində belə çıxırdı ki, xeyri var. Əvvəla, ona görə ki, Rəşidin dostlarından birinin qardaşı oğlunu həmin parka işə düzələcəklər. Ona iş stajı lazımdı. Özü də elə iş ki, istəyirsən gəl, istəmirsən gəlmə. Elə bircə adın orda olsun. Maaş da ki, çox olmasa, hər halda xırda-xuruş cib xərcinə yarayardı. Nə olar ki, elə tək Allah eləsin, uşaq çox fərasətli uşaqdır, gələcəkdə instituta girəndən sonra özünü hökmən göstərəcək. Bu belə, sonra... Yayın cırhacırında Rəşidin bağından çex, ya da alman pivəsi əskik olmur. Çünki pivələr tramvay-trolleybus parkının mağazasından gəlirdi. Rəşidin özü o qədər də pivəbaz deyildi. Ancaq qonaqlara belə tapılmayan şeyləri təklif eləmək ona ləzzət verirdi. Özü də elə adamlara təklif eləyirdi ki, belə pivələrin qədrini bilən olsun. Dillərinə Bakı pivəsi vurmazdılar! Üçüncü də, təzə işlər müdirinin vasitəsilə Rəşid avqust ayında Yessentukidəki mədə-bağırsaq sanatoriyasına getmək üçün bir putyovka düzəlmişdi. Yenə də özü üçün yox, dostlarının birinin xəstə anası üçün. Çünki vaxtında həmin dostun Rəşidə bir yaxşılığı keçmişdi. Buna görə Rəşid də, Şahlarbəy

demışkən, “borclu qalmaq” istəməyib, dostunun yaxşılığından çıxmışdı. Ən nəhayət, dördüncüsü... daha yoruldu, həvəsim gəlsəydi, bu səbəblərin sayını iyirmiye, lap otuz çatdırı bilərdim. Onda görürdün ki, bir işlər müdirinin Rəşidə və dostlarına nə qədər xeyri dəyə bilər. Haçan gəlsəydin, danışdıqları elə belə-belə şeylərdən idi. Amma bu xeyirin nədən ibarət olacağını əvvəlcədən tapmaq çox çətin idi. Nə qədər fikirləşirdinsə fikirləş, fərqi yox idi, axırda gözləmədiyin ağına sığmaz bir şey ortaya çıxırdı. Çox qərübə idi.

Kamil əmi heç vaxt Rəşidin belə söhbətlərini eşitməmişdi. Amma başa düşmüşdü. Bir dəfə dedim ki, onlar yalnız öz xeyirlərini güdürlər və bu bərədə çox ustadırlar. Onların bu ustalığına heyran qalırım. Həmin gün qəzetlərdə maraqlı bir xəbər çıxdı. Yazırdılar ki, alimlər Şimal çaylarından bəzisinin axarını dəyişəcəklər, onlardan biri isə geri axıb Xəzər dənizinə töküləcək.

Kamil əmi bu xəbəri ucadan oxudu. Və bildirdi ki, daha denizimiz qurumayacaq, əksinə, yaxın illərdə yenə də əvvəlki səviyyəsinə qalxacaq. Kamil əmi qəzeti yerə qoyub, bu layihənin bəşəriyyət tarixində ən əzəmətli layihələrdən biri olduğunu dedi. Özü də dedi ki, kaş bu məsələ həyata keçəndən sonra nələr baş verəcəyini görəydim.

Rəşid də fikrə getdi. Sonra qayıdıb dedi ki, doğrudan da çox mühüm və sevindirici məsələdir, ona görə sevindirici məsələdir ki, təsərrüfatımıza böyük xeyri olacaq. Məsələn, qiymətli balıqların miqdarı artacaq, gəmiçilik inkişaf eləyəcək. Bu layihə həyata keçiriləndən sonra dənizin suyu mütləq qalxacaq, bir halda ki, qəzetlərdə yazıblar, deməli, belə də olacaq. Onda, çox güman ki, şəhərin dənizkənarı hissəsi su altında qalacaq. Söz yox ki, hər şey öz qaydasına düşəcək, çünki Bakı Soveti razı olmaz ki, vətəndaşlar narahatlıq keçirsinlər. Bütün işlərin başlanğıcında olduğu kimi, bu işdə də təsadüflər ola bilər. “Şükür Allaha, – deyər o, Adiləyə tərəf döndü, – mənzilimizi dəniz sahilinə dəyişməmişik, belə bir fikrimiz vardı. Amma gözəl mənzildi, böyük, dənizə də axar-baxardı. Söz yox ki, daha dəyişmək lazım deyil”.

Kamil əmi təəccüblə ona baxırdı. Elə “onların bu bacarığına heyran qalırım” sözlərini də ondan sonra dedi. Nailə tez söhbəti dəyişdi. Gördü ki, söhbətin gedişatından Rəşid narazıdır, istəmir ki,

ona heyran qalsınlar. Bircə Adilə üz vurmurdu, elə hey danışırdı, gedənə qədər dil-boğaza qoymadı. Onlar gedəndən sonra Nailə Kamil əmini məzəmmət elədi ki, qonağı incik saldı. Kamil əmi də üz istədi. Ancaq yenə də dedi ki, Rəşidi görməyə özünü daha yaxşı hiss eləyir. Nailə razılaşmadı. Dedi, Rəşid zərərsiz, xoşrəftar adamdı. Onun həddən artıq xırdaçı olması, özünü ziyalı kimi göstərməyə çalışması isə onun nöqsanıdır. Ancaq bunlar o qədər də qorxulu deyil. Maraqla gözləyirdim, gözləyirdim ki, görüm Kamil əmi nə deyəcək. Bunun cavabında Kamil əmi nə desə yaxşıdır. O, tənənəli bir ahənglə bizə bildirdi ki, iki nəfər sadələv və cahil adama, yəni mənimlə Nailəyə bildirməyi özünə vətəndaşlıq borcu hesab edir ki, Rəşid və onun kimi adamlar xüsusi elmi-tədqiqata möhtac olan bir ictimai hadisədir.

Nailə gülüb onun çox mübaliğə elədiyini, yəni məsələni çox şişirtdiyini bildirdi. Dedi ki, Rəşid kimi adamlar elə bütün dövrlərdə vardı. Həmişə öz xırda-murda işləri ilə məşğul olublar. Heç vədə öz hədlərini aşmayıblar. Cızığından çıxmayıblar. Buna görə də ləyaqətli adamlar üçün heç vaxt qorxulu olmayıblar və olmayacaqlar da. Özləri də heç bir ictimai hadisə-zad deyillər.

Daha Kamil əminin ona nə cavab verdiyini eşitmədim, çünki söhbətin elə bu yerində nənəm gəlib məni çağırırdı. Sən demə, gecəyarıdan keçibmiş.

Qaba düyü tökdüm, Rəşidin dostu ilə vidalaşmış getdim. Pillelərimizi qalxanda bir maşının qapısı çırpıldı və gurultu ilə uzaqlaşdı.

Gətirib düyünü verdim. Adilə söhbət eləyirdi. Mən də qulaq asırdım (onsuz da günortaya qədər bir işim yox idi). Adilə Rəşid-dən danışırdı. Deyirdi ki, şəkər xəstəliyindən şübhələnib. Elə-belə xəstə adama oxşamır. Hər səhər idman eləyir, qantel oynadır, amma bir tərəfdən də yaman dərmanbazdır, cürbəcür vitamin həbləri atır. Əsəbləri sakitləşdirən dərman içir. Bir şeyi başa düşmürdüm. Başa düşmürdüm əsəbini niyə sakitləşdirir. Onun bir dəfə də olsun hirs-ləndiyini, ya həyəcanlandığını görməmişəm. Sən demə, şəkər xəstəliyindən qorxmuş. Adilə bu xəstəliyin necə ağır xəstəlik olduğunu bizə başa saldı. Üstəlik müalicəsi olmadığını da dedi. Buna görə də Rəşid qət eləyibmiş ki, özünü axıra qədər yoxlatdırsın.

Əvvəlcə aparıb qanını analizə verib, sonra da özüylə şəhərə bir şüşə sidik aparıb, onu da analiz üçün... O gün Rəşid Adiləyə deyib ki, səhər onu nazirliyə, rəisinin yanına çağırıblar, guya bərk həyəcanlanıbmış, çünki rəis çox tündməcəz adamdır. Nazirlik başqa binada yerləşdiyinə görə, elə bağdan birbaşa ora gedib. Rəisin kabinetinə girəndə məlum olub ki, narahatlığa bir əsas yoxdur. Əksinə, rəis çox mülayim danışib, hətta Rəşidi eyhamla başa salıb ki, vəzifəsini böyütmək fikrindədir. Bu xoş xəbərdən sonra Rəşid işə qayıdanda kefi doxsan doqquz vurmuş. Ancaq ovqatının bu şiriniyi nahar fasiləsinə qədər davam eləyib, poliklinikaya analizə getmək istəyəndə də elə bu əhvaldaymış. Birdən Rəşid görür ki, bağdan gətirdiyi şüşə yadımdan çıxıb rəisin stolunun üstündə qalıb. Evə qayıdanda vəziyyəti çox pis olub. Adilə ona təcili iynə vurub. Nə qədər çalışıb ki, Rəşidi sakit eləsin, bir şey çıxmayıb.

Rəşid elə öz sözünün üstündə durub ki, rəis çox tündməcəz adamdır, dilxor olacaq. Elə biləcək ki, qəsdən eləmişəm. Adilə ilə çox məsləhətləşdilər. Gah deyirdi ki, gözləyim, qoy şüşəni rəsmi surətdə qaytarsınlar. Gah da deyirdi ki, gedim özüm geri istəyim. Bazar ertəsi iş gələndə də bu barədə fikirləşirdi. Axır ki, rəisin katibəsi Rəşidə zəng elədi ki, gəlib şüşəni aparsın. Katibə Rəşidlə çox mülayim danışib, amma Rəşidin ürəyi sakit olmur, hələ də məsələnin nəynən qurtaracağını gözləyir. Qanındakı şəkərin miqdarının artmasını da bu məsələyə bağlayır, deyir ki, iş şüşə əhvalatında deyil, onun qorxusu başqa şeydəndi. Qorxur ki, heç nədən böyük bir əmma çıxartсын. Amma aparıb yoxlatdırıb, məlum olub ki, heç bir şəkər xəstəliyi-filan yoxdur.

Eyvanda süfrə açdıq. Bu gün ən çox xoşladığım yemək hazırlanmışdı – yarpaq dolması, ət kətəsi, göy kətəsi, balqabaq kətəsi... Axır ki, Rəşid də gəlib çıxdı. Gələndə özü ilə bir zənbil “Borjom” da gətirdi. Onun dediyinə görə, “Borjom” çox xeyirli sudur, bədənə nə lazımdisa onun içində hamısı var.

Oğlunu qucağına alıb nazlaya-nazlaya oxşadı, ay mənim dovşan balam, ay mənim sərçə balam, ay mənim ördək balam...

Hər səhər iş getməmişdən oğlunun çarpayısına yaxınlaşıb salam verir: “Sabahın xeyir, əziz yoldaş naçalnik”. Sonra da oyanmasın deyər ehtiyatla öpüb gedir.

Adilə uşağı onun əlindən almaq istədi, Rəşid vermədi: “Dəymə, belə yaxşıdır, oğlum qucağımda olanda çörək boğazımdan rahat gedir. Bir də ki, onsuz da yorulub əldən düşmüşəm. Bir az dincəlsənə”. Sonra da hamıya nuşcanlıq dilədi.

Uşaq tox olduğu üçün sakit oturub hamının üzünə gülürdü. Çox yaxşı oğlandı: elə hey gülür... Bir dəfə eşitməmişəm ki, ağlasın, ya şıltaqlıq eləsin. Ancaq axırda oturmaqdan yoruldu – nə qədər bizim yeməyimizə baxsın? Yerə düşdü, Rəşid onu yenə qucağına aldı. Dedi ki, qoy atan çörəyini rahat yesin. Axı atan sənə üçün işləyib pul qazanmalıdır. Onda uşaq əlini Rəşidin döş cibinə saldı. Rəşid gülüb mənə göz vurdu. Dedi ki, görürsən hərifini, pul lazım olub. Götür nə qədər istəyirsən. Atanın pulları sənə qurbandır. Nə qədər götürsən heç uf da demərəm. Oğlan ordan bir kağız çıxartdı, əlində oynadırdı. Rəşid heç buna fikir vermirdi. Başı qarışıq idi, dolmaya qatıq töküdü. Adilə kağızı uşağın əlindən alıb öz yanında süfrənin üstünə qoydu. Sonra kağıza baxdı. Kağızda bir telefon nömrəsi var idi, ad-zad da yazılmamışdı. Adilə yaman fikrə getdi. Rəşid ondan soruşdu ki, niyə belə fikrə getmişən, sonra iştahan küsər. Adilə kağızı götürüb yerindən qalxdı, pəncərəyə yaxınlaşdı, əl çantası orda idi. Hara getdi, çantasını da özüylə aparır, hətta çimərliyə gedəndə də, mağazaya gedəndə də, kinoya, qərəz ki, hər yerə... Görək gözünün qabağında olsun. Çünki üzüklerini, qolbaqlarını, başqa qiymətli şeyləri də çantada gəzdirir. Nə qiymətli şey varsa ordadır. Hə, pəncərəyə yaxınlaşıb çantadan qeyd dəftərçəsini çıxartdı, nəyisə tapıb tutuşdurdu, dayandı, sonra bizim yanımıza qayıtdı. Sifəti ağappaq ağarmışdı. Özü də əsim-əsim əsirdi. Ağzını açanda heç səsini də tanımadım. Kişi səsi kimi xırıltılı və kobud idi:

– Donuz oğlu, donuz!!! Yenə köhnə əməlinə qayıtmısan?

Rəşid ağzında nə vardısı, hamısını uddu. Az qala boğulacaqdı.

– Nə olub? Sənə nə olub?!

Vallah, bir mərəkə qalxdı ki, gəl görəsən! Mən o vaxtacan arvadın belə söyüş söydüyünü eşitməmişdim. Nə gizlədim, bu sözlərin hamısını bilirdim. Ancaq bunları arvad deyəndə, başqa cür olur, min dəfə pis səslənir. Özü də o danışmırdı, bağırırdı. O, xırıltılı səslə bağırırdı. Elə bağırırdı ki, çox güman sahilə də eşidilirdi.

Rəşid ona yaxınlaşmaq istədi. Hardan, ona yaxınlaşmaq olardı?! Adilə az qala onun gözlərini çıxardacaqdı. Əlini atdı, amma gözüne dəymədi, təkcə yanığında iki qırmızı zolaq qaldı. Uşaqlar ağlaşırdı. Mən də dayanıb neyləyəcəyimi bilmirdim. Bu vaxt nənəm ona bir stəkan su gətirdi. Guya evimizdə hər gün belə şeylər olurmuş kimi, sakit səsle dedi:

– Siz çəkilin, görmürsünüz, arvadın ürəyi gedir, – deyə balaca uşaq kimi, Adiləyə su içirtməyə başladı.

O, bir az sudan içdi, təəccüb elədim ki, bu iki-üç qurtum suyu necə içdi. Dişləri stəkana dəyib taqqıldayırdı. Adama elə gəlirdi ki, stəkani çeynəmək istəyir. Suyu içəndən sonra yenə də söyüşə başladı.

Əvvəlcə heç nə başa düşə bilmirdim. Sonra məsələ aydınlaşdı. Heç demə kağızda Nailənin telefon nömrəsi yazılıbmış. Adilə gedib öz qeyd dəftərçəsindəki nömrə ilə bunu tutuşdurub. Nömrəni onun dəftərinə Nailə özü yazmışdı.

Nənəm kənara çəkildi. Adilə yenə Rəşidin üstünə şığırdı:

– Mən kim olduğumu sənə göstərəm, görərsən! Yadından çıxıb ki, hər şey mənim adımadır – mənzil də, maşın da, əmanət kitabçası da! Yadından çıxıb?! Eybi yoxdur, yadına salaram! Hər şeyi sənə başa salaram. – Sonra gedib taxtda oturub gözünün yaşını yeddi yerdən axıtdı. Bir azdan sakit oldu, başını əllərinin arasına alaraq sakit-sakit ağlayırdı. Özü də elə yazıq-yazıq ağlayırdı ki, elə bil əziz bir adamı ölmüşdü.

Bu dəfə Rəşid bir stəkan su doldurub ona yaxınlaşdı:

– Sakit ol, götür sudan iç.

O, Rəşidi itələdi.

– Özün sakit ol. Yeri, yeri, get, bir də boşanmaq üçün ərizə ver! Hələ qabağında diz çöküb yalvaracaqsan. O vaxt diz çökməyin yadından çıxıb? Ancaq daha bu dəfə ərizəni cırmayacağam. O səfərinin də payını indi alacaqsan!..

– Heç ayıb deyil? – Rəşid macal tapan kimi sözə başladı, özü də çox yavaşdan, nəvazişlə danışırdı. Elə bil nə isə anlaşılmayan bir şeyi başa salırdı. – Axı belə şey sənənin ağına hardan gəlir? Heç bilirsen ona niyə zəng eləmək istəyirdim? İstəyirdim onları barışdıram, deyirdim, qoy ailə dağılmasın. Dedim, qoy zəng eləyim, sonra fikrim dəyişdi. Dedim ki, adamdır, ağına cürbəcür fikir gələr, daha

zəng eləmədim. İndi özün görürsən ki, sən mənim can-ciyərim ola-ola belə fikirləşəndə gör başqaları nə fikirləşər? Vallah, zəng eləməmişəm, o balalarımızın canına and olsun ki, zəng eləməmişəm. Yalan deyirəmsə, gözüm çıxsın... İnanmırsan? Sən ki, məni tanıyırsan.

Adilə daha yavaş-yavaş ağlayırdı.

– Səni lap yaxşı tanıyıram. Get bu nağılı onlara danış, bəlkə sənə inanalar!

– Sakit ol, – Rəşid yenə də onu sakit eləməyə çalışırdı. Yaman dilxor olmuşdu. – Yazıqsan, gör özünü nə kökə salmısan? Yaman vasvası adamsan! Yaxşı, razıyam, qoy sən deyən olsun, səhv eləmişəm. İndi başa düşürəm ki, gərək əvvəlcə sənənlə məsləhətləşəydim. Bəlkə də gərək elə ikimiz bir yerdə zəng eləyəydik. Xahiş eləyirəm, sakit ol.

– O, arvadı ilə belə xoş danışsa da, mənə elə gəlirdi ki, ondan zəndeyi-zəhləsi gedir..

Çıxıb getdilər. Qabaqda Adilə gedirdi, dalınca da Rəşid. Bir əli ilə oğlunu sinəsinə basmışdı. O biri əli ilə də Adilənin qoluna girmişdi. Dallarında da qızları gəlirdi. Biz də nənəmlə oturub bir-birimizin üzünə baxırdıq – bu da bizim yeməyimiz!

Dinməz-söyləməz süfrəni yığışdırdıq. Sonra nənəmdən soruşdum:

– Sən bilirdin ki, Rəşid Kamil əminin bağımlı alıb bacısının adına saldırmaq istəyirmiş? – Arvad elə bil heç məni eşitmirdi. Fikrə getmişdi. – Nə fikrə getmişən, ay nənə?

– Şahlarbəy yadıma düşdü, Allah rəhmət eləsin. Kişinin eyvan-da oturub nörd oynamağını yadıma saldım. Zərifəyə uduzanda kişi yaman hirslənərdi.

Mən yenə dedim:

– Yəqin bizim bağı da almaq istəyir, indi ki, Kamil əmi ilə razılığa gələ bilməyiblər, deməli, bizimkini alacaq.

– Kim bilir, bəlkə də ürəyindən keçir, – deyə nənəm cavab verdi. – Bir-iki ildən sonra alar də... Onda bağ kimə lazım olacaq? Atan-anan dəli keçə kimi dağları gəzir, yay gələndə kimi o dağ sənənin, bu dağ mənim. Daha dərə-təpə, düz qoymayıblar.

– Ata-anam? Bəs biz adam deyilik? Bizə ki, bu bağ lazımdır!

– Sən də gələn yay onlarla gedəcəksən. Elədir, ya yox? Mən də ki, bir-iki illik qonağam, bağısız da keçinərəm.

– Yox, – razı olmadım, – burda olacaqsan. Mən də gəlib tez-tez sənə baş çəkəcəyəm, yaxşı?

– Nə deyirəm, qoy sən deyən olsun, – nənəm başımı sığalladı.
– Yaxşı Rəşid bura gəlib bağ söhbəti salsın, onda özün deyərsən ki, biz heç nə satmırıq. Hə, indi get nənən üçün su götür... Belə-belə şeylər barədə fikirləşmək sən üçün hələ tezdir, uşaqsan.

– Mən uşağam? Balaca olsam da mövhumatçı deyiləm! Nənə, sən yəqin bilirsən ki, bayquş gələndə adam ölür?

– Ölməyi vacib deyil, sənə dedim ki, ya ölür, ya da başına bir bədbəxtlik gələr.

– Yəni bir şey olmaya bilməz?

– Yox. – Nənəm diqqətlə mənə baxdı. Sonra yaxınlaşıb yanımda oturdu. – Qurban olum, sən nigaran olma. Sənə heç nə olmayacaq. Nə qədər ki, mən burda sənənləyəm, lap arxayın ol. Bayquşun gəlib-gəlməməyinin sənə dəxli yoxdur. Başa düşdün? – O yenə də başımı sığalladı.

Gör söz gəlib hara çıxdı? O elə bilir ki, mən özümdən nigaranam! Çox qəribə vəziyyətdir. Nə ki mənim başıma gəlməli pis şeylər var, öz üstünə götürmək istəyir? Günah-münah bilmirəm! Kamil əmi gələn kimi gedib yalvaracağam ki, o bayquşu güllə ilə vursun. Təəccüblüdür, görəsən harda qalıb belə? Adətən, Rəşid gələndən qırx-qırx beş dəqiqə sonra o da gəlib çıxırdı, uzaq başı bir saata.

Bir az kitab oxudum, bir az da televizora baxdım. O vaxtacı hava qaraldı, amma Kamil əmi gəlmədi ki, gəlmədi. Çıxıb eyvanda oturdum.

Yağış başladı. Əvvəlcə adicə yağış idi, sonra elə yağdı ki, gəl görəsən! Mən neçə vaxtdı belə şey görməmişdim. Bilmirəm bu gün niyə belə olub – səhər duman, axşam leysan. Nənəm də eyvana çıxdı. Dedi ki, bu yağışın heç yeri deyil – ənciri korlayacaq. Heç bilmirəm bu da əlamətdi, ya yox? İndi ki, nənəm deyir, deməli, əlamətdir. O biri tərəfdən də bunu hava haqqında məlumat kimi qəbul etmək olar. Baxaq görək on gündən sonra əncir necə olacaq? Kamil əmi də gəlib çıxmır. Heç belə gecikməmişdi. Dalbadal

ıldırım çaxır. Adama elə gəlir ki, kim isə yuxarıda elektrik xəttinə qayçı keçirir. Bir dəfə axmaqlıq eləyib mən də belə iş tutdum. Fors göstərmək istəyirdim. Əvvəlcə qığılcım çıxdı, sonra da indiki kimi, ozon qoxusu gəldi. Əvvəlcə nənəm danladı, anam da işdən qayıdandan sonra mənə bərk acıqlandı. Bəlkə Kamil əminin başına bir iş gəlib? Belə tufanda nə desən olar! Keçən il qumun içində qəhvəyi rəngli şüşəyə bənzər bir şey görmüşdüm. Dedilər ki, guya ildırım yeridir, bura ildırım düşüb. İndi gör belə şey adama dəyər nə olar? Sonra da deyəcəklər ki, bayquşun ucbatından olub! Doğrudan, bu vaxtacı harda qaldı axı?!

Nənəm yenə eyvana çıxdı.

– Bu qaranlıqda niyə oturmusan? Əyninə bir şey geysənə! Soyuqdan gör necə büzüşməsən?

– Deyirəm, görəsən, Kamil əmiyə bir şey olmayıb ki?

– Bu hardan ağlına gəlib?

– Elə-belə. İndiyəcən gəlib çıxmayıb.

– Özündən şey uydurma... Heç nə olmayıb, odur ey, gəlir, bu da sənə Kamil əmin!

Elə sevindim ki, daha nə deyim, heç özüm də bilmirdim niyə sevindim. Yaşlı bir adam səhərdən bağlarına qayıtmışdı. Elə yeri yir ki, elə bil heç yağış-zad yağmır, tələsmir, tənəklərin üstündən adlaya-adlaya keçir. Mən də öz yerimdə oturub sevinirəm! Yaxşı ki, bundan heç kimin xəbəri yoxdur.

– Hara?

– Bu saat gəlirəm. Bircə şey soruşub qayıdıram.

– Əyninə bir şey geyməmiş heç yana buraxmaram. Sonra əziyyətin mənim üstümə düşəcək.

Bağ lap yaxında idi. Amma özümü ora yetirənəcən tamam islandı. Eyvandakı talvarın altında dayandım. Nə qədər ki, həyətdə yüyürürdüm, hər şeyi görürdüm, dalbadal ıldırım çaxırdı. Hər yer işıqlanırdı. Amma bura qaranlıqdı, iki addımlıqdan göz-gözü görmürdü. Evin qapısı açıqdı, Ancaq xeyri nə idi, içəri eyvandan da qaranlıqdı. Elə bil heç evdə adam yoxdu. Qapqara zülmət! Kənardan içəri adlaya bilmirdim. Bircə küləyin vıyılması, bir də yarpaqları döyəcəyən yağışın səsi eşidilirdi. Meynə yarpaqlarına dəyən yağış lap karton səs verirdi.

– Axşamın xeyir! – deyə o, yaxınlaşıb işığı yandırdı. Sonra yenə də qayıdıb kreslodə oturdu. Yaş paltarını da dəyişib eləmədi. Üzümə baxdı, gülümsəmədi, sifəti çox yorğun idi.

Elə kənardan soruşdum:

– Kamil əmi, siz öləcəksiniz? – Amma özüm də başa düşdüm ki, axmaq söz danışdım. Ancaq neyləyə bilərdim, özümü saxlaya bilmirdim. Doğrudan da sual o qədər axmaq sual idi ki, özüm də mat qalmışdım. Axırınıc sözü güclə dedim.

O gülümsəyib dedi:

– Öləcəyəm.

Öz-özümə fikirləşirdim ki, indi “salamat qalın” deyib getməliyəm.

– Necə ki? Bu barədə əlində bir məlumat-zad var?

İndi ona nə deyim?

Səsimi çıxarmadım. Yerindən qalxıb mənə yaxınlaşdı, çiyinlərimi qucaqlayıb dedi:

– Lap islanmısan, pencəyini çıxart, mən də çay qoyum.

Oturub bir az söhbət elədik. Dedi ki, bazar ertəsi aylıq hesabat verməlidir. Ona görə də bu gün idarədən gec çıxıb. İşlərini sahmana saldığı üçün ləngiyib. Danışdıqca, hiss eləyirdim ki, işindən çox narazıdır, işini ürəkdən sevmir.

Sonra gözlənilmədən söhbəti dəyişib dedi:

– Əlbəttə, öləcəyəm, bəs sən nə bilirdin? Ancaq belə tezliklə yox. Heç bilirsən nə qədər görüləsi işim var? Lap istəsəm də indi ölə bilmərəm. Görək bu işlərin hamısını sahmana salım.

Aydın məsələdir ki, iş deyəndə idarədəki işini nəzərdə tutmur. Onda belə çıxır ki, ölənəcən beləcə gecə-gündüz makinanı taqqıldadacaq. Əvvəllər heç olmasa ucadan oxuyardı. İndi yazdığını da oxumur...

– Axı nəyə lazım? Siz elə hey yazırsız, amma heç kim çap eləmək istəmir.

Bu sözləri deyəndə o mənim üçün çay süzürdü. Birdən gözünün altı səyridi, qaşlarını çatdı, stəkani qabağıma qoyub diqqətlə mənə baxa-baxa başını buladı:

– Əhsən! – O, gülümsünüb ikinci stəkana da çay süzdü. – Əhsən, əcəb dostsan!

Adi vaxtlarda axşam saat on olan kimi nənəm məni evə səsleyirdi. Amma indi on birə on beş dəqiqə qalmışdı, heç onun səsi gəlmirdi.

– Səbr elə, məni çap eləyəcəklər. Bilmirəm nə vaxt eləyəcəklər, sabah, bir aydan, bir ildən sonra, amma gec-tez eləyəcəklər. O vaxtacan görək mənim sözümə inanasan. Heç olmasa sənə inan, xahiş eləyirəm. – O çox ciddi xahiş eləyirdi.

O matros paltarı geymiş balıqçı oğlan yadıma düşdü. Birinci dəfə görəndə, nədənsə elə ilk dəqiqədən onun da sözüne inanırdım. O deyəndə ki, üçüncü nərəni də tutacaq, heç şübhə eləmədim.

– Sizə inanıram. And içirəm, Kamil əmi.

– Çap eləməyinə eləyəcəklər, – deyə o, fikirli halda cavab verdi, – Ancaq belə məlum olur ki, daha bu da əsas məsələ deyil.

Birdən məndən soruşdu:

– Heç bilirsən ki, insanın həyatında ən vacib məsələ nədir?

– Bilmirəm. Nədir?

– Yəni heç ağlına da gəlmir?

– Nə deyim... Gəlmir...

O, məyus halda başını buladı:

– Yaxşı yerdə axşamladıq... İki ağıllı adam baş-başa verib bir sadə sualın cavabını tapa bilmirik. – Mənə göz vurdu, onda başa düşdüm ki, zarafat eləyir.

Bugünkü balıq əhvalatını ona yerli-yataqlı danışdım. Bir dəne də sual vermədi, oturub qulaq asdı, çox diqqətlə qulaq asırdı.

– Onunla rastlaşarsan, – deyə məni arxayın elədi. – O matros paltarı geyən oğlan kimi adamlar asanlıqla yoxa çıxmırlar. Hələ görüşəcəksiniz. Məsələni ona başa salarsan, o da başa düşər. Bunun üçün fikir eləmək lazım deyil. Söz yox, yaxşı olmayıb, ancaq sənə təqsirin nədir?

Bir müddət danışmadıq. Bircə bizim pəncərəmizdən işıq gəlirdi. Ətraf qapqara qaranlıq idi, heç nə görünmürdü. Yağışın səsindən, dənizin gurultusundan başqa heç nə eşidilmirdi. Səhərəcən beləcə oturdum – ya dinməz-söyləməz, ya da söhbət eləyə-eləyə – mənim üçün heç fərqi yoxdu.

Kamil əmi də fikrə gedib susurdu. Sifəti yenə də əvvəlki kimi yorğun görünürdü. Birdən yadıma düşdü, axı, deyəcəkdim ki, bay-quşu vursun.

Qəflətən ildırımın işığında gözümə nə isə bir şey dəydi.
– Deyəsən gələn var!..
– Yox, sənə elə görünür. – O, ayağa qalxıb əlləri ilə məhəccərə söykənərək qaranlığa baxdı. – Heç kim görünmür...
– Yox, düz deyirəm. Kimsə gəlir.

Gördük ki, gələn Nailədir. Eyvana bir neçə addım qalmış dayandı. Başdan-başa islanmışdı. Amma nədənsə talvarın altına gəlmirdi. Mən dönüb Kamil əmiyə baxdım. Niyə susduğunu başa düşmürdüm. Elə bil heç onu görmürdü. O qalxıb pillələrə tərəf bir addım atdı. Mən də onun dalınca tərpendim. Elə birlikdə də aşağı endik. Yaxınlaşdıq. Kamil əmi bir kəlmə də danışmırdı. Nailə soruşdu:

– İstəyirsən qayıdım?

Başları xarab olub deyəsən. Evə girməkdənsə yağışın altında qucaqlaşib öpüşürlər. Üç addımlıqda bomboş ev, adamın gülməyi gəlir.

Çıxıb getdim evimizə. Nənəm oturub corab toxuyurdu. Dedim ki, Nailə qayıtdı.

– Sənə nə deyirdim? – O, yaman sevindi. – İndi gördün? Daha əlamətlərə şübhə eləmirsən ki?

Nənəmin bu sözlərinə lap məəttəl qaldım. Cavab verməyə söz tapa bilmədim.

– Nənə, mən nəyə inanmalıyam ki? Deyirdin hökmən bir bədbəxtlik olacaq, kişinin arvadı qayıdıb, daha bunun nəyi bədbəxtçilikdir?

– Bəs bədbəxtlik deyil, nədir? Qayıdıb. Daha onun başına bundan da böyük bədbəxtlik gələ bilməz ki? Ölüsünə də bəsdə, dirisinə də!

Özlüyümdə fikirləşirdim, görəsən bu ciddi danışır, ya zarafat eləyir. Daha onunla mübahisə eləmədim. Səhərdən belə qərara gəlmişdim ki, bir də onunla höcət eləməyim: axı ola bilməz ki, dünyada baş verən hadisələr haqqında hamı eyni cür fikirləşsin.

Evdə sakitlik idi. Nənəm də yerinə uzanmışdı. Həyətdən övvəlki kimi, yağışın xışıltısı eşidilirdi. Çalışırdım ki, yadıma bir şey salım, mümkün eləyə bilmirdim. Səbəbi də yağış idi – onun səsindən gözlərim öz-özünə yumulurdu. Axır birtəhər özümü yığışdırıb soruşdum:

– Nənə can, insan üçün həyatda ən vacib şey nədir?

– Vacib şey? – deyə nənəm təkrar eləyib xeyli fikrə getdi. Mənə elə gəldi ki, arvad yatıb. – Mənə qalsa, – deyə o, nəhayət dilləndi. – Qayalıda bunu ancaq Rəşid bilər. Səhər gedib ondan soruşarsan. İndi yat. Boş-boş suallar vermə. Gecən xeyrə qalsın. – Onu görməsəm də, mənə gün kimi aydın idi ki, nənəm gülümsünür. Ona yaxşı bələdəm.

Bu gecə bayquş gəlmədi...

KƏRGƏDAN BUYNUZU

Personajların tanıdığımız real adamlarla hər hansı bir oxşarlığı tamamilə təsadüfidir.

Müəllif

Baharın gəlişi özünü göstərirdi. Bərbərxanada qadınlardan danışır dılar.

– Qadın ki, dedin ey, birinci onun yerişidir, – deyə cavan dəllək Avtandil müştərisinin üzünü cəld hərəkətlərlə masaj eləyə-eləyə öz fikrini qonşusu Ağasəfaya qəti bildirdi; Ağasəfa bu vaxt köhnə müştərisi Raufun üzünü qırxırdı. – Zalım qızının da yerışı adamın lap aqlını çıxarır başından. – Qadın salonu tərəfə işarə eləyib səsinə aşağı saldı. – Hər həftə gəlir. Əlimdə nə işim oldu, atıram, gedirəm tamaşasına.

Müştəri söhbətə qarışdı:

– Bu gün də gəlmişdi! – Elə inamla dedi ki, elə bil görüb eləmişdi.

– Yarım saat olar getdiyi. Siz hardan bilirsiniz?

– Onu bilməyə nə var?! – Bu dəfə müştəri bir az acıqlı dilləndi.

– Üçüncü dəfədir odekolonunu fişqırdırsan üz-gözümə. Yoxsa, elə bilirsən ləzzət eləyir mənə?

– Qadının yerışı vacib şərtidir, buna mənim sözüüm yoxdur, – deyə əsəbi müştəri çıxıb gedəndən sonra, Ağasəfa qayıtdı bayaqkı söhbətin üstünə; bu ucaboy, arıq qocanın dəllək dükənində yoldaşları arasında xüsusi hörməti vardı. – Amma baxır kimin yerışı. Elə arvad var ki, istəyir yeriməsin, lap belə qanad açıb uçsun, ya da ki, misalçün, sürünsün, heç tüküm də tərpməz. Odur ki, bacıoğlu, əsas məsələ yerışdə-zadda döyül. Sən cavansan hələ, təcrübən azdı, dərinədən bilmirsən bu işləri – hər kəsin öz zövqü var; birinin görürsən ki, qarabuğdayı arvad xoşuna gəlir; dəxli

yoxdur – istəyir nə təhər yeriyir yerisin, o birinin sarışın. Birinin kök arvad xoşuna gəlir, o birinin arıq. Elədir, elə döyül?

Avtandil istər-istəməz təsdiq eləməli oldu, çünki bu dəlləlxanada Ağasəfanın sözünün qabağında söz demək adət deyildi. Yaşı yetmiş haqlasa da, Ağasəfa hələ də ən yaxşı usta sayılırdı, müştəriləri yanına gəlməzdən qabaq telefonla zəng vurub növbə tuturdular. Onun şöhrəti çoxdan yayılmışdı şəhərə. Hamı da bilirdi ki, necə olub adı dillərə düşüb: bu tarixi hadisə 1943-cü ildə, general De-Qollun Bakıya gəlişi zamanı baş verib. Bəli, gələcək marşal və prezident o vaxt yolüstü iki gün Bakıda qalıb və bir sıra başqa işlərlə yanaşı, üzünü də qırxmalı olub. Bu məsul tapşırığı yüksək mənəbli müştəridən təxminən bir ay əvvəl hospitaldan çıxıb axsaya-axsaya doğma şəhərinə qayıtmış çox istedadlı, amma o zaman hələ az tanınan bir dəlləyə, yəni Ağasəfaya etibar eləyiblər.

Rauf bu qeyri-adi əhvalatdan təzəcə xəbər tutmuşdu. Baxmaya-raq ki, o, Ağasəfanı otuz il idi tanıyırdı və bu otuz il ərzində hər on gündən bir Xaqani küçəsindəki bu bərbərxanaya təşrif gətirirdi. Həmin o tarixi üzqırxma əhvalatını Ağasəfa bütün təfsilatı ilə, uzun-uzadı, hər kəlməsindən sonra çox mənalı fasilələr verə-verə bir saata zorla danışib qurtarsa da, Rauf kəmhövsələlik eləməmişdi, əksinə, məmnun qalmışdı, çünki yaxşı bilirdi ki, bu böyük hörmətdi və çox az-az adamlar bu hörmətə layiq görülür. O gün isə, Ağasəfa onun üzünü sabunlayanda hamıya eşitdirmək üçün bərkənd Avtandilə dedi ki, Raufun üzü tükünün codluğu və dərisinin zərifliyi ilə ona rəhmətlik prezidentin üzünü xatırladır. Aydın məsələdir ki, bu sözlər Raufun canına sarı yağ kimi yayıldı və həmin gündən o, Ağasəfanı ən nəcib və ən ağıllı adamlardan biri hesab eləməyə başladı.

Ağasəfa ondan xahiş elədi ki, “qadın məsələsi” barədə fikrini desin. Rauf bir ustad ədası ilə qımışdı. Çünki o, Ağasəfadan da, Avtandildən də bu məsələdə üstün idi, böyük təcrübəsi var idi.

– Mən səninlə bir o qədər də razı deyiləm... Arıq belə gəlmişdi, kök belə getdi. Nə dəxli, axı hərəsinin öz yeri var, əsl kişiyyə hər cürəsi qəbuldur: qarabuğdayısı da, sarışını da, kökü də, arığı da. Bircə dəfə yaşayırıq bu dünyada, gərək hər cürəsini dişinə vurub, dadasan. – Bunu deyib o, müştəri gözüylə güzgüdəki əksinə baxdı, qayğılı-qayğılı alnını ovuşdurdu və beləliklə də bu söhbətə bir növ son qoymuş oldu.

Ağasəfa həssas adam idi, dərhal müştərisinin ürəyindən keçəni oxudu və xüsusi bir qayğı ilə Raufun alınının dərisini ovuşdurub:

– Qırış dərdi çəkməyinə hələ çox var, – dedi. – Bu qırış deyil, qatdır kəşib, qaşqabağuvu tökəndə əmələ gəlir.

Ağasəfa onun pencəyinin yaxasında olan və olmayan tükləri çırpıb təmizlədi və Rauf oturduğu rahat kreslodan könülsüz halda durdu. Vestibüldə o, iri bədənnüma güzgünün qabağında bir an ayaq saxladı, ordakı gözəl geyimli, boylu-buxunlu, yaraşıqlı kişiyyə baxıb xoşhallandı və dən düşmüş bıqlarını tumarlayıb küçəyə çıxdı.

Vaxta hələ vardı, maşının yanında dayandı və gənclik illərini, cavanlıq çağlarında Nizami küçəsiylə gecə gəzintilərini həsrətlə xatırladı. O vaxtlar bu küçə şəhərin əsas seyrəngah yeri sayılırdı. Demək olar ki, hər axşam, şər qarışanda cavanlar “Vətən” kino-teatrının tininə yığılar və başlayardılar eyni bir marşrutla – bankın binasının yanından sağa burulub dənizçilər klubunun səkisi ilə Dənizkənarı bulvara və ordan da geriyyə gəzişməyə. O illər Rauf hörməti olan, tay-tuş arasında seçilən oğlanlardan idi. O, heç vaxt başçılıq iddiasında olmamışdı, amma qolunun gücü və cəsarəti yaşıdları yanında ona xüsusi hörmət qazandırmışdı. Xoşxasiyyətinə, gülürüzlüyünə, bir ölçü-biçi bilməyən kefcilliyinə görə o, həmişə təzələnen dost-aşnanın diqqət mərkəzində olardı.

Qızların da o zamanlar Raufdan ötrü ürəyi gedirdi. O da hər-dən-bir qadın qəlbini, necə deyərlər, ovsunlayırdı, özü də o, bunun üçün özünü oda-közə vurmurdu, hər şey demək olar, ilk baxışdan baş verirdi. Qızlarla tanış olanda özlərini onlara qeyri-adi adam kimi göstərməyə çalışan oğlanlardan fərqli olaraq, o, bu sınıanmış fəndə heç vaxt əl atmırdı; yəni onlara təsirli məktublar yazmaz, cəngavərliyini göstərən hadisələr uydurmazdı. Ömründə qızlara şeir də yazmamışdı. Hətta onları məftun eləmək məqsədilə telefondan asılıb saatlarla söhbət eləməzdi. Çünki başa düşürdü ki, özü, yəni sağlam bədəni, gözəl qədd-qaməti, par-par yanan qara gözləri, söhbət elədiyi xanımdan uzaqdırsa, səsini-danışığın həmin xanıma elə bir təsiri ola bilməz.

Rauf sürətlə ötüb-keçmiş gənclik illəri üçün bir də köks ötürüb maşına oturdu və tibb institutunun yeni binasının qabağına sürdü; Aida adında gözəl bir insanla altının yarısına oraya görüş təyin eləmişdi.

Bir il idi ki, bu necib insan gündəlik ailə qayğıları və aspiranturada təhsillə yüklənmiş vaxtının həftədə bir neçə saatına qənaət eləyib onunçun ayırırdı. İşini ehtiyatla tutmağı sevən Rauf onun əri ilə rastlaşmamaq üçün heç vaxt onların evinin həndəvərinə yaxın düşməzdi; Aidanın dediyinə görə, əri hər şeydən şübhələnen, boş yerə əsib-coşan qısqanc adam idi.

O, Aidaya aldığı hədiyyəni – gümüş qolbağı ilə fransız ətrini – maşının qabaq oturacağına qoymuşdu, çünki onun fikrincə, görüşün əvvəlində təqdim edilən hədiyyənin axırda verilən hədiyyədən təsiri qat-qat çox olur, atalar demişkən: daldan atılan daş topuğa dəyər, ya da – toydan sonra nağara, xoş gəldin, bayram ağa; çox doğru buyurublar, Allah onlara rəhmət eləsin, müdrik adamlarmış. Axı doğrudan da, hansı bəxşeyişlə ötüb keçmiş şeylərə təsir göstərmək mümkündür?!

O, bir on dəqiqə gözlədi. Tələbələr axınla institutdan çıxmağa başladılar. Onlardan biri – ucaboylu, qədd-qamətli, yaraşıqlı bir qız qaça-qaça küçəni keçdi və yan-yöresinə göz gəzdirib cəld özünü maşına saldı.

– Hara gedirik? – Oturmağı ilə Raufun üzündən öpməyi bir oldu. – Yənə mikrorayona?

– Yox, dostlarımdan biri məzuniyyətə gedib, evinin açarını verib mənə. Üçgöz otaqdır – şəhərin düz mərkəzində.

Aida gülümsəyib:

– Üç otağı neylirik, bizə biri də bəsdir, – dedi. Gözü bağlamaya sataşdı. – Bu mənimçündür? Çox sağ ol! – Bağlamayı açdı, qolbağını götürüb ölçdü. – Gözəldir. Çox sağ ol. İndi gərək fikirləşib bir şey uyduram ki, hardandır bu mənimçün. Deyərəm institutda bağışlayıblar, özümü yaxşı apardığıma görə. Bura bax, bu gün mən uzağı doqquzun yarısında evdə olmalıyam. Acığın tutmur ki?

– Onda mən də elə ailəmin dalınca özümü çatdırram qayınatamgile – Rauf gözücu ona baxdı. Aida güzgünü özünə tərəf çevirib pomada və karandaşla onsuz da gözəl hüsnünə misilsiz bir rövneq verdi.

– Arvadın qısqancdır?

– Demək olar ki, yox. Sakitləşib daha. Əvvəllər günümüz-güzəranımız yox idi. Üç dəfə çıxıb gedib evdən. Əslinə qalsa, özü fağır

adamdır, di gəl, valideynləri qızıdırırdılar. Ələlxüsus qayınatam. İndi o da nisbətən sakitləşib.

– Harda işləyir qayınatan?

– Akademiyada. Alimdir, təxminən akademik kimi bir şeydir. Amma dəxli yoxdur. – Qayınatası barədə söhbət qanını qaraltdı Raufun. – Başqası olsaydı onun yerinə, o imkanla dağı dağ üstə qoymuşdu. Amma bu, bircə elə onu bilir ki, camaatın başına ağıl qoysun, öyüd-nəsihət versin. Ən qəribəsi də odur ki, mənim tanıdığım adamlar da onu ağıl dəryası hesab eləyirlər. Nəyə görə, başa düşə bilmirəm. Sənə nə oldu, hara boylanırsan?

– Elə bildim köşkün yanında dayanan ərimdir, dayanıb düz bizə baxır. – Aida bunu gülümsəyərək desə də, təbəssümündə bir əsəbilik duyulurdu.

Rauf özünü mümkün qədər laqeyd göstərməyə çalışaraq etinasız bir tərzdə soruşdu:

– Bəlkə elə doğrudan da o idi? – Aidanın ərini o cəmi bir dəfə maşından görmüşdü; arvadının qoluna girib institutdan çıxırdı. Yekəpər, heyvərə bir şey idi; yaxşı əltopu oynadığına görə institutu qurtarandan sonra onu aspiranturada saxlamışdılar.

– Yox, yox, mənə əvvəlcə elə gəldi ki, odur... – Aida bir an susandan sonra fikirli-fikirli əlavə etdi: – Sənə demişdim axı, şənbe günləri məşqləri axşamdır... Bilsəydim belə gicbəsərdir, bəyəm gedərdim ona.

– Səndə nə təqsir, çıxmaqandır. Ərlərin arasında hərdən çox qəribə adamlar olur. – Bu hikmətli kəlamı Rauf xüsusi bir vurğu ilə dedi.

* * *

Elə həmin axşam qayınatasının titrəyən əllərinə baxa-baxa Rauf fikirləşdi ki, düz sözə nə deyəsən, qocalıq da bir şey deyilmiş. Onun özünün yaşı təzəcə əllidən adlasa da, axır vaxtlar, nədənsə, tez-tez səhhəti barədə düşünməyə başlamışdı. Düzdür, səhhətindən hələ şikayəti yox idi, amma görkəmində... Görkəmində əməlli-başlı, özü də xüsusi bir səylə qulluq eləməyinə baxmayaraq, illərin amansız möhürü izini qoymuşdu.

Nəhayət, qayınatası dinləyicilərinə – arvadına, qızına və kürəkəninə oxumaq istədiyi yeri axtarıb tapdı, kitabı özündən aralı tutub – o, cidd-cəhdlə çalışırdı ki, eynək taxmasın və bu da Raufu yaman əsəbiləşdirirdi – ətrafdakılara razı bir görkəmlə nəzər saldı.

“Elə bil alçaq dağları yaradıb, zalım oğlu, gör bir nə razıdır özündən” – başında bu fikir Rauf səbirsizliklə yerində qurcalandı, otura bilmirdi, amma bu özündən razı “siçanla” vacib bir söhbəti vardı, o yadına düşdü deyən, tərpenmədi.

– Burda Avropa, Asiya, Afrika və hətta qədim astek həkimlərinin, əlkimyagərlərinin və türkcəçarələrinin bizə qədər gəlib çatmış dava-dərman və ədviyyatı reseptləri toplanıb. İstəyirsə, onlardan bir neçəsini oxuyum sizinçün?

Qayınata qədim əlkimyagərlərdən birinin reseptini oxumağa başladı. O, aramla oxuyur, mətndəki çətin sözləri izah eləməkçün tez-tez dayanırdı. Diləfruz xanımla Xalidə çox diqqətlə qulaq asırdılar. Əlkimyanın sehrli maddələrinə əl atmadan bəzi əşyaları qızıla və başqa qiymətli daş-qaşa çevirməyi pis bacarmayan Rauf da özünü elə göstərirdi ki, guya diqqətlə qulaq asır. Əslində isə öz mənzilini dəyişmək barədə fikirləşirdi: götür-qoy eləmək üçün söhbəti necə və haradan başlasın.

– Hə, bax, bu çox maraqlı şeydir; gənclik iksiri. – Qayınatasının bu sözləri onu fikirdən ayırdı. – İnsanı iyirmi-otuz yaş cavanlaşdırır. Belə bir şey müasir təbabət elminin heç yuxusuna da girməz!

– Sizdə resepti varsa, verin, 2 nömrəli aptekdə mənim yaxın bir dostum işləyir, – deyərək Rauf gülümsəyərək Xalidəyə göz vurdu. Məzəli atmacaları baş tutanda onun özünə də ləzzət eləyirdi. – O, yarım saatın içində növbədənkənar, sizinçün həmin dərmanı hazırlayar, siz də içib cavan tələbə olarsız.

Qayınatası Raufun atmacasını cavabsız qoymadı:

– Harda, aptekdə? – o, pıqqıldayıb istehza ilə irişdi. – İnanmıram belə sifariş qəbul eləyən tapılsın: son dərəcə qeyri-adi inqrediyentlərdir: “xoruzun ilk banı qəbiristanlıqdan dərilmiş zirə, arı balında qarışdırılıb döyülmüş bahar ekstraqonu ilə cövüz...”

– Bir də yeğin ki, bir parça şeytan dırnağı, ya da onun quyruğunun tükü, – deyərək qayınana sehrli iksirin tərkibini təsvir edən bundan əvvəlki mətnin sonluğu ilə ərinin nitqini tamamladı.

Qayınata çox ciddi tərzdə etiraz etdi:

– Yox, burda şeytanın adı çəkilmir, – amma əvvəlcə kitabdakı mətni diqqətlə gözədən keçirdi, – elə onsuz da tərkibi çox mürəkkəbdir.

– Yaxşı bəs o ekstraqon nə olan şeydir? – deyə Xalidə maraqlandı. – Demişdin, amma yadımdan çıxıb.

– Bu, tərxunun latınca adıdır.

Rauf heyretini gizləyə bilmədi:

– Bazar doludu onunla, nə qədər istəyirsən, buyur, al! Biz elə bu gün də yemişik ki... Yəni bizim o həmənlə tərxundan?

– Bəli, həmənlə tərxundan. Elə zirənin özü də bizdə bitir; Bakı ətrafında sahil boyu zirə kolu çox olur.

– Elədir, dəniz qırağında olmağına olur, amma qəbiristanlıqda, çətin ağılım kəsir, – Raufun adəti idi, çap edilmiş sözlərə həmişə şübhə ilə yanaşardı. – Yazmağa nə var, götürüb yazıb: qəbiristanlıqdan dərilmiş... Zalım uşağı bilir nə yazır? Get axtar.

Qayınata səhifəni çevirərək fikri dağınıq halda ona cavab verdi:

– Məsələ zirədə deyil. Ən vacib və ən əsas şey axırda göstərilir, özü də bu, nə şeytan dırnağıdır, nə də div ürəyi... – o susdu, böyük maraqla və intizar içində bu schrli tutyanın adını eşitməyə tələsənlərə aaramla göz gəzdirdi.

– Hər nədirsə, görünür, defisit şeydir, – deyə Rauf fikirləşdiyini dilinə gətirdi. – Yoxsa, camaat indi çoxdan bu reseptin üzünü köçürüb qaçmışdı cavanlaşmağa. Bir dənə də qoca qalmamışdı.

– Ola bilər, amma burda yazır ki, bu dərmandan həтта real tarixi şəxsiyyətlər də istifadə edilə bilər. Məsələn, II Ramzes, Assurbanipal, Ulu Karl... “Və onların gözləri alışıb yandı, qollarına və bellərinə güc gəldi”. – Qayınata gözünü kitabdan qaldırıb gülümsəndi. – Əlbəttə, bu, elmi xəbərdən daha çox reklama oxşayır, amma elə mənim yadımda qalan, həmin o tarixi şəxsiyyətlər həqiqətdən də çox yaşayıblar, ömürlərinin axırına kimi də qıvraq olublar, özü də cavan görünəblər.

– Ağzınızda padşah deyirsiniz, görünər də. – Rauf bunu tam ciddi dedi. – Bütün dövrlərdə belə olub, belə də olacaq. Biz onların yerini yeriyyə bilmərik... Siz oxuyub qurtarmadı, quyruğu qaldı. Dediğiniz o iksiri hazırlamaq üçün daha nə lazımdır?

– Kərgədan buynuzu. Onu öküz saati vaxtı həvəngdə yaxşı-yaxşı döyüb, həmin o deyilən ekstraqonla, zirə ilə, cövüzlə və balla əməlli-başlı qarışdırmaq lazımdır. Hə, bir də dörd misqal ağırlığında qızıl pul lazımdır. Vəssalam, şüttamam.

– Nə vaxtı dediz, öküz saati vaxtı, onu nə təhər başa düşək? Üz istəyirəm, bircə dəqiqə, – Rauf qeyd dəftərçəsini çıxarıb yazmağa başladı. – İşdəkilərə danışmaq istəyirəm, bizim uşaqların xoşu gəlir bu cür maraqlı şeylərdən. – Eşitdiyi bu söhbəti o, heç kimə danışmaq fikrində deyildi. Sadəcə olaraq, öz hərəkətlərini, hər ehtimala qarşı, izah etmək onun adəti idi.

– Öküz saati gecə saat ikidir.

– Zirə yayda çiçəkləyir, deməli, saat hansı qayda ilə götürülür – adi qayda ilə, yoxsa yay qaydası ilə?

Qayınata özünü saxlaya bilməyib gülümsədi:

– Məncə, yay qaydası ilə... Ala, kitabı, götür, rahat-rahat köçür.

– Yox, Siz elə, yaxşısı budur, öz sözlərinizlə deyiniz, yazım, – deyə Rauf ondan xahiş elədi. – Yoxsa qərribə-qərribə sözlər var orda. Deməli belə, tərxun yerinə qədər deyəsən hamısını yazmışam. Gərək ki, düppədüz olsun...

– Bir də kərgədan buynuzu. Onu da yazır, gərək həvəngdə lap narın olanacan döyəsən...

– Hansı buynuzunu?

– Başa düşmədim. Necə yəni hansı?

– Sağımı, solunu? Yoxsa hər ikisini?

Qayınata təmkinlə, heyretini əsla bürüzə vermədən:

– Fərqi yoxdur, – dedi, – hansı oldu, olar.

Süfrəyə çay gəldi. Diləfruz xanım da elə bil bunu gözləyirmiş kimi birdən dilləndi:

– Maraqlıdır, adam bir sınağa, bəlkə, doğrudan da, təsiri var?!

“Sən Allah, sən bir bu qartımış toyuğa bax, könlündən cavanlaşmaq keçir. – Bunu, əlbəttə, Rauf dilinə gətirmədi, çayındakı limonu əzə-əzə özü-özünə fikirləşdi. – Hər işim düzəlmişdi bircə elə bu qalmışdı”.

– Görünür, mən yazda Afrikaya səfərdən nahaq imtina eləmişəm – qayınata arvadına baxıb gülümsədi. – Cavanlaşmaq imkanını əldən vermişəm gedib.

– Özün deyirdin ki, putyovka çox bahadır, – deyə arvadı getməməyinin səbəbini onun yadına saldı. – Bir ətək pul ver, gəzdüyün də cəmi-cümlətanı üççə ölkə.

Qayınata gülümsədi:

– Hə, cəmi-cümlətanı. Amma gör necə ölkələrdir də: Madaqaskar adası, Tanzaniya, Keniya. Özü də Serenqoti, Nqoronqoro qoruqlarını gəzmək şərtiylə... Siz bunu heç təsəvvür eləyirsiniz?

Rauf xaricə putycvka söhbətinin uzanmasını heç istəmirdi. Odur ki, tez bu mövzunu yekunlaşdırdı:

– Əvvəla, yazda siz bu resepti bilmirdiz – dedi. – İkincisi də ki, kim sizə icazə verərdi kərgədan öldürəsiniz, indi daha Afrikada hamı ağillanıb; qəzetlər hər gün bu barədə yazır.

Qayınata razılaşdı onunla və barışdırıcı tərzdə dedi:

– Zarafat eləyirdim. Lap əlimdə lisenziyam ola, icazə versələr mənə, kərgədana mən güllə atmazdım.

– Maraqlıdır, görəsən onun ətini yeyirlər?

Bu sual, qayınatayı çaşdıran kimi oldu və maraqla Raufa baxıb dedi:

– Bilmirəm, – sonra da tez əlavə elədi: – Amma ola bilsin ki, əti yeməlidir... Niyə soruşursuz ki?

– Heç, elə-belə, maraqlıdır, – Rauf öz-özündən razı qalmışdı ki, axır ona çətin bir sual verə bildi. – Bu vəhşi heyvandan, deyirəm, nə isə bir xeyir də olmalıdır, ya yox?!

Qayınata çevrilib divar saatına baxdı; bu o demək idi ki, yeməkdən sonra yatmağın vaxtı yaxınlaşıb. Rauf da baxışı ilə arvadını tələsdirdi. Amma o buna əhəmiyyət verməyib, başladı anası ilə stolun üstündəki qab-qacağı yığışdırmağa.

İndi, qarşıda cavanlaşmaqçün belə gözəl imkanlar açıldığı bir vaxt mənzilləri dəyişmək məsələsi ona çox xırda bir iş kimi görünürdü. Amma buna baxmayaraq o, söhbəti açdı, fikrini təfəsilatı ilə izah elədi.

Qayınatası onun sözünü kəsmədən qulaq asırdı. Rauf mənzilləri dəyişməyin hər iki tərəf üçün xeyirli olduğunu deyəndən sonra da o, bir müddət dinmədi, nəhayət, dalğın halda kitabı vərəqləyə-vərəqləyə:

– Bax, – dedi, – bu da maraqlı şeydir. Heyvanların dilini başa düşməyi öyrənmək olar. Məncə, çox faydalı davacatdır. Oxuyum?

Rauf təəssüblə, bir az dilxor, başını yırgaladı:

– Mən burda ciddi söz danışırım, demək olar ki, sizin nəvələrinizin taleyi həll olunur, siz isə başlamırsınız ki... Axı heyvanlarla danışmaq kimin nəyinə lazımdır?

– Burda onlarla danışmağın üsulu göstərilir, – deyə qayınatası onun sözünə düzəliş verdi. – Görünür, bu, heç mümkün də deyil. Heyvanları yalnız başa düşmək olar.

– Çox qəribədir, – qayınata söhbətə qarışdı. – Axı bu mənzilləri dəyişmək sizin nəyinizə lazımdır? Sizin də mənzil pis deyil, düzdür, mərkəzdə deyil, amma özünüz həmişə deyirdiz ki, oranın havası əladır. Qoca vaxtı bir yerdən başqa yərə köçmək çox mürekkəb məsələdir, təkcə elə mebelləri burdan ora, ordan bura daşımaq nə deməkdir, mən bilirəm, hələ kitabları demirəm – iki min nüsxə kitabdır, zarafat deyil. Biz burda otuz il yaşamışıq, ən yaxşı günlərimiz bu divarların arasında keçib. – Onun səsi titrədi, tutqun və məsum baxışlarla ərinə baxıb susdu. Bu baxışlar Raufun ətini ürəşdirdi. Qayınatası yaşda adamlarda hər cür incə-mincəliyi o, ədəbsiz riyakarlıq hesab eləyirdi.

– Siz mənə başa düşmədiyiz, – Rauf səbirlə başladı təzədən izah eləməyə. – Biz sizinlə mənzillərimizi dəyişdirməyi yalnız sənədləşdirəcəyik, başa düşürsünüz, sənədləşdirəcəyik. Hüquqi cəhətdən, yəni kağızda, biz dəyişirik mənzillərimizi, amma əslində yox. Kim indiyəcən harda yaşayıb, orda da yaşayacaq. Ancaq biz, – o, başının işarəsi ilə dinməzəcə gözlərini divara zilləyib durmuş arvadını göstərdi, – iki balaca ilə bu evə yazılacaq, siz isə ora. Rufatik də sizinlə ora yazılacaq. Allaha şükür, on altı yaşı tamam olub, yekə kişidir daha, pasport alıb. Özünüz təbrik elədiyiz ki, o gün.

– Yaxşı, indi ki, hər kəs öz evində qalır, onda bu dəyiş-düyüşün mənası nədir?

– “Aqillər buyurub ki, şeylərin dərin mənası o saat dərk edil-mir”. – Qayınata kitabdan bu kəlamı oxuyub güldü. – Təsədüfə bax! – O, üzünü arvadına tutub, – axı Rauf, – dedi, – hər şeyi sənə başa saldı: hələlik hər şey öz əvvəlki qaydasında qalacaq, amma sonra o, ailəsi ilə bura köçəcək, Rufatik isə onların mənzilində qalacaq.

Diləfruz xanım bu söhbətdən hələ də bir şey başa düşə bilmirdi:

– Sonra, yəni nə vaxt?

Qayınata başını qaldırdı və gülümsəyərək arvadına baxdı.

– Özün də gileylənirsən ki, qocalmışam. Hər şeylə maraqlanırsan, cavanlığında necə idinsə, o cür də qalmısan. Bu, çox mürəkkəb bir hüquqi əməliyyatdır, sən də istəyirsən ki, ondan baş çıxarasan. – O, çevrilib bir də divar saatına baxdı: bu da o demək idi ki, daha gecdir, yatmaq vaxtıdır. Ayağa qalxıb bənizi qaçmış qızına yaxınlaşdı və hansı hissin təsirilə onun başını sıgalladı.

– Ürəyini sıxma, hər şey yoluna düşəcək.

Raufun yanından keçəndə o, başının hərəkəti ilə onunla sağollaşdı və yataq otağına keçib qapını arxasınca örtüdü. Rauf diqqətlə kitaba göz gəzdirdi, sürtülmüş dəri cildini açdı və fikirlilikli köhnə perqament səhifələri vərəqlədi; oradakı mətnlər adi adamçün anlaşılmaz idi. Rauf yatsaydı, heç yuxusuna da girməzdi ki, bu kitab onun həyatını necə kökündən dəyişəcək; buna baxmayaraq o, kitabı aparıb kitab şkaflının ən yuxarı rəfində gizlətdi. Çünki istəmirdi ki, onu başqa bir kimsə görsün. Kitabı götürüb aparmağa isə cürəti çatmadı. Qayınatası, ümumiyyətlə, mülayim olsa da, kitaba görə ələmi dağıdardı. O ki qaldı qayınatasının onun təklifini cavabsız qoymasına, bu, Raufu qətiyyənlə narahat etməzdi. Çünki əvvəl-axır həmişə onun dediyi olurdu. Evləndəndən sonra ilk vaxtlar, arvadının valideynləri hələ nə qədər ki, cavan və sağlam idilər, Rauf çox şey göstərməli olurdu. Lakin indi, otuz il keçəndən sonra onun arzuları bütün müqavimətləri asanlıqla qıraraq atırdı.

“Əlbəttə, o, alim adamdır, ağıl dəryasıdır və sairə və ilaxirə, amma zəmanə adamı deyil, həyatdan uzaqdır. Mən olaydım onun yerinə!..” Qayınatasının saysız-hesabsız elmi adlarını və dərəcələrini yadına salıb Rauf dərindən kədərli bir ah çəkdi və onun bu ahı hədəf etmədi, çünki üzübüz oturmuş arvadı bunu öz payına götürdü, çünki bir az əvvəl o, ərinin başladığı söhbətə nəinki qoşulmamış hətta açıq-aşkar yaxasını kənara çəkərək, bir növ, ərinə xəyanət eləmişdi.

Qaşqabağını töküüb oturmuş arvadının görkəmi onu qoymurdu fikrini cəmləşdirsən. Odur ki, Rauf qalxıb qayınatasının iş otağına keçməli oldu: o biri otaqlara nisbətən bura onun daha çox xoşuna gəlirdi. Qapını arxasınca örtüb, hələ qayınatası ilə söhbət zamanı başında yaranmış planın bəzi detallarını xəyalən dəqiqləşdirməyə başladı. Bu otaqdan göy dəniz və Bir may münasibətilə rəngbərəng bayraqlarla bəzədilmiş gəmilər görünürdü. Ancaq pəncərədən gah

quşların həyəcanlı civiltisi, gah da körpə yarpaqların xışıltısı eşidilirdi; bu da o demək idi ki, tələsmək lazımdır – bahar gəlib. O, qonaq otağına qayıtdı. Arvadı ilə qayınanası kinodan qayıtmış uşaqları yedirdirdilər. Səbrini basıb gözləməli oldu. Yemək mərasimi qurtaran kimi, elan elədi ki, evə getmək vaxtıdır və bu da arvadının ürəyindən olmadı.

Dəhlizdə onlar qohumları ilə rastlaşdılar. Qayınatanın bacısı oğlu Kamil idi – arvadı ilə təşrif gətirmişdi.

O, hər şənbə dayısına baş çəkirdi. Halbuki, Raufun fikrincə, buna heç bir ehtiyac yox idi, çünki son üç ili, bacıoğlu aspiranturanı qurtarandan sonra, hər ikisi bir institutda işləyirdi və dayısını işdən sonra evə ötürəndə dərin bir məhəbbətlə sevdiyi xalası ilə demək olar ki, hər gün görüşürdü. Onların bir idarədə işləmələrini Rauf ehtiyatsızlıq kimi qiymətləndirirdi, amma nə qayınatası, nə də Kamil onun fikri ilə heç hesablaşmırdılar. Kamil dayısı ilə hətta bir mərtəbədə işləyirdi, bu da ki, Raufun fikrincə, ictimaiyyəti daha artıq qıcıqlandırır. Hərçənd bu üç ildə bir dəfə də olsun onların ünvanına qohumbazlıq üstündə, himayədarlıqla əlaqədar ittiham irəli sürülməmişdi, Rauf uzaqgörən bir adam kimi yaxşı bilirdi ki, gec-tez onlardan biri özünə başqa yerdə iş axtarmalı olacaq. Və bu lovgə, özündən razı gəncə ürəyinin dərinliyində gizli bir kin bəslədiyi üçün arzu eləyirdi ki, bu əhvalat onun müdafiəsindən əvvəl baş versin.

– Tacir oğlanlara eşq olsun! – Kamil qəsdən onu xüsusi bir tən-tənə ilə salamladı və Raufun görüşməkcün uzanmış əlini cavabsız qoyub, qarnını sıgalladı. – Bunu da ki, xüsusi bəsləyirsən də?

Kamilin arvadı Minarə gülməyini zorla saxladı. O, boylubuxunlu bir qadın idi və onda o qədər şirinlik, cazibə var idi ki, Rauf hər dəfə onu görəndə içərisindən mum kimi əriyirdi.

“Gül, gül, – deyər o, Minarənin gülümsəyən gözəl dodaqlarına baxa-baxa fikirləşdi, – çox güman ki, lap yaxın vaxtlarda mən sənə o bir dılğır dissertasiyandan ötrü ayın hər iki başı düşüb ezamiyyətdə qalmış lüt-üryan ərindən qədd-qamətli yaraşlıq olacağam. Onda baxarıq bizim üçümüzdən kim güləcək”.

Birdən Rauf bu yersiz görüşdən heç olmasa bir xeyir götürmək qərarına gəldi. Odur ki, mehriban, xoş bir təbəssümlə Kamilə üz tutub dedi:

– Hə, yaxşı gördüm səni, elə bu gün yadıma düşmüşdün. Sən gəl mənə bir məsləhət ver: bu ovçular cəmiyyəti var ey, ora üzv olmaqçün nə eləmək lazımdır?

– Ovçular və baliqçılar, – Kamil ona dərhal düzəliş verdi və təəccüblə soruşdu: – Sən özün ora üzv olmaq istəyirsən?

– Əlbəttə, özüm. İşim-gücüm qurtarıb, başqası üçün xahiş eləyim?!

– Axı mən biləni, ömürbillah sənın ovdan zəhlən gedib, üstəlik, təbiətin gözəlliyini də heç vaxt duymamısan. Birdən nə oldu ki, ovçuluq eşşinə düşdün. Səhv eləmirəmsə, biz səninlə gərək ki, bir dəfə ova getmişik. Lənkəran tərəfə deyəsən, hə?

Rauf on il əvvəl qayınatası və Kamillə bir yerdə Qızılağac qoruğuna getdiklərini xatırladı və qanı qaraldı:

– Onun harası ov idi?! – Həmin səfərdən o, dilxor qayıtmışdı. Kənardan baxanda bu, həqiqətən ova oxşayırdı. Qayınatası ilə Kamil lap yaxın məsafədən sakitcə durub onlara tamaşa eləyən heyvanlara avtomat beşaçılan tüfənglərdən atəş açırdılar. Yaralı marallar, ceyranlar yüz-yüz əlli metr qaçandan sonra yavaş-yavaş yerə sərilirdilər. Onlar yuxulu vəziyyətdə heç nə görmür, heç nə eşitmir, dərirlərinə xüsusi rəngli işarə qoyub, yuxu güllələrinin deydiyi yerə leykoplastr yapışdırıran adamlara məhəl qoymurdular. Bütün günü beləcə davam elədi. Buterbrodlarını da ayaqüstü yedilər. Sonra Rauf ocaq qalmaqçün xeyli çır-çırpı, quru budaq yığdı və bıçağını çıxarıb quzudan azca böyük maral balasını kəsmək istədi ki, kabab çəksinlər. Kamillə qayınatası onu kənara itələyib bir hay-küy saldılar, bir hay-küy saldılar, elə bil o, bıçağı onların babaları Qəzənfərin ürəyinə sancmaq istəyirmiş, Rauf bərk incimişdi, çıxıb gedəcəkdə də, maşın dayanacağına cəmi beş kilometr olardı, amma yol iki yerdə qamışlıqdan keçirdi, qorxurdu ki, aza. O, gələcəkdə çəkiləcək qaz kəməri üçün hazırlanmış beton borunun üstündə oturub fikirləşirdi ki, sən bir dünyanın işinə bax, beş-on manatlıq bir heyvanın üstündə qohuma elə bozarır, az qalır insanlıq sifətindən çıxsın. Rauf həm də bu heyvanpərvərlərdən adi şəhər şəraitində necə əvəz çıxacağını götür-qoy eləyirdi. Elə bu vaxt ağacların arxasından zorba bir qaban (çöldonuzu) çıxdı. Rauf baxıb gördü ki, qoruğun başqa sakinləri, məsələn, marallarla, qızılqazlarla və hətta çaqqallarla müqayisədə bu qəfil qonaq həddindən artıq vəhşidir və

natəmizdir. Onun seyrək qara qılla örtülmüş nəhəng cəmdəyi qan sızmış xırda gözlərinəcən palçıq içində idi. Bu cəhənnəm, qılınca oxşayan və qılınca kimi itiüclü, qabağa çıxmış sapsarı iri dişləri adamın canına üsütmə salırdı. Qaban durduğu yerdə birdən niyəsə qəzəblə xortuldayıb Raufun üstünə cumdu. Bir anın içində qabanın niyyətini anlayan Rauf, gözlərindən qan daman vəhşi heyvandan da cəld tərpendi, amma onunla müqayisədə Rauf zirək çölsiçanı kimi bir şey idi: o, oturduğu borudan cəld sürüşüb dizləri üstə düşdü və iməkləyə-iməkləyə özünü borunun ağzına çatdırdı, bir göz qırpımında deşiyə təpilib yox oldu. Raufun hesablamaları düppədüz çıxdı; qaban borunun içinə soxulmadı, qaz kəmərinin içində görünən dabanlara xarıldaya-xarıldaya, finxıra-finxıra təəccüblə xeyli tamaşa elədi, hərənib fırlandı, sonra dönüb yerində qaldı və birdən elə bil qıçları qırıldı – böyrü üstə yerə yıxıldı; bir az əvvəl dəymiş yuxu gülləsi təsirini göstərmişdi.

Borunun o biri ağzından Raufun başı görünəndə, Kamil qəşş eləyib getdi özündən. Qayınata tez, tənənfəs qaçıb gəldi; o zaman o hələ qaça bilirdi. Qoca bərk həyəcanlanmışdı. O, Raufun üst-başına yapışmış hörümçək torunu təmizləyə-təmizləyə, onun əhvalını soruşurdu. Kamil isə hey güllür, özünü saxlaya bilmirdi. İndinin özündə qabanın finxırtısına oxşayan o gülüş yadına düşəndə Raufun ürəyi bulanır.

– Yaxşı, o cəmiyyətə üzv olmaqçün nə lazımdır?

– Yəqin ki, ərizə, fotosəkil, bir də bəzi arayışlar. Mən çoxdan oranın üzvüyəm, hələ ordu sıralarında olandan. Həm də görünür, orduda qayda-qanun bir az başqa cürdür. Hər halda, öyrənib deyərəm sənə. Amma başa düşə bilmirəm, birdən-birə nə olub sənə, yəni doğrudan ovçuluq həvəsinə düşmüşsən?

“Hə, gözəl, bu saat səbəbini açıb deyəcəyəm sənə”, – deyərək Rauf ürəyində güldü və ona və Mınarənin daha dəhlizdə durmayıb qonaq otağına keçdiyini görünəndə, cavab verdi:

– Sən inanma, inanma sən, – o, səsini bir azca qaldırdı ki, Mınarə eşitsin onun sözlərini. – Elə bilirəm Rauf elə-belə, adi, maraqsız bir adamdır, ailəsindən başqa heç nə ilə maraqlanmır. Bir gün gələr, başa düşərsən ki, səhv eləmişəm, yaxşı tanımamısan mənı.

Mınarə dönüb dinməzəcə Raufa mənalı bir nəzər saldı. Onun sözləri hədəfə dəymişdi. Raufun bütün varlığını qələbə sevinci

bürüdü. “Bax belə, hələ siz sonra görəcəksiz analar necə oğullar doğub”.

Kamil söhbəti yekunlaşdırıb dayısı qızı və onun uşaqları ilə görüşüb ayrılmaq əvəzinə, başladı bir az da uzatmağa.

– Əvvəla, mən heç vaxt o fikirdə olmamışam ki, guya səni həyatda yalnız ailə maraqlandırıb, ikincisi də ki... – Rauf imkan vermədi o, sözünü deyib qurtarsın:

– Əzizim, bilirsən nə var, sən ki belə ağıl dəryasısan, niyə dissertasiyanı yazıb qurtarmırsan?! Dörd ildir elə qurdalanırsan. Yaxşısı budur, get özünə bir gün ağla. Xudahafiz. – O, qəhqəhə çəkib bərkəndən güldü və tez bayıra çıxdı ki, son söz onunku olsun.

* * *

Bir aydan sonra o, ovçular cəmiyyətinə üzv oldu. Və təptəzə üzvlük vəsiqəsini mağazaya təqdim eləyib yaxşı bir tüfəng aldı. Satıcının tüfəngin pasportunda elədiyi qeydiyyatı piştaxtanın yanında diqqətlə yoxlayan sonra, mağaza müdirinin yanına getdi. Müdir səliqə-sahmanla pasporta imza atıb möhür vurdu. Vəssalam. İndi daha silah saxladığına görə bir kişi də onu “gözünün üstə qaşın var” deyə bilməzdi. Hər şey rəsmi, hər şey qanuni idi. Rauf tüfəngi məşininin yük yerinə qoydu; onun hərtərəfli düşünüb hazırladığı planın həyata keçirilməsində tüfəngin də öz yeri var idi. Rauf onu evdə heç kimə göstərmədi, necə vardısı, eləcə brezent örtükdə – asılqanın arxasında gizlətdi.

Zirə yetişməyə başlayanda Rauf demək olar ki, hər gün işdən sonra məşini sürüb şəhərdən çıxırdı. Özü də indi o daha dənizkənarı kurortların məketindəki çimərlik çətirlərini xatırladan bu ətirli kolların bitdiyi bütün Abşeron qəbiristanlıqlarının yerini bilirdi. Hamısından tez zirə Şüvəlan qəbiristanlığında yetişdi. O, kolları bir-bir diqqətlə nəzərdən keçirdi – toxumlar artıq qaralmışdı və əl vuran kimi qabıqlarından asanlıqla soyulub çıxırdılar.

Qarşıda işlərin nigarənçılığı ilə bir azca qayğılı olsa da, bu səhər Raufun kefi kök idi. O, kreslodə oturub dəlləkxananın adamı məst eləyən ab-havasından uymuşdu; Ağasəfa isə dəllək qayçıların yeknəşəq çıxqılısı altında ona, “sanballı müştəriyə” layiq şəhər yeniliklərini danışdı.

– Bu günlərdə sən mənə lazım olacaqsan, dodaqları sabun köpüyündə olduğundan, o çox ehtiyatla danışdı. – Deyirəm şəhərdən çıxıb havamızı bir dəyişək.

Onun bu təklifi Ağasəfanın ürəyindən idi, amma o saat razılıq vermədi, bir balaca götür-qoy elədi görsün ki, imkanı var, ya yox. Sonra dilləndi:

– Nə deyirəm, mən hazır. Amma bu başdan deyim, biləsən – istirahət günüm çərşənbə günüdür.

– Əla, onda elə günü sabah çıxarıq şəhərdən.

– Sabah niyə? Sabah hələ çərşənbə axşamıdır.

– Səninlə bizim səfərimiz gecə səfəri olacaq. Səhəri doyuncə yatarsan. Şüvələna gedəcəyik.

– Getməyinə gedək, sözüm yoxdur, – Ağasəfa arif adam idi, artıq başa düşmüşdü ki, Rauf onu gözməyə aparır. – Amma mən gərəklərə bir söz tapıb deyəm, hara gedirəm, gecəni harda olacağam.

Deyirsən ki, dostum Rauf elmi təcrübələr aparır, xahiş eləyib ki, ona kömək eləyim.

Harda, Şüvələnda? Yoxsa, akademiya açıblar orda, Ağasəfa gülməyini zorla saxladı Bacıoğlu, bizim arvadın əsli o tərəflərdəndir. Elə bir kəlmə bu söz bəsdir ona! Səndən də, məndən də yaxşı bilir ki, milisdən başqa orda heç bir elmi idarə yoxdur.

Ağasəfa, çox vacib bir işçün aparıram səni, gərəklərə kömək eləyəsən mənə. Cəmi də üç-dörd saat vaxtın gedəcək. Saat ikiyə işləmiş çıxmalıyıq şəhərdən...

Ağasəfa onun sözünü yarımcıq kəsmək istədi:

– Yaxşı, gecənin bu vaxtı biz Şüvələnda nə eləyəcəyik?

– Mən heç bilməzdim ki, sən belə hövsələsiz adamsanmış; hər şeyi gərəklərə elə o saat biləsən, – Rauf bir az dilxor olan kimi oldu.

– Ülgücünü o yana elə bir görüm. Səninləyəm, çək ülgücünü o yana.

– Nöşün?

– Birdən diksinib eləyəsən, xata çıxar əlindən, – səfər zamanı gözlənilməz hadisə-zad olmasın deyərək Rauf bu qərara gəldi ki, bir-iki şeyi qabaqcadan açıb Ağasəfaya desin. – Biz, qəbiristanlığa gedəcəyik. Hə, hə, təəccüb eləməli bir şey yoxdur burda. Cəmi-cümletanı üç saatlığa. Sən orda heç məşindən da çıxmıyacaqsan. Hə, nə deyirsən?

– Bacioğlu, zarafat eləyirsən, deyəsən axı? – Ağasəfa bunu elə soruşdu ki, elə bil Raufun dediklərinin zarafat olduğuna özünü inan-dırmaq istəyirdi.

– Zarafat nədir, ciddi söz danışırım səninlə. Heç vaxt getməmişəm, öyrəşməmişəm, ona görə də qərribə gəlir sənə. – Rauf Ağasəfa-nın şübhələrini dağıtmağa, onu ürəkləndirməyə çalışırdı. – Nə var axı burda, Allah qoysa, sabah gedəndə özün görəcəksən. Qəbiristanlıqdır də...

– Bacioğlu, bəlkə, mənim yerimə...

– Sənin yerinə, – deyə Rauf onun fikrini özü tamamladı, – yüz adam taparam, hara da desəm, başı üstə gedərlər mənimlə, o asan məsələdir. Amma onlar mənə lazım deyil. Sən mənim dostumsan, inandığım adamsan, ona görə də başqasının yox, sənin yanına gəlmişəm. – Bu yerdə Raufun qanı bir az qaraldı, çünki arvadı düşdü yadına; niyəsə o beyninə yeritmişdi ki, Raufun Arıfdən başqa heçiqi dostu olmayıb və yoxdur o da ki, çoxdandır yoxa çıxıb.

– Yaxşı, qaşqabağını sallama, demədim ki, getmirəm, – Ağasəfa heç istəmirdi Raufu küsdürsün özündən. – Nahaq inciyirsən. Mən gərək bir fikirləşəm ya yox?! Düzdür, sən deyirsən filandır, beşməkandır, amma hər halda qəbiristanlıq elə qəbiristanlıqdır, onda da ola gecə yarısı. Bu səninçün talvar altında oturub, qabağında pürrengi çay nərđtaxta oynamaq deyil...

Onlar Şüvəlan qəbiristanlığına gəlib çatanda gecə saat iki idi. Hava saat altıda işıqlanmağa başlasa da, Rauf risk eləyə bilməzdi, bir də gördün yuxusuzluq xəstəliyinə düçar olmuş səfeh bir xoruz korladı işləri, səhəri gözləməyib bivaxt başladı banlamağa. Ona görə də o, bura belə tez gəlmişdi ki, ilk xoruz banını eşidən kimi başlasın zirə yığmağa. O, mütləq əmin olmalıydı ki, eşitdiyi ban heçqətən də ilk xoruz banıdır.

Maşın qəbiristanlığın girəcəyində dayanan kimi Ağasəfa oturduğu yerdəcə donub qalmış bir vəziyyətdə soruşdu:

– Qəbiristanlıq burdan çox uzaqdır? – Rauf fikir verdi ki, o, göz-lərini düz irəli zilləyib və çalışır yan-yörəyə baxmasın.

– Elə burdadır, çatmışıq. – O, maşını döndərdi, fənərlərini lap gur yandırdı və doqqazı açıq alaqağını Ağasəfaya göstərdi. Ağasəfa bir az fikirləşəndən sonra dedi:

– Atalar yaxşı deyib: “Gecənin xeyrindənsə, gündüzün şəri yaxşıdır”. Sən gəl mənə qulaq as, hər nə işin varsa, saxla səhərə... Qaranlıqda görməzsən, ilandan-zaddan tapdalayarsan, ya da quduz itə rast gələrsən, çox şey ola bilər.

– Vallah, qərribə adamsan, – Rauf gördü ki, qoca əməlli-başlı qorxur, gülümsədi. – Dirilərdən qorxmaq lazımdır, kişi, dirilərdən. Buradakılar daha heç kimə bir pislik eləyə bilməzlər. İstəyirsən, sən maşında qal.

Rauf maşından düşüb, qəbiristanlığa tərəf gedəndə Ağasəfanın ürəyi gəldi yerinə, hər halda qəbiristanlıqdansa, maşının içi arxa-yıncılıqdır. O, Raufun dalınca:

– Lazım olsam sənə, çağır gəlim, – dedi və pəncərələri qaldırıb qapıların hamısını içəridən bağladı.

– Ay sağ ol. Sən otur, radioya qulaq as. Su da, yemək də dal oturacaqdadır, xətrin istəsə götür. Mən qayıdıram bir azdan.

Rauf maşınına xüsusi bir qurğu düzəltdirib qoymuşdu, maşını qaçırmaq qəti mümkün deyildi, onun əsas narahatçılığı yapon kombaynı sarıdan idi. Kombayn radioqəbuledicidən, rəngli televi-zordan və reversli stereofonik maqnitofondan ibarət idi. Rauf bilirdi ki, bunlardan ötrü şəhərdəki maşın həvəskarlarının çoxunun ürəyi gedir. Elə bəzi piyadaları da onun qiyməti yoldan çıxara bilərdi. Ona görə də Rauf maşını heç vaxt nəzarətsiz qoymurdu. Amma onun ağına gəlmirdi ki, dünya radiotexnikası hələ elə bir qeyri-adi cihaz icad eləməyib ki, o cihazın xatirinə Şüvəlanda gecəyarı qəbiristanlığa gəzintiyyə çıxan bir adam tapılsın.

Rauf dəmir doqqazı var gücü ilə özünə tərəf çəkib açanda qapı cırıldı və o fikirləşdi ki, alaqağı səhərdən axşama kimi taybatay açıq olduğundan, görünür, illərlə bu doqqazı bir bəni-insan açib eləməyib. Əl fənəri ona lazım olmadı. Bədirlənmiş ay gur işığını bütün qəbiristanlığa salmışdı. Başdaşlarının qum üzərindəki kölgələri o qədər qatı idi ki, adam onları sinədəşi bilib üstündən atılmaq istəyirdi. O, kollara tərəf getdi, hasarla qəbirlərin arasını zirə kolları elə basmışdı ki, keçmək mümkün deyildi. O, iri bir tava daşının üstündə oturdu.

Dəniz yaxın idi bura, amma bu gün külək dənizdən əsdiyindən dalğaların səsi daha aydın eşidilirdi və adama elə gəlirdi ki, hasarın

o üzü dənizdir. Havadakı rütubətdən onun köynəyi bədəninə yapışırdı, ona görə də pencəyini düymələməli oldu. Bir azdan Rauf saatına baxanda, təəccüb qaldı – vaxt yaman sürətlə keçmişdi.

Göy üzü şərq tərəfdə güclə seziləcək dərəcədə ağarmağa başlamışdı. O, hesabladı ki, ən tənbel xoruzun belə oyanmağına bir saatdan artıq qalmayıb. Oturmaqdan sol ayağı keyimışdi. Rauf durub qəbirlərin artasındakı cığırla üç-dörd dəfə o başa–bu başa gəzindi. Külək birdən–birə elə dayanır ki, elə bil qapını bağlamısan üzünə. Daha yarpaqların xışıltısı da eşidilmirdi – təbiət sanki donub qalmışdı. İndi yalnız gözə görünməyən dənizin yeknəsəq uğultusu eşidilirdi.

O, qətiyyətlə qorxu hissi keçirib eləmir, çünki gözəl dəniz sahilinin daş hasara alınmış və qranitlə, mərmərlə və sair qiymətli daşlarla cərgələnmiş bir parçası əcdadlarımızın, yaxın qohum-əqrəbamızın sümüklərinin torpağa qarışdığı bir yer idi, vəssalam. Başqa söz-söhbətlərin hamısı onun nəzərində cəfəngiyat idi, şüurlarda keçmişin qalıqları idi. O, ümumiyyətlə, hər şeyi, dünyada baş verən bütün hadisələri sağlam insan aqlının realhq adlanan etibarlı süzgecindən keçirirdi.

Yüngül mürgü içində Rauf hiss elədi ki, nə isə xoş bir qoxu var havada. Əvvəlcə çox zəif duyulan bu qoxu sürətlə artdı, elə bil hardasa yaxınlıqda içi ətirli maye ilə dolu bir qabın ağzını açmışdılar. Rauf maraqlanıb ayağa durdu və zirə kollarına yaxınlaşanda qəti əmin oldu ki, birdən–birə ətrafı bürüyən bu şirin, xoş qoxu zirədən gəlir. Kolların ətri saat beşlə işləmiş daha da artmağa başladı və elə məhz bu vaxt ilk xoruz banladı. Demək olar ki, elə o saat başqa xoruzlar da ona qoşuldular, səsində səs verdilər. Amma Rauf bu xorun solo banlayan xoruza qoşulmağına qədər keçən ani vaxt ərzində macal tapıb bir neçə zirə qıçasını kökündən çıxara bildi. Xoruzlar elə bil yarışa girmişdilər; biri o birindən bərk banlayırdı. Qulaqbətirici bu səsə ilk dəfə qulaq asan şəhərliyə elə gələ bilərdi ki, yaxınlıqda gur səslə xoruzlar yetişdirən xüsusi quş ferması var.

Xoruzların banı birdən kəsildi və gecənin adamı xoflandırان bu sakitliyində dəniz tərəfdən yalnız tənha bir qağayının et ürpəşdirən kədərli çığırtısı eşidildi. Rauf qəbir daşının üstünə yıdığı zirə qıçalarını səliqə ilə dəstələyib ortasından bağladı. Ona elə gəldi ki,

bu zirə dəstəsinin ətri yoxdur; iylədi, həqiqətdən də yox idi. Bayaq onun yuxusunu qaçıran o gözəl ətir qətiyyətlə hiss olunmurdu.

Rauf təəccüb qalmışdı. O, kolluğa yaxınlaşdı, bir neçə kolu əməlli-başlı iylədi, amma rütubət qoxuyan ot iyindən başqa bir şey gəlmədi burnuna. O gözəl ətir büsbütün çəkilib getmişdi. On beş dəqiqə əvvəl adamın əlində çox asanlıqla qırılan zərif qabıqlı qıçalar neylon çubuqlar kimi elastiki olmuşdu. Zirə qıçasını didişdirib birtəhər qırandan sonra o, quşlarla bitkilər aləmi arasındakı gizli əlaqənin sirrini açıb, göstərən qədim əlyazma müəllifinin dərin elmə heyranlıq əlaməti olaraq başını yırğaladı.

Əlində zirə dərzisi maşına tərəf getmək istəyirdi ki, bir də Raufun gözü bütün gecəni söykənib ilk xoruz banını gözlədiyi başdaşına sataşdı. İllərin yağışı–qarı, tez–tez dənizdən esən sərt küləklər daşın üstündə yazılmış adı pozmuş, yaxşı oxunmurdu. Adın aşağısındakı yazı isə doğum və ölüm günləri – necə deyərlər, insan ömrünün qısa tarixçəsi – hələ də aydınca oxunurdu, ələlxüsus onun birinci hissəsi: 9.6.1929. Raufun diqqətini də dərhal bu rəqəmlər cəlb etdi, daha doğrusu, bu rəqəmlər böyüdü onun gözündə və olan–qalan yuxusunu da qaçırtı. O donub qalmışdı. Tədricən canına vicicə düşdü, fikri də qarışıb dumanlandı.

O gözünü əlli il əvvəl tarixin əbədiyyət kitabına onun ad günü kimi qeyd olunmuş bu rəqəmlərdən ayıra bilmirdi. Özünə əmr etdi ki, Rauf, özünü elə al, amma elə o dəqiqə də başa düşdü ki, bunu bacarmayacaq. Təskinlik tapmaq ümidi ilə qəbir daşında nə isə başqa bir söz axtarmağa başladı, hətta əl fənərini də yandırdı, amma mənasız naxışların fonunda yenə də həmin tanış rəqəmləri gördü...

Rauf yavaş–yavaş geri çəkildi, sonra dönüb yan–yörəsinə baxmadan çıxış yoluna tərəf üz qoydu. O, zorla özünü qaçmaqdan saxlayırdı. Bir neçə addım atandan sonra başa düşdü ki, yolun bir hissəsi, özü də ən pis hissəsi darvazanın sağındakı sərvi ağacının yanından keçir. İlk baxışda bu ağac qonşuluğundakı o biri ağaclardan seçilmirdi. Elə ona görə də qəbiristanlığa girəndə Rauf ona əhəmiyyət verməmişdi. Amma indi o, hiss eləyirdi ki, daha doğrusu, qəti bilirdi ki, qara məxməri yarpaqlarının arasından kimsə baxır və özü də buz kimi soyuq ölü gözlərini ondan çəkməyərək, yaxınlaşmağını gözləyir.

Bu dəhşətli gözlərin ağırlığı altında o, elə heysizləşdi ki, dayanmalı oldu. Bu vəziyyət bir neçə an çəkdi – qəfildən boynunun ardında kiminsə nəfəsini hiss elədi, elə bir kimsə kəsik-kəsik nəfəs alırdı. Eyni zamanda küreyində də bir əl gəzirdi və onu müdhiş zülmətin dərinliyində gizləmiş o əcaib, qıllı məxluqa doğru itələyirdi. Dəhşətdən tükləri biz-biz oldu, canındakı vicivə daha da artdı, keyimiş əllərindən zirə dəstəsi də, termos da sürüşüb yerə düşdü.

Rauf qaçmağa üz qoydu, amma elə o dəqiqə də hiss elədi ki, qaça bilmir, dizlərinin taqəti yoxdur. Özünü ürəkləndirməkdən ötrü, mahnı oxuyurmuş kimi, başladı xırıltılı səslə nə isə qışqırmağı. Bu səsin saysız əks-sədası onu lap dəhşətə gətirdi və olan-qalan huşunu başından çıxardı.

Ağasəfa yumaq kimi yığılıb Raufun hərəkətlərinə göz qoyurdu. Rauf özünü tamam itirmiş halda soyumuş mühərriki birtəhər işə saldı, böyük sürətlə maşını yerindən tərpətdi.

O, yavaş-yavaş özünə gəlməyə başladı. Hətta Mərdəkanı keçəndən sonra radionu yandırdı, xeyli qurdalayandan sonra əlini uzun dalğadakı verilşlərdən birində saxladı; tez-tez eşidilən “senyor” və “kommuna” sözlərindən bu qənaətə gəlmək olardı ki, veriliş ispan dilindədir, ya da uzaqbaşı italyan dilində. Rauf diqqətlə xeyli qulaq asdı. Birdən o, yanındakı sərnəşini gördü və dərhal tanıdı onu. Salam verdi, salamını aldı, hal-əhval tutdu. Evində-eşiyində, işində-gücündə nə var-nə yox – hamısı ilə maraqlandı. Ağasəfa bütün suallara təmkinlə, ətraflı cavab verdi.

Şəhərə çatanda Rauf, demək olar ki, tamam özünə gəlmişdi. O qədər özünə gəlmişdi ki, hətta ötən hadisələri beynində təhlil edib müəyyən nəticəyə gələ bildi. Qeyri-ixtiyari olaraq, ucadan:

– Qoca kaftar! – dedi, elə o saat da fikirləşdi ki, bu sözlər Ağasəfanın şəhər kənarına gəzintidən aldığı xoş təəssüratını korlaya bilər. Ona görə də onu inandırmağa çalışdı ki, bəs ağzından çıxan söyüşün əsla ona dəxli yoxdur, qayınatasının ünvanına deyib; deməyə də haqqı var, çünki onu bu axmaq fikrə salan qayınatası olub, özünün əcaib-qəraib elmi söhbətləri ilə.

Ağasəfa hiss elədi ki, söhbətin vaxtı çatıb, astadan zəif səslə xatırlatdı:

– Mən sənə demədim ki a, gecə qəbiristanlığa getməzlər?! Saqalım yoxdur, sözüüm keçmir. – Elə o özü də indi-indi özünə gəlirdi. – Amma yaman qorxutdun məni. Sən qaça-qaça gəlib maşına salanda özünü, nə halda idin, onu bir mən gördüm, sən heç təsəvvürünə gətirə bilməzsən.

– Elə bilirsən ki, mən qəbiristanlıqdan qorxmışdım? Səhvən var. Qəbiristanlıq qəbiristanlıqdır, istəyir gecə olsun, istəyir gündüz – fərqi yoxdur; sinə daşdır, başdaşı; altında da torpağa qarışmış bir yığın sür-sümük! – Rauf özündən çıxmışdı. O, əsla mövhumatazadə inanan adam deyildi. Hətta o, müəyyən mənada ateist də hesab oluna bilərdi, çünki həmişə Allahın varlığına şübhə ilə yanaşırdı və ürəyində arxayın idi ki, Allah yoxdur. – Düzünü bilmək istəyirsənsə, bir məsələ orda məni möhkəm dilxor elədi, sonra danışaram sənə, bərbərxanaya gələndə... Səndən çox razıyam, yoldaşlıq elədin mənə. – O, maşını Ağasəfanın evinin qabağında saxladı, soyuq, arıq əlini bərk-bərk sıxıb onunla xudahafizləşdi. Sağ ol, gecən xeyrə qalsın. On gündən sonra görüşərik. Zəng eləyə-cəyəm sənə.

Rauf, az qala bir göz qırpımında gəlib evinə çatdı, hər halda ona belə gəldi, çünki Ağasəfadan ayrıldıqdan sonra bir də baxdı gördü ki, maşını heyətə sürür. Maşını qaraja qoyub evə qalxdı. Bir az mətbəxdə oturdu, bir dənə buterbrodla bir butulka pivə içdi, sonra elə buradaca pal-paltarını soyunub sakitcə yataq otağına keçdi.

Qəribədir ki, o, dərhal yuxuya getdi. Amma ayılandan sonra hiss elədi ki, bugünkü yuxudan heç bir ləzzət almayıb.

Belə baxanda yuxuda, sən deyən qeyri-adi hadisə-zad baş verməmişdi, hələ desən, əvvəli heç pis də deyildi, adamın ruhunu oxşayırdı. Rauf gördü ki, əlində tilov qayada oturub balıq tutur. Hava da əladır, göy üzü dumdurdu, mavi rəngdədir, amma günəş görünmür. Qayanın üstündən baxanda dənizin göy üzü kimi tərtemiz mavi suyu həm ilıq, həm də bir az sərin gəlirdi adama. Bir sözlə, dəniz ruhu elə oxşayırdı ki, dəhşətli bir qüvvə ilə adamı özünə çəkirdi. Rauf da yuxuda saxlaya bilmədi özünü, istədi bir baş vursun bu mehriban, bu şəfqətli sakit dənizə və doyunca içsin onun suyundan, yangısını söndürsün. Amma elə ki, o, tilovu bir kənara atıb suya baş vurmaq istədi, çəçələ barmaqdan bir az böyük xul

balıq, ya da kılqə qarmağa ilişib çapalamağa başladı. Və bununla da yuxunun şirin hissəsi qurtardı. Tilov sanki donub ağır bir ling oldu və onun əllərini bərk-bərk titrətdi. Sudan isə xul balığın yerinə qıc olmuş vəziyyətdə iri qara bir balıq çıxdı, domba gözlərini Raufa bərəlti. Tilovun ipini uda-uda o, sürətlə Raufun üstündə durduğu qayaya yaxınlaşır, zarıya-zarıya qanlı köpük tüpürürdü. Rauf tilovu kənara atıb qaçmaq istədi, amma tilov əlinə saqqız kimi yapışmışdı, qopmurdu. O, nəzərlərini balığın dəhşətli gözlərindən qaçıra bilmirdi, bu gözlər onu özünə doğru çəkirdi. Rauf yarpaq kimi titrədi və qulaqbatırıcı bir səsle çığırıdı.

Öz çığırtısına ayılından sonra ürəyi az qalırdı yerindən çıxsın – bir xeyli şiddətlə döyündü, üstəlik yataq otağının ala-qaranlığı Raufu elə sıxdı ki, davam getirməyib arvadının yanına keçdi, onu qucaqlayandan sonra bir az toxtadı...

Tam sakitlik idi və belə görünürdü ki, evdə heç kim yoxdur. Ayrılandan sonra, yataqda uzanmış halda o, bir müddət düşüncələrə qapıldı, amma elə ki, bu düşüncələrin qarma-qarışığı içində öz rengi və tutqun naxışları ilə naməlum yaşdının qəbrini xatırladan bir qaraltı gəlib gözləri önündə durdu – dərhal əhvalı pozuldu və o dəqiqə yerindən qalxıb xəyalət aləmindən uzaqlaşdı.

Raufun xətri yemək istəmirdi, iştahı yox idi. Özü də fərqi varmadan başladı otaqları gəzməyə; nəse itirmişdi elə bil, tapa bilmirdi. Ürəyini şübhələr didişdirən adama oxşayırdı. Nəhayət, bu məqsədsiz gəzinti dəhlizdə başa çatdı; burada onun gözü telefona və saata sataşmışdı. Saat on iki idi. Bu ikicə “məişət əşyası” Raufa vəzifəsini xatırlatdı və o, dəstəyi götürüb iş nömrəsini yığdı. Boğazını arıtlaya-arıtlaya çox mənəli bir tərdə öskürüb katibəyə dedi ki, bəzi səbəblər üzündən – bu səbəbləri telefonda açmaq olmaz – bu gün işə gəlməyəcək. Rauf dəstəyi yerinə qoydu, saata bir də baxıb tələsik dəhlizdən çıxdı. Görkəmindən dərhal hiss olunurdu ki, bu adamın nəse çox vacib, təxirəsalınmaz bir işi var, amma buna baxmayaraq, o, üz-gözünü, üst-başını səliqə-sahmana salmağı unutmadı.

Şüvələna bir neçə kilometr qalmış o, maşını kənd yoluna döndərdi və demək olar ki, o saat da birmərtəbəli balaca bir qəlyanalının yanında saxladı. Bura “Dəyirman” deyirdilər; deyirdilər

deyəndə – adı belə idi. Ağzının dadını bilən, ləzzətli yeməklər xoşlayan adam başqa yerə getməzdi: burdakı düşbərə, qutab, burdakı kabab, ləvəngi, burdakı kartof lüləsi harda vardı?! Rauf keçib küncdəki stolun arxasında oturdu və çay sifariş verdi. Mətbəxdən camaat oturan salona dolmuş yemək ətri xəstəni də iştaha gətirirdi, amma Raufa təsir eləmədi, yemək düşmədi onun yadına. Yeməxananın ucaboynu, arıq ofisiantı Sabir də, buranın müdiri də, anbardarı da o, özü idi məəttəl qalmışdı; Rauf ola, bu boyda yolu gələ, çörək yeməyə. Təəccübünü isə o, qəti bürüzə vermədi, amma müəbbə gətirəndə diqqətlə Raufa baxdı. Çayın dəm almağı beş-on dəqiqə çəkdi. Ancaq köhnə müştərilərə gətirilən yaraşıqlı qırmızı çini çaynikdən onun stəkanına çay süzəndə Sabir dolayı yolla söz atdı ki, bu çay bir elə də əla çay deyil ki, durub şəhərdən bura maşın sürəsən. Rauf heç bir yalan, bəhanə qoşub düzəltmədi, gəlişinin səbəbinin çay içmək olmadığını boynuna alandan sonra, Sabirdən xahiş elədi ki, yarım saatlığa vacib bir məsələdən ötrü onunla Şüvələna getsin. Sabir təəssüflə çiyini çəkdi və başının işarəsi ilə ağzına qədər müştəri ilə dolu salonu göstərdi; nahara o qədər adam vardı ki, iki ofisiant hamıya layiqincə qulluq eləyib çatdırı bilmirdi.

– Heyif, – Rauf çox məyus dedi bu “heyif” sözünü, – mənim gümanım bircə sənə idi. Bir məsələ var, onunla bağlı qəbiristanlığa getməliyəm...

Yanılmamışdı, Sabir ona sözünü deyib qurtarmağa imkan vermədi, kədərlə başını bulayıb döşlüyünü çıxartdı və maşına tərəf getdi.

Qəbiristanlığın qapısından içəri keçən kimi Rauf Sabiri özü ilə gətirməyinə peşman oldu. Çünki mavi göy üzünün və dənizin fonunda mərmər və qranit qəbir daşlarının cərgələri, söyüdlərin, çinarların sərin kölgələri və quşların səsi adamın ruhunu oxşayırdı. Bura elə bil insanın əsəblərini yerindən oynadan gecəki yer deyildi, əksinə, sakitlik axtaran sevgililərçün ayrılmış xüsusi bir xiyaban idi.

Onlar üstündə “Məmmədzadə Şeyda” 9.6.1929–15.4.1980 yazılmış qəbrə yaxınlaşanda Rauf bir daha günəş işığının başqa işıqlardan üstünlüyünə əmin oldu. Başdaşdakı yazı da, azacıq olmasına baxmayaraq, indi əməlli-başlı oxunurdu; Rauf məmnuniyyətlə, bir az da daxili bir yüngüllüklə yazını iki dəfə oxudu.

Sabir gözlərini üstündə zirə bukəti və termos olan sinə daşına zilləyib durmuşdu. Hər ikisi ehtiram əlaməti olaraq susurdu. Rauf

bura gəlişlərinin səbəbini Sabirə izah eləməkdə çətinlik çəkdiyindən sükut xeyli uzandı.

– Bu bizim qohumun qəbiridir, – deyə o, handan-hana dilləndi.
– Allah rəhmət eləsin, çox yaxşı qadın idi: ürəyigeniş, xeyirxah. Özü də yazıq yetim idi, heç kimi yoxdu.

Sabir görüb-götürmüş adam idi, bilirdi bu məqamda nə deyərler.

– Allah rəhmət eləsin, yaxşılıq heç vaxt unudulmur, – dedi və bununla da düşünüb bir bəhanə tapmaq üçün Raufa əlavə vaxt verdi.

– İstəyirəm qəbrinə bir əl gəzdirim, səliqə-sahmana salım – Rauf başdaşının üstündəki ölüm tarixini göstərdi. – Apreldə ildönümüdür, qohum-əqrəba yığışib gələcək, yaxşı döyül. Elə sənə də buna görə əziyyət verdim, dedim bir məsləhət eləyim.

– Lap düz eləmişən – Sabir onun fikrini bəyəndi. – Deyim də sənə: burda çətin iş yoxdur, xarab olmuş yerlərinə balaca əl gəzdirmək lazımdır, bir də yazısı gerek təzələnə, vəssalam. Onu da deyim sənə ki, savab işdir bu. Rəhmətliyinin adı nə idi?

Rauf səhv eləməmək üçün başdaşındakı yazıya bir də baxıb cavab verdi:

– Məmmədzadə Şeyda.

– Bəs atasının adı? Burda yazılmayıb.

– Atasının? – Rauf qəti duruxub eləmədi, – atasının adı Bəylər idi, – dedi.

– Deməli, Şeyda xanım Bəylər qızı Məmmədzadə, – Sabir cibindən çıxartdığı köhnə dəftərçəsinə rəhmətliyinin adını, atasının adını və familini tələsmədən, arxayın-arkayın yazdı. – Bunları qabiliyyətli balaca bir daşa əntiqə yazdırıb saldırmaq lazımdır bura. Sən xatircəm ol, özüm elətdirərəm hamısını. Aprelin 15-i üçün hazır olar.

– Nə danışsan, ömründə razı olmaram. Sənin öz işin azdır bəyem? Mənə ağıllı məsləhət lazım idi, qalanını özüm elətdirəcəyəm. Gedək, qədəş! – Bu özgə qəbrini düzəltməyə Raufun yatmayıb heç yuxusuna girməzdi, ona görə də etirazını elə inandırıcı şəkildə bildirdi ki, Sabir daha üstündən heç nə demədi.

“Dəyirmanə” çatanda Rauf bir də başladı dil-ağız eləməyə. Sabir isə elə bil keyimişdi, bir kəlmə də danışmırdı. Amma ayrılanda Raufun əlini sıxıb dedi:

– Mən səndən üzr istəyirəm, sənə bir kəlmə söz deyəcəyəm. Neçə ildir tanış, amma tanımamışam səni, bu gün tanıdım. Afərin.

Biz yaşda olanların içində az adam tapılar ki, xalqımızın adətinə-ənənəsinə sən kimi hörmət eləsin. Halal olsun...

Qırx dəqiqədən sonra Rauf artıq evində idi. Hərçənd qəbiristanlığa baş çəkib qayıdandan sonra, gecəki hadisələrin xoşagəlməz əhval-ruhiyyəsi tamam çəkilib getmişdi, zirə də qarajda sərilməmişdi, quruyurdu, amma ürəyində yenə nə isə bir narahatçılıq vardı.

Nahar vaxtı Rauf duru xörəyi yemədi, tamam imtina elədi, otlə badımcan qızartmasından da ağızına bir-iki tikə alıb boşqabı kənara itələyəndə arvadı soruşdu:

– Nə olub, birtəhər dəyirsən gözüme?

– Heç, işdə bir balaca... Bekara şeydir, – arvadına cavabı bu oldu.

– Bəs uşaqlar hanı?

– Qonşudadırlar, ad gününə gediblər.

Rauf uşaqları məmnuniyyətlə xatırladı, maşallah, lap özünün cavanlığına oxşayırlar; onun kimi hündür, boylu-buxunludurlar. Bununla da aralarındakı oxşarlıq qurtardı. Rauf getdikcə daha artıq hiss eləyirdi ki, oğlanlarının xasiyyətləri, oturuşları-duruşları ana tərəfə çəkib. Buna onun elə bir etirazı yox idi, amma hər halda, hərdən lap məəttəl qalırdı, hətta bir balaca narahat da olurdu ki, yaxşı, bunlar sağlam cavan uşaqlardı, özləri də tələbədirlər, o da ki, əsla korluq verib-eləmir onlara, hər bir şərait yaradır, bəs niyə yaşlarına uyğun kef çəkmirlər, cavanlıq eləmir, bütün günü dərs oxuyurlar, boş vaxtlarının da əsas hissəsi mütalayəyə gedir. Hər iki oğlu biofakda oxuyurdu: böyüyü – Rasim üçüncü kursda, Rufatik – birincidə. Ailə başçısı kimi Raufun o qədər işi, o qədər qayğısı var idi ki, uşaqların tərbiyyəsi ilə məşğul olmağa vaxtı çatmırdı; bunu o, arvadına etibar eləmişdi, özü isə ehtiyatda durmuşdu, əgər ciddi çətinlik çıxıb-eləseydi ortalığa, onda köməyə gələcəkdi. Amma nə uşaq vaxtları, nə də sonralar onun köməyinə ehtiyac olmadı. Birçə axır vaxtlar məcbur olmuşdu onlara hərdən açıqlansın, xüsusən böyüyünə; özünü Kamilə oxşadırdı, tez-tez onun sevimli sözlərini, ibarələrini işlədirdi.

Raufun gedəsi yeri vardı, amma əvvəlcə qərara gəldi ki, yarım saat da olsa, yatıb yuxusunu alsın, sonra. Elə də elədi. Yuxudan duranda gördü ki, əməlli-başlı dirilib. Üzünü qırxdı, paltarını dəyişdi və arvadına bildirdi ki, Arifgilə nərd oynamağa gedir. Arvadı qabağına tökdüyü kurs işlərindən gözünü çəkmədən başını

yırğaladı və dedi ki, açarı götürsün. Rauf bilirdi ki, Xalidə inanmır onun behanəsinə, amma bu onu qəti narahat eləməirdi. Qısqanclıq səhnələrinin və tez-tez küsüb ata evinə köçməyin dövrü çoxdan keçib getmişdi və Rauf daha subay oğlan kimi öz ixtiyarında idi. Arvadının xətrini də çox istəyirdi; ən yaxın və ən mehriban qohumu kimi. İmkan olanda çalışırdı sevindirsin onu, ürəyini açsın. Adam arasına – istəyir teatra, konsertə, ya da toya, qonaqlığa – ancaq onunla çıxardı; özü də hara nə qədər xərcləmək, nə almaq lazımdır, onun məsləhətlərinə qulaq asırdı. Xalidə zahirən elə indi də pis görünmürdü – yaxşı gözlə baxan adam deyirdi ki, namxuda, boylu-buxunlu gəlidir. Arvadının zərif xallı üzünə, gülümsəyən gözəl dodaqlarına Rauf indi də hərdən məmnuniyyətlə tamaşa eləyirdi.

O qış Rauf yarımillik üzücü ayrılıqdan sonra Gəncədən doğma şəhərinə tətillə gəlmişdi. Gəncədə o, Kənd Təsərrüfatı İnstitutunda oxuyurdu. Aqronomluq peşəsini o, könülsüz, özü də çətinliklə mənimsəyirdi. Bunun da iki səbəbi var idi. Birinci səbəb o idi ki, kənd təsərrüfatına qətiyyətlə meyli, həvəsi yox idi və öz ixtisasına olan xor münasibətinə şəhərli mövqeyindən bir növ haqq qazandıra bilirdi. Bakılı dostlarının da ürəyi yanırıdı ona: necə də yanmaydı, incə zövqlü bir adam hara, kənd təsərrüfatı hara?! İkinci səbəb dilə gətiriləsi deyildi: tənbellik, elə bir tənbellik ki, dərmanı ixtira olunmayıb hələ. Bu çarəsiz xəstəliyin, bir də arxayınçılığın – pul gücünə və tanış-bilişin sayəsində onsuz da diplomunu alıb qoyacaq cibinə – ucbatından hüquq fakültəsinin üçüncü kursunda qiymətləri pis olduğu üçün və çoxlu dərslər buraxdığı üçün institutdan kənar edildi.

Amma bir cəhəti xüsusi qeyd eləmək lazımdır: məcburiyyət qarşısında qalıb universitetdən getməyi heç də o demək deyil ki, o zaman hüquqşünas olmaq onu cəlb eləməirdi. Əksinə, xəyalında gələcəyini gözünün qabağına gətirəndə özünü həmişə prokuror vəzifəsində görürdü; təkcə bir dəfə görmüşdü ki, hakimdir. O, məhz prokuror olmaq istəyirdi, çünki möhkəm inanmışdı ki, bu vəzifə ən sərfəli, ən hörmətli vəzifədir. Prokurorun əlində hakimiyyət də var, imkanat da. Amma əvəzində ondan nə var-dövlət dalınca qaçan bəzi adamlardan tələb olunan risk tələb olunur, nə də incəsənətin, elmin zirvələrinə aparan uzun dolanbaçlı yollarda çəkilən ağır, gərgin zəhmət. Gənc Raufun yüksək amalı ilə hüquq fakültəsində özünü

aparmağı, təhsilə münasibəti arasındakı bu uyğunsuzluq onun təcridən formalaşmaqda olan xarakterinin daha bir xüsusiyyətini qabarıq şəkildə üzə çıxartdı.

O, maşını qayınatası ilə sürdü. Qonaq otağına girib Kamili görəndə ürəyində heç bir yüngüllük-zad hiss eləmədi. Qayınatası biləndə ki, adətən, arvadı və uşaqları ilə gələn Rauf bu dəfə təkrar gətirib, məəttəl qaldı. Ağına gəldi ki, yəqin Rauf mənzilləri dəyişmək barədə söhbəti davam elətdirməyə gəlib. Ona görə də açıq-aşkar soyuq görüşdü onunla.

Kamil isə Raufu güllər üzvlə qarşıladı, onun zahiri görkəmi barədə bir neçə xoş söz də dedi, özü də, bunu pəhrizin müsbət təsiri ilə izah elədi. Rauf söhbətin onun imkanları çərçivəsindən kənara çıxdığını duyub dərhal təşəbbüsü elə almağa çalışdı.

– Afərin! – dedi və keçib stolun arxasında əyləşdi. – Müşahidə qabiliyyətin pis deyil. Amma sən mənim, tez elə, bir sualına cavab ver: de görüm, ayaqlarından şikayətin yoxdur ki?

– Necə məgər? – Kamil təəccüb elədi bu suala.

– Heç, elə-belə. Deyirəm yəni, ayaqların sağlamdır? Ağrıyıb eləmir ki? – Rauf, narahatmış kimi, qayğılı bir görkəmlə soruşdu və bu sınılanmış fəndin təsiri altında həmsöhbətinin üzündəki gülüşün necə çəkilib yox olduğunu məmnuniyyətlə müşahidə elədi. – Düzünü de!

– Heç vaxt ağramayıb... Sağlamdır, – deyərək Kamil çiyinlərini atdı.

– Onda tez elə, mətbəxə get, Diləfruz xanımdan xahiş elə, bizə yaxşı bir pürrengi çay versin, – Rauf özünü saxlaya bilməyib biğaltı gülümsədi. – Hamıdan kiçik kimdir burda? Sən. Odur ki, zəhmətdən keçib, yubanma daha. Pəhrizin müsbət təsiri məsələsinə də orda danışarsan, mənəşə lazım deyil, ehtiyac yoxdur, həyatı mən səndən yaxşı bilirəm.

Rauf gözlədi, köpüyü yatırılmış Kamil verilən tapşırığı yerinə yetirmək üçün otaqdan çıxan kimi, guya elə-belə, sözgəlişi, mısımrığı salıyaraq oturmuş qocanı inandırdı ki, onlara qonaq gəlməkdə heç bir xüsusi məqsədi-zadı yoxdur. Sadəcə olaraq, keçən dəfəki o maraqlı söhbət kimi bir söhbətə ehtiyac duyub: ələlxüsus, kitabdən oxunan o parçalar ona olduqca xoş təsir başlayıb.

Sonrakı qırx-əlli dəqiqəni Rauf, könülsüz olsa da, oturub qayınatası ilə Kamilin mənasız söhbətinə qulaq asdı; neyləsin, məcbur

idi. Onlar qızıqışb elmi terminləri bir-birinə calayır, necə deyirlər, gözə kül üfürürdülər. Söhbətin axırına yaxın Kamil ağzından qaçırdı ki, haqqında qızğın mübahisə elədikləri eksperiment, texniki səbəblər üzündə ən tezi iyirmi ildən sonra qoyula bilər. Bundan sonra daha heç bir şübhə yeri qalmadı, Rauf qəti əmin oldu ki, onların söhbəti boşboğazlıqdan başqa bir şey deyil. Orası da Raufa çoxdan aydın idi ki, arvadının qohumları kimi adamlar, savadlarına, istedadlarına baxmayaraq, bacarıqsız adamlardır, çünki fürsəti əldən buraxırlar, yaxşı gün-güzəran üçün lazım olan xırda biciklərə, fəndlərə vaxtları çatmır, qüvvələrini mənasız şeylərə xərcləyirlər. Əgər ağıllı adam deyilən cəhətə fikir verərsə, mütləq xeyir aparar. Bunu o, başa düşmüşdü, başa düşdüyü gündən də o əqidə ilə həyatını qurmuşdu.

Kamil gedəndən sonra Rauf asanlıqla söhbəti istədiyi səmtə yönəltdi və çox böyük bir diqqətlə qayınatasının qədim zamanlarda yaşamış təbiblərin, türkçarələrin barəsində dediyi tərifi sözləri dinləməyə başladı.

– Amma bütün bunlara baxmayaraq, adam inana bilmir ki, cavanlığını ona təzədən qaytarmaq mümkün ola – Raufun içindəki şübhə hələ də tamam çəkilib getmirdi, bununla belə, qəlbinin hansı bir yerindəse ümidi var idi ki, həmsöhbəti böyük alimdir, bu saat onun şübhələrini alt-üst eləyəcək. Qayınatası isə əksinə, Raufun sözüne qüvvət verdi:

– Elədir, – dedi, – yüz faiz haqlısan. Yaşlı adam dönüb təzədən uşaq ola bilmədiyi kimi, cavan da ola bilməz. Ümumiyyətlə, insanın inkişafı geri qayıtmayan bir prosesdir. Burda söhbət mahiyyətdən gedir, addan yox. Heç Kolumb da bilmirdi ki, Amerikanı kəşf eləyib, amma Amerikanı kəşf eləmişdi; əsas məsələ bu idi. Sən məni başa düşürsən? Qədim və müasir gerontologiyanın məqsədi qocalığın müalicəsini tapmaqdır. Mən, məsələn, bu fikirdəyəm ki, qocalıq xəstəlikdir: bütün xəstəlikləri isə əslinə qalanda, müalicə etmək mümkündür. Bəzi faktlar göstərir ki, qədimdə qocalığın dərmanı varmış. Bir dəqiqə gözlə, bu saat sənə bəzi maraqlı şeylər göstərim, – qayınata çətinliklə yerindən qalxdı, yavaş-yavaş, ağır addımlarla iş otağına getdi. Kişinin görkəmi Raufun xoşuna gəlmədi, düşmüşdü yaman, fikirləşdi ki, evləri dəyişmək məsələsində tələsmək lazımdır.

Qayınata əlində köhnə cildli qalın bir kitab qayıdıb yerində oturandan sonra:

– Yəqin sən yadında olmuş olar, – deyə üzünü Raufa tutdu – səhv eləmirəmsə, bizim eradan 48 il əvvəl Misirə gələndə Yuli Sezarın əlli dörd yaşı vardı! O dövrə görə, bu, az yaş deyildi. Yeri gəlmişkən deyim ki, – qayınata kürekəninə öteri də olsa, xatırlatdı, – elə sən yaşın indi, Sezarın o vaxtkı yaşı qədərdir.

– Məlum məsələdir, – Rauf mızıldadı.

– Elədir, o məlumdur, – qayınata gülümsədi. – Məlum olmayan başqa şeydir. Apianın və digər tarixçilərin yazdığına görə, Sezar birdən-birə bütün mühüm dövlət işlərini atıb, azadlığını və həyatını təhlükə altına qoyub Nil çayı boyu ta cənub sərhədinə kimi, iki ay səyahətə çıxır, ovla, nə bilim, sair başqa əyləncələrlə məşğul olur. Bunu nə ilə izah edəsən, axı? Sezarın belə hərəkəti, düzü, təəccüb doğurur. Məsələn, Geltser kimi ciddi tədqiqatçı açıq deyir: “Sezarın həyat yolunu izləyən hər hansı bir adamçün onun doqquz aylıq Misir əyləncəsi açması çətin tapılan tapmacadan da müəmmalıdır”. Plutarx da bu qərribə səyahətdə əsas məqsədin ov olduğunu yazır. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, nə əvvəllər, nə də Misiri gələndən sonra Sezar ov həvəskarı olmayıb. Səyahətdən sonra çox keçmir, onun Kleopatraya coşqun, hətta mən deyərdim ki, yalnız gəncliyə xas dəli məhəbbəti başlayır və bu məhəbbətdən onların bir uşağı da olur. Daha sonra o, büsbütün dəyişmiş, cavanlaşmış halda, sağlam və tükənməz bir enerji ilə Romaya qayıdır. Bax, bu da başqa bir müəllifin şəhadəti: o, öteri olsa, kərgədan ovundan söz açır və qeyd eləyir ki, söhbət onu diri tutmaqdan gətirmiş. Bununçün isə çoxlu qurban verməli olublar...

– Mən bir şeyi başa düşə bilmirəm: axı, niyə onlar kərgədanı diri tutmaq istəyirmişlər? – deyə Rauf soruşdu, – onu vurub öldürmək tutmaqdan yüzqat asandır.

– Onda, görünür, sən keçən dəfə diqqətlə qulaq asmamısan. – Qayınata yavaş-yavaş başladı əsəbiləşməyə, acıqlı-acıqlı işarə qoyduğu səhifəni açdı, – burda açıq-aydın yazır ki, iksirçün ancaq və ancaq diri kərgədanın buynuzu olmalıdır və mən əminəm ki, bunun öz gizli mənası var.

Rauf bu qeydi də dəftərcəsinə yazıb:

– Siz məni düz başa düşün, – dedi, – bu məsələdə mənim heç bir şəxsi marağım yoxdur, sadəcə, sizin kimi bir alimin fikrini bilmək istəyirəm. Siz özünüz orda yazılanlara inanırsız?

Kürəkəninin sualına cavab verməzdən əvvəl, qoca bir az fikrə getdi və Raufa elə gəldi ki, onun gözlərində nə isə bir hiylə qığılcımı parıldadı. Amma ağızını açıb danışanda sözlərində tam bir ciddilik, hətta qətiyyət var idi.

– Qeribə olsa da inanıram.

Bu vaxt qayınana içəri girib söhbətə qoşuldu:

– İnsanlar bir-birini incitməsələr, heç bir iksirə də ehtiyac olmaz. Adam hirs çəkməkdən, həmişə həyəcan keçirməkdən sağlamlığını itirir, vaxtından da tez qocalır. – O bu sözləri heç kimin ünvanına yox, guya elə–belə dedi, amma Rauf daşın hara atıldığını o saat başa düşdü, çünki onun ürəyindəkiləri bilirdi, bilirdi ki, qayınanasının fikrincə, Raufun arvadına münasibəti nəyə görə qayınatasının sağlamlığına mənfi təsir göstərir. Ona görə də Rauf Diləfruz xanımın sözlərinə qəti əhəmiyyət vermədi, hətta özünü elə tutdu ki, guya onu nə görür, nə də dediyini eşidir. Bunun həqiqətən belə olduğunu qayınanasına hiss elətdirmək üçün, gedəndə gözücü da ona tərəf baxmadı: yalnız qayınatası ilə xudahafizləşdi.

* * *

Maşının narıncı işığı kimsəsiz qaranlıq gecədə yalnız islanmış asfalt yolu işıqlandırır. Rauf maşının yük yerindən çamadanı və içində doğranmış kolbasa olan bağlamayı götürüb sürüşkən dik cığırla təpəyə qalxmağa başladı. Bu cığır onu məqsədinə doğru gedən yolun sonuncu aşırımına aparırdı.

Təpənin başındakı uçulub–dağılmış hasara çatanda tər və yağış onu elə islatmışdı ki, büsbütün su içində idi. Gündüzlər burdan gözəl bir mənzərə açılırdı adamın gözləri önündə; sahilə və dənizə baxmaqla doymaq olmurdu. Elə indi də yuxuya qər qalmış şəhərin bu təkrarsız panoramına biganə qalmaq çətin idi. Şəhər sönməkdə olan nəhəng ocağa oxşayırdı. Belə bir mənzərə, əlinə fürsət düşən kimi öz əsəb sistemini şəhər və ya fərqi yoxdur, kənd mənzərəsi ilə, eləcə də müntəzəm sürətdə torpaqda, suda və atmosferdə baş

verən təbiət hadisələri ilə sakitləşdirməyə can atan adamlara yəqin ki, çox güclü təsir göstərirdi.

Rauf hər ehtimala qarşı ətrafına yaxşı–yaxşı göz gəzdirdi, arxayın oldu ki, həndəvərdə ins–cins yoxdur, hasarın ucuq yerindən birtəhər içəri keçdi, ayaqqabısına yapışmış palçıqı oleandr koluna sürtüb təmizlədi və asfalt yola çıxdı. O, təzə getirilmiş heyvanların saxlandığı izolyatorun və transformator budkasının yanından keçib, otuz–qırx metr uzaqda qaralan qəfəslərə və volyerlərə tərəf getdik. Onların çoxu boş idi; sakinləri, özləri də gözləmədən, on gün əvvəl təzə, rahat mənzillərə köçürülmüşdülər.

Təzə mənzil sahibləri şəhərdə gedən quruculuq işləri ilə əlaqədar yeni heyvanxananın istifadəyə verilməsindən xəbərsiz idilər və ona görə də əməlli–başlı həyəcanlanmışdılar, hətta bir çoxu hayküyə də qaldırırdı.

Rauf heyvanxanaya ilk dəfə, gizli yox, qanuni yolla qapıdan keçib gələndə heyvanların köçürülməsi təzə başlanmışdı: – elə həmin gün. Sonra o, hər gün gəlib–gedirdi bura və məəttəl qalırdı ki, heyvanxana işçiləri dişlərini qıcırdatmış vəhşi heyvanları dəmir qəfəslə fərqləndirmək üçün onları necə xoş rəftarla, dadlı yeməklərlə dilə tuturlar: elə bil neçə ilin prokurorunun azyaşlı yeganə zırrama oğlu atasının zavmaq dostugildə nadir tropik balıqlar saxlanan akvariuma “piş–piş” istəyir, onu bu fikrindən daşındırmaqçün min hoqqa çıxarıb başını qatırlar.

Sırağagün o, az qaldı hirsindən qışqırsın: qəfəslərin birinin yanından keçəndə, gördü ki, xidmətçilərdən iki nəfəri iri cəhəngli itə oxşayan çirk–boz rəngində əyriböyür, eybəcər bir heyvanı yuvasından çıxartmağa çalışırlar, o isə inadla müqavimət göstərir. Ondan gələn üfunət iyinə heç küçələrdən qotur, xəstə itləri yığan xidmətçi də dözməzdi – istəyir lap rüblük planını doldurmamış ola. Amma heyvanxananın işçiləri elə bil qoxu hissələrini itirmişdilər, böyük bir səbirlə, hövsələ ilə ucuna ot parçaları taxılmış nizələri qəfəsin dəmir çubuqları arasından içəri uzadır, onu aldadıb fərqləndirməyə çalışırdılar. Həyasız heyvan isə durub–durub, hərdən ildırım sürətilə ətin üstünə atılır, dili ilə yalayıb yenə də öz küncünə qayıdırdı. Hətta heyvanxananın müdiri Aliyə xanımın gəlişi də kömək eləmədi. Aliyə xanım cavan yaraşlıq qadın idi, o, idarə rəhbərindən daha çox manikençiyə və ya aktrisyaya oxşayırdı. Amma

buna baxmayaraq, xidmətçilər onunla əsla mübahisəyə girişmir, tapşırıqlarını dərhal, özü də canla-başla yerinə yetirirdilər.

Raufa heç kim fikir vermirdi, baş qarışıq idi, heyvanxana bağlı olsa da, köçmək əhvalatı ilə əlaqədar o tərəf-bu tərəfə çoxlu kənar adam gedib-gəlirdi. Bu murdar heyvana daha heç nə təsir eləməirdi, hətta Aliyə xanım kimi gözəl bir qadının mülayim, mehriban səsi də. Rauf öz köməyini təklif elədi:

– İstəyirsiniz, mən o biri tərəfdən keçim içəri, – dedi, – ağacla bu köpəyin belinə bir-iki dənə ilişdirim, ağı gəlsin başına, onda görürsünüz necə quzu kimi çıxır bayıra. – O, xidmətçilərin sifətindəki ifadənin dəyişdiyini görünə, əlüstü sözünü malaladı – Yüngülvarı... Necə deyərlər, simvolik.

– Nə “köpek?” – deyə müdir təəccüblə, həm də acıqlı soruşdu. – Nəzərinizə çatdırım ki, əvvəla, bu it deyil, kaftardır, özü də dişidir. Yazıq onsuz da şok vəziyyətindədir, sizsə ağaca əl atırsınız. – Aliyə xanım etinasızlıqla çiyinlərini çəkdi və kaftara tərəf döndü. O isə elə bu vaxt, şok vəziyyətində olmağına baxmayaraq, cəld bir sıçrayışla nizələrdən daha bir parça ət qopartdı.

İndi isə qaranlıq idi, bambalaca lampa qəfəsin kiçik bir hissəsinə zəif işıq salmışdı. Üfunət iyi daha gəlmirdi və Rauf başa düşdü ki, kaftarı, heç şübhəsiz, yaşayış yerini dəyişməyə razı salıblar.

– “Mən indikindən bir iyirmi yaş cavan, əvvəlki Rauf olsaydım, onda sən mənimlə başqa cür danışardın, – deyə Rauf Aliyə xanımla söhbətini xatırlayıb, fikirləşdi. – Kaftarın cinsi yadına düşməzdi daha... heç eyibi yoxdur, biz bəlkə də qayıtdıq bu söhbətə”. Bu vaxt fil damının qarşısındakı talvarın altından çıxıb ona tərəf qaçan it Raufu fikirdən ayırdı. İt onu tanımışdı, quyruğunu bulayırdı. Rauf keçən son həftə ərzində burda özünü çox səxavətli aparmışdı və heyvanxanada keşik çəkən bütün itləri sevindirmişdi. Özünü yaxşı apardığına görə Rauf ona bir parça kolbasa verib fil damına yaxınlaşdı. Ayaqları yoğun zəncirlərlə beton döşəmədəki halqalara bağlanmış nəhəng fil onunçün ayrılmış darısqal damı büsbütün tutmuşdu, tərpməyə yer yox idi. Fil yatmamışdı, xırda, bic gözlərini qəfil peyda olmuş gecə qonağına zilləmişdi, maraqla ona baxırdı. Bu, əlbəttə, Raufu əsla açmadı, çünki ağına gəldi ki, elə filin yerlisi – kərgədan da gecənin bu vaxtı ayıq ola bilər. Bu fikir

mövhumatçı ağciyər adamın təyyarəyə minən yerdə tək səbir gətirməsi kimi bir şey idi.

Yağış artıq kəsmişdi, amma nə yaxşı ki, külək dayanmamışdı. Külək Rauf üçün lap göydəndüşmə idi; ağacları, kolları, qəfəslərin demir damlarını tərpedir, müxtəlif səslər çıxarırdı. O, hovuzların yanından keçəndə begemotları görmədi, amma dəqiq bilirdi ki, onlar hələ burdadırlar – iri, məməli heyvanları gələn həftə köçürəcəkdilər.

Nəhayət, Rauf axtardığı qəfəsə çatdı. İt də onun dalınca gəlmişdi bura. Kərgədan yerində idi. O, qaranlıqda daş heykələ oxşayırdı; ayaq üstə necə durmuşdusa, eləcə də yatmışdı və astadan xoruldayırdı. Rauf, səs çıxmasın deyə çox ehtiyatla çamadana açdı və iki hissəyə ayıraraq qoyduğu tüfəngini tez-tələsik yığdı. Sonra o, gödəkcəsinin cibindən yuxu ampullaları ilə doldurulmuş patronları çıxarıb lülələrin ağına verdi. Rauf çox sakit, arxayın görürdü işini, amma görünür, hər halda, bir balaca həyəcan da keçirmiş, çünki kolbasanın artığını çamadana qoymağı yadından çıxarmışdı, yol yoldaşı onu da yeyirdi. Rauf isə bu vaxt artıq tüfəngini qaldıraraq kərgədanı nişan almışdı, gözləyirdi ki, külək bir az da güclənsin, sonra çaxmağı çəksin, amma son anda qayın atasının sözü yadına düşdü – kişi yaralı kərgədanın yaman təhlükəli olduğunu söyləyirdi, ona görə də o saat sağ əli ilə qəfəsinə yoğun dəmir çubuqlarını və içəri açılan qapısını yoxladı, arxayın olandan sonra ki, hər şey qaydasındadır, bir az dikəlib iki güllənin ikisini də boşaltdı kərgədanın yumşaq yerinə. Güllələrin səsi çox bərk çıxmadı, elə bil uşaq tapançasından atəş açılmışdı. İt yüngülcə səksənib təəccüblə Raufu tərəf baxdı ki, yəni bu nə partıldıdır, gecə vaxtı salmışan?! Amma kərgədan dik atıldı yerindən, bərkdən xoruldaya-xoruldaya başladı qəfəsdə hərlənməyə. O, buynuzlu başını aşağı əymişdi, elə bil ona güllə vurmuş düşməni döşəmənin altında idi, onu axtarırdı. Vaxt çox ləng gedirdi, kərgədan isə hey hərlənir, qəfəsinin içində nə vardısı altını üstünə çevirirdi.

Qəfildən hürməyə başlayan itin səsinə Rauf bərk səksəndi. İt quduzlaşmışdı, başını qəfəsin dəmir çubuqları arasından içəri soxub, gah vəhşi heyvanın üstünə hürür, gah da zingildəyirdi.

İti sakitləşdirmək mümkün deyildi. Rauf əvvəlcə muşqurdu, sonra fit çalıb çağırdı, amma axırda ələcsiz qalıb özünü birtəhər ələ aldı,

iyrənə-iyrənə olsa da, onu tumarlamağa başladı və yaş tüklərin altında itin bədəninin necə titrədiyini hiss elədi. Bu titrəyiş o saat Raufun özünə də keçdi. Birdən başladığı kimi, it birdən də kəsdi səsini, durduğu vəziyyətdə donub qaldı. O, gözlərini yerə çökən cəmdəkdən ayıra bilmirdi. Kərgədan yavaş-yavaş qatlanmış qıçlarının üstünə düşdü. Bu vəziyyətdə başını yırğalaya-yırğalaya bir müddət oturdu, sonra müvazinətini itirib böyrü üstə yığıldı.

Rauf isə vaxt itirmədən tüfəngi yerə qoydu, çamadandan mişarı götürüb, dolanaraq, tez-tələsik “Quşlar aləmi” pavilyonuna tərəf qaçdı. Bu tikilinin sakinləri artıq üç gün idi ki, şəhərin o biri başındakı cah-cəlallı qəşəng mənzillərində kef çəkirdilər. Xidməti işlərə görə qoyulmuş balaca qapı, gözlənilməli kimi, bağlı idi, amma bu, Raufun kefini qətiyyənlə pozmadı. O, əlini məfil torun altından soxub cəftəni tapdı və onu qaldırdı. Qapını arxasınca örtməyə macal tapmamış, it cəld onun dalınca girdi içəri. Rauf inamla pavilyonun bu başından o başına kəsəsinə vurub keçdi və dal divardakı pəncərələrdən birinin qabağında dayandı. Bu pəncərə kərgədanın malikanəsinə açılırdı, amma çox hündürdə idi, döşəmədən pəncərə altına qədər azı metr yarım olardı.

Rauf skamyanı pəncərənin altına çəkib, üstünə çıxdı, dəmir şəkəli tayları açdı. Pəncərədən baxanda kərgədanın yalnız başı görünürdü; özü kolların arxasında qalmışdı. Amma elə onun başına baxanda da aydın olurdu ki, binəva heyvan əvvəlki kimi sakitcə uzanıb və “şirin” yuxudadır.

Ağıl bomboş idi; kərgədanın özündən və onun daşdan yonulmuş yem təknəsindən savayı orda heç nə yox idi. Ona görə də Rauf ağıla düşməzdən əvvəl, geri qayıtmaq üçün tədbir görmək qərarına gəldi, çünki ayağının altına bir şey tapıb qoymasaydı, pəncərəyə qalxmaq çətin olacaqdı. Uzağa getmək lazım deyildi, pəncərədən üç-dörd metr aralı divarın yanında böyük bir taxta yeşik var idi, elə bu onun kəmərinə gələ bilirdi. Amma Rauf skamyadan düşüb, yeşiyə yaxınlaşanda gördü ki, onun içində nə isə var və bu “nə isə”, demə, quş imiş; özünü gecələməyə veribmiş bura. Pavilyondakı yeganə lampanın zəif işığında Rauf eşələnməyə başlayan bu quşun növünü o saat müəyyən eləyə bilmədi, ona görə də balaca səs eşidən kimi dərhal iki-üç addım geri, təhlükəsiz yerə çəkildi və əlindəki mişarı irəli tutub həyəcan içində gözləməyə başladı. Bu vaxt yeşiyin için-

dən narazı halda qaqqıldaya-qaqqıldaya qərribə iri bir quş çıxdı; o, uzun dimdikli hind xoruzu boyda olardı. Amma bədəninə yapışmış narın tüklü balaca qanadları və lümək quyruğu onu daha çox adi cücəyə oxşadırdı. Di gəl ki, xasiyyəti cücə xasiyyəti deyildi. İt qaçıb onun üstünə atılmaq istəyəndə, o, dəqiqə, nişan almadan itin burnuna bir dimdik vurdu və cəld öz taxta yuvasına tərəf getdi. Amma Rauf onu qabaqladı, yeşiyi götürüb mişarla bir yerdə ağıla atdı və sonra özü onların dalınca pəncərədən aşdı. O, qarşısında iri tabaq boyda bir sifət gördü, ehtiyatla bu sifətin yanından keçib arxadan kərgədana yaxınlaşdı. Küləyin səsinə baxmayaraq, onun xorultusu aydın eşidilirdi. Rauf işə başlamazdan əvvəl, yeşiyi pəncərənin altında divara söykədi və onun üstünə çıxandan sonra əmin oldu ki, əgər kərgədan vaxtından qabaq aylarsa, qaçıb aradan çıxıb bilər. Hə, indi işə başlamaq olardı, amma Rauf heç cür özünü səfərbər eləyə bilmirdi. Bir də saatına baxdı, gördü ki, qiymətli dəqiqələr durmadan ötüb keçir. Nəhayət, özünü birtəhər məcbur eləyib, əli ilə buynuzla toxundu: əvvəlcə qorxa-qorxa barmaqlarının ucunu vurdu, sonra cürətə gəlib, hətta tumarladı da. Amma bu, onun cürətinin son həddi oldu, bundan o yana kişiliyi çatmadı ki, yatmış heyvanın içində gərilib durmuş qəzəbin vahiməsindən çıxsin. Onda Rauf ağıl köməyə çağırırdı – nəyin, hansı gözəl məqsədin naminə bura gəldiyini xatırlamağa özünü məcbur etdi. Sonra qayınatası ilə ova getməklərini yaddaşında təzələdi: yuxu güllələri ilə yatırılmış maralların və çöl donuzlarının necə uzun müddət ayıla bilməmələri gəlib gözüünün qabağında durdu. Bundan sonra ürəyinin qətiyyətlili, güclü səsi ilə özünü, öz kişilik ləyaqətini və dözümlüyünü bütünlüklə, son qətrəsinə kimi bərpa eləməyə çağırırdı. Ürəyi yavaş-yavaş tox-tamağa başlamışdı və Rauf da mişarı qaldıraraq buynuzun üstünə qoymuşdu, amma elə bu vaxt onun gərgin əsəbləri yerindən oynadı və o, çığıraraq yerindən dik atıldı: hardansa yuxarıdan kərgədanın cəmdəyinin üstünə şappıltı ilə qara yumaq kimi bir şey düşdü, elə o dəqiqəcə belindən üzünə, Raufa tərəf yuvarlandı. İtin o hündürdə pəncərədən atıla biləcəyi, həmçinin bu bədheybət qılı yumağın da məhz it olduğu ona bir az sonra çatdı: qəfəsin təzə qonağı canfəşanlıqla kərgədanı iyləməkdə idi. Rauf isə yerində donub qalmışdı, key-key baxır, amma heç nə görmürdü.

Qoribədir ki, itin qəfil gəlişi onu ürəkləndirdi; çünki it zərblə kərgədanın üstünə düşdüsə də, kərgədan nə yuxudan ayıldı, nə də xoruldamağını kəsdi, deməli, kərgədan div yuxusuna getmişdi və hər cüzi şeydən ötrü ayılan deyildi. Hələ üstəlik də it özünü çox saymazayana aparırdı. Elə bil qabağındakı kərgədan yox, kiçik idi. Rauf bütün bunları məmnuniyyətlə müşahidə edəndən sonra cəsərlə mişarı əlinə aldı. Təcrübəsizlikdənmi, ya buynuzun son dərəcə möhkəm olmağındanmi, əvvəlcə bir şey alınmadı – mişar sürüşürdü buynuzun üstündə, o yana–bu yana qaçırdı. Onun şirmayı üzünü yalnız azca cızırdı. Nəhayət, min bir əziyyətlə buynuzun üzərində ensiz bir sırım açdı və bundan sonra iş, necə deyərlər, yağ kimi getdi. İt də atılıb–düşməkdən bezikdi, gəlib Raufla üzbuüz şöngüdü. Qəfəsin içində itdən baxılası heç nə yox idi – kərgədanın sir–sifətindən iyərəndiyinə görə buynuzu mişarlama–mişarlama gözünü yayındırırdı – və bu bir həftəlik tanışlıqları ərzində Rauf ancaq indi iti əməlli–başlı gözəndən keçirə bildi. Bu, tünd boz rəngli köpek, çox güman ki, Qafqaz qoyun iti ilə həyətinin “izdivacı” nəticəsində bu işıqlı dünyaya təşrif gətirmişdi. Raufun uşaqlıqda itdən, pişikdən, ümumiyyətlə, heyvanlardan bir elə xoşu gəlməzdi, amma indi qarşısında şöngüyü ona sonsuz məhəbbət və heyranlıqla baxan bu itdə o, nə isə bir yapışıq gördü və təəssüf elədi ki, özü ilə az kolbasa gətirib. Buynuz öz keçmiş sahibindən həmişəlik ayrılıb yerə düşəndə, Rauf mişarı keyimmiş əlində saxlaya bilməyib buraxdı, kərgədan isə hələ yatmağında idi. Rauf daxilində təsvirə gəlməyən bir yüngüllük hiss elədi – təhlükə demək olardı ki, sovuşub getmişdi – o, nəinki dünyadan, hətta özündən də xəbərsiz, uzanıb yatmış bu heyvana (artıq ona kərgədan deməyə adamın dili gəlmirdi) son dəfə nəzər yetirib pəncərəyə tərəf yönəldi. Rauf “quşlar aləmi”ndə daha ləngimədi, ondan tez çıxdı və qapını ardınca bağlamazdan əvvəl ətrafa ötəri bir nəzər saldı. Qəfəslərin üstündə baş–başa vermiş ağacların yarpaqları bayaqki kimi xışıldayırdı, yorulub əldən düşmüş gözətçilər də öz komalarında yenə bayaqki kimi şirin–şirin yatırdılar. Rauf çömbələrək oturub tufəngini sökdü və buynuzla, mişarla bir yerdə, hamısını səliqə ilə çamadana yığıb qapağını örtüdü. Duranda o, iti gördü. İt o saat onun baxışını hiss elədi, həyəcanla yerində atılıb düşdü və sevincək quyruğunu bulayıb zingildədi.

Rauf fikirləşdi ki, it qəfəsdən heç cür çıxma bilməyəcək, çünki qəfəsin döşəməsi quş pavilyonunun döşəməsindən də aşağı idi, pəncərədən bir az aralı isə kərgədan uzanıb yolu kəsmişdi, bu da köpəyə qəti imkan vermirdi ki, qaçaraq hoppansın.

O, çamadanını götürüb üz qoydu getməyə. Bir neçə addım atandan sonra dönüb geri baxdı. İt zingildədi, yeni ona öz razılığını bildirdi. Bütün bunlar gözənilmədən Raufa təsir etdi və o çıxıb getmək əvəzinə geri döndü. Quş pavilyonuna çatanacan düz iki yağlı söyüş söydü: bir iti söydü ki, niyə lazım olmayan yerə burnunu soxur, bir də bu hərəkətinə görə özünü söydü ki, işlərin yaxşı gətirdiyi bir vaxtda geri qayıdıb hər şeyi korlaya bilər.

O, çamadanını “Quşlar aləmi”nin girəcəyində qoyub, tez–tələsik ağla keçdi, iti qarmalayıb qucağına götürdü, yeşiyin üstünə qalxıb onu pəncərədən aşdı.

Pavilyonun girəcəyində Rauf yenidən quşa rast gəldi. O, ədəb–ərkanla çamadanın üstünə qonub inadla eyni bir nöqtəni dimdikləyirdi: bilmək olmurdu niyə? Bəlkə elə acından?! Raufun itlə gəlib bura çıxmağına quş qəti əhəmiyyət vermədi, amma elə ki, Rauf onu təpiklə vurmaq istədi, son anda cəld kənara çəkilib onun ayağına əməlli bir dimdik vurdu; zalımın dimdiyi demə, biz kimi imiş. Sonra o, tələsik kənara çəkilmiş itin yanından məğrur bir görkəmlə keçib, kolların arxasında gözəndən itdi.

Külək artıq yatmışdı. Hava yavaş–yavaş işıqlaşmağa başlayırdı, göy üzü açılmamışdı, buludsuz idi.

Rauf əlindəki ağır çamadanla hasarın uçqu yerindən bayıra çıxdı, dalınca düşüb gəlmiş iti qovdu, quşla olan ikinci münəqişədən sonra tamam zəhləsi getmişdi ondan.

O, qarşdakı çətin enişi düşməzdən qabaq dayandı ki, bir az nəfəsini dərsin. Hasarın o üzündən it məhəbbətlə ona baxırdı, amma yaxınlaşmağa cürət eləməirdi.

Yəqin, yorulduğundan, gecəni yuxusuz qaldığından aşağı enəndə cığır Raufa iki dəfə uzun gəldi. Sürüşkən döngələrdə müvazirətini saxlamaqçün o, oleandr kollarından tutmalı olurdu. Yolun axırına yaxın lap əldən düşmüşdü, amma sonuncu oleandr kolunu keçib öz maşınını görəndə kimi bir anın içində bütün əhvalı dəyişdi, sevinc işığının istisi canındakı yorğunluğu çıxartdı.

Küçədə gediş-gəliş çox az idi, hərdən bir böyük sürətlə maşın gəlib keçirdi.

Rauf maşının yük yerini açanda yenə o qərribə quşu gördü və əlbəttə, bu görüş onun kefinə soğan doğradı. Zalım quş hardan peyda olmuşdu?! O, bir göz qırpımında çamadanın dalınca maşının yük yerinə tullandı. Rauf bu həyasız quşu elə orda qoyub yük yerinin qapağını örtmək əvəzinə özünü itirdi, başladı əl-qol atıb söyüş söyməyə və axır ki, birtəhər onu ordan itələyib bayıra saldı. Quş acıqla qaqqıldaya-qaqqıldaya ayağa durdu, dimdiyini qabağa verib yenə maşının yük yerinə cumdu. Elə bu vaxt Rauf DAM-ın yolla gəlib-keçən motosikletini görüb, müfəttişlərlə salamlamaq üçün bir dəqiqəliyinə əl saxladı. O, DAM-ın işçiləri ilə həmişə salamlaşdı; fikirləşirdi ki, bundan adama ziyan dəyməz.

Quş fürsətdən istifadə edib, bu dəfə qabaq tərəfdən maşına yaxınlaşdı; eşidilən səsdən belə aydın olurdu ki, qabaq təkəri dimdikləyir. Rauf buna əhəmiyyət verməyib tez maşına mindi, qapısını sakitcə bağladı və quşun yaraladığı sağ ayağı ilə akselatoru basıb maşını yerindən tərpətdi.

O, güman eləyirdi ki, ədalət qalib gəlib, həyasız quş daha cəzasını alıb, amma bir neçə metr gedəndən sonra, dönüb bir yığın qanlı quş lələyi yerinə ayaq üstə sağ-salamat dimdik duran düşməninə baxırdı. “Dəlidir, vallah, dəlidir, elə ona görə də onu təzə heyvanxanaya aparmayıblar” – deyə Rauf fikirləşdi və qərara aldı ki, qayınatası ilə gedəndə mütləq ondan quşların arasında ruhi xəstələrin olub-olmamasını soruşsun.

Əsas və çətin iş görülüb qurtarmışdı, indi onu qarşıda yalnız xoş dəqiqələr gözləyirdi.

Raufun əhvalına uyğun olaraq, günəşin ilk şüaları təbiətin təzəcə yuduğu asfaltda, ağacların yaşıl yarpaqlarında, hətta qonşuları yuxudan oyatmamaq üçün onun ehtiyatla açdığı qarajın qapısında çilçirəq kimi bərq vururdu.

Gur elektrik işığında buynuz son dərəcə fəvqəladə görünürdü və əgər Rauf onu şəxsən özü ələ keçirməmiş olsaydı, heç vaxt ağına da gəlməzdi ki, şirmayı kimi par-par parıldayan bu ağır əşya həqiqətən hansı canlı vücudunsa bədəninin bir hissəsidir.

O biri günü gecə Rauf qarajında tək oturub ecazkar iksiri hazırlamağa başladı. O, qədim reseptin surətini qabağına qoyub, orda necə yazılıbsa, eyni ilə: nəyi isə həvəngdə döyür, nəyi isə bir qabdan başqasına boşaldır, qatır, qarışdırır, qızdırırdı. Səhər açılanda isə Rauf artıq içi ağzına qədər kəhrəbə rəngli içki ilə dolu yeddilitrlik iri bir şüşə balonu əlində tutmuşdu.

Bir neçə gündən sonra Rauf balonun qapağını açdı və qarajın içi adamın ağılı başından çıxaran qərribə bir xoş ətirlə doldu. Hətta Raufun başı gicəlləndi və o, təsadüfən salıb sındırmamaq üçün, balonu ikiəlli möhkəm-möhkəm qucağına sıxdı. Bu qeyri-adi ətrin təsiri altında birdən-birə Raufun başında bir yığın dumanlı fikir və qırıq-qırıq xatirələr hərləndi – aydın qavranılmayan, amma ruhunu oxşayan xatirələr.

O, özünün müxtəlif ehtiyaclarını qənaətlə ödəməyə adət etmişdi, odur ki, bu zəka bolluğu ona maraqlı göründü və o, həyatında ilk dəfə keçirdiyi bu xoş anların ömrünü uzatmağın əsla əleyhinə deyildi, amma birdən ağına gəldi ki, balonun içinə dolan hava iksirin yaxşı yetişməsinə ziyan eləyə bilər. Rauf tez şüşə tıxacla balonun ağzını bərk-bərk bağladı və bu qiymətli sərvətini qarajın uzaq küncündə yığılmış qab-qacağın arxasında gizlətdi, özünə söz verdi ki, dünya dağıla, vaxtı çatmayınca ona əlini də vurmayacaq: düz “yeddi dəfə yeddi gün”, yəni yeddi həftə.

O, qapını bağlayanda qonşu qarını gördü: bu qarı, son dərəcə qıvrıq, amma yaman da müzür bir adam idi. İki il əvvəl, həyətdə qarajların tikintisi başlanan vaxt yer qalmamışdı şikayət məktubu yazmasın, ağzına gələni döşəmişdi gələcək qaraj sahiblərinin, o cümlədən – Raufun da ünvanına. Yazırdı ki, bu, qanunsuz işdir və tikinti dayandırılmalıdır. Ona dəfələrlə arayış göstərib izah eləyirdilər ki, bəs, qarajların tikintisində rayon arxitektura idarəsinin rəsmi icazəsi var, yenə də tutduğundan əl çəkmirdi.

O vaxtdan bəri qarı Raufu danışmırdı və onun salamını da açıq-aşkar ağızucu alırdı. Ona görə də səhər-səhər birinci özü Raufa “sabahın xeyir” deyib, hələ üstəlik, skamyadan qalxıb qənsərinə gələndə, o diksindi: “xeyir ola?!” Qarının büzüşüb qırıxmış sifətində tək-cə gözleri diri ydi, o, xəstə pişiyə oxşayırdı, üzündə inamsız bir təbəssüm var idi.

Rauf fürsətdən istifadə eləyib ona ibrət dərsi vermək istədi:

– Görürsünüz də... – dedi. – Axırını komissiya da qarajın qanuni tikildiyini təsdiq elədi. Siz indi hara, kimə yazacaqsız?

– Hiss eləyirsiniz? – deyə qarı soruşdu. Raufun sözlərini o, elə bil heç eşitməmişdi – ətirə bir baxın ey! Mən ömrümdə belə qoxu, belə ətir görməmişəm. Cənnət ətridir elə bil. Hətta başım hərləndi.

Rauf başını yuxarı qaldırıb burnu ilə havanı içinə çəkdi:

– Hə, aləmdir, – dedi. Ürəyində isə qarını lənətlədi.

– İndi daha iy gəlmir, – qarı təəssüflə dedi. – On dəqiqə bundan əvvəl iy bütün havaya hopmuşdu. İndiyə kimi əllərim əsir, baxın... Doğrudan, siz heç nə hiss eləmədiz? Amma mənə elə gəldi ki, o iy sizin qarajdan gəlir.

Rauf tez etiraz elədi:

– Ordan ancaq benzin, bir də yağ iyi gələ bilər. – O, barmağını ağzına salıb islatdı və başı üzərinə qaldırdı. – Hər şey aydındır, külək karamel fabriki tərəfdən əsir. Arada görünür, bir an bərkiyib, özü ilə də dediyiniz iy gətirib. Orda heç olmamırsınız? O fabrikdə o qədər müxtəlif tamlı, ləzzətli şeylərin cövhəri var ki...

– O, nə idisə başqa aləm idi, – deyə qarı zəif səslə təkrar etdi və daha Raufa fikir vermədən yavaş-yavaş çıxıb getdi.

Səhəri rayon prokurorunun müstəntiqi Əsgərov fəmilli bir nəfər Raufa zəng vurdu. Rauf tanımadığı, ömründə üzünü görmədiyi bu adamdan soruşdu ki, bəlkə o, nömrəni səhv salıb. Biləndə ki, yox, səsine təəccüb ifadəsi verdi; onun fikrincə, ömründə istintaq orqanları ilə əlaqəsi olmayan hər bir ləyaqətli adam məhz belə eləyərdi. Görüş vaxtını razılaşandan sonra Rauf dəstəyi asdı.

Maşını tinin dalında saxladı; Rauf istəmədi ki, prokurorluğun qabağında onu görüb-eləyən olsun. Girecəkdə oturmuş növbətçi ilə salamlaşandan sonra fəmilini dedi. Növbətçi siyahıya baxıb onun fəmilini tapdı və içəriyə dəvət elədi.

Qapını döyməzdən əvvəl Rauf qalstukunu düzəltdi və bıığına sığal verdi. Bir an duruxandan sonra barmağındakı qızıl üzüyü də çıxarıb cibinə qoydu; fikirləşdi ki, tanımadığı vəzifə adamına barmağı üzüklü pis təsir bağışlaya bilər.

Müstəntiqin kabinetində iki podpolkovnik oturmuşdu, amma Əsgərov – o, tünd-boz rəngli kostyum geymişdi, sarı da qalstuk

taxmışdı – Raufu heç bir dəqiqə də qapı dalında saxlamadı, içəri dəvət edib, yer göstərdi, elə o saat da mətləbə keçdi. O, görüşmək üçün ayağa duranda məlum oldu ki, balacaboy adamdır, özü də qalın qaşlı, xırda gözlü arıq üzü Raufa tanış gəldi.

Oturanda Rauf gözücü gördü ki, ağsaçlı yekəpər zabıt zorla nəzərə çarpacaq bir tərzdə başını yırğaladı.

– Sizə zəhmət verdiyimizə görə çox üzr istəyirəm, – deyə müstəntiq Raufa müraciət edərək sözə başladı. Amma Rauf imkan vermədi ona davam eləsin, dedi ki, heç bir zəhməti yoxdur və əgər orqanın işinə azacıq da olsa köməyi dəysə, xoş olar onun üçün və ümumiyyətlə, o, sözünü ürəyində saxlamağı xoşlamır, yeri gəlmişkən demək istəyir ki, həyatında müstəntiq yanına bu ilk gəlişi (“ilk” sözünü o, xüsusi vurğu ilə dedi) ona çox yaxşı təsir bağışlayıb. Girişdəki diqqətçil növbətçidən, idarənin içindəki səliqə-sahmandan tutmuş ta bu kabinetdə tanış olduğu gözəl, son dərəcə istiqanlı adamlara kimi. Rauf haqlı olaraq belə hesab eləyirdi ki, hər bir işdə tərəfdarların olmağının ziyanı yoxdur, ona görə də sonuncu sözləri deyəndə üzünü podpolkovniklərə tutdu və ikisi də ona təbəssümlə cavab verdi.

– Məsələ belədir. – Əsgərov sızıla-sızıla mətləbə keçmək istədi. – Avqustun 13-dən 14-ə keçən gecə 35-30 nömrəli maşını Bayılda görüblər. O sizin maşınıdır?

– Kül rəngində “Jiquli”? Mənimkidir. Çox güman ki, orda dayanan elə o olub, – deyə Rauf cavab verdi. – Əgər mən bilsəydim ki, dediyiniz tarix həftənin hansı günü imiş, daha dəqiq cavab verərdim sizə.

Əsgərov tez təqvimə baxıb dedi:

– 13-dən 14-ə, şənbədən bazar gününə keçən gecə.

– Tamamilə düz buyursunuz, o gün orda dayanan mənim maşınım olub. – Rauf fikirləşmədən əvvəlki ehtimalını qəti təsdiq elədi. – Necə məyər?

– Deyəcəm, darıxmayın... Yaxşı, niyə bəs maşını gecə orda saxlamırsınız? Axı siz şəhərin o biri başında olursunuz?

Rauf bu sualın cavabını bir az ləngitdi. O, artıq imkan tapıb Əsgərovu yaxşı-yaxşı gözəndən keçirə bilmişdi, ona görə də qərara gəldi ki, əvvəl fikrində tutduğu niyyətdən imtina etməyi məsləhətdir.

– Bilirsiniz, – Rauf utana-utana gülümseyib, – mən nərdbazam, – dedi. – Yaxın bir dostum var, o da nərd xəstəsidir. Rast gəldik bir-birimizə ha, vəssalam, hər şey yaddan çıxır. Bizi saxlamaq mümkün deyil. Hər dəfə səhərəcən çəkir oyunumuz. İnanmazsız, amma arvadımla hətta buna görə aramızda xoşagəlməz söz-söhbət olur. Min dəfə başa salıram onu ki, ağı olan qadın sevinər ki, əri arvadbaz döyül, karta uymayıb, nərdə salıb meylini, öz milli oyunumuza – qəti təsir eləmir. Üzr istəyirəm, – Rauf sanki birdən ayıldı, – hə, o gecə mən həməndə dostumgildə idim. O, yaxın olur o yerə, amma onların evinin yanında maşın saxlamaq qorxuludur. Bilirsiniz, qaranlıq bir döngədir, ömründə işıq yandırmırlar. – Müstəntiqin üzünün ifadəsindən və dostunun dəqiq ünvanını, familini soruşmamasından Rauf başa düşdü ki, hər şey ona aydındır, heç bir şübhə yeri qalıb eləməyib.

– Maşını yalnız özünüz sürürsünüz? – Hiss olunurdu ki, bu sual Əsgərov elə-belə, rəsmiyyət xatirinə verir. – Demək istəyirəm ki, oğlanlarınızdan, ya qardaşınızdan, bacınızın uşaqlarından hərdən maşını götürməliyərlər ki?

– Yox, – Rauf qəti cavab verdi. – Mənim maşınının sükanı arxasında ancaq mən özüm otururam. Bütün dostlarım da bilir bunu – Rauf axırıncı köynəyini çıxarıb verər, deyirlər, amma maşını istəmə, verməz. İnanın, bu onların özlərinin xeyrinədir!

– Maşına oturub evə sürməzdən əvvəl siz oralarda şübhəli heç nə görmədiz ki? Bəlkə yadınıza salasız?

Rauf gülümsədi:

– Siz heç təsəvvür eləmirsiniz ki, o gecə yağış yağdı. Yan-yörəyə baxmağa imkan yox idi, qaçıb maşına çatanacan, iliyimə qədər islanmışdım. Yaxşı, siz heç mənə demədiz axı, nə olub, nə hadisə üz verib?

Əsgərov verdiyi sualların cavablarını yazıb qurtarandan sonra:

– Heç, – deyər fikri dağınıq halda cavab verdi. – Gecə kimse heyvanxanada yaramaz işlər görüb, indi gərək biz sizinlə qızıl kimi vaxtımızı buna sərf eləyək. – O, stolunun gözündən təmiz blank götürüb saatına baxdı və vaxtı qeyd elədi ora. – Buyurun, bayıra çıxmaqçün icazə vərəqəsidir. Çox sağ olun, əziyyət verdiyimizçün bir də üzr istəyirəm.

Rauf hamı ilə bir-bir əl verib xudahafızlaşdı və kabinetdən çıxdı, amma qapını möhkəm bağlamadı.

Koridorda heç kim yox idi, o, dəstəkdən tutub elə bir vəziyyətdə durdu ki, guya qapını açmağa hazırlaşır. Əgər kabinetdən bir adam çıxsaydı, Rauf izah eləyə bilərdi ki, qayıdıb Əsgərovdan iş yerinə verməkçün arayış alsın.

İçeridəki söhbət aydın eşidilmirdi və o, demək olar ki, heç nə başa düşə bilmədi, təkcə iki dəfə qulağı “uşaq” sözü aldı, ancaq səs Əsgərovun səsi deyildi.

* * *

Hər səhər maşını işə salmamışdan əvvəl Rauf küncdəki qab-qacağın dalından yeddilitrlik balonu götürür, ağızını açıb bir neçə saniyə ordakı cənnət suyunun iyini acgözlüklə içinə çəkirdi. Kəhrəba rəngli bu qeyri-adi suyun tam yetişməsinə hələ bir aydan da çox qalmışdı və Raufun onu gündə-gündə iyləməsi insana ləzzət verən əksər vərdişlər kimi qorxulu bir adət şəkli ala bilərdi. Ala bilərdi, amma... Beşinci gün səhər poçtalyon qəzetlərlə bir yerdə Xalidə xanıma məktub verməşəydi.

Xalidə əlində prokurorluqdan gəlmiş çağırış vərəqəsi mətbəxə girdi.

– Sənə gəlib! Hamısı düzdür, famil də, ünvan da. Xeyir ola, bu nədir?

– Gedib öyrənərəm! – Rauf arvadına əsəbi cavab verdi, amma əslində əsəbiləşib eləmədi. – Prokurorluğa kimi istəyirsən, çağıra bilərlər, burda mən qeyri-adi bir şey görmürəm. – O, qəzeti götürüb açdı; yəni ki, söhbəti qurtardıq.

– Axırda elə belə olmalıydı, – deyər arvadı ürəyində fikirləşdiyini dilinə gətirdi. – Sən gərək çoxdan bu işdən gedəydin.

Rauf hiss elədi ki, söhbəti yumşaltmağın vaxtı çatıb, sakit səsle soruşdu:

– Çoxdan, yəni nə vaxtdan?

– Hələ heç ora işə girməmişdən! – Xalidə xanım təzə qızışdı, yumşalmaq fikrində deyildi. – O vaxt hamı sənə xəbərdarlıq eləyirdi – atam da, Arif də, özümü hələ demirəm – getmə deyirdilər,

axırı yoxdur. Arifin adını çəkməklə o, özü də bilmədən vəkille məsləhətləşməyi Raufun ağına saldı və Rauf fikirləşdi ki, ağıllı adam, hətta arvadla səhər söhbəti kimi mənasız məşğuliyyətdən də nə isə bir xeyir götürə bilər.

– Atan mənə trestdən çıxmağı məsləhət görəndə mən heç mübahisə də eləmədim, ona çox hörmətlə qulaq asdım və gözlədim ki, görün əvəzində mənə nə təklif eləyir. Hələ də gözləyirəm. Sizin ailədə hamı məsləhət verməyə ustadır. – Rauf arvadının üzünün ifadəsini müşahidə eləyə-eləyə ürəyinin sözünü dedi.

– Düz demirsən, – Xalidə partladı yerindən. – Atam sənə o saat öz ixtisasın üzrə iş tapmağı təklif elədi.

– Hə, nəbatat bağında gecə qarovulçusu.

– Xeyr, kiçik elmi işçi. Sən indi bu saat...

– Əgər akademik öz ali savadlı kürekənini nəbatat bağına yarpaq yığmağa, ağaclara peyvənd vurmağa göndərsə, normal adamlar bunu şikəst kürekənin gecə qarovulçusu işləməsi kimi başa düşürlər. Kürekənin isə köməyə ehtiyacı yoxdur. Onun insani münasibətə ehtiyacı var. Siz bunu başa düşmədiz. Allaha şükür, öz əlimlə hər şeyə nail oldum. Əlbəttə, mən nə akademikəm, nə də kosmonavt, adi qulluqçuyam, bundan artıq mənə lazım da deyil. Ailəmi dolandırırım, ya yox? Ay sağ ol! Qalanının sənə dəxli yoxdur. Yadımda deyil, kimdirsə, yaxşı deyib: hər cür zəhmət – şərəfdir.

– Sizin trestdəki Nəcəfovu şərəfli zəhmət üstündə on il basdırlar, getdimi? Onun konyak spirtiyə çıxartdığı hoqqalardan bütün qəzetlər yazmışdı.

– Tamahkar idi. Onu tamah yıxdı – deyə Rauf izah elədi. – Elə adamlarla mənim heç bir əlaqəm yoxdur və heç olmayıb da. Mənim işim xammalı bölməkdir. Hansı sənədi yoxlayırsan yoxla, mənim şöbəmdə – düppədüz, tonuna söz ola bilməz. Məndə hər şey ölçülüb-biçilib, haqq-hesabı var. Odur ki, sən heç narahat olma. Mən heç vaxt ilişməyəm.

Xalidə:

– Hamı sənə kimi fikirləşir, amma yenə görürsən, hardasa ilişir, – dedi. – Bu gün yox – sabah bu işdə yox – başqa işdə... Sən gəl mənim məsləhətimə qulaq as...

– Lazım deyil. – Rauf dalğın halda arvadının sözünü kəsdi. O, artıq başqa şey barədə fikirləşirdi. – Mən sənə üçün Arif deyiləm, öz işlərimi özüm birtəhər yoluna qoyaram. Lazım deyil.

– Arifin arvadı ilə hesablaşmağında, onun məsləhətini eşitməyində mən heç bir pis iş görmürəm. – Xalidənin yadına neçə il əvvəl olmuş bir əhvalat düşdü, başladı gülməyə. Arif etiraf eləyirdi ki, həmin əhvalatdan sonra onda arvadının müdrikiyinə böyük bir inam yarandı.

Xalidə ilə Rauf Bolqarıstana toy səfərindən qayıdanda Moskvadan Bakıya Arif və arvadı Sima ilə bir kupədə gəlirdilər. Sima mülayim, balacaboy, yapışıqlı bir qadın idi; üç gündə yol boyu cəmi bir neçə dəfə səsi eşidildi. Söhbətə qarışmırdı, oturub dinməzəcə qulaq asırdı, sual-zad da vermirdi. Onun təkmini, qayğı və diqqəti Raufun çox xoşuna gəlmişdi, hətta onu Xalidəyə nümunə də göstərdi. Amma o, bir dəfə səsini qaldırdı.

Sima ilə üzbəüz oturmuş Rauf heç təəccüblənməyə macal tapmamış, o, cəld yerindən sıçrayıb koridora çıxdı, pəncərənin qabağında dayanıb təbiətin gözəlliklərini seyrə dalmış Arifə yanaşdı və əlini yavaşca onun çiyinə toxundurub tələb elədi ki, başını pəncərədən bayıra çıxartmasın.

Arif kənara çəkilib ona da yanında yer elədi. Sima əvvəlki səslə tələbini bir də təkrar eləyəndə, Arif ciddi, amma nəzakətlə xahiş elədi ki, onu rahat buraxsın.

– Eşidirsən, başını çək, deyirəm – Sima zəndlə ərinə baxırdı. – Məsləhət görürəm!

Əla məsləhət idi – heç bir dəqiqə keçmədi ki Arifdən başqa, hamı buna əmin oldu, çünki Arif huşunu itirmişdi; qonşu vaqonun pəncərəsindən atılan qarpız onun düz kəlləsinə dəymişdi.

Onu kupeyə aparıb yerinə uzatdılar. Dostlarının və arvadının qayğısı sayəsində o, yavaş-yavaş özünə gəldi.

Qarpız zərbəsindən sonra Arifin səhhətində heç bir ciddi dəyişiklik baş vermədi. Yeganə dəyişiklik o oldu ki, bu zərbənin nəticəsində gənclik illərinin sirdaşı, ən yaxın dostu Raufun təsiri altından çıxdı və həmin gündən etibarən Sima ilə məsləhətləşməmiş həyatda bir addım da atmadı.

Sonralar məlum oldu ki, Sima ilə Rauf bir-birini qəti həzm eləyə bilmirlər: bunu hər iki dost hiss elədi və tədricən get-gölləri kəsildi, bir-birinin evindən ayaqları çəkildi.

Axırıncı dəfə onlar iki il əvvəl görüşmüşdülər; uzun fasilədən sonra, küçədə hüquq məsləhətxanasının qabağında təsadüfən

rastlaşmışdılar. Arif məsləhətxanadan çıxıb maşına tərəf gədirdi. Rauf az qala ötüb keçəcəkdə onun yanından, ilk baxışda köhnə dostunu tanıya bilməmişdi – Arif ahıllaşmışdı, saçları əməlli-başlı ağarmışdı. Rauf elə bil birdən ayıldı, dönüb çağırırdı onu. Arif artıq sürücünün yanında oturmuşdu, qapısını örtməyə hazırlaşdı. O, səsə çönüb Raufu görəndə geniş alınlı iri sifətinə dərhal bir qətiyyət-sizlik ifadəsi çökdü və az sonra da çəkilib getdi. O, maşından özünə çox arxayın bir adam kimi, gülər üzlə düşdü, amma Rauf onun əlini sıxanda bilirdi ki, bu ağır yerəsin, bu arxayın baxışın arxasında, yəni Arifin tünd-qonur bəbəyinin dərinliyində, uzun illərdən bəri özünə yuva salmış bir qorxaqlıq gizlənib və bu qorxaqlıq həyatda bütün istəklərinə çatmağı bacaran Arifin səyinə baxmayaraq, həmişə onun yanında, qanında qalacaq.

Rastlaşmaqlarına sevindi və Raufun xoşuna gəldi bu. Söhbət əsnasında Rauf hiss elədi ki, keçmiş dostunun işləri əla gedir, amma, bununla belə, bir də qəsdən soruşdu ki, indi o, nə işindədir. Arif başının işarəsi ilə girəcəyində qızılı hərflərlə yazısı olan iri qara lövhə asılmış hüquq məsləhətxanasının birmərtəbəli binasını – son otuz il ərzində Arifin vəkillik fəaliyyəti burda keçmişdi – göstərərək dedi ki, bu günlərdə onu müdir təyin olublar. Arif təmkinli danışır, özünü çox sadə aparırdı, amma Rauf hər ehtimala qarşı onu bir balaca pərt eləyib yerində oturtmaq üçün aylıq qazancının miqdarını deyəndə, təkəbbürlə gülümsədi və üzünə elə ifadə verdi ki, guya ürəkdən acıyır ona. Halbuki, maaşı ilə vəkillik qonorarını üst-üstə gələndə Arifin qazancı az deyildi.

O görüşdən sonra iki il keçmişdi və bu müddət ərzində Arifi ancaq bu gün xatırladı, o da Xalidənin köməyi ilə. Və dərhal qərar gəldi ki, Əsgərovla görüş ərəfəsində qeyri-rəsmi məsləhət üçün ən münasib vəkil məhz Arifdir.

Yapma, naxışlı tavanı və məxmər asılmış hündür pəncərələri olan işıqlı, iri qəbul otağında tək-cə cavan katibə oturmuşdu. Qız qəzet oxuyurdu və Rauf içəri girəndə qəzeti büküb bir qırağa qoydu. O, xoş bir təbəssümlə, nəzakətlə danışdı, amma Rauf öz köhnə dostunun yanına işgüzar söhbətçün gəldiyini bildirdisə də, onu ancaq on-on beş dəqiqədən sonra içəri buraxmağa razılıq verdi.

– Yanında adam var? – deyərək Rauf təəccüblə soruşdu.

– Heç kim yoxdur, amma bu vaxt o məşğul olur. Mən hətta telefon zənglərini də kabinetə keçirmirəm. Tez qurtarar. Siz buyurun, əyləşin... Ay yoldaş, hara?

Əgər Rauf Arifi kabinetdə lüt görəydi, yəqin ki, daha az təəccüblənərdi – məsləhətxananın müdiri, iri qədim stolun arxasında oturub yeyirdi.

Raufun gəlişi elə bil onu qəti təəccübləndirməmişdi, ağızındakı tikəni çeynəyə-çeynəyə başını bircə dəfə elə əda ilə tərpətdi ki, həm karıxmış halda Raufun dalınca kabinetə girən katibəni geri qaytardı, həm də yanına vaxtsız gəlmiş dostunu salamladı. Bu hərəkəti stolun arxasına dəvət kimi başa düşən Rauf keçib Ariflə üzbə-üz oturdu. Yerini yaxşıca-yaxşıca rahatladı və yalnız indi son görüşlərindən sonra dostunun nə qədər dəyişdiyini gördü. Arif xeyli sınıxmışdı. İşığı itirmiş gözlərinin altı tuluqlanmışdı, üzünün sümüyü çıxmışdı. Qabağındakı süfrədə də ürəkəcan bir şey yox idi. Nazik dilimlərlə doğranmış qara çörək, holland pendiri və bir də bişmiş çuğundurdan, kökdən və pomidordan hazırlanmış tərəvəz salata – vəssalam.

– Mən də deyirəm, görəndə bu nə işlə məşğuldur ki, yanına adam buraxmırlar! Cürbəcür maraqlı fikirlər gəldi ağılıma. – Rauf söhbətə zarafatla başladı.

Zarafat Arifin deyəsən xoşuna gəlmişdi. Buterbrodunu yeyə-yeyə gülümsədi və onun ağappaq dişləri Raufun nəzərindən yayınmadı; bu mirvari dişlər də son illərin məhsuluna oxşayırdı.

– Mən də deyirəm ki, yəqin kişi oturub kabinetdə özünə qızıl balıq yeyir, ya da heç olmasa, ləvəngi, üstündən də əla “Şirvan” konyakı vurur, divanda da ki, bu saat dənizdən çıxmış təptəzə ağ balıq. Amma öz aramızdır, zövqün pis deyil. Adı nədir onun?

Arifdən səs çıxmadı, tikəsini udub, cəld qapıya tərəf baxdı.

– Başın xarəbdir? Qızımız yerindədir! – Raufun onunla mübahisə eləmək fikri yox idi.

– Onda elə götür qızığa, – dedi. – Halvaçı qızı daha şirin... Xeyir ola, kökə keçməsən?

– Pəhrizdəyəm, – Arif könlüsüz cavab verdi. – Hər saat yarımdan, iki saatdan bir mütəq nəsə yeməliyəm, lap bir tikə olsa da, yeməliyəm. – Başı ilə yeməyini göstərdi, – buna bənzər bir şey, uzun sözün qıssası, şəkərim var.

– Özündən söz çıxarma, səndə şəkər-zad yoxdur, – Rauf çox ciddi etiraz elədi: həm Arifə ürək-dirək verməkçün, həm də yaşdlarından ciddi xəstə olduqları barədə bir söz eşidəndə, bu onun özüne də yaman pis təsir eləyirdi və belə deməklə elə bilirdi ki, qovur xəstəliyi. – Sən mənə qulaq as. Əvvəla, ürəyin nə istəyir, qorxma, ye getsin, sonra da ki, dərmanı-zadı qoy qırağa, gör dönüb təzədən iyirmi yaşında cavan oğlan olursan, ya yox. Həkimlərə qəti qulaq asma. Əşşi, heç bilirsən Nazim Qiyasbəylinin atasının başına onlar nə oyun açdılar? O da sənə kimi, həkim deyib durmuşdu, nə verirdilər – xeyirdir, ziyandır – atırdı ağzına, hələ iynə də vurdu-rurdu. Axırı bir gün elə öz qapılarının ağzında huşunu itirib tirtap dəydi yerə. Sonradan məlum oldu ki, kişidə şəkər-zad yoxmuş, bunlar da onu iynə ilə, dərmanla az qalbmış halvalıq eləsinlər.

– Bura bax, saxla görüm, – Arif onun sözünü kəsdi. – Mən biləni, axı Nazimin atası ölmüş ola gerek.

– Ölməyinə ölüb, amma şəkərdən yox. O dediyim hadisədən üç il sonra ürəyindən getdi, əziyyətsiz-filansız – bir dəqiqənin içində, gül kimi – heç cıncırı da çıxmıyıb. – Rauf özünü itirmədi. – Mən sənə söz deyirəm: bunları qoy bir qırağa, hələ indiyə kimi bir adam pəhrizdən xeyir görməyib.

– Qoy qırağa, deməklə döyül, analiz var, zad var... – Arif çəngəl-bıçağı nimçəyə qoyub söhbəti dəyişdi: – Mənimki məlumdur, səndə nə var, nə yox?

– Elə ona görə gəlmişəm yanına, – Rəşid gülümsündü – bir məsələ var, sənənlə məsləhətləşmək istəyirəm. Burda qayda necədir, qonorarı əvvəl verirlər, yoxsa axırda?

– İşdə dolaşmısan?

– Dayan bir görüm, – Rauf kəsdi onun sözünü. – İndi sən də başlayacaqsan: “Mən hələ onda demişdim sənə” və sairə və ilaxirə. Qorxub-eləmə, işdə hər şey öz qaydasındadır, həmişə də öz qaydasında olacaq.

– Təki, elə olsun, amma, mənə, qabaqcadan çox çətindir demək, sabah nə olacaq. – Arif gələcək barədə öz fikrini ona çox ciddi bildirdi. – İndi başqa dövrdür, məsələlər mürəkkəbdir.

– Saxla, saxla, sən Allah, – Rauf turşutdu üz-gözünü. – Mənim dövrə, zamanla işim yoxdur. Gəl mətləbdən uzaq düşməyək – vaxtım azdır. Saat yarımından sonra Əsgərovun yanında olmalıyam.

Arif Raufun söhbətinə diqqətlə, axıra kimi qulaq asdı, bir dəfə də sözünü kəsib-eləmədi. Rauf danışb qurtarandan sonra da o, xeyli dinməzəcə oturub fikrə getdi, nəhayət, təəccüblə soruşdu:

– Axı buynuz sənənin nəyinə lazımmiş?

Arif kimi təcrübəli hüquqşünasdan Rauf daha ağıllı sual gözləyirdi.

– Tutaq ki, kolleksiya toplayıram. Bir dəqiqəlik təsəvvür elə ki, mən buynuz yığırım, qəribə gəlir sənə?

– Nə buynuzu?

– Hər cürün. Ev heyvanlarının, yırtıcı heyvanların. Bunun məsələyə bir dəxli var?

Arif bir an fikirləşib:

– Məncə, yırtıcıların buynuzu olmur, – dedi. – Müstəntiq yanına gedəndə hər şeyin dəxli var. Səni kim keçən dəfə dindirib? Əsgərov? Arıq, balacaboy?

– Hə, Əsgərov – Rauf quru cavab verdi. “Dindirib” sözü onun xoşuna gəlməmişdi. – Bura bax, burda elə bir ciddi məsələ yoxdur. Allaha şükür, özün yaxşı bələdsən mənə. Bilirsən ki, mən bütün işlərimi əvvəlcədən elə qururam ki, sonra başağrısı çəkməyim – bunlar hamısı öz yerində. Amma indi bir-iki məsələni sənənlə dəqiq-ləşdirmək istəyirəm.

– O Əsgərov yaman çürükçüdür. – Arif fikirli-fikirli çağalmış bıqlarını tumarladı. – Demək istəyirəm ki, nahaq ona sən yalan satmısan. Çünki xeyri yoxdur yalanın. Görürsən, ikinci dəfə çağırıb səni. Deməli, əlinə nə işə təzə fakt keçib... İndi səndən əl çəkməyəcək.

Rauf hirsləndi:

– Sən də yaxşı, qorxutma məni. Nə olsun ey, yalandır da, demişəm! Nə bilirsən, bəlkə mən elə onu da qabaqcadan ölçüb-biçmişəm! Hə? Sonradan lazım olsa deyim ki, təcrübəsiz olduğumçün qorxumdan yalan danışmışam.

– Durduğu yerdə o səni ikinci dəfə çağırmazdı.

– Bu dəfə gedib hər şeyi ona nə təhər olub, elə də danışaram. Vəssalam-şüttemam! Sənənlə elə bu barədə məsləhətləşmək istəyirəm. Mən deyim, sən yaxşı-yaxşı fikir ver: nə qapı, nə pəncərə sındırılıb, deməli, zorakılıq olmayıb – bu bir! Kərgədanın hayı gedib, vayı qalıb; o qədər qocalıb ki, ağzının suyu axır – bu iki! Heç bilirsən, kərgədanlar neçə il yaşayırlar? On beş il! Mənimkinin bu

yaxınlarda on altı yaşı tamam olub. Hətta mən onu vurub öldürsəydim də, bundan heyvanxanaya bir elə ziyan dəyməzdi. Onsuz da təzə heyvanxana üçün iki dənə cavan kərgədan yazıb gətirirər. Tüfəng də öz adımadır; hər bir kağızı, filanı yerindədir – bu da üç. İndiyə kimi nə həbsdə olmuşam, nə də məhkəməyə düşüb işim – nəhayət, bu da dörd! Mən hər şeyi qabaqcadan ölçüb-biçmişəm, götür-qoy eləmişəm – ona söz ola bilməz! Yaxşı, indi özün de, nə eləyə bilirlər mənə? Hə? Uzaqbaşı cərimədir də! Cəhənnəmə ki, qoy eləsinlər.

– Bir, ya iki il, şərti iş də verə bilirlər. – Rauf bunu çox ciddi dedi. – Əzizim, başının altına yastıq qoyub, aldatma özünü, sən fikirləşdiyən qədər də kiçik məsələ deyil bu.

– Razıyam, – Rauf söhbəti mübahisəyə döndərmək istəmədi. – Mən onsuz da qazancdayam. Sən mənə de görüm, neyləyim ki, bu işin başağrısı az olsun, uzanmasın.

– Düzü, mən birinci dəfədir ki, belə bir işlə qarşılaşırım, – deyər Arif etiraf elədi. – Əvvəlcə gəl sakit-sakit baxaq görək, sən nə oyun çıxartmışan?! Gecə yarısı biletsiz, heyvanxananın ərazisinə girmisən və qəfəsdə saxlanan nadir heyvanın bədəninin bir hissəsini icazəsiz mənimsəmişən, yəni dövlət idarəsinin balansında olan əmlakın bir hissəsini.

– Qəribə adamsan, gecəyarısı heyvanxanada bilet satırlar? – Rauf özündən çıxdı. – Biletin məsələyə dəxli yoxdur, o heç!

– Hər şeydən əvvəl, müttəhimin niyə, nə məqsədlə belə bir iş tutduğunu bilmək istəyəcəklər...

– Özünsən müttəhim. Sənə bayaq dedim, nə məqsədlə.

– Kolleksiya yığmaq məqsədilə? Çox pis. Bu da elə varlanmaq kimi bir şeydir, yenə də məsuliyyətə cəlb olunmalısan. Yox, əgər sübut eləyə bilsən ki, kərgədan sənün üstünə hücum çəkib, sən də məcburiyyət qarşısında qalıb belə bir iş tutmuşsan, onda vəziyyət dəyişir.

– Yaxşı, – Rauf saatına baxdı. Müstəntiqlə görüşünə hələ çox qalırdı, dəlləxanaya getməyi qərara aldı. – Sonra zəng vurram sənə. Məndən Simaya salam de. Amma xahiş eləyirəm, bu məsələ barədə onunla məsləhətləşmə.

Arif çiyinlərini çəkib:

– Məsləhətləşmə deyirsən, məsləhətləşməyəm. Amma ona desəm, mütləq bir çıxış yolu tapar. Bilirsən, mən hər dənə meəttəl qalırım ki...

Rauf Arifin sözünün dalına qulaq da asmayıb ayağa durdu. Onun yanına keçdi və əli ilə saçını qarışdırdı. O, başa düşdü ki, bu görüşün, bu söhbətin heç bir xeyri yoxdur, amma gəlməyinə təəssüflənmedi. Çünki uzun fasilədən sonra bu gün, burda, Arifin kabinetində hiss elədi ki, dünya nə qədər dəyişir-dəyişsin, Arif də vəzifədə nə qədər irəli gedir-getsin, onların münasibətində hər şey olduğu kimi qalır. O, Arifdən yenə də üstündür, yenə də irəlidir. Bu hiss, bu duyğu Raufun bəsi idi.

– Sağ ol. Bir-iki günə mütləq zəng vurram sənə!

– Hara, bir dayan görək, – deyər Arif narazı halda saçını tumarladı. – İndi birdən elə ağılıma gəldi ki, bəlkə Əsgərov bu dəfə sənə heç heyvanxana məsələsinə görə çağırmaıb, başqa söhbəti var. Birdən idarə işlərinə görə olar ə? Bilirəm xoşun gəlmir sənə o barədə söz deyəndə, amma sən, hər halda, bir fikirləş.

– İdarədə hər şey qaydasındadır. – Rauf əsəbiləşdiyini bürüzə verməyib bir də təkrar elədi: – qol çəkdiyim sənədcün mən başımla cavabdehəm.

– O heç, aydın məsələdir. – Arif üzünü turşudub səsini qaldırdı.

– Sənə öz yerində, amma işlər görürsən çox vaxt orda yazıldığı kimi getmir. Guya sən özün bilmirsən o sənədlərin əsl qiymətini?! Bu işlər var ey, hamısı bir-biri ilə bağlıdır, hər şeyi də qabaqcadan nəzərə almaq, tədbirini görmək qeyri-mümkündür. Yəni demək istəyirəm ki, sən oturmusan burda, amma hardasa, heç Bakıda yox, başqa bir şəhərdə sizin o idarə ilə əlaqədar elə bir iş çıxır ortalığa ki, sənün ondan xəbərin də yoxdur.

Rauf əli qapının dəstəyində dedi:

– O barədə sən qəti narahat olub-eləmə. Bizdə hər şey elə möhkəm, elə əsaslı qurulub ki, bir kəlmə o yanı-bu yanı ola bilməz.

– Çoxları belə fikirləşirdi, – deyər Arif burnunun altında mızıldadı. – Hamısını görə-görə gəlmişik. Ömür vəfa eləsə, bundan sonra da hələ görəcəyik.

Onun bu sözü Raufu heç açmadı, qayıdıb bayaqkı yerində oturdu. O, hiss elədi ki, Arifin sözündə qayğıdan çox, onun həyatdakı

mövqeyinin bir elə də möhkəm olmadığına eyham var. Raufu isə bütün yan-yöresi ciddi, işgüzar bir adam kimi tanıyırdı, özünə görə onun adı-sanı var idi.

– Bura bax, sən mənim işim barədə elə danışsən, elə bil qanunsuzluqda-zadda şübhələnirsən məndən. – Rauf bu sözləri təkcə Arifə yox, sanki arvadına da, arvadının bütün qohum-əqrəbasına da deyirdi. – Əclafam, əgər ömrümdə bir adamdan bir manat rüşvət istəmişəmsə, ya da dövlətə beş qəpiklik ziyan vurmuşamsa.

– Yəni, deyirsən, sən maaşla dolanırsan? – Arif onun fikrini tamamladı. – Lap yaxşı.

Rauf heç vaxt imkan verməmişdi ki, Arif onu dolasın, indi də imkan vermək fikrində deyildi. Ona görə də Arifin sözüne istehza ilə güldü:

– Burda söhbət maaşdan getmir, mənim əzizim – və əlavə elədi: – nə mənimkindən, nə də səninkindən. O ki qaldı mənim qazancım, bu saat deyim sənə mən nə təhər qazanıram, onda özün görəcəksən ki, adamı bunun üstündə ittiham etmək çox çətinidir. Mənim işim nədən ibarətdir? Əsasən xammalı bölüşdürməkdən. Vəssalam. O xammala isə indiyə kimi nə bir dəfə əlim deyib, nə də onun üzünü görmüşəm; daşıyan da, alan da başqa adamlardır. Mənə ancaq bir şey məlumdur ki, müəssisənin planı doldurmağı həmin defisit malın vaxtında alınmasından asılıdır. Aydın oldu?

– Daha bundan aydın nə ola bilər? Xammal defisit, müəssisə isə çox, kimə nə çatacaq – o da sənə əlinə.

– Nə olsun? Nə pis iş var burda?.. Özün bilirsən ki, mən sənə qorxub eləmirəm, ona görə də yalan danışmağa, həqiqəti gizlətməyə ehtiyacım yoxdur. Dediym odur ki, mən indiyə kimi ömrümdə heç kimdən bir qəpik istəməmişəm, ya kimsəni məcbur eləməmişəm ki, gətirib mənə pul versin – olmayıb belə şey.

– Özləri gətirirlər?

– Özləri, – deyərək Rauf təsdiq elədi. – Bir həftə, ya görürsən, bir ay keçəndən sonra gətirirlər. Dələ tuturlar, qılığımıza girirlər ki, götürürəm. Çox xahiş, minnətdən sonra, götürürəm. Azdır, çoxdur – saymıram, zərfi alıb qoyuram cibimə.

Arif qaşlarını çatıb, eyhamla soruşdu:

– Yaxşı, bəs heç elə vaxt olurmu ki, xammal hamıya çatsın?

– O qədər olur, tez-tez, hələ o biri kvartala ehtiyat da qalır. – Rauf gülümsədi. – Onda hamı öz payını artıqlaması ilə alır... Bəs necə?! Düşmən deyiləm ki, istehsalata. Mal çox oldu, mənə də xeyirdir, hamı gəlib bir-bir təşəkkürünü eləyir, gedir.

– Onlar bəs bilirlərmi ki, xammal hamıya çatıb?

Arifin bu sualına o, çox quru cavab verdi: – Heç kim borclu deyil, bu barədə onlara məlumat versin. Heç mənim də borcum deyil... Hə, indi de görüm, sənə nədir bu – rüşvətdir, yoxsa yaxşılıq?

– Bütün bunları sən mənə nahaq danışdın, mən belə şeyləri bilməməliyəm. Axı hər halda, mən dövlət adamıyam, özüm də hal-hazırda iş başındayam, idarəedəyəm.

Rauf dostunun bu miskin fəndini o saat başa düşdü və dərhal kəsdi yolunu:

– Sualıma cavab vermədin. Bir yurist kimi de görüm, mənim hərəkətimdə risk varmı?

– Dəxli yoxdur, bu cinayətdir.

Rauf əlini qaldırıb:

– Dayan, dayan, – dedi, – biz başqa şey haqqında danışırıdık... Belə şeyin üstündə ilişə bilərəm, ya yox?

– Xəbər tutsalar...

– Kimdən? – Raufun hövsələsi lap tükənmişdi, onun sözünü ağzında yarımçıq qoydu. – Bura bax, sən o nəzəriyyəni qatla qoy bir qırağa, indicə danışdığım məsələni ikicə adam xəbər verə bilər – bir mən, bir də rüşvət verənin özü. Biz də min il qala, istəmərik ki, başqa bir adam bu işdən xəbər tutsun. Elədi, elə deyil?

– Elə olmağına elədir, – deyərək Arif etiraz elədi. – Amma yazılmamış qanunlar da var axı; insan gec-tez bütün cinayətlərinin cəzasını alır. Yadımdadır, biz Sima ilə...

– Vallah, savadın qıvcırıb sənə – deyərək Rauf təəssüflə bildirdi. – Əgər sən deyən kimi olsaydı, bəşəriyyətin yarısı indi qazamatda idi... Kişi kimi düzünü de, əlli yaşına çatmışan, bu vaxta kimi elə bir adama heç rast gəlmisənmi ki, o, düppədüz, qanun çərçivəsində yaşasın? İşdir rast gəlsən, zəng vur mənə, onun adını yazıb yadigar saxlayıb, gələcək nəsillərçün. Amma nahaq yerə özünə əziyyət vermə, hamı, görürsən, hardasa bir fənd işlədir; kim necə bacarır – inan mənə.

Arif razılaşmadı:

– Bir qismi ola bilər, hər halda hamı yox.

– Məsələn, sən, hə? – deyə Rauf gülümsədi.

– Bəli, sən Allah, riyakarlıq elədin, burda özge adam-zad yoxdur. Evlənməyini yadına sal. Qanunla ərizəni ZAQS-a verəndən sonra gərək bir ay gözləyəydin, elə deyil? Sizin kəbininizi bəs neçə gündən sonra kəsdilər? Elə həmin günü.

– Bu, cinayət deyil – Arif, nədənsə, qulaqlarına kimi qıpqırmızı qızardı. – Lazım gəlsə, evlənmə qaydalarını bu cür pozmağı müstəsna hal kimi izah etmək olar. Özün bilirsen ki, vəziyyət elə idi ki, başqa çıxış yolu yox idi. Məzuniyyətimiz bir vaxta düşmüşdü, bir də...

– Düzdür, tamamilə haqlısan, – Rauf əlüstü razılaşdı. – Neyləyəydin, “məzuniyyət”, filan, “çıkış yolu yox”... İnsan deyilik, başa düşməyə nə var?! – Birdən o, Arifin yavaş-yavaş necə zavallı bir görkəm aldığını gördü və onu sıxışdırdığına görə bir az peşman oldu. – Sən məni bağışla, amma söhbət sizlərdən gedəndə, “müstəsna hal” deyirsiz buna, belə ki, məndən gedir – cinayət olur.

– Sizlərdən? – Arif onun işlətdiyi bu sözü xüsusi vurğu ilə təkrar elədi. – Maraqlıdır, görəsən “Siz” deyəndə sən kimləri nəzərdə tutursan?

– Ümumiyyətlə deyirəm, – Rauf da dostuna tərəddüdlə baxdı. – Mənim səndən bir xahişim var. Çox ciddi xahişdir. Yerinə yetirərsən?

Arif cavab əvəzinə, çiyinlərini çəkib qaşqabağını salladı; yəni ki, qəti heç bir söz vermək fikrində deyil, amma Rauf bundan pərt olub eləmədi.

– Xahiş eləyirəm səndən, çalış ki, aramızdakı yaxınlıqdan heç kəs xəbər tutmasın. Başa düşürəm, “müstəsna hal”dır və sairə və ilaxıra. Amma camaat başa düşməyə də bilər, rüsvayçılıq olar.

Onun nə demək istədiyini Arifə çatmadı, təəccüblə soruşdu:

– Nə rüsvayçılıq? Sözümlü bir açıq de görək, kimdən danışırısan?

Rauf sonuncu zərbəni endirməzdən əvvəl rəqibinin çaşqınlığından doyunca həzz almaq üçün o dəqiqə cavab vermədi, bir an susdu.

– Sizdən, mənim əzizim, sizdən – səndən və sənənin o ağ balığından. Ay sağ ol. Ən yaxşı cavab susmaqdır. İndi daha mən səndən

arxayınam... Amma əhsən, əhsən sənə, hətta mənim kimi ürəkli adam bu boy-buxunda, bu gözəllikdə qızı qorxardım katibə götürüm. Əhsən, min yaşa! Vəssalam, mən getdim, tələsirəm. Sonra zəng vurram sənə, gözlə zəngimi!

* * *

Rauf öz ləyaqətini boş, əsassız şübhələrdən kişi kimi, xüsusi məharətlə qoruyub saxlaya bilmişdi, ona görə də hüquq məsləhət-xanasından kefi kök çıxdı. Amma, bununla belə, qəlbinin dərinliyində bir umu-küsü var idi. Rauf tez-tez özünə belə bir sual verirdi: bir para adamlar kimi o da ailəsini atsaydı, ya da gedib, qayınatasının boynunda otursaydı, bax, bu Arif kimi, boş şeylərin üstündə onu məzəmmət eləyən adamlar – məsələn, qayınatası, onların qohum-əqrəbası, tanış-bilişləri, bəzi paxıl dostları görəsən, onun haqqında nələr fikirləşərdilər?! Bəlkə də lap daş-qalaq eləyərdilər. Arvadının valideynlərinin ona olan münasibətini ədalətsizlik kimi qiymətləndirən Raufa ən çox yer eləyən o idi ki, qayınatası, qayınanası da başqalarına münasibətdə özlərini böyük bir ürək genişliyi ilə aparırdılar. Məsələn Rauf onların Qərib Məlikzadə adlı keçmiş qohumlarına necə qayğı ilə yanaşdıqlarının dəfələrlə şahidi olmuşdu. Halbuki, bu gülməşəkər Məlikzadəni köçəri həyat tərzi üzündən, bir də içki düşkünü olduğu üçün qayınanasının doğma bacısı atıb getmişdir. Hər dəfə o, geoloji ekspedisiyadan qayıdanda evdə az qala toy-bayram olurdu, elə bil zalım uşağı unutmuşdu ki, arvadının Qəribi atması ilə onları bağlayan o yeganə tel də qırılıb və indi onların arasında heç bir qohumluq əlaqəsi yoxdur və ola da bilməz, yəni bu Qərib Məlikzadə onlar üçün büsbütün yad adamdır. Bu müntəzəm görüşlərin necə dəyərlər, birinci hissəsi heç olmasa müəyyən bir ədəb-ərkan daxilində keçirdi. Düzdür, burda da ağıl başında olan adama qərribə görünən məqamlar az olmurdu. Məsələn, Qəribcan cibindən cürbəcür çirkli daşlar çıxardırdı və onlar bu daşları əllərinə alır, qeyri-adi bir maraqla o yan-bu yanına baxır, bir-birinə ötürürdülər. O cümlədən Kamilə və Raufun uşaqlarına da (uşaqlar da ki, getdikcə daha çox Kamilin təsiri altına düşürdülər). Görüş

mərəsiminin ikinci hissəsinə isə dözmək çətin idi – adamın ürəyi bulanırdı. Məlikzadə əvvəlcə xırıldaya-xırıldaya öz sevdiyi mahnıların oxuyurdu, sonra da huşunu itirənəcən araqdan vurub bütün gecəni səhərə kimi professorun kabinetində yatıb qalırdı; halbuki başqalarına, hətta evin adamlarına da bu kabinetə icazəsiz girmək qədi qadağan idi. Axırda Rauf dözməyib günlərin birində qayınatasından Qəribə olan bu qeyri-adi hörmət və məhəbbətin səbəbini soruşanda, o gülümsəyib izah elədi ki, Qərib istedadlı mütəxəssisdir, amma bir para ciddi maneələr qoymur ki, o, öz imkanlarından istifadə edə bilsin; buna görə də həyatda az-çox bəxti gətirən dostların köməyinə Qəribin hədsiz ehtiyacı var. Qoca söhbəti hərləyib-fırlayıb axırda elə gətirdi ki, guya ruhdan düşüb bədbinliyə qapılmış bu pak və istedadlı vücut, başıboş, cibi dolu, mənasız adamlardan qat-qat yüksəkdə dayanır. Qayınatası bu sözləri ilə əgər Raufu sancmaq məqsədi güdürdüsə, şübhəsiz ki, öz arzusuna nail ola bilmişdi, onun köhnə yarasının gözünü qoparmışdı.

İşgüzar dairələrdə Rauf əbəs yerə güclü adam kimi tanınmırdı. – O, möhkəm inadı və çevikliyi sayəsində hətta qayınatası kimi ciddi bir rəqibinin zərbələrinə də tab gətirirdi. Düzdür, aldığı zərbələrdən əvvəlcə bir balaca səndələyirdi, amma sonra tez özünü ələ alıb, əks zərbələr endirə bilirdi. Son illər isə qayınatası qocalmışdı, hücumları zəifləmişdi, odur ki, Raufun vəziyyəti xeyli yaxşılaşmışdı. Taleyin hökmünə bax ki, məhz qayınatasının sayəsində o, misilsiz bir iksirin sahibi olmuşdu. Bu, yadına düşən kimi Raufun dərhal kefi kökəldi, üzü güldü. O, artıq dəlləkxanaya çatmışdı.

Ağasəfa yox idi. Onun yerində özgə bir dəllək müştərisinin başını yuyurdu. Avtandil əlində bir qalaq dəsmal yan otaqdan çıxdı, Raufu hal-əhval tutandan sonra ona xəbər verdi ki, Ağasəfa xəstələnib, bəs neçə gündür işə çıxmır.

Rauf:

– Mən elə bildim ki, növbəsini səhv salmışam, – dedi. – Nə olub ona? Soyuq deyib?

– Yox. Soyuq deyimə döyül. Sırağagün gəlmişdi. Əlləri əsir, başqa sən deyən elə bir xəstəliyi yoxdur. – Avtandil öz xidmətini birbaşa təklif etməmək üçün dolayı yolla soruşdu: – Elə-belə baş çəkməyə gəlmişdiz ona?

– Elə-belə yox, işim vardı – Rauf Avtandilə bir balaca şübhə ilə baxdı və fikirli-fikirli çənəsini ovuşdurdu. – Vacib görüşüm var, dedim üzümə bir maya qoydurum. Yaxşı deyil, adam arasında belə çıxım. – Rauf böyük bir riskə gedirmiş kimi tərəddüdlə kresloya oturdu. – Nə olub gören əllərinə onun? Berk əsir?

– Necə deyim, əsir də. Qoca adamın əli necə əsər, onunku da elə. – Avtandil soruşub-eləmədən Raufun üzünə isti dəsmalla kompres qoydu, sonra sabunlayıb ülgücü aldı əlinə. – Ağasəfanın xəstələnməyi mənim heç yadıma gəlmir. O yaşda kişi, maşallah, cavanlardan qıvraqdı. O gün birdən gəlib ki, filan-peşməkan, bəs, daha işləyə bilmirəm.

– Keçib gedər, əşsi. Mən də deyirəm, gören nə olub. Bir həftədən sonra, sən indi baxarsan, çıxacaq iş.

– Allah eləsin... Amma o, sözü deməsin, dedi a, fikrini çətin dəyişir. Nə qədər dilə tutduq – mən də, müdir də, elə hamımız – yola gəlmədi, yox ki, yox, çıxıram təqaüdə, vəssalam! Mən, deyir bələdəm öz əlimə, başladı əsməyə, qəbirəcən düzələn döyül. Çıxıram təqaüdə.

– Necə yəni təqaüdə? – Rauf həqiqətən məəttəl qaldı. – Kim, Ağasəfa?

Avtandil kədərlə gözlərini aşağı dikib:

– Bəli, – dedi. – Onun getməyi bizimçün, yəni bütün dəlləklər üçün çox böyük zərbedir. Müdirimiz iki gündür bir yerdə qərar tuta bilmir. Mənim yanımda, adı nədir, o ictimai təminat idarəsinə zəng vurdu, Ağasəfa dayının fərdi təqaüd məsələsiyçün... Ona düşür. Sən demə, kişinin bir dənə “Şərəf nişanı” ordeni, iki dənə də, Fəxri fərmanı varmış – özü də Ali sovetinki. Bu neçə vaxtı mən bunları bilməmişəm.

– Təqaüd-zad boş söhbətdir. Mən özüm danışaram onuynan. Sən onun ev telefonunu mütləq verərsən mənə.

Avtandil:

– Baş üstə, – dedi. – Bu şənbə kollektivimiz Ağasəfa dayının təqaüdə çıxmağı münasibətilə “Gülüstən”da yaxşı bir banket verir. Mestkom da hədiyyə üçün pul ayırır. Mestkomun ayırdığı öz yerində, hər usta da cibindən əlavə pay qoyur. Hədiyyəni banketin axırında bağışlayacağıq. “Gülüstən” da ki, özünüz bilirsiniz də, aləm yerdir,

qızların oynamağı ləzzət eləyir adamçün, varyeteni deyirəm, elə arxitekturası da zordur, sovremyonudur. İstəsəz siz də gəlin: şənbə günü, “Gülüstan”a, axşam 9-da.

– Çox sağ ol. Çətin gələ biləm... Mən, demək olar ki, heç restorana getmirəm. İldə, iki ildə bir – o da qəbula-zada, məcbur oluram. Yoxsa durum ki, restorana gedirəm, özü də şənbə günü axşam – heç vaxt. Xətrimə ləzzətli yemək düşəndə şəhərdən qırağa çıxıram.

Avtandil hər şeyi başa düşən adam olduğunu göstərməkçün:

– Hə də, sizin kimi adamlarçün, yaxşı döyül, – dedi. – Mən də, düzü, axır vaxtlar hörmətli yoldaşlara, vəzifə adamlarına restoranlarda az-az rast gəlirəm.

Rauf daha səbəbini xırdalamadı:

– Məsləhət deyil, – dedi. – Hədiyyə üçün adama neçə qoymusuz?

– Ustalar iyirmi manat, şagirdlər beş-beş. Avtandil “iyirmi”ni fəxrle, xüsusi vurğu ilə dedi. – Şagirdlərdən əvvəlcə pul götürmək istəmərdik, gördük, inciyirlər, götürdük. Ağasəfa dayının xətrini hamı çox istəyir.

– Ağasəfa yaxşı kişidir, – deyə Rauf onun sözüne qüvvət verdi. – Restorana mən gələ bilməyəcəyəm, amma mütləq zəng vurub görüşəcəyəm onunla.

Avtandil daha bir söz deməyib gülümsədi – yeni ürəyi geniş adamsan – əllərini yuyub, onun üzünü masaj etməyə başladı. Rauf oturub öz-özünə fikirləşirdi ki, qəribədir. Ağasəfanın xəstələnməyi onu niyə kədərləndirmir? Masajdan və soyuq kompresdən sonra o, dəlləyin işinə xəyalən çox yüksək qiymət verdi.

Avtandil şkaflın gözündən qəşəng bir ətir şüşəsi çıxarıb dedi ki, Ağasəfa gedəndə Raufun odekolonunu ona verib, istəyirsə, bundan da vursun üzünə. Raufun yadına düşdü ki, bir azdan müstəntiqin yanına gedəcək, ona görə də xahiş elədi, “Balefre”nin yerinə “Svejest” vursun. Öz odekolonunu isə götürmədi. Bu da o demək idi ki, gələcəkdə də bu dəlləyin yanına gəlmək fikrindədir.

Avtandilin zəhmət haqqının üstündə Rauf iyirmi beş manat da Ağasəfanın hədiyyəsi üçün qoydu. O, çox da verə bilərdi, amma bu, dəlləklərin heysiyyətinə toxuna bilərdi. O, indi birdən Ağasəfanın vəziyyətinə acıdı, amma bu barədə heç nə deməyib Avtandil-

lə xudahafizləşdi və küçəyə çıxdı. Bərk isti idi, bir az da rütubət var idi havada, üzü dərhal istidənmi, rütubətdənmi – bəlkə də hər ikisinin təsirindən – tərledə və bu vaxt niyəsə balonun içindəki iksirin ətiri yadına düşdü. Bir ürəyindən keçdi ki, qaraja gedib doyunca o ətiri sinəsinə çəksin, amma o saat da daşındı bu fikirdən, çünki vaxta az qalırdı, on beş dəqiqədən sonra Əsgərovlə görüşməli idi.

Müstəntiqin yanında kimsə var idi. İçəridən kişi səsi gəlirdi. Nə danışdıqları aydın eşidilməsə də, Rauf hər ehtimala qarşı geri çəkildi – kənardan baxan elə fikirləşməsin ki, o, içəridəki söhbətə xəlvət qulaq asır. Bir neçə dəqiqədən sonra qapı açıldı; əvvəlcə əlində qovluq olan kök hirsli podpolkovnik çıxdı, onun dalınca isə mayor. Mayor da hirsli idi, amma qovluq yox idi əlində. O, kəndarda ayaq saxladı, dönüb otaqdakı həmsöhbətinə nəsə dedi, amma Rauf bircə “heyvanxana” kəlməsini aydın eşidə bildi və bu qərara gəldi ki, bayaqdan içəridə söhbət ondan gedirmiş.

Podpolkovnik cibindən dəsmalını çıxartdı, tərini sildi və çuğundur kimi qıpqırmızı qızarmış üzünü qovluqla yelləməyə başladı. O:

– Bundan sonra mən maqnitofonsuz danışmayacağam onunla, – dedi, amma sözünün dalını saxladı, çünki mayor onun qolundan tutub gözü ilə Raufu göstərmişdi.

Onlar Raufun lap yanından keçdilər və podpolkovnik astadan nə isə bir söyüş də söydü.

Rauf başını qapıdan içəri salanda, müstəntiq pəncərəni açıb otağın havasını dəyişirdi. O, Raufu çox mehriban görüşdü. Pəncərənin pərdəsi ilişmişdi, onu düzəldə-düzəldə Əsgərov işarə elədi ki, Rauf stul çəkib otursun. Rauf bir istədi gedib kömək eləsin ona, amma sonra fikirləşdi ki, Əsgərov bunu istintaq altında olan adamın yaltaqlığı kimi başa düşər, fikrindən vaz keçdi. Müstəntiq öz yerində yox, gəlib Raufu üzbəüz oturdu.

– Nəfəs almaq mümkündür deyil, – dedi, – xahiş eləyəcəksən ki, papiros çəkməyin, daha pis – onsuz da çəkəcəklər, hələ üstəlik inciyəcəklər də səndən. Baxmayın ki, oturmuşuq kabinetdə, işimiz ağırdır. Bir söz deyim sizə, çox hörmətli bir yoldaşın evini soyublar. Familini daha demirəm, mənim ixtiyarım yoxdur buna, vəzifəm qoymur, amma inanın mənə, çox məşhur adamdır. Bütün şəhər deyib bir-birinə. Sizcə bu işi aparmağı, yəni cinayətkarları tapıb,

onları tutmağı kimə tapşırıblar? Düzdür, əlbəttə, Əsgərova. Dörd gün bundan əvvəl iki dənə maşın oğurlanıb, özü də biri hökumət maşınıdır. Bunlardan başqa, yenə bir cəncəl iş – ağır bədən xəsarəti ilə; hadisə “Moskva” restoranında institut tələbələrinin – 1970-ci il buraxılışının yubiley banketində olub. Bu da çox ciddi məsələdir. – Əsgərov gileyli-gileyli Raufa baxdı, o da üzünün ifadəsi ilə dərhal təəssüfünü bildirdi. – Bunları sizə mən niyə danışım? Bilirsiniz? Açığını deyim bu saat sizə. Mən sizinlə tanış olandan sonra baş vermiş hadisəni bir də diqqətlə, ətraflı öyrəndim, düzü, incidim sizdən. Öz-özümə fikirləşirəm ki, görəsən mən bu adama nə pislik eləmişəm ki, indi acığını çıxır məndən? Bilirsiniz, ümumiyyətlə, belə şeylər olur, nə vaxtsa birini incitmişən, amma özün hiss eləməmişən bunu, bilərəkdən olmayıb. Açığını deyin, sizin şəxsən məndə bir hayıfınız yoxdur ki? – Əsgərov gözlərini karıxıb qalmış Raufun düz gözlərinə zillədi.

Rauf dili dolaşa-dolaşa:

– Nə danışsınız, hayıf, – dedi. – Məncə, biz sizinlə əvvəllər heç rast da gəlməmişik bir-birimizə.

– Onda, bəs niyə kömək eləmək əvəzinə daha da çətinə salırsız məni, işimi ağırlaşdırırsız! Elə öz işinizi də. Ən yaxşısı, – açıq, səmimi etirafdır, xüsusən də ilk dəfə cinayət işlətməmiş adamçün. Bəs siz neylirsiniz? Hər şeyi nə təhər olub, elə də boynunuza almaq əvəzinə, məni məcbur eləyirsiniz ki, bu qədər vacib işlərimi bir qırağa qoyub, təzədən bir elə şahidi dindirirəm, nə var, nə var, məlum bir şeyi – ziyanı heyvanxanaya sizin vurdüğünüzü sübuta yetirirəm. Halbuki, siz özünüz bunu açıb deyə bilərdiz mənə. Ciddi, abırlı adamlarıq biz, görə inanaq, etibar eləyək bir-birimizə. – Hiss olunurdu ki, Əsgərov həqiqətən dilxordur. O, əlini yelləyib ayağa durdu, stolunun üstündəki mineral sudan stəkanına töküüb Raufa uzatdı. Rauf imtina elədi, xətri su istəmirdi, onda müstəntiq stəkanı çəkdi başına.

Rauf ona baxa-baxa öz-özünə fikirləşirdi ki, çətin, gərgin işin yorub əldən saldığı bu adam qətiyyətlə hiyləgər tülküyə oxşayıb eləmir, əksinə, onun keçmiş məktəb dostu, vəkil Musazadədən qat-qat xoş təsir bağışlayır.

– Keçən dəfə mən düz eləmədim, boynuma alıram. Gərək elə onda hər şeyi olduğu kimi danışaydım sizə. Desəm, inanmazsan,

itirmişdim özümü, amma nahaq, burda axı nə cinayət var? Əgər mən hökumətə, ya da bir adama ziyan vursaydım, o başqa məsələ.

– Elə mən də onu deyirəm də, – deyə Əsgərov dərhal onun sözüne qüvvət verdi. – Siz nə bank yarmırsız, nə də qız zorlamırsız, nə də sizə belə bir ittiham verən var. O xata ki, sizin əlinizdən çıxıb, olan işdir. Bu kabinetdə işlərə baxılıb ki, sizinki onların yanında salma çay kimi bir şeydir – qarışıq, iç... Siz heç təəssür eləmirsiniz ki, məni necə sevindirirdiz. Mən həmişə deyirəm ki, normal adamlar bir-birilə əvvəl-axır dil tapırlar. – O, danışa-danışa siyirtməsindən bir neçə dənə nömrələnmiş vərəq çıxardıb Raufa uzatdı. – İstəyirsiniz – götürün, verəcəyiniz ifadəni özünüz yazın, yox, çətindirsə sizinçün, deyin – mən yazım.

– Çətin niyə olur?! – Rauf incidi. – Heç bir çətinliyi yoxdur. – O, vərəqləri alıb qarşısına qoydu.

– Mən o mənada deyirəm ki, – Əsgərov başladı izah eləməyə: – Mənimçün asandır, təcrübəm çoxdur. – O, Raufun çiyininin üstündən onun yazısına baxdı. – Xəttiniz əladır. Xahiş eləyirəm, hər şey nə təhər olub, elə də yazın, nə qədər ətraflı yazsaz, bir o qədər yaxşıdır. Mən də, sizin icazənilə, çıxım koridorda bir az gəzinim, ayaqlarım açılsın. – Əsgərov qapını arxasınca örtməzdən əvvəl son dərcə nəzakətlə dedi: – Bir xahişim də var, zəhmət olmasa, çalışın ki, düzəliş eləməyəsiz.

Rauf yarım saatın içində kolleksiya toplamaq azarına tutulmuş bir nəfərin, yeni özünün, heyvanxana sərgüzəştini üçcə vərəqəyə yazıb qurtardı. İzahatın məzmunu təxminən belə idi: o, müxtəlif heyvanların buynuzlarından ibarət olan kolleksiyasını artırmaq məqsədilə, gecəyarısı heyvanxananın ərazisinə girmiş, ordakı kərgədanın büsbütün çürümüş buynuzunu mişarlamış və beləliklə də dilsiz-ağızsız qoca heyvanı dözülməz iztirabdan qurtarmışdır: elə bir intizardan ki, diş ağrısının insana verdiyi əziyyət onun yanında yalandır. Axırda da çox səmimi ifadələrlə yazmışdı ki, o yuxarıda göstərilən hərəkəti üçün xəcalət çəkir və taqsırımı boynuna alır, eyni zamanda bu məsələyə baxılarkən onun ləkəsiz keçmişinin nəzərə alınmasını xahiş edir.

İzahatı yazarkən Raufun bircə narahatçılığı var idi, özü də lap ilk cümlələrdən, o da “kolleksiya” sözü sarıdan. Yadına sala bilirdi ki, bu sözün düz yazılışı necədir. Amma tezliklə yaxşı bir

çıxış yolu tapdı; həmin sözü hər dəfə bir cür yazdı; gah bir, gah da iki “I” hərfi ilə. Qoy müstəntiq elə fikirləşsin ki, o huşsuzdur.

Koridorda gəzişmək Əsgərova düşmüşdü; yarım saatin içində kişi əməlli-başlı dirçəlmişdi, rəngi-ruhu da üstünə gəlmişdi. O, iki qatlanmış kağız vərəqlə üzünü yelləyə-yelləyə içəri girib təəccüb-lə gülümsəyərək soruşdu:

– Qurtarmısınız? – Rauf yalnız indi Əsgərovun xırda, iti dişlərini gördü. O, doğrudan da tülküyə oxşayırmış, amma məkrli, hiyləgər tülküyə yox, şən tülküyə. – Qol da çəkmişiz? Ay-ay-ay, bu axı sənəddir. – O, Raufa hər vərəqin altına qol çəkirdi. – Bax, belə. Heç nəyi gizlətməmişiz ki?

– Nə təhər olub, hamısını elə də yazmışam, – deyə Rauf vərəqləri ona uzadaraq cavab verdi. – Mən sizdən bir şey xahiş eləmək istəyirəm... Bəlkə keçən dəfəki qaytarasız mənə?

Əsgərov başa düşmədi:

– Nəyi deyirsiniz?

– O kağızı deyirəm də, hər şeyi inkar elədiyim ifadəmi.

– Bekara işdir. – Əsgərov əlindəki vərəqləri göstərib: – Əsas budur, – dedi. – İndi oxuyaq görək, burda nə uydurmuşuz.

Birinci səhifəni o, çox tez oxudu: gülümsəyə-gülümsəyə, amma ikinci səhifənin ortalarında sir-sifəti dəyişməyə başladı, az vaxtda əvvəlki gülüşün yerini təəccüb ifadəsi aldı. O, kağızları bir qırağa qoyub gözünü Raufun üzünə elə zillədi ki, elə bil Rauf səmimi ifadə əvəzinə, ona anonim məktub sırımışdı və özü də bu məktubda onun arvad tərəfdən ən yaxın bir qohumunun əxlaqsızlığı bütün təfəsilatı ilə təsvir olunurdu. O, barmağı ilə vərəqləri göstərib:

– Bu nədir? – dedi. – Çürük buynuz, diş ağrısı... Biz axı bayaq sizinlə bir saat səmimiyyətdən danışdıq. Elə deyil? Bəs siz nə yazmışız bura? Məni ələ salmışız? Lazım deyil. Mən ancaq zahirən sadələvh adama oxşayıram.

Rauf özünü saxlaya bilməyib qışqırdı:

– Nə danışsınız? Ələ niyə salıram sizi? Nə təhər olub elə də yazmışam hər şeyi. Daha nə istəyirsiniz?

– Kərgədan nədir, ay yoldaş? Kərgədanın nə dəxli var bizim söhbətə? Sizinləyəm. Yoxsa elə bilirsiniz, buradakılar uşaqdır, konfetlə başlarını azdırırsız? Nahaq, çox nahaq. Bir şey çıxmaz bundan.

Rauf başa düşə bilmirdi müstəntiq nə istəyir ondan? Amma bir şey aydın idi ki, Əsgərovun əsəbləri sim kimi tarıma çəkilib. Belə vaxtda Rauf özünü ələ alsın, üstünlük onun tərəfinə keçər.

– Bir dəqiqə qulaq asın mənə, – deyə Rauf səsinin tonunu aşağı saldı. – Burda nə işə bir anlaşılmazlıq var. Gəlin, əsəbiləşmədən aydınlaşdırın: siz məni nəyə görə çağırırsınız bura? Kərgədana görə. Düzdür, ya yox?

Əsgərov telefonun dəstəyini qaldırıb:

– Bu saat hər şeyi aydınlaşdırırıq, – dedi. – Kərgədanların məsələsini də, hələ desəz fillərini də, timsahlarınkı da... Bu saat... – Hansı nömrəni seçib gözlədi. – Əsgərovdu danışın. Şahidlər gəliblər? Göndərin yanıma. Əvvəlcə avtomobil müfəttişlərini. – Dəstəyi yerinə qoydu. – Bayaq siz mənə deyəndə ki, hər şeyi etiraf eləmək istəyirsiniz, düzü, mən camaatı işindən-gücündən ayırıb bura çağırmağımıza peşman olmuşdum. Amma indi görürəm ki, yox, düz eləmişəm. Bu dəqiqə şahidlərlə üzləşdirəcəyəm sizi. Etirazınız yoxdur ki?

– Nə təhər məsləhətdir. Amma orda heç bir şahid-zad yox idi. – Bu sözlər birdən çıxdı Raufun ağızından, özü də bilmədi necə oldu, yəni dediyinin fərqi varmı. Görünür, Əsgərovun özünü qəribə aparması onu çaşdırmışdı.

Əsgərov dinməz oturub gözlerini qapıya zilləmişdi, qaşqabağı yer süpürürdü. Nəhayət, qapı açıldı, otağa avtomobil müfəttişi geyimində üç nəfər daxil oldu: biri zabıt idi, ikisi isə serjant. Onlar salamlayıb stola yaxınlaşdılar. Rauf oturub laqeyd-laqeyd baxırdı və hələ başa düşə bilmirdi ki, bu avtomobil müfəttişlərinin onun məsələsinə nə dəxli var?!

Əsgərov zabıtə müraciət edib dedi:

– Zəhmət olmasın, verdiyiniz ifadəni bir də təkrar eləyin.

– Baş üstə. Avqustun 13-dən 14-ə keçən gecə bizi, yəni mənə və bu iki serjantı – Bağırovu və Qədirlini təcili Şıx yoluna çağırmışdılar; avtomobil qəzası baş vermişdi. Saat 4.40 dəqiqədə işimizi qurtarıb şəhərə qayıdırdıq, Bayılda heyvanxananın yanından keçəndə gördük ki, AQU 31-30 nömrəli bir “Jiquli” maşını dayanıb orda...

Əsgərov əlinin işarəsi ilə zabiti saxlayıb Raufa müraciət elədi:

– Sizinki imiş o maşın?

Rauf güldü:

– Vallah başa düşə bilmirəm bu nə komediyadır? Yarım saat bundan əvvəl bütün bunları sözbəsöz yazdım sizinçün və siz də oxuduz.

– Əla, çox gözəl, – Əsgərovun gözlərinə elə bil təzədən yavaş-yavaş işıq gəlirdi. – Deməli, müttəhimlə şahidin ifadələri bura qədər düz gəlir. – Üzünü zabıtə tutdu:

– Davam edin.

– Sürücü maşının yanında dayanmışdı.

Əsgərov yenə şahidin sözünü kəsdi.

– Axı siz nədən bildiz ki, sürücüymüş o, bəlkə elə özge adammış maşının yanında duran?

– Özge adam küçə fənerinin altında dayanmış maşının yük yerini açıb yanında durmaz, durmağı bir yana qalsın, hələ üstəlik yoldan ötən avtomobil müfəttişləri ilə salamlaşmaz. – Zabitin özü razı qalmışdı bu məntiqi nəticəsindən; mənalı-mənalı serjantlara baxdı. – Həm də üzü tanış gəldi mənə!

Əsgərov başını yırğaladı.

– Mən sizinlə bir elə də razı deyiləm, hər şey ola bilər. Amma yaxşısı budur, gəlin boş yerə mübahisə eləməyək. Sürücünü gör-söz, tanıyarsız?

– Budur, oturub burda – Zabit başının işarəsi ilə Raufu göstərdi.

– İçəri girəndə, mənə, biz görüşdük.

Əsgərov Raufdan soruşdu:

– Siz avqustun 13-dən 14-ə keçən gecə Dövlət Avtomobil Müfəttişliyinin işçilərini – leytenantalmazovla serjant Bağırov və serjant Qədirlini orda görmüşdünüz?

– Görmüşdüm də, salamlamışdım da.

Əsgərov dərinə köks ötürdü – qarşıda çox ağır və xoşagəlməz işi olan adamlar ancaq belə köks ötürürlər – diqqətlə Raufa baxıb bir an susdu və nəhayət, yenəalmazova müraciət etdi:

– İndi isə, vətəndaş şahid, sizin verdiyiniz ifadənin ən mühüm hissəsinə keçirik. Yadınızda saxlayın ki, yalan və ya bilə-bilə düz verilməyən ifadə üstündə siz qanuna görə məsuliyyət daşıyırsız. Avqust ayının 13-dən 14-ə keçən gecə istintaq altında olan vətən-

daşın heyvanxanadan oğurladığı qiymətli heyvan barədə sizə nə məlumdursa, danışın.

almazov qürurla dedi:

– Mən öz ifadəmə görə cavab verməyə həmişə hazırım. Bu işdə mənim heç bir şəxsi marağım və heç bir xeyrim-zadım yoxdur. O ki, qaldı heyvanın qiymətli olub-olmamağına, ömrümdə nə almışam, nə də satmışam, bilmirəm. Və ümumiyyətlə, mən o gecə heç bir heyvan görməmişəm. Gördüyümü deyə bilərəm. Sürücü AQU 31-30 nömrəli maşının açıq yük yerinin yanında durmuşdu və əlində də quş tutmuşdu.

– Nə quş?

– Necə yəni nə quş?

– Hər quşun öz adı var, – deyə Əsgərov səbirlə izah elədi. – O gecə 31-30 nömrəli maşının yük yerində nə quş idi – qaz idi, hinduşka idi, toyuq idi, yoxsa ördək idi, nə idi?

– Bilmirəm. Ancaq onu görə bildim ki, iri quş idi.

Quş söhbəti ortaya çıxan dəqiqədən Rauf başladı kədərli-kədərli başını yırğalamağa. Amma bir müddət oturanların heç biri bunu görmədi. Nəhayət, o dilləndi:

– Dağa-daşa salmayın özünüzü, indi daha məsələ aydın oldu mənə. Görüm lənətə gəlsin o quşu, nə istəyirsiniz onun barəsində soruşun, deyim sizə.

– Axır ki, düşdü yadınıza! – Əsgərov süni surətdə onun yaddaşına heyran olduğunu bildirdi. – Rusların yaxşı bir sözü var: “луçşe pozдно, çem nikoqda”. Deməli, şahidin verdiyi ifadədən məlum oldu ki, quşu siz oğurlamısınız. Bəs siz özünüz əlavə nə deyə bilərsiniz?

– Mən quş-zad oğurlamamışam. – Raufun səsi elə bil quyudan çıxırdı. – Yoldaş Əsgərov, mən heç oğruya oxşayıram?

– Bəs mən, – deyə Əsgərov əsəbi halda qışqırdı. – Bəs mən heç müstəntiqə oxşayıram? – O, yerindən qalxdı, əllərini yanına salıb dik durdu; Allah boy paylayanda, deyəsən yatıb yuxuya qalbmış, son dərəcə balaca idi boyu. Armud saplağı kimi nazik boynu başını elə bil zorla saxlayırdı zəif bədəninin üstündə. Ümumiyyətlə, Əsgərovun görkəmi çox orijinal idi, xüsusən də ki, başı: onun iri, palaz qulaqları başına görə ən azı iki dəfə böyük idi. – Oxşayıram?

Rauf “yox” deməyə məcbur oldu, çünki həqiqətən də kabinetdəki bütün canlı və cansızların arasında müstəntiqə oxşamayan yalnız onun özü idi: I dərəcəli hüquqşünas Dəmir Əsgərov.

– Əgər şahidin verdiyi ifadə ilə razılaşmırsızsa, deyin, yazım protokola. – Müstəntiqin səsi yumşalmışdı.

Onun danışmalarının hamısı düzdür, amma mən o quşu oğurlamışam. O özü baqajnikə girmişdi, mən də onu ordan çıxartmalı oldum.

Əsgərov Raufa şahidləri göstərdi.

– Görürsüz, gülürlər, düzü, elə mənim də gülməyim gəlir, amma iş başında gülmək olmaz. Deməli, siz deyirsiniz ki, o quş – yaxşı-yaxşı fikir verin, ev quşu deyil ha o, azadlığa öyrənmiş çöl quşudur – gecə vaxtı zorla sizin maşına soxulmuş, eləmi?

– Bəli. – Rauf inadla Əsgərova baxdı. – O, baqajnikə girmişdi, mən də onu ordan çıxarıb bayıra atmalı oldum.

– Vətəndaş Almazov, – müstəntiq yenə milis zabitinə müraciət etdi, – xahiş eləyirəm yadınıza salın, siz müttəhimi görəndə o neyləyirdi, quşu maşından bayıra çıxarırdı?

– Xeyr, – Almazov başını yırğaladı. – Biz görəndə quş onun əlində idi.

– Yəni siz onun quşla əlbəyaxa olduğunu görməmişiz? Bəlkə uzaqdan yaxşı ayırd eləyə bilməmişiz?

– Biz bu yoldaşın lap yanından ötüb keçdik, amma elə bir şey görmədik. O bizimlə salamlaşdı, biz onun salamını aldıq, vəssalam.

– Düzdür, amma elə ki, siz uzaqlaşdız, mən onu küçəyə atdım, – deyərək Rauf izah elədi. – Mən maşını sürüb getdim, o isə elə orada da qalmışdı.

Almazov müstəntiqin sualını gözləməyib təəssüflə dedi:

– Daha orasını biz görmədik. Görseydik mütləq deyərdik.

Əsgərov qarşısındakı qovluqdan bir neçə yazılı vərəq çıxarda- çıxarda, guya elə belə, ötəri:

– Məndə burda süpürgeçilərin də ifadəsi var, – dedi.

– Onlar saat beşdə, sizdən vur-tut on-on beş dəqiqə sonra işə çıxıblar. Quşa-zada rast gəlməyiblər orda.

– Yaxşı, buna mən neyləyim? – Rauf məyus-məyus Əsgərova baxdı. – Allah bilir, hara uçub gedib. Yoldaş Əsgərov, mən ömrüm-

də belə quş görməmişdim, dəhşətli bir şey idi. Başa düşə bilmirəm, niyə axı siz ona görə bu qədər narahat olursuz?

– Elədir, həqiqətən qeyri-adi quşdur, – deyərək Əsgərov razılaşdı.

– Nə bayquşdur, nə də ki, yarasa, gündüz quşudur, amma di gəl ki, gecənin bir yarısı ayılır, çıxır quşxanadan bayıra, özü də qapını dalınca örtüb cəftəsini də vurur, sonra yolu tapıb təpə aşağı cığırla düşür küçəyə və tamamilə təsadüfi olaraq, bu vaxt açıq qalmış baqajnikə soxulmaq qərarına gəlir. Düz demirəm?

– Əlbəttə, siz inanmaya bilərsiz, amma mən özüm onu maşının yanında görəndə mat qaldım. Yaxşı axtarılsa, məcə, tətəpədə onun izini də tapmaq olar.

Əsgərov avtomobil müfəttişlərinə baxıb gülümsədi.

– Afərin. Gör, o gecə bərk yağış yağdığı nə yaxşı yadımdadır, demək istəyir ki, elə yağışdan sonra iz tap görüm, necə tapırsan. Var, iz var, bu da şəkli, amma quş ləpəri deyil, sizinkidir, ölçüsü 43-dür. – O, saatına baxdı. – Bəlkə şahidlərə sualınız var?.. Yaxşı fikirləşin. Deməli, yoxdur. Onda yazırıq ki, şahidlərə sualınız yoxdur. Gedə bilərsiz. Çox sağ olun.

Rauf hərəkətsiz oturmaqdan keyimmiş ayaqlarını çətinliklə düzəldib yerindən qalxdı, amma Əsgərov saxladı onu.

– Siz qalın. Şahidləri buraxıram, – dedi və əlini telefona uzatdı.

– Mən getməliyəm. Saat ikiyə müşavirəmiz var, mən mütləq iştirak eləməliyəm.

Əsgərov gülümsəyib təəssüflə:

– Məni gərək bağışlayasız, – dedi. – Bu gün qurtarmalıyam bu işi. Özünüz görərsüz ki, sizə görə mən hətta nahara da çıxmadım. Yaxşı yadıma saldı, bu saat xahiş eləyəyəm bizə buterbrod və çay götürərlər.

Əsgərov nə qədər dilə tutdusa da, Rauf yeməyə əl vurmadı. O, çayını içir və buterbrodları iştahla bir-bir içəri ötürən həmsöh-bətinə kədərlə-kədərlə qulaq asırdı. Axırıncı buterbroda girişməzdən əvvəl Əsgərov Raufa xəbərdarlıq elədi:

– Siz öz ayağınızla uçuruma gedirsiniz, məhv eləyirsiniz özünüzü?

Başqa vaxt olsaydı, Rauf nəhəng buterbrod dağının 3-4 dəqiqənin içində Əsgərovun qarnına necə köçdüyünə maraqla tamaşa eləyirdi. Özü də ki, müstəntiq çox aydın və fasiləsiz danışdı. Rauf

ona qulaq assa da fikri başqa yerdə idi; çalışırdı ki, nə isə yaxşı bir şey yadına salsın, amma mümkün olmurdu. Çünki o yaxşı şeyin kiminlə, hansı hadisə ilə bağlı olduğu ona məlum deyildi. Xatirələr bir-birinə qarışib sürətlə xəyalında hərlənirdi.

– Siz öz ayağınızla uçuruma gedirsiniz, məhv eləyirsiniz özünüzü, – deyə Əsgərov bir də təkrar elədi. – Bir fikirləşin, görün sizin ifadələriniz prokurora, ən çox da hakimə necə təsir bağışlayacaq. Əvvəlcə siz hər şeyi inkar edirdiz, hətta gecəyarı heyvanxanaya getməyinizi də. Sonra boynunuza aldız ki, heyvanxanada olmusuz və nə bilim kərgədana çürük buynuzu əziyyət vermiş, sizə də kolleksiyanız üçün kərgədan buynuzu lazım olmuş və sairə. Hə, yeri gəlmişkən, soruşmaq istərdim, kolleksiyanız heç olmasa babatdırmı?

– Pis deyil, – Rauf könülsüz cavab verdi.

– Düzü, buynuz kolleksiyası barədə birinci dəfədir eşidirəm. – Əsgərov axırınıcı buterbrodu nimçədən götürdü. – Yadıma düşdü, biz sizinlə, demək olar ki, qonşuyuq. Mənziliniz böyükdümü?

– Üç otaqdır.

– Cəmi-cümlətani?

– Niyə “cəmi-cümlətani”, – Rauf gülümsədi, – azdır məgər? Əməlli-başlı mənzildir.

– Neçə nəfərsiz? Siz, arvadınız və iki də uşaq: uşaqlar böyümüş olar. Yəqin ki, mebeliniz də var. Mənziliniz əlli kvadratmetrdir?

– Əlli səkkiz, – Rauf dərhal dəqiqləşdirdi.

Əsgərov təəccüblə:

– Kolleksiyanızı bəs necə yerləşdirmisiz? – soruşdu. – Hər halda, marka deyil, filan qədər buynuzdur: ceyran, kəl, maral, daha nə bilim nə buynuzları. Yəqin ki, xeyli yer tutur, hə? Məmnuniyyətlə baxardım sizin kolleksiyanıza. Deyirəm elə indi gedək, tamaşa eləyək.

“Qır-saqqız kimi nə yapışb”, – deyə Rauf fikirləşdi və özünü məcbur eləyib zorla gülümsədi:

– Bəlkə mən bağda saxlayıram onları.

– Elə mən də bu saat o barədə fikirləşdim. Getdik! Həm də təmiz hava alarıq özümüzçün. Açar üstünüzdə deyilsə, eyibi yoxdur, maşınlayıq, yolumuzu evdən salarıq, götürərsiz. Nədir, yoxsa getmək istəmirsiniz?

– Gah deyirsiniz bir dəqiqə də vaxtınız yoxdur, gah da boş bir şeyə görə şəhərdən çıxmağa razısız. Başa düşmürəm sizi.

– Mən də sizi başa düşmürəm, – Əsgərov qaşlarını çatdı. – Adətən, kolleksiyaçıları adam axtarırlar ki, öz kolleksiyalarını göstərsinlər, amma siz istəmirsiniz. Mənim bir dostum var, butulka yığır, aydın məsələdir, boşunu yox, dolusunu, cürbəcür içki butulkalarını. Bir də görürsən ki, gecə vaxtı zəng vurub – “tez elə, gəl, sənə aləm bir şey göstərəcəyəm”. Deməli, romdan, cindən, ya da nə isə başqa az tapılan importu içkilərdən keçib əlinə. Özü də öldür onu, birini açmaz... Siz, yəqin utanırsız? Nahaq. Niyə utanırsız axı, kolleksiya deyilən şey baxmaqdan ötrüdür. Onda ki, cürbəcür buynuzlar ola. Getdik?

– Yox, – Rauf bir an duruxdu, – bilirsiniz, düzü, mən getməliyəm – işim var. Bir də ki, axı, ailəli adamam mən.

Əsgərov gülümsədi:

– Məncə, siz zarafat eləyirsiniz. Sizin kolleksiyanız-zadınız yoxdur və heç vaxt da olmayıb. Elə deyil?!

– Nə dəxli var, olub, olmayıb? Yəni bu elə bir mühüm məsələdir, onsuz keçinmək olmur?

– Niyə olmur, çörək deyil, su deyil, – deyə Əsgərov razılaşdı onunla. – Mənim bir dostum var, o ömründə heç nəyin kolleksiyasını toplayıb eləməyib, hətta əyninə kostyumun da həmişə bir cürünü alır – eyni bir fasonda, eyni bir rəngdə. Nə olsun – tamamilə normal adamdır, o da ailəlidir. Mən hətta sevinirəm sizin yerinizə ki, nə yaxşı kolleksiyanız-zadınız yoxdur. O buynuz deyirsiniz ey, yığmış olsaydız əgər, inanın mənə, gününüz-güzəranınız olmayacaqdı onların əlindən – nə evdə, nə də bağda... Bax, indi hər şey aydın oldu mənə, başa düşdüm ki, o çürük buynuz nəyinizə lazım olmuş sizin.

– Nəyimə lazım olmuş? – Rauf çox təəccüb elədi, çünki Əsgərovdan belə fərasət gözləməirdi.

– Gözdən pərdə asmaqçün, əsas məsələdən diqqəti yayındırmaqçün. – Bunu deyib Əsgərov ürəkdən güldü. – Düz demirəm? Məqsədinizsə başqa imiş. Elə deyil? Quş imiş məqsədiniz.

– Siz də elə yapışmışsınız bu quşun quyruğundan. – Rauf lap az qalmışdı barmağını gicgahına aparıb bursun, son anda birtəhər saxladı özünü. – Üç saatdır mənə sarsaq bir quşun üstündə saxlamırsız burda. Vallah, başa düşə bilmirəm, nə istəyirsiniz məndən?

Cavab vermək əvəzinə Əsgərov fikirli-fikirli saatına baxdı və elini telefona uzatdı. Elə bu vaxt telefon zəng çaldı.

– Gəlib? Ötürün gəlsin yanıma. – O, alını qırışdırıb, gözlerini yumdu və təxminən bir-iki dəqiqə beləcə dinməz-söyləməz oturdu: baxan deyərdi, bu adam nə isə çox ciddi bir məsələ barədə düşünür, daha qəti ağına gəlməzdi ki, çirkin bir quşun fikrini çəkir. Taqqıltı eşidilən kimi o, cəld durub qapıya getdi: gələn cavan bir qadın idi, Əsgərov onu gülərlə qarşılayıb Raufla düz üz bəzək oturtdu. Rauf heyvanxananın müdiri Aliyə xanımı o saat tanıdı.

Təzə qonağın gəlişinə Raufun münasibəti, necə deyərlər ikili idi: bir tərəfdən o ehtiyat eləyirdi ki, heyvanxananın müdiri onu tanıya bilər və onda gəl bu Əsgərovun cəncəl suallarından yaxanı qurtar görüm, nə təhər qurtarırsan, o biri tərəfdən isə Aliyə xanımdan lənətə gəlmiş o quşun – ya ölüsünün, ya dirisinin – onun üçün fərqi yox idi – heyvanxananın ərazisində tapılmağı xəbərini eşitmək ümidində idi.

Aliyə xanımın oturmağı ilə sual verməyi bir oldu:

– Nə xəbər var ondan, bir şey öyrənə bilmisiz? – O çox həyəcanlı idi.

– Hələ ki, yox, – deyər Əsgərov sakit cavab verdi. – Hələlik biz onun itməsində birbaşa əli olan adamı tapmışıq. – O, başının işarəsilə Raufu göstərdi.

Aliyə xanım heyrətlə Raufa baxa-baxa soruşdu:

– Mən inkar eləmirəm, ola bilsin ki, o quş mənim günahım üzündən heyvanxanadan qaçıb, – deyər Rauf ləyaqətlə boynuna aldı və o saat da dəqiqələşdirdi: – qismən mənim günahım üzündən. Amma mənim onu aparmaq fikrim yox idi. Elə bir iyrenc quşu mən neyləyirəm axı?

Aliyə xanım əllərini bir-birinə vurub:

– Kivi qaçıb? – dedi. – Düz demirsiniz. – O, Əsgərova tərəf çevrildi. – Kivi çox sakit, mehriban quşdur, demək olar ki, lap ev quşudur. Axır günlər heç öz yeşiyindən çıxmırdı. Biz həтта yemi də əlimizdə verirdik ona.

– Kivi, kivi, – deyər Əsgərov məmnuniyyətlə təkrar etdi. – Mən ha çalışırdım, yadıma sala bilmirdim onun adını. Niyə bəs son vaxtlar o ağırlaşmışdı, yuvasından çıxmırdı? Xəstələnmişdi?

– Allaha şükür, xəstələnib eləməmişdi. Kivi çöl quşudur, qəfəsdə çox nadir hallarda törəyib artır. Dünyada cəmi bir neçə belə hadisə məlumdur. Bizim kivi, isə – bu yerdə Aliyə xanım qürərlənib qıpqırmızı qızardı, – yumurtlamağa hazırlaşdı. Bir-iki günə yumurta qoymalı idi. Bu, zooloq-alimlərdən və ümumiyyətlə, bütün elmi ictimaiyyətimizdən böyük bir hadisə olacaqdı.

– Əgər o belə nadir quşdursa, onda bəs niyə siz onu köhnə heyvanxanada, özü də boş qəfəsdə saxlamışdınız? – Rauf bu sualı ilə Əsgərovun səyini başqa səmtə yönəltmək istəyirdi. – Həтта mənə orda vahimə basırdı, təsəvvür eləyirəm yazıq quş tək-tənha nə çəkirmiş.

Aliyə xanım üzünü Əsgərova tutub:

– Bütün quşları, o cümlədən erkək kivi də biz yeni heyvanxanaya köçürmüşdük – deyər Raufun sualına çox quru cavab verdi. – Kivinin isə biz qəsdən onun alışıdığı şəraitdə saxlamışdıq. Çünki yumurta qoymaq ərəfəsində son dərəcə həssas əsəb sistemi olan bu quşa təzə yer mənfi təsir göstərə bilərdi. – O, qəzəblə Raufa baxıb soruşdu: – Heç olmasa deyin görüm, sağdır o?

– Nə bilim. Axırncı dəfə mən onu o gecə görmüşəm.

– Sonra yadına düşdü bəlkə, – deyər Əsgərov müdiri sakit elədi. – Əvvəlcə bizim dostumuz, ümumiyyətlə, hər şeyi unutmuşdu. Amma bu gün səhərdən bəri çox şey yadına düşüb: heyvanxanaya getməyi, kərgədan da...

Aliyə xanım Raufa elə heyrətlə baxdı ki, o üzünü yana tutmalı oldu.

– Sağlamdır, bizim ikimizdən də sağlamdır. – Əsgərov müdirin sualını gözələrindən oxumuşdu. – Düzdür, bu haqda arayışımız hələ yoxdur, amma məhkəməyə belə bir arayış mütləq təqdim olunacaq...

“Dəli sənə özünsən” – deyər Rauf ürəyində onun cavabını verdi və fikirləşdi: – “Çox qərībədir, axı necə olub ki, bu başdanxarab bir neçə gün bundan əvvəl birinci dəfə rast gələndə suyu şirin, qəşəng bir qadın kimi görünüb mənim gözümə?”

– Deməli, siz təsdiq eləyirsiniz ki, kivi çox nadir quşdur, eləmi? – Əsgərov istədiyi cavabı almaq üçün Aliyə xanıma bu sualı verdi.

– Bəli, son dərəcə nadir quşdur. Həmyerlisi kişəli pələng kimi az tapılındır. Kışəli pələngi, ümumiyyətlə, heç axtarmağına dəyməz, mənasız işdir.

Rauf özündən çıxdı:

– Nə pələng? Mən pələng-zad görüb eləməmişəm: nə kisəli, nə kisəsiz. – Ona elə gəldi ki, pələngin də oğurlanmağında onu günahlandırmaq istəyirlər. – Heç dəxli var, deməli, indi nə vəhşi heyvanınız qaçıb, ya da, üzr istəyirəm, gəberib, murdar olub – hamısını mənim üstümə yıxacaqsız?

Əsgərov maraqlı qarışıq bir heyətlə Aliyə xanıma baxdı və Aliyə xanım başa düşdü ki, pələng məsələsini mütləq aydınlaşdırmaq lazımdır.

– Mən demək istəyirdim ki, kisəli pələng bir növ kimi yoxa çıxıb, yəni qalmayıb yer üzündə. Qırıb qurtarıblar onu. Kivi isə hələ var, amma çox az qalıb. Bu quşları qırmızı kitaba salıblar, onları öldürmək ən ağır cinayətlərdən hesab olunur və beş ilə kimi həbs cəzası düşür onu öldürən adama.

– Yaxşı ki, biz Yeni Zelandiyada yaşamırıq, – deyə Əsgərov gülümsədi. – Bundan başqa, onu öldürməyi də hələ ki, sübut olunmayıb. – Əsgərovun Yeni Zelandiyadakı qəribə qanunlara mənfi münasibəti Raufun üreyindən olsa da, bu münasibətin ifadə tərzini, onun qılığa girməyi heç xoşuna gəlmədi. – Siz kivi haqqında çox maraqlı danışsınız. Amma mənə bir şey aydın deyil – əgər bu belə nadir quşdursa, onda, görünür bahadır da? Bəlkə əksinə, nadir olmağına baxmayaraq, ucuzdur; ya da quyruqsuz pişik kimi və ya misalçün, qara kök kimi, lap su qiymətindədir?

– Ona verilən valyutaya bir vertolyot almaq olardı. – Aliyə xanım çox obrazlı cavab verdi, amma bu cavab Əsgərova qane etmədi.

– Çox qeyri-müəyyən cavab oldu, – o ağız-burnunu büzdü və demək olar ki, eyni vaxtda Raufa göz vurub gülümsədi. – Vertolyotla vertolyotda fərq var. Mənə itmiş əmlakın dəqiq qiyməti lazımdır. Arayış şəklində.

Aliyə xanım fikirli-fikirli:

– Günü sabah çatdıraram sizə, – dedi. – Başa düşürəm, axı kivi onu aparmanın nəyinə lazımdır?

– Mən də başa düşürəm, – deyə Rauf onun sözünə qüvvət verdi.

Əsgərov barmaqlarını stolun üstündə oynadıb, mənəli-mənəli gülümsədi:

– On il ərzində bu kabinetdə mən nələrlə eşitməmişəm, nələrin şahidi olmamışam, odur ki, mən sizə bunun yüz cür izahını verə bilərəm.

Yeri gəlmişkən, sizə bir əhvalat danışım, o da quşla bağlıdır. İki il bundan əvvəl əlimə bir iş gəlib çıxdı. Deməli, cavan adamdır – baxırsan, özü də zahirən əməlli-başlı normal adamdır – Şixov tərəfdə xəlvət bir yer tapıb özünə qu quşu ovlayır; quşlar ki, cənuba uçanda gəlib burdan keçirlər – öldürür onları. Onun bağında biz yüzdən artıq qu quşunun baş-ayağını, sür-sümüyünü qazıb çıxartdıq. Soruşuram ondan: sən ova rəsmi icazən var, vəhşi ördəkdir, qazdır, nə bilim, qaşqaldaqdır buyur vur, qu quşu nəyinə lazımdır, özün də yaxşı bilirsen ki, cinayətdir bu? Mənə nə cavab versə yaxşıdır? – Əsgərov oğlanın cavabını məmnuniyyətlə xatırlayıb, dodaqlarını yaladı. – Görün nə deyir! Deyir, düzdür, qu quşunun əti dadlıdır, amma qazınkı daha ləzzətlidir, di gəl hər dəfə qu quşu yeyəndə, bilirdim ki, məndən başqa bir kişi, nə qədər pulu olur olsun, onun ətindən dada bilməz. Qabaqlar ancaq padşahlar yeyirdi qu quşunu. Aliyə xanım, sizə nə oldu? – Rəngi qaçmış qadının göz yaşları oturduğu yerdəce yanaqlarından axırdı.

“Quşdan ötrü ki, bu arvad özünü belə öldürür, yaxın bir qohumunun pis xəbərini eşitsə, görəsən neylər? – Rauf istədi bunu təsəvvürünə gətirsin, bir şey çıxmadı – Hə, möhtərəm Əsgərov yoldaş, indi sizə aydın oldumu, bizim üçümüzə kimin başı xarabdır?”

Elə bu vaxt Aliyə xanım hıçqıra-hıçqıra Əsgərovdan soruşdu:

– Deyirsiz, yəni bu da kivi yeyib?

Rauf əvvəlcə bu sözə təköbbürlə gülümsədi, çünki fikirləşdi ki, belə bir cəfəngiyata əhəmiyyət verməyinə dəyməz, amma gördü, yox, Əsgərov da baxışı ilə ondan cavab gözləyir, onda təkid elədi ki, elə bu saat, təxirə salmadan götürüb bir bəhanə ilə zəng vursunlar onun arvadına və öz qulaqları ilə eşidib əmin olsunlar ki, Rauf quş ətini – nə ev quşunun, nə də çöl quşunun ətini – heç dilinə də vurmur.

Əsgərov qələminin düyməsini basıb:

– Əla, elə belə də yazarıq, – dedi. – Deməli, ümid eləyək ki, quş sağ-salamatdır.

– Bilirsiniz, mən indi nə barədə düşünürəm? – deyə Rauf Aliyə xanım gedəndən sonra soruşdu.

Əsgərov yazısını yaza-yaza fikirləşmədən cavab verdi:

– Bilirəm. Ya mənim barəmdə, ya da quş barədə. Düzdür?

– Təxminən. Mən sizin barənizdə, öz barəmdə və gələcək haq-
qında düşünürəm, heyvan barədə yox. Başa düşürsüz məni?

Əsgərov yazısını saxladı və gözünü Raufa zillədi.

– Hələ ki, hər şey aydındır.

– Bir az bundan əvvəl məsələ agah oldu mənə – iş Aliyə xanımdadır, açar onun əlindədir. Məni düz başa düşün, mən sizin səlahiyyətinizi qəti şübhə altına alıb-eləmirəm, dediyim odur ki, bu qadın bədbəxt adamdır, yəqin onun nə əri var, nə də uşağı var, elə ona görə də bir dəne qotur quşun üstündə qatıb aləmi bir-birinə, sakit ola bilmir. Demək bir az pis də çıxır, amma burada daha kənar adam yoxdur, baxırsan – qadımdır, di gəl ki, çox üzr istəyirəm, inək iyidir, yoxsa pələng iyidir, nədir – bilmirəm, birtəhər iy gəlir ondan.

Əsgərov Raufun Aliyə xanım barədəki fikri ilə mübahisə eləmədən, guya elə belə – yeri gəlmişkən balaca bir düzəliş verdi, daha doğrusu, formal bir arayış:

– Ailəsi var onun.

– Dəxli yoxdur, dəli, ipləmənin biridir. – Rauf bayaqkı təhqirin əvəzini çıxırdı. – Görmədik, nə təhər aparırdı özünü?! Bunları mən niyə deyirəm, sözüümün canı nədir? Gəlin, ikimiz birlikdə aydınlaşdıraraq məsələni, görək nə olub. Heyvanxanadan bir quş itib, düzdür?

– Bəli, düzdür. – Əsgərov təsdiq elədi. – Sizin taqsırınız üzündən importnu kivi itib. Özü də, bu kivi çox bahalı quşdur.

– Məgər mən danıram ki, mənim taqsırım üzündən itib?! Əsla danmıram. – Rauf Əsgərovun son sözlərini sürətlə beyninin süzgecindən keçirib belə qərara gəldi ki, başlamağına yaxşı başlayıb, dalını davam etdirmək lazımdır. – Yaxşı, nə olar, gəlin bir çıxış yolu tapaq. Məgər məni mühakimə eləməklə quş tapılacaq? Yoxsa, dövlət bir xeyir görəcək bundan? Bax, siz ağıllı bir adamsız, özünüz deyın, mənim işlərim korlananda, sizin könlünüz bəlkə xoş olacaq? Əgər olacaqsa, mən razı, işi bağlayın, verin məhkəməyə. Mənimçün həqiqətən maraqlıdır ki, görüm, o bədbəxt qadıncan savayı kimə lazımdır bu?

– Bəs indi siz nə təklif eləyirsiniz? – deyərək Əsgərov çox qısaca soruşdu və Rauf bu vaxt onun gözlərində canlı bir maraq və intizar gördü.

O, müsahibinin sözlərinə xəyalən düzəliş verdi: “Hə” yox, “neçə”.

Əlbəttə, müstəntiqin kabineti belə söhbətlərçün bir elə də münasib yer deyildi, amma Rauf, Əsgərovun simasında hər şeyi başa düşən bir adam görürdü və getdikcə bu qənaətə gəlirdi ki, onunla açıq danışmaq olar. Rauf arif adam idi, lazımlı adamlarla dil tapmağa görkəmli bir mütəxəssis sayılırdı.

Rauf söhbəti gümrah bir səslə yekunlaşdırdı:

– Ən böyük müdriklik çox sadə həqiqətlərdə üzə çıxır. – Bu fəlsəfi kəlamdan sonra Rauf hiss elədi ki, daha məqamdır, mətləbə keçmək lazımdır. – Siz işi bağlayırsız, mən də quşun pulunu nağd ödəyirəm, qəpiyinə kimi, iki min manat, vəssalam.

Əsgərov gülümseyərək etiraz elədi:

– Axı heyvanxanadan hələ heç arayış gəlməyib ki, quş neçəyə alınıb. Bu iki min rəqəmi hardan çıxdı?

Rauf xəsis adam deyildi, pul sarıdan da qəti korluğu yox idi. Onun fikrincə, pul maddi nemətlərin və insan əməyinin simvolundan daha çox faydalı bir ixtira idi. Amma bütün bunlara baxmayaraq, Əsgərovun sualı onun xoşuna gəlmədi.

Rauf fikirləşdi: “Bu ya qiymət qaldırır, ya da utandığından özünü gicliyə qoyur”.

– Əgər siz onu görseydiz, – o, köksünü ötürdü, – ona heç iki min manat da verməzdiz. Arayış deyirsiniz. Kim tərtib eləyir arayışı? Müdir. O da götürüb ağına gələni yazacaq ki, nə bilim bu quş heç quş deyil, filandır, beşməkandır, linkor təyyarələrdən də bir beş manat bahadır. Onun sayaqlamağını özünüz eşidirdiz də. Düzünə qalanda, sizə mənim şəxsi hörmətim var, ona görə iki min təklif eləyirəm. Hörmətimə və simpatiyama görə. Götürün, can sağlığıyla, könül xoşluğuyla xərcləyin.

“Əvvəla, get dişinin karonkalarını dəyiş, qızıl elətdir”, – əlbəttə, bunu Rauf ürəyində məsləhət gördü müstəntiqə.

– Daha doğrusu, səhv eləmirəmsə, bu iki min manatı siz mənə təklif eləyirsiniz? Necə deyərlər, bağışlayırsız?

– Xırdalamağın nə mənası var? Götürün, məsələni də xətm eləyin getsin.

Əsgərov qovluğu açıb ora ötəri bir nəzər salandan sonra soruşdu:

– Görək ki, siz 8 nömrəli üzüm məhsulları təchizatı idarəsində işləyirsiniz? Eləmi?

– Bəli, orda işləyirəm. – Rauf o saat başa düşdü ki, Əsgərov bununla nə demək istəyir və bu onun xoşuna gəlmədi, – acgöz adamlardan zəhləsi gedirdi.

– Mənə siz üç min də verə bilərdiz, axı, hər halda quşcuğaz sizin taqsırınız üzündən itib. Nədir ki, verə bilərdiz də, hə? Lap dörd də verə bilərdiz. Heç ruhunuz da inciməzdi. Düz demirəm?

– İş siz deyən də elə bir iş deyil, dəyməz o qiymətə. – Rauf gülümsəyib güzəştə getdi. – Yaxşı. Eyibi yoxdur, qoy iki min yarım olsun. Amma bir şərtlə: mənim adım bu işdə heç yerli-dibli olmayacaq. Danışdıq?

Əsgərov oturub maraqla baxırdı ona.

– Sizə məlumdur ki, vəzifəli adamlara iş başında rüşvət verənin cəzası nədir? – Bunu o, çox ciddi soruşdu.

Rauf məzəmmətlə:

– Gözləməzdim, – dedi və qəlbindəki nifrət hissini boğaraq, onunla mehriban danışmağa çalışdı. – O, nə sözdü. Heç kim sizi məcbur eləmir, istəmirsiniz – götürməyin, yox, əgər azdırsa, – “azdırsa” sözünü o, xüsusi vurğu ilə dedi – deyin... Uzaq başı biz də göbələk deyilik, yerdən çıxmamışıq, o qədər dost var, tanış var. Özü də mənə xox gəlməyin, mən qorxan oğlanlardan deyiləm.

– Mənim sizi qorxutmaq fikrim yoxdur. – Əsgərov çiyinlərini çəkdi. – Sadəcə, xəbərdarlıq eləmək istədim ki, biləsiniz, sizin mənə bayaqkı təklifiniz ən ciddi cinayətlərdən sayılır və səkkiz ildən on beş ilə kimi işi var.

– Elədir, amma çox nadir hallarda bundan bir şey çıxır. – Rauf yumorunu işə saldı. – Bilirsiniz, rüşvət işi ki, var, sevgililərin ZAQS-dakı qeydiyyatına bənzəyir – şahidsiz kəbin kağızı etibarlı deyil. Gəl indi şahid tap görüm, hardan tapırsan?!

Əsgərov onunla nəzəri mübahisəyə baş qoşmadı, əlini uzadıb stolun siyirtməsində gizlətdiyi maqnitofonun düyməsinə basdı və Rauf öz səsini eşidəndə donub qaldı, bütün söhbətləri lentə yazılmışdı, o, Əsgərova açıq-aşkar onun həyat şəraitinin bir qədər yaxşılaşdırmağı təklif eləyirdi.

– Bu da şahid, – Əsgərov maqnitofonu söndürdü. – Amma bu lazım olmayacaq mənə, çünki sizi rüşvət üstündə məsuliyyətə cəlb etmək fikrində deyiləm.

Raufa onun sözlərinin mənası o saat çatmadı, dili dolaşa-dolaşa soruşdu:

– Onda bəş niyə yazmısınız? – O, sualının cavabını, təxmini olsa da, bilirdi.

– Mənim bir dostum var: uşaqlıqda biz onunla bir yerdə böyümüşük, bacarıqlı, gözəl mühəndisdir, amma bir qəribəliyi var: özü ağıllı-kamallı adam ola-ola “Neftçi” kimi zəif komandanın azarkeşidir. İyirmi beş ildən çoxdur ki, tutulub bu azara. Bilirsiniz, o neyləyib? “Neftçi”nin ən parlaq qələbələrini – elə qələbələri də ki, barmaqla saymaq olar – yazıb maqnitofona. Hər dənbir düyməni basıb, qulaq asır özüyçün, nə təhər, məsələn, iyirmi il bundan əvvəl Ələkbər Məmmədov “Torpedo”nun qapısına əla bir qol vurub, ya da “Neftçi” çoxdan dağılıb getmiş heyətdə “Ararat”ı necə darma-dağın eləyib. Mən də onun təsiri altına düşmüşəm. Mənə rüşvət təklif olunan lent yazılarını yığıb saxlayıram, bir növ, kolleksiya düzəldirəm. Təqaüdə çıxanda oturub qulaq asacağam özümçün və təsəvvürümə gətirəcəyəm ki, bu verilən pulların onda birini alsaydım, mən necə varlı adam ola bilərdim. – O, gülümsədi və metal dişləri Raufu lap çiyərəndirdi. – Odur ki, buna görə mən sizi məsuliyyətə cəlb eləməyəcəyəm. Bilirəm ki, qanunu pozuram, amma eləməyəcəyəm. Çünki belə-belə şeylər adamı əsas işdən yayındırır. Onda gərək apardığın bütün maraqlı, vacib işlərin özünü bir qırağa qoyub, ancaq rüşvətlə məşğul olasan.

Rauf başa düşdü ki, qaş düzəltdiyi yerdə vurub gözünü də çıxardıb və nə qədər gec deyil, səhvini düzəltməlidir. Bunun da yeganə yolu özünü Əsgərova elə göstərməkdir ki, guya o, dediyi sözün peşmançılığını çəkir:

– Səhvimi sidq-ürəklə boynuma alıram, əlbəttə, mən çox nahaq yerə sizə elə bir təklif eləmişəm.

– Niyə nahaq yerə? – deyə Əsgərov razılaşmadı. – Sizin təklifinizin özü də bir etirafdır. Bu hərəkətinizlə siz cinayət işlətdiyinizi, düzdür dolayısı ilə, amma, hər halda, təsdiq eləyirsiniz.

– Nə deyirəm, eyibi yoxdur. – Rauf ayağa durdu. – Mən gedib məsləhətləşərəm dostlarımla, onların içində tanınmış hüquqşünaslar da var! Bəlkə bir çıxış yolu axtarıb tapdıq. Sağ olun.

– Hüquqşünası siz kameraya yanınıza çağırırdırsa bilərsiniz, buna yüz faiz ixtiyarınız var. Əlbəttə, müəyyən olunmuş günlərdə və saatlarda. – Əsgərov ayağa durub əllərini stola dirədi və gülümsəyə-

gülümseyə Raufa baxdı. – Özünüzü yenə elə aparırsınız ki, guya elədiyiniz cinayətin nə dərəcədə ciddi olduğunu başa düşmürsüz. Amma nahaq yerə.

Rauf bir istədi ona cavab versin, amma susdu. Ona görə yox ki, fikrini dəyişdi, ya da çətin idi onunçün danışmaq – yox, birdən sadəcə olaraq o, harda olduğunu və söhbətin nə barədə getdiyini büsbütün unutdu. O dayanıb düz Əsgərova baxırdı və gözlərini ondan heç cür çəkə bilmirdi. İçəri çağırılmış milisionərə verilən göstərişlərdən Rauf bir kəlmə də eşitmirdi və ona evə zəng vurmağı təklif eləyəndə də o saat başa düşmədi ki, ondan nə istəyirlər. Məhz indi uzun müddət əzablı yorucu təşəbbüslərdən sonra, o, axır başa düşdü ki, ilk dəqiqədən Ələsgərov ona nəyi xatırladılmış və bunu anlayan kimi, qəlbinə dərhal dəhşətli bir qorxu və təlaş bürüdü. Milisionerin müşayiəti altında o, ensiz uzun koridorla gedə-gedə, Əsgərovun sifətinin eyni olan o müdhiş balığın alışıb yanan gözlərini, dəmir dişlərini, parıldayan pulcuqlarını təfərrüatı ilə xatırlayır və bu yaxınlarda ona əzab verən gecə qarabasmaının dəhşətini, indi artıq yuxuda yox, real vəziyyətdə, bütün varlığı ilə hiss eləyirdi.

Məhkəmə iki həftədən sonra oldu. Əvvəlcə hər şey yaxşı gedirdi. Hiss olunurdu ki, məhkəmə üzvləri Raufa qərəzsiz yanaşırlar. Hakimin hər iki tərəfində oturmuş xalq iclasçıları – xalça fabrikinədən gəlmiş gənc toxucu qız və rayon poliklinikasının can həkimi, hətta hərdən ona elə gəlirdi ki, onların baxışlarında bir rəğbət hissi də var. Başu dazlaşmış mülayim sifətli kök hakim isə şahidlər və heyvanxananın müdiri ifadə verəndə bir neçə dəfə özünü gülməkdən zorla saxladı. Hətta prokurorun tələbi ilə müttəhim, yeni Rauf quşun ona hücumu səhnəsini təfərrüatı ilə göstərəndə bərkdən pıçqıldadı da. Amma o saat utandı və bu yersiz gülüşünü öskürəyə çevirib öz hərəkətini məharətlə malaladı və qəhqəhə çəkib gülüşən camaatı nizam-intizama çağırırdı.

Tənəffüsə çıxanda Rauf çalışırdı, zala baxmasın, çünki, bilirdi ki, Xalidə ilə Kamil də oradadırlar. Arifin məsləhəti ilə ailənin o biri üzvlərinə deyilmişdi ki, Rauf təcili ezamiyyətə gedib.

Raufun gətirildiyi otaq sərin idi, amma onunla üzbəüz oturmuş Arif nədənsə tez-tez tərini silirdi. Onlar nahar eləmədilər. Arif

dəhlizə çıxıb tanış bir vəkildən xahiş elədi ki, üç-dörd şüşə su alıb gətirsin.

O, Raufu demək olar ki, danışmırdı. Elə ilk görüşdə araları dəymişdi. Ailəsinin arzusu və Raufun özünün razılığı ilə Arif rəsmi olaraq onun vəkili təyin olunmuşdu. Elə həmin gün işlə tanışlıqdan sonra Arif açıq söhbət eləməkçün Raufun yanına gəldi. Onun gəlişinə Rauf açıq-aşkar sevindi, ürək-dirək, qayğı üçün ona minnətdarlığını bildirib, heyvanxanaya gecəki səfərini bütün təfərrüatı ilə ona danışdı. Arif də oturub elə qulaq asdı ki, elə bil birinci dəfədir eşidir bu əhvalatı. Axırda isə Raufdan xahiş elədi, ona açıq desin ki, quşu niyə oğurlayıb, nəyinə lazımdır onun bu quş?

Rauf özünü birtəhər elə alıb:

– Mən sənə axı, elə bu saat dilimlə dedim ki, heyvanxanaya niyə getmişdim, – deyə təmkinlə onun yadına saldı.

– Başa düş, əzizim, bu, ittihamın ən əsas maddəsidir, bəs səndən mən nə soruşum?

– Mən o Əsgərova yorulmuşdum deməkdən ki, quş məsələsinə heç bir dəxlim yoxdur. Tutduğundan əl çəkirdi bəyəm? Hər lənib-fırlanıb bir də soruşurdu... Sən axı, Əsgərov deyilsən! – Raufun hirsli baxışına davam gətirməyib Arifin çənəsi əsdi. – Düzünü de görüm, sən mənə inanırsan, ya yox?

– Yaxşı, əsəbiləşmə, Arif dostunun üzünə baxmadan cavab verdi.

– Tutaq ki, quşu sən oğurlamamısan, tutaq ki, elə o özü qaçıb... Onda heç olmasa, mənə başa sal görüm, sən kim abırlı, sanballı bir adam... – o, qarşısındakı vərəqlərə baxdı, – hanı o? Hə... Gecəyarısı hasardan xəlvəti aşib, Bakı dövlət heyvanxanasının ərazisinə niyə girib? Nə məqsədlə? Özü də, əvvəla, cinayət törədilən gecə bu adam, onun özünün və başqalarının verdiyi ifadələrə görə, sərxoş-zad da olmayıb; ikincisi isə, işdəki tibbi arayışdan aydın görünür ki, hər cəhətdən sağlam adamdır, heç bir ruhi xəstəliyi-zadı yoxdur... Yaxşı, tutaq ki, elə sən bu hoqqanı buynuza görə çıxartmısan. Onda de görək hara qoymusan onu və sənə nəyinə lazımmış o?

– Sən elə bilmə ki, mən etibar eləmirəm sənə, – Rauf kədərli-kədərli gülümsədi, – yox, bunun mənası yoxdur. Mən sənə onda da, indi də düzünü deyirəm, mənə buynuz lazım idi, buynuz!

– İnanıram, sən ora buynuzçün getmişən, amma məhkəmədə səndən mütləq soruşacaqlar ki, neynirdin buynuzu?! Sən də, mütləq, bir söz tapıb deməlisən, başqa yolun yoxdur!

– Yaxşı, tutaq ki, bir söz tapıb dedim. Axı bunun nə xeyri mənə? Soruşuram səndən, bunun mənə nə xeyri?.. Sənə qulaq assam, bilirsən axırı nə olar?.. Axırı o olar ki, tələb eləyərlər, buynuzu qaytarım. Mənim indiki vəziyyətimdə – o, əli ilə dəmir barmaqlıqlı qapını göstərdi, – bu lap fəlakət olardı. Onsuz da quşun itməyi mənim üstümdədir.

– Bəs indi neyləyək? – deyər Arif stolun üstündəki kağız-kuğuzunu yığışdırı-yığışdırı soruşdu. – Mən axı, müdafiəmi nəsə, əsaslı bir şeyin üstündə qurmalıyam!

– Fikirləş də, vəkil deyilsən?!

– Fikirləşirəm, deyirəm yaxşısı budur nə qədər ki, gec deyil, bu işdən imtina eləyim.

Rauf elə bil yatmışdı, birdən ayıldı:

– Ay sağ ol, afərin, –dedi. – Axırı ki, insaniyyətdən, nə bilim, alicənablıqdan dem vurmağı bir qırağa qoyub, əsl sifətini göstərdin. Düz eləyirsən, Raufun işləri əyilib, məqamdır! – O, Ariflə çox saymazıya, başı ilə sağollaşdı; heç tərpənmədi də yerindən. Onun qayıdacağına Raufun zərrə qədər də şübhəsi yox idi. Yanılmamışdı.

Arif elə sabahı günü səhər tezdən gəlib çıxdı və o vaxtdan da bir vəkil kimi hər gün Raufa baş çəkməyə başladı. Amma Rauf bilirdi ki, bu gəliş-gedişin faydası yoxdur. İstintaq qurtaran kimi idarələrinin hüquq məsləhətçisi Qorxmaz Gürcüyev onun yanına gəldi. Bu Qorxmaz uzun illər idi ki, onların idarəsi ilə başqa təşkilatlar arasında yaranan irili-xırdalı bütün münaqişələri müvəffəqiyyətlə yoluna qoyurdu. O, dəqiqəbaşı dönüb dala baxa-baxa – bu onun adəti idi – Raufa tapşırırdı ki, qəti darıxmasın, özü məşğul olacaq hər şeylə. Düzdür, hakimlə bir elə yaxın tanış deyildi, amma ona da mütləq bir yol tapacağına söz verdi. Onun fərasətinə Raufun şübhəsi olmasa da, işini möhkəm tutmaq, Qorxmazı şirnikləndirmək üçün ondan xahiş elədi ki, pul sarıdan özünə korluq verməsin, nə qədər lazımdır, gen-bol xərcləsin. Və çox keçmədi, Qorxmazdan xəbərlər gəlməyə başladı, amma bu xəbərlər içində ürəkaçan bir şey yox idi.

Məhkəməyə birçə gün qalmış isə Qorxmaz onun yanına gəlib məğlubiyyətini etiraf etməli oldu. Rauf onu ömründə bu vəziyyətdə görməmişdi, başı üstündə durmurdu, elə hey o yan-bu yana hərle-

nirdi, üzünü də tamam tük basmışdı. Həmişə sərrast danışan Qorxmazın indi dili topuq çalırdı. Onun dediyindən belə məlum olurdu ki, çox etibarlı, nüfuzlu yoldaşlar hakimə təsir göstərməyə, gözlənilən sərt hökmün mətnini heç olmasa, bir neçə kəlmə Raufun haqqında xoş söz əlavə elədirib onun canını şərti işlə birtəhər qurtarmağa çalışıblar, amma bir şey çıxmayıb.

Rauf gözəl başa düşürdü ki, bütün bunlar Əsgərovun amansız fəaliyyətinin nəticəsidir. Ona görə də Qorxmaz hakimin qorxaqlığını işin özünün qeyri-ədiliyi ilə izah etmək istəyəndə, acı-acı gülümsədi, amma bir söz demədi, mübahisə yeri deyildi.

Məhkəmənin yekun iclası prokurorun çıxışı ilə başladı. Tənəffüsdən sonra dərhal prokurora söz verilməsi, Raufun fikrincə, yaxşı əlamət idi, bu onun ürəyindən oldu. Çünki o, bilirdi ki, nahardan sonra adamların böyük əksəriyyətinin kefi kökəlik, ürəyi yumşalır və ətrafdakılara da xoş bir söz demək keçir könlündən. Amma əynində son dəblə tikilmiş gözəl kostyum olan 27-28 yaşlı bu yaraşlıq cavan prokuror nəinki Raufun ümidlərini doğrultmadı, əksinə, hətta öz çıxışı ilə ona çox iyrenc təsir bağışladı.

O, əvvəlcə çox nəzakətlə, ədəb-ərkanla başladı: gülümsəyərək dedi ki, hələ məktəbi təzə bitirib, hüquq fakültəsinin ilk kurslarında oxuduğu vaxtdan Arif Göyçaylı kimi təcrübəli və istedadlı vəkilin məharətinə, biliyinə heyrandır və onun bugünkü çıxışını eşitməsəydi, uzun müddət də heyran olacaqdı, lakin hörmətli vəkil bir az bundan əvvəl müttəhimin hərəkətlərini az qala adi, qərəzsiz bir nadinclik kimi qələmə verməyə çalışanda, illərlə yaranmış o gözəl təəssüratı öz əli ilə vurub dağıtdı.

Prokuror dedi ki, onun fikrincə, müttəhim öz şəxsi xeyri üçün əxlaq normalarını tapdalamaqdan çəkinməyən cinayətkarlardandır. Bu gənc karyeristin düşüncə tərzinə dərhal nüfuz edən Rauf başa düşdü ki, onu heyvanxanaya vurulmuş ziyan hər şeydən az narahat eləyir. Onun atılıb düşməyi, belə bəlağətlə mənəviyyatdan, əxlaqdan dem vurmağı öz savadını, paklığını gözə soxmaqdan ötrüdür; Raufun hesabına xal yığmaq istəyir. Rauf bunu dərhal hiss elədi, amma hiss eləməyinin nə faydası? – bu ona heç nə vermirdi. Arvadının və kənar adamların yanında oturub özü haqqında belə təhqiramiz sözlər eşitmək çox ağır idi. Prokuror çıxışının ortasında

məhkəmənin katibindən quşun fotosəklini oturanlara göstərməyi xahiş elədi və dedi ki, belə bir nadir quşun oğurlanması neçə-neçə alimin işini yarımçıq qoyub, elmə çox böyük ziyan vurub.

Prokuror Rauf haqqında yarım saat da bu cür danışıqdan sonra özünü hakimə tutub, Cinayət Məcəlləsinin iki müvafiq maddəsinə əsasən onu beş il həbs cəzasına məhkum etməyi tələb elədi.

Raufun əvvəlcə danışmaq fikri yox idi, amma prokurorun nitqi onu elə qəzəbləndirmişdi ki, hakim ondan sözü olub-olmadığını soruşanda, dərhal başını tərpətib danışmaq istədiyini bildirdi. O, ayağa durdu, amma o saat danışmadı; prokurorun qapıya tərəf getdiyini görüb özünü itirmişdi, sanki birdən-birə deyəcəyi bütün sözlər yadından çıxmışdı. Yavaş-yavaş iradəsinin zoruna özünü ələ aldı, nəhayət, sıxıntı tamam çəkilib getdi və Rauf danışmağa başladı:

– Baxın! Siz bir ona baxın! – Öz səsi özünə yaman gur gəldi, sonra öyrəndi ki, demə, doğrudan da çox berk danışmış, hətta Xalidəyə elə gəlirmiş ki, o, mikrofona danışır. – Görürsüz çıxıb gedir! Məhkəmə necə qurtaracaq, nə hökm çıxaracaq, onunçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur, beş il qazamata saldırmaq istədiyi insanın taleyi də onu qəti maraqlandırmır! – Hamı prokurora tərəf döndü. Prokuror qıpqırmızı qızardı və durduğu yerdəcə donub qaldı. O, hakimə baxdı – yəni bu nə deməkdir, hakimsə müttəhimin nə deyəcəyini gözləyirdi, çünki Rauf hələ bir şey deməmişdi.

Prokuror keçib yerinə qayıtmağa xeyli vaxt sərf elədi; bu dəqiqələrin hər biri elə bil Raufun ürəyindən bir tikan çıxarırdı. İndi o, məmnuniyyətlə vaxtın uzanmağını istəyirdi.

– Möhtərəm prokuror yoldaş, görünür, beş ilin nə demək olduğunu bilmir. Beş ilə adamlar institut qurtarıb ali təhsil alırlar. Beş ilə böyük-böyük şəhərlərə su kəməri çəkilir, hətta müharibənin özü cəmi dörd il davam eləyib, bu möhtərəm prokuror yoldaş isə arvadı, uşağı, ailəsi olan bir insanı, nə az, nə azacıq, düz beş il müddətinə qazamata salmaq istəyir. Nəyə görə? – Rauf zala göz gəzdirdi, gördü ki, ona diqqətlə qulaq asırlar. – Soruşuram sizdən, nəyə görə? Hətta şəkildə də görünür ki, bu nə qartaldır, nə də tovuz quşu, çox murdar, iyrenc bir quşdur, amma ona bir etək pul verib alıblar; özü də valyuta veriblər. Bəs bu cinayət deyil, dövlətin pulunu götürüb atasın çölə, nə var, nə var qotur bir quş alıram, sonra da ona xaricdən yem

gətirdirəsen: onu da valyutaya?! Bizim möhtərəm prokuror yoldaş deyir ki, mən onu yemişəm! Böhtandır! Məgər bizdə aclıqdır ki, mənim kimi bir adam əlinə nə keçdi yesin? Tutaq ki, elə mən yemişəm onu. Buna görə mənə beş il qazamata salmaq lazımdır?.. Düzü, məəttəl qalmışam ki, belə bir cavan adamı prokuror qoyublar. Axı o, nə görüb hələ? Heç nə, həyat nədir, xəbəri yoxdur. Onun yaşlıları dünyanın o başında BAM tikir, elektrik stansiyaları tikir, dənizdən neft çıxarır, o isə institutu qurtaran kimi şəhərin lap mərkəzində işə düzəlib, prokuror olub ki, adamları nahaqdan qazamata bassın. Hələ yoxlamaq lazımdır görək, o bu işə necə düzəlib və kim düzəldib! – Axırncı cümləni Rauf qısa fəsillələrlə, yavaş-yavaş tələffüz elədi və ona görə də onlar ayrı cür səsləndi. – Sonra da ki, yoldaşlar, siyasi cəhətdən savadlı olmaq lazımdır, qəzet oxumaq lazımdır. Gəlin fikirləşək görək bütün bu iş kimin xeyrinədir, kimlərcün göydəndüşmədir? Məni oğurluqda ittiham eləyəndən sonra, o quş barədə mən hər şeyi öyrəndim. Onun adı kividir, özü də Yeni Zelandiyada yaşayır. O quşlardan orda o qədərdir ki, nə deyim, bəzi pinti evlərdəki tarakan qədər... Ordakıların günü qaradır onların əlindən, gecələr evlərə soxulub, yeməli nə gördülər, oğurlayırlar. – Rauf məhkəmənin üzvlərinə baxdı. – Ordakılar eşitsələr ki, o quşun üstündə günahsız bir insana beş il iş verilib, bizim baramızda nə fikirləşərlər?! Soruşuram, nə fikirləşərlər?!

Sözlər özləri hardansa axıb gəlir, yağ kimi Raufun dilinə yatır. O, danışır və danışdıqca da hiss eləyirdi ki, onun hər sözü dərhal ürəklərə yol tapır, şüurlara həkk olunur, o görürdü ki, bütün zal diqqətlə ona qulaq asır və nə qədər danışsa qulaq asacaq. Bu, nə isə yeni, ona qətiyyənlə tanış olmayan bir hiss idi. Yalnız uşaqlıq çağlarında yuxuda uçuğu zaman buna bənzər bir hiss keçirirdi; qorxu qarışıq sevinc hissi.

Rauf çıxışını qurtarıb oturdu. O, gözləyirdi ki, indi kimsə – ya hakim, ya prokuror, kəskin danışdığı üçün onu məzəmmət eləyəcək, amma eləmədilər. Aralığa sükut çökmüşdü. Hakim iclasçılardan pıçiltı ilə nə isə soruşdu və sonra Raufa müraciət elədi:

– Siz özünüzü günahkar sayırsız mı?

Sual o qədər gözlənilməz idi ki, yeganə düzgün cavab onun ağılına o saat gəlmədi. Nəhayət, o, özünü ələ alıb ucadan, qətiyyətlə:

– Bir tərəfdən baxanda, hə, o biri tərəfdən isə, yaxşı-yaxşı fikirləşəndə, əlbəttə ki, yox, – dedi və hakim gözlərini yumub başını ağır-ağır tərpətdi; yəni o, hər şeyi məhz Raufun istədiyi kimi başa düşdü.

Məhkəmədə həyəcanlanmış Raufu salondakıların öhdəsinə buraxıb məşvərətə getdi. Raufa elə gəlirdi ki, indi salonda əsasən onun təəssüfünü çəkən, ürəyiyanan adamlar oturublar. Elə bu məqamda onun fikrini təsdiq edirmiş kimi hardansa ofisiyant Sabir peyda oldu, müttəhimlər kürsüsünə yaxınlaşıb mühafizəçi əsgərin etirazına baxmayaraq Raufun əlini bərk-bərk sıxdı və dedi ki, bu çıxışdan sonra onun necə igid, kişi adam olduğunu bir daha öz gözü ilə gördü.

Bununla belə, əlbəttə, Raufun heç bir ümidi yox idi ki, qəfil üzə çıxmış bu natiqlik istedadı məhkəməyə təsir edə bilər və ona bəraət qazandırar. Lakin o, hələ də eyforiya vəziyyətində idi və arvadının ona necə mərhəmət qarışıq bir heyranlıqla baxdığını görəndə, bu halı daha da gücləndi. Rauf özünü saxlaya bilməyib Arifdən soruşdu ki, onun çıxışı hakimə təsir edə bilərmi? Ona təskinlik verməyə isə Arifin ürəyində zərrə qədər işıq tapılmadı. Rauf qəti qərara gəldi ki, dostu ya son dərəcə paxıl, ya da qanacaqsız adamdır; vəkillik də ki, onun heç yanından da keçməyib. Rauf bir də fikirləşdi ki, vaxtilə hüquq fakültəsindən getməkdə, görünür, səhv ələyib.

Məhkəmə salona qayıdanda hamı ayağa durdu. Bu vaxt prokuror da hardansa, böyürdən çıxdı və sifətindəki pərtlikdən Rauf başa düşdü ki, onun sözü keçməyib. Hakim məhkəmənin hökmünü oxudu: hökmə əsasən Rauf əmək koloniyasında saxlanmaq şərti ilə iki il həbs cəzasına məhkum edilir və iki yüz manat məbləğində cərimə olunurdu.

İlk günlər Raufa xüsusən ağır gəlirdi, amma yeni həyat tərzinə bir qədər alışandan sonra, oradakı münasibətlərə, qayda-qanuna başqa cür baxmağa öyrəşdi, hətta bir para şeyləri tədricən bəxtinin gətirməyi kimi qiymətləndirməyə başladı. Məsələn, bəxti elə onda gətirmişdi ki, onu qohumlarının yaşadığı şəhərin yaxınlığındakı islah əmək koloniyasına işə göndərmişdilər və hələ üstəlik bəxti ikiqat gətirmişdi ki, həbsxananın bağına qulluq eləməkçün baş bağbanın köməkçisi vəzifəsinə təzə dustaqların içində yaşama,

zahirinə və aqronomik təhsilinə görə müdiriyyətin tələblərinə uyğun gələn cəmi birçə adam tapıldı – bu da Rauf oldu. İş ağır deyildi, yaxşı havalarda hətta ləzzət ələyirdi adama və belə bir cəhəti də var idi ki, işləyə – işləyə bir də görürdün, özündən asılı olmayaraq dünya barədə, həyat barədə, hərədən bir də lap öz barədə dərin düşüncələrə dalmısan.

* * *

O, Ariflə iki aydan sonra görüşdü: vəkili çox acıqlı idi və bunu gizlətməyə çalışmırdı da.

Arifin qaş-qabağı əvvəlcə Raufun xoşuna gəlmədi, amma oturub ona qulaq asandan sonra, gördü ki, əsəbiləşməyə haqqı var. Arifin gətirdiyi xəbər, həqiqətən də, yaxşı xəbər deyildi; Raufa qarşı yeni cinayət işi qaldırılmışdı – “xalxın qəbrini təhqir etməyi” üstə. İttihamçılar – Şeyda Qəzənfər oğlu Məmməd zadənin qohumları, dəlillərlə sübut ələyirlər ki, Rauf dostu Sabirlə pul qoyub adam tutublar və həmin adam da onların alçaq niyyətini həyata keçirib, götürüb rənglə və həkkak qələmi ilə qəbrin üstündəki yazını ələ dəyişib ki, sağlığında özünün kişilik ləyaqəti ilə yalnız Şüvəlanda deyil, Bakının başqa kəndlərində də tanınan Şeyda Qəzənfər oğlu Məmməd zadə guya qadın olub, özü də o məşhur balıqçı Qəzənfər kişinin yox, hansısa bir Bəylərin övladı imiş. Bu, həm də Şeyda Qəzənfər oğlunun dinə, Allaha inanan, son dərəcə namuslu bir qadın olan rəhmətlik arvadı Almaz xanımın ləyaqətinə və nəhayət, sağ Məmməd zadələrin hamısına təhqirdir.

Arif təəccüblə:

– Bilmirəm, nə olub sənə, dalbadal bu nə hoqqadır çıxarırsan? – dedi. – Axı niyə belə eləmişən?

– Bir dayan görüm, heç Şeydadan da kişi olar? – Rauf çaşıb qalmışdı. – Qabaqlar bu adla mən iki-üç nəfər tanıyırdım, hamısı da arvad idi. Yox, əzizim, bu arvad adıdır!

– Sənin, heç demə, ən adi şeylərdən xəbərin yoxmuş. Hansı kənd adamından soruşsan sənə deyər ki, İzzət, Şövkət, Şeyda həm kişi adı ola bilər, həm də qadın adı. – Birdən Arif gözünü dostunun

düz gözünə zillədi. – Olar, olmaz – bunlar bir yana, sənin axı, nəyinə lazımdır gedib özgənin qəbrini düzəltməyən?

– Lazım idi mənə, – deyərək Rauf könülsüz cavab verdi. – Sonra başa salaram səni.

– “Sonra” – yəni nə vaxt?

– Bir il doqquz aydan sonra. Burdan çıxanda, hər şeyi başa salmam sənə, onda özün görərsən ki, lazımdır idi.

– İndi daha məlum deyil, sən bir də nə vaxt çıxacaqsan burdan.

– Arif burnunun altında donquldandı. – Bir iş almısan, ikinci məhkəmənin nəticəsi ona görə çox ağır ola bilər. Ondan xəbərin var?

– Yaxşı, nə kömək eləyə bilərsən mənə? – Rauf lap ruhdan düşmüşdü və Arif bunu hiss elədi.

– Deyəsən, bir şey düzəlir yavaş-yavaş. Çalışmam şüvəlanlı tanışlarımla vasitəsilə Şeydanın qohumlarını yola gətirim, gedib şikayətlərini geri götürsünlər. Əvvəl-əvvəl eşitmək istəyirdilər, heç yaxın buraxmırdılar, az qalmışdı üstümə yumruq qaldırınsınlar, amma indi yumşalıblar bir balaca. Deyəsən, inandıra bilmişəm onları ki, burda heç bir qərəz, düşmənçilik ola bilməz... Sənin indiki vəziyyətini də danışdım onlara: onun da təsiri oldu. Odur ki, sən çox fikir eləmə, Allah kərimdir, axırı yaxşı olar.

Qalan vaxtı onlar iş barədə danışmadılar, oturub cavanlıqlarını xatırladılar və birdən Raufun bugünkü söhbətin təsirindən kövrəlmiş qəlbinə qəribə, anlaşılmaz bir narahatlıq, həzin bir kədər çökdü.

Arif lap axırda, çıxıb gedəndə, qapıda ayaq saxlayıb:

– Sən mənə bir sual verəydin görək, – dedi, – amma vermədin. Sabir haqqında sən heç nə soruşmadın. Yazığı möhkəm sıxmışdılar. O özünü kişi kimi aparırdı. Bütün günahı öz üstünə götürürdü, amma gec idi, iş işdən keçmişdi, hamı bilirdi ki, Sabir dostu Raufun arzusunu yerinə yetirmək üçün qəbrini bərpa elətdirib.

Rauf qıpqırmızı qızardı:

– Mənim heç ağıma da gəlmədi ki, onun vəziyyəti pis ola bilər. Sən axı Sabirin adını elə belə, öteri çəkdi...

Günlər yaman ləng keçib gedirdi. Bunun da əsas səbəbi, görünür, qayğının yeknəşəqliyi idi: ağacların, kolların dibini yumşalt, su ver, əlaq vur və sairə, nə bilim, bu cürə xırda-para işlər. Rauf bağbanlığın bir neçə əsas şərtini tezliklə öyrəndi və artıq üç ay

tamam olanda ona ayrıca sahə verdilər, o da qazandığı təcrübəni bu sahədə vicdanla tətbiq etməyə başladı; səriştəsi o qədər artmışdı ki, hətta təkbaşına əncir ağaclarının bəhrəsiz budaqlarını kəsirdi. Niyəse o, birdən-birə zirəyə düşmən kəsildi, səlahiyyətdən istifadə eləyib onu da zərərli əlaq otlarının cərgəsinə saldı və bağı zəhləsi gedən bu bitkinin kollarından təmizləməyə girişdi.

Kökündən dartıb çıxartdığı kolları əvvəlcə sərrib qurudar, sonra bir yerə toplayıb axşamüstü işin axırında yandırardı. Gur ocağın göyə qalxan dil-dil alovu və tüstüsünün iyi onda xoş xatirələr oyadır. Raufun fikrini dağıdırdı...

Rauf özünün düzəltdiyi balaca skamyada oturub qıvrıla-qıvrıla alışıb yanan quru kollara baxıb özü üçün həzz alanda nəzarətçi Həsən ona yaxınlaşdı. Həsən sağlam kəndli balası idi, milis məktəbini əla qiymətlə bitirib Raufdan il yarım əvvəl bura gəlmişdi, Cavanlığına baxmayaraq, Həsən öz işinə çox ciddi yanaşırdı; heç nədə, heç kimə – hətta özünə də güzəştə getmirdi və elə ona görə də köhnə, təcrübəli işçilərdən olan, daxili xidmət nizamnaməsini əzbər bilər böyük nəzarətçi Cəfər Məmmədzaadənin az bir vaxtda etimadını qazanmışdı. Belə deyirlər ki, südlə gələn sümüklə çıxar, odur ki, yetkin kamil adamlar belə öz xasiyyətinin zəif cəhətlərindən heç də həmişə yaxa qurtara bilmirlər və bu məlum həqiqət Həsən kimi perspektivli mütəxəssisin Raufu rəsmi tanışlığından sonra bir daha aydın oldu. Onun zəif damarı, ilk baxışdan sezilməyə də, o saat gözə çarpırdı. Cəfər Məmmədzaadə növbətçi iclasların birindən sonra Həsəni kabinetində saxlayıb, nizamnamənin mühüm maddələrindən birini əzbərdən dedi və bununla da ona xatırlatdı ki, vəzifə başında olan adam şəxsi rəğbətindən və ya nifrətindən asılı olmayaraq, ayrışdırılmaz olmalı, hamıya bir gözlə baxmalıdır.

Həsən öz taqşırını atmadı boynundan, amma kabinetdən çıxandan sonra Raufu da münasibətini qətiyyətlə dəyişmədi. Yəni də əvvəlki kimi, onu görəndə yerindən dik qalxıb ədəb-ərkanla salam verir, söhbət əsnasında ona müraciət eləyəndə adının yanında “dayı” sözünü işlətməyi heç vaxt yadından çıxartmırdı. Raufun özü də Həsənin onunla belə rəftarına şübhə ilə baxır, bunu dolmaq kimi başa düşür və imkanı daxilində onunla az-az görüşməyə çalışırdı. Amma xeyli sonra o, inandı ki, bu, yalnız və yalnız Həsənin ona ehtiramından irəli gəlir və bunu da Rauf öz aləmində gənc nəzarətçinin sanballı, ləyaqətli

adamları tanımaq bacarığı ilə izah elədi. Rauf özü də yavaş-yavaş Həsənə mehr salırdı; imkan düşəndə görüşürdü, bir böyük kimi hal-əhval tuturdu. Rauf, ümumiyyətlə, söhbətçil adam deyildi, amma onun da öz üstünlükləri var idi, danışanda həmsöhbətinin rəğbətini qazana bilirdi. O, əvvəlcə söhbətin mövzusunun müəyyənləşdirir və heç vaxt da bu mövzudan kənara çıxmırdı, yeri düşəndə isə ehtiyatda olan hazır zarafatları ilə onu bəzəyirdi. Bir cəhətə Rauf xüsusi fikir verirdi; bəzən yerlərdə, məsələn, qayınatasıgildə acı dil, bədxah adamlar olurdu, çalışırdı ki, belələri ilə söhbətdə mücərrəd mühakimələrə, fəlsəfi mübahisələrə keçməsin, necə deyərlər: “Arığın qoruqda nə işi var, vurub çıxın sındırsınlar”.

O, həftədə iki-üç dəfə Həsənlə söhbət eləyirdi, onda da öz danışq tərzi əsasən gözləyirdi, amma hərdən görürdün olmurdu, çünki gənc nəzarətçi ağıllı sözə, müdrik kəlamə qiymət verən dinləyicilərdən idi və Rauf da yavaş-yavaş onun bu ehtiyacının təsiri altına düşüb yüksək bəşəri məsələlərdən dəm vururdu.

Adətən o, Həsənin suallarına o saat düzgün cavab tapırdı, bu cavablarını da hər dəfə öz şəxsi həyatından gətirdiyi misallarla əsaslandırır, amma hərdən də elə olurdu ki, bir məsləhətə neçə gün vaxt sərf eləyirdi, çünki başdansıvdu olmazdı, onun verdiyi məsləhət gerek cavan oğlanı büdrəməyə qoymayaydı, işində, ailə həyatında ona yol göstərəydi. Rauf danışdıqca hiss eləyirdi ki, onun hər sözü, hər kəlməsi Həsənin beyninə həkk olunur və o, bundan həzz alırdı. Belə bir hissi o, ilk dəfə məhkəmədə keçirmişdi, amma heç o zaman qəzəbin, incikliyin və ilahidən gələn gücün təsiri ilə elədiyi o dahiyənə çıxışından Rauf bu qədər məmnun qalmamışdı.

– Axşamınız xeyir, Rauf dayı. Sizinlə xudahafizləşməyə gəlmişəm. – Həsən niyə kədərli idi. – Lənkərana ezamiyyətə gedirəm.

– Mən heç vaxt Lənkəranda olmamışam, amma hamı deyir ki, gözəl yerdir. Sitrus meyvələrinin məskənidir: limon, mandarin, feyxoa... Sənə yaxşı yol. İnsan gerek çox gəzsin, xüsusən cavanlığında. Neçə günlüyə gedirsən?

– İki həftəyə qayıdıram.

– Yaxşı eləyirsən, get. Deyirlər aləmdir oralar.

– Bəli, gözəl yerlərdir. Azərbaycanda tayı-bərabəri yoxdur. – Hiss olunurdu ki, o sevinir səfərinə və bu, niyəsə Raufa pis təsir elədi. O gülümsəyib:

– O baxır kimin gözündə, – dedi. – Birinə Lənkəran xoş gəlir, o birinə Bakı, ya da Astara. Hərənin öz zövqü var.

– Əlbəttə, düz deyirsiz, – Həsən razılaşdı onunla, – doğma yerlər adama hər yerdən əzizdir, amma Lənkəran, mən bilirəm, sizin də xoşunuza gələr. Mən xahiş eləyirəm sizdən... Allah qoysa, nə vaxt xətriniz istədi, ailənizi də götürün yay aylarında gəlin bir biz tərəfə. Mənim burda xidmətimə cəmi bir il qalıb, sonra çıxıb gedəcəyəm ora. Əməlli-başlı böyük, qəşəng evimiz var, özü də bu saat evdə bir anamdır, bir də kiçik qardaşım. Hərə bir tərəfə uçub gedib – bacılarım ərddirlər: biri Bakıdadı, o biri hələlik Lənkəranda, amma o da əriylə Bakıya köçməyə hazırlaşır, böyük qardaşım Kalinqrad qulluq eləyir, həkimdir, ildə bir dəfə uçub gəlir, görüşürük. Yeni deyirəm ki, yerimiz gen-boldur, hamıya çatar!

– Çox sağ ol! – Rauf təklifdən imtina eləmədi. – Sən də hərdən gəl, get, telefonumu da, ünvanımı da yazıb verərəm sənə. Oğlanlıqla tanış olarsan. Bilmək olmaz, bir də gördün hardasa bir köməyim deydi sənə.

Raufun üreyindən yaman keçirdi ki, bu kəndli balasına nə isə yaxşı bir şey vəd eləsin, amma kooperativ evə düzəltməkdən başqa ağına heç nə gəlmədi.

– Uzun sözün qıyası, o barədə yüz faiz arxayın ola bilərsən, bir şey düzəldərəm sənə... Rəhmətlik kişi – atanı deyirəm – nə işə baxırdı? Mən üzr istəyirəm, əgər sualın sənə yersiz göründüsə...

Həsən bir an fikirləşib:

– Mən atanı yada salmağı xoşlayıram, – dedi. – Onu yuxuda görəndə sevinirəm, həmişə elə mehriban danışır mənimlə; sağlığında kimi. Çoxlu sual verir, hər şeylə maraqlanır, ya da görürsən, o danışır, mən qulaq asıram. Amma hayıf ki, axır vaxtlar, demək olar, yuxuma girmir. Balıqçı idi o, seynerdə işləyirdi. Bütün ili balıq tuturdu: qızıl balıqdan tutmuş kilkeyə qədər, hər cürün – fəslinə baxırdı. Mən də balıqçı olmaq istəyirdim, amma atam dənizdə itəndən sonra anam qoymadı. Anam hələ də inanmır onun ölməyinə, elə danışır onun haqqında, elə bil ki, o sağdır, çünki seynerin batmağını heç kim görməyib. Heç kimi də dəniz sahilə atmayıb... O vaxtdan anam danışığını da bir az itirib, hələ də gözləyir ki, kişi qayıdacaq! Hətta biz də – bacılarım da, balaca qardaşım da mən də

– ona inanırdıq ki, bir gün atamız qayıdacaq, onu yenə görəyik. Aqlınıza başqa şey gəlməsin, anamın ağı üstündədir, konserv zavodunda işləyir, özü də yaxşı işçidir.

– Sənin heç yadına gəlir atan?

– Əlbəttə, indiki kimi gözümün qabağındadır. Onda mənim on iki yaşım var idi. Hava elə bil dayanıb durmuşdu, aydın, sakit bir axşam idi, nə duman, nə külək vardı. Biz sahilə onu yola salmağa gəlmişdik, o da seynerdən bizə əl eləyirdi... Gecə fırtına başladı. Ayıldıq yuxudan, gördük evimiz silkələnir. Qonşunun damını külək qoparıb apardı: onlar sonra bir ay bizim evdə yaşadılar. O evin kişisi də qayıtmadı... Mən atamı tez-tez xatırlayıram.

– Bəs necə... – Rauf köks ötürdü: – Ata insançün dünyada ən əziz adamdır. Ana kimi. Fikir eləmə, gələcək barədə düşünmək lazımdır... Tez qayıt, sənsiz mən darıxacam burda. Yaxşı yol.

Həsən onun əlini bərk-bərk sıxdı.

– Rauf dayı, sizin haqqınızda mən evdə hamıya danışacağam. Mən bələdəm özümə, sizsiz mənə də çətin olacaq.

* * *

Həsən gedəndən sonra, daha Raufu işindən və düşüncələrindən heç nə, heç kim ayırmırdı. Fikrində, xəyalında isə elə hey gələcək həyatla bağlı planlar yer tuturdu. Raufun bu günlə gələcəyin arasında bir sədd kimi duran dumanlardan, buludlardan keçə bilmiş xəyalı, baxışı qarşısında bəzən hələ yaşanmamış sevinclərin sirli bir cazibəsi dururdu. Özü də belə məlum olurdu ki, real aləmdən uzaq olan xəyallara dalmaq yalnız əyləncə deyil, həm də insançün faydalı bir məşğuliyyətdir; ona görə faydalıdır ki, bu məşğuliyyət, iş-gücə maneəçilik törətmədən, hədəre gedən vaxtın, heç olmasa, bir hissəsini azaldır.

Belə bir vəziyyətdə, xəyalının çox-çox uzaqlarda olduğu vaxt, bir gün səhər Cəfər Məmməd zadə şəxsən özü Raufun yanına gəldi və onu görüşə dəvət etdi, dedi ki, bacısı qızı onu görmək istəyir. Adətən, bu vaxtlar məbuslara çox nadir hallarda görüş verilirdi; görünür, elə ona görə də böyük nəzarətçi karıxan kimi idi. Cəfər

Məmməd zadə qaşlarını çatıb, ona xas olmayan bir gümrəhliqlə kənara baxa-baxa danışırdı. Rauf məəttəl qalmışdı, hansı bacısı qızı? Onun heç bacısı var ki, qızı da olsun? Amma öz təəccübünü gizləyib dinməz-söyləməz nəzarətçinin ardınca idarə binasına getdi.

Orda onu Aida gözləyirdi. Rauf qapıdan içəri girən kimi Aida sevincindən hıçqıra-hıçqıra özünü onun üstünə atdı.

Səkkiz aylıq qadın həsrətindən sonra Rauf isti bir bədəni bağrına basmışdısa da, sıxılırdı və sıxıntı üçtərəfli rəsmi-intim görüşün axırına kimi keçib getmədi.

Cəfər Məmməd zadə qapının ağzında durmuşdu: nə içəri girən kimi içəri girirdi, nə də çıxıb gedirdi. Özü də elə dayanmışdı ki, çal eşmə bıqları və əynindəki hərbi paltarıyla o, donub qalmış vəziyyətdə atəş əmri gözləyən yaşlı topçulara oxşayırdı.

Bacıqızını bağrına basıb söhbət eləmək bir elə də münasib deyildi, odur ki, Rauf Aidanı buraxıb:

– Sən hara, bura hara? – deyər soruşdu. – Necə gəlib çıxmısan bura?

– Hamı necə, mən də elə. – Raufun ondan aralı durmağı Aidaya pis gəldi, Cəfər Məmməd zadəni göstərərək bərkədən pıçıldadı: – Bu yoldaşın görəsən ağına gələcək ki, bayıra çıxıb qapını örtsün, yoxsa ona demək lazımdır bunu?

– Deyəsən sənin yadından çıxıb biz hardayıq?! Səni ki, hörmət eləyib bura buraxıblar, bu özü elə böyük işdir.

– Heç bir böyük iş-zad yoxdur burda. – Aida etiraz elədi. – Onlara əmr eləyiblər, onlar da buraxıblar. Bu görüşə görə dayımın öz yanına getmişəm. Özün bilirsən ki, ana tərəfin qohumlarından zəhləm gedir. Ömrümdə birinci dəfə idi ki, onun yanına xahişə gəldirdim, o da sənə görə.

– Niyə, o həmişə xeyirxah adam olub. – Rauf gözlərini ağardıb Aidaya başa salmaq istədi ki, onun tanımadığı dayı haqqında söhbətin yeri deyil, amma Aidaya təsir eləmədi bu.

– Dayım – baş prokurorun müavinidir, onun əmrləri yerinə yetirilməlidir. Mənə icazə veriblər ikilikdə görüşüm səninlə. – Bunu deyəndə Aida çönüb eyhamla nəzarətçiyə baxdı, amma o, özünü elə göstərdi ki, guya eşitmir.

– Eyibi yoxdur, – Rauf, Cəfər Məmməd zadə ilə münasibətini korlamaq istəmirdi, ona görə də Aidanın kobudluğunu yumşaltma-

ğa çalışdı. – Görüşməyimiz elə nəyə desən dəyər. Az qalıb. Allah qoysa, onda hər şey yaxşı olar.

– İl yarımın harası azdı? – Aida gülümsədi və birdən də başladı ağlamağa. – Mən darıxmışam səninçün, hər gecə yuxuda görürəm səni, amma sən heç sevinmirsən mənim gəlməyimə. – O, üzünü onun sinəsinə sıxıb hönkür-hönkür ağladı.

Rauf özünü itirmiş halda nəzarətçiyə baxdı, o, Raufun bu baxışını kömək istəmək kimi başa düşdü və keçib stolun üstündəki qrafindən bir stəkan su töküüb Raufa verdi.

Aidanı o, çətinliklə sakit eləyə bildi, ayrılıb gedəndə də hələ kəsik-kəsik hıçqırırdı.

Raufun “bacısı qızı”nı böyük nəzarətçi özü apardı yola salmağa. Otaqda tək qalan Rauf qərribə bir yüngüllük hiss elədi. O, oturub nəzarətçinin “bacıqızı” barədə suallarını gözləyirdi, amma Cəfər kişi heç bir sual-zad vermədi. Rauf durub öz iş yerinə qayıdanda heç özü də bilmədi necə oldu soruşdu ki, bəs Həsən ezamiyyətdən nə vaxt qayıdacaq. Başqa vaxt Cəfər Məmməd zadə onun sualını yəqin ki, cavabsız qoyardı, çünki bu, müdiriyyətin sırf daxili işi idi, belə şeylər, adətən, gizlin saxlanılırdı, amma görünür, “bacıqızı” ilə “dayı”nın çox təsirli görüşü onu da sarsıtmışdı, ona görə də cavab verdi ki, anasının xəstəliyi ilə əlaqədar nazirlik Həsəni burdakı vəzifəsindən azad eləyib, Lənkərana başqa işə keçirib.

Əlbəttə, bu xəbər Raufu açmadı, amma bir müddət keçəndən sonra daha aşkar hiss elədi ki, Həsənin simasında onu özünə mənəvi ata sayan yeganə bir adamı itirib. Gilələri şirəyə dolmuş üzüm salxımı kimi, Raufun da başına saysız-hesabsız fikirlər, sözlər yığılıb qalmışdı, amma daha onları deməyə layiqli bir adam yox idi. O, qaladığı ocağın yanında oturub tez-tez oğlanlarını düşünürdü. Düşünürdü ki, indiyə kimi hələ bir dəfə də olsun onlarla həyat barədə ciddi söhbət eləməyib. Bəs niyə eləməyib? – Özü də məəttəl qalırdı. Axır vaxtlar o, tez-tez ailəsi üçün darıxırdı, amma məktublarında arvadına da, uşaqlarına da yanına gəlməyi qadağan etmişdi.

Arvadı ilə görüşə çağırılanda Rauf həmişəki kimi bağda idi. Bu xəbəri o, demək olar ki, laqeyd qarşıladı. Tələsmədən, arxayın-arxayın əl-üzünü yuyub görüşə getdi. Xalidənin sızıla-sızıla danışmağından hiss olunurdu ki, yad adamların yanında o, sərbəst

söhbət eləyə bilmir. İlk baxışda arvadı pis dəymədi Raufun gözüne, bir az keçəndən sonra isə onun danışdığı təzə xəbərlərə qulaq asarsa kəşf elədi ki, Xalidə xoş duyğular oyadır onda, özü də təəccüb elədi buna. Rauf ürəyində gülümsəyib öz halalca arvadının onda oyatdığı bu hissi aylarla qadın həsrətində olmağı ilə izah elədi. Xalidə söhbətini qurtarandan sonra, Rauf ata-anasını xəbər aldı. Xalidə razılıqla cavab verdi ki, lap yaxşıdırlar, onda o, özünü saxlaya bilməyib:

– Görürsən, əzizim, – dedi, – hər şey yaxşıdır. Sənin ananın və mənim sevimli qayınanamın nəzəriyyəsinə görə, gələcəkdə onlar özlərini daha gözəl hiss eləyəcəklər. Müvəqqəti olsa da, daha məni görüb əsəbiləşməzlər, ürəklərindən qara qanlar axmır.

– Düz demirsən, onlar sənin bura düşməyinə görə çox fikir eləyirlər.

– Fikir eləməyinə eləyirlər, amma görüşəndə ola bilər ki, heç salam da verməsinlər.

– Heç elə şey olar, sən nə danışsan?! Atam indidən götür-qoy eləyir ki, görsün sən qayıdanda hara düzəldə bilər səni. Deyir ki, bir yandan baxanda baxtımız gətirib, indi sən daha əvvəlki işinə qayıda bilməzsən, onsuz da o işin axırı yox idi, gec-tez bir zibili çıxacaqdı.

Rauf etiraz eləməyə macal tapmadı, çünki elə həmin dəqiqə görüşün vaxtı qurtardı. Otaqda başqa qadınlar da var idi, amma kişilərin baxışlarından belə məlum olurdu ki, aralarında ən gözəgəlimlisi, ən yaraşığı Xalidədir. Bəlkə də o, müqayisədə belə görünürdü, görüşə gəlmiş qadınların elə bil qəsdən nə boy-buxunları vardı, nə də bir babat sir-sifətləri. Rauf bunu yaxşı başa düşsə də, birdən-birə qısqançlıqla oxşar bir şey ox kimi ürəyinə sancıldı.

Görüşdən sonra Rauf tez-tez Xalidə barədə düşünürdü. İndi o, çoxdan unudulub getmiş xoş günləri, xoş saatları yadına salır və yavaş-yavaş özü də hiss etmədən bu qərara gəlirdi ki, Xalidə həmişə ona yaxşı arvad olub.

O, öz gələcək həyatı barədə fikirləşirdi və bütün planları da, demək olar ki, Xalidə ilə bağlı olurdu. Bu düşüncələrdən onu vaxtaşırı Arif ayırırdı. Onun dediyinə görə, işlər düzəlirdi yavaş-yavaş və ümid var idi ki, şüvəlanlılar bir neçə gündən sonra öz şikayətlərini prokurorluqdan tamam geri götürsünlər.

Ən gözəl xəbəri o, Arifin sonuncu gəlişində eşitdi. Şənbə günü idi; əvvəllər Arif şənbə günləri heç vaxt gəlməzdi. Rauf Əsgərovu yanında görəndə inanmadı gözlərinə. Sonra da Arif böyük bir sevincə quşun tapıldığını xəbər verəndə – qulaqlarına da inanmadı, lap çaşmış qaldı. Sən demə, bu günlərdə təsadüfən məlum olub ki, o sırtıq quş gedib Mərdəkəndə özünə məskən salıb. üstəlik orda bala da çıxarıb və bütün qışı balaları ilə kiminsə qapısı bağlı bağının zirzəmisində keçirib. İndiyə kimi hələ heç kim baş çıxara bilmir ki, şəhərdən qırx kilometr uzaq bir yere o necə gedib çıxıb. Tapılmağı da yerli poçtalyonun sayəsində olub. Sayəsində deyəndə ki, dar bir dalanda poçtalyonla rastlaşıb, elə o dəqiqə də ona möhkəm bir dimdik vurub. Hal-hazırda kivi və onun əziz-xələf üç balası təzə heyvanxanada ayrıca qəfəsdə yaşayırlar.

Beləliklə, quş oğurluğu üstündə verilən ittiham Raufun üstündən götürüldü. Qocalıb əldən düşmüş kərgədanın buynuzunu özbaşına kəsməklə heyvanxanaya vurduğu ziyana görə isə o, cəzasını artıqlaması ilə almışdı: iki yüz manat cərimə verib, doqquz ay da cəmiyyətdən kənarında yaşamışdı – hər halda, bir buynuzun qiyməti bundan artıq olmazdı.

Arif danışdı, Əsgərovsa başı ilə onun dediklərini təsdiq eləyirdi; o, əməlli-başlı məyus idi. Sonrakı hadisələr hamısı elə bil duman içində baş verirdi. Əsgərovun müşayiəti ilə Rauf həbsxana rəisinin yanına getdi, orda ona azad olmağı barədə order verdilər. Sonra o, düş qəbul elədi, üzünü qırxdı, paltarını dəyişdi və Əsgərovla, Ariflə bir yerdə küçəyə çıxdı.

Əlbəttə, Rauf, hər şeydən əvvəl, qaraja getmək istəyirdi; balondakı şirə çoxdan yetişib, həsrətlə onun yolunu gözləyirdi, amma səbrini basıb özünü ələ aldı. Müstəntiqin birlikdə şəhərə getmək təklifinə o, nəzakətlə cavab verdi ki, yolu başqa tərəfdir, əgər Arif aparsa, onun məşinində Bilgəhə, bağa getmək istəyirdi. Deyir cənnət bağının qırx qapısı var, gərək bir-bir açasan, Rauf da ona görə qərara

aldı ki, tələsməsin, gedib əvvəlcə ailəsi ilə görüşsün. Onun belə ağıllı nəticəyə gəlməsi nəcibliyindən çox müdrikliyindən idi. Müdriklər isə hər günün öz hökmünə görə hərəkət eləyirlər. Uzun sözün qıssası, tələsməyin mənası yox idi – Rauf da tezliklə buna əmin oldu.

Əsgərov həbsxananın müdiriyyətinin gözü qabağında Raufu maşına kimi ötürdü, Rauf onunla kinsiz-qərəzsiz danışdı, elə bil təzə qonşusu ilə, ya da işçisinin uzaq qohumu ilə söhbət eləyirdi. Hətta hərdən bir nəzakət xətrinə gülümsəyirdi də, amma Əsgərovun səsində bir günahkarlıq var idi. Lap axırda, Rauf maşına oturandan sonra azca pəncərəyə əyilib ondan bir də üzr istədi və xahiş elədi ki, nə vaxt, nə çətinliyə düşdü – ya işə, ya da evə, fərqi yoxdur – götürüb ona zəng vursun. Bu da ki, şübhəsiz, çox xoş idi.

Onlar dinməz-söyləməz gedirdilər: Arif bütün fikri yolda, maşın sürürdü, onun keçmiş “müştəri” Rauf isə, oturub qazandığı qələbədə xoşhallanırdı və eyni zamanda da fikirləşirdi ki, öz sirrini Arifə necə açsın, necə inandırсын onu bu sirrə.

Birinci yolayrıcına gəlib çıxanda, Arif maşını Zuğulba tərəfə döndərməmiş əli ilə sağdakı bağları göstərüb dedi ki, quşu haradasa buralarda tapıblar. Əgər bu məlumatı ilə Raufun ürəyini açmaq niyyətində idisə, istəyinə nail olmuşdu: həm ona görə ki, Rauf məmnuniyyətlə o iyrenc quşun ətraf bağların zibilliklərində özünə necə yem axtardığını təsəvvürünə gətirdi, həm də nədənsə birdən-birə heyvanxanadakı it yadına düşdü və qərara gəldi ki, onu Aliyə xanımdan xahiş eləyib alsın; yəqin müdir də Əsgərov kimi yumşalıb.

Bundan sonra Rauf keçmiş vəkilinə bu günə qədər demədiyi müəmmaları, yeni öz sirrini açmağa başladı. O, tələsmədən, bütün təfərrüatı ilə qayınatasının evində səhifələrində köhnə reseptlər verilmiş nadir bir kitaba necə rast gəldiyini danışdı. Əvvəlcə Arif ona diqqətlə qulaq assa da, bir elə inanmırdı sözlərinə, amma elə ki, Rauf yavaş-yavaş başladı insanı cavanlaşdıran iksirin tərkib hissələrinin və qərribə xüsusiyyətlərinin təsvirinə keçməyə, Arifin gözlərində dərhal maraqlı oyandı. Rauf dostunu daha artıq inandırmaq üçün qayınatasının mülahizələrinə isnad edərək, iksirin qədim dövrlərdə yaşamış məşhur şəxsiyyətlərin orqanizmlərinə göstərdiyi möcüzəli təsirdən yadında qalmış tarixi faktları bir-bir sadaladı. Sezarın cavanlaşmasının tarixçəsini, qədim Misir kərgədanının tutulmasından başlayaraq, təfsilatı ilə danışdı, axırda gəlib öz şəxsi

macerasına çıxdı. Hər şeyi necə olmuşdusa, eləcə də söylədi, heç nəyi gizlətmədi. Onun sözləri deyəsən əməlli-başlı təsir eləmişdi. Arifi daha inandırmağa ehtiyac yox idi. Söhbət onu o qədər maraqlandırmışdı ki, maşının sürətini də azaltmışdı...

Arifin hərdən bir dodaqlarını dili ilə yalayıb diqqətlə, təmənna-sız qulaq asması yağ kimi Raufun ürəyinə yayılırdı, hətta ona elə gəlirdi ki, yanında tanınmış vəkil yox, vaxtilə Raufun fiziki gücünə və möhkəm xarakterinə həsədlə baxan o yeniyetmə məktəbli yoldaşı əyləşib. Çoxdan unudulub getmiş bu hiss onu vəcdə gətirdi və o, Zuğulba ilə Bilgəh arasındakı yolda öz qəti qərarını Arifə bildirdi, dedi ki, ona min bir izzət, əzab-əziyyət və məhrumiyətlər hesabına başa gəlmiş həmin qiymətli iksiri onunla – özünün ən yaxın, ən sadıq dostu Ariflə bölüşməyə hazırdır, yarıməsrlük əmansız istismar nəticəsində yorulub əldən düşmüş orqanizminin bərpası üçün ona nə qədər lazımdırsa, gəlib aparsın.

Raufun hədsiz səxavəti, mərdliyi Arifi möhkəm kövrəltdi, maşını saxlayıb onun əlini sıxdı, sonra da yaşarmış gözlərini silib, hisslərini cilovlaya bilmədiyi üçün üzr istədi. Göz yaşları, saysız-hesabsız təşəkkürlər və rıqqətli sözlər Raufu büsbütün çaşdırdı və ona görə də bunun ardınca eşitdiyi kəlmələrin mənasını o saat başa düşmədi. Rauf gülümsəyib soruşdu:

– Axı niyə? – O, qəlbinin dərinliyində əmin idi ki, Arifin imtina etməsi əslində razılıqdan başqa bir şey deyil; ədəbli adamlar ilk təklifə təxminən belə cavab verirlər.

Arif həyəcan içində maşını ötüb keçən traktora baxıb:

– Məni düz başa düş, – dedi, – mən onun necə qiymətli şey olduğunu bilirəm. Amma heç vaxt dilimə vurmaram onu... Məmməd Məlik-Yeqanovu bir yadına sal.

– Hansı Məlik-Yeqanovu, o kimdir?

– Tanımırsan? Şəhərdə ən məşhur vəkillərdən idi, çox böyük də ümid verirdi. Nə qədər ki, Macarıstandan “Banfi” gətirməmişdi, işləri əla gedirdi. O dərmanın adı ömrüm boyu yadımdan çıxmaz. Bilirsən heç nədir o? Bu saat başa sallam səni – “Banfi” insanın başında tükü artırır. Buna daha şübhə ola bilməz, firma yüz faiz əmanət verir. Deyirlər onu icad eləyənlərə Nobel mükafatı vermək istəyirlər.

– Başa düşmürəm, bu nə cəfəngiyatdır danışsən. – Arifin sözləri Raufu bir balaca qıcıqlandırmışdı deyəsən. – Əşşi nə Məlik-Yeqanov, nə tük?!

– İş də elə ondadır ki, reseptdə yazılanlar düz çıxdı. Məlik-Yeqanov tamam keçəl idi, o dərmandan sonra bir tük gəldi başına, gəl görəsən: gur, özü də buruq-buruq. Zahirən dəyişib tamam başqa Məlik-Yeqanov olmuşdu, amma özü baxırdın ki, həmin adamdır. Kişi batdı getdi. Hamının münasibəti dəyişdi ona. Nə deyirdi, güldürdülər. Şöbəyə müdir qoymaq istəyirdilər, fikirlərini dəyişdilər. O vaxtdan bir dənə ciddi iş etibar eləmişlər ona. Müştərilərini də itirdi.

Rauf axıra kimi qulaq asıb?

– Bunların hamısını uydurursan, – dedi. – Yəqin, deyirəm, imtina eləməyinin səbəbi başqadır. İstəmirsən lazım deyil, insan ki, öz xoşbəxtliyini başa düşmədi, onu dilə tutmaq nahaqdır. Amma səbəbini izah eləməlisən.

– Məsələ belədir ki... – Arif burnunun altında mızıldadı. – Mən sənə bir də ürəkdən təşəkkür eləyirəm...

– Bura bax, dağa-daşa salma özünü, sözünü de!

– Deyirəm, – Arifin gülümsəməyindən, Rauf başa düşdü ki, cavabı qondarma olacaq. – Yadıma elə bu saat bir əhvalat düşdü: şirvanşahlardan biri, eşitmiş olarsan Əhsitan, Azərbaycanı səyahətə çıxır... Bir az döz, qurtarıram, bu saat. Hə, o, Bərdədə, Şamaxıda, Gəncədə qalalara baş çəkir və hər yerdə də toplardan atılan yaylım atəşi altında tələbələrini dəstə-dəstə onun qabağına çıxır. Və yalnız Şəkinin qala divarları qarşısında – özü də oranın qoşun başçısı onun uşaqlıq dostu olub – hökmdarın gəlişi münasibətiylə salam atəşi açılmayıb. Əhsitan öz vaxtına görə ədalətli hökmdar hesab olunsada, çox sərt adam idi. O, qalaya girməyib, hamının yanında qalanın rəisindən tələb eləyir ki, toplardan salam atəşinin açılmamağının səbəbini izah eləsin, yoxsa boynu vurulacaq. “Bunun on yeddi səbəbi var, ey aqıl hökmdar”, – deyər qalanın rəisi cavab verir və çalışır cəllada tərəf baxmasın. “De görüm hansılardır?” – Əhsitan səbirsizliklə ömr edir. – “Birincisi, topumuz yoxdur”, – deyər qala rəisi sadalamağa başlayır. – “Kifayətdir, – Əhsitan onun sözünü kəsir və əlinin işarəsi ilə cəlladı buraxır. – Mənə elə bu biri də bəsdir, qalanını deməsən də olar”.

Rauf qaşqabaqlı:

– Özün bilirsen, səni heç kim məcbur-zad eləmir, – dedi və fikirləşdi ki, dünyada elə adamlar var, onlara nə qədər istəsən də, kömək eləmək mümkün deyil; Arif də belələrindəndir.

– Bax, görürsən, incidin. – Arif həqiqətən itirdi özünü. – Mən sənə çox minnətdaram. Amma sən də çalış, məni başa düş... Bilir-sən, əzizim, sənə o əla dərmanına mənim ehtiyacım yoxdur. Düzünü bilmək istəyirsənsə, cavanlıq illəri ilə bağlı mənim sən dəyə elə bir xoş təəssüratım da yoxdur, inan mənə! Nə görmüşəm o vaxt? Heç nə. Cavanlığım yadıma düşəndə, daha da kədərliyə-rəm. İndi isə mən özümə görə əməlli-başlı bir adamam, bu şoğərib şəkər olmasaydı, özümü lap xoşbəxt hiss eləyərdim. Daha heç nə də lazım deyil mənə, necəyəm, nəyim var? – bəsimdir, razıyam elə belə də qalsın. Bax, özüm barədə, məsələn, bilirəm ki, mən bir elə də istedadlı vəkil deyiləm, əlimdən qeyri-adi heç nə gəlmir, amma hər halda, camaat nəyə görə hörmət eləyir mənə... Evdə də güzəranım babatdır. Uşaqlarım məni çox istəyirlər, mənə, elə arvadım da... Belə bir vaxtda tutaq ki, birdən-birə mən cavanlaş-dım. Onda bəs nə təhər olar? Camaat, arvadım, uşaqlarım necə baxar buna? – O, cavan Arifin qohum-əqrəba ilə, dost-tanışla ilk görüşünü gözünün qabağına gətirdi və özü də diksindi, bilmədi, necə oldu ki, eyləci svetoforun qabağında basdı; görünür, yaşıl işıq ona kifayət qədər yaşıl görünməmişdi.

– Sür, sür. – Rauf gülümsədi. – Hər şeydən qorxursan, ehtiyat eləyirsən. Əvvəldən necə idin, elə də qalmısan, heç dəyişib-elə-məmişən... Təsəvvür eləyirəm, sən indi mənim haqqında nə fikirləşirsən...

– Pis heç nə fikirləşmirəm. – Arif tez-tələsik onun sözünü kəsdi. – Mən başqa, sən başqa. Sən ürəkli adamsan, qoçaqsan.

– Həm də xudbin, eqoist, – deyə Rauf əlavə etdi. – Qulaq ası-ram sənə və fikirləşirəm: bütün bunlar bəs mənim nəyimə lazımdır, hə? Neylirəm cavanlaşıb? Elə bilirsen, mən ancaq özümü fikirləşir-əm? Gəl baxaq görək: mən sağlam olanda, sağlam olduğumçün də iş qabiliyyətim artanda kimə xeyirdir bu? Özün bir fikirləş... Əlbəttə, ailəmə. Elə dostlarıma da. Yadında varsa, sənə demişdim, mən həyatımı dəyişmək, başqa cür qurmaq istəyirəm. – Raufun

özünə elə gəlirdi ki, o, həqiqəti deyir və bir az düşünüb gördü ki, doğrudan da, elə ürəyindəki sözləri dilinə getirib. – Hər halda, sən səhv eləyirsən, belə ciddi məsələləri o dəqiqə, ayaqüstü həll elə-mək olmaz. Evdə də bir oturub məsləhətləşmək lazımdır. Düz demirəm?

Arif dərhal razılaşdı:

– Əlbəttə. Məsləhətin heç bir ziyanı yoxdur.

– Onsuz da mən səni yola gətirəcəyəm. Mənim borcumdur bu.

– Rauf pəncərədən bayıra çəpinə baxa-baxa, fikri dağınıq halda Arifin çiyini şappıldatdı. Dostu yaxşı adamdır, amma təəssüf ki, ağıldan kəmdir bir az.

Onlar artıq Bilgəhə çatmışdılar. Rauf yadına saldı ki, harda asfalt yoldan bağa dönmək lazımdır və maşın hər iki tərəfi daş hasara çəkilmiş ensiz torpaq yola buruldu, dolanıb-hərənib bir az gedəndən sonra, nəhayət, darvazanın yanında dayandı, Rauf Arifi də bağa dəvət elədi. – O, niyəsə içəri tək girmək istəmirdi, amma Arif saati göstərib qayğılı-qayğılı dedi ki, iynəsinin vaxtına qırx dəqiqə qalıb, tibb bacısı gələcək ona insulin vurmağa, görə evdə yoxdur, gözləməz, çıxıb gedər, diabetlə də ki, zarafat qorxuludur.

Darvazaya yaxınlaşanda Raufun ürəyi həyəcanla uçunmağa baş-ladı, elə bil nədənsə çəkinir, qapını açmağa utanırdı. Doğma evinin kandarında belə bir hissə ona tamamilə yersiz və mənasız görünürdü. Rauf bu hissi boğub öldürməyə, özündən uzaqlaşdırmağa çalışdı, amma əksinə, o həyəətə girəndə bu hissə daha da gücləndi, onun addımları yavaşdı, hətta əlinin içi də dəyəsən tərlədi. Ona görə də Rauf sevindi ki, nə yaxşı gəlişindən hələ heç kim xəbər tutmayıb.

Həmişə hamının yığışdığı evyanda bir adam belə yox idi. Evə gedən yol çubuqları həddindən artıq uzanıb bir-birinə doluşmuş mey-nələrin arasından keçirdi. O, üzümlüyə baxanda yadına düşdü ki, meynələri artıqlamağın, peyvəndin əsl vaxtıdır, sonra gec olacaq. Əvvəllər heç vaxt ağlına gəlməyən bu fikri o elə o dəqiqə də çox asanlıqla qovub başından çıxartdı və eyvana qalxdı.

Evin dalındakı həyətdən bərk səs-küy gəlirdi. Oyunçuların həyəcanlı qışqırığından belə məlum olurdu ki, orda çox qızğın oyun gedir. O, evyanda bir neçə dəqiqə tərəddüd içində dayandıqdan sonra, nəhayət, belə qərara gəldi ki, idman meydançası ailə üzvləri

ilə görüşməkcün bir elə də münasib yer deyil və içeri pilləkənlə ikinci mərtəbəyə qalxdı.

Burda bütün pəncərələr taybatay açıq idi. Həyətdən onu görməsinlər deyə əyilə-əyilə pəncərələrin yanından keçib qapıya yaxınlaşdı və dərhal da qarşısında gözlənilməz, qeyri-adi bir mənzərə açılmış adam kimi kəndardaca donub qaldı. Çox qərribə idi, ona görə qərribə idi ki, Rauf taxtda uzanıb mürgüləyən arvadından savayı elə bir fəvqəladə şey görməmişdi. Amma di gəl ki, o, irəli bir addım da ata bilmədi, hətta Xalidəni çağırmağa da özündə güc tapmadı; sanki ayaqları keyimiş, dili tutulmuşdu, Xalidə isə onun ürəyinin döyüntüsünə ayılıb boynuna sarılmaq əvəzinə, sakitcə yatmağında idi. Nəhayət, Rauf özünü ələ alıb pəncərələri üstündə səssiz-səmirsiz, ehtiyatla otağa girdi. O taxtın yanında dayanıb özünün halalca arvadına heyranlıqla tamaşa etməyə başladı. – Rauf ömründə heç bir qadını belə dəhşətli bir ehtirasla arzulamamışdı. Xalidə onun məhz bu gün gələcəyini bilmirdi, ona görə də nə saçını daramışdı, nə də üz-gözünə sığal vermişdi, nə də ki, ətirlənməmiş penüar geymişdi əyninə, necə var – eləcə ərinin qarşısında uzanıb yatmışdı. Rauf Xalidənin yanında oturub əlini onun yastığa tökülmüş ipək saçlarında gəzdirdi və yavaşdan onu çağırırdı. Xalidə ayılıb üzünə əyilmiş Raufun doğma sifətini görəndə xumar gözlərində qorxu və çəşqınlığa bənzər bir ifadə yarandı və həmin anda da bu qorxu-hürkü çəkilib getdi – o, artıq ərinin ağuşunda idi. Az sonra özünə gəlmiş Xalidənin həyətdəkilərə bu xoş hadisəni, onun qayıtmasını xəbər vermək təklifini o, sözsüz, əsəbi bir gülüşlə rədd etdi və əyilib arvadının boyasız, isti və yumşaq dodaqlarını: qızğın öpüşlərə qərq etdi. Lakin bu həsrət yangısı Xalidədə cavab ehtirası doğurmadı. Rauf tələm-tələsik paltarını əynindən çıxarıb titrəyən barmaqlarıyla arvadının xalatinin düymələrini açanda da, Xalidə təmkinini itirmədi, bircə bunu dedi ki, hər ehtimala qarşı qapını bağlasın...

...Sonra, pəncərəyə yaxınlaşdı və gözə görünməməyə çalışaraq həyətdə nəzər saldı. Rauf gözücü da olsa, uşaqlarını görməyə tələsirdi, lakin həyətdə gördüyü onu heyrətə gətirdi – pəncərə ilə üz bəz hasarın kölgəsində onun maşını dayanmışdı. Bəli, bəli! Bu, rəngindən, markasından tutmuş sol qanadındakı batıq yerinəcən

ona son dərəcə tanış olan, qaraja salıb bağladığı şəxsi maşını idi. Nömrəsi də onun maşınının nömrəsi idi. Əgər bu, onun maşını idisə, necə ola bilərdi ki, eyni bir maşın həm orada – bağlı qarajda, həm də burda – hasarın kölgəsində durmuş olsun?! Özünü saxlaya bilməyib bərk həyəcan içində arvadına sarı çevrildi:

– Hasarın yanında maşın dayanıb, – dedi, – məninkidir?

– Bizimkidir, – deyə şifonerin açıq qapısı arxasında geyinən Xalidə cavab verdi. – Kamil gətirib bizi maşınla. Heç bilməzdim ki, o belə yaxşı maşın sürür.

Rauf təəccüblə soruşdu:

– Bəs maşını o, necə çıxardı? Axı mən qarajı bağlayıb, açarları da özümle götürmüşdüm.

– Qarajı sökdülər. Tək səninkini yox, həyətdəki bütün qarajları sökdülər. Dedilər ki, qanunsuz tikilib. – Ərinin susmağından narahat olub, qapının dalından boylandı. – Qanını qaraltma, qarajı onların hamısına 8-ci mikrorayonda yer veriblər.

– Bəs niyə bu neçə vaxtı mənə deməmişiz bunu?

– Məsləhət görülmədi sənə xəbər verək. Dedilər ki, niyə qanını qaraldırsız, öz dərdi özünə bəsdir, bir yandan da – qaraj, lazım deyil... heç nə itib etməyib. Divarları, damı, nə ki vardı, hamısını söküüb təzə yerdə qurdurduq, maşının ehtiyat hissələrini isə Kamil bura, bağa gətirdi.

– Orda başqa şeylər də vardı, – deyə Rauf sual dolu gözlərini Xalidəyə zillədi.

– Butulkaları deyirsən? Butulkalar da durur, amma şirələri uşaqlar içiblər... Hə, iri bir balon da mürebbə çıxdı ordan. Əvvəlcə baş açmadıq nədi, sonra gördük, mürebbədir.

– Bəs nə oldu, neylədiz onu? – Bunu Rauf elə yavaş soruşdu ki, elə bil cavabını eşitməkdən qorxurdu. – Hamısını yediz?

– Hamısını, bir damcı da qalmadı. Davaydı üstündə. Bizimkilərin – atəngili deyirəm – özün bilirsən ki, şirin şeylə araları yoxdur, amma onu ləzzətlə yedilər. Bir həftəyə balonun axırına çıxdıq.

Xalidə şifonerin qapısının arxasından çıxdı. Əyninə cəhrayı rəngli nazik parçadan qəşəng bir paltar geymişdi. Saçlarını yığıb qaldırmışdı: boynu, çiyinləri ağappaq idi – günəş qaraltmamışdı hələ. Qısa, yüngül paltarda və alçaq dabanlı ayaqqabıda Xalidə elə cavan görünürdü ki, elə bil lap yeniyetmə bir qız idi. Raufun ürəyi qısıldı;

hər şey – bütün ümidləri puç olmuşdu. O, dinməz-söyləməz durub, taleyin amansız oyunu barədə düşünürdü. Bəli, daha hər şey bitmişdi və indi haradansa uzaqdan elə bil tənha bir neyin yarıqlı naləsi eşidilirdi.

Artıq gizlənmək də mənasız idi; o pəncərədən boylandı, amma hər iki komandanın – Raufun ailəsinin və bağ qonşularının başı oyuna o qədər qarışmışdı ki, onu heç kim görmədi. O, qayınatasını oyunçuların arasında görəndə, gözlərinə inanmadı, mat-məəttəl qaldı. O yekəlikdə ağsaqqal kişi uşaqlara qoşulub atılır-düşür, voleybol oynayırdı. Hətta arada Raufun oğlunu itələyib tullandı və torun üstündən topu rəqib meydançasına vurdu. Kişi yaşını da, ədəb-ərkanı da – hər şeyi unutmuşdu; gördüyü mənzərə Raufda ikrah hissi oyatdı – bu nə eybəcərlik idi?! Ətli ayaqları ilə qayınatası o iyrenc kivi quşunu xatırladırdı. Professor topu iri burnunun qabağında tutub oyuna daxil etməkçün tullana-tullana Raufun dayandığı pəncərəyə tərəf qaçanda isə, Raufa elə gəldi ki, ona tərəf qaçan adam deyil, həmə o ikiayaqlı mürdar quşdur. O bu mənzərəyə baxa bilməyib pəncərənin qabağında çəkildi.

Rauf indi tək qalmaq istəyirdi, ona görə də arvadı bu qəfil xoş xəbərin – onun həbsxanadan qayıtmasının şərəfinə süfrə açmaqçün aşağı düşəndə, bir yüngüllük hiss elədi və dərinə köks ötürdü.

Rauf taxtın üstündə oturub başını əlləri arasına almışdı və təfərrüatına getmədən öz gələcək həyatı barədə düşünürdü. Amma o bu həyatın yalnız astanasını gözünün qabağında canlandırma bildi, çünki küləklə bir yerdə otağa dolmuş şən qışqırış sədaları onu xəyal aləmindən ayırdı.

Ailəsinin qalib gəldiyini xəbər verən bu qışqırığı eşidincə, Rauf könülsüz də olsa, yerindən qalxdı, otaqdan çıxıb aşağı enməyə başladı.

KİTABDAKILAR

Ön söz 4

POVESTLƏR

Ondan yaxşı qardaş yox idi 11

Yaxşıqların əvəzində ölüm 86

Yazılmayan məktublar 143

Bayquş gəlmişdi 229

Kərgədan buynuzu 286

MAQSUD İBRAHİMBƏYOV

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

İKİ CİLDDƏ

I CİLD

“AVRASİYA PRESS”
BAKİ-2007

Buraxılışa məsul:

Umud Rəhimoğlu

Texniki redaktor:

Mübariz Piri

Kompyuter səhifələyicisi:

Allahverdi Kərimov

Kompyuter operatoru:

Lalə Cəfərova

Korrektor:

Elman Bəşirli

Yığılmağa verilmişdir 20.05.2007. Çapa imzalanmışdır 12.07.2007.

Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 24,5. Ofset çap üsulu.

Tirajı 25000. Sifariş 65.

Kitab “PROMAT” mətbəəsində çap olunmuşdur.